DIMITRE ONCIUL

SCRIERI ISTORICE

**

Ediție critică, îngrijită de

AURELIAN SACERDOȚEANU

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București 1968

PAPA FORMOSUS ÎN TRADIŢIA NOASTRĂ ISTORICĂ

Cronica anonimă a Moldovei, scrisă pe la începutul secolului XVI, unde se sfîrşeşte cu moartea lui Ştefan cel Mare (1504), conţine tradiţia despre originea românilor, care prezintă un deosebit interes din mai multe puncte de vedere. Între alte elemente mitice, această tradiţie păstrează şi o vagă amintire despre vechile noastre legături cu biserica romană, despre care în celelalte cronici ale noastre nu se află urmă vădită. Doară numai că enigmaticul pasaj din Cronica anonimă a Ţării Româneşti despre „pravoslavnicii români carii s-au despărţit de romani“ [1] ar fi de interpretat în înţelesul tradiţiei moldoveneşti.

Dacă tradiţia din Cronica anonimă a Moldovei nu s-a perpetuat în cronicile noastre posterioare, este pentru că această cronică a fost, chiar de la fiinţarea ei, înstrăinată de ţară. Ea nu s-a păstrat decît în o compilaţie rusească de cronici, făcută pe la sfîrşitul secolului XVI şi cunoscută sub numele de *Voskresenskaja lêtopisĭ* [2]. Capitolul 13 al acestei compilaţii, cu titlul: „Povestire pe scurt despre domnii moldoveneşti de cînd s-au început ţara Moldovei“, este cronica moldovenească ce ne ocupă. Sub numele de Cronica anonimă ea a fost publicată din nou după ediţia cronicii Voskresenskaja, de d. Ioan Bogdan, [3] cu traducere română şi cu un studiu asupra ei, unde se arată provenienţa ei moldovenească.

[1] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. Ioanid, Bucureşti, 1859, p. 1.
[2] *Polnoe sobranie russkich lêtopiseĭ*, tom. VII, St. Petersburg, 1856.
[3] *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891.

în Rusia, această cronică a venit, probabil, cu ocazia căsătoriei domniței Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, cu principele Ivan Ivanovici, fiul marelui principe Ivan III al Moscovei. Astfel ea a ajuns să fie incorporată în cronica rusească căreia datorim păstrarea ei.

Tradiția despre originea românilor, așa cum o dă Cronica anonimă pare a nu fi fost fixată prin scrisoare în o altă cronică a țării cunoscută cronicarilor posteriori, căci ea nu s-a perpetuat în istoriografia noastră. Însă ea a continuat să existe, mai mult sau mai puțin modificată cel puțin ca tradiție orală. Unele elemente ale ei se găsesc în cronica lui Ureche [4] și la Miron Costin [5], cum și, în versiune mai alterată (luată, cum se pretinde, „din un letopiseț unguresc"), în interpolațiile copiatorilor lui Ureche [6]. Dar toate aceste fragmente din tradiția Cronicii anonime se raportă numai la originea romană a moldovenilor și descălecatul lor, fără nici o aluzie la legăturile de odinioară cu biserica romană. Singură Cronica anonimă, cu tradiția ei mai veche și mai întreagă, păstrează o reminiscență cu privire la acest din urmă fapt.

Iată cuprinsul esențial al tradiției în chestiune.

Doi frați creștini, Roman și Vlahata, fugind de goana ereticilor asupra creștinilor, au venit la locul ce se chiamă Vechiul Râm (= Roma) și și-au zidit o cetate, după numele lor Roman, și au trăit acolo, ei și neamul lor, pînă cînd Formos papa au trecut de la pravoslavie la lătinie. După despărțirea legii lui Hristos, latinii și-au zidit o nouă cetate și i-au pus numele Noul Râm; iar râmlenii vechi n-au voit să treacă la lătinie, și de atunci ei au fost mereu în luptă cu latinii pînă în domnia lui Vladislav craiul unguresc. În zilele lui Vladislav năvălind tătarii în Țara Ungurească, craiul au trimes la Râm, la împăratul și la papa și la râmlenii vechi, să-i vie în ajutor. Atunci s-au unit râmlenii noi cu râmlenii vechi și au venit în ajutor craiului Vladislav. Iar râmlenii noi au sfătuit în taină pe craiul Vladislav să trimeată pe râmlenii vechi înaintea tuturor celorlalți oameni înpotriva tătarilor, că doară vor pieri cu toții în luptă. Și s-au dat apoi luptă mare între Vladislav craiul unguresc și între tătari; și mai întîi de toți au intrat în luptă râmlenii vechi, după ei ungurii și râmlenii cei de legea lătinească, și au bătut pe tătari mai întîi râmlenii vechi, apoi ungurii și râmlenii noi. Vladislav craiul foarte s-au bucurat de această biruință, iar pe râmlenii vechi i-au cinstit și miluit foarte pentru vitejia lor; și le-au descoperit lor viclenia râmlenilor noi și i-au chiemat în țara lui, ca să nu se mai întoarcă la Râm și să piară de mâna râmlenilor noi. El le-au dat lor pământ în Maramureș, între apele Moreșului și Tisei, locul ce se chiamă Criș [7], și așa s-au așezat acolo râmlenii de trăiesc pînă astăzi [8].

[4] Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 131—133.
[5] Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 30, V. A. Urechia, *Miron Costin*, II, 102. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, p. 160.
[6] Cogălniceanu, *Cron. Rom.*, I, 377 sq.

Apoi urmează cunoscuta tradiție despre descălecatul lui Dragoș din Maramureș, pus în domnia aceluiași crai Vladislav.

Cît despre Vladislav (sau Laslău = ung. László) craiul unguresc în al cărui timp și tradiția cunoscută lui Miron Costin pune descălecatul lui Dragoș în Moldova, este cert că nu avem a face cu un rege contemporan cu faptul relatat. Războiul lui cu tătarii, la care iau parte „râmlenii", se raportă negreșit la expediția făcută de oștile regelui Ludovic I (1342—1382) al Ungariei, pe la începutul domniei acestuia, în contra tătarilor din Moldova, care expediție victorioasă a avut de urmare retragerea tătarilor de la hotarele Ungariei și întemeierea principatului moldovenesc prin românii din Maramureș. O legendă ungurească, constatată deja în secolul XV ca interpolație în o cronică ungurească, la războiul lui Ludovic cu tătarii, atribuie învingerea repurtată în această expediție unui miracul al lui Ladislau cel Sfînt (rege al Ungariei la 1077—1095), care din mormînt ar fi venit în ajutor creștinilor în contra tătarilor, hotărînd astfel biruința [9]. Deci

[7] Înțelesul acestui pasaj corupt nu poate fi decît: în *Maramureș și pe apele Mureșului, Tisei și Crișului.* Cf. Cronica anonimă a Țării Românești, care zice că românii au descălecat „în Țara Ungurească pre apa Oltului și pre apa Moreșului și pre apa Tisei, ajungînd și pînă la Maramoreș", ed. Ioanid, p. 1, ed. Bălcescu-Laurianu, „Magazin istoric pentru Dacia", IV, 231.
[8] Bogdan, *Vechile cronice moldovenești*, p. 185 sq.
[9] *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, III, 152. Cf. *Zur Geschichte der Rumänen in Marmarosch*, „Romänische Revue", Viena, 1890, și *Originile Principatelor Române*, București, 1899, p. 96 squ., < v. supra vol. I, pp. 313

în fond, tradiţia noastră, influenţată de legenda ungurească, are în vedere mai ales întemeierea principatului Moldovei în urma acelei expediţii în contra tătarilor.

În legătură cu acest fond istoric, tradiţia întemeierii mai caută să explice, în mod etiologic, originea romană şi religia ortodoxă a românilor, cum şi numele lor. Pentru explicarea faptelor date — *numele*, *limba*, *religia* — s-a inventat, pe temeiul unei vage amintiri despre originea romană, naraţia despre fraţii *Roman* şi *Vlahata*, ca străbuni eponimi ai românilor sau vlahilor, şi despre urmaşii lor care păstrează în Roma, în luptă cu latinii, vechea lor credinţă ortodoxă, pînă la aşezarea lor în părţile ungurene, pusă prin anacronism în acelaşi timp cu întemeierea principatului Moldovei. Nu mai insistăm asupra lipsei totale de fond istoric în acest mit astfel format.

Dar tradiţia ne dă şi un nume istoric: este *Formos papa*, în a cărui vreme urmaşii lui Roman şi Vlahata, adică românii, s-au despărţit de latini, sau — cum zice ea — latinii sau „râmlenii noi" de români sau „râmlenii vechi". Acest element istoric merită o deosebită atenţie ca tradiţie naţională.

Papa Formosus (891—896) stă, în adevăr, în raport atît de apropiat cu faptul despărţirii noastre de biserica romană, căreia aparţineam dintru început, încît amintirea lui în tradiţia noastră dă acesteia o neaşteptată valoare istorică. Să vedem deci care au fost legăturile noastre cu biserica romană pînă la despărţire, şi ce rol are papa Formosus cu privire la desfacerea acestor legături.

Întrebarea ce se impune aici înainte de toate este: cînd şi cum am primit noi creştinismul. După unii, românii s-au născut creştini; după alţii, românii ar fi primit creştinismul de la slavi. Părerea din urmă, întemeiată pe existenţa limbii slavone în biserica noastră, trebuie definitiv înlăturată pe temeiul fără greş al limbii româneşti. Terminologia creştină de origine latină, cu modificările proprii foneticei româneşti, pune mai presus de orice

—327 şi pp. 560—715 >, unde am dat analiza acestei părţi a tradiţiei, cu privire la descălecatul lui Dragoş.

îndoială că românii au primit creştinismul în formă latină [10].

Acest adevăr incontestabil este chiar unul din argumentele principale ale adversarilor continuităţii noastre în Dacia lui Traian, care susţin că românii n-au putut primi creştinismul roman decît în Peninsula Balcanică. Căci afară de o frază mai mult retorică în o scriere polemică a lui Tertullian (pe la 200), care spune că „numele lui Cristos domneşte chiar între neamurile sarmaţilor, dacilor, germanilor şi sciţilor" [11], nici o mărturie nu există despre răspîndirea creştinismului în Dacia pe timpul dominaţiei romane, cînd noua lege era încă aprig persecutată în imperiu. Abia după recunoaşterea creştinismului în Imperiul roman sub Constantin cel Mare, cînd Dacia lui Traian nu mai făcea parte din imperiu, românii s-ar fi putut face creştini. În acel timp însă, creştinismul român în formă latină nu s-a putut dezvolta decît în provinciile romane din sudul Dunării.

În adevăr, în provinciile dunărene ale Imperiului roman, de la Constantin încoace, biserica creştină, cu limba latină, se găseşte în stare de înflorire pînă la aşezarea slavilor pe la începutul secolului VII. Episcopii din aceste părţi scriau latineşte, căci populaţia era romanică [12]. Diocesa *Daciei* (compusă din provinciile: Dacia ripensis, Dacia mediterranea, Dardania cu Moesia superior, Praevalitana şi o parte din Macedonia), ca şi diocesa *Macedoniei* (Macedonia, Tesalia, Epir, Achaia, Creta), ambele formînd prefectura *Illyricum*, era sub jurisdicţia scaunului

[10] Probele pentru aceasta sînt arătate mai ales la: T o m a s c h e k, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel* (din „Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften", Ph.-hist. Cl., XCIX), Viena, 1882, p. 52 squ.; C h i ţ u, *Cuvinte creştine în limba română*, „Columna lui Traian", 1882, p. 452 sq.; 1883, p. 82 sq.; Ş ă i n e a n u, *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Bucureşti, 1887, p. 28 sq.

[11] *Adversus Judaeos*, cap. VII, M i g n e, *Patrologia latină*, II, 650.

[12] Cf. J u n g, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck, 1881, p. 374. J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 66.

patriarhal al Romei. Patriarhul de Constantinopol nu avea în Europa decît Tracia cu Moesia inferioară şi Scythia (= Dobrogea). În Illyricum, patriarhul Romei avea ca vicar al său pe arhiepiscopul de Thessalonic, constatat în această calitate, fără întrerupere, din secolul IV pînă în secolul VI [13]. Cînd împăratul Justinian înfiinţează, în locul său natal (Tauresium) în Dacia Aureliană, arhiepiscopatul Primei Justiniane (535), el supune acestui arhiepiscopat latin şi subordinat Romei, provinciile: Dacia mediterranea, Dacia ripensis, Mysia secunda (= inferior), Dardania, Praevalitana, Macedonia secunda, partea Panoniei pe la Sirmium, împreună cu cîteva puncte din nordul Dunării, cuprinse în fortificaţiile dunărene. (Novella XI). Vicariatul patriarhal al Romei în Illyricum trece apoi la arhiepiscopul Primei Justiniane, care exercită această funcţie pînă la desfiinţarea arhiepiscopatului în secolul VII [14]. Aşa continuă să prospereze biserica romană în provinciile dunărene ale imperiului pînă la începutul secolului VII, cînd invazia slavilor face să dispară arhiepiscopatul Primei Justiniane, cu celelalte episcopate latine lui subordinate din părţile ocupate de păgîni.

În urmă, creştinii din aceste părţi atîrnau iarăşi de arhiepiscopatul de Thessalonic, care continuă a fi sub jurisdicţia Romei [15]. Pe timpul luptelor iconoclastice (726—842), Ilircul bizantin se desfăcu de Roma, după ce împăratul Leon III Isaurul îl puse (733) sub jurisdicţia patriarhatului constantinopolitan [16]. Dar această măsură nu avea sancţiune canonică şi n-a fost recunoscută de papa. Întrucît ea a putut să aibă atunci vreo urmare şi pentru ţările dunărene ocupate de slavi şi bulgari, dependente de arhiepiscopatul de Thessalonic, ca părţi ale vechiului Illyricum, nu putem şti în lipsă de mărturii istorice. Însă este cert că Roma n-a renunţat la dreptul său de jurisdicţie în aceste părţi. Încă în anul 860, papa

[13] J a f f é, *Regesta Pontificum Romanorum*, Lipsiae, 1888 (ed. II), t. I, pp. 37—108; t. II, p. 733, a. 369—520.
[14] J a f f é, I, pp. 151—208, a. 591—602.
[15] J a f f é, I, p. 223, a. 625, p. 231, a. 649.
[16] L e Q u i e n, *Oriens Christianus*, I, 96—97.

Nicolae I orînduieşte pe arhiepiscopul de Thessalonic — „*more vetere*" — ca vicar al scaunului din Roma în provinciile Iliricului: „Epir, Macedonia, Tesalia, Achaia, Dacia ripensia, Dacia mediterranea, Moesia, Dardania, Praevalitana" [17]. Patru ani în urmă se face creştinarea bulgarilor (864), care a hotărît apoi soarta bisericii noastre.

Pe timpul de înflorire al bisericii romane în sudul Dunării, creştinismul se propagă de acolo, cu zelul ce-l caracterizează în primele secole, şi în nordul fluviului. Aşa s-au creştinat goţii în Dacia, lucru care nu poate să fi rămas fără influenţă şi asupra elementului indigen de sub stăpînirea lor. Aşa s-au făcut şi creştinii dintre huni (prin care trebuie să înţelegem mai ales neamuri supuse stăpînirii acestora), menţionaţi la scriitori contemporani pe la începutul secolului V[18].

Propagarea creştinismului în nordul Dunării a urmat parte prin contactul neîntrerupt cu provincialii creştini din Imperiul roman, parte din nenumăraţii captivi romani aduşi din imperiu. Despre propaganda făcută aici de captivii romani avem mărturii directe. Viaţa S-lui Dimitrie de la Thessalonic (în cartea II a miraculelor, scrisă pe la începutul secolului IX) arată foarte lămurit că numeroşii captivi transportaţi „peste Dunăre" de avari, din provinciile dunărene ale Imperiului roman, au răspîndit credinţa creştină între neamurile supuse avarilor, aşa încît în secolul VII exista în aceste părţi, după spusele ei, „un popor creştin foarte numeros şi mare" [19]. Este remarcabil că chiar în Thessalonic, de care arhiepiscopat atîrnau pe atunci creştinii din părţile dunărene, se avea ştire despre aceasta. Din altă parte aflăm că, pe la începutul secolului IX, şi captivii transportaţi de bulgari în nordul Dunării ((εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ) fac o vie propagandă creştină, care începu să atragă chiar şi pe bulgari [20].

[17] M i g n e, *Patr. lat.*, CXIX, 773. Jaffé, I, 343.
[18] H i e r o n y m u s, epist. 107, M i g n e, *Patr. lat.*, XXII, 870. O r o s i u s, VII, 41. M i g n e, *Patr. lat.*, XXXI, 1168.
[19] M i g n e, *Patrologia graeca*, CXVI, 1361 sq.
[20] S t r i t t e r, *Memoriae populorum olim ad Danubium incolen-*

Propagatorii creştinismului în părţile dincoace de Dunăre fiind mai ales din provinciile cu episcopate latine şi supuse Romei, este învederat că ei l-au răspîndit în formă latină. Şi dacă slavii din Pannonia şi Peninsula Balcanică au primit, sub influenţa bisericii romane din Illyricum, primele elemente creştine în formă latină, cum arată unele cuvinte creştine de origine romană în limba lor [21], cu atît mai mult românii din Dacia, de aceeaşi limbă cu fraţii lor creştini din imperiu.

Dar în Dacia, aceste prime rădăcini creştine s-au mai întărit şi prin o admigrare română din sudul Dunării, urmată după aşezarea slavilor şi bulgarilor în ţările dunărene ale Peninsulei Balcanice, pînă atunci locuite de populaţie romanică. Fără a mai insista asupra acestei admigrări, foarte probabilă din mai multe considerații istorice, ca şi lingvistice [22], voi să relevez aci numai că, după o interpretare mai demult admisă în istoriografia noastră, ea se află indicată şi în tradiţia Cronicii anonime a Ţării Româneşti. Voind să arete „de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini“ în Ţara Românească, cronica noastră spune că : „dintîi românii carii s-au despărţit de romani şi au pribegit spre miazănoapte, trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului pînă la apa Oltului, alţii în ţara Ungurească pre apa Oltului şi pre apa Moreşului şi pre apa Tisei, ajungînd şi pînă la Maramoreş“ [23]. Prin aluzia la despărţirea „pravoslavnicilor“ români de romani, tradiţia din cronica Ţării Româneşti

tium, II, 553—558, 563 sq. Golubinski, *Kratkiĭ očerk istorii pravoslavnych cerkveĭ bolgarskoĭ, serbskoĭ i rumynskoĭ*, Moskva, 1871, pp. 20, 212, 225.

[21] Miklosich, *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen*. „Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften“, Ph.-hist. Cl., XXIV, Viena, 1876.

[22] Argumentele pentru această admigrare le-am expus în „Convorbiri literare“, XIX (1885) < *Teoria lui Roesler* >, 424 sq., 590 squ. < v. supra vol. I, p. 227 şi 245 >, şi în *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1887, Ergänzungsband, II, 277 squ. < *Zur rumänischen Streitfrage* >. Cf. *Originile Principatelor Române*, p. 10 sq. < v. mai sus vol. I, p. 261—279 şi p. 564 >.

[23] Ed. Ioanid, p. 1, cu care concordă şi toate manuscriptele cunoscute ale cronicii.

se atinge cu mai mult expusa tradiţie din Cronica anonimă a Moldovei. Şi una, şi alta păstrează astfel o vagă amintire despre vechile noastre legături cu Roma, probabil mai mult cele bisericeşti, întreţinute pînă în secolul IX, decît cele politice, rupte mai demult.

Este bineînţeles că românii din nordul Dunării, la care mîngîierea evangheliei venise de la fraţii lor din miazăzi, au rămas în oarecare legături bisericeşti cu aceştia şi, prin dînşii, cu biserica romană. Aceste legături vor fi continuat, întrucît ele mai puteau fi întreţinute, şi după desfiinţarea episcopatelor romane din Iliricul latin prin invazia slavilor şi bulgarilor, părţi dependente apoi de arhiepiscopatul de Thessalonic subordinat Romei.

În aşa stare bisericească se aflau, după cît putem vedea din indiciile istorice adunate pînă acum, românii creştini la miazănoapte şi la miazăzi de Dunăre, cînd se făcu creştinarea bulgarilor în anul 864.

Părerea greşită că bulgarii au fost creştinaţi de apostolii slavilor, Metodie şi Ciril, este acum definitiv înlăturată. Pe atunci, aceşti misionari creştini din Thessalonic erau în Moravia, unde fusese trimişi în anul 862, la cererea ducelui morav Rastislav, spre a creştina pe moravi. Creştinarea bulgarilor este opera regelui lor Boris (852—888), care primi creştinismul din motive politice şi sub influenţă bizantină. În urma unui război cu bizantinii, el se boteză, împreună cu mai mulţi boieri ai săi, chiar în locul tratărilor de pace, pe la sfîrşitul anului 864, şi primi ca creştin numele împăratului Mihail, care asista ca naş. Întors acasă, Boris impune poporului său noua lege şi oprimă cu forţă opoziţia păgînă [24].

În imperiul lui Boris existau însă, ca populaţie supusă, şi creştini vechi. Numai cu patru ani înainte de creştinarea lui, am văzut că Moesia, Dacia (Aureliană) şi Dardania, ţări cuprinse în Imperiul bulgar, sînt arătate ca fiind bisericeşte dependente de Roma.

[24] Golubinski, *op. cit.*, p. 22 sq., 225 squ. Jireček, *op. cit.*, p. 150 squ.

Probabil sub influenţa acestor vechi legături cu biserica romană ale creştinilor din Imperiul bulgar, Boris trimite, în vara anului 866, soli la papa Nicolae I. Solii veniră la Roma spre a cere (în 106 întrebări) instrucţii cum trebuie să-şi întocmească traiul ca creştini, precum şi un patriarh pentru Bulgaria. Papa răspunse evaziv cu privire la numirea patriarhului, consimţind a trimite deocamdată numai episcopi care să cerceteze starea lucrurilor în ţară. El trimise, încă în acelaşi an, pe episcopii Paul şi Formosus, cu mai mulţi preoţi şi cu cele necesare pentru cult, spre a organiza biserica bulgară. Episcopii aduseră lui Boris şi o scrisoare a papei cu instrucţiile cerute [25].

Cu preoţii latini se introduse în Bulgaria şi ritul latin, iar preoţii greci fură scoşi din ţară. Era atunci un moment ce ar fi avut să hotărască istoria elementului latin în răsărit cu totul altfel decît s-a dezvoltat în urmă. Dar organizaţia latină a bisericii bulgare nu ţinu decît patru ani (866—870).

După moartea papei Nicolae (867) se ivi o disensiune între următorul său Adrian II şi regele bulgar. Boris cerea cu insistenţă numirea episcopului Formosus ca arhiepiscop al Bulgariei. Papa se opunea la această numire, din motiv că Formosus era episcop de Porto, iar transferarea de la un scaun episcopal la altul era oprită de sinoade. Însă Boris nu voia să cedeze de loc. Cînd papa trimise în Bulgaria pe subdiaconul Silivestru, designat ca arhiepiscop (869), Boris îl trimise imediat („*magna sub velocitate*") înapoi, cerînd din nou pe Formosus. Adversarii lui Formosus îl acuză în urmă că el ar fi legat pe regele bulgar cu „teribile jurăminte" să nu primească alt arhiepiscop decît pe dînsul cît timp va fi în viaţă [26]. Dar faptul că Boris, în cele din urmă, cere ca arhiepiscop sau

[25] *Vita Nicolai I.* Migne, *Patr. lat.*, CXXVIII, 1374, *Nicolai papae I epistolae et decreta, ibidem*, CXIX, 978 sq., 1016 sq. Jaffé, I, 360.

[26] *Johannis papae VIII epistolae et decreta*, Migne, *Patr. lat.*, CXXVI, 676. Dümmler, *Auxilius und Vulgarius. Quellen und Forschungen zur Geschichte des Papstthums*, Leipzig, 1866, p. 157 : Acta synodalia de Formoso episcopo.

pe Formosus, sau pe diaconul Marinus, de asemenea neadmis de papa, pare să nu confirme această acuzare. Neînţelegerile pentru numirea arhiepiscopului, în care episcopul Formosus, devenit apoi papă (891—896), are rolul principal, au avut de urmare desfacerea lui Boris de Roma şi întoarcerea lui la biserica grecească (870) [27].

În legătură cu acest eveniment istoric trebuie să înţelegem pe „*Formos papa*" (singurul cu acest nume) din Cronica anonimă a Moldovei. Din punctul de vedere al ortodoxiei, ea îl face să treacă „de la pravoslavie la lătinie", astfel interpretînd ştirea că prin dînsul s-a făcut despărţirea bisericească între „râmlenii vechi" sau români şi „râmlenii noi" sau latini. Dacă în tradiţia noastră numele lui Formosus, păstrat în asemenea înţeles, s-a întipărit atît de durabil (negreşit numai sub influenţă bisericească), este pentru că desfacerea lui Boris de Roma, din cauza acestui episcop, coincide cu marea schismă întîmplată chiar pe atunci în biserica creştină, cum şi cu despărţirea de biserica romană a românilor, cuprinşi pe atunci, aproape în totalitatea lor, în Imperiul bulgar cu ţările dependente.

De la schisma provocată prin alegerea necanonică a lui Fotie ca patriarh de Constantinopol (857), nerecunoscut de papa, datează mai ales dezbinarea între biserica romană şi cea greacă, care urmează a se afirma şi după înlăturarea schismei prin destituirea lui Fotie (867). Rivalitatea pentru jurisdicţia patriarhală asupra Bulgariei era, între altele, una din cauzele principale ale dezunirii ce continuă între ambele biserici.

Împăratul Vasile I, voind să înlăture schisma bisericească, îndată ce veni la domnie (867), destitui pe Fotie şi convocă un sinod ecumenic la Constantinopol, ţinut în 869—870. Spre sfîrşitul sinodului veniră la Constantinopol soli bulgari, cu întrebarea : cărui scaun patriarhal are să aparţină Bulgaria, celui din Roma, sau celui din Constantinopol. Boris, nemulţumit de refuzul papei în

[27] *Vita Nicolai, loc. cit.*, 1375. *Vita Adriani II.* Migne, *Patr. lat.*, CXXVIII, 1395. Jaffé, I, 367, 368, 372.

chestiunea arhiepiscopului cerut, a fost îndemnat la acest pas şi prin demersurile politicei bizantine făcute pe lîngă dînsul.

Trei zile după închiderea sinodului, împăratul convocă un congres bisericesc care să decidă asupra întrebării puse de bulgari. La conferinţă luară parte, afară de solii bulgari, numai patriarhul Constantinopolului şi legaţii celorlalte patriarhii (Alexandria, Antiohia, Ierusalim şi Roma). După mai multe dezbateri, reprezentanţii patriarhiilor orientale hotărîră, ca arbitri între Constantinopol şi Roma, că Bulgaria are să aparţină patriarhului de Constantinopol. Motivul invocat era politic: fiindcă Bulgaria fusese mai înainte o parte a Imperiului bizantin, ea urmează să fie sub jurisdicţia patriarhală a scaunului constantinopolitan [28].

Acest mod de a vedea se întemeia pe politica bisericească a împăraţilor bizantini de la Leon Isaurul încoace, al cărei principiu era că jurisdicţia în provinciile imperiului se cuvine patriarhului de Constantinopol. Împăratul Vasile, urmînd după acest principiu, ţinea să stabilească, precum în Iliricul bizantin, aşa şi în Bulgaria înstrăinată imperiului şi cuprinsă în vechiul Illyricum, jurisdicţia Constantinopolului. Tendinţa politică cu privire la Bulgaria, pretinsă ca parte a imperiului, este aparentă. Implicit era cuprinsă şi afirmaţia dreptului de jurisdicţie în Iliricul bizantin, supus patriarhatului constantinopolitan de Leon Isaurul, unde papa cercase din nou să exercite vechiul drept de jurisdicţie prin numirea arhiepiscopului de Thessalonic ca vicar al său.

Conduşi de aceste vederi ale politicii imperiale, părinţii orientali, după cît arată expunerea dezbaterilor congresului, n-au invocat ca motiv pentru hotărîrea dată, faţă cu drepturile reclamate de legaţii Romei, nici faptul creştinării bulgarilor prin bizantini, nici faptul că Bulgaria răsăriteană (Scythia şi Moesia inferioară înainte de a fi

[28] *Vita Adriani, loc. cit.*, 1391 sq. *Anastasii praefatio in synodum VIII.* Migne, *Patr. lat.*, CXXIX, 20 squ. Cf. Hergenröther, *Photius Patriarch von Constantinopel*, Leipzig, 1867, II, 150 squ.

supusă Primei Justiniane) aparţinea mai dintîi scaunului din Constantinopol; ei deduceau un titlu de drept bisericesc mai cu seamă din dominaţia anterioară a Imperiului bizantin în Bulgaria.

Legaţii papei protestară în contra acestui principiu, inadmisibil din punctul lor de vedere. Ei invocară, pe lîngă ultima supunere a bulgarilor sub jurisdicţia Romei, mai ales drepturile canonice ale scaunului pontifical în Illyricum: Dardania, Dacia, şi „celelalte părţi de lîngă Dunăre" *(atque ceterae regiones juxta Istrum fluvium sitae)*, ca şi celelalte provincii ale Iliricului, au fost — cum susţin latinii în acest conflict — „de la început şi totdeauna" sub jurisdicţia pontificilor romani [29]. Cu toate aceste argumente irefutabile (cu restricţia relativă la Moesia inferioară şi Scythia), hotărîrea congresului fu menţinută.

Încă în acelaşi an, patriarhul numi un arhiepiscop pentru Bulgaria, cu rangul dintîi după patriarh. Cu această rezolvire a chestiunii, Boris era satisfăcut şi se întoarse la biserica grecească. Preoţii latini fură siliţi să părăsească ţara, şi cu dînşii se scoase ritul latin, fiind înlocuit cu ritul grec. Demersurile papei Adrian II şi ale succesorului său Ioan VIII pe lîngă împăratul şi patriarhul, cum şi pe lîngă Boris, reclamînd dreptul de jurisdicţie al scaunului pontifical — „*ut antiqua scripta demonstrant*" — şi interzicînd grecilor orice amestec în biserica bulgară [30], rămaseră fără rezultat.

Către sfîrşitul domniei lui Boris, ritul grec fu înlocuit cu ritul slavon, adus din Moravia, patria liturghiei slave. Discipolii lui Metodie, după moartea învăţătorului lor (885), prigoniţi de preoţii latini pentru limba naţională ce o propagau în biserică, au căutat refugiu în Bulgaria, unde Boris îi primi cu multă afecţiune şi le deschise cîmpul de activitate pentru propaganda lor [31]. Astfel Bulgaria deveni în curînd centrul principal pentru răspîndirea ritului slav în ţările vecine.

[29] *Vita Adriani, loc. cit.*, 1391 sq. *Anastasii praefatio, loc. cit.*, 19, 21.

[30] Jaffé, I, 374—421, a. 871—882.

[31] Jireček, *op. cit.*, p. 158 sq.

1011 | Condica veche a mănăstirii Cozia (din a. 1778, f. 249) dă următoarea traducție: „*Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul, și binecinstitoriul, și de Hristos iubitoriul, și însuși stăpînitoriul Io. (=Ioan) Mircea marele voevod [și domn], cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpănind și domnind toată țara Ungrovlahiei și preste munți, încă și spre țările tătărești, și Almașului și Făgărașului herțeg, și stăpănitoriu Banatului celui de la Severin și de amăndoao părțile de peste toată Dunărea până la marea cea mare, și cetății Dîrstorului stăpănătoriu*“.

În diplome latinești, titlul întreg, corespunzător cu acesta, se află în tratatele de alianță cu regele Poloniei, din 20 ianuarie 1390 și din 6 iulie 1391, cele dintîi acte latinești ce cunoaștem de la Mircea. Aici el poartă titlul: „*Mircius Dei gracia Woyuoda Transalpinus, Fogoras et Omlas Dux, Seuerini Comes, terrarum Dobrodicij Despotus et Tristri Dominus*“; iar pe sigiliu: S. MIRCZE WAIWO-
1012 | DE TRANS|ALPIN[i] BAN[i] DE CZ[e]WRINIO [2]. În docu-

aceeași dată, observînd: „se citește acolo (în original), foarte clar anul 6895“. Cf. „Revista istorică a Arhivelor României“ *(Indice de documente aflate în Arhiva statului)*, broșura II, București, 1876, p. 107, n. 2246, și B r e z o i a n u, *Vechile instituțiuni ale României*, București, 1882, p. 230, unde acest hrisov este citat de asemenea cu data 6895 (= 1387). <Republicat de P. P. P a n a i t e s c u, *Documentele Țării Românești*, I, p. 81, nr. 20, cu data 1403—8 >. Astăzi originalul nu se află la locul său, fiind scos de d. Hasdeu și nu l-am găsit nici între documentele înapoiate de d-sa la predarea Arhivei. Dar în pachetul 40 se găsește însemnarea: „Hrisovul lui Mircea V. cu anul 6895, scris în limba slavonă pe pergament, împreună cu traducția, s-a scos din acest pachet și s-a dat d-lui director spre a se așeza între actele istorice. 1876, iulie 15/27. A. Petruțiu“. Copia fotografică după care Miletič și Agura au publicat hrisovul (cu lectura greșită Кѹчет în loc de Нѹчет, defectuos reprodus în fotografie), neavînd data arătată, trebuie să fie după un dublet fără dată (cum este și dubletul fără dată al hrisovului lui Mircea pentru Tismana din același an), pe care dublet de asemenea nu l-am aflat între documentele înapoiate de d. Hasdeu.

[2] H u r m u z a k i - D e n s u ș i a n u, *Documente*, I, 2, pp. 322, 334, 335. Cf. facsimilele fotografice la finea volumului. Cf. *ibidem*, p. 315, a. 1389: „Illustris principis domini *Mircii Woyeuode Transalpini etc.* ambasiatores“. *Ibidem*, p. 323 a 1390: „ambasiatores et nuncij speciales... Illustrissimi principis Domini *Mircij Woyuode Transalpini*“ etc.

mente posterioare găsim: „*Mirchya Vayuoda Transalpinus Dux de Fogaras et Banus de Zewrin*“ [3] sau „*Mirche voivoda Transalpinus. Dux de Fugarus et de Omlas*“ [4], sau „*Mirche Voivoda Transalpinus* etc.“ cu S. MIRCHE VOIVODE TRANSALPINI BANI SEVERINIENSIS DVCIS DE FVGARVS ET... pe sigiliu [5], sau numai „*Mirche waiwoda Transalpinus* [6].

Titlul întreg de mai sus, cu aceleași posesiuni, dar cu unele deosebiri în formă, se află mai adeseori în documentele lui Mircea [7]. Pe lîngă acesta întîlnim și titlul cel scurt, | fără alte posesiuni afară de Țara Românească [8], | 1013

[3] *Ibidem*, p. 359, a. 1395.

[4] K a l u ž n i a c k i, *Dokumenta Moldawskie i Multańskie*, Lemberg, 1878, p. 22, a. 1409.

[5] *Documente*, I, 2, pp. 472—473, a. 1411. Facsimile fotografic la finea volumului; copia fotografică în colecția Academiei Române. K a l u ž n i a c k i, *op. cit.*, p. 10, n. 3, p. 23, n. 1.

[6] M i l e t i č, *Към Брашовскитѣ влахо-български грамоти*, Сборникъ, Sofia, 1900, XVI, 503, a. 1413.

[7] V e n e l i n, *Влахо-Болгарския или дако-славянскія грамоты* St. Peterburg, 1840, p. 22. = M i l e t i č - A g u r a, *op. cit.*, p. 119, a. 6915 (= 1406), noiembrie. M i l e t i č - A g u r a, *op. cit.*, a. 6917 (= 1409) = la V e n e l i n, pp. 18—19 cu data greșită 6907 (= 1399). M i l e t i č, *Нови Влахо-български грамоти от Брашов*. Сборникъ, XIII), Sofia, 1896, p. 47, a. 6921 (= 1413). F o t i n o, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III, 370 a. 6901 (= 1393). Aceleași posesiuni, cum vom vedea mai în urmă, sînt înțelese și în actul fără an, în *Documente*, I, 2, p. 825. În documente inedite, colecția Academiei Române: - - - И хр[и]столюбивыи и самодръжавныи Іѡ Ми<рча великыи воевода>, м[и]л[о]стїж б[о]жїж и б[о]жїемь дарѡванїемъ ѡбла<дающоуми и господств> оужщоуми въсеи земли Оуггровлахїискои, и запланин<скым єщеже> и къ татарским странамь, и ѡба пѡл по въсемоу подоунавїоу да<же и до вел>икаго морѣ и дарѡм б[о]жїемь Дръстроу градоу г[оспо]д[и]нь. (Fără dată și în parte rupt, lipsind părțile însemnate cu - - - sau adăugate între <>). Въ Х[ри]с[т]а б[ог]а бл[а]говѣрныи и хр[и]столюбиви великыи и самодръжавныи г[осподи]нь Іѡ Мирчѣ воевода, м[и]л[о]стиѫ б[о]жїеѫ и б[о]жиемъ даровапїемъ ѡ[б]ладаѫи и г[о]с[подст]воуѫи въсеи земи Оуггровлашкои, запланинскымъ странам и въсемоу подоунавїю. (Fără dată). — Condica Coziei (în Arhiva statului), f. 145, a. 6898 (= 1389) septembrie 4: *Eu întru Hs. Dumnezeu binecredinciosul și de Hs. iubitoriŭ marele și însuși stăpînitoriu domn Io. Mircia Voevod, cu mila în Dumnezeu atot stăpînitoriul oblăduitoriŭ a toată Ungrovlahia, și pre Dunăre, și laturilor plaiurilor.*

[8] H a s d e u, *Arhiva istorică*, III, 191—192, a. 6895 (= 1387) = la Venelin, p. 9, după un dublet fără dată. *Doc.*, I, 2, 824 a. 1403.

sau uneori un titlu cu posesiunile de peste munți, dar fără cele de peste Dunăre [9].

Să examinăm aceste titluri și înțelesul lor, cu fiecare posesiune în parte.

I.

Țara Românească

Titlul cel scurt: „**Великыи воевода** (sau **воевода**) **и господинь въсеи земи Угровлахїиской** (sau **въсеи Оуггровлахїи**)“
1014 | [=*mare* | *voevod* (sau *voevod*) *și domn a toată țara Ungrovlahiei* (sau *a toată Ungrovlahia*)], latinește „*Voivoda Transalpinus*“, întrebuințat pe lîngă celelalte titluri în documentele lui Mircea, este cel mai obișnuit înainte și după dînsul [10]. El este titlul principal, exprimînd stăpînirea principatului Țării Românești însuși.

—Venelin p. 26 (fără dată). În documente inedite: Азь бл[а]говѣрныи и хр[и]столюбивыи и самодръжавныи Іѡ Мирча великыи воевода и г[оспо]д[и]нь въсеи земи Вжггровлахїиской. (Arhiva st. Documentele Coziei, fără dată). Азъ Іѡ Мирча великыи воевода и г[оспо]д[и]нь въсеи земи Оуггровлахїиской. (Arhiva st., Documentele Coziei, fără dată). Въ Х[рист]а б[о]га бл[а]говѣрни и хр[и]столюбиви велики и самодръжавни г[о]с[подин]нь Іѡ Мирчѣ воевода. (Academia română, fără dată). Азъ иже въ Х[рист]а б[ог]а бл[а]говѣрны и х[ри]с[то]любивы и самодръжавны г[о]с[по]д[и]нь Іѡ Мирча великы воевода, м[и]л[о]стїж б[о]жїеж и б[о]жїем дарованїем ѡблад[оу]ѫщоумни и г[о]с[подст]воуѫщоумни въсеи земли Оуггровлахїиской 6923 (= 1415) martie 28. (Arh. st., Docum. Coziei). Condica Coziei, ff. 25, 26, 137, toate cu a. 1388; f. 23, a. 1394; f. 241, fără dată: *Io Mircea marele voevod* (sau *voevod*) *și domn a toată Ungrovlahia* sau *a toată țara Ungrovlahiei*, sau *a toată țara Rumânească*.

[9] Miletič-Agura, p. 118 (fără dată). Hasdeu, *Arh. ist.* I, 1, p. 3. Kalužniacki, p. 8 (fără dată). *Doc.*, I, 2, p. 341, a. 6900 (= 1391), decembrie 27 (traducție latină a unui hrisov slovenesc, azi necunoscut în original). Cf. titlul latinesc citat mai sus.

[10] Înainte de Mircea găsim: *Doc.*, I, 1, p. 592, a. 1324: Bazarab woyuodam Transalpinum. *Ibidem*, p. 601, a. 1327: Bazaras Woyvode Transalpino. *Ibidem*, I, 2, p. 37, a. 1355: Alexandrum Bozorabi Wayuodam Transalpinum. *Ibidem*, p. 60, a. 1359: Alex. Bazaradi Vajuoda Transalpinus. Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 383, 386, a. 1359: Ὁ εὐγενέστατος μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας... κῦρ Ἀλέξανδρος < Actele patriarhale ulterior au fost publicate în Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1 >. Inscripția sepulcrală de la Cîmpulung, a. 6873 (= 1364), noiembrie 16 (probabil reprodusă după o inscripție veche): великїи и самодръжавнїи г[оспо]д[а]рь Їѡ Никола Алеѯандрь воевода с[ы]нь великаго Басарабж воеводж (D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 182 < supra p. 640 n 89 >). Venelin, p. 5 (fără dată) = Hasdeu, *Negru-Vodă*, București, 1898, facsimil fotografic II (originalul în Arhiva statului): Азъ иже въ Х[ри]с[та] б[ог]а бл[а]говѣрныи воевода Владиславъ и м[и]л[о]стїж б[о]жїеж г[о]с[подин]нь въсеи Ѫгровлахїи. (În diplomele sale latinești, Vladislav are și titlul de ban de Severin și duce de Făgăraș. *Doc.*, I, 2, pp. 144, 148, 198). Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae* (art. *Ban*, de D. Sturdza), III, 2442—2443: † M. LADIZLAI WAIWODE TRANSALPINI † M. RADVL WAW TRANSALPAI. Inedit, în Arhiva statului, Documentele Tismanei, a. 6894 (= 1385), octombrie 3: Азъ въ Х[рист]а б[ог]а бл[а]говѣрныи Іѡ Дань воевода и м[и]л[о]стиѫ б[ож]иеѫ г[о]с[подин]нь всеи Оуггровлахїи.

Ungrovlahia, latinește *terra Transalpina* [11], numită și *Vlahia* sau *Valahia*, în formă slavă **земѧ Влашка** (=țara Românească) [12], uneori *Bessarabia* sau *țara Basara-* | | 1015

[11] *Doc.*, I, 2, pp. 144—145, diploma lui Vladislav I, din 28 ianuarie 1368: „in terra nostra transalpina... terre nostre transalpine...“ *Ibidem* p. 149, diploma aceluiași din 25 noiembrie 1369: „per totam terram Transalpinam...“ În diplomele ungurești se întrebuințează, pe lîngă *terra Transalpina*, mai des *partes Transalpinae*.

[12] Numele *Vlahia* sau *Valahia*, dat principatului Țării Românești, se află mai întîi în documente papale. *Doc.*, I, 2, p. 158, a. 1370; p. 159, a. 1370; p. 194, a. 1372; p. 207, a. 1373; p. 215, a. 1374; p. 405, a. 1399 ș.u. În documente ungurești, abia pe timpul lui Mircea, încă foarte rar. *Doc.*, I, 2. p. 429, a. 1404; *Vaivodam Valachiae*... p. 439, a. 1415: per regna Hungarie, ... *Volahie*... În diplome domnești, în formă latină, pentru prima dată în privilegiul comercial al lui Mircea pentru brașoveni, din 25 august 1413. Сборникъ, XVI, 503 squ.: *terrae nostrae Walachiae... Walachia... in terra nostra Walachiae*... În titlul domnului, mai întîi în diploma lui Vlad Dracul, din 8 februarie 1431, cuprinsă într-un act unguresc din 1448. *Doc.*, I, 2, 749: *Valachiae Transalpinae Dominus*. Forma slavă Земѧ Влашка (corespunzînd cu forma română *Țara Românească*, constantă mai pe urmă) este numele obișnuit al țării în hrisoavele domnești, afară de titlu. Miletič-Agura, p. 117 [a. 1387]; p. 120, a. 1409; p. 121, a. 1418 ș.u.: и по смр[ъ]ти г[о]с[подст]ва ми кого изберет господь богъ быти господинь Влашкои земи . . .

bească[13], este Țara Românească propriu-zisă. Posesiunile de peste munți și cele de peste Dunăre, în titlul întreg numite pe lîngă *toată țara Ungrovlahiei* (sau *toată țara Basarabească*), cum și pe lîngă *Voivoda Transalpinus*, nu sînt cuprinse în această nomenclatură. Dar aceste diferite numiri ale Țării Românești, întrebuințate în același timp în actele domnești, ca și în documente străine, mai cer a fi lămurite înainte de a trece la posesiunile exterioare din titlul lui Mircea.

Numele *Ungrovlahia* a fost interpretat în diferite moduri[14]. Totuși singura explicare admisibilă îmi pare a fi
1016 | că | prin această denumire se înțelegea, din început (încă înainte de 1330), Țara-Românească ca principat dependent de Ungaria, în deosebire de altă Vlahie fără asemenea legături cu statul ungar.

Numele se găsește mai întîi la bizantini, raportîndu-se la evenimente din 1323[15] și în actele patriarhatului constantinopolitan de la 1359 încoace, în forma Οὐγγροβλαχία,[16]. Din grecește — căci formația este negreșit grecească — el a trecut în limba diplomatică slavă a cancelariei domnești, în forma ОУггровлаХїа sau mai des земя (sau землꙗ) ОУггровлаХїнска, cum se găsește totdeauna în titlul domnului din actele interne scrise slovenește. În afară de titlu se întrebuința însă de regulă земя (sau землꙗ) Влашка[17], forma slavă a nu | melui | 1017
național *Țara Românească*. În actele scrise românește, denumirea greco-slavă *Ungrovlahia* a fost înlocuită, și în titlul domnului, prin numele național *Țara Românească*; numai în titlul mitropolitului s-a menținut pînă

---

[13] *Doc.*, I, 2, p. 374, a. 1396: Wlad Woyevoda Bessarabie necnon Comes de Seuerinio etc. *Ibidem*, p. 824, a. 1403: Мы Иван Мирча, божїѣ милости воевода. великнй господарь Земле Бесарабьскоѣ. *Ibidem*, p. 825 (fără an): Иван Мирча, великын воевода и самодрьжавнъій господар въсеи Земи Басарабскои... (Cîteși trele adresate regelui Poloniei). Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 146, document de la Ștefan Dușan, a. 1349: ѹ басарабенѹ земьлю... *Doc.*, I, 2, p. 243, diploma regelui Ludovic al Ungariei, a. 1377: *in terra Bazarabi. Ibidem*, p. 193, bula papei Grigore XI, a. 1372: Rascie ac Basarat (= Serbia și Țara Românească). *Ibidem*, p. 268, bula papei Urban VI 1379: *in partibus Rassiae et Basarat. Ibidem*, p. 813, actul omagial al lui Ștefan Voievod, domnul Moldovei, a. 1395: воеводы Басарабьского (= voievodului Țării Românești). Kaluzniacki, p. 14, document de la Alexandru cel Bun, a. 6916 (= 1408): до Оугоръ и до Бесарабъ (= în Ungaria și în Țara Românească); изъ Бесарабъ (= din Țara Românească). Venelin p. 49, diploma regelui Sigismund al Ungariei, a. 1420: вь Оугровлахїнской земли що есть Басарабска. Alte date posterioare, v. Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 61, sq.

[14] Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 43 sq., unde sînt arătate și toate părerile emise pînă atunci. Cf. Kaluzniacki, p. 32 n. 7.

[15] Ioannes Cantacuzenus (împărat 1341—1355, mort 1383), ed. Bonn, I, 175; ἐξ Οὐγκροβλάχων.

[16] Micklosich-Müller, *Acta Patr. Const.*, I, 383, 386, a. 1359: μέγας Βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πάσης Οὐγγροβλαχίας p. 385, a. 1359 ș.u. (I—II, passim.): μητροπολίτης πάσης Οὐγγροβλαχίας. . Cf. Curopalata, *De officiis et officialibus magnae ecclesiae et aulae Constantinopolitanae*, ed. Gretser, Paris, 1625, p. 129: ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίᾳ δύο μητροπολῖται... p. 130: μητροπολίτης μέρους Οὐγγροβλαχίας... Scrierea, atribuită greșit lui Georgios Kodinos, este din a doua jumătate a veacului XIV (Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, p. 424—425). La sfîrșitul ei se zice, p. 130: „În zilele noastre s-a creat și mitropolitul Vidinului și în Maurovlahia (= Moldova) altul, și în Galiția, care era o parte a Rosiei mici". Cîteși trele mitropolii, ca și mitropolia μέρους Οὐγγροβλαχίας (= a Severinului), s-au înființat în a doua jumătate a secolului XIV: a Vidinului pe la 1369—1370 *(Acta Patr. Const.*, I, 533, 551), a Severinului în 1370 *(Ibidem* p. 532, 535*)*, a Galiției în 1371 *(ibidem*, p. 578*)*, a Moldovei sub Iuga pe la 1374, în actele patriarhatului numită abia de la 1393 încoace.

[17] Vezi p. 23 n. 12. În documente slave străine, mai întîi în hrisovul lui Stefan Lazarevici, despotul Serbiei, pentru mănăstirile Vodița și Tismana, din a. 1396: Монастыре къ Влашкои Земли. Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, 17, unde acest hrisov este publicat cu data greșită: 1391, decembrie, indiction 14. Originalul în Arhiva statului are data: „вь лѣто ҂sцд҃е индїктїwн д҃. (= în anul al 6904-lea, indiction 4), pe care d. Hasdeu a citit-o: 6900 (= 1391) de[cembrie], indiction 14, luînd punctul mai lungueț după д (numărul indicției drept і (= 10). Arhimandritul Ruvarac, în *Archiv für slavische Philologie*, XI, 360, cunoscînd documentul numai după ediția d-lui Hasdeu, propune rectificarea: 6914 (= 1406) indiction 14, luînd pe е (terminația numeralului) după ҂sцд drept і = 10), pe motiv că în 1391 Stefan Lazarevici încă nu avea titlul de Despot, cum se numește în acest hrisov. Originalul nu admite altă lectură decît 6904 (= 1396) indiction 4, concordînd și numărul indicției cu anul < cf. Panaitescu, *Doc.*, I, pp. 69—72 nr. 16, cu data 1406 >.

azi forma consacrată *Arhiepiscop și Mitropolit Ungrovlahiei.*

Este de observat că forma *Ungrovlahia* se găsește în titlul domnesc, afară de grecește, mai ales în hrisoavele cele mai vechi (Vladislav I, Dan I, mai rar sub Mircea), fiind modificată apoi în **землѩ Оугровлахїиска** (=țara Ungrovlahică), după numele indigen *Țara Românească.* Forma mai veche în actele interne slovenești, fiind identică cu cea grecească, aceasta este un indiciu neîndoios pentru originea ei. Și numai în Imperiul bizantin, care avea o provincie numită Vlahia (Μεγάλη Βλαχία = Tesalia, pe lîngă ținuturile Μικρὰ Βλαχία în Pind și 'Ανώβλαχα în Epir), se putea ivi necesitatea de a distinge Țara Românească, numită și ea *Vlahia,* cu numele de Οὐγγροβλαχία, adică *Vlahia ungurilor* sau cea *dependentă de Ungaria,* spre deosebire de *Vlahia bizantină.* Mai ales în biserică era necesară asemenea deosebire, spre a avea un nume mai precis pentru eparhia Țării Românești. Probabil pe cale bisericească s-a și introdus acest nume de origine bizantină, constatat mai întîi în actele patriarhatului.

S-a mai susținut că prin *Ungrovlahia* s-ar fi înțeles Țara Românească împreună cu posesiunile de peste munți ale domnilor români, așa-zicînd *Ungaria* și *Vlahia,* cum d. Hasdeu tîlcuiește numele [18]. Dar oricît de plauzibilă ar părea această interpretare, ea nu concordă cu faptul că numele Ungrovlahia este constatat mai înainte de data
1018 | sigură a po | sesiunilor de peste munți, cîștigate mai pe urmă ca feude ungurești, cum și cu împrejurarea că aceste posesiuni sînt numite deosebit în titlu, pe lîngă *toată Ungrovlahia.*

Într-un hrisov de la Vlad Dracul din 1439, găsim chiar titlul: „*domn a toată țara Ungrovlahiei, încă și în țara Ungurească Amlașului și Făgărașului herțeg* [19]. Aici forma „în țara Ungurească" este întrebuințat în loc de termenul

[18] H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 47, sq. Această părere o admite în cîtva și K a l u ž n i a c k i, *op. cit.*, p. 32 n. 7.

[19] H a s d e u, *Arh. ist.*, I, 1, 84. K a l u ž n i a c k i, p. 28: ιω Влад воевода м[и]л[о]стїеж б[о]жїемь бл[а]гым произволенїемь обладоующоуми и г[о]с[по[д]ьст]воужщоуми въсеи Земли оугровлахїискои, даже и до великаго мора обладоуж, пачеже и на оугрьскои Земли Омлашоу и Фагарашоу херцегь.

obișnuit **западниискым странам** (=părților de peste munți) pentru Amlaș și Făgăraș. Numită deosebit pe lîngă *toată țara Ungrovlahiei* spre a desemna ducatul de peste munți, țara Ungurească nu poate fi admisă, după înțelesul titlului, ca fiind cuprinsă și în numele întrebuințat pentru principatul propriu-zis. Și în titlul mitropolitului: « μιτροπολίτης Οὐγγροβλαχίας καὶ ἔξαρχος πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν» (=mitropolit Ungrovlahiei și exarh a toată Ungaria și Plaiurilor), constatat în această fórmă după 1370 [20], Ungaria și posesiunile de peste munți (=Plaiurile) sînt numite deosebit și în altă relație pe lîngă Ungrovlahia, nefiind cuprinse sub numele întrebuințat pentru eparhia Țării Românești, din care de altmintre nici un făcea parte.

De asemenea numele izolat 'Ρωσοβλαχία, dat Moldovei (pe lîngă numele obișnuit Μαυροβλαχία sau Μολδοβλαχία) în corespondența patriarhului constantinopolitan cu Ștefan Vodă I (a. 1395) și cu mitropolitul Ungrovlahiei (a. 1401)[21], nu poate să însemne *Rusia* și *Vlahia,* prin *Rusia* înțelegîndu-se *Pocuția,* cum vrea d. Hasdeu, căutînd o analogie pentru teoria ungrovlahică; nu poate, din simplul motiv că Pocuția nu era pe atunci în posesiunea moldovenilor și nici nu fusese |pînă atunci [22]. Și acest | 1019

[20] M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patr. Const.*, II, 491, a. 1401. C u r o p a l a t a, *De officiis*, ed. Gretser, p. 129—130, după înființarea mitropoliei Severinului, în 1370.

[21] M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patr. Const.*, II, 241 sqq., 494.

[22] În 1388, regele Poloniei, Vladislav Iagello, luînd de la Petru Mușat un împrumut de 3 000 ruble pe timp de trei ani, se obligase a da zălog lui Petru și urmașilor lui, în caz de neplată la termin, orașul Halici cu ținutul său, district numit apoi Pocuția. (G o l o v a c k i ĭ, în Наоуковый Сборникъ, Lemberg, 1865, pp. 191—192, reprodus din Акта западной Россий, I, 22, trad. în H a s d e u, *Arh. ist.*, I, 1, 177). Petru murind înainte sau curînd după terminul de plată, primii lui urmași n-au reclamat, după cît se vede, nici banii, nici zălogul. Stefan I, pe la începutul anului 1395, renunță chiar formal la teritoriul ce trebuia să fie zălogit, iar în 1400 Ivașco, fiul lui Petru, cerînd ajutorul regelui spre a obține domnia, renunță și la suma împrumutată. (G o l o v a c k i ĭ, *loc. cit.*, p. 194, repro-

nume este format (în mod analog ca Ungrovlahia) de greci, fără îndoială cu înțelesul de *Vlahia cea dependentă de Rusia*, adică bisericește dependentă de mitropolia Rusiei (căreia Moldova era subordinată mai înainte și cum patriarhul o considera încă), iar politicește de „regele Poloniei, principele Lituaniei și Rusiei".

Tot așa prin *Ungrovlahia* se înțelegea la bizantini, însă numai sub raport politic, *Vlahia cea dependentă de Ungaria*.

Cum în grecește *Ungrovlahia*, așa în latinește *terra Transalpina* sau *Valachia Transalpina*, s-a format sub influența dependenței de Ungaria. Forma mai veche a acestui nume este *terra ultra montes nivium* [23], o traducție literală a numelui unguresc Havaselföld (=țara dincolo de munții de zăpadă) [24]. Mai apoi întîlnim în diplome
1020 | ungurești forma | *pars regni [Hungariae] ultra alpes* [25], în urmă *partes transalpinae* [26] sau *terra Transalpina* [27].

Denumirea ungaro-latină *terra Transalpina*, formată după *partes [regni Hungariae] transalpinae* (=părțile dincolo de munți ale regatului ungar) [28], și avînd același

---

dus din Акта западной Россий I, 27, a. 1395. *Doc.*, I, 2, 812, a. 1400). Pe urmă, în 1411, Vladislav se obligă a plăti lui Alexandru, pînă în doi ani, datoria de 1 000 de ruble din acel împrumut (cum se pare un rest neplătit pînă atunci), iar în caz de neplată, a-i da zălog Pocuția pînă la plătirea datoriei. *(Doc.*, I, 2, 829*)*. Neîndeplinirea acestei îndatoriri, negreșit, a făcut apoi pe Alexandru, către sfîrșitul domniei sale, să intre cu putere în Pocuția (1430) spre a lua în posesiune zălogul promis. Pînă la acea dată însă, Pocuția nu se găsește în mîinile moldovenilor.

[23] *Doc.*, I, 1, 82—96, a. 1223—1226.

[24] Vezi explicarea numelui unguresc la Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, Budapest, 1877, p. 229. Cf. Szarvas-Simonyi, *Lexicon linguae Hungaricae aevi antiquioris*, I, 1461: havas = nivosus, alpes.

[25] *Doc.*, I, 1, 454, 457, a. 1285: „aliquam partem de Regno notro ultra alpes existentem..."

[26] *Ibidem*, p. 616, a. 1331 ș.u.

[27] *Ibidem*, p. 623, 625, a. 1332 ș.u.

[28] Cf. *Doc.*, II, 3, p. 9—10, a. 1511: „quondam Magnifici Domini Mirce Vaivodae *partium regni Transalpnar[um]* et Bani Züriniensium" (într-o confirmare a unei donații a lui Mircea cel Bătrîn în țara Făgărașului). *Doc.*, III, 1, p. 287, 289, a. 1598: „Nos Michael Wayvoda *partium regni Hungariae Transalpinarum*".

înțeles, a fost primită ca nume al țării și în actele latinești ale domnilor români, ca și titlul *Voivoda Transalpinus*, primit de la unguri. Însă *Valachia Transalpina*, nume constatat mai întîi (1431) în titlul domnului: „*Valachiae Transalpinae Dominus*" [29], corespunzător cu titlul slovenesc господинъ ОУггровлаХїи (=domn Ungrovlahiei), este mai probabil o traducție latină (după tipul *terra Transalpina*) a numelui grecoslav *Ungrovlahia*. În mod analog, земıа ОУггровлаХїиска (=țara Ungrovlahiei) din titlul domnului se traducea unguurește „*Oláhország az havasakon*" (țara Românească dincolo de munți = Valachia Transalpina) [30]. *Ungrovlahia* traducîndu-se latinește prin *Valachia Transalpina* (unde *Transalpina* ține locul de *Ungro-* din *Ungrovlahia*), ambele numiri au învederat același înțeles, și una și alta exprimînd dependența de Ungaria.

Pe cînd în Țara Românească numele unguresc al țării nu se întrebuința la început, pe cît se vede, decît în forma latină *terra Transalpina* (pe lîngă *Valachia Transalpina*)
sau în | cea ungurească *Havaselföld* [31], în Moldova el a | 1021
fost tradus românește *țara Muntenească*, nume constatat (în transcriere slavă мѹнтѧнска) deja sub Alexandru cel Bun (a. 1408) pe timpul lui Mircea [32]. Ca traducție slavă, se află în Moldova forma земıа Загорска (=țara

---

[29] *Doc.*, I, 2, 749. În urmă mai des.

[30] *Ibidem*, p. 573, traducția unui hrisov al lui Vlad Dracul din 6940 (= 1432). Cf. Windecke, *Das Leben König Sigmunds* (trad. de Hagen, în *Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*, XV. Jahrhundert, Band I) cap. 259: aus der *Wallachei jenseits der ungarischen Gebirge...*

[31] *Doc.*, III, 1, 312, a. 1598: *Hawasselfeolde*; p. 329, a. 1599: *Hawasselfeoldenek*; IV, 1, 200, a. 1600: *Hawassalfeoldeben* (în acte ungurești de la Mihai Viteazul) ș.a.

[32] Pentru prima oară întîlnim această formă românească în privilegiul comercial al lui Alexandru cel Bun pentru negutătorii din Lemberg, a. 6916 (= 1408): „мѹнтѧнскый воскъ" (ceară *muntenească*, adică din *țara Muntenească*, pe cînd țara însăși e numită aici Besarabia). Kalužniacki, p. 15 < M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 632 >.

dincolo de munți) în secolul XVI [33], iar în Țara Românească forma зємлꙗ Запланинска (=țara dincolo de munți), pe lîngă ОУггровлаХїа Запланинска, abia în secolul XVII [34]. Şi forma slavă şi cea românească nu sînt decît traducția numelui *terra Transalpina* sau *Havaselföld.*

După d. Hasdeu, numele *țara Muntenească* sau *Muntenia* ar fi original românesc și indigen, iar forma latină
1022 | o tra |ducție a numelui românesc: „*Muntenia*, tradusă latineşte în stil diplomatic prin *Transalpina*“ [35].

Această părere este lipsită de temei și în contrazicere cu faptele. În Țara Românească, numele *țara Muntenească*, întrebuințat de moldoveni, nu este constatat decît excepțional abia de la mijlocul secolului XVII încoace, fiind introdus pe cale literară din Moldova. Pentru prima oară îl găsim în tipăriturile din timpul lui Matei Basarab, pe lîngă numele mai obișnuite *Ungrovlahia* și *țara Rumănească*, alăturea cu зємлꙗ Влашка și зємлꙗ запланинска. În *Îndreptarea legii*, tipărită la Tîrgoviște în 1652, se zice la glava 391:

[33] *Cronica lui Macarie*, ed. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești*, p. 150: нзь Загорскыя Землѣ... Загорскаго воєвода... p. 152: Басараба воєвода Землн Загорстѣн...

[34] B i a n u-H o d o ş, *Bibliografia românească veche*, p. 158: Оугровлахїн Запланенском (Книга ѡ Хвѣ подражанїн Бжїєю, mănăstirea Deal, 1647). *Ibidem*, p. 173: Земля Ѹгровлахїн Запланинском:... Оугровлахїн Запланенском (Трїωдїон, Tîrgoviște, 1649). *Ibidem*, p. 179: Во Запланенской Землѣ (Мустирїо, Tîrgoviște, 1651). Cf. Србскій лѣтописацъ (scris pe la sfîrşitul secolului XVIII în mănăstirea Tronoşa), ed. Šafarik, în Гласникъ, Belgrad, 1853, V, 69: воєводи Заплан[ин]скаго Басараби... p. 111: архїепископомъ влахо-Запланїйскимъ... E n g e l, *Gesichchte der Moldau und Walachei*, I, 148: „Die Servier nannten die Walachey *Zemlja Blachozaplaninskaja*“ (fără arătarea izvorului). În analele sîrbeşti mai vechi, publicate în Гласникъ, tom 53, Belgrad, 1883, şi în Споменик, III, Belgrad, 1890, găsim numai formele: Воїєвода Влашки sau Влашкын. Воєвода оугровлахинскын, господинь Влахомь; Влашка Землꙗ (ca și în documente). Formele mai noi cu Запланинскїн, termen întrebuințat mai întîi numai pentru posesiunile de peste munți (Запланинскым странам) și în titlul mitropolitului: Митрополит Оугровлахїн н єѯарх Запланинскїн (= mitropolit Ungrovlahiei și exarh Plaiurilor, redat în cronica sîrbească prin влахоЗапланинскїй), par a fi influențate mai ales de acest titlu al mitropolitului, pe lîngă denumirile ungaro-latine, *Voivoda Transalpinus* și *terra Transalpina.*

[35] H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 1, 42—52.

„Deacia apoi se-au făcutŭ la Ungrovlahia, *adecă în țara Muntenească*, doi mitropoliți, și însă unulŭ ține loculŭ al Anchirii și se chiamă Exarhŭ a toată Ungurimea și al Plaiului. Iară altulŭ se chiamă Mitropolitŭ laturii *țărăi Munteneşti* spre Severinŭ, și loculŭ ţiindŭ al Amasii; iar acum nu se chiamă acela Mitropolitŭ, ce Episcopŭ, căce că săntŭ 2 Episcopii supt Mitropolitulŭ *țărăi Muntenești*, adecă Rămniculŭ și Buzăulŭ“ [36].

Explicarea „*adecă țara Muntenească*“ pentru Ungrovlahia din textul grecesc tradus arată învederat că acest pasaj nu poate să fie scris de unul din țară, unde numele Ungrovlahia era întrebuințat în toate actele publice și nu avea nevoie de asemenea tîlcuire. Fără îndoială, acea parte din *Îndreptarea legii* este luată din *Pravila* moldoveanului Eustratie Logofătul, tradusă din greceşte înainte de 1632 (netipărită), care a servit ca izvor traducătorului din Tîrgovişte [37]. Sub influența Pravilei, numele moldovenesc *țara Muntenească* a intrat sporadic și în alte tipărituri din acel timp, făcute în Țara Românească [38].

|Tot pe atunci s-a tradus de un necunoscut și *Viața* | 1023
patriarhului Nifon, unde sub aceeași influență se întrebuințează *țara Muntenească*, pe lîngă *țara Rumănească*, *Ungrovlahia* și chiar Panonia [39]. Negreșit, sub influență moldovenească a intrat numele *țara Muntenească* (întrebuințat pe lîngă *țara Românească*) și în istoria domniei lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească, scrisă de Radu Popescu din ordinul și probabil după însemnările voievodului venit din Moldova [40]. În celelalte părți ale cronicii

[36] Editio princeps, p. 402 = B u j o r e a n u, *Colecțiune de legiuirile României*, III, 301.

[37] C i p a r i u, *Principie de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866, p. 113.

[38] B i a n u-H o d o ș, *Bibliografia*, pp. 181, 204.

[39] H a s d e u, *Arh. ist.*, I, 2, 133 squ. după un manuscript din a. 1654 fără loc. Ediția Iosif Naniescu și C. Erbiceanu, București, 1888, după un manuscript din anul 1682 de la mănăstirea Bistrița în Țara Românească.

[40] Bălcescu-Laurianu, „Magazin istoric pentru Dacia“, IV, 40—43, 120.

sale, acelaşi autor nu întrebuinţează decît numele indigen *ţara Romănească*.

Afară de aceste numiri mai obişnuite ale Ţării Româneşti, întîlnim în titlul domnesc, ca şi în documente străine, încă numele *Besarabia* sau *ţara Basarabească*. În actele interne acest nume al ţării nu se găseşte întrebuinţat niciodată; iar în titlul domnului, numai în documente relative la relaţii cu străinătatea, în special cu Polonia, în timpul lui Mircea. La vecini, anume la sîrbi, unguri, moldoveni, poloni, şi chiar în cancelaria papală, Ţara Românească este numită mai adeseori astfel [41].

Cum numele mai general *Vlahia* sau *Valahia* nu se dădea numai Ţării Româneşti, ci de asemenea şi Moldovei [42] ca şi părţilor româneşti din Peninsula Balcanică, o deosebire în nomenclatura diferitelor ţări româneşti era necesară. Aşa s-a format *Ungrovlahia* şi *Valachia Transalpina*, cum şi *Valachia mare* (nume întrebuinţat de scriitori contemporani cu Mircea), pentru Ţara Românească; aşa
1024 | *Maurovlahia* sau | *Rosovlahia* şi *Moldovlahia*, cum şi *Valahia mică*, pentru Moldova [43].

Tot aşa se explică *Besarabia* sau *ţara Basarabească* ca nume extern al Ţării Româneşti, astfel numită după numele dinastiei (sau după primul *Basarab Voievod* ca întemeietor al statului şi al dinastiei), spre a deosebi Vlahia Basarabilor de celelalte ţări numite Vlahia. O formaţie analogă este *Bogdania* pentru Moldova, după

---

[41] Vezi p. 24 n. 13.

[42] *Doc.*, I, 2, p. 160, a. 1370; p. 163, a. 1370; p. 402, a. 1399 ş.u.: *Wlachia* sau *Walachia* = Moldova, în acte externe. În acte moldoveneşti, dar în relaţii cu Polonia: Землꙗ Волошьска sau Землꙗ Валаска. *Ibidem*, p. 816, a. 1393; p. 819, a. 1400; p. 820, a. 1400.

[43] *Doc.*, I, 2, 362, 365, a. 1395: contra Stephanum *minoris Valachie* seu terre nostre Moldauie Voyuodam... W i n d e c k e cap. 296; den Woywoden Dan aus der *grossen Wallachei*... S c h i l t b e r g e r, ed. Neumann, *Reisen des Johannes Schiltberger aus München von 1394 bis 1427*, München, 1859, p. 92: in der *grossen Walachy* (= Ţara Românească)... in der *cleinen Walachy* (= Moldova). M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patr. Const.*, II, 167—519: Μαυροβλαχία (a. 1393—1401); p. 241 sqq. şi 494: Ρωσοβλαχία (a. 1395 şi 1401); pag. 528 squ: Μολδοβλαχία (a. 1401 ş.u.).

Bogdan voievod, întemeietorul statului şi al dinastiei moldoveneşti. Şi una şi alta sînt numiri date de străini, *Bogdania* fiind întrebuinţată numai de ei, iar *Besarabia* sau *ţara Basarabească*, în mod excepţional, şi de indigeni în relaţii cu străinătatea.

În rezumat, în titlul domnului şi în actele domneşti pînă la Mircea inclusiv, Ţara Românească se află sub următoarele numiri: *terra Transalpina* (corespunzînd cu titlul *Voivoda Transalpinus*), *Bessarabia* şi *Valachia*, în formă latină; *Ungrovlahia*, în formă grecească şi slavă mai veche; Землꙗ Оугровлахїиска (=*ţara Ungrovlahică*), Землꙗ Влашка (=*ţara Românească*) şi Землꙗ Басарабска (=*ţara Basarabească*), în formă slavă.

Pe lîngă acestea, străinii contemporani mai întrebuinţează numele ţării în diferite forme derivate din *Vlach* (numele poporului) sau din *Basarab* (numele dinastiei), între care şi *Valahia mare* (în deosebire de Moldova = Valahia mică). În Moldova găsim deja pe timpul lui Mircea, şi forma [*ţara*] *Muntenească* (în urmă numele obişnuit la moldoveni), traducţie română după numele
ungaro-latin *terra Trans* |*alpina* sau după cel unguresc | 1025
Havaselföld (în formă ungurească constatat abia mai tîrziu, dar în limba diplomatică latină tradus mai întîi literal *terra ultra montes nivium*, apoi *terra Transalpina*).

Ca nume indigen în formă românească este constatat mai pe urmă, în titlul domnesc din actele scrise româneşte, ca şi la scriitori, numai *ţara Rumănească* (forma mai veche), negreşit vechiul nume naţional al ţării, tradus sloveneşte Землꙗ Влашка.

II.

Părţile peste munţi

În afară de Ţara Românească propriu-zisă, posesiunile numite în titlul lui Mircea sînt parte „peste munţi", parte la hotarele răsăritene, „spre părţile tătăreşti", parte peste

Dunăre. În primul rînd după *toată țara Ungrovlahiei* sînt numite *părțile de peste munți și cele spre părțile tătărești* (и запланинскым и къ татарскым странам).

Asupra înțelesului acestei părți din titlu, mai ales al denumirii запланинскым странам, părerile sînt divergente. În traducțiile noastre mai vechi și moderne ale hrisoavelor slovenești, запланинскым странам se traduce de regulă *prin părțile de peste munți*, înțelegîndu-se posesiunile din regatul ungar ale domnilor români [44].

În deosebire de această tradițională interpretare, mai întîi Roesler, cît știu, a emis în treacăt părerea că *zaplaninskiĭ* n-ar fi decît o traducție după *transalpinus* (Voivoda Transalpinus, terra Transalpina) din documentele latinești, cu același înțeles [45]. În urmă, slavistul Kalužniacki traduce запланинскїѧ страны prin *regiones transalpinae* (polonește *zaalpińskie posiadłości*), explicîndu-le ca „posesiuni muntenești sau posesiunile principatului
1026 | muntenesc“ (posiad|łości multańskie jako takie, czyli posiadłości książat mult. w ogóle), запланинскїи fiind luat ca traducție după *transalpinus*, în înțelesul special de *muntenesc*, adică ce aparține țării Muntenești sau Romănești [46]. Cu alte cuvinte, запланинскїѧ страны = *regiones transalpinae* ar însemna *posesiuni muntenești* sau *ale principatului Țării Românești* în general (fie dincoace, fie dincolo de munți), numele țării *Transalpina* din limba diplomatică latină fiind tradus prin запланинска = *Muntenească* și generalizat pentru tot ce ține de dînsa.

După Roesler și Kalužniacki în străinătate, la noi Episcopul Melchisedec (independent de aceștia) a căutat să explice запланинскїѧ страны prin *Transalpina*. El le traduce prin *laturile muntene* sau *țările de dincoace de munte*, înțelegînd „țările sau laturile din partea sud-

[44] Acest înțeles îl admite și Venelin, p. 20 squ.

[45] Roesler, *Romänische Studien*, p. 269 n. 1.

[46] Kalužniacki, *Dokumenta mołdawskie i multańskie*, pp. 9, 10 n. 5, p. 23 n. 3. În *Doc.*, I, 2, 825, Kalužniacki traduce Заполонинским сторонамь (formă rusească pentru запланинскым странам) prin *regionum ultra montes sitarum;* dar în notă trimite la explicarea dată în publicația de mai sus.

estică a Carpaților“ ori „laturea despre Carpați a României actuale“, anume în „partea de la Olt pînă la Milcov și Moldova“.

Pentru explicare, Melchisedec mai adaugă: „запланина literal înseamnă: laturea de peste munte; dar după cum românii au schilodit limba slavonă, zicerea aceasta poate avea și înțelesul de: *lîngă munte, de munte.* Zicerea «запланина“ în înțelesul primitiv este o traducere a zicerii latine «Transalpina», cu care scriitorii unguri numesc țara românilor de dincoace de Carpați. Zicerile «запланина» în Țara Românească și «Muntenia», «Țara Muntenească» în Moldova sînt aduse în România de dincoace prin coloniștii români strămutați aici din Transilvania în veacurile 13-lea și 14-lea, și au continuat a se întrebuința și aici tot în sensul ce li se dăduse în Transilvania, adică spre a însemna țările sau laturile situate la sud-estul Carpaților“ [47].

| Cît despre înțelesul propriu al termenului запланинскын, cuvînt format din за (=după, dincolo) + планина (=munte), el nu se poate traduce decît *dincolo de munți* sau *peste munți* [48]. Admițînd acest înțeles și la titlul domnilor români, sub запланинскым странам, traduse întocmai, ar urma să înțelegem *părțile de peste munți*, adică, posesiunile din regatul ungar, cum au înțeles de regulă traducătorii noștri vechi și moderni. | 1027

Dacă prin această denumire se înțelegea, în titlul domnesc, chiar de la început *părțile de peste munți*, cum se traduce apoi, sau dacă acest înțeles li s-a dat abia mai pe urmă, avînd mai întîi înțelesul ungaro-latin de *partes transalpinae*, adică *părți dincoace de munți*, cum credea episcopul Melchisedec, sau *posesiuni muntenești* (=ale principatului Țării Românești) în general, cum interpretează d. Kalužniacki, ambii cu privire la titlul lui Mircea, — aceasta este o intrebare la care, în lipsă de

[47] < *Mitropolitul Grigorie Țamblac* >, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, București, 1884, an. II, vol. I, pp. 27—29.

[48] Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum:* запланиньскъ = transmontanus. Formație analogă загорьскъ (din за + гора) = transmontanus.

documente cu asemenea titlu înainte de Mircea, nu putem răspunde decît pentru timpul acestuia. În titlul lui Mircea însă, запланинскым странам se raportă negreşit numai la posesiunile de peste munţi ca părţi ale regatului ungar, iar nicidecum la oarecare părţi dincoace de Carpaţi ca părţi transalpine în înţeles unguresc[49]. Probe pentru aceasta ne dau chiar documentele lui Mircea însuşi, cum şi alte documente contemporane sau imediat următoare.

După Mircea, titlul întreg, cuprinzînd şi posesiunile de peste munţi, este de regulă: „господинь въсеи земли Оүггровлахїискои и (sau єщеже и = încă şi) запланинскым странам Ӑмлашꙋ и Фагарашꙋ Херцег“[50]. În loc de єщеже
1028 | и | запланинскым странам Ӑмлашꙋ и Фагарашꙋ Херцег găsim o dată (în 1439): „Пачеже и на Ꙋгорьскои земли Ѿмлашꙋ и Фагарашꙋ Херцегъ (=încă şi în *ţara Ungurească* Amlaşului şi Făgăraşului herţeg)[51]. Aici запланинскым странам fiind înlocuite prin на Ꙋгорьскои земли (=în ţara Ungurească), nu mai încape îndoială că ele sînt posesiunile din regatul ungar, anume Amlaşul şi Făgăraşul, înaintea căror nume, în titlul întrebuinţat după Mircea, se pune de regulă atributul запланинскыи странам (=părţilor de peste munţi) ca determinare a lor.

---

[49] Aşa trebuie să modific, din motivele arătate în cele următoare, părerea admisă în treacăt în *Originile Principatelor Române*, p. 198 < v. supra vol. I, p. 651 n. 101 >.

[50] Cel mai vechi hrisov cu acest titlu după Mircea, în Arhiva statului (Documentele Tismenei), inedit a. 6930 (= 1421) septembrie 10: вь х[рист]а б[ог[а бл[а]говѣрни и б[л]аго<чьс>тиви и хр[и]столюбиви и самодръжавни Iwанъ Дан велики Воевода и г[о]с[по]д[и]нь, м[и]л[о]стиж божиеж и б[ѡ]жием дарованїем ѡбладажщꙋми и г[о]с[по]д[ст]вꙋжщꙋми въсеи земли Ꙋгровлахиискои, єщеже и запланинъским странам Ӑмлашꙋ и Фагарашꙋ херцег. <P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 151 (nr. 53) care datează 1428 sept. 10 >. În documente editate, din sec. XV: Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, 73 a. 1430, Miletič-Agura, p. 122, a. 1437 (= Venelin, p. 78); p. 123, a. 1451; p. 128, a. 1480; p. 131, a. 1490 (= Hasdeu, *Arh. ist.* I, 1, 5), p. 134, a. 1493. Miletič, p. 54, a. 1431; p. 57, a. 1431; p. 49, a. 1437. La Venelin, p. 87, a. 1441, mai găsim varianta: запланинскым странам и въсеи приделwм (= şi tuturor confinielor) Ӑмлашꙋ и Ваграшꙋ херцег.

[51] Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, 84. Kaluzniacki, p. 28, cu facsimile.

În vederea înţelesului propriu al termenului запланинскыи = *peste munţi*, acest atribut urmează să fie interpretat nu atît ca *regiones transalpinae* în înţelesul de *posesiuni munteneşti*, adică ale domnilor Ţării Româneşti, după numele ţării *Transalpina*, presupus ca fiind tradus запланинска, — cît mai fireşte ca *posesiuni peste munţi*, numite aşa spre determinarea lor ca părţi ale regatului ungar şi ca feude ungureşti, în deosebire de principatul român propriu-zis. Varianta на Ꙋгорьскои земли pentru запланинскым странам arată chiar învederat acest înţeles, astfel determinîndu-se posesiunile de peste munţi ca feude ungureşti[52].

| În documentele lui Mircea însă, de cîte ori după запланинскым странам urmează posesiunile de peste munţi | 1029
cu numele lor proprii, se mai află intercalat (între запланинскым şi странам) єщеже и къ татарскым (=încă şi spre [părţile] tătăreşti), urmînd apoi: и Ӑмлашꙋ и Фагарашꙋ Херцег, и Сѣверинскомꙋ банствꙋ господинь etc. Această intercalaţie dă aparenţa ca şi cînd prin запланинскым странам, puse alăturea cu „spre părţile tătăreşti“, s-ar înţelege — cum credea episcopul Melchisedec, socotindu-le ca *laturile muntene* dincoace de Carpaţi, vecine cu părţile spre hotarele tătăreşti — posesiuni deosebite de

---

[52] Faţă cu această semnificaţie, niciodată, pe cît am putut constata, Ţara Românească nu se găseşte numită Запланинска înainte de secolul XVII (vezi p. 30 n. 34), deşi sinonimul Загорска se află în Moldova, anume Землѧ Загорска = Ţara Românească, ca traducţie după *terra Transalpina*. În Ţara Românească cînd ea este arătată ca fiind „peste munţi“ pentru cei de dincolo, se zice прѣс планинѫ. Miletič, p. 65, scrisoarea lui Vlad Dracul către braşoveni, fără dată: Да иде прѣспланинѫ ꙋ Влашкꙋ Землю (= să meargă peste munte în Ţara Românească). Cf. documentul lui Mircea fără dată, Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, 3 = Kaluzniacki, p. 8: по въсѣх пѫтевех прѣЗпланинскых, tradus de d. Hasdeu: „prin toate căile *din munţi*“, iar de d. Kaluzniacki: „po wszystkich drogach *zaalpińskich*“ (= pe toate căile *transalpine*). În notă (p. 11 n. 9), d. Kaluzniacki identifică forma прѣЗпланинскiи cu напланинскїй, derivîndu-le pe amîndouă din *transalpinus*, tradus poloneşte *zaalpiński*, în înţeles de *muntenesc* (al Ţării Româneşti). Din motivele arătate noi nu putem admite această interpretare.

ducatul Amlaşului şi Făgăraşului şi banatului Severinului, numite în urmă.

Dar alte documente ale aceluiaşi Mircea au titlul cu **запланинскым странам** fără a mai pune deosebit fiecare posesiune de peste munţi cu numele ei, deşi posesiunea de peste Dunăre este numită [53].

1030 | Un document cu asemenea titlu (însă fără posesiunea | transdanubiană), anume privilegiul comercial pentru neguţătorii din Lemberg, este mai ales important prin faptul că avem şi un exemplar contemporan latin (a. 1409), cu titlul corespunzător în latineşte. Pe cînd în exemplarul slav Mircea are titlul: „**великыи воевода и г[оспо]д[и]нь въсеи земи Ѹгровлахїискои и запланинскым странам**", în cel latin el se numeşte: „*voivoda Transalpinus, dux de Fugarus et de Omlas*"; iar ambele au acelaşi sigiliu cu legenda S. MIRCHE VOIVODE TRANSALPINI BANI SEVERINIENSIS DVCIS DE FVGARVS ET...[54]. Aici **запланинскым странам** din titlul slovenesc fiind înlocuite în titlul latin prin ducatul Făgăraşului şi Amlaşului şi banatul Severinului, ele trebuie considerate ca identice cu aceste posesiuni.

Chiar aceste nume din titlul întreg sînt omise şi în celelalte documente al căror titlu, pe lîngă **запланинскым странам** ca singură denumire pentru posesiunile de peste munţi, are şi posesiunea de peste Dunăre, cum şi cea spre părţile tătăreşti. Este inadmisibil ca posesiunile de peste Dunăre şi cele spre părţile tătăreşti, — care totdeauna lipsesc în titlul de pe sigilii şi de cele mai multe ori în titlul diplomelor latineşti, fiind considerate mai puţin — să fie numite în titlul acelor documente, iar posesiunile de peste munţi nu, dacă ele n-ar fi înţelese prin **запланинскым странам** ca denumire colectivă. Identitatea lor cu posesiunile cuprinse sub această denumire, întrebuinţată de altmintre mai ales (sub Mircea adesea, apoi totdeauna) ca atribut pe lîngă numele acelor posesiuni, reiese învederat din titlul documentelor examinate pînă aici.

---

[53] Miletič-Agura, p. 119: въсеи землн Ѹггровлахїискои и запланинскым странам и оба пол по въсем подунакїоу даже и до великаго морѣ и Дръстрꙋ градоу кладалец — Miletič, pag. 47: въсеи земи ѵгровлахїи и запланинскым ещеже и кѫ татарскым странам и оба пол по въсемꙋ подунакиꙋ даже и до великаго морѣ, и милостиѫ божїеѫ и Дръстрꙋ градꙋ кладалец. *Documente*, I, 2, 825: въсеи земи Басарабскои и заполонинским сторонамъ и многыим Тѹрским городоком. Inedite, vezi p. 21, n. 7: въсеи земи Ѹггровлахнїскои и запланинск<им ещеже> и къ татарским странамь и оба пол по въсемоѹ подоѹнакїоѹ да<же и до вел>икаго морѣ, и даром б[о]жїемь Дръстроѹ градоѹ г[оспо]д[и]нь. — Altul: въсеи земи Ѹггровлашкои, запланинскымъ странам, и въсемоу подоѹнакїю. Condica Coziei, f. 145: a toată Ungrovlahia, şi pre Dunăre, şi laturilor plaiurilor.

[54] Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, 3. Kalužniacki, pp. 8, 10 n. 3; pp. 22, 23 n. 1. Exemplarul latin este datat din Argeş 1409, cel slav n-are nici dată, nici loc. Kalužniacki presupune a. 1390 cînd Mircea a încheiat primul tratat de alianţă cu Polonia. Dar această părere nu poate fi admisă din mai multe motive. Mai înainte de toate, sigiliul se deosebeşte de cel de la tratatele de alianţă din 1390 şi 1391, fiind din contra identic cu sigiliul de la exemplarul latin, cum şi cu cel de la tratatul de alianţă din 1411 (*Doc.*, I, 2, 473; vezi p. 20—21). De altă parte, în exemplarul slav Mircea numeşte pe regele Poloniei **Родитель и Братъ** (= rudenie şi frate), epitet care nu se află încă nici în tratatele de alianţă din 1390 şi 1391, nici în cel din 1403 (*Doc.*, I, 2, 824), unde regele este numit numai *amic*. Tot aşa în exemplarul latin îl numeşte *frate*, ca şi în tratatul de alianţă din 1411 *consanguin şi frate* (consanguinitatis amor... tanquam amicus et frater fratri... consanguinitatis fraternitas), cum şi într-un act fără dată, însă posterior tratatului din 1403, **родитель** (*Doc.*, I, 2, 825). Acest raport mai intim nefiind constatat în relaţiile lui Mircea cu regele Poloniei, decît după 1403, probabil ca rezultat al alianţei reînnoite atunci, el este un motiv mai mult pentru contemporaneitatea exemplarului slav cu cel latin. În fine, abia după privilegiul comercial al lui Alexandru cel Bun din 1408 pentru neguţătorii din Lemberg (Kalužniacki, p. 13; trad. Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, 130), cel dintîi act moldovenesc de asemenea natură, Ţara Românească, în urma legăturilor mai apropiate cu Moldova, putea să aibă şi ea motiv pentru privilegiul dat neguţătorilor poloni ce veneau din Moldova. Aşa fiind, exemplarul slav al acestui privilegiu comercial nu poate fi considerat decît ca contemporan cu cel latin din 1409. (În 1408, după o însemnare în Arhiva municipală din Lemberg, solii lui Mircea se aflau în Lemberg. Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 63). De asemenea şi privilegiul comercial dat braşovenilor din 1413 a fost făcut într-un exemplar slav şi altul latin, cel întîi din 6 august, al doilea din 25 august acelaşi an. Miletič, p. 47. Сборникъ, XVI, 503. < I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, I, Bucureşti, 1905, pp. 3 şi 36—38 >.

1031 | | O traducție latină, făcută pe la începutul secolului XIX după un hrisov dat la Argeș în 27 decembrie 6900 (=1391), relativ la o donație în țara Făgărașului, azi necunoscut în original, ne mai dă titlul: *„Nos Ioannes Mircsa Dei gratia Princeps et Vajuoda totius Regni Vallachiae incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Tartariae totiusque terre Fogaras perpetuus Dominus“* [55].

În acest document, *„incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Tartariae“* stă negreșit pentru **запланинскым ещеже и къ татарскым странам**. Traducția este deci greșită aici întrucît ea confundă atributul *peste munți* al posesiunilor unguresți, despărțit de acestea prin intercalația „spre părțile tătărești“, cu înșiși munții, traducînd inexact *„de la munți pînă la hotarele tătărești“*. Dar documentul ar mai fi unicul de la Mircea în care Făgărașul se găsește numit singur după acel atribut, fără celelalte
1032 | posesiuni de peste munți [56]. Totde|auna, după **запланинскым странам** ca atribut, Făgărașul este numit împreună cu Amlașul și Severinul în titlul lui Mircea, iar

[55] *Doc.*, I, 2, 341.

[56] În revista „Tinerimea Română“, București, 1898, vol. I, p. 18 squ., d. Tocilescu a publicat un pretins document de la Mircea relativ la țara Făgărașului, aflat în traducție ungurească, unde găsim titlul: *„Eu cel de Hristos Dumnezeu cinstit singur stăpînitor creștinesc domn Măria Sa Mircea Voievod, din mila lui Dumnezeu a toată țara Transalpină (Havasalföldének) voievod, care stăpînește pînă la Dunăre, și peste munte ținutul Făgărașului pînă la Olt“*. Iar data este: *„Datum in Arce Nostra Bukurest die 20 Iuly Anni a Creatione Mundi 6060 octavo Centesimo quinquagesimo octavo“*. Acest document scos și în facsimil, unde Făgărașul este de asemenea singur numit după „peste munte“, — cu un titlu fals („pînă la Olt“, nu există în nici un titlu domnesc, chiar dacă pe celelalte părți le-am și admite ca rău traduse), cu o dată imposibilă, și ca loc și ca an, cu un formular neobișnuit, cu boieri martori neadeveriți, fără a mai socoti alte criterii mai mărunte, — se înfățișează atît după formă cît și după conținut, ca un falsificat din cele mai grosolane, deși d. Tocilescu afirmă: *„Autenticitatea lui nu poate fi pusă la îndoială. Criteriile interne o garantează“*. Iar minunatul „hrisov original al lui Mihai Viteazul, *eliberat ca domn* (!) al Transilvaniei, tot pentru stăpînirea aceluiași sat“, care „confirmă *privilegiul* lui Mircea cel Bătrîn“, singurul *criteriu* (*„intern“* ?) invocat în sprijinul *autenticității neîndoioase*, spre mai mare mirare nu este arătat unde se află, ca să putem verifica *autenticitatea garantată*.

sub domnii următori niciodată fără de Amlaș. Așa fiind, urmează că traducția nu dă titlul complet al originalului, păstrînd dintre posesiunile exterioare numai Făgărașul, la care anume documentul se raportă.

Astfel, această traducție a titlului nu poate altera întru nimic concluzia noastră asupra înțelesului ce trebuie să dăm denumirii **запланинскым странам** în titlul lui Mircea după cum reiese din documentele originale. Fie ca determinare atributivă, fie ca denumire colectivă, ea înseamnă *„părțile de peste munți“* ca posesiuni în regatul ungar.

Înțelesul aratat pentru titlul domnesc se confirmă și prin titlul mitropolitului dintr-un act contemporan.

În 1401, patriarhul de Constantinopol, scriind mitropolitului Țării Românești, îi dă următorul titlu: „Ἱερώτατε μητροπολίτα Οὐγγροβλαχίας ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν»“ [57]. Pe urmă găsim ti-
tlul: **μητροπολίτης Οὐγγρο**|βλαχίας καὶ ἔξαρχος Πλαγη- | 1033
νῶν [58], slovenește „**ѦрХїепископ и митрополит всеи земле ОУгровлаХ[їискои] и ѥ҃ѯарХ запланински**“ [59], românește *„Arhiepiscop și mitropolit a toată Ungrovlahia și exarh Plaiurilor“* [60].

Deci ἔξαρχος πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν din timpul lui Mircea se zice apoi mai scurt ἔξαρχος Πλαγηνῶν,

[57] Miklosich-Müller, *Acta Patr. Const.* II, 494. Cf. Curopalata, *De officiis*, ed. Gretser, pp. 129—130: Ἐγένοντο ὕστερον καὶ ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίᾳ δύο μητροπολῖται, καὶ ὁ μὲν εἷς ἔχει τὸν τόπον τοῦ Νικομηδείας, καὶ ἔξαρχος λέγεται καὶ πάσης Οὐγγρίας καὶ Πλαγηνῶν ... *Îndreaptarea legii*, cap. 391: Exarhŭ a toată Ungurimea și al Plaiului.

[58] Le Quien, *Oriens Christianus*, I, 1248, a. 1701. Patriarhul Chrysanth, Συνταγμάτιον περὶ τῶν ὀφφικίων, Veneția, 1778, p. 72.

[59] *Condica veche a mănăstirii Tismana* (Arhiva statului), tom. II, f. 183, verso, a. 1696.

[60] *Condica veche a mănăstirii Cozia* (Arhiva statului), f. 138, verso, a. 1742. Cf. Prefața la *Îndreptarea legii:* Stefanŭ Mitropolit alŭ Tărgoviștiĭ, Exarhulŭ Plaiuluĭ și a toatâ Ungrovlahia (Bianu-Hodoș, *Bibliografia*, pp. 192—193). Prefața la **Мvстнрїо**: Stefanŭ cu mila luĭ Dumnezeŭ Arhiepiscopŭ, Mitropolitŭ alŭ Trăgoviștiĭ, Plaiuluĭ și a toatâ Ungrovlahia, Exarhulŭ Sfîntuluĭ Scaunŭ Apostolescŭ Constantinopol. *(Ibidem*, p. 179*)* — *Sfînta și dumnezeĭasca*

slovenește ѥѯархъ заплаининскїи, românește *exarh Plaiurilor* sau, cum se mai traduce titlul grecesc, *exarh Laturilor*[61]. Ceea ce pe timpul lui Mircea era *toată Ungaria și părțile de peste munți* (πλαγηνῶν = заплаининскым странам) ca exarhat al mitropolitului Ungrovlahiei, în urmă se zicea simplu *peste munți* (заплаининскїи), *plaiurilor* sau *laturilor* (πλαγηνῶν).

Prin *plaiuri* sau *laturi* se traduce adeseori, în condicele
1034 | mănăstirești, și заплаининскым странам din titlul domnesc[62]. Denumirea grecească Πλαγηνά, tradusă românește *Plaiuri* (după slov. плаинина = munte, plaiu) sau *Laturi* (după grec. πλάγιον = lature, coastă, clină; πλαγινός = lateral), în titlul slovenesc al mitropolitului redată prin заплаининскїи (=peste munți), se întrebuința deci învederat pentru заплаининскїѧ страны (părțile de peste munți). Aceste părți fiind numite împreună cu *toată Ungaria* (din care politicește făceau parte), ca exarhat al mitropolitului Ungrovlahiei pe timpul lui Mircea, ele sînt arătate ca părți ale regatului ungar, cum erau

Evanghelie, Snagov, 1697, titlul: Kyr Theodosie Mitropolitul a toteĭ țărĭ Rumânești și Exarhŭ plaiurilor. *Vieața Patriarhului Nifon*, ed. Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 2, 143 (= *Istoria Țării Românești*, ed. Bălcescu-Laurianu, „Mag. ist.", IV, 251; ed. Ioanid, p. 21): mitropolit a toată țara Ungrovlahiei, plaiuluĭ și Severinuluĭ. Ed. Iosif Naniescu și C. Erbiceanu, p. 79: Mitropolit a toată țara Rumănească, Plaiuluĭ și Severinuluĭ.

[61] Bianu-Hodoș, *Bibliografia*, p. 231 a. 1680: Kyr Theodosie Mitropolitulŭ Târgoviștiĭ și Bucureștilor, Arhiepiscopolŭ a toată Ungrovlahia și Exarhŭ laturilor i proč. *Ibidem*, p. 246, a. 1682 și p. 268, a. 1683: Kyr Theodosie Mitropolitul țărăĭ și Exarhŭ Laturilor. *Ibidem*, p. 281, a. 1688: Kyrŭ Theodosie mitroplitulŭ țăriĭ și Exarhŭ Laturilorŭ.

[62] Condica veche de la Tismana, tom. I, f. 161, a. 1406: *„domn al tot pămîntului țării Rumânești, și al plaiurilor, și către părțile tătărești"* etc. (Miletič-Agura, p. 119). Condica veche de la Cozia, f. 6, a. 1393: *„domn și stăpînitor a tot pămîntul Ungrovlahiei, și peste munții plaiurilor, și încă și pînă la țara tătărească"* etc. (= Fotino, III, 370). Condica veche de la Cozia, f. 145, a. 1389: *„oblăduitoriŭ a toată Ungrovlahia, și pre Dunăre și laturilor plaiurilor"*. Mai adesea în documente după Mircea. Forma *laturilor plaiurilor* are în vedere πλαγηνῶν pentru заплаининскым странам.

de fapt ducatul Făgărașului și Amlașului și banatul Severinului, posedate ca feude unguresti.

În concordanță cu titlul mitropolitului de la 1401, ca și cu titlul lui Vlad Dracul de la 1439, unde posesiunile de peste munți sînt arătate ca părți ale Ungariei, deosebite de Ungrovlahia, un alt document din timpul lui Mircea le arată direct ca feude unguresti.

În 1396, rivalul lui Mircea, un oarecare Vlad, care cu ajutorul turcilor izbutise să ia în 1395 domnia, căuta, spre a se menține, sprijinul regelui Poloniei, pe atunci pretendent la tronul Ungariei. În actul omagial prin care el se recunoaște ca vasal al acestuia și al soției lui (ca moștenitoare a Ungariei), Vlad își dă titlul: *„Woyewoda Bessarabie necnon Comes de Seuerinio etc."*; iar în contextul documentului el numește ca stăpînire primită de la suzerani *„woyewodatum Bessarabie et dominia que in Regno Ungarie obtinemus"*[63].

|Feudele *(dominia)* din regatul Ungariei, numite pe | 1035
lîngă *Bessarabia* (=Țara Românească), sînt „Severinul și celelalte" (părți de peste munți) din titlu. Ele sînt posesiunile determinate ca заплаининскїѧ страны = на оугрьском земли în titlul slav al lui Mircea și al urmașilor săi: ducatul Făgărașului și Amlașului și banatul Severinului.

Așa fiind lămurită chestiunea asupra înțelesului ce are denumirea заплаининскым странам în titlul lui Mircea, urmează să vedem de cînd și cum aceste „părți de peste munți" au ajuns ca feude unguresti în posesiunea domnilor români.

| III. | 27

Banatul Severinului

Părțile de peste munți din titlul lui Mircea, cuprinzînd ducatul Făgărașului și Amlașului și banatul Severinului, se aflǎ în posesiunea domnilor români înainte de dînsul,

[63] *Doc.*, I, 2, p. 374.

sub Vladislav I (1364—1374). Stăpînirea se constată şi prin titlul domnului şi prin mărturii directe relative la aceste teritorii.

Titlul de ban de Severin şi duce de Făgăraş îl găsim în toate cele trei diplome latineşti rămase de la Vladislav. În cel dintîi document datat ce avem de la dînsul, din 28 ianuarie 1368, el poartă titlul: „*Ladizlaus dei et regiae maiestatis gratia vaivoda Transalpinus et banus de Zeurinio*"; iar pe sigiliu: LADIZLAV[S DEI *Gratia vaivoda Tra*]NSALPINVS B[AN*us* DE *Zeurinio* D]VX DE FVGRVS[64]. În al doilea document, din 25 noiembrie 1369, titlul este: „*Ladyzlaus dei et regis Hungariae gratia vai-*
28 | *voda Transalpinus et banus de* | *Zeurinio necnon Dux de Fogoras*"[65]; iar în al treilea, din 15 iulie 1372: „*Wladislaus vaivoda Transalpinus, banus de Zerinio et Dux novae plantationis terrae Fugaras*"[66]. Cîteşi trele se raportă la regatul ungar, cel dintîi fiind pentru braşoveni, cel de-al doilea relativ la episcopatul Transilvaniei cu jurisdicţie asupra catolicilor din Ţara Românească şi în ducatul Făgăraşului, cel de-al treilea pentru o donaţie în ţara Făgăraşului.

Singurul document intern ce ne-a rămas de la Vladislav, pentru mănăstirea Vodiţa, fără dată, are titlul: „**Азъ въ Х[ри]с[та] б[ог]а бл[а]говѣрныи воевода Владиславъ и м[и]л[о]стїѫ б[о]жїеѫ г[о]с[поди]нь въсеи Ѫгровлахїи** (=Eu întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul voievod Vladislav şi cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia)[67]. Deşi aici părţile de peste munţi nu sînt numite, acest titlu, corespunzînd cu titlul cel scurt întrebuinţat uneori şi de Mircea, nu indică şi lipsa lor ca posesiune.

[64] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, 306 (= *Doc.*, I, 2, 144, fără titlul de pe sigiliu). În legenda sigiliului, literele capitale dintre paranteze sînt după o copie a lui Marienburg (făcută pe cînd sigiliul era mai bine conservat), iar cele *cursive* le-am adăugat după textul diplomei.

[65] *Urkundenbuch*, II, 334 = *Doc.*, I, 2, 148.

[66] *Urkundenbuch*, II, 386 = *Doc.*, I, 2, 198.

[67] Venelin, p. 5 = Hasdeu, *Negru Vodă*, facsimile II. Originalul (cu ce lipseşte la amîndoi) în Arhiva statului.

Vodiţa, pentru care hrisovul este dat, era chiar pe teritoriul banatului de Severin, numit împreună cu ducatul de Făgăraş în titlul latin.

Ordinea în care posesiunile de peste munţi sînt numite în titlu nu este regulat tot aceea şi la Vladislav şi la Mircea. În titlul lui Vladislav, totdeauna banatul de Severin este pus înainte de ducatul Făgăraşului. În titlul lui Mircea, această ordine se află tot aşa regulat numai pe sigilii; iar în textul documentelor se pune mai întîi ducatul Făgăraşului (pe lîngă care se mai adaugă şi Amlaşul), apoi banatul de Severin. Amlaşul, constatat în titlu abia de la Mircea încoace, este în titlul slav totdeauna înaintea Făgăraşului, pe cînd în cel latin ordinea este inversă, sau Amlaşul lipseşte de tot. Din timpul lui Mircea mai avem titlul rivalului său „*Wlad Woyewoda Bessarabie necnon Comes de Seuerinio etc.*", într-un document | al | 29
acestuia din 28 mai 1396[68], unde Severinul are primul loc după Ţara Românească, ca şi în titlul lui Vladislav şi pe sigiliile lui Mircea.

După vechime, banatul de Severin este cel mai întîi constatat în posesiunea domnilor români. În 1330, cînd regele Carol Robert făcu expediţia cunoscută în contra lui Basarab Voievod, Severinul se află sub stăpînirea domnului Ţării Româneşti. După mărturiile ungureşti, acest teritoriu era chiar cauza războiului, fiindcă Basarab îl luase mai înainte de la unguri. Deşi bătut cumplit în interiorul ţării, Carol Robert rămase atunci totuşi stăpîn pe Severin, care fusese ocupat la începutul expediţiei, şi-l dădu ca banat lui Dionisie, constatat apoi ca ban de Severin[69].

Înainte de a fi trecut în posesiunea domnului Ţării Româneşti cum se găseşte în 1330, Severinul era sub stă-

[68] *Doc.*, I, 2, 374.

[69] *Chronicon pictum*, ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, II, 242 sq.: anno domini 1330 rex... per *Zeurim* in mense Septembri transtulit se in terram Bazarad Woyvode Vlachorum, ad inductionem Thome Woyvode transilvani et Dyonisii filii Nicolai filii Jancha,... ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam...

30 | pînirea | ungurilor. Aşa-l arată documentele ungureşti de la 1233 pînă la 1291, cînd el se află sub bani ungureşti [70].

După unii, stăpînirea ungurească asupra Severinului ar fi chiar de la începutul statului ungar. În sprijinul acestei păreri s-a invocat mai ales mărturia din *Viaţa Sfîntului Gerard*, episcop de Morisena (azi Csanád pe Mureş), unde se zice că ducatul Timişean al lui Achtum, supus de Ştefan cel Sfînt (pe la 1003), se întindea spre răsărit „pînă la Vidin şi Severin“ [71]. Dar această legendă, scrisă cel mai timpuriu în secolul XIII, are în vedere hotarul ţării din timpul său [72]. Notarul regelui Bela, scriind în secolul XII, cînd Severinul încă nu este constatat în stăpînirea ungurilor, arată întinderea aceluiaşi

---

Cum autem rex *Zeurim* et castrum ipsius recepissit, Dyonisio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. Quo facto Bazarad regi sic mandavit nuntios per honestos:... Ipsam etiam *Zeurim* cum suis attinenciis, que nunc habetis pre manibus per potentiam, pacifice vobis tradam... Cf. *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 123 squ. = *Chronicon Budense*, ed. Podhradczki, p. 246 sq. = T h u r o c z, II, cap. 97, ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I (1766), p. 202. *Doc.*, I, 625 a. 1332: cum exercitum nostrum... movissemus, et *quaedam confinia regni nostri*, que in terra transalpina per Bazarab... in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus... *Ibidem*, p. 627, a. 1333: dum nos... contra Bazarab... *pro recuperandis ipsis partibus* fuissemus... *Ibidem* I, 2, 14, a. 1351: Cum... genitor noster... *ad recuperandum quasdam partes... regni Hungariae* per Bozorab Vayvodam infidelem ipsius patris nostri ocupatas contra eundem Bozorab ad partes transalpinas accessisset... *Ibidem*, I, 634, a. 1335: Dionisio... bano de Zeurino. Cf. A. P e s t y, *A Szörényi Bánság* (Budapesta, 1878), I, 258—259; Dionisie ca ban de Severin a. 1330—1341.

[70] P e s t y, I, 248—258.

[71] E n d l i c h e r, *Monumenta Arpadiana*, p. 214 sq.: „In diebus illis erat quidam princeps in urbe Morisena nomine Achtum, potens valde... Serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in *Budin* et *Zeren*, que omnia sub sua concluserat potestate“.

[72] W a t t e n b a c h, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*, II, 158, pune redacţia legendei după 1381. M a r c z a l i, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, p. 31, admite o redacţie mai veche din secolul XIII, cu interpolaţii posterioare.

ducat numai pînă la Orşova [73]. Dacă pe timpul | autorului Severinul ar fi aparţinut Ungariei, negreşit el, după obiceiul lui, nu-l lăsa în afară de hotarele ţării cucerite. | 31

După indiciile ce ne dau documentele, Severinul a fost ocupat de unguri nu mult înainte de 1233, în care an se constată cel dintîi ban unguresc de Severin [74]. Numai cinci ani în urmă (1238), regele Bela IV cerea încă de la papa autorizare să asigneze unui episcopat „*ţara spre părţile Bulgariei ce se numeşte Severin*“, care pînă de curînd era „*desolata*“ (=pustie, neîntocmită), cum zice el, înţelegînd că nu era cuprinsă în organizaţia statului său [75]. Şi abia în 1237 se ivesc cei dintîi misionari ai propagandei catolice în „Severin şi părţile alăturate“

---

[73] F l o r i a n u s, *Hist. Hung. fontes domestici*, II, 12: „Terram vero que est a fluvio Morus usque ad castrum *Urscia* preocupavisset quidam dux nomine Glad,... ex cuius progenie Ohtum fuit natus...“ p. 37: „Glad... qui dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum *Horom*, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum.., p. 38: Hinc euntes castrum *Ursova* ceperunt... Pe la mijlocul secolului X, Constantin Porphyrogenitul pune hotarul răsăritean al Ungariei la „puntea lui Traian“ ca punct aproximativ (*De administrando imperio*, cap. 40, ed. Bonn. p. 173: ἡ τοῦ βασιλέως Τραϊάνου γέφυρα κατὰ τῆς Τουρκίας ἀρχήν...), spunînd în acelaşi timp că ungurii să hotărăsc la Dunăre cu bulgarii *spre răsărit* (p. 174: πλησιάζουσι δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἴστρος ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμός...). Dunărea ca *hotar răsăritean* al Ungariei spre Bulgaria nu poate fi decît din sus de Orşova, unde pe o distanţă mai lungă ea curge de la miazăzi spre miazănoapte (NNE), formînd întocmai hotarul răsăritean al Ungariei spre Bulgaria de atunci; iar de la Orşova pînă dincolo de Vidin ea are direcţia spre miazăzi (SSE), unde în nici un caz nu putea fi vorbă de un asemenea hotar între Ungaria şi Bulgaria, orientarea fiind aici din contra inversă.

[74] *Doc.*, I, 126, a. 1233: Luca Bano de Scevrin.

[75] *Ibidem*, I, 183: „praeterea cum circa partes Bulgarie in terra que Zeuren nominatur, que dudum fuerat desolata, populi multitudo supercreverit, qui non dum sunt ad cuiusquam Episcopi diocesim applicati, ut eos alicui Episcopatui secundum nostrum beneplacitum assignare valeamus, a vestra sanctitate potestatem tribui postulamus“.

(in Ceurin et locis adiacentibus), predicatori dominicani din Ungaria [76].

Vreo şapte ani mai înainte, pe la 1230, Bela, atunci asociat la domnie de tatăl său Andrei II pentru partea răsăriteană a regatului, făcuse o expediţie în Bulgaria, lupta dîndu-se în regiunea Vidinului [77]. După acest război, în care ungurii au avut oarecare succese, apare în documente banatul unguresc de Severin, înfiinţat pentru
32 | paza graniţei *„spre păr |ţile Bulgariei"*, cum e determinată localitatea în scrisoarea lui Bela către papa.

Nici motivul, nici rezultatul războiului nu este arătat în ştirile ce avem despre el. Dar din corespondenţa papei Inocent III cu Caloioan (numit şi Ioaniţă), „împăratul Bulgariei şi Vlahiei", aflăm că deja pe la 1204 existau nişte neînţelegeri între regatul ungar şi Imperiul româno-bulgar pentru „confiniile Ungariei, Bulgariei şi *Vlahiei*", care au avut ca urmare şi ciocniri sîngeroase între ambele state [78]. În ce priveşte confiniile Bulgariei, cauza conflictului era un teritoriu de lîngă Morava de jos, reclamat de regele Ungariei, Emeric (1196—1204), ca zestre a surorei sale, soţia împăratului Isac II Angelos, care teritoriu a fost luat de la bizantini de către nou -înfiinţatul imperiu al Asaneştilor [79]. Despre cauza certei pentru con-

[76] *Ibidem*, pp. 153—154.

[77] *Ibidem*, p. 134, a. 1235: **dum in obsidione** castri Budung essemus constituti... contra **exercitum Alexandri**, fratris ipsius imperatoris Bulgarorum... Această **luptă** menţionată aici între alte războaie e pusă înainte **de** expediţia **făcută** în Galiţia în 1231. F e j é r, *Codex diplomaticus Hungariae*, IV, 1, 344, a. 1244: dum inclytae recordationis Patri nostro **Regi** Andreae placuissit, nos in expeditione contra Bulgaros defendit... in expugnatione Castri Budin... Probabil tot la acest război se raportă şi o diplomă din 1245 *(Doc.*, I, 229*)*, prin care Bela IV **răsplăteşte** nişte servicii făcute *„in terra Aszani"*, menţionate împreună cu luptele din Galiţia.

[78] *Doc.*, I, 31. Caloioan către papa, a. 1204: „Et de confinio *Hungarie, Bulgarie et Blachie* relinquo iudicio sanctitatis tue, ut dirigas negocium istud recte et iuste, ut non habeat peccatum anima sanctitatis tue, et ita habeat imperium meum iusticias *Bulgarie et Blachie*, quod Rex Hungarie habeat iusticias Hungarie, et cessent occisiones christianorum in me et ipsum.

[79] *Ibidem*, p. 31: Sciat autem sanctitas tua quoniam *V episcopatus Bulgarie* pertinent ad imperium meum, quos invasit et detinet

finiile Vlahiei, prin care, ca ţară vecină cu Ungaria nu putem înţelege decît Ţara Românească (cum a înţeles deja Katona) [80], dacă nu şi unele părţi deja româneşti ale Moldovei, nu se spune însă nimic.

Asupra Vlahiei, regii Ungariei făceau pretenţii de supremaţie negreşit de cînd români din regatul ungar au început să ocupe părţile părăsite de stăpînii anteriori la răsărit
de Olt şi de Carpaţi, unde vestigii de populaţie română | 33
apar mai întîi pe la mijlocul secolului XII [81]. Dar după întemeierea Imperiului româno-bulgar al Asaneştilor (1186), la care au luat parte şi românii din nordul Dunării împreună cu cumanii ca aliaţi,[82] Vlahia a intrat în legături

Rex Hungarie... *Ibidem*, p. 43, papa Inocent III către regele Ungariei, a. 1204: Quod autem scripsisti quoniam prefatus Iannitius terram quam pater tuus... sorori tue Imperatrici Grecorum dedit in dotem detinet occupatam... Cf. *Monumenta Hungariae, Dipl.*, XX, 231, a. 1231, unde se face menţiune de o expediţie a lui Emeric „contra Bulgaros super fluvium Morowa".

[80] *Historia critica regum Hungariae*, tom IV (1781), p. 629.

[81] C i n n a m u s, ed. Bonn, p. 260, menţionează la 1166: „o mulţime de vlahi în părţile de lîngă Marea Neagră", care au ajutat pe bizantini în expediţia făcută atunci prin Ţara Românească în contra ungurilor. N i c i t a s C h o n i a t e s, ed. Bonn, p. 171, menţionează la 1164 „Vlahi la hotarele Galiţiei" (în Moldova superioară). În aceste părţi, pe atunci sub stăpînirea nominală a cumanilor, românii n-au putut să se aşeze decît după ce ordele principale ale pecenegilor, care le stăpînise înainte de cumani, s-au mutat peste Dunăre, în a doua jumătate a secolului XI. Cîmpia de răsărit de Carpaţi, părăsită de pecenegi, trecînd apoi sub stăpînirea nominală a cumanilor dintre Don şi Nipru, fără ca ei să se aşeze aici în mod statornic înainte de secolul XIII, a fost ocupată succesiv de români de peste munţi, emigraţi din regatul ungar. Curentul de expansiune a românilor ungureni spre răsărit de Carpaţi a tras cu sine chiar şi alte elemente din Transilvania, secui şi saşi, menţionaţi în 1228 şi 1234 dincoace de munţi, împreună cu cumanii şi vlahii *(Doc.*, I, 109, 132*)*. Emigrarea din regatul ungar în aceste părţi înainte de invazia tătarilor luase asemenea dimensiuni, încît Bela IV, dăruind în 1247 cavalerilor Ioaniţi ţara Severinului şi Cumania, afară de două voievodate româneşti în dreapta şi în stînga Oltului, dispune ca ei „să nu primească oameni din regat, fie de orice stare şi naţionalitate, ca să se aşeze acolo, fără de încuviinţarea specială a regelui" *(Ibidem*, pp. 252—253*)*.

[82] Toţi scriitorii contemporani care ne dau ştire despre întemeierea imperiului şi despre prima lui stare arată pe vlahi ca element

34 | mai strînse cu |noul imperiu: suveranii lui cei dintîi se numeau şi erau numiţi împăraţi sau regi ai *bulgarilor* şi *românilor* sau ai *Bulgariei* şi *Vlahiei*[83]. Acest titlu însă, regii Ungariei, foarte semnificativ, nu-l admiteau nicicînd;

---

principal, aliaţi cu cumanii în toate luptele în contra bizantinilor şi apoi în contra imperiului latin de Constantinopol. Nicetas Choniates, ed. Bonn: Βλάχοι καὶ Κομάνοι sau Σκύθαι... Geoffroi de Villehardouin et Henri de Valenciennes, ed. Wailly (Paris, 1882): Blas et Comains... li Blac et li Comain... Robert de Clary, ed. Hopf, *Chroniques greco-romanes* (Berlin, 1873): li Blaks et li Comains... Ansbertus, ed. *Fontes rerum Austriacarum*, SS, V: Blacorum et Comanorum... Cf. *Doc.*, I, 51—52: „Blachis videlicet et Commanis... Aceşti vlahi uniţi cu cumanii nu puteau să fie numai românii din sudul Dunării, ci în mare parte şi cei din nordul fluviului (adeveriţi ca element războinic în 1166), unde întemeietorii imperiului, cînd erau bătuţi, se retrăgeau spre a aduna oşti. Cf. Nicetas Choniates, p. 487 sq., care la 1199 mai zice că „Cumanii cu o ceată de vlahi au trecut Dunărea şi au năvălit în Tracia" (p. 663), fără ca să facă menţiune de o anterioară retragere a vlahilor mysieni peste Dunăre. Între popoarele din nordul Dunării ce luptau pentru Asaneşti, sînt numiţi şi bordonii (U s p e n s k i ĭ, Образованиe втораго болгарскаго царства, Odessa, 1879, Apendice, p. 35), adică brodnicii, un popor creştin în Moldova inferioară, pe care analele ruseşti îl deosebesc şi de ruşi şi de cumani fiind probabil compus din resturile vechilor slavi (nu *ruşi*, ci *sloveni*, precum arată nomenclatura toponimică slavă transmisă aici românilor) şi elementul românesc nou venit.

[83] *Doc.*, I, 2, a. 1202: Ego Caloiohannes Imperator Bulgarorum et Blachorum... pp. 3, 6, 17, 32, 38, 49—50, 54, 55, a. 1202—1205: domn, rege sau împărat al bulgarilor şi vlahilor. P. 19, a. 1204: tam in Bulgarie, quam Blachie provinciis... P. 26: Cum placuit domino nostro Ihesu Christo me dominum et imperatorem totius Bulgarie et Vlachie facere... P. 30: Imperator omnium Bulgarorum et Blachorum cum omnibus principibus imperii mei... (unde sînt de înţeles şi *principi vasali*, pe lîngă boieri. Cf. pp. 26—27: „imperium meum... neque alii imperii mei principes..."). P. 32: in omnibus terris in quibus... Caloiohannes Rex Bulgarorum et Blachorum illustris imperat... P. 33, 40: in Bulgariam et Blachiam... P. 48: Kaloiohannes rex totius Bulgarie et Vlachie... universa Bulgaria atque Blachia et omnis imperii mei pertinentia... Cf. pp. 20, 22, 49: Arhiepiscop primat al bulgarilor şi vlahilor. P. 21: ecclesia Bulgarie et Blachie... Pp. 27, 30: „Archiepiscopus totius Bulgarie et Blachie..." P. 33: totius Bulgarie ac Blachie primatem... P. 34: Archiepiscopo Trinovitano totius Bulgarie et Blachie primati, et aliis Archiepiscopis, clero et populo in Bulgaria et Blahia constitutis... P. 35: Ego Archiepiscopus Trinovitanus Primas totius Bulgarie et Blachie...

ei considerau pe Asaneşti numai ca stăpînitori ai *Bulgariei* sau ai *bulgarilor* nu şi ai *Vlahiei* sau ai *românilor*[84].

| Această ciocnire a pretenţiilor de stăpînire asupra | 35
Vlahiei, ivită între regatul ungar şi Imperiul româno-bulgar, a trebuit negreşit să dea motivul certelor de la 1204 pentru confiniile Ungariei şi Vlahiei[85]. Probabil tot în asemenea antagonism trebuie căutată şi cauza conflictului de la 1230, urmat de înfiinţarea banatului de Severin.

După 1204, — pe timpul cînd Imperiul româno-bulgar, după moartea lui Ioaniţă (1207), era slăbit prin certele pentru domnie între urmaşii săi Burilă (1207—1218), nepot de soră, şi Asan II (1218—1241), nepot de frate, — pretenţiile Ungariei asupra părţilor transalpine s-au afir-

---

Cf. scriitorii contemporani: Nicitas Choniates, Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, Robert de Clary, Ansbertus, care numesc pe fraţii Petru (Calopetrus), Asan şi Ioan (Caloiohannes sau Ioannitius = Ioaniţă) domni sau regi ai vlahilor şi bulgarilor sau ai Bulgariei şi Vlahiei, arătîndu-i în acelaşi timp ca români după naţionalitate. Cf. *Originile Principatelor Române*, p. 25 sqq. < v. supra vol. I p. 599 >.

[84] *Doc.*, I, 67, a. 1219: cum Azeno Bulgarie Imperatore... P 104, a. 1227: ab Asceno Rege Bulgarorum... P. 134, a. 1235: „Imperatoris Bulgarorum... Şi papa, în scrisorile adresate regelui Ungariei relativ la conflictul acestuia cu Imperiul româno-bulgar pentru confinii din 1204, nu întrebuinţează titlul de *rege al bulgarilor şi românilor*, cum în celelalte acte, ci numai pe cel de *domn al bulgarilor*, conform modului de a vedea al ungurilor (*Ibidem*, pp. 41, 43, 47).

[85] Relativ la conflictul pentru confinii între ambele state, papa Inocent III scrie regelui Ungariei în 1204, *ibidem*, pp. 43—44: quoniam etsi scripseris quod prefatus Ioannitius nullius terre de iure sit dominus, licet aliquam partem tui et aliam alterius regni ad tempus detineat occupatam... secus est tamen ex aliqua parte, ut salva tui pace loquamur, cum super hoc non plene noveris veritatem. Nam antiquitus in Bulgaria multi reges successive fuerunt auctoritate apostolica coronati... Unde nos eum non super alienam terram sed super propriam... regem intendimus coronare... P. 47: ne procederet ad coronandum Ioannitium dominum Bulgarorum, donec controversiam, que inter te et illum super terrarum terminis vertitur, iudicio vel concordia terminares... Cf. *ibidem*, p. 46, scrisoarea papei către cardinalul Leon, trimis să încoroneze ca rege pe domnul bulgarilor şi românilor; p. 48, scrisoarea lui Caloian către papa. După moartea regelui Emeric, urmată în acelaşi an, nu mai aflăm nimic despre acest conflict.

mat, mai mult decît pînă atunci, prin cavalerii Teutoni din ţara Bîrsei. Ca vasali ai regelui Andrei II, care le dăduse (în 1211) ţara Bîrsei în Transilvania, pentru apărarea graniţei răsăritene a regatului în contra cumanilor, cavalerii Teutoni s-au întins, între 1211 şi 1222, şi în părţile dincoace de munţi *(ultra montes nivium)* „pînă la Dunăre", mai înainte stăpînite de cumani [86]. Teritoriul ocupat de dînşii în Moldova şi partea răsăriteană a Ţării Româneşti pe lîngă Milcov, a urmat să fie considerat ca supus coroanei ungureşti, care îl reclama ca putere suzerană. Dar în 1225 cavalerii au fost siliţi să părăsească ţara Bîrsei şi părţile transalpine, Andrei II retrăgîndu-le donaţia,
36 | tocmai din | cauza conflictului ivit în urma pretenţiilor regelui asupra achiziţiei lor [87].

După conflictul cu cavalerii Teutoni urmează conflictul cu imperiul lui Asan, numit pe atunci încă *Bulgaria şi Vlahia* [88]. Din lupta dată la Vidin pe la 1230, care avu

[86] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, 11—25 = *Doc.*, I, 56—82.

[87] *Urkundenbuch*, I, 35—59. = *Doc.*, I, 89—129.

[88] *Doc.*, I, 159, a. 1237: Assano domino Blachorum et Bulgarorum. P. 164, a. 1237: Archiepiscopis et Episcopis, Abbatibus, prioribus, prepositis, Decanis, Archidiaconis, Archipresbiteris et aliis ecclesiarum prelatis in Bulgaria et Blachia constitutis", P. 165, a. 1237: „Assano domino Bulgarorum et Blachorum. De la Asan însuşi ne-a rămas cu titlul său două inscripţii din a. 1230, un document fără dată, însă posterior lui aprilie 1230, şi monete. În inscripţia de la Tîrnova (Sreznevskiĭ, Свъдънія и замътки, St. Peterburg, 1879, p. 10), el are titlul: Іωан Асѣн къ Ха Ба. вѣрны ц[а]рь и самодрьжець Бльгаромь с[ы]нь стараго Асѣнѣ (= Ioan Asean întru Hristos Dumnezeu credinciosul împărat şi autocrat al bulgarilor, fiul bătrînului Asean). În inscripţia de la Stanimaka (Šafarik, *Památky, Okazky občanského pisemnictvi*, Praga, 1870, p. 94), titlul este: царь Асѣнь Блъгаром и Грькомь, таже прочимъ странамъ (= împăratul Asean al bulgarilor şi grecilor şi al celorlalte părţi). În document *(Doc.*, I, 2, 781*)* el se numeşte: Асѣн царь Блъгаром и Гръком (= Asean, împărat al bulgarilor şi grecilor). Pe monete (Iliev, Българска иумизматик. Сборникъ Sofia, 1889, p.122) se află legenda: ІАСЄ[нь] Ц[а]Р[ь] БЛ[ъ]Г[а]Р[омъ] ГР[ъко]М (= Iasen împărat bulgarilor grecilor). Гръкомъ este traducţie bulgărească după τῶν Ῥωμαίων şi reprezintă părţile cucerite de la Imperiul bizantin în afară de Bulgaria propriu-zisă, reprezentată în titlu prin блъгаромъ. Prin *„celelalte părţi"* (таже прочимъ странамъ) nu putem înţe-

ca primă urmare înfiinţarea banatului de Severin „spre părţile Bulgariei", ungurii ieşiră învingători: în urma succesului repurtat, regele Ungariei luă titlul de *rege al Bulgariei şi Cumaniei*, constatat mai tîrziu în 1233, în acelaşi an ca şi banatul [89].

| Titlul de *rege al Cumaniei* se raportă mai ales la partea | 37
Cumaniei ce fusese ocupată de cavalerii Teutoni, unde sub protectorat unguresc s-a înfiinţat şi *episcopatul cuman*, numit mai pe urmă al *Milcovului*. Acest episcopat, înfiinţat după creştinarea unei părţi a cumanilor în 1227, pe urmele începuturilor de întocmire bisericească sub cavalerii Teutoni în această parte, coincidea mai mult sau mai puţin cu teritoriul dobîndit prin dînşii dincoace de munţi [90]. Pe urmă, după ce toată Cumania a fost cuprinsă de tătari şi episcopatul cuman distrus de dînşii (1241), prin Cumania ca ţară supusă coroanei ungureşti se înţelegea, cîtva timp, partea din răsărit de Olt şi dincoace de Carpaţi întrucît ea devenise supusă sau dependentă, fiind încă socotită ca parte a regatului [91].

lege decît părţi în afară de ţările *„bulgarilor şi grecilor"*, probabil părţi ale imperiului în afară de teritoriul de sub stăpînirea directă a lui Asan, adică părţi dependente. Ca ţară numai dependentă trebuie să înţelegem şi *Vlahia* (= ţara românilor) din documentele latineşti, numită ca a doua ţară a imperiului pe lîngă *Bulgaria* (= ţara „bulgarilor şi grecilor").

[89] Fejér, VIII, 4, 81, a. 1233 = *Doc.*, I, 127: Bela dei gratia primogenitus Regis Hungarie, Dalmatie, Croatie, Rame, Servie, Gallicie, Lodomerie, *Bulgarie Comanieque*. Ca rege, Bela IV (1235—1270) întrebuinţează regulat titlul de *rege al Bulgariei* mai rar; sub regii următori, ambele se află regulat în titlu.

[90] *Doc.*, I, 102, 107, 108, a. 1227—1228. Cf. I, 2, 4—5, unde episcopatul de Milcov, reînfiinţat la 1347, este arătat ca restaurare a fostului episcopat cuman, distrus de tătari. Tot la Milcov era şi scaunul episcopatului cuman. *Ibidem*, I, 429, a. 1279: civitas de *Mylco* (citit greşit *multo*). Cf. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. XIX n. 2.

[91] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, 74, a. 1247 = *Documente*, I, 251: „a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam... excepta terra Szeneslai vaivodae Olatorum..." Voievodatul lui Seneslav fiind negreşit lîngă Olt, partea numită aici Cumania cuprindea deci, ca ţară dăruită atunci Ioaniţilor, restul ţării în partea de răsărit de Olt şi de Carpaţi cît aparţinea

În mod analog, titlul de *rege al Bulgariei* se raportă negreșit la un teritoriu care aparținuse Imperiului româno-bulgar. Fără îndoială, el stă în legătură cu lupta de la Vidin, după care abia acest titlu este constatat sub Andrei II (1205—1235). Dar în Bulgaria propriu-zisă, nici un teritoriu n-a fost ocupat pe atunci de unguri [92].
38 | Nu rămîne decit | *„țara spre părțile Bulgariei ce se numește Severin“*, arătată în 1238 ca fiind numai de curînd schimbată în starea ei de mai înainte. Aici înființîndu-se, după războiul de la 1230, banatul cu același nume, coincizînd în timp și cu titlul de rege al Bulgariei, este mai mult decît probabil că aceste fapte au vreo corelație între ele.

Legăturile anterioare ale țării Severinului cu imperiul Asaneștilor reies chiar din scrisoarea lui Bela IV către papa, citată mai sus. Provocat de papa Grigore IX să întreprindă o „expediție cruciată“ în contra lui Asan, care se desfăcuse de uniunea încheiată de Ioaniță cu biserica romană, Bela răspunse că primește însărcinarea *„să ocupe Bulgaria și celelalte țări ale lui Asan* și să le supună

coroanei ungurești pînă la invazia tătarilor, coincizînd mai mult sau mai puțin cu fostul episcopat cuman.

[92] Teritoriul de lîngă Morava, reclamat de Emeric și ocupat de dînsul pe timpul cînd în 1202 a intrat în Serbia spre a o face țară vasală, pentru care avu cunoscutul conflict cu Ioaniță, n-a rămas în posesiunea ungurilor. Pentru acest teritoriu Emeric luase, în adevăr, titlul de *rege al Bulgariei*, constatat sub dînsul o singură dată în 1202 *(Monum. Hung. Diplom.*, XI, 224 = F e j é r, II, 391 = *Doc.*, I, 8) : Emericus Dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, *Bulgarieque* Rex in perpetuum) și încă în același an înlocuit prin titlul de *rege al Serbiei* (F e j é r, II, 395, 411, 414. *Monum. Hung. Diplom.*, VI, 91, 97 ; XI, 239). Dar pe urmă, după moartea lui Emeric în 1204, Ioaniță rămase stăpîn necontestat pe acel teritoriu. Între 1230 și 1241, Branicevul și Belgradul sînt constatate în posesiunea lui Asan II *(Doc.*, I, 2, 781*) ;* iar în 1232, în ambele locuri sînt arătați episcopi bulgari (T h e i n e r, *Monum. hist. Hungariae*, I, 103). Abia după 1241, teritoriul bulgăresc de lîngă Morava a fost anexat la Serbia. (Cf. J i r e č e k, *Geschichte der Bulgaren*, p. 376). Deci titlul de *rege al Bulgariei*, luat de regele Ungariei după războiul cu Asan și constatat de la 1233 încoace, nu se putea raporta la acest teritoriu, rămas în posesiunea Asaneștilor.

scaunului apostolic în cele spirituale, iar în cele temporale jurisdicției sale“ ; el cere însă ca papa să-i încredințeze oficiul de legat apostolic în țările lui Asan ce le va cuceri, cu „dreptul de a limita diocezele, de a distinge parohiile, de a instrui episcopi..., cum și autoritatea de a asigna unui episcopat *țara spre părțile Bulgariei ce se numește Severin*“ [93]. Modul cum țara Severinului este numită aici pe lîngă țările lui Asan arată învederat o legătură între ele : era legătura de unire cu Imperiul româno-bulgar ce a existat mai înainte în partea de |curînd ocu- | 39
pată de unguri și care mai continua să existe în restul țării.

Expediția proiectată în 1238 în contra lui Asan nu s-a făcut : în anul următor, groaza tătarilor alungă pe cumanii din Moldova parte peste Dunăre, parte în Ungaria ; apoi urmă cumplita invazie din 1241, care schimbă cu desăvîrșire starea lucrurilor de la Dunărea de Jos.

Din cele expuse rezultă, în rezumat, că Severinul a fost ocupat de unguri pe la 1230—1233, în urma războiului cu Asan II în lupta de la Vidin, fiind luat de la Vlahia Imperiului româno-bulgar, căreia el aparținuse pînă atunci. Pentru această nouă achiziție mai ales, regele Ungariei a luat titlul de rege al Bulgariei, ca și pe cel de rege al Cumaniei pentru teritoriul episcopatului cuman. Totuși titlul de rege al Bulgariei și Cumaniei, luat după războiul cu Asan, pare să mai exprime pretențiile de stăpînire și asupra celorlalte părți din Vlahia Imperiului româno-bulgar, cum și asupra părților mai mult sau mai puțin ocupate de ungureni emigrați în Cumania, afară de episcopatul cuman, cuprinzînd deci toată Țara Românească și aproximativ Moldova, țări considerate ca dependente de coroana ungurească și după înființarea principatelor.

Ce se înțelegea însă prin țara Severinului, și care era întinderea banatului unguresc cu același nume?

În 1247 Bela IV dăruia cavalerilor Ioaniți, chemați pentru apărarea graniței răsăritene a regatului, *„toată țara Severinului pînă la rîul Olt*, afară de țara lui Lytuon voievod, care rămîne vlahilor așa precum ei au ținut-o

[93] *Doc.*, I, 182 sq., sub anul greșit 1239 în loc de 1238.

pînă acum"; de asemenea *„peste Olt și Alpii Transilvani toată Cumania*, afară de țara lui Seneslav voievodul vlahilor, care rămîne acestora așa precum ei au ținut-o pînă acum". [94] Ambele voievodate sînt arătate ca fiind depen-
40 | dente de Un|garia, suzeranitate recunoscută probabil numai de curînd, mai ales pe timpul de slăbiciune a imperiului Asaneștilor sub minorii fii ai lui Asan II (†1241).

Țara Severinului pînă la rîul Olt era deci Oltenia. Dar nu toată Oltenia era identică cu banatul de Severin: în afară de banatul unguresc mai exista un voievodat român, cuprizînd negreșit partea cea mai mare a Olteniei, ale cărui drepturi mai vechi rămîn respectate. Numai partea din țara Severinului care în 1247 nu aparținea voievodatului român, fiind dăruită atunci Ioaniților, putea deci să aparțină banatului unguresc. Acea parte limitrofă, anexată pentru banat, trebuie să cuprindă, pe lîngă cetatea *Severin* (castrum Zeurin = Turnu-Severin), aproximativ județul *Mehedinți*, numit astfel după castelul regal *Mehadia* (castrum Myhald), cu al cărui teritoriu era unit sub stăpînirea ungurească. Alte indicii afară de aceste nume, pe lîngă știrea din *Viața Sfîntului Gerard* despre întinderea regatului ungar (pe timpul autorului) în țara Severinului pînă în regiunea *Vidinului*, ne lipsesc pentru determinarea părții oltenești a banatului unguresc [95]. Orișicum însă, hotarele lui n-au fost statornic fixate, variind din timp în timp.

41 | | Pe lîngă partea oltenească, banatul unguresc de Severin mai cuprindea și o parte limitrofă din Ungaria. Partea sud-estică a Banatului, anume fostul comitat al Severinului (partea sud-estică a comitatului Caraș-Severinului de astăzi) cu părți din comitatele vecine, se constată în urmă ca aparținînd lui [96]. Banatul fiind înființat mai ales pentru apărarea graniței dunărene spre Bulgaria, care sub Asan II se întindea spre apus pînă la Morava și Belgrad, este probabil că el cuprindea, chiar de la început, și partea ungurească, neputîndu-se rezema numai pe partea oltenească nou cucerită. Însă dacă partea ungurească a banatului de Severin era cuprinsă și în țara Severinului dăruită Ioaniților, al cărei hotar spre apus nu este arătat, rămîne îndoios. În comitatul Carașului (spre apus de comitatul Severinului), donația le conferă deosebit *„terram Woyla iuxta Danubium a castro de Crassou exemptam"*, care se vede că nu făcea parte din țara Severinului în înțelesul diplomei. Totuși după donația pentru Ioaniți, dignitatea de ban al Severinului lipsește cîtva timp, ceea ce probează că ei au primit, dacă nu tot teritoriul banatului cu partea ungurească, apoi cel puțin partea principală a lui.

[94] Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch*, I, 73 sq. = *Doc.*, I, 249 squ. Despre lectura *Lytuon* în loc de *Lynioy* sau *Lyrtioy*, cum s-a citit greșit, cf. *Originile Principatelor Române*, p. 165 n. 59 < v. supra vol. 1, p. 619 >.

[95] Întinderea banatului unguresc asupra restului Olteniei în afară de județul Mehedinți, cum vor unii, nu se probează prin nimic. Donația din 1247 înlătură cu desăvîrșire identitatea banatului unguresc cu toată Oltenia. Iar *terra Loystha* (= Loviștea) pe apa Lotrului, în Vîlcea, dăruită în 1233 comitelui Corlard și confirmată în 1265 și 1311 (Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch*, I, 58, 95, 404 = *Doc.*, I, 127, 325), pusă de P e s t y, II, 297, în banatul Severinului, aparținea atunci Transilvaniei, nu banatului, cum indică și diploma din 1233 prin cuvintele: „Dyonisio cum magno nasu, *vaivoda (Transylvano) existente*". În 1247 ea nu este cuprinsă în donația pentru Ioaniți, nici exceptată, nefăcînd parte din țara Severinului. De asemenea în Gorj, unde numele topografic *Oslea* a fost pus în legătură cu o stăpînire a banului *Oslu* al Severinului din 1240 (H a s d e u, *Originile Craiovei*, „Columna lui Traian", 1877, p. 351), nu găsim probe directe pentru întinderea banatului unguresc în această parte. Sigur este că mănăstirea Tismana nu era pe teritoriul acelui banat: în 1418 regele Sigismund al Ungariei confirmă proprietățile Voditei, din județul Mehedinți (în banatul Severinului), nu și cele ale Tismanei; iar confirmările din 1420 și 1429 sînt date egumenului de la Vodița și Tismana, nu mănăstirei Tismana însăși (V e n e l i n, pp. 36—59). Banatul fiind înființat pentru granița spre Bulgaria, el nu se depărta mult de la Dunăre. Astfel rectific aici părerea admisă în *Originile Principatelor Române*, p. 43 < v. supra vol. 1, p. 624 > relativ la întinderea banatului unguresc al Severinului.

[96] Cf. P e s t y, tom II, localitățile, tom III, documentele Banatului.

Cavalerii Ioaniţi, aşezîndu-se în Severin, unde o scrisoare a lui Bela IV către papa îi arată încă în 1254 [97], nu s-au bucurat mult timp de această posesiune. Curînd ei trebuiră să îndure atacuri din partea acelora care recla-
42 | mau Seve|rinul ca veche posesiune. Eventualitatea acestor atacuri se prevedea chiar în diploma de donaţie, unde Ioaniţii primeau obligaţia „să ridice armele în contra păgînilor, cum şi în contra *bulgarilor şi altor schismatici*, dacă ei ar încerca să invadeze regatul sau confiniile lui".

Temutul atac din partea bulgarilor a urmat, în adevăr, sub cel dintîi urmaş al Asaneştilor după stingerea acestei dinastii româneşti (1257), încă sub domnia lui Bela IV. În 1260, pe cînd în Bulgaria domnea Constantin Asan (1257—1277), prin căsătorie înrudit cu fosta dinastie, bulgarii năvăliră în Severin. Ungurii fiind tocmai în război cu boemii, nimeni nu se găsea atunci să ia apărarea Severinului, care a fost ocupat de agresori: cavalerii Ioaniţi se vede că părăsiseră nesigura posesiune mai înainte, între 1254 şi 1260, dacă nu chiar pe timpul atacului. În cele din urmă, magistrul Laurent, fiind numit ban, îl recuceri şi astfel banatul de Severin fu restaurat şi reunit cu Ungaria [98]. De la 1263, unde Laurent este constatat mai întîi ca ban, documentele ne dau o serie de bani

[97] *Doc.* I, 261: „Quod in tot rerum angariis a nullo christianorum Europe principe, seu gente alicuius iuvaminis emulumentum recepimus, nisi a domo Hospitalis Iherosolimitani, cuius fratres ad requisicionem nostram nuper arma sumpserunt contra Paganos et Scismaticos ad defensionem regni nostri et fidei christiane, quos iam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubium et Bulgarorum, per quem etiam locum tempore invasionis regni nostri ad nos aditum habuit exercitus Thartharorum..."

[98] *Ibidem*, p. 317, a. 1264: „Denique cum Bulgarorum temeritas tempore guerrae inter nos et regem Bohemiae, Ducem Austriae et Styriae exortae, *Banatum de Zeurino* hostiliter devastassent et plerique de Baronibus nostris defensionem ipsius Banatus nollent assumere, per nos etiam diligenter requisiti, saepedictus Magister Laurentius, collato sibi per nos ipso Banato, Bulgarorum deuicit exercitum... et sic ipsorum proteruia quiescente ipsum Banatum ad pristinum bonum statum virtute maxima restauratum nostrae restituit maiestati".

ai Severinului pînă la 1291 [99]. Un alt atac bulgăresc asupra Severinului a urmat între 1262 şi 1270, pe cînd Ştefan V, fiul lui Bela IV, ţinea ca „junior rex" domnia în partea răsăriteană a regatului. Şi acest atac, făcut de Svetislav, care stăpînea partea apuseană a Bulgariei (1272—1277) a fost respins de unguri [100].

| Năvălirile bulgarilor în Severin, ocupat de unguri după războiul cu Asan II pe la 1230, se prezintă ca revendicare a teritoriului luat de la Vlahia Imperiului românobulgar. Orişicum, încercarea bulgarilor de a lua Severinul de la unguri tindea să restabilească, probabil în unire cu oltenii, un drept anterior ce fusese violat. Dar ungurii fiind învingători de astă dată, ei rămaseră stăpîni pe Severin şi mai departe. | 43

După ostilităţile cu bulgarii urmară, între 1272 şi 1280, ostilităţi cu românii din Oltenia. Îndată după moartea regelui Ştefan V (1272), cînd minorul său fiu Ladislav IV numai începu să domnească, voievodul român „Lython" — nume învederat identic cu „Lytuon" voievodul Olteniei din 1247 — „a ocupat pentru sine, împreună cu fraţii săi, o parte a regatului" dincoace de munţi *(aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem)*, cum spune o diplomă a regelui Ladislau din 1285, „şi nu voia să dea tributul cuvenit pentru acea parte". El căzu în luptă cu ungurii (pe la 1279—1280), iar fratele său Barbat, care-i urmă ca voievod, se învoi, fiind prins în război, să plătească tributul reclamat, spre a obţine libertatea [101].

[99] *Ibidem*, p. 305, a. 1263. Pesty, I, 250 sqq.

[100] *Doc.* I, 348, a. 1270: Porro cum Zuetizlaus Bulgarorum Imperator... tunc nostre Maiestati oppositus, terram nostram de *Zeurino* miserabiliter deuastasset... Invazia lui Suetislav şi luptele urmate apoi în Bulgaria sînt puse aici după războiul lui Ştefan V cu tatăl său Bela IV din 1267. Asupra datei acestui război, cf. Huber, *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden*. „Archiv für österreichische Geschichte", LXV (1884), p. 175 sq.

[101] *Doc.* I, 454, a. 1285; p. 483, a. 1288. În ambele documente, expediţia în contra lui Lython e pusă după războiul cu regele Ottokar II al Boemiei din 1278, la care ungurii au luat parte ca aliaţi ai lui Rudolf de Habsburg, şi înainte de luptele cu cumanii din Ungaria,

Partea ocupată de olteanul Lython, după cît se vede, nu era Severinul, pe care diplomele ungurești nici cînd nu-l determină ca fiind *„ultra alpes“* și care ca banat continuă a fi sub stăpînirea directă a ungurilor. Acea parte de țară trebuie căutată în regiunea numită mai înainte *„ultra montes nivium“*, adică în partea din răsărit de Olt. Probabil după Seneslav, voievodul acestei părți în 1247, voievodul oltean (fie ca urmaș de drept, fie ca
44 | cuceritor) a cuprins și partea din |răsărit de Olt, unind într-un singur principat ambele voievodate de pînă atunci. Dar ostilitățile lui cu ungurii în urma acestei întinderi sînt un indiciu și pentru atitudinea lui ostilă pe timpul cînd bulgarii, puțin mai înainte, năvăleau în Severin. Acele atacuri bulgărești făcute — după cît se poate înțelege motivul lor — spre revendicarea teritoriului luat de unguri de la Vlahia Imperiului româno-bulgar, negreșit n-au fost întreprinse fără unire cu oltenii, vechii posesori ai Severinului.

După tradiția istorică indigenă, păstrată în cronica *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini*, care ne dă forma cea mai veche a tradiției descălecatului, Severinul a fost descălecat de români veniți din miazăzi de Dunăre, sub conducerea unui neam numit Basarabii, „multă vreme“ înainte de întemeierea principatului „a toată Țara Românească“.

„Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului“, zice cronica. „Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre sub poalele munților pînă la apa Oltului, alții s-au pogorăt pre Dunăre în jos, și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până la marginea Nicopoei. Atuncea s-au ales dintrînșii boiarii carii au fost de neam mare și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adecă mari bani; și așezară întâiu să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorăt la

---

întîmplate în 1282. Deci ea a avut loc între 1278 și 1282, mai probabil pe la 1279—1280.

Craiova. Și așa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc“ [102].

Fondul istoric al acestei tradiții simple, neatinsă de plăsmuirea inventatorilor posteriori ai lui „Radul Negru“ ca descălecător al țării și chiar în opoziție cu dînșii, este incontestabil. *Cum grano salis* luată, ea ne dă știre despre cea mai veche organizație românească a Olteniei, originară din sudul Dunării și anterioară stăpînirii ungurești. În această | primă organizație națională, Severinul este | 45
arătat ca cel dintîi centru, ceea ce concordă și cu numele *țara Severinului*, dat Olteniei în cele dintîi documente relative la ea. Mutarea de mai pe urmă a centrului de oblăduire la Craiova, ultimul scaun al banilor olteni, a trebuit să urmeze după ce Severinul a fost ocupat de unguri. Orginea transdanubiană și, prin urmare, anteungurească a organizației românești în țara Severinului o confirmă, în mod neîndoios, toată organizația ulterioară a statului român, cu instituțiile sale de proveniență bizantino-bulgară, instituții care au prins cele mai puternice rădăcini, cu toate că principatul format din cele două voievodate anterioare se află chiar de la început sub suzeranitate ungurească. Deși descălecarea română din miazăzi de Dunăre despre care tradiția noastră are o vagă amintire trebuie căutată parte pe timpul cuceririi romane, parte pe timpul primului Imperiu bulgar (de care aproape toată Dacia era dependentă), totuși negreșit organizația de origine transdanubiană a Olteniei, ca banat sau voievodat anterior principatului, a primit ultima sa formă pe timpul Imperiului româno-bulgar al Asaneștilor.

Această formă este reprezentată prin voievodatul român ce se găsea aici cînd ungurii își afirmau mai întîi suzeranitatea asupra lui după invazia tătarilor, voievodat care exista *de mai înainte* [103]. Probabil și titlul de ban,

---

[102] I o a n i d, *Istoria Țării Românești*, p. I = Laurian-Bălcescu, „Magazin istoric“, IV, 231 < ed. Const. Grecescu și Dan Simonescu, p. 1>.

[103] Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch*, I, 73 = *Documente*, I, 250, a. 1247: „excepta terra kenezatus Lynioy(recte *Lytuon*) vaivodae, quam *Olatis relinquimus, prout iidem hactenus*

pe care tradiția noastră îl dă vechilor oblăduitori ai Ol-
46 | teniei și cum |se numesc apoi și guvernatorii ei sub domnii români, chiar pe cînd domnul însuși purta acest titlu (precum se constată sub Mircea), ungurii l-au găsit aici, transmițîndu-l asupra banilor unguresți de Severin.

Ban se găsește mai întîi la slavii de sud, în Croația cu Slavonia și Dalmația, începînd din secolul X, și în Bosnia de la mijlocul secolului XII încoace, cu înțelesul de guvernator [104]. În regatul ungar, dignitatea de ban nu se află, afară de Severin, decît în părți sud-slavice, precum și în țările de mai sus, după unirea lor cu Ungaria, apoi în Mačva (Machow = malul drept al Savei și Dunării, între Drina și Morava), în secolul XIII—XIV, și în Bulgaria apuseană, ocupată de unguri în 1365—1369 [105]. Sub ultimul țar de la Tîrnova întîlnim și un ban bulgăresc la Sofia [106].

Negreșit de la slavii de sud își trage originea și banul Severinului. Chiar numele banatului arată aceasta. Numele topografic Severin nu poate fi derivat decît din slov. **сѣверъ** = miazănoapte, **сѣверьнъ** bulg. **сѣверен** =septentrional, de unde avem și cuvîntul românesc *seaver* = vîntul de miazănoapte [107]. Din început, *banatul Severin* însemna

tenuerunt...“ În secolul XII, epopeea germană *Nibelunge* are cunoștință de un ducat român (der herzoge Râmunc ûzer Vlâchen lant), numit alăturea cu grecii (= Imperiul bizantin), pecenegii (la răsărit de Olt și de Carpați pînă la Nipru) rușii (la miazănoapte de pecenegi și polanii (rușii din principatul Kiev, nu polonii), pe care poetul îl considera ca mai vechi încît îl pune, bineînțeles ca procronism, și în timpul lui Attila. *(Der Nibelunge Noth*, XII, 1283, ed. Lachmann, Berlin, 1878). Acest ducat despre existența căruia germanii au primit știre cu ocazia primelor cruciade, nu putea să fie pe atunci decît în Oltenia, singurul pămînt românesc nesupus nici unei stăpîniri străine.

[104] K l a i ć, *Hrvatski bani*. Vjestnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog zemaljskog Arkiva, Zagreb, 1899, I, 20 squ., 65 squ, 129 squ, 231 sq.

[105] Cf. lista banilor, la F e j é r, *Cod. diplom. Hung.*, Index II—III.

[106] J i r e c e k, *Geschichte der Bulgaren*, pp. 339, 386, a. 1382.

[107] M i k l o s i c h, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, p. 970. Cf. *Dictionnaire abregé de six langues slaves*, p. 828: bulg. сѣверен

deci *banatul de miazănoapte*. Ca banat de miazănoapte, banatul Seve|rinului n-a putut să-și ia începutul decît în | 47
legătură cu slavii din sudul Dunării, mai ales cu bulgarii. Din miazăzi de Dunăre, tradiția noastră istorică aduce și pe banii Basarabi ai Severinului ca organizatori și oblăduitori ai Olteniei [108].

Din aceste considerații, trebuie să admitem că în țara Severinului exista un banat cu acest nume înainte de

= septentrional. *Psaltirea lui Coresi*, ed. Hasdeu, București, 1881, p. 124: coastele Seaverului (= coastele Crivățului). Derivarea de la numele împăratului Sever, pe care o găsim mai întîi la umanistul Bonfin *(Hist. Hung.*, ed. Bel, Lipsiae, 1771, p. 358: Severinum oppidum, a Severo olim Imperatore aedificatum), nemotivată prin nici o mărturie din antichitate, este inadmisibilă și după fonetica română, care din *Severinum* ar fi trebuit să dea *Serin*. Iar derivarea și mai nemotivată de la *St. Severin* (E n g e l, *Gesch. d. Mold. u. Wal.*, I, 145) este înlăturată prin forma mai veche a numelui în documentele unguresți și papale (Scevrin, Ceurin, Cheurin, Zeuren, Zeurin), cum și prin forma ungurească *Szörény*, derivată conform foneticii unguresți din сѣверен.

[108] T u n u s l i, Ἱστορία τῆς Βλαχίας,, Viena 1806, pp. 17, 19. F o t i n o, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, Viena 1818, I, 243. K o g ă l n i c e a n u, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, Berlin, 1837 (ed. II, 1854) p. 14. La tustrei, descălecatul Basarabilor în Oltenia, după tradiția din *Istoria Țării Românești de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini*, este pus în evul mediu (Tunusli între 600 și 1185, Fotino la începutul secolului VII, Kogălniceanu la sfîrșitul secolului VII), ca reîntoarcere a românilor strămutați sub Aurelian în Moesia. Românii din Peninsula Balcanică, de unde tradiția aduce pe Basarabi, erau cunoscuți încă în a doua jumătate a secolului XI ca urmași ai *bessilor* romanizați *(Cecaumeni Strategicon*, ed. Wassilievsky et Jernstedt, p. 74: Βέσοι = βλάχοι),). Cf. *Jordanis Romana*, ed. Mommsen (M.G. *Auctores antiqu.*, V, 1), p. 43, unde despre împăratul Leon Tracul născut în Dacia Aureliană din traci romanizați, se zice că era *„Bessica ortus progenie“* Un popor *Bešjafara*, nume derivat din *Bessapara*, centrul principal al bessilor tracici, se găsește menționat și în tradiții bulgărești. (J í r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, p. 59). Deci *Bessarabii* (Бесарабъ, *Bessarabia*, formă mai veche), după tradiție originari din sudul Dunării, ar fi și după numele lor *români-bessi*, ca neam admigrat la românii ce se aflau de mai înainte în Oltenia. În urmă, numele neamului admigrat, negreșit ca element superior, pare a fi primit în înțelesul de clasă conducătoare, cum îl găsim în tradiția descălecatului, apoi înțelesul de nume personal și dinastic, cum îl găsim în mărturiile istorice.

cucerirea ungurească, cuprinzînd, cum spune cronica noastră, toată Oltenia, ţara Severinului din documente, şi că numele lui a fost transmis asupra banatului unguresc, format din teritoriul desmembrat de la banatul oltenesc. Acest banat oltenesc coincide cu „kenezatul" sau voievodatul român, care în 1247, sub „Lytuon Voievod" din ţara Severinului, se găseşte în dependenţă de Ungaria, mai înainte fiind dependent de imperiul lui Asan. Probabil ca parte a Imperiului româno-bulgar, el a fost numit **сѣверьно** sau **сѣверено баньство** (=banat de miază-
48 | noapte), româneşte *banatul Severin*, deşi ori|ginea acestui nume ar putea să fie chiar din timpul primului Imperiu bulgar, desfiinţat la 1018 [109].

De la acest banat, numit în diploma din 1247 „kenezat", sub un „voievod român", ungurii au luat Severinul în războiul cu Imperiul româno-bulgar. După ce mai pe urmă voievozii Olteniei, banii Basarabi ai tradiţiei, au

[109] Toată partea din nordul Dunării a Imperiului bulgar ((Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ a scriitorilor bizantini, care cuprindea aproape toată Dacia) era сѣверьна страна (= partea de miazănoapte). Dar după ce ungurii au cucerit părţile de peste munţi, pe cînd pecenegii s-au întins pînă la Olt, numai Oltenia a mai rămas unită cu imperiul bulgar pînă la sfîrşitul lui; astfel şi denumirea сѣверьна страна n-ar fi putut să cuprindă apoi, ca parte a imperiului, decît Oltenia = ţara Severinului. Dar ultima formă slavă a numelui din care derivă rom. *Severin* şi ung. *Szöreny* era negreşit sau neutră sau masculină (nu feminină, ca în сѣверьна страна), ceea ce putea fi în legătură cu баньство (= banat) sau cu градъ (= cetate). În documente, numele este constatat mai întîi ca nume de banat sau ca nume de ţară (a. 1233 Bano de Scevrin, a. 1237 terre Ceurin, a. 1238 terra Zeuren, a. 1240 bano de Zeureno, a. 1247 terra de Zeurino= Zeurin, a. 1264 Banatum de Zeurino, a. 1270 terram nostram de Zeurino); iar cînd pentru prima oară se menţionează cetatea, în cronicile ungureşti la 1330, ea este numită ca *cetatea ţării Severin* (Zeurim et castrum ipsius... ipsam [scil. terram] Zeurim...). Pe temeiul numelui topografic *Severin*, Š a f a ř í k *Slavische Alterthümer* II, 130, 202—204 şi J i r e č e k, *Gesch. d. Bulg.*, p. 118, au admis un trib slav *Severąni* în Oltenia de la care ar deriva numele topografic. Nici o mărturie istorică nu arată existenţa unui popor cu acest nume (adeverit numai în Rusia) în regiunea Severinului. În lipsa unei asemenea mărturii, nu putem admite altă explicare a numelui, decît după aşezarea septentrională a ţării în raport cu Bulgaria.

cuprins, începînd cu „Lython Voievod", şi partea de răsărit de Olt, întemeind astfel principatul a toată Ţara Românească, pretenţiile lor asupra Severinului le-a moştenit dinastia Basarabilor a Ţării Româneşti.

Între 1291 şi 1330, cînd seria banilor ungureşti de Severin constataţi prin documente este întreruptă, Basarabii izbutiră să recucerească Severinul: în 1330 el se găseşte în posesiunea lui „Basarab fiul lui Thocomer", voievodul Transalpin, de la care regele Carol Robert îl luă atunci. Nu ştim în care împreju|rări Severinul a trecut în stă- | 49
pînirea voievodului român. Pînă la 1330, cînd Carol Robert întreprinse expediţia sa în contra lui Basarab „spre recuperarea părţii ocupate din regatul Ungariei", relaţiile între dînşii erau pe cît se vede, cele mai bune [110]. Deci ocuparea Severinului prin voievodul român a trebuit să aibă loc înainte de venirea la domnie a lui Carol Robert (1308). Aceasta putea să fie mai ales pe timpul tulburărilor ce au urmat în Ungaria după stingerea dinastiei Arpazilor (1301) pînă la stabilirea noii dinastii a Angevinilor. Lipsa banilor ungureşti de Severin după 1291 indică acel timp de interegn, cum nu mai puţin şi timpul de decadenţă a puterii regale sub Andrei III (1290—1301), ultimul Arpad. Aşa fiind, Severinul trebuie să fi fost recucerit de români între 1291 şi 1308, pe atunci domnind mai probabil predecesorul lui „Basarab fiul lui Thocomer".

Războiul din 1330, în care Carol Robert, după ce ocupase Severinul, a înaintat în interiorul ţării pînă la cetatea Argeş *(sub castro Argias)*, cum zice o diplomă a regelui [111], a fost nenorocit pentru unguri. „Făcutu-s-au acolo — zice cronicarul unguresc — măcel mare, de au căzut ostaşi şi nobili nenumărată mulţime; iar regele cu puţini credincioşi ai săi de-abia au scăpat. Întîmplatu-s-au aceasta

[110] *Doc.*, I, 591 squ., a. 1324, p. 600 squ., a. 1327. *Chronicon pictum*, ed. Florianus, II, 242: „cum tamen ipse princeps (Bazarad) censum debitum regie maiestati semper fideliter persolvisset". *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 123. *Chronicon Bundese*, ed. Podhradczky, p. 246. T h u r ó c z, ed. Schwandtner, I (1766) p. 202.

[111] *Doc.*, I, 646.

ungurilor, ca să nu se trufească de mulțimea învingerilor, ci să învețe umilință" [112]. Cu toate acestea, ungurii au rămas stăpîni pe Severin, unde iarăși găsim bani unguresti pînă la 1365.

Pentru Basarab, rezultatul victoriei sale parțiale a fost independența cîștigată în acest război. Carol Robert n-a mai cercat să stabilească suzeranitatea coroanei ungurești
50 | în | Țara Românească. Această încercare o făcu abia fiul său Ludovic (1342—1382).

Succesorul lui Basarab, fiul său Alexandru, asociat la domnie cu tatăl său încă de pe la 1330, a intrat, îndată după venirea la domnie a lui Ludovic, în bune relații cu noul rege [113]. Totuși, după cum arată diplomele lui Ludovic însuși, el a continuat să domnească pînă la sfîrșitul vieții sale (1364) ca domn independent, fără a recunoaște suzeranitatea coroanei ungurești [114]. Dar fiul său Vladislav, care i-a urmat în domnie, dă diplome cu „*Dei et regis Hungariae gratia*" în titlu și numește pe regele Ludovic „*dominus noster naturalis*", adică suzeran al său [115].

Cînd luase domnia după moartea tatălui său (16 noiembrie 1364), Vladislav refuza încă a recunoaște suzeranitatea regelui. De aceea Ludovic, în 5 ianuarie 1365, emise o proclamație de război în contra lui: el provoacă pe credincioșii și ostașii săi din comitatul Ung să se adune la Timișoara spre a pleca în contra rebelului voievod Vladislav: căci acesta, „după moartea tatălui său, urmînd relele moravuri părintești, nu-l recunoaște deloc *(minime)* ca pe domnul său natural în țara Transalpină, care după drept și moștenire se cuvine regelui, însușindu-și titlul

[112] *Chronicon pictum*, p. 245. *Chronicon Dubnicense*, p. 126. *Chronicon Budense*, p. 250. Thuróczy, p. 205.

[113] *Chronicon Dubnicense*, p. 138. *Cronicon Budense*, p. 268= Thuróczy, p. 217. *Doc.* I, 2, 37. Cf. *Originile Principatelor*, p. 180 squ., n. 88. <v. supra. ,vol. I. p. 638>.

[114] *Doc.*, I, 2, 60 a. 1359; p. 92 squ., a. 1365. Cf. *Originile Principatelor*, p. 186 squ., n. 90. <v. supra. vol. I. p. 642>.

[115] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, 306, 334, 386—387. *Doc.*, I, 2, 144, 148, 198—199.

său fictiv întru ocara domnului de care trebuie să depindă insigniele lui, și luînd cu perfida voință și conivență a vlahilor din acea țară, domnia țării în locul tatălui" [116].

Expediția pregătită s-a făcut, în adevăr, în primăvara acelui an: dar nu în Țara Românească, ci în Bulgaria.
Lu | dovic cuceri Bulgaria apuseană cu capitala Vidin, | 51
unde, după împărțirea Bulgariei între fiii țarului Alexandru (mort 1365), domnea fratele mai mare Sracimir, cumnatul lui Vladislav [117]. Sracimir fu prins și închis, împreună cu soția sa (sora lui Vladislav), într-un castel în Croația, iar țara lui fu anexată la Ungaria [118].

Cu toată victoria repurtată în Bulgaria, Ludovic, reamintindu-și înfrîngerea suferită de tatăl său în Țara Românească, nu atacă și pe Vladislav. Totuși, ostilitatea lor nu s-a sfîrșit fără lupte, provocînd o năvală a lui Vladislav în Ardeal [119]. În cele din urmă însă, acesta, poate și intimidat prin soarta cumnatului său, consimți la o învoială cu regele.

În octombrie 1366, Vladislav era deja împăcat cu Ludovic. Regele, aflîndu-se atunci în Orșova, dă de acolo ordin vicevoievodului transilvan să delimiteze satele *Icilău Tilișca*, *Săcel* și *Orlat*, situate în apus de Sibiu, de „*teritoriul de sub voievodatul domnului Vladislav, voievodul nostru transalpin*" [120]. Vom vedea mai în urmă că acel teritoriu era posesiunea numită apoi Amlaș, numai de curînd dobîndită ca feud unguresc. Vladislav, pe care Ludovic îl numește acum „voievodul *nostru* transalpin", se recunoscuse deci ca vasal al regelui Ungariei, cum el însuși se arată apoi în diplomele sale proprii. Dar în schimbul acestei vasalități el primi, în regatul ungar, unele teritorii ca

[116] *Doc.*, I, 2, 92—93.

[117] *Ibidem*, I, 2, 158 a. 1370, unde regina Bulgariei de atunci (soția lui Sracimir), este arătată ca fiică a lui Alexandru, tatăl lui Vladislav.

[118] Jireček, pp. 326—327.

[119] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, II, 333, 334—335.

[120] *Ibidem*, p. 273.

feude ungurești. Între acele teritorii era și banatul Severinului din titlul lui Vladislav.

Chiar pe cînd Ludovic se afla la Orșova, toamna 1366, se înființă banatul Bulgariei, compus din partea Bulgariei cucerită în 1365 și din partea răsăriteană a Banatului de astăzi. Încă din vara aceluiași an, Bulgaria ungurească era guvernată de voievodul transilvan Dionis, delegat în
52 | calitate de | *„capitaneus civitatis et districtus Bidiniensis regni Bulgariae“* [121]. Apoi fu numit Ladislau, fiul lui Philpus ca *Ban al Bulgariei*, înlocuit în februarie 1368 prin Benedict, fiul lui Heem. Noul banat cuprindea și cetățile *Timișoara, Jidova, Sebeș, Mehedia* și *Orșova*, cu teritoriile lor, în partea limitrofă a Ungariei [122]. El a fost înființat, negreșit, pe cînd Ludovic se afla, probabil chiar în acest scop, la Orșova, de unde el, în 10 octombrie 1366, dă citatul ordin către vicevoievodul transilvan (în absența voievodului pînă atunci însărcinat cu guvernarea Bulgariei), relativ la posesiunea de peste munți a lui Vladislav.

Partea ungurească unită cu banatul Bulgariei, aparținînd apoi (după restabilirea lui Sracimir la Vidin în 1369), în cea mai mare parte, banatului unguresc de Severin, cum acesta se găsește după Vladislav, făcea probabil parte și din banatul Severinului înainte de Vladislav. Unirea ei cu banatul Bulgariei s-ar explica, admițînd că vechiul banat al Severinului a fost împărțit atunci în două : partea

[121] *Ibidem*, p. 224, a. 1365, pp. 226—227, a. 1365, p. 259, a. 1366, p. 267, a. 1366.

[122] *Doc.*, I, 2, 143 a 1368 : Ludouicus... fidelibus suis Castellanis de Temeswár, de Sydowar, de Sebuswar, de Myhald et de Orsowa, vel Vice-Castellanis eorumdem... Cum nos Banatum regni nostri Bulgariae simul cum dictis castris, salua manente dileccione, a Magistro Ladislao filio Philpus auferentes magistro Benedicto, filio Heem, fideli nostro contulerimus; viceversa fidelitati vestre firmo edicto regio precipiendo mandamus, quatenus dicta castra nostra eidem Magistro Benedicto, vel homini suo in persona eiusdem,... restatui facere debeatis, difficultate sine omni, vobis, imo universis populis dictorum castrorum degentibus, similibus damus firmis, regiis sub edictis : quatenus eidem Magistro Benedicto filio Heem, vel homini suo in omnibus tanquam nostre Maiestatis persone parere et obedire debeatis...

oltenească cu cetatea Severinului a fost dată lui Vladislav cu titlul de ban al Severinului, iar partea ungurească a fost unită cu nou înființatul banat al Bulgariei.

Titlul de ban al Severinului, Vladislav îl are deja în primul său document datat, cel din 28 ianuarie 1368, atît în textul documentului cît și pe sigiliu. Negreșit el a primit | titlul o dată cu posesiunea, la împăcarea sa cu | 33
Ludovic înainte de 10 octombrie 1366, cînd apare deja ca vasal recunoscut. Posesiunea i-a fost cedată ca feud unguresc, pentru care el se recunoscu ca vasal al regelui. Astfel vechile pretenții ale Basarabilor asupra Severinului au fost împlinite, partea oltenească a banatului fiind reunită cu țara de la care fusese dezmembrată.

Spre a lega noua posesiune și mai strîns de statul său, Vladislav nu întîrzie să o renaționalizeze prin fundații bisericești. El făcu aici mănăstirea Vodița, al cărei an de fundație nu este cunoscut, și mitropolia Severinului, fundată în 1370 [123]. Probabil Vodița este fundație mai veche.

O dată cu banatul Severinului sînt constatate în posesiunea lui Vladislav și părțile transilvane : țara Făgărașului cu titlu de ducat, ținutul Amlașului, ca posesiune limitrofă. Să vedem cînd și cum au fost dobîndite acestea.

| IV. | 716

Amlașul și Făgărașul

Titlul de duce al Amlașului și Făgărașului (slov. **Ꙗмлашꙋ и фагарашꙋ Херцег**, lat. *dux de Fogaras et de Omlas*) nu este constatat decît de la Mircea încoace. Înainte de dînsul Vladislav poartă, pentru posesiunile ungurești,

[124] Miklosich-Müller, *Acta Patr. Const.*, I, 532, 535, a 1370. Mitropolitul Severinului are mai întîi titlul μητροπολίτης μέρους Οὐγγροβλαχίας (= mitropolit al unei părți a Ungrovlahiei),

pe lîngă titlul de *ban al Severinului*, numai pe cel de *duce al Făgăraşului*, nu şi *al Amlaşului*. Dar şi în titlul lui Mircea se află uneori Făgăraşul fără de Amlaş.

Din început exprimînd o posesiune reală, titlul de duce al Amlaşului şi Făgăraşului se menţine în hrisoavele domneşti încă şi după pierderea acestor feude ungureşti, mai des pînă în domnia lui Matei Basarab, apoi mai rar pînă sub Constantin Brîncoveanu. Cronicile noastre, scrise într-un timp cînd părţile de peste munţi de mult nu mai erau în posesiunea domnilor Ţării Româneşti, caută să explice acest titlu prin aşa-zisul descălecat din Amlaş şi Făgăraş. *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini*, după ce dă tradiţia despre neamul
717 | Basarabilor şi vechiul lor banat | al Severinului ca cea dintîi organizaţie românească în Oltenia, zice:

„Iară cînd au fost în cursul anilor 6798 (1290), fiind în ţara Ungurească un voievod ce l-au chemat Radul Negru Voevod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade, români, papistaşi, saşi, de tot felul de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviţei, început-au a face ţară nouă. Întăi au făcut oraşul ce-i zic Câmpulung; acolo au făcut şi o biserică mare, frumoasă şi înaltă. De acolo au descălecat la Argeş, şi iară au făcut oraş mare, şi şi-au pus scaunul de domnie, făcând curţi de piatră şi case domneşti, şi o biserică mare şi frumoasă... Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s-au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă, închinându-se să fie subt porunca lui şi numai el să fie preste toţi stăpânitor. Şi de atuncea s-a numit de-i zic Ţara Românească. Iară tituluşul domnului s-au făcut precum arată mai jos: *Întru Hristos Dumnezeu cel buncredincios şi cel bun de cinste şi cel iubitor de Hristos şi singur biruitor Io. Radul Negru Voevod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ţara Românească şi de la Amlaş şi Făgăraş*

apoi τοῦ Σεβερίνου (*ibidem*, II, 270, a. 1396) sau Οὐγγροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβερῆνον (*ibidem*, II, 312, a. 1400). Hrisovul pentru Vodiţa, fără dată, la V e n e l i n, p. 5 squ. H a s d e u, *Negru-Vodă* facsimile II; originalul în Arhiva statului.

herţeg. Acesta este tituluşul tuturor domnilor de atuncea începându-se până acuma, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele ţării“ [124].

Cronica lui Constantin Căpitanul mai adaugă: „După ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpânire peste rumâni în Ardeal, iar nici pre dânsul să-l stăpânească cineva n-au fost; ci den plaiu încolo stăpânea ungurii, şi den plaiu încoace stăpânea domnul până la Dunăre“ [125].

Înţelesul ce se dă aici părţilor de peste munţi din titlul domnesc, înfăţişate numai ca posesiune anterioară „descăle | catului“, nu se află la ceilalţi cronicari. Din contră, | 718
în „Cronologia“ Cantacuzinească, tradusă greceşte în *Istoria Ţării Româneşti* a fraţilor Tunusli şi citată de Şincai şi de Clain ca manuscript românesc, se zice: „Radu Vodă a domnit peste toată Ţara Românească pînă la Dunăre şi pînă la Siret, precum şi peste cele cinci judeţe ale Craiovei; iar în Ungaria stăpînea Amlaşul şi Făgăraşul, precum se vede că au stăpînit şi mai mulţi alţi domni după dînsul, după mărturisirea titlurilor hrisoavelor“ [126].

Şi Miron Costin înţelege vechiul titlu al domnilor Ţării Româneşti, ca exprimînd o stăpînire reală asupra părţilor de peste munţi. În *Cronica ţării Moldovei şi a ţării Munteneşti*, scrisă poloneşte, el zice: „Titlul cel vechi al domnilor munteneşti este acesta: **М[и]л[о]стїю б[о]жїєю ми Iѡ Н. воєвода и г[о]сп[о]д[а]ръ земли ѹгровахїискои, Ямлашъ, Фагарашъ Херцегъ**, adecă: Cu mila lui Dumnezeu noi Io. N. voevod şi domn al ţării Ungrovlahiei,

[124] Laurianu-Bălcescu, „Magazin istoric“, IV, 231—232. I o a n i d, *Istoria Ţării Româneşti*, pp. 2—3. La Ioanid, ca şi în cele mai multe manuscripte ale cronicii (colecţia Academiei Române), se dă titlul şi în sloveneşte, însă greşit, iar titlul românesc este dat ca traducţie a celui slovenesc <ed. Grecescu-Simonescu, pp. 2—3>.

[125] „Mag. ist.“, I, 84 <ed. Const. Grecescu, p. 5>.

[126] T u n u s l i, trad. Sion, pp. 126—127. Cf. Ş i n c a i, *Cronica românilor*, a. 1215, Clain, la E n g e l, *Gesch. d. Mold. u. Wal.*, I, 95—96. Asupra manuscriptului românesc al acestei Cronologii, păstrat în biblioteca episcopiei româneşti de la Oradea, v. „Anal. Acad. Rom.“, 1881, 11, I, 205; I o r g a, *Cronicele Muntene*, în „Anal. Acad. Rom.“, XXI, 411.

Almașului, Făgărașului, Herțegului (*Cherczieg*). Făgărașul, Almașul și Hațegul (*Chaczieg*), care se găsesc în titlul cel vechi al domnilor muntenești, sînt astăzi ținuturi în țara Ardealului, în munții din care ieșiră, după cum s-a spus, muntenii, iar castelul Făgărașului pe Olt este scaunul țării. Muntenii au stăpînit multă vreme aceste trei ținuturi; iar ardelenii au stăpînit de ceastă parte a munților, mai în sus de munteni, țara Mehedinților. În schimb muntenii dederă apoi cele trei ținuturi ardelenilor, iar ardelenii dederă muntenilor Mehedinții" [127].

Confuzia dintre *herțeg* (ung. *herczeg*, din germ. herzog = duce) și *Hațeg*, ținut numit aici ca posesiune a domnilor români peste munți pe lîngă Amlaș și Făgăraș, Miron Costin o face probabil, după vreo cronică a Țării Româ-
719 | nești cu ase|menea interpretare a titlului domnesc,
în tot cazul, după o informație de origine muntenească. Contemporanul său, stolnicul Constantin Cantacuzino, aduce chiar din Hațeg pe Negru Vodă, zicînd că „el s-a născut în Transilvania, în părțile Hațegului, de unde se trage originea lui Ioan Corvin Huniad" [128]. Iar în *Istoria Țării Românești* a fraților Tunusli, care citează ca izvor principal o „istorie a Țării Românești, scrisă de stolnicul Constantin Cantacuzino", se zice: „Radu Vodă Negru, după cronograful Țării Românești, era ortodox, voievod de Herțeg, Făgăraș și Amlaș din Ungaria... Titlul lui Radu Vodă Negru în scrisorile și hrisoavele lui era: Cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țara Românească, al Almașului, al Făgărașului și al Herțegului. Tot acest titlu au avut și domnii ce au venit după dînsul" [129]. Aici

[127] B o g d a n, *Cronice inedite*, pp. 168—169, 194—195.

[128] I o r g a, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 43: „Natali di questo Negro, negl' annali di Vallachia non si fa mentione; mentre che lui nacque in Transilvania, in quelle parti (ni fallor) di Azag, di dove producono l'origine di Giovani Corvino Uniad."

[129] T u n u s l i, trad. Sion, pp. 12—13: Ἱστορία τῆς Βλαχίας, pp. 21—22: Ράδουλ Βόδας Νέγρος ἦν ὀρθόδοξος ἐν τῇ Οὐγγαρίᾳ Βοεβόδας Χερτζέγου, Φαγαρασίου, καὶ Ἀλμασίου, κατὰ τὸν χρονογράφον τῆς Ρουμανίας τζάρας.

... Ὁ τίτλος τοῦ Ράδουλ Βόδα Νέγρου ἦν ἔντε τοῖς γράμμασι καὶ ἐν τοῖς χρυσοβούλοις αὐτοῦ, Ἐλέῳ Θεοῦ ἡγεμὼν πάσης Ρουμάνας τζάρας, Ἀλμασίου, Φαγαρασίου καὶ Χερτζέγου. Ἔχον δὲ τὸν αὐτὸν τίτλον καὶ οἱ διάδοχοι ἡγεμόνες μέχρι τινός...

herțeg este luat, ca și la Miron Costin, în înțeles de posesiune, adică *Hațeg*.

În legătură cu această interpretare a titlului mai este de observat că Miron Costin, în *Cartea pentru descălecatul dintîi*, cum și în poemul său polon despre *țara Moldovei și țara Muntenească*, arată Hațegul (numit *Herțeg*) și Făgărașul ca vechi centre românești, de unde Negru Vodă a descălecat Țara Românească [130].

Acestea sînt știrile ce găsim la cronicarii noștri relativ la posesiunile de peste munți. Să vedem întrucît ele se confirmă sau se rectifică prin mărturiile documentelor.

| Din posesiunile numite cea mai dintîi care se constată | 720
în legătură cu Țara Românescă este țara Hațegului. Pentru prima oară întîlnim numele acestui ținut în 1247, în forma „*terra Harszoc*" Bela IV, dăruind cavalerilor Ioaniți țara Severinului (= Oltenia), afară de „țara lui Lytuon Voievod" pe care o lasă „vlahilor precum ei au ținut-o pînă aci", dispune ca jumătate din veniturile țării Severinului să fie a regelui, iar cealaltă jumătate a ordinului; de asemenea și „jumătate din veniturile ce se vor culege regelui de la vlahii țării Lytua (= țara lui Lytuon), *afară de țara Harszoc cu apartenențele ei*, să primească ordinul" [131].

[130] K o g ă l n i c e a n u, *Cronicele României*, I, 29, V.A. U r e c h i a, *Miron Costin*, *Opere complete*, I, 420, II, 96.

[131] Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch*, I, 74. *Doc.* I, 250: Concedimus etiam, quod medietatem omnium proventuum et utilitatum, quae ab Olatis terram Lytua habitantibus excepta terra Harszoc cum pertinentibus suis regi colligentur, domus hospitalis percipiat antedicta. Identitatea țării *Lytua* cu țara lui *Lytuon* reiese din faptul că ea este pusă în aceleași condiții ca și *terra Szeneslai vaivodae* din stînga Oltului, care rămîne vlahilor „*sub eisdem conditionibus per omnia quae de terra Lytua sunt superius ordinatae*". Cf. *Doc.*, I, 454, a. 1285: *Lython* Woyvoda... et fratrem suum nomine Barbath... *Ibidem*, p. 483, a. 1288: *Litua* vaivodam... nomine Barbat ... Aici Barbat, fratele lui Lython este numit *Litua vaivoda* în înțeles de voievod al *țării Litua* (= țara lui *Lython* sau *Lytuon*).

Prin ţara numită „*Harszoc*“ se înţelege *ţara Haţegului* în Transilvania, limitrofă cu Oltenia [132]. Deşi această formă mai veche a numelui (cunoscută numai după transcripţia diplomei în registrul Vaticanului şi poate coruptă), care se apropie de forma *Herţeg* a cronicarilor noştri, nu mai reapare pe lîngă diferitele forme ce întîlnim în documentele următoare pentru *Haţeg* (precum : *Hatzek, Hattzek*
721 | *Haczeg, Haczak, Hatzak,* | *Hattzagh, Hattzok, Haczok),* totuşi identitatea numelor (*Harszoc = Hattzok = Haţeg)* pare incontestabilă [133]. Această interpretare concordă şi cu modul cum acea posesiune se prezintă în donaţia din 1247.

Numită în legătură cu voievodatul lui Lytuon ca fiind exceptată de la dispoziţia relativă la ţara lui, „*terra Harszoc*“ era învederat în posesiunea voievodului român, dar stăpînită sub alte condiţii decît voievodatul propriu-zis. Pe cînd de la voievodat, ca parte din ţara Severinului, se concede cavalerilor Ioaniţi jumătate din tributul cuvenit regelui, după analogia jumătăţii veniturilor din partea dăruită a ţării Severinului, posesiunea „Harszoc“ rămîne cu totul în afară de donaţie, fiind negreşit în afară de ţara Severinului şi în alt raport de feudalitate decît voievodatul. În asemenea condiţii putea să fie, în adevăr, ţara Haţegului, ca parte integrantă a regatului, unită cu voievodatul prin faptul că voievodul o poseda ca feud regal, pe cînd voievodatul însuşi era dependent de regat ca ţară

[132] Mai întîi C i p a r i u *(Archiv. pentru filologie şi istorie*, Blaj, 1867, pp. 313, 333) a dat această interpretare, care de atunci este admisă fără contrazicere în istoriografia noastră. H a ş d e u, *Istoria critică* I, 31 ; *Negru Vodă*, p. CX. D. O n c i u l, *Radul Negru*, „Conv. lit.“, XXIV, 945, 948-949 ; <v. supra vol. I, p. 344, 347-348> *Originile Principatelor Române*, p. 47<v. supra vol. I, p. 628>. I o r g a, *Sate şi Preuţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902, pp. 162, 164. N. D e n s u ş i a n u *Chinezatul familiei Băsărabă din ţara Haţegului*, „Rev. ist., arh. şi fil.“, 1902, VIII, 67. I. B o g d a n, *Originea voevodatului la Români*, „Anal. Acad. Rom.,“ 1902.

[133] De asemenea un sat în comitatul Hunedoarei se cheamă româneşte *Herţegani*, iar ungureşte *Hatzegány* (B i e l z, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, p. 518), o analogie pentru *Harszoc* şi *Herţeg = Haţeg.*

tributară. Posesiunea ei pare să fie în legătură cu recunoaşterea suzeranităţii ungureşti din partea voievodului român.

Negreşit, legăturile dintre românii din Oltenia şi cei din ţara Haţegului, unde înflorise *Ulpia Traiana*, antica metropolă a Daciei, erau foarte vechi. Unite prin valea Jiului ce taie Alpii transilvani, ambele laturi ale munţilor, româneşti de baştină, au fost aici în cele mai strînse raporturi pînă la stabilirea barierelor politice. Viaţa mai ales păstorească a românilor din părţile muntoase a favorizat şi mai mult aceste legături. Astfel, prin aşezare geografică, ca şi prin tradiţie etnică, prin naţionalitate, ca şi prin felul de trai, românii haţegani au fost din vechime, mai mult sau mai puţin, în strînsă comunitate cu vecinii lor olteni. Aceste vechi legături vor fi continuat în cîtva
şi sub stăpînirea un| gurească, pînă cînd acea parte a | 722
Transilvaniei a fost cuprinsă efectiv în organizaţia statului ungar.

După înfiinţarea banatului unguresc de Severin (1233), pretenţiile coroanei ungureşti au urmat a se afirma, dincoace de munţi, şi cu privire la voievodatul român din ţara Severinului, ale cărui legături cu ţara Haţegului mai erau încă întreţinute. Se pare că recunoaşterea suzeranităţii ungureşti, precum o aflăm constatată mai întîi în 1247, avea vreo conexiune cu posesiunea ţării Haţegului, ca feud unguresc. Prin aceasta regele urma să-şi asigure atît dependenţa voievodului român ca vasal, cît şi un venit mai regulat de la acea parte muntoasă din hotar, încă abia atinsă de mîna fiscului regal. Numai aşa putem înţelege legătura dintre ţara Haţegului şi voievodatul din ţara Severinului, precum ea se prezintă în diploma de donaţie din 1247. Aşa înţelegem şi exceptarea posesiunii transilvane de la donaţie, ea fiind o parte integrantă a regatului, dată ca feud voievodului român.

Această posesiune, recunoscută formal sub condiţii speciale de vasalitate, urma să fie în stăpînirea voievodului numai dacă el păstra credinţa de vasal. Şi, în adevăr, pe timpul ostilităţilor lui „Lython Voievod“ cu ungurii la începutul domniei lui Ladislau IV (1272—1290), cînd voievodul refuza să plătească tributul reclamat de rege

pentru o parte de ţară dincoace de munţi *(ultra Alpes)*,
ţara Haţegului se constată în stăpînirea directă a ungurilor.
În 1276 pentru prima dată găsim în documentele ungureşti
723 | un *comite de Hatzek* [134]. | Coincidenţa acestei date cu osti-
litatea voievodului român, în a cărui posesiune se află
mai întîi ţara Haţegului sub condiţiile arătate, nu poate
decît să confirme legătura admisă între posesiunea transil-
vană şi voievodatul din ţara Severinului.

După 1276, aproape un secol nu mai găsim în docu-
mentele ungureşti menţiune despre ţara Haţegului, Lython
Voievod căzînd în luptă cu ungurii (pe la 1279—1280),
urmaşii lui au consimţit să plătească tributul de vasali
pînă cînd Basarab Voievod cîştigă independenţa în răz-
boiul din 1330. Dacă în acest interval de timp ţara Haţe-
gului a fost iarăşi împreunată cu voievodatul român, sau
dacă ea a rămas în mîinile ungurilor, nici o ştire nu arată.
Dar cînd ea reapare în documentele ungureşti în a doua
jumătate a secolului XIV, o găsim ca „provincie" sau
„district" cu autonomie naţională, în posesiunea unor
cnezi români (în parte recunoscuţi ca *nobili)* sub cîrmuirea
castelului regal de Haţeg [135]. Iar ca reminiscenţă de la

[134] *Doc.* I, 410 = F e j é r, V, 2, p. 340, a. 1276 : Petro Magistro agasonum, Comite de Hatzek. Acest Petru este constatat în 1274 şi 1275 ca *magister Agasonum et comes Zulgageuriensis* (F e j é r, V, 2, pp. 215, 241), apoi la 1275 numai ca *magister Agasonum (ibidem*, pp. 243, 245, 279), fiind înlocuit ca *comes Zulgageuriensis*, în acelaşi an, prin *Reinoldus magister Dapiferorum (ibidem*, p. 261) ; în 1277 el este *comes de Sumlo (ibidem*, p. 405), în 1279 *comes de Zybinio (ibidem)* p. 492). Deci în funcţia de comite de Haţeg, el n-a fost decît abia un an (1276), iar un alt comite nu se găseşte aici în locul lui. Aceasta pare să indice că încercarea făcută atunci pentru a întocmi ţara Haţegului sub un comite unguresc n-a izbutit.

[135] *Doc.*, I, 2, p. 73, a. 1363 : universis keneziis et senioribus Olachalibus districtus Haczak... P. 397, a. 1398 : provinciae Hattzek ... P. 402, a. 1399 : universis et singulis nobilibus, tam Ungaris, quam Olachis, castellanis et vice-castellanis, et praesertim castellanis in Haczak et in Hunyad constitutis... P. 428, a. 1404 : fidelibus nostris Kenderes et Barb, filiis Gregorii, nec non Kozta filio Nicolai, keneziis de Hattzagh... Pp. 432—433, a. 1404 : fidelibus nostris Ioanni filio Kende de Malomviz districtuque de Haczeg et per eum Kende fratri suo uterino... P. 464, a. 1409 : Kenezios in districtu Hattzok commorantes... Castellanis de Hattzok... P. 516,

legăturile ei anterioare cu voievodatul lui *Lytuon* (scris
şi *Lython)* şi cu *Basarabii*, întîlnim nume de cnezi :
Lithuon şi *Basarab* [136]. | 724

| Despre această legătură a ţării Haţegului cu Ţara
Românească s-a păstrat o vagă amintire şi în tradiţia
naţională, pe temeiul căreia stolnicul Constantin Canta-
cuzino aduce din părţile Haţegului pe Negru Vodă, iar
Miron Costin şi „cronograful Ţării Româneşti" citat la
Tunusli, numesc Haţegul, alăturea cu Amlaşul şi Făgăra-
şul, ca posesiune a domnilor români peste munţi din timpul
descălecatului. Nu interpretarea falsă a titlului *herţeg*,
luat ca posesiunea *Haţeg*, a putut să dea naştere acestor
păreri, ci negreşit vreo tradiţie despre vechea posesiune
a ţării Haţegului a cauzat confuzia făcută apoi între *herţeg*
şi *Haţeg*.

În tot cazul, originea lui Negru Vodă de la Haţeg, sus-
ţinută de Cantacuzino în deosebire de cronicile care îl aduc
din Amlaş şi Făgăraş, nu putea să fie plăsmuită din senin,
aşa că trebuie să admitem existenţa unei tradiţii oarecare
în acest înţeles. O asemenea tradiţie era chiar mai aproape
de adevărul istoric decît pretinsul descălecat din Amlaş şi
Făgăraş, întrucît ea concordă în mod surprinzător cu ade-
văratul început al principatului sub Lytuon Voievod, care
poseda ţara Haţegului.

Astfel, puţinele date ale documentelor, împreună cu
urmele de tradiţie naţională ce ni s-au păstrat, permit a
recunoaşte legătura arătată cu ţara Haţegului, cea dintîi
posesiune peste munţi ce se află unită cu Ţara Romă-

a. 1421 : districtu praedicti castri Haczok... P. 592, a. 1435 : Keneziis de Ryusor districtus Hatzag... P. 593 : cum juratis et universitate nobilium ac keneziorum ipsius districtus Hatzak... ş.a.

[136] *Ibidem*, p. 397, a. 1398 : honestos viros Janustinum et fratres suos *Bassarabe* et Custe, knesios de Riusor (provinciae Hattzek)... P. 593, a. 1435 : nobilium Michaelis, et *Bozorad*, ac Joannis, filiorum quondam Joannis de dicta Ryusor (districtus Hatzag)... P. 516, a. 1421 : villam liberam, Kis Barisor vocatam, in et sub districtu praedicti castri Haczok habitam, per mortem Bank filii *Lithuov* omni jure ad regium exstitit devoluta... Forma *Lithuov* este o transcriere greşită a numelui Lithuon (citit rău *Lithout)* nume identic cu *Lytuon* din 1247 şi *Lython* din 1285.

nească. Dar această posesiune nu s-a păstrat în titlul domnesc, unde scriitorii citați o presupun greșit sub numele de *herțeg* pe lîngă Amlaș și Făgăraș; ea trecuse în stăpînirea directă a ungurilor încă înainte de ce domnii Țării Românești au primit titlul de duce sau herțeg al Amlașului și Făgărașului.

Pe timpul cînd țara Hațegului ca parte a regatului ungar era unită cu voievodatul român dependent de Ungaria, Amlașul și Făgărașul se găsesc în stăpînirea ungurilor. Înainte de a se constata în posesiunea domnilor români, Făgărașul se află numit mai întîi în 1231, apoi în 1291, iar
725 | Am | lașul abia la începutul secolului XIV, ambele aparținînd regatului ungar ca părți ale Transilvaniei.

În 1231 capitolul de Alba-Iulia dă mărturia următoare: "Gallus, fiul lui Wydh de Bord, a declarat înaintea capitolului că a cumpărat de la Buyul, fiul lui Stuye, moșia Boie, vecină cu moșia Zumbuthel (= Sîmbăta), existentă în țara vlahilor *(terram Boje terrae Zumbuthel conterminam et nunc in ipsa terra Blaccorum existentem)*; dar considerînd că acea moșie, din timpuri ce trec peste memoria omenească, a fost stăpînită de antecesorii, moșii și strămoșii lui Trulh, fiul lui Choru și încă din timpurile cînd țara vlahilor se zice că era țara bulgarilor ea se ținea de țara Făgărașului *(a temporibus iam, quibus ipsa terra Blacorum terra Bulgarorum extitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit)*, după cum aceasta s-a întărit prin mărturiile mai multor oameni, el a predat lui Trulh, fiul lui Choru, numita moșie, primind prețul de răscumpărare"[137]

Țara Vlahilor, unde era moșia „Boie" din țara Făgărașului, se găsește menționată mai întîi în diploma lui Andrei II din 1222 pentru cavalerii Teutoni din țara Bîrsei. După această diplomă, posesiunea cavalerilor Teutoni în Transilvania era situată între *țara Secuilor* de o parte și *țara Vlahilor* de altă parte[138]. În 1224 diploma lui Andrei II pentru sași *(„Andreanum")* mai numește și *pădurea vlahilor (Silva Blacorum)*, situată la miazăzi de țara sașilor ce se întindea de la Orăștia lîngă Mureș pînă la Dras la hotarul secuilor[139]. *Țara vlahilor*, din care făcea parte și
pădurea | *vlahilor* hotărîndu-se la răsărit cu țara Bîrsei, | 726
la miazănoapte cu țara sașilor pînă la Orăștie spre apus, coincidea deci, mai mult sau mai puțin, cu teritoriul românesc din confiniile meridionale ale Transilvaniei. Cu hotare mai puțin determinate spre miazăzi, unde trecea și dincoace de munți, ea cuprindea mai ales țara Făgărașului și ținutul Amlașului, probabil și țara Hațegului, părți ce se găsesc apoi unite cu Țara Românească.

Actul din 1231 spune că țara vlahilor fusese, în timpuri anterioare, ce trec peste memoria omenească *(a tempore humanam memoriam transeunte)*, după tradiția locului, *țara bulgarilor*. Chiar în această parte, cronicile ungurești cunosc un *„ducat bulgar"*, pe care Ștefan cel Sfînt îl supuse și-l anexă la regatul său pe la 1002[140]. Așezarea lui este arătată „în locuri foarte tari ale părților transilvane", dincolo de ducatul unguresc al lui Gyula, supus tot atunci de Ștefan. Ducatul lui Gyula, cu cetatea Gyula-Féhérvár (=Alba-Iulia), se întindea în partea nord-vestică a Transilvaniei, pe Someș și pe Mureș. Ducatul bulgar, prin care nu putem înțelege decît un voievodat dependent de Imperiul bulgar, era la sud-est de Mureș, în părțile muntoase

[137] *Urkundenbuch*, I, 55. = *Doc.*, I, 120.
[138] *Urkundenbuch*, I, 20, 23. = *Doc.*, I, 75, 77.

[139] *Urkundenbuch*, I, 35. = *Doc.*, I, 84. Marienburg, în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, 1870, IX, 213—219, înțelege prin *silva Blacorum* partea dinspre sud-est de ținutul săsesc „Unterwald", situată între rîul Țibin și Carpați și identifică *„silva Blacorum et Bissenorum"*. din 1224 cu teritoriul ce forma apoi ducatul Făgărașului și Amlașului. P. 219: „die ungarischen Könige... die Fürsten der Walachei geradezu mit *Fogaras et Omlas*, d.i. mit der ehemaligen *silva Blacorum et Bissenorum* belehnten". Cf. H a s d e u, *Negru Vodă*, p. CI: „Sylva Blacorum, unde mai tîrziu s-a format așa-numitul ducat al Amlașului". Cred că prin *silva Blacorum* nu putem înțelege decît pădurile din *terra Blacorum* ce se hotărau cu țara sașilor.

[140] K é z a, ed. Florianus, 11 II, 77 sq. *Chronicon pictum*, ed. Florianus, II, 140. *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 44—45. *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 66. T h u r o c z, II, cap. 30. *Chronicon Monacense*, ed. Florianus, III, 225. *Chronicon Posoniense*, ed. Florianus, IV, 29.

și „foarte tari“ de la hotarele Transilvaniei. În această „țară a bulgarilor“ au fost aduși apoi secuii în confiniile răsăritene, sașii în partea centrală, cavalerii Teutoni în țara Bîrsei, iar partea ce rămase vechilor locuitori în confiniile meridionale, era „țara vlahilor“.

Deosebită de țara ungurilor (= partea nord-vestică), de țara secuilor și de țara sașilor, națiuni privilegiate, țara vlahilor avea și o poziție deosebită în regat, cu oarecare
727 | |autonomie națională. Știrile ce avem asupra ei pentru secolul XIII nu ne dau amănunte în această privință; dar trebuie să admitem o autonomie analogă ca cea constatată în secolele XIV și XV în țara Hațegului, cum și în alte părți românești unde găsim cnezi și voievozi români ca conducători naționali, cu drept propriu românesc *(jus valachicum)* recunoscut din vechime *(ab antiquo)*.

După 1231 numele *țara vlahilor* nu mai reapare în documentele ungurești; dar țara Făgărașului se găsește ca parte autonomă a Transilvaniei încă în 1291, ultima ei mențiune înainte de a se constata în posesiunea domnului Țării Românești.

În 1291 regele Andrei III ținu la Alba-Iulia o adunare generală „cu toți *nobilii, sașii, secuii și vlahii*“, din părțile transilvane, pentru îndreptarea staturilor lor. În acea adunare, la care au participat și românii alăturea cu celelalte națiuni, s-a judecat și asupra unei proprietăți din țara Făgărașului. Magistrul Ugrin făcu plîngere că posesiunile sale *Fogros* (= Făgăraș) și *Zumbothel* (= Sîmbăta), lîngă rîul Olt, i-au fost înstrăinate pe nedrept și ceru să-i fie restituite, producînd documentele sale asupra lor. Regele, făcînd să se cerceteze cazul de către „*nobilii, sașii, secuii și vlahii*“ din adunare, și ei toți recunoscînd că numitele posesiuni au fost ale magistrului Ugrin și ale antecesorilor lui, le restitui acestuia și moștenitorilor lui [141].

Posesiunile Făgăraș și Sîmbăta erau în partea numită mai înainte *țara vlahilor*. În adunare, românii reprezentau țara vlahilor, precum secuii, țara secuilor, sașii, țara sașilor, nobilii, țara ungurilor. Reprezentată prin români,

[141] *Urkundenbuch*, I, 177. = *Doc.*, I, 510 sq.

țara Făgărașului avea încă întocmirea sa autonomă ca țară a vlahilor în Transilvania.

După 1291 Făgărașul se află, la mențiunea următoare, în stăpînirea domnului Țării Românești, mai întîi sub Vladislav (1368, 1369, 1372), care poartă titlul de *duce al Fă|gărașului* și liberează diplome relative la această țară [142]. | 728
Afară de tradiția cronicilor noastre despre „descălecatul din Amlaș și Făgăraș“, nici o mărturie nu arată cînd și cum această posesiune a fost dobîndită. Însă în privința Amlașului, nedespărțit de Făgăraș în titlul domnilor următori și dobîndit probabil în același timp, documentele ne dau unele indicații.

Ținutul Amlașului, așezat între țara Făgărașului și țara Hațegului, era cuprins, împreună cu aceste ținuturi românești autonome, în *țara vlahilor* din Transilvania, cum o găsim pe la începutul secolului XIII. De Transilvania se ținea atunci, în legătură cu ținutul Amlașului, și o parte limitrofă dincoace de munți pînă în valea Lotrului, arătată în stăpînirea ungurilor la 1233—1311. La 1233, Bela IV dărui comitelui Corlardus (= Conrad) țara numită „*Loysta*“ pe Olt pînă la apa Lotrului [143]; această donație fu confirmată lui Corlardus de Tolmach (= Tălmaciu) încă din 1265 de Ștefan V, iar fiului său Nicolae în 1311 de Carol Robert [144].

Numele *Loysta* din documentele ungurești, după cum arată și așezarea geografică, este identic cu *Loviștea*. Pînă în secolul XVIII, pe timpul cînd austriacii ocupară Oltenia (1718), *Loviștea* se numea teritoriul de pe ambele maluri ale Oltului de la pasul Turnului Roșu pînă mai jos de gura Lotrului, adică partea de miazănoapte a județului Vîlcea pînă în valea Lotrului, împreună cu partea limitrofă a județului Argeș, în bazinul Oltului [145]. Acest district prin ocuparea austriacă a Olteniei împărțit în două, aparținea

[142] Vezi pp. 27—28, (nr. 1) <v. supra pp. 45—46>.
[143] *Urkundenbuch*, I, 58. = *Doc.*, I, 127.
[144] *Unkundenbuch*, I, 95, 303. = *Doc.*, I, 325.
[145] S u l z e r, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Wien, 1781, I, 341—342, Cf. harta anexată (Carte der Wallachei).

pînă atunci, ca parte a Țării Românești, județului Argeș, cu care iarăși partea de peste Olt a fost împreunată după retrocedarea Olteniei în 1739. Încă pe la începutul secolu-
729 | lui XIX județul Argeș | cuprindea și partea de lîngă Lotru din județul Vîlcea de astăzi, hotărîndu-se cu județul Gorj și despărțind Vîlcea de Transilvania [146]. După ce această parte de peste Olt a județului Argeș a fost unită cu județul Vîlcea, numele *Loviștea* s-a păstrat numai pentru partea din stînga Oltului, rămasă la județul Argeș, astăzi plaiul Loviștea din acest județ [147].

Faptul că partea de peste Olt a Loviștei aparținea județului Argeș, iar nu Olteniei, din care geograficește face parte, este un semn incontestabil că Loviștea de lîngă Lotru, la 1233—1311 arătată în stăpînirea ungurilor, a fost anexată la Țara Românească după întemeierea principatului, adică după unirea voievodatului din Oltenia cu cel din stînga Oltului într-un singur stat al cărui punct de gravitație era în Argeș, județul cu capitala țării. Numai după anexarea Loviștei dincoace de munți, partea limitrofă dincolo de munți, unde era ținutul Amlașului, a putut să fie unită cu Țara Românească.

---

[146] T u n u s l i, *Istoria Țării Românești*, trad. Sion., Cap. LIII: Cum se hotărăsc județele între ele, p. 171: Argeșul... se întinde pînă în districtul Gorjul... Vîlcea (are)... despre nord munții jud. Argeșului. F o t i n o, *Istoria Daciei*, trad. Sion., III, 160: Argeș. Județul acesta se delimitează despre nord cu Transilvania, întinzîndu-se și peste Olt pînă în județul Gorjiu. Afară de rîul omonim Argeș... și afară de rîul Lotru, carele purcede din județul acesta, el mai are opt rîuri mai mici... Județul acesta se subîmparte în opt plăși și două plaiuri... Plaiul Loviștei cu 20 sate... P. 161: „Plaiul Loviștei trece podul Oltului și desparte județul Vîlcei pînă unde se unește cu județul Gorjiu..." P. 173: Vîlcea. Acest județ se otărește despre nord cu munții județului Argeș... P. 174: Gorjiu. Județul acesta se otărește ... despre răsărit cu munții județului Argeșul și al Vîlcei.

[147] *Marele Dicționar geografic al României*, IV, 188: Loviștea, plaiu, jud. Argeș, format din vechiul și desființatul plai Ariful și din plaiul Loviștea. Este cel mai septentrional plai din tot județul și se mărginește la N cu Culmea Făgărașului... Acest plai... este udat în tot lungul său de la N. la S. de rîurile Oltul, Topologul, Argeșul și Vîlsanul...

Localitatea Amlaș, după care a fost numit ținutul, se află în 1319 și 1322 în posesiunea urmașilor lui Conrad de Tălmaciu, al cărui fiu Nicolae moștenise Loviștea.
Înainte de aceasta, Amlașul se găsește numit numai o | 730
singură dată în | 1309 cînd întîlnim un preot *Alhelmus de Omlas* [148]. În 1319 fiii lui Conrad de Tălmaciu (Nicolae și Ioan) lasă moștenire, în cazul că ar muri fără urmași bărbătești, cumnatului lor Petru de Cisnădia și fratelui său Simon, în tovărășie cu ruda acestora, Toma fiul lui Farcaș, o parte la posesiunile lor mai numeroase, între care satele *Tălmaciu*, *Săcel* și *Amlaș* [149]. Iar în 1322 Nicolae de Tălmaciu, fiul lui Conrad, predă regelui Carol Robert castelul *Seliștei*, împreună cu satele *Conța*, *Amlaș*, *Săcel*, *Orlat* și alte *cinci sate românești* (nenumite), dependente de acel castel, și primește în schimb alte posesiuni pe Tîrnave, confirmîndu-i-se în același timp toate celelalte posesiuni, atît ereditare cît și dobîndite. Această diplomă se mai confirmă în 1327, după ce în 1324, regele conferise lui Toma, fiul lui Farcaș, voievod al Transilvaniei, castelul Seliștei, împreună cu posesiunile lui Ioan, fiul lui Conrad, revenite la coroană în urma infidelității lui Ioan [150].

Nicolae de Tălmaciu murind fără moștenitori, posesiunile lui, afară de cele dăruite de dînsul în diferite dăți (1323—1337) rudelor sale, au revenit la coroană. Carol Robert le conferi în 1340, fără posesiunile de pe Tîrnava-Mare, de asemenea lui Toma, voievodul Transilvaniei. Această donație a fost confirmată apoi de Ludovic, atît lui Toma în 1347, cît și fiului său Konya în 1364 [151].

---

[148] *Urkundenbuch*, I, 240.

[149] *Doc.* I, 579. *Urkundenbuch*, I, 342.

[150] *Urkundenbuch*, I, 365 squ. *Doc.* I, 584 squ., a. 1322: Insuper idem Nicolaus (filius Corrardi de Tolmach)... castrum Salgo (= castelul Seliștei) nuncupatum in partibus Transilvanis constitutum, quod habebat et detinebat, ad manus nostras reddidit et restituit cum novem villis, Zaszekees (= Conța, germ. Zekeschdorf), Omlas, Feketewyz (= Săcel) et Warolyafolw (= Orlat) nominatis ac aliis quinque villis Olaceis ad idem castrum pertinentibus... *Urkundenbuch*, I, 383 sq, a 1324; p. 410, a. 1327. *Doc.* I, 592, a. 1324.

[151] *Urkundenbuch*, I, 508; II, 44, 206—207.

Despre Amlaş, în 1322 predat regelui, se mai face mențiune în 1330 şi 1354, dar fără a se arăta posesorul [152]. Iar despre Loviştea, în 1311 confirmată lui Nicolae de
731 | Tăl | maciu, nu mai avem ştire pînă la 1366, cînd teritoriul ei împreună cu ținutul limitrof de peste munți pînă în apropierea satului Amlaş, se află în posesiunea domnului Țării Româneşti.

În 1366 octombrie 10, regele Ludovic ordonă, de la Orşova, lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei, să delimiteze posesiunile lui Ion Tompa, numite *Acileu* şi *Tilişca*, şi posesiunile lui Ioan, fiul lui Petru de Cisnădia, numite *Săcel* şi *Orlat*, de către „teritoriul de sub voievodatul domnului Vladislav, voievodul transalpin" *(a parte terrarum sub vaivodatu domini Ladislai vaivodae nostri Transalpini)*. Delimitarea se făcu la fața locului în 20 noiembrie următor, separîndu-se posesiunile Săcel şi Orlat ale lui Ioan, fiul lui Petru de Cisnădie, de „teritoriul sau ținutul *(a terra seu tenutis)* domnului Vladislav, voievodul transalpin, prin punerea de hotare nouă". Regele confirmă apoi, în 2 ianuarie 1367, lui Ioan şi fratelui său Nicolae, fiii lui Petru de Cisnădie, numitele posesiuni după hotarele puse pentru „separarea lor de teritoriul voievodului transalpin" [153].

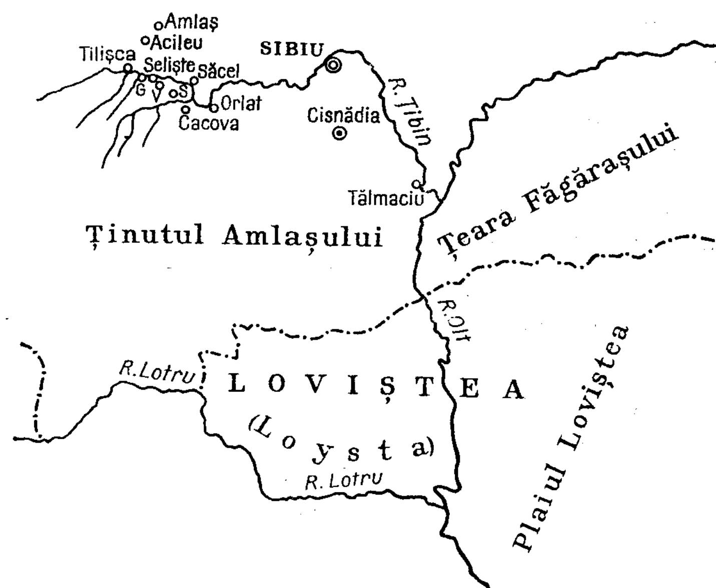
Satele *Acileu, Tilişca, Săcel* şi *Orlat*, cu care se hotăra teritoriul lui Vladislav, sînt situate spre apus de Sibiu, în vecinătatea satului *Amlaş*, situat puțin mai la miazănoapte în hotar cu Acileu. De la hotarul de astăzi al Țării Româneşti, ele sînt cam în aceeaşi depărtare cu Sibiul sau Făgăraşul. După aşezarea geografică, este învederat că teritoriul lui Vladislav ce se hotăra cu numitele sate era *peste munți*, ca şi țara Făgăraşului. Ca posesiune transilvană, deci ca feud în regatul ungar, el este numit „*tenuta*", ceea ce în latina medievală înseamnă *teritoriu* sau *district* ținut ca feud, *posesiune* sau *domeniu* [154]. Aşa fiind, nu poate să

[152] *Ibidem* I, 433, II, 104.

[153] *Ibidem*, II, 273, 274—275, 278.

[154] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*: Tenuta seu possessio... Tenuta, forma qua Tenementum per vas-

fie aici vorbă de hotarul Țării | Româneşti propriu-zise, | 732
ci numai de hotarul unei posesiuni peste munți, cum era Amlaşul din titlul domnesc [155]:

Harta posesiunilor Amlaş, Făgăraş şi Loviştea

Înainte de a se constata în posesiunea domnului Țării Româneşti, acest teritoriu se află, cum am văzut, între

sallum tenetur. — Tenementum, territorium, districtus alicujus loci. Maigne d'Arnis, *Lexicon manuale ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, Paris, 1866: Tenuta = tenementum = Id quod quis ab alio tenet, feudum, praedium, proprietas, possessio; ce qu'on tient de la concession d'un seigneur ou d'un propriétaire, fief, censive etc.; propriété, domaine, héritage, possesion, jouissance. Territorium, districtus alicujus loci, territoire, district, ressort.

[155] Cf. Iorga <*Lupta pentru stăpînirea Vidinului*>, în „Conv. lit.", XXXIV, 981, n. 1 şi *Sate şi Preuți*, pp. 130—131, n. 3, unde se susține că ar fi de înțeles o delimitare făcută „în

733 | po | sesiunile lui Nicolae, fiul lui Conrad de Tălmaciu, care, pe lîngă castelul *Selişteí*, cu satele *Amlaş*, *Săcel*, *Orlat* şi alte localităţi, între care şi cinci *sate româneşti* nenumite, poseda şi *Loviştea* dincoace de munţi. Pe urmă, satul Amlaş (predat regelui în 1322, cu castelul Seliştei şi cu celelalte sate dependente) se găseşte ca posesiune regală *(possessio regalis Omlas)*; satele Săcel şi Orlat (de asemenea predate regelui în 1322) au ajuns, fără să vedem cînd şi cum, în posesia fiilor lui Petru de Cisnădia, nepoţi de soră ai lui Nicolae de Tălmaciu [156]; iar teritoriul despre miazăzi, hotărîndu-se la miazănoapte cu satele Săcel şi Orlat ale familiei de Tălmaciu şi cu satele Tilişca şi Acileu de lîngă Amlaş, se află împreună cu Loviştea dincoace de munţi în stăpînirea domnului Ţării Româneşti.

Stabilit fiind acest raport între posesiunea de peste munţi a lui Vladislav din 1366 şi posesiunile tălmăcene, vom cerca să determinăm, pe baza acestui fapt dat, cînd şi cum acel teritoriu transilvan a putut să fie dobîndit de domnul Ţării Româneşti.

---

direcţia pămînturilor *muntene* ale lui Vodă" *(C.L.)* sau mai precis, „de partea muntoasă de la sud, unde graniţa Ţării Româneşti atunci mergea pînă în josul muntelui" *(S.ş.P.)*. Pentru părerea contrară, înţelegînd o posesiune peste munţi, identică cu „ducatul Amlaşului", cf. Hasdeu, *Ist. crit.,rom.*, I, 21 squ. şi *Negru Vodă*, p. CCXXI; D. Onciul < *Radul Negru şi originile principatului Ţării Româneşti* >, în „Conv. lit.", XXIV, 1050, 1052, sq. < v. supra. vol. I, pp. 364, 365–366 > şi *Orig. Princip. Rom.*, p. 55 sq. < v. supra. vol. I, p. 645 >. În 1383 acest teritoriu cu satele româneşti *(villae Olachales) Cacova, Sibiel, Valea, Selişte şi Galiş* (situate la miazăzi de hotarul din 1366, deci atunci aparţinînd lui Vladislav) se află dependent de posesiunea regală *Amlaş (possessio regalis Omlas)* de la care a primit numele de posesiune a domnilor români. *Urkundenbuch*, II, 573, *Doc.* I, 2, 278.

[156] Petru de Cisnădia era însurat cu Caterina, sora lui Nicolae de Tălmaciu *(Urkundenbuch*, I, 371, 380). În 1319 el fusese instituit erede pentru o parte a posesiunilor familiei din Tălmaciu *(Doc.* I, 579; *Urkundenbuch*, I, 342). În această legătură, el sau fiii săi au dobîndit satele Săcel şi Orlat, predate de Nicolae în 1322 regelui. Documentele de proprietate ale fiilor săi liberate înainte de 1366 au fost distruse prin incendiu *(Urkundenbuch*, II, 333—335), iar alte ştiri despre dobîndirea acelor posesiuni nu ni s-au păstrat.

Înainte de 10 octombrie 1366, cînd se dă ordinul pentru delimitarea celor patru sate de către teritoriul lui Vladislav, acest domn avusese cunoscutele ostilităţi cu regele Ungariei, refuzînd să recunoască suzeranitatea lui [157]. Pe timpul acelor ostilităţi, Vladislav năvăli în Transilvania şi arse Tălmaciul; atunci au ars şi toate documentele relative la posesiunile lui Ioan, fiul lui Petru de Cisnădia, depuse spre păstrare în mănăstirea de la Tălmaciu, precum se constată | prin două acte din noiembrie 1369 [158]. | 734

---

[157] *Doc.* I, 2, 92 sq., a. 1365.

[158] *Urkundenbuch*, II, 353: Quod Magister Johannes filius Petri dicti Chech de Diznoyo (= Cisnădia) ad nostram accedendo praesentiam nobis per modum protestationis significare curavit, quod ipse omnes literas et instrumenta super omnibus possessionibus suis confecta et emanata causa maioris conservationis et cautelae in claustro beati Nicolai confessoris in Tolmasch constructo seu habito repossuisset, quod claustrum per Layk vaivodam Transalpinum omnino crematum exstitisset, in quo claustro omnes literae et instrumenta combusta et cremata exstitissent. *Ibidem*, pp. 334—335, relaţia capitolului de Alba-Iulia despre cercetarea făcută asupra faptului constatat, adresată vicevoievodului transilvan Petru, cu data 28 noiembrie 1369. La această dată vicevoievodul Petru nu mai era în viaţă; el căzuse în războiul cu Vladislav, în vara anului 1369, iar în septembrie este constatat deja Ioan ca vicevoievod. Cf. *Orig. Princip. Rom*, p. 191 sq. < v. supra. p. 646 n. 96 >. Actul la care răspunde capitolul, intercalat în relaţie (originalul nu se află), are data „feria tertia post festum beati Martini confessoris, anno Domini M°CCC°LX- mo nono" (13 noiembrie 1369), dar nu conţine numele şi titlul adresantului; iar răspunsul capitolului, adresat vicevoievodului Petru, are data „XV° die inquisitionis praenotatae, anno domini quo supra" (= 28 noiembrie 1369, după cercetarea făcută la 14 noiembrie). Asupra lecturii anului, după cum m-am încredinţat văzînd originalul în Arhiva ţării din Budapesta, nu poate să fie nici o îndoială (cum bănuiam în *Originile* p. 194 squ. <v. supra vol. I, p. 648 n. 97 >. Cea mai plausibilă explicare pentru contrazicerea dintre dată şi numele vicevoievodului îmi pare a fi că actul cu data 13 noiembrie 1369 nu era de la vicevoievodul Petru, care nici nu este numit în el, şi răspunsul este adresat din eroare pe numele fostului vicevoievod. Nu putem admite că actul ar fi datat după *St. Martin de vară* (= 4 iulie) cu transcrierea greşită a anului în loc de 1368, cum presupune d. Iorga, < *Lupta pentru stăpînirea Vidinului* >, în „Conv. lit.", XXXIV, 980 n. 1. Această dată *(translatio Martini confessoris)* nu este cunoscută sub denumirea *festum Martini confessoris* (= 11 noiembrie), iar în 1368, cînd *feria tertia* după 4 iulie cade *in octavis*

Cel mai vechi document de proprietate al lui Ioan, fiul lui Petru de Cisnădia, păstrat în original, este cel din 2 ianuarie 1367, prin care se confirmă lui şi fratelui său Nicolae posesiunile Săcel şi Orlat, după hotarele puse la delimitarea lor de către teritoriul lui Vladislav ordonată de regele în 10 octombrie 1366. Deci invazia lui Vladislav în regiunea Tălmaciului, cînd toate documentele de pro-
735 | prietate ale lui Ioan au fost distruse, avusese loc înainte | de acea delimitare, pe timpul ostilităţilor, înainte de 10 octombrie 1366.

Invazia făcută peste munţi avînd de urmare delimitarea teritoriului transilvan al domnului Ţării Româneşti de către posesiunile vecine la miazănoapte, o corelaţie între aceste fapte este învederată. Teritoriul a fost ocupat de Vladislav negreşit pe timpul acelei invazii, iar regele i l-a recunoscut la aplanarea conflictului, dînd ordinul de delimitare. Ştim că ostilităţile s-au terminat prin recunoaşterea suzeranităţii ungureşti din partea lui Vladislav, regele cedîndu-i în schimb Severinul ca feud unguresc cu titlul de ban al Severinului. Tot atunci regele a recunoscut lui Vladislav, ca vasal al său, şi posesiunea transilvană pentru a cărei delimitare dă ordinul de la Orşova.

Dar precum Severinul, înainte de aceasta luat de la Basarab Voievod în 1330, era o pretenţie mai veche a Basarabilor, tot aşa şi asupra posesiunii transilvane Vladislav revendica un drept anterior cînd trecu munţii spre a o lua cu putere. Nici o ştire nu arată că ea a fost dobîndită abia atunci ; iar în actul de delimitare se spune că s-au pus „semne nouă de hotar" *(per erectiones novarum metarum)* şi se face chiar menţiune şi de un „semn vechi de hotar" *(quandam metam antiquam)* ce se mai afla. După aceste indicaţii, ar urma că teritoriul de peste munţi era o posesiune mai veche a domnului Ţării Româneşti, care pe timpul ostilităţilor cu ungurii i-a fost retrasă şi apoi iarăşi recunoscută ca feud.

şi după alte sărbători mai importante, asemene datare era chiar imposibilă, cum nu mai puţin şi în 1369, din cauza celorlalte sărbători precedente. Anul 1369 este scris cu *„nono"*, ceea ce înlătură conjectura „VIIII", în loc de „VIII".

În adevăr, Alexandru, tatăl şi predecesorul lui Vladislav, avea în posesiune nişte feude ungureşti. Regele Ludovic însuşi în proclamaţia de război în contra lui Vladislav din 5 ianuarie 1365, zice că „fostul voievod transalpin (Alexandru) neaminte de *feudele primite* şi ingrat, nu s-a sfiit să calce cu temeritate credinţa sa şi scrisorile făcute asupra unor pacte şi biruri cuvenite lui (regelui) ca domn natural" [159].

| Feudele date lui Alexandru în schimbul birului ce | 736
trebuia să plătească, numite aici *„beneficia"* în înţeles feudal ca *„bunuri fiscale"* şi astfel concordînd cu *părţile de peste munţi* din titlul domnilor următori, erau negreşit în regatul ungar. Ele trebuie căutate în *ţara vlahilor* din Transilvania, unde imediat după Alexandru se constată, ca posesiuni ale domnului Ţării Româneşti, teritoriul de lîngă Amlaş, delimitat *din nou* în 1366, şi Făgăraşul din titlul lui Vladislav. Severinul, constatat de asemenea în titlul lui Vladislav, nu poate fi admis ca fiind în posesiunea lui Alexandru, pe timpul căruia se găsesc acolo încă bani ungureşti [160].

În 1343 Alexandru avusese o întîlnire cu Ludovic în Transilvania. Cronicarul contemporan Ioan de Küküllö, notarul regelui, relatează despre aceasta următoarele:

„Cînd el (regele Ludovic) era în acele părţi (transilvane), un oarecare principe sau vasal foarte puternic, Alexandru, voievodul transalpin, supus stăpînirii lui, care pe timpul

[159] *Doc.* I, 2,92 ; Quia quondam (Alexander) Wayvoda Transalpinus tanquam immemor *beneficiorum a nobis receptorum* et ingratus fidem suam et literas utrobique super certis pactis, censibus et an< gariis >... nostri domini naturalis nobis debitis inter nos, et ipsum initam et emanatas ipsa adhuc vita mundiali perfruente temerariis ausibus ... are non expavit ... (Locurile însemnate cu ... sînt deteriorate). Cf. D u C a n g e: *„Beneficium*, Scriptoribus mediae aetatis, dicitur praedium fiscale, quod a rege vel principe, vel ab alio quolibet ad vitam viro nobili utendum conceditur". M a i g n e d'A r n i s: „Quod *beneficium* primitus appellatum est, postmodum *feudi* nomen accepit. Ita *beneficium* et *feudum* promiscue usurpantur in libris feudorum".

[160] *Doc.* I, 673, a. 1342 ; I, 2 p. 4, a. 1347 ; p. 7, a. 1348 : Stefan, fiul lui Dionis. *Ibidem*, 1, 2, pp. 13—42, a. 1350—1356 : Nicolae. Cf. P e s t y, *A Szörény Bánság*, I, 259, squ., a. 1342—1365.

regelui Carol, tatăl lui, abătîndu-se de la calea credinței se răzvrătise și mult timp rămăsese în răzvrătire, auzind de bunătatea și puterea regelui Ludovic, a venit în persoană la dînsul în confiniile acelor părți, s-a închinat la picioarele majestății regești și a fost readus la ascultarea și credința datorită și reintegrat. Închinînd solemne daruri și recunoscînd domnia sa sub sacra coroană, el s-a întors cu bucurie la ale sale și din acel timp a păstrat credință“ [161].

737 | | După diplomele lui Ludovic însuși, închinarea de care vorbește cronicarul nu era perfectă la întîlnirea din 1343. Încă după 15 iulie 1345, regele trimetea pe episcopul de Oradea în mai multe rînduri la Alexandru, ca să trateze cu dînsul pentru „pace și concordie“ [162]; iar la sfîrșitul domniei sale, Alexandru este arătat iarăși ca nesupus, în care stare de nesupunere și fiul său Vladislav începu domnia. Orișicum însă, întîlnirea din 1343 în Transilvania, cum și soliile trimise apoi la domnul român au avut efectul că s-au restabilit bune relații între voievod și rege, a căror continuare este constatată încă în 1359, cinci ani înainte de moartea lui Alexandru [163].

[161] *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 138. *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 268. Thurocz, III, cap. 3. Întîlnirea avu loc în vara anului 1343, cînd Ludovic era în Transilvania, de unde sînt date diplomele lui de la sfîrșitul lui iunie pînă la sfîrșitul lui iulie. Fejér, IX, 1, 193—200.

[162] *Doc.*, I, 2, 37, a. 1355: Nos igitur eiusdem venerabilis Patris, domini episcopi (Demetrii Varadiensis), multiplicia servitiorum et obsequiorum genera, quae idem in diversis nostris legationibus... ac demum post adeptum pontificale officium *ad Alexandrum Bozorabi Wayvodam nostrum Transalpinum occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae*, pluries proficiscendo affectione sedula studuit exhibere... (Demetrius a fost numit episcop de Oradea în 15 iulie 1345, Theiner, *Monum. Hung.*, I, 683).

[163] *Doc.* I, 2, 60, a. 1359: eo tempore quo Alexandro Bazaradi. Vajvoda Transalpinus, nos pro Domino naturali recognoscere renuebat... Deci în 1359 Alexandru era considerat ca recunoscînd suzeranitatea regelui, ca și în 1355, după diploma precedentă. Timpul cînd el refuza să-l recunoască ca suzeran este determinat prin emigrarea unor boieri din Țara Românească (relictis omnibus possessionibus eorum et bonis in Transalpina habitis, nostrae Maies-

Această restabilire a bunelor relații presupune neapărat înlăturarea, cel puțin în parte, a motivelor ostilității de pînă atunci. Ostilitatea era încă de la războiul din 1330, prin care Basarab, tatăl lui Alexandru, cîștigase independența, pierzînd însă o parte de țară.

În 1330 Carol Robert făcuse expediția în Țara Românească, precum însuși zice în diplomele sale, *„spre a recupera | oarecare confinii ale regatului pe care Basarab cu fiii săi le deținea întru scăderea și în prejudiciul coroanei*[164]. | 738
După mărturia cronicilor unguresti, războiul fusese instigat de Toma, voievodul Transilvaniei, și de Dionis, apoi ban al Severinului, în scopul de a obține pentru dînșii posesiunea acelor părți [165]. Ca teritoriu luat atunci de la Basarab, este arătat numai Severinul, pe care regele îl dădu lui Dionis, constatat apoi ca ban al Severinului. Despre teritoriul pe care-l pretindea Toma, voievodul transilvan, numit în primul rînd ca instigator al războiului, nu avem știri precise. Totuși documentele ne dau unele prețioase indicații și în această privință.

Acest Toma, fiul lui Farcaș, cum am văzut mai sus, apare în 1319 ca părtaș la moștenirea fiilor lui Conrad de Tălmaciu, posesorul Loviștei, alăturea de Petru de Cisnădia, ginerele lui Conrad. În 1324 regele îi confirmă posesiunile lui Ioan, fiul lui Conrad de Tălmaciu, cu castelul Seliștei, după ce acest castel cu satele dependente (Conța, Amlaș, Săcel, Orlat și alte cinci sate românești nenumite) fusese predat regelui în 1322 de Nicolae, celalt

tati se obtulerunt servituros) care apoi iau parte la expediția în Dalmația din 1345—1346, ceea ce concordă cu ostilitatea domnului român înainte de 1343.

[164] *Doc.* I, 625, 627, 633. Cf. I, 2, 14. Diploma lui Ludovic din 1351. Vezi mai înainte p. 46, n. 69.

[165] *Chronicon pictum*, ed Florianus, II, 242: „Ipse (rex)... transtulit se in terram Bazarad Woyvode Vlachorum, ad induccionem Thome Woyvode transilvani, et Dyonisii filii Nicolai filii Jancha... ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam...“ Cf. *Chronicon Dubnicense*, p. 123. *Chronicon Budense*, p. 246, Thurocz, II, cap. 97.

fiu al lui Conrad, în schimbul altor posesiuni. Iar în 1340, după moartea lui Nicolae, regele îi conferă şi posesiunile acestuia.

Pe timpul războiului cu Basarab, Toma avea deci o parte din posesiunile fiilor lui Conrad de Tălmaciu, pe lîngă moştenirea în perspectivă a părţii primite în 1340. Însă Loviştea, confirmată lui Nicolae în 1311, nu se mai află în legătură cu acele posesiuni: ea nu mai este numită între posesiunile fiilor lui Conrad la 1319, nici în diplomele date lui Nicolae în 1322 şi 1327, prin care i se confirmă
739 | posesiu | nile lui, nici în diplomele date lui Toma în 1324 şi 1340, prin care i se confereau posesiunile fiilor lui Conrad. Ea trecuse învederat în stăpînirea domnului Ţării Româneşti, cum se găseşte apoi. În această regiune era negreşit partea de ţară pe care Toma, în legătură cu posesiunile fiilor lui Conrad ce le-a dobîndit, o reclama de la Basarab.

Conflictul cu Basarab nu se ivi decît după 1324, după ce Toma dobîndise castelul Selistei cu alte posesiuni ale fiilor lui Conrad, în hotar cu teritoriul care apoi se află în posesiunea domnului român. Pînă la 1342, Carol Robert trimisese, în mai multe rînduri, pe un sol la Basarab, voievodul său transalpin, care sol a obţinut un rezultat mulţumitor [166]. Cu acea ocazie se va fi stabilit, pe lîngă condiţiile de vasalitate a voievodului, şi o înţelegere în privinţa confiniilor, mai mult sau mai puţin modificate pe timpul interegnului (1301—1308) înainte de Carol Robert. Între acele confinii era şi Loviştea, ocupată de voievodul român probabil înainte de 1311, cînd ea a fost confirmată lui Nicolae de Tălmaciu, numai nominal, nemai aflîndu-se pe urmă între posesiunile lui. În negociaţiunile urmate apoi de Basarab, prin care s-a obţinut buna înţelegere între suzeran şi vasal cum este constatată în 1324, stăpînirea de fapt a voievodului transalpin a trebuit să fie recunoscută. Dar spre a lua pe viitor măsuri mai bune pentru siguranţa graniţei *„în contra invaziilor sau atacurilor adversarilor"*

[166] *Doc.* I, 592, a. 1324: item in deferendo pluribus vicibus nostras legaciones ad Bazarab woyvodam nostrum Transalpinum, ubi sue legacionis officium fideliter et laudabiliter adimplevit...

care pînă atunci neliniştise această parte, regele în acelaşi timp, a găsit necesar să ia de la Nicolae castelul Seliştei,
conferit apoi lui Toma [167]. | Sub noul posesor a urmat | 740
conflictul pentru confiniile revendicate de la Basarab, în a cărui stăpînire era deja Loviştea.

Ca parte a Transilvaniei, cum era posesiunea lui Conrad de Tălmaciu, Loviştea era unită cu laturea transilvană a plaiului, unde se află apoi teritoriul de lîngă Amlaş al lui Vladislav. Această lature limitrofă de peste munţi a fost unită cu Ţara Românească negreşit în legătură cu Loviştea de lîngă Lotru, în parte probabil chiar în acelaşi timp.

Posesiunea transilvană a voievodului român în regiunea Loviştei, mai înainte aparţinînd familiei lui Conrad de Tălmaciu, a trebuit să dea mai ales motivul conflictului cu Toma, moştenitorul fiilor lui Conrad. Pe lîngă aceasta mai puteau să intervină şi alte neînţelegeri pentru confinii între Transilvania şi Ţara Românească, atît pentru vechea posesiune a ţării Haţegului cît şi pentru ţara Făgăraşului, care împreună cu teritoriul de lîngă Amlaş se găsesc apoi în stăpînirea domnului român. Ca şi laturea transilvană a munţilor în regiunea Jiului, au fost unite cu Ţara Românească, prin egale legături geografice şi etnice, şi laturile de peste munţi în regiunea Oltului.

Posesiunea unor părţi transilvane înainte de 1330 reiese, pe cît se vede, şi din scrisoarea papei Ioan XXII către Basarab relativă la o inchiziţiune în părţile de sub stăpînirea voievodului român. În 1327, februarie 1, papa Ioan XXII scrie lui Basarab, voievodul transalpin, ca şi lui Toma, voievodul transilvan, şi lui Solomon, comitele de Braşov, recomandîndu-le pe călugării predicatori din Ungaria, trimişi la hotarele regatului spre a face inchiziţiuni în contra ereticilor care cearcă să abată pe locuitori

[167] Acest motiv este arătat chiar în diploma din 1322, relativă la cedarea castelului de către Nicolae. *Urkundenbuch*, I, 365—366. *Doc.* I, 585: ex cuius castri et villarum restitutione praeter augmentationem nostri regiminis fidelibus nostris in illis partibus constitutis *ab improvisis adversariorum nostrorum invasionibus sive insultibus* tuta quies et tranquillitas optata succesit.

de la credința catolică[168]. Inchizițiunea urma a se face și în părțile stăpînite de Basarab „în regatul Ungariei“ *(in terris tibi subiectis in regno Ungariae consistentibus)*. Aceste părți de sub stăpînirea „schismaticului“ voievod *(Bazarab scismaticus*, cum îl numește Carol Robert în diplomele sale), existente în regatul Ungariei și supuse
741 | jurisdicției ca | tolice, întocmai ca și părțile guvernate de voievodul transilvan și de comitele de Brașov, nu pot să fie identice cu Țara Românească. Ele urmează să fie *confiniile regatului* cele revendicate de la Basarab după stăruința voievodului Transilvaniei, *feudele ungurești* cele recunoscute apoi lui Alexandru, *părțile de peste munți* din titlul domnilor următori, cuprinse mai înainte în *țara vlahilor* din Transilvania.

Așa înțelegem știrea cronicilor ungurești despre pretențiile asupra țării lui Basarab, făcute de voievodul transilvan Toma, instigatorul războiului din 1330.

Dacă ungurii, bătuți atunci în munții de lîngă Curtea-de-Argeș, au izbutit să ia de la Basarab teritoriul revendicat de Toma, precum la începutul războiului au luat Severinul dat lui Dionis, nici o știre nu arată. Dar la restabilirea bunelor relații cu Alexandru, fiul lui Basarab, în urma întîlnirii cu Ludovic în 1343, posesiunea i-a fost recunoscută formal ca *„beneficium“* (= feud) sub condiții anume stipulate, înlăturîndu-se astfel motivul ostilității de pînă atunci.

După împăcarea cu Alexandru, Ludovic confirmă apoi lui Toma în 1347 posesiunile lui Nicolae de Tălmaciu ce i-au fost conferite în 1340, dar nu și cele din 1324 cu castelul Seliștei ; de asemenea și confirmarea dată în 1364 fiului lui Toma se raportă numai la posesiunile din 1340. Iar dintre satele dependente de castelul Seliștei, predat de Nicolae în 1322 regelui și conferit în 1324 lui Toma, Săcelul și Orlatul se află apoi în posesiunea nepoților de soră ai lui Nicolae, hotărîndu-se cu teritoriul transilvan al domnului Țării Românești, iar Amlașul în posesiunea coroanei. Aceste părți din posesiunile lui Nicolae de Tălmaciu

[168] *Doc.* I, 598—601.

nefiind cuprinse în confirmările din 1347 și 1364 pentru posesiunile conferite în 1340, nici confirmate din nou, urmează că ele aparțineau deja posesorilor constatați în urmă.

Astfel teritoriul de peste munți al lui Vladislav din 1366, situat între fostele posesiuni ale familiei lui Conrad de Tălmaciu, avînd Loviștea la miazăzi, castelul Seliștei cu
| satele Amlaș, Săcel și Orlat la miazănoapte, se prezintă ca | 742
posesiune mai veche a domnului Țării Românești. După toată probabilitatea, el era între „confiniile regatului ce le deținea Basarab“, spre a căror recuperare Carol Robert, după instigațiile voievodului transilvan Toma, moștenitorul fiilor lui Conrad, a întreprins războiul din 1330.

În 1343 restabilindu-se apoi bune relații cu Alexandru, posesiunea transilvană i-a fost recunoscută de Ludovic ca feud, în schimbul unui tribut pe care domnul român avea să-l plătească. Dar din această legătură se nasc pe urmă noi neînțelegeri, așa că Alexandru, la sfîrșitul domniei sale, se află în ostilitate cu regele. Ostilitatea continuă apoi sub fiul său Vladislav, care „urmînd relele moravuri părintești“, cum zice Ludovic, „nu-l recunoștea ca pe domnul său natural în țara Transalpină“. Cauza neînțelegerii era, precum se vede, pretențiile de suzeranitate ale regelui asupra Țării Românești, suzeranitate pe care domnii români nu voiau s-o recunoască decît pentru feudele din regat.

În ostilitățile urmate de aci, posesiunea transilvană, cedată ca feud, fu retrasă de rege, ceea ce probabil făcu apoi pe Vladislav să năvălească peste munți spre a o relua cu putere. După aplanarea conflictului, teritoriul de lîngă Amlaș îi fu recunoscut din nou în 1366 ca feud, împreună cu Făgărașul și Severinul, în schimbul recunoașterii formale a suzeranității ungurești pentru aceste posesiuni.

Ținutul de peste munți la miazănoapte de Loviștea pînă aproape de satul Amlaș, în 1366 în posesiunea lui Vladislav, este Amlașul din titlul domnilor următori. Sub Vladislav, acest nume încă nu este constatat pentru posesiunea de peste munți ; el se află în titlu abia de la Mircea încoace, mai întîi la 1387, în cel dintîi document al lui

cu titlul întreg. În titlul documentelor interne, Amlaşul este numit totdeauna înainte de Făgăraş; numai în documentele latineşti ale lui Mircea, el se află imediat după Făgăraş, sau nu este numit de loc. Pus în titlu de regulă înainte de Făgăraş, Amlaşul nu putea să fie o achiziţie pos-
743 | terioară. Dacă to |tuşi el nu se află în titlul lui Vladislav, cauza pare a fi că pe atunci această parte de peste munţi sau nu se numea încă astfel, fiind considerată ca parte din ducatul Făgăraşului, sau nu i se dădea atîta importanţă spre a fi pusă în titlu, cum uneori încă sub Mircea. În tot cazul, numele i s-a dat după posesiunea regală Amlaş *(possessio regalis Omlas)* din vecinătate, cu care acel ţinut, fiind retras ca feud pe timpul ostilităţilor dintre vasal şi suzeran ce au urmat şi după Vladislav pînă la Mircea, a fost unit ca teritoriu dependent [169]. Satul Amlaş *(villa Omlas)* însuşi, după care s-a numit ţinutul *(provincia* sau *districtus Omlas)*, nu este constatat în posesiunea domnilor români, cum nici sub Vladislav, aşa nici sub urmaşii lui.

Amlaşul şi Făgăraşul, ţinuturi nedespărţite unul de altul în titlul întreg de la Mircea încoace şi constatate înainte de dînsul în posesiunea lui Vladislav, caută să fi fost unite ca posesiuni ale domnului Ţării Româneşti şi

[169] *Urkundenbuch*, II, 575, a. 1383: possessionem nostram regalem Omlas vocatam, ... una cum quatuor villis Olachalibus, videlicet Gorozdorph (= Selişte, germ. Grossdorf) cum Galusdorph (= Galiş) Graphondorph (= Valea, germ. Grabendorf), Budinbach (= Sibiel) et Cripzbach (= Cacova, germ. Krebsbach) vocatis ... possessionem Omlas appellatam et dictas quatuor villas Olachales ad ipsam pertinentes. Cf. *Doc.* I, 2, 278. Satele româneşti *(villae Olachales)*, dependente de posesiunea regală Amlaş, sînt aşezate la miazăzi de satele *Orlat, Săcel* şi *Acileu*, cu care se hotăra teritoriul lui Vladislav în 1366; ca şi atunci acest teritoriu, ele se hotărau în 1383 cu posesiunile urmaşilor lui Petru de Cisnădia şi cu posesiunile lui Ioan Tompa. Ele erau deci pe fostul teritoriu al domnului Ţării Româneşti (probabil ca singurele sate atunci existente, pe lîngă sălaşe, păşuni şi pădure), care teritoriu în 1383 era iarăşi în posesiunea ungurilor, fiind retras ca feud. În actul de delimitare din 1366, Cacova este chiar numită (aici cu numele românesc) ca posesiune separată de Orlat prin hotarul însemnat, deci ca fiind pe teritoriul lui Vladislav. Astfel, nu mai încape nici o îndoială asupra identităţii Amlaşului din titlul domnesc cu acest teritoriu.

mai înainte. După cît se poate cunoaşte, feudele ungureşti ale lui Alexandru, ca şi confiniile regatului ce Basarab le poseda la hotarele Transilvaniei, unde apoi se găsesc părţile de peste munţi| din titlul domnilor următori, | 744
cuprindeau, mai mult sau mai puţin, aceste amîndouă posesiuni transilvane.

Înainte de a se afla în posesiunea domnului Ţării Româneşti, ultima mărturie de stăpînire ungurească în ţara Făgăraşului este, cum am văzut, din 1291. Din acelaşi an este şi ultima mărturie de stăpînire ungurească în Severin înainte de cucerirea lui de la Basarab.

Ambele teritorii, unite cu Ţara Românească după 1291 şi înainte de războiul din 1330, au fost ocupate în împrejurări ce favorizau foarte mult achiziţia lor. Mai ales favorabil pentru aceasta era, pe lîngă decăderea puterii regale sub Andrei III (1290—1301), timpul de anarhie al interegnului ce a urmat în Ungaria după stingerea dinastiei Arpazilor (1301) pînă la întronarea lui Carol Robert (1308). În Transilvania, voievodul Ladislau Apor deţinea puterea în contra candidaţilor la tron, cum şi în contra lui Carol Robert, pe care nu-l recunoscu decît în 1310 [170]. În această rezistenţă, el se sprijinea pe alianţa cu principii vecini din Ţara Românească şi Serbia, vasali ai coroanei ungureşti, cu care avea legături. Astfel în primăvara 1307 prinzînd pe Otto de Bavaria, ales rege de o parte a magnaţilor, el îl trimise spre pază la „domnul valahilor“ peste munţi, cum spune un cronicar contemporan [171]. Din „ţara valahilor“, regele prins scăpă după o închisoare mai lungă, întorcîndu-se abia în anul următor, prin Rusia (principatul de Haliciu), Polonia şi Boemia, în ţara sa.

Alianţa domnului Ţării Româneşti cu voievodul Transilvaniei se întemeia pe legături mai strînse între ambele ţări, legături care, în acel timp de anarhie în regat, erau între-

[170] *Urkundenbuch*, I, 295 squ. *Doc.* I, 572.
[171] *Ottokars Oesterreichische Reimchronik*, ed. Seemüller, *Monum. Germ. Deutsche Chroniken*, V, 2, 1152 sqq, v. 88539 squ. Cf. *Documente*, I, 1568, a. 1309, despre legăturile lui Ladislau Apor cu regele Serbiei, după al cărui fiu el voia să-şi mărite fiica.

ţinute negreşit prin interese mai mult teritoriale decît politice. Şi mai înainte şi mai pe urmă, părţi limitrofe ale
745 | Transilvaniei | (Ţara Haţegului, apoi Amlaşul şi Făgăraşul) se găsesc unite cu Ţara Românească. Asemeni interese teritoriale uneau şi pe contemporanul lui Ladislau Apor cu voievodul Transilvaniei. În împrejurările date, atunci mai probabil decît oricînd, părţile de lîngă Olt în ţara vlahilor din Transilvania au fost dobîndite de voievodul Ţării Româneşti, ca şi Severinul care apoi se află în posesiunea lui Basarab.

Ţara vlahilor de lîngă Olt, în secolul XIII (1222 — 1291) constatată ca parte autonomă a Transilvaniei şi cunoscută atunci ca fiind mai înainte „ţara bulgarilor", era unită cu Ţara Românească sub Imperiul bulgar înainte de stăpînirea ungurească. După cucerirea ungurească, hotarele ei spre miazăzi nu erau bine determinate: ungurii pretindeau şi stăpînirea asupra unor părţi dincoace de munţi, rămase în legătură cu ţara vlahilor din Transilvania sau ocupate de români transilvani. Astfel Loviştea de lîngă Lotru, dăruită comitelui Conrad de Tălmaciu, aparţinea Transilvaniei. Tot aşa şi la răsărit de Olt, stăpînirea ungurească s-a întins dincoace de munţi în regiunea Cîmpulungului, independent de cuceririle cavalerilor Teutoni în Cumania spre Siret şi Dunăre, poate chiar înainte de aceştia [172].

[172] Părerea că partea ocupată de cavalerii Teutoni dincoace de munţi era în regiunea Cîmpulungului (I o r g a, *Studii şi documente*, I—II, p. XII) nu concordă cu faptul că posesiunea lor se hotăra cu ţara vlahilor spre apus, unde ea se întindea pînă la Hălmiag pe Olt şi pînă la izvorul Bîrsei în munţi. Cîmpulungul, aşezat ceva spre apus de această linie, era mai mult în legătură cu Ţara vlahilor, de unde, după tradiţie, a şi fost descălecat. Ţara Teutonilor dincoace de munţi *„pînă la Dunăre"* (cum spun diplomele) trebuie căutată în regiunea Buzăului, după care posesiunea lor a fost numită şi *„terra Boze"* (ung. Bodza = Buzeu) şi în regiunea Milcovului, unde se înfiinţează apoi episcopatul cuman; aci ea ajungea Dunărea la gura Siretului. Deja înainte de Teutoni, ungurii considerau unele părţi dincoace de munţi, ocupate de români ungureni, ca dependente de regat. Aceste pretenţii au provocat apoi conflictul regelui cu Teutonii; ele au putut să dea şi motivul ostilităţilor cu românii „din părţile de lîngă Marea Neagră" (la răsărit

Înainte de 1300 Cîmpulungul avea o însemnată colonie |catolică cu un comite propriu. În vechea mănăstire | 746
catolică de acolo, ce era pe locul numit apoi *Cloştir* sau *Cloaşter* (germ. *Kloster* = mănăstire), s-a găsit piatra funerară a unui *"comes Laurencius de Longo Campo"*, cu data 1300 [173]. Vreo douăzeci de ani mai înainte, ungurii avuseseră cunoscuta luptă cu voievodul român Lython, care chiar în această regiune ocupase „o parte a regatului" dincoace de munţi *(ultra alpes)*. Lython căzînd în luptă, ungurii învingători rămaseră stăpîni pe teritoriul revendicat. Comitele catolic ce se află apoi la Cîmpulung a fost instituit negreşit sub stăpînire ungurească, fie în capul municipalităţii formate de ungureni catolici, fie în capul districtului, fiind aşezat la hotarele ţării vlahilor din regat ca şi comitele Conrad în Loviştea. În tot cazul numeroasa colonie catolică ce se menţine apoi în Cîmpulung, cum şi vechiul nume unguresc al oraşului *Hosszumezö* (= Longus Campus), indică o anterioară stăpînire ungurească [174].

După comitele Laurentius de Cîmpulung, mort în 1300, urmează în Ungaria anarhia interegnului (1301—1308), iar în Ţara Românească întărirea principatului, de curînd înfiinţat prin unirea voievodatelor şi cnezatelor de mai înainte sub o singură domnie. În acel timp, părţile stăpînite pînă atunci de unguri dincoace de munţi, atît în ţara Severinului (=Oltenia) cît şi în ţara Transalpină (= Muntenia), au fost unite cu principatul Ţării Româneşti. Între ele

de Olt), care au luat parte la expediţia bizantină din 1166 în Transilvania.

[173] I o r g a *Studii şi documente*, I—II, 273: Anno Domini M°CCC° hic sepultus est comes Laurencius de Longo Campo pie memorie. Această inscripţie, a cărei lectură era nesigură pînă a se fi curăţit piatra, pare s-o menţioneze S u l z e r, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, III, 640, citind însă greşit: „Ludovicus Losoncz". Cf. şi lectura greşită <la H a s d e u, *Trei lune peste munţi* > în „Columna lui Traian", 1874, p. 125, după Kemény.

[174] *Doc.* I, 2, 546, a. 1427: Hozzimezzi, *Ibidem*, p. 547, a. 1427: Hozimezy. Forma latină *Longus Campus*, întrebuinţată şi în diplomele latineşti ale domnilor români, e tradusă după o formă cu adjectivul antepus, cum e ung. *Hosszumezö* şi slav. *Dolgopole*. Despre colonia catolică din Cîmpulung, cf. S u l z e r, *op. cit.*, III, 621 sqq. şi I o r g a, *op. cit.*, p. 273 sqq.

era negreşit şi Loviştea, cu toate că această posesiune a lui
747 | Conrad de Tăl | maciu se confirma fiului său Nicolae încă în 1311. Confirmarea dată pe lîngă alte confirmări în urma recunoaşterii lui Carol Robert în Transilvania (1310) a rămas însă fictivă, căci Loviştea nu se mai află apoi între posesiunile lui Nicolae.

Împreună cu părţile ungureşti dincoace de munţi, vor fi fost anexate tot atunci şi părţile limitrofe în ţara valahilor de peste munţi, recunoscute domnilor următori ca feude ungureşti, unele şi altele fiind mai demult în strînsă legătură. Ca teritorii româneşti autonome, rămase în afară de organizaţia comitatelor, ele par a fi fost luate în posesiune de voievodul român ca vasal unguresc, în bună înţelegere cu voievodul transilvan, aliatul său.

Unirea părţilor de peste munţi, Amlaşul şi Făgăraşul, cu Ţara Românească, cum şi cea a banatului de Severin al Basarabilor de peste Olt cu ţara din stînga Oltului, tradiţia naţională o atribuie lui Negru Vodă, legendarul întemeietor al principatului. Cronicarii ţării aduc pe acest Negru Vodă din ţara ungurească, „fiind mare herţeg pre Amlaş şi pre Făgăraş", după unii stăpînind şi peste Haţeg. Lui se atribuie şi descălecatul oraşului Cîmpulung, cum şi fundaţia mînăstirii de acolo. Ragusanul Luccari, cel mai vechi scriitor la care găsim menţiune despre Negru Vodă, îi pune domnia pe la 1310 [175]; cronicile noastre,

[175] L u c c a r i, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Veneţia, 1605, p. 49: Negro Voevoda di natione Ungaro, padre di Vlaico, nel 1310 s'era impadronito di quella parte di Valachia... per tener l'aquisto nella fede, fabricò la città in Campolongo. „Vlaico, fiul lui Negru Vodă", este arătat aici ca domnind pe timpul războiului dintre bulgari şi sîrbi din 1330. În izvoare sîrbeşti, domnul român de atunci aliatul bulgarilor, este numit Ivanko Basaraba, cunoscut de altmintre numai cu numele Basarab; iar Vlaico este numele lui Vladislav de mai tîrziu, numit în documentele şi cronicile ungureşti. Layk. Luccari pare să confunde pe Vlaico cu Basarab P h i l i p p i d e s, Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας, Lipsca, 1816, p. 437 sqq. combinînd ştirea lui Luccari cu ştirile cronicilor ungureşti, pune de asemenea pe Negru Vodă, numit şi Radul, la 1310, şi-i dă ca urmaş pe „fiul său Vlaico"; apoi urmează Basarab, care avu război cu Carol Robert (1330), Alexandru, „dacă nu acelaşi Basarab era Alexandru" şi Vlaico, fiul lui Alexandru, care avu război cu Ludovic.

care îl numesc Radul Negru (confundîndu-l cu Radu I,
fondatorul Tismenei | şi al altor mănăstiri, domn între | 748
1374 şi 1385), îl pun la 1290—1314.

În hrisoave domneşti care menţionează o donaţie a lui Alexandru I (= Nicolae Alexandru), fiul lui Basarab, pentru mănăstirea Cîmpulungului, cel mai vechi din 1618, acest domn este numit „Io. Neculae Alexandru Voevod, feciorul bătrînului Io. Basarab Voevod, nepotul lui Negru Radul Voevod, carele este pristăvit şi îngropat trupul lui întru această sfîntă biserică" [176]. Aici Negru Vodă al tradiţiei, numit „Negru Radul Voevod" (după „Radul Negru Voevod" al cronicilor), se prezintă ca bunul lui Alexandru (al cărui mormînt se află la Cîmpulung) şi tatăl lui Basarab. Dar tot în hrisoave domneşti, cel mai vechi din 1569, „Negrul Voevod" sau „Radul Negru Voevod" este numit şi fundatorul Tismanei, adică Radul cel confundat şi de cronicari cu Negru Vodă al tradiţiei [177]. Hrisoavele

[176] Hrisovul lui Gavril Moghilă din 13 noiembrie 1618, prin care întăreşte mănăstirii de la Cîmpulung satul Bădeştii, dăruit de „Nicolae Alexandru Voevod, cînd au fost cursul anilor 6860" (= 1352). (Condica Cîmpulungului, I, 141 squ. Arhiva statului). Aceeaşi filiaţie în hrisovul lui Ştefan Cantacuzino, 20 aprilie 1714, pentru acelaşi sat (Arh. stat. *Docum.* Cîmpul., P. 7). Alte hrisoave prin care se întăreşte mănăstirii de la Cîmpulung satul Bădeşti numesc pe primul donator „Necula Alexandru Voevod, carele este îngropat în sfînta mănăstire", fără a da şi filiaţia de mai sus (Matei Basarab, 15 ianuarie 1644, *Documente*, Cîmpul, P. 7; Radul Leon, 27 martie 1665, *Doc.*, Cîmpul. Netreb., p. 3; Antonie, 18 noiembrie 1669, Cond. Cîmpul., I, 158). Domnul îngropat la Cîmpulung, „Io Nicola Alexandru Voevod, fiul marelui Basaraba Voevod", cum îl numeşte inscripţia de pe piatra funerară, mort la 16 noiembrie 6873 (= 1364), este Alexandru, căruia fiul său Vladislav, constatat la 5 ianuarie 1365 ca venit de curînd la domnie după moartea tatălui său (*Doc*, I, 2, 92), i-a urmat nemijlocit. Cf. *Orig. Princip. Rom.*, p. 182 squ. < v. supra vol. I, p. 640 n. 89 >.

[177] Hrisoavele lui Alexandru II, 8 ianuarie 1569 (Arh. st., Doc. Tismenei, P. 11), şi 28 aprilie 1576 (Arh. st., Doc. Tismenei, P. 63) ambele reproduse fotografic la H a s d e u, *Negru Vodă*. Prin acestea se întăreşte mănăstirii Tismana satul Elhoviţa (1569) şi satul Bistreţul (1576), care i-au fost date de „Negrul Voevod" — Hrisovul lui Matei Basarab, 22 aprilie 1647 (Arh. st., Doc. Tismenei Netreb., P. 7), prin care întăreşte mănăstirii Tismana jumătate de vamă de la Vîlcan, care „au fost a sfintei mănăstiri agonisită

749 | nu fac decît reproduc tra | diţia locală din timpul lor, tradiţie care într-un fel era la Tismana, fundaţia lui Radul, într-altfel la Cîmpulung, în mănăstirea cu mormîntul lui Alexandru, fiul lui Basarab, din 1364, numit în inscripţia funerară „Io. Nicola Alexandru Voevod, fiul lui Basaraba Voevod".

Tradiţia de la Cîmpulung atribuia lui Negru Vodă, tatăl „bătrînului Basarab Voevod", fundaţia mănăstirii şi descălecatul oraşului. Dacă pînă la 1300 Cîmpulungul, sub un comite supus stăpînirii ungureşti, era încă în stăpînirea ungurilor ca parte a ţării vlahilor din Transilvania, apoi ocuparea lui prin voievodul Ţării Româneşti, urmată după 1300, ar coincide în adevăr cu domnia predecesorului lui Basarab. Pe la 1301—1308, timpul interegnului în Ungaria, cînd trebuie să punem achiziţiile voievodului român în confiniile regatului, încă nu domnea Basarab. Documentele lui Carol Robert, făcînd menţiune de părţile regatului ce au fost ocupate de voievodul transalpin, nu spun că Basarab le-ar fi *ocupat*, ci numai că el le *deţinea* [178]; iar cronicile ungureşti, relatînd despre războiul din 1330,
750 | prezintă pe Basarab ca nevinovat | de acest război.

încă de la preacuviosul părintele nostru Nicodim, începătorul acestui sfînt hram..., precum am văzut domnia mea cartea răposatului Negrul Voevod cînd au fost curgerea anilor 6802 (în loc de 6892 = 1384), şi cartea lui Dan Vv. fiul lui Radul Vv. leat 6894, şi cartea lui Mircea Vv. leat 6895". Hrisovul lui Constantin Şerban, 13 aprilie 1656 (Arh. st., Doc., Tismenei Netreb., P. 8) şi hrisovul lui Constantin Brîncoveanu 18 ianuarie 1702 (Arh. st., Doc., Tismenei P. 64), prin care se întăreşte mănăstirii Tismana jumătate de vamă de la Vîlcan şi balta Bistreţul, citează „cartea răposatului Negrul Voevod, şi a fiu-său Dan Voevod leat 6894, şi a Mircei Vodă sin Radul Vodă leat 6895". Hrisovul lui Nicolae Alexandru, 19 aprilie 1716 (Arh. st., Doc. Tismenei, P. 63), prin care întăreşte mănăstirii Tismana moşia Bistreţul, citează „cartea răposatului Negru Vodă şi cartea răposatului Dan Vodă sin Radul Negru Vodă leat 6894, şi a Mircei Vodă sin Radul Vodă leat 6895".

[178] *Doc.* I, 625, a. 1332: quedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina per Bazarab filium Thocomery scismaticum in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur... Cf. *ibidem*, p.633, a.1335. Numai într-o diplomă a lui Ludovic din 1351 (*Doc.*, I, 2, 14) găsim: „quasdam partes praedicti regni Hungariae per Bozorab Vayuodam infidelem ipsius patris nostri *occupatas*"

În acelaşi timp, tatăl lui Basarab, numit într-un document unguresc din 1332 „Thocomer", probabil şi predecesor în domnie, era pe atunci încă în amintire la curtea lui Carol Robert, poate în urma relaţiilor ce le va fi avut cu acesta după 1308, cînd voievodul transilvan, aliatul voievodului român, refuza pînă la 1310 să recunoască pe noul rege.

Din aceste elemente de tradiţie şi de date istorice pare să rezulte că confiniile regatului cele revendicate în 1330 au fost ocupate de predecesorul lui Basarab, probabil tatăl său Thocomer. Acesta ar fi deci aliatul voievodului transilvan Ladislau Apor din 1307, domnul român care, pe timpul interegnului în Ungaria, a ocupat confiniile regatului în regiunea Cîmpulungului cu partea limitrofă peste munţi în ţara Făgăraşului, ca şi Loviştea cu partea limitrofă peste munţii în ţinutul Amlaşului, ca şi Severinul din banatul unguresc. Amintirea lui se va fi păstrat în tradiţia cîmpulungeană despre „descălecătorul Negru Voievod, tatăl bătrînului Basarab Voievod".

Tradiţia cronicilor noastre înfăţişează „descălecatul" acestui Negru Vodă ca purces din Amlaş şi Făgăraş la Cîmpulung, apoi la Argeş, unde el „şi-au pus scaunul de domnie". În realitate, descălecatul atribuit predecesorului lui Basarab n-a putut să fie decît invers: de la Argeş, capitala principatului, la Cîmpulung (mai înainte sub stăpînire ungurească), apoi la Făgăraş şi Amlaş, în ţara vlahilor în Transilvania. În înţelesul unui descălecat de peste munţi, tradiţia populară ar fi putut să păstreze amintire despre expansiunea românească din ţara vlahilor spre miazăzi, însoţită de întinderea stăpînirii ungureşti dincoace de munţi, expansiune ce s-a făcut cu mult mai înainte de
întemeierea | principatului. Această vagă amintire despre | 751
vechiul descălecat de peste munţi, păstrată în tradiţia întemeierii, s-a contopit apoi cu tradiţia despre faptul posterior al unirii părţilor de peste munţi cu nou înfiinţatul principat al Ţării Româneşti [178].

[178] D-nii T o c i l e s c u, *Manual de Istoria Română*, 1886 şi ediţiile următoare, şi X e n o p o l, *Istoria Românilor*, II (1889), spre a împăca tradiţia cu istoria admit că Tugomir (Thocomer) a luat în domnie numele de Radul Negru, şi-i atribuie „descălecatul

Dacă achiziţia părţilor transilvane, ca şi cea a Severinului, urmează să fie pusă în domnia predecesorului lui Basarab, probabil tatăl său Thocomer (= Negru Vodă al tradiţiei de la Cîmpulung), totuşi titlul de duce al Făgăraşului ca şi cel de ban al Severinului, ambele constatate mai întîi sub Vladislav în 1368, nu pot fi admise înainte de domnia acestuia din urmă.

Cît despre banul Severinului, reînfiinţat în Ungaria după recucerirea Severinului în 1330 de la Basarab şi înlocuit apoi, după cucerirea Bulgariei apusene în 1365, prin noua funcţie de ban al Bulgariei, este cert că mai întîi Vladislav a primit, împreună cu Severinul retrocedat atunci de Ludovic în schimbul recunoaşterii suzeranităţii ungureşti, şi titlul de ban. În diplomele şi pe sigiliul lui Vladislav, ca şi pe sigiliile latineşti ale lui Mircea, titlul de duce al Făgăraşului se află regulat după cel de ban al Severinului. Titlul pus mai în urmă neputînd să
752 | fie mai vechi decît cel pus mai | înainte, este învederat că şi titlul de duce al Făgăraşului a fost primit mai întîi de Vladislav. Şi unul şi altul i-au fost conferite de regele Ungariei, o dată cu posesiunile cedate ca feude ungureşti, la împăcarea făcută înainte de 10 octombrie 1366, în urma ostilităţilor constatate la începutul domniei lui Vladislav. Fiind o posesiune din nou conferită cu titlul de ducat, ţara Făgăraşului ca ducat nou înfiinţat este numită

din Amlaş şi Făgăraş". Această părere, sprijinită pe tradiţia cîmpulungeană, trebuie modificată în înţelesul arătat. Tradiţia l-a numit Negru Vodă, precum şi Radul, fondatorul Tismenei, a fost numit astfel, şi unul şi altul fiind confundaţi cu legendarul descălecător. Adevăratul Negru Vodă al tradiţiei populare, precum am expus cu altă ocazie, nu este decît o personificaţie mitică a începuturilor româneşti în *Vlahia Neagră* (mai înainte *Cumania Neagră*) din răsărit de Olt; iar cît priveşte descălecatul de peste munţi, el s-a făcut succesiv mult mai timpuriu, începînd înainte de mijlocul secolului XII. Negru Vodă al tradiţiei de la Cîmpulung (= tatăl lui Basarab) şi Negru Vodă al tradiţiei de la Tismana (= Radul) au altă legătură cu Amlaşul şi Făgăraşul: cel dintîi a dobîndit aceste părţi de peste munţi, cel de-al doilea, precum vom vedea, a renunţat la ele în schimbul independenţei.

într-o diplomă a lui Vladislav, „*nova plantatio*", adică ţară din nou descălecată sau întemeiată [179].

Înainte de Vladislav, posesiunea transilvană pare să fi fost exprimată prin запланиньскїа страны din titlul lui Mircea şi al domnilor următori, traduse româneşte *părţile de peste munţi* sau *laturile plaiurilor*. Această presupunere are în sprijinul său modul cum posesiunile exterioare sînt înşirate în titlul lui Mircea: „Domn a toată ţara Ungrovlahiei şi al părţilor de peste munţi încă şi spre părţile tătăreşti, şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg, şi stăpînitor banatului de la Severin" etc. Aici titlul de *herţeg al Amlaşului şi Făgăraşului şi stăpînitor al banatului de la Severin* în formă latină (fără Amlaş) constatat mai întîi sub Vladislav, se înfăţişează ca fiind adăugat la titlul mai vechi de *domn a toată ţara Ungrovlahiei şi al părţilor de peste munţi şi spre părţile tătăreşti*. Aceasta pare să indice că domnii Ţării Româneşti, înainte de a primi titlul de herţeg sau duce al Făgăraşului şi Amlaşului şi ban al Severinului, aveau titlul cu *părţile de peste munţi*, pe care l-au păstrat şi după adăugarea titlului de duce pentru aceleaşi posesiuni.

Unite cu Ţara Românească curînd după întemeierea principatului, în urma unor vechi legături ale românilor dincoace de munţi cu ţara vlahilor din Transilvania, şi revendicate apoi de unguri ca părţi ale regatului, părţile
de | peste munţi, Amlaşul şi Făgăraşul, au fost recunoscute, | 753
în cele din urmă, domnilor români ca feude ungureşti, mai întîi ca simple posesiuni feudale, apoi cu titlul de ducat. Posesiunea lor, constatată cu siguranţă mai întîi sub Vladislav, primul duce de Făgăraş, trebuie admisă, cum am văzut, şi sub cei doi domni anteriori, Basarab şi Alexandru. Unirea lor cu Ţara Românească, atribuită legendarului Negru Vodă, pe care tradiţia de la Cîmpu-

[179] *Urkundenbuch*, II, 386. *Doc.* I, 2, 198, a. 1372: Wladislaus vaivoda Transalpinus, banus de Zerinio et dux novae plantationis terrae Fugaras. În acelaşi înţeles posesiunea cavalerilor Teutoni din ţara Bîrsei, după noua donaţie din 1222, este numită „nova plantatio" *Urkundenbuch*, I, 30; *Doc.*, I, 85, a. 1224.

lung îl identifică cu tatăl lui Basarab, s-a făcut probabil înainte de Basarab, fiul lui Thocomer, pe timpul interegnului în Ungaria, după stingerea dinastiei Arpazilor.

Aşa se prezintă începutul ducatului de Amlaş şi Făgăraş. În cele ce urmează vom căuta să răspundem la întrebarea : cum şi cît timp aceste feude ungureşti au continuat să fie în posesiunea domnilor Ţării Româneşti.

16 | | V.

Stăpînirea feudelor ungureşti

Ducatul Făgăraşului şi Amlaşului şi banatul Severinului, posesiuni cîştigate ca feude ungureşti şi constatate mai înainte în stăpînirea ungurilor, au urmat să fie stăpînite de domnii Ţării Româneşti, ca vasali ai regilor Ungariei pentru aceste posesiuni. Tot ca vasal unguresc le avea negreşit Basarab înainte de 1330, precum probabil şi predecesorul său (tatăl său Thocomer), aliatul voievodului transilvan pe timpul interegnului în Ungaria de la 1301—1308, le luase în stăpînire.

Raportul de vasalitate, desfiinţat sub Basarab în urma războiului din 1330 şi restabilit sub Alexandru pentru posesiunile transilvane, a fost apoi iarăşi stricat şi reînnoit de mai multe ori. Refuzînd să recunoască, ca vasal pentru părţile de peste munţi, suzeranitatea regelui în Ţara Românească, Alexandru era, la sfîrşitul domniei sale, iarăşi în ostilitate cu ungurii, şi în aceeaşi stare Vladislav începu domnia (1364). Împăcîndu-se apoi cu regele, Vladislav primi din nou posesiunile transilvane, ţara Făgăraşului şi ţinutul Amlaşului, cu titlu de ducat, împreună cu Seve-
17 | rinul, vechea revendicaţie a | Basarabilor, cu titlu de banat, pentru care feude ungureşti el se recunoscu ca vasal. Dar şi el sfîrşi în ostilitate cu suzeranul, în urma căreia aceste posesiuni se găsesc apoi, sub urmaşii săi Radul I şi Dan I, predecesorii lui Mircea, iarăşi în stăpînirea ungurilor.

Pacea între Vladislav şi regele Ungariei a fost curînd tulburată prin întîmplările urmate în Bulgaria apuseană, de la 1365, sub stăpînire ungurească.

Bulgaria fusese împărţită de ţarul Alexandru (1365) între fiii săi Sracimir şi Şişman, cel dintîi primind partea apuseană cu capitala Vidin, iar al doilea partea răsăriteană cu capitala Tîrnova. Şişman, îndată ce luă domnia, se făcu vasal turcesc (1365). Şracimir, soţul surorii lui Vladislav, era aliat cu domnul român, pe atunci încă învrăjbit cu Ungaria. Faţă cu pericolul turcesc, care, după închinarea lui Şişman, ameninţa şi pe cealaltă parte a Bulgariei, vecină cu Ungaria, regele Ludovic intră cu oaste în Bulgaria apuseană, în mai 1365, prinse pe Sracimir şi ocupă ţara lui, iar pe Vladislav şi-l făcu vasal prin feudele cedate. Severinul trecînd atunci în stăpînirea domnului român, noua provincie ungurească fu unită cu partea de peste munţi a banatului de pînă atunci, împreună cu comitatul Timişoarei, ca banat al Bulgariei [180].

Stăpînirea ungurească în Bulgaria nu se menţinu decît patru ani. Mai întîi ea fu atacată de Şişman în unire cu turcii. În contra lor, Vladislav, la cererea stăruitoare a ungurilor, le veni în ajutor în 1368 toamna, contribuind în mod nu puţin însemnat la respingerea duşmanului [181].
| Stăpînirea ungurească, sub scutul căreia propaganda | 18
catolică desfăşura un zel excesiv, se făcuse odioasă, aşa că indigenii erau mai mult de partea ţarului de la Tîrnova [182]. Numai intervenţia domnului român, ca principe

[180] Vezi p. 52 din 1902 < v. supra p.68 > — Asupra stăpînirii ungureşti în Bulgaria, cf. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer (Archiv für österreichische Geschichte*, LXVI, 1885) ; Thallóczy, *Nagy Lajos és a bulgár bánság (Századok*, XXXIV, 1900) ; Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—1369* („Conv. lit.“, XXXIV, 1900).

[181] „Századok“, XXXIV, 603—606, documente I—IV, a. 1368, relative la ajutorul cerut de la Vladislav. Cf. Diploma lui Vladislav din 1372. Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch* II, 386. *Doc.*, I, 2, 198 sq. exercitum validum contra Turcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria, proclamare fecimus...

[182] „Századok“, *loc. cit.*, p. 606, a. 1368 : Homines populares istius regni ad homines principis Tarnoviensis sunt conversi et

ortodox şi ca cumnat al ţarului detronat, putu să-i mai ţină sub steagul luptătorilor pentru cauza creştină contra vasalului turcesc. Dar după respingerea lui Şişman şi după retragerea oştii ungureşti, ostilitatea indigenilor contra stăpînirii străine şi contra misionarilor catolici se manifestă din nou. În aşa împrejurări, Vladislav ocupă Vidinul, „cu consimţămîntul cetăţenilor" (cum spune o cronică a Franciscanilor), spre a-l păstra pentru cumnatul său Sracimir. Pe timpul ocupaţiei româneşti, nişte misionari minoriţi fură ucişi de bulgari în Vidin, la 12 februarie 1369 [183].

Spre a restabili autoritatea sa în Bulgaria şi spre a pedepsi pe Vladislav, regele Ludovic făcu, în primăvara următoare, o expediţie combinată în contra domnului român. El însuşi trecu Dunărea în Bulgaria, iar în Ţara Românească trimise pe voievodul transilvan Nicolae. Oastea condusă de voievodul transilvan suferi în regiunea muntoasă, după un prim succes lîngă rîul Ialomiţa, o înfrîngere ca cea din zilele lui Carol Robert: voievodul Nicolae şi vicevoievodul Petru cu mulţi oşteni şi nobili găsiră aici moartea. Mai norocoasă fu oastea regală, care, venind din Bulgaria, izbuti să ia Severinul [184].

eisdem associati. Cf. *Doc.*, I, 2, 132 sq., a. 1366 şi 145 sq, a. 1368, despre propaganda călugărilor minoriţi în „Bulgaria, Rascia şi Bosnia", unde în 50 de zile au fost convertiţi mai mult de 200 000 de oameni; pentru sporirea propagandei în aceste ţări, ei cereau a se mai trimite 2 000 de fraţi.

[183] *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici. Starine*, XXII, pp. 10—11. La luptele întîmplate pe atunci în Bulgaria se raportă diploma lui Ludovic din 22 iunie 1369. F e j é r, IX, 4, 172; X, 1, 735.

[184] I o a n d e K ü k ü l l ö, cap. 38 (în cronica lui Thurócz); *Chronicon Dubnicense*, ed. Florianus, III, 186 sq.; *Cronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 329 sq. Data războiului, relatat de cronicar fără an, se determină prin două acte din 14 decembrie 1369 *(Doc.* I, 2, 150; cf. *ibidem.*, p. 221 sq.), prin care nişte procese, prorogate în timpul războiului „contra Layk (= Vladislav) Woyvodam" pe termenul de toamnă (ad octavas festi beati Andree apostoli proxime preteritas = 7 decembrie 1369), se amînă din nou pe termenul de primăvară (ad octavas festi beati Georgy martyris nunc venturi = 30 aprilie 1370). Deci războiul fusese pe timpul termenului de primăvară, pe la S. George 1369. La 26 iunie 1369

| În august 1369 Vladislav era împăcat cu Ludovic; | 19
pacea se făcuse cu condiţia ca Sracimir, sub garanţia lui Vladislav *(sub fideiussione Layk voyvode)*, să fie reintegrat în domnie ca vasal unguresc [185]. Aşa se desfiinţă banatul unguresc al Bulgariei. Partea din Ungaria, cu care fusese unită ţara lui Sracimir, rămase sub fostul ban ca comite timişan.

Vladislav păstră feudele ungureşti ce le avea înainte de război, banatul Severinului şi ducatul Făgăraşului (cu ţinutul Amlaşului), în a căror posesiune el se găseşte iarăşi, la 25 noiembrie 1369 şi la 15 iulie 1372 [186]. La data din urmă, el confere rudei sale Ladislau de Doboka, care s-a distins prin vitejie în oastea românească ce a luptat „în Bulgaria contra turcilor şi contra împăratului de la Tîrnova", posesiunile Şercaia, Vineţia, Cuciulata, Hoghiz *(Calidae Aquae* = Héviz*)* şi Dotca în ţara Făgăraşului. Aceasta este ultima mărturie de stăpînire peste munţi înainte de Mircea.

La 7 septembrie 1374 posesiunile lui Ladislau de Doboka, Vineţia şi Hoghiz, care i-au fost conferite de Vladislav, se află deja numite în legătură cu Transilvania, în raport care lasă a înţelege că teritoriul lor nu mai era sub stăpînirea domnului român. Conventul mănăstirii de la Cluj-Mănăştur adevereşte că Petru Chewgh (= Ceug)
din Vineţia a vîndut lui | Ladislau de Doboka o posesiune | 20
lîngă Hoghiz „în părţile Transilvane" [187]. Intervenţia conventului la facerea actului de vînzare şi determinarea „în părţile Transilvane" pentru această posesiune din ţara Făgăraşului, o prezintă ca nemaifiind în legătură cu Ţara Românească.

se găseşte deja voievodul transilvan Emeric (F e j é r, IX, 4, 160, 180; cf. *Archiv d. Vereins f. siebenbürg. Landeskunde*, XXIX, 132) în locul lui Nicolae, iar la 16 septembrie 1369 vicevoievodul Ioan *(Urkundenbuch*, II, 328) în locul lui Petru, care amîndoi căzuseră în acest război.

[185] „Századok", *loc. cit.*, p. 607. Cf. I o a n d e K ü k ü l l ö, cap. 34.

[186] *Urkundenbuch*, II, 331, 386. *Doc.*, I, 2, 148, 198.

[187] *Doc.*, I, 2, 222 sq. „Dobska" trebuie citit negreşit *Doboka.*

De asemenea, şi Severinul, unde la 19 iunie 1376 găsim iarăşi un ban unguresc, trecuse în stăpînirea ungurilor [188]. Tot aşa teritoriul de lîngă Amlaş, constatat la 1366 în posesiunea lui Vladislav şi unit cu ţara Făgăraşului ca ducat, se află la 1383 în stăpînirea coroanei ungureşti ca teritoriu dependent de posesiunea regală Amlaş [189].

La 16 martie 1373, cînd regele ordonă să se oprească la Orşova importarea sării din Ţara Românească, Severinul era încă în stăpînirea domnului român [190]. Dar acest ordin denotă deja raporturi încordate cu vasalul de peste munţi [191]. În acelaşi timp (la 1 aprilie), castelanul de la Orşova primea ordin „să vegheze zi şi noapte asupra lucrurilor de la hotar care ating regatul, şi să semnaleze orice noutate s-ar întîmpla acolo sau despre care ar auzi [192]".

---

[188] *Doc.*, I, 2, 236, a. 1376 : Johannes Trewtyl Bani de Zewrino... *Ibidem* p. 311, a. 1388 : Joanne quondam Wayvoda Zeurinen[si]. Numele este *Treutul* (nu *Trentul)*. Cf. *Urkundenbuch*, II, 343—345, a. 1370 : Johannis de Treutul.

[189] *Urkundenbuch*, II, 575, sqq. *Doc.*, I, 2, 278. Cf. acest studiu, p. 743 n. 1 din 1902 < v. supra, p. 96 n. 169 >.

[190] *Doc.*, I, 2, 213. Ordinul este adresat soţiei comitelui timişean Benedict şi fraţilor săi Petru şi Nicolae, care-i ţineau locul, Benedict fiind la oastea trimisă atunci în Italia. Cf. „Századok", *loc. cit.*, p. 613.

[191] Oastea mobilizată pe atunci, „contra quosdam emulos" nu era contra lui Vladislav, cum se presupune. *(Doc.*, I, 2, 213—214. I o r g a < *Lupta pentru stăpînirea Vidinului* >, „Conv. lit.", XXXIV, 994). În actul respectiv e vorba negreşit de oastea trimisă, sub conducerea voievodului transilvan, în ajutor domnului de Padua contra veneţianilor. Cf. H u b e r, *Geschichte Oesterreichs*, II, 236, sq.

[192] *Doc.*, I, 2, 275. Dat la Buda, „feria sexta proxima ante Dominicam Judica" (= vinerea înainte de duminica V a păresimilor), fără an, şi adresat lui „Petro, filio Pauli filii Heem (fratele comitelui timişan Benedict), Castellano de Orsowa", în urma unui raport al lui către regele. În 1382, unde documentul este pus greşit, Petru nu mai era în viaţă *(ibidem*, p. 248, a. 1377). Corespondenţa directă a castelanului cu regele în afacerile regatului indică absenţa comitelui, căruia fraţii săi îi ţineau locul (v. nota precedentă). Pe timpul păresimilor, comitele timişan Benedict era absent în 1373, fiind cu oastea în Italia. Pe atunci, regele adresează, de asemenea, de la Buda, „in die medie Quadragessime" (= 23 martie 1373), fără an, soţiei lui Benedict un ordin ca să trimită provizii de hrană *(fruges)* la Orşova („Századok", *loc., cit.*, p. 614), negreşit

Iar papa Grigore XI cerea | (la 15 mai) să se interzică | 21
locuitorilor din Ungaria şi Transilvania, sub pedeapsă de excomunicare, a vinde sau a transmite arme „turcilor sau vlahilor schismatici, sau altora care le dau turcilor" [193].

Încordarea ce reiese din aceste acte, în relaţiile de atunci ale Ţării Româneşti cu Ungaria, ajunse peste un an la o nouă ruptură.

La 6 iulie 1374 aflăm că nişte notabili români, „fugind de la Layko (= Vladislav) Voievod din Ţara Românească", au venit la curtea regelui Ludovic, şi că se auzeau „multe zvonuri din partea lui Layko Voievod şi a turcilor, care se zice că ar fi aliaţi". Regele ordonă deci comitelui timişan Benedict, fostul ban al Bulgariei, să ia informaţii certe în această privinţă şi să vină cît mai curînd spre a-l informa cum are să urmeze faţă cu acei fugari şi faţă cu voievodul" [194].

Nu avem ştiri precise despre cele ce au urmat după aceasta. Dar în două documente posterioare, din 1377 şi 1385, se face menţiune de un război al regelui Ludovic „contra vlahilor transalpini" şi „contra lui Layk Voievod",
în care | război au murit Petru, fratele fostului comite | 22
timişean Benedict şi Alexie, fiul lui Ştefan de Toroczkó (= Trăscău) [195]. Pentru ultima dată Petru se găseşte în

---

în legătură cu lucrările pentru „constructionem castri novi in Orsva", începute un an mai înainte *(ibidem* p. 610). Astfel data probabilă a ordinului către Petru, castelanul de Orşova, este 1373 aprilie 1 (cînd cade vinerea înainte de duminica V a păresimilor din acel an), pe cînd fratele său Benedict era cu oastea în Italia şi din care timp sînt date de la Buda şi alte documente ale regelui.

[193] *Doc.*, I, 2, 207.

[194] „Századok" *loc., cit.*, p. 614 squ. Unul din fugari, numit „Stoykan, filius Dragmerii filii Voyna de Laysta", era, după nume, originar din Loviştea, care la 1311 încă era considerată ca parte a Transilvaniei. (Traducţia „fiii voievodului Laiotă", la I o r g a < *op. cit* > „Conv. lit.", XXXIV, 996, trebuie rectificată : „fiul lui Voinea de Loviştea").

[195] *Doc.*, I, 2, 248, a. 1377 ; p. 288, a. 1385.

viață la 6 iulie 1374 [196], iar Alexie la 25 septembrie 1373 [197]. La 19 noiembrie 1377 Țara Românească este arătată deja, într-o diplomă a regelui Ludovic însuși, ca independentă de coroana ungurească [198]. Independența fusese cîștigată în ultimul război, asupra căruia cronicile păstrează tăcere, iar documentele ne dau date insuficiente.

Războiul pare a fi urmat curînd după 6 iulie 1374, cînd regele luă măsurile arătate cu privire la Vladislav. Deja în septembrie următor, țara Făgărașului se află, cum am văzut, în afară de legătură cu Țara Românească; iar în iunie 1376 Severinul era iarăși în stăpînirea ungurilor, sub un ban unguresc. Feudele unguresți au fost retrase, încetînd raportul de vasalitate.

Curînd după război, dacă nu chiar în timpul războiului, a murit Vladislav, de două ori învingător asupra ungurilor sub unul din cei mai mari regi ai lor. De ambele dăți, ostilitățile au rezultat mai ales din raportul de vasalitate, altfel înțeles de suzeranul cu pretenții largi, și altfel de vasalul care pentru feudele primite nu renunțase la neatîrnarea țării sale.

Lui Vladislav i-a urmat în domnie fratele său Radul.
23 | Ca mărturie pentru titlul acestui domn nu avem decît o monedă cu inscripția: M[oneta[RADVL... WA[i[W[ode] TRANSALP[ini] [199]. Documente sau inscripții monumen-

[196] Századok, *loc. cit.*, p. 615. Regele Ludovic către comitele timișean Benedict: „relinquendo alia negotia nostra fratibus vestris". Frații lui Benedict, care-i țineau locul în timp de absență, erau Petru și Nicolae (vezi p. 110 n. 190).

[197] *Urkundenbuch* II, 408: Elleus, Nicolaus et Ellek (= Alexie) ac Ladislaus, filii Stephani filii Elleus de Torozkew". La 28 iunie 1377, dintre fiii lui Ștefan de Toroczkó erau în viață numai Nicolae și Ladislau *(ibidem.*, p. 474). Cf. Iorga < *op. cit.* >, „Conv. lit"., XXXIV, 997, unde mai întîi pe baza acestor date se demonstră acest ultim război cu Vladislav, a cărui mențiune din 1385 era considerată pînă atunci ca raportîndu-se la războiul din 1369.

[198] *Urkundenbuch.*, II, 480 = *Doc.*, I, 2, 243: „si deo volente terra Transalpina ut speramus ad manus nostras deveniet..."

[199]. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romanie*, III (art. *Ban*, de D. A. Sturdza), 2442 squ. Tab. A. II, După RADUL trei litere nedescifrate; după TRANSALP se citește AI (?). Cf. *ibidem*, moneta lui Vladislav. De la Mircea încoace, monetele cunoscute ale Țării Românești au inscripție slavă pînă la Mihai Viteazul.

tale nu s-au păstrat de la el [200]. Titlul ce cronica îl dă lui Radul Negru: „domn a toată Țara Românească și de la Amlaș și Făgăraș herțeg", atribuit fratelui lui Vladislav [201], nu este decît titlul întrebuințat încă pe timpul cronicarului, care zice: „Acesta este titulușul tuturor domnilor de atuncea începîn| du-se *pînă acuma*, precum adevărat | 24
se vede că este scris la toate hrisoavele țării" [202].

La început titlul exprima o stăpînire reală. Pe timpul lui Radul (între 1374 și 1385), feudele unguresți ale predecesorului său nu mai erau unite cu Țara Românească,

[200] Actul fără dată, la Miletič, Нови влахо-български грамоти отъ Брашовъ, Sofia, 1896, p. 47 (reprodus la Hasdeu, *Negru Vodă*, p. CCXLI), atribuit acestui Radul, nu poate fi decît de la Radul II Praznaglava, de la care sînt și cele două hrisoave din 1421, cum și un alt act fără dată (*ibidem*, pp. 52—53). Documentul liberat fără dată pentru mănăstirea Cozia cu a. 6927 (= 1419) adăugat de altă mînă și cu altă cerneală, pe care d. Hasdeu, *op. cit.*, p. CCLX squ. îl atribuie de asemenea lui Radul I, este de la Mihail, fiul lui Mircea, din al cărui nume înlocuit cu Radul (Praznaglava) se mai cunoaște, chiar în facsimilul fotografic *(ibidem)*, un rest din X ras în titlu, cum și Ѡ și X (schimbat în ȣ) în monogramă. (Originalul la Arhiva st. docum. Coziei). Cf. *Orig. Princ. Rom.*, p. 201 squ. < v. supra. vol. I, p. 656 n. 105 >. — „Cartea răposatului Radul Negru Voievod" sau „Negru Voievod", citată în documente mai tîrzii (mai întîi în 1576), pe lîngă cartea „fiu-său Dan Vodă leat 6894 și a Mircei Vodă sin Radul Vodă leat 6895" (v. mai sus, p. 101 n. 177), ar fi singurul document de la acest Radul, fondatorul Tismenei, de care avem știre. Existența de odinioară a documentului se constată prin hrisoavele lui Dan (6894) și Mircea (6895), fiii lui Radul, care întăresc donația tatălui lor pentru Tismana, anume *Vadul Cumanilor* cu jumătatea *Topornei* și balta *Bistrețul* cu satul *Hîrsomuinții* și *Tismana* (Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, I, 128; *Arh. Ist.*, II, 192. Originalele în Arhiva st., docum. Tismanei). Chiar pentru *Vadul Cumanilor* și balta *Bistrețul*, pe lîngă altele, documentele posterioare citează „cartea lui Negrul Voievod" sau „Radul Negru Vodă". Un hrisov de la Matei Basarab dă și anul 6802, negreșit în loc de 6892 (= 1384); Radul, fondatorul Tismenei, a murit înainte de a se termina mănăstirea, sfîrșită sub fiul său Dan în 1385.

[201] Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, I, 18.

[202] Ioanid, *Istoria Țării Românești*, p. 3. Laurianu-Bălcescu, „Mag. ist.", IV, 232 < ed. Const. Grecescu și Dan Simonescu, p. 3 >.

arătată pe atunci (1377) ca independentă de Ungaria. Ele nu pot fi admise nici în titlul lui, precum şi fiul său Dan, care i-a urmat la domnie, îşi dă numai titlul de „domn a toată Ungrovlahia" (3 octombrie 1385).

Neavînd cu Ungaria relaţii de vasal nici în bine nici în rău, Radul n-a lăsat urme în istoria acelei ţări, cum predecesorii şi urmaşii săi. De aceea şi domnia lui nu este cunoscută decît din prea puţinele mărturii indigene, care-l prezintă numai ca pios fondator de mănăstiri, în special al mănăstirilor Tismana, Cozia şi Cotmeana.

Glorificat mai mult ca predecesorii săi ca fondator bisericesc, numele lui a trecut curînd în domeniul legendei, care i-a dat şi nimbul de fondator al statului. Descălecătorul Radul Negru al cronicarilor nu este altul, decît Radul, fratele lui Vladislav: aşa îl arată *Viaţa lui Nicodim de la Tismana* (primul egumen), scrisă în acea mănăstire [203], cum şi mai multe hrisoave domneşti pentru Tismana, începînd de la 1569 [204].

25 | Numele lui Negru Vodă al legendarului întemeietor al statului din tradiţia populară (personificînd originile româneşti în aşa-numita *Vlahie Neagră* din răsărit de Olt, mai înainte *Cumania Neagră*), nume atribuit la Cîmpulung tatălui lui Basarab cel Bătrîn ca presupusului predecesor al celui mai vechi domn cunoscut, s-a dat la

[203] *Viaţa preacuviosului Părintelui nostru Nicodim Sfinţitul, archimandritul lavrei din sf. mănăstire Tismana*, ed. Iosif Bobulescu, Bucureşti, 1883. Aici descălecătorul Radul Negru Voievod este numit ca fondator al Tismenei, ca frate al lui Vladislav Voievod, „domnul românilor din Ardeal şi din bănia Severinului", fondatorul Vodiţei, şi ca tată al urmaşilor săi Dan şi Mircea.

[204] Hrisoavele lui Alexandru II din 1569 şi 1576, reproduse în facsimil, la Hasdeu, *Negru Vodă* şi altul tot din 1576 (Arhiva st., docum. Tismanei), unde se zice că moşiile Tismanei, anume Elhoviţa, (confirmată de Mircea I şi de Dan II ca donaţie a lui Vladislav pentru Vodiţa, mănăstire unită cu Tismana), *Comanii* şi *Bistreţul* (confirmate de Dan I şi Mircea I ca donaţii ale tatălui lor Radul), sînt bătrîne şi drepte moşii ale ei „încă de la întemeierea Ţării Româneşti" (єщєже ѡт създанїє Блашкоє землє), fiindu-i date de „Negrul Voievod". Alte hrisoave ce menţionează donaţiile lui „Negrul Voievod" sau „Radul Negru Vodă" pentru Tismana, v. p. 101 n. 177).

Tismana fondatorului ei ca pretinsului descălecător al ţării, numindu-l Radul Negru.

Pe lîngă fundaţiile sale bisericeşti, negreşit şi faptul independenţei, împreună cu renunţarea la posesiunile de peste munţi, a contribuit la formarea legendei lui Radul ca descălecător. Lui i se potriveşte foarte bine ceea ce cronica lui Constantin Căpitanul zice despre Radul Negru: „După ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpânire peste rumâni în Ardeal, iar nici pre dânsul să-l stăpânească cineva n-au fost; ci den plaiu încolo stăpânea ungurii şi den plaiu încoace stăpânea domnul până la Dunăre [205]". Acelaşi lucru s-ar fi putut spune poate şi despre Basarab după războiul din 1330; dar despre acesta, cronica ţării n-are ştire. Tradiţia cunoscută lui Constantin Căpitanul despre desfacerea lui Radul Negru de Ungaria, dacă are un fond istoric, nu poate să se rapoarte decît la Radul.

Ştirile ce avem despre feudele ungureşti ale lui Vladislav, după întoarcerea lor sub stăpînirea ungurească pînă la Mircea, sînt foarte insuficiente. Relativ la ţara Făgăraşului nu cunoaştem decît actul din septembrie 1374, citat mai sus. Puţin mai mult ştim despre ţinutul Amlaşului.

La 17 aprilie 1383 regina Maria, fiica şi moştenitoarea lui Ludovic, comunică conventului de la Cluj-Mănăştur că a dăruit lui Goblin, episcopul Transilvaniei, şi rudelor lui *posesiunea regală Amlaş*, împreună cu patru sate româneşti *(villae Olachales)* dependente de ea, anume *Seliştea* cu *Galiş*, | *Valea*, *Sibiel* şi *Cacova*. Noul posesor | 26
întîmpinînd însă obstacole din partea lui Ioan, fiul lui Ioan de Cisnădia şi din partea lui Ioan Tompa de Acileu, regina ordonă ca conventul să intervină la chemarea acestora în judecată, unde ei vor avea să producă documentele pe care se bazează pretenţiile lor asupra numitelor posesiuni. Conventul răspunde apoi că Ioan, fiul

[205] Laurianu-Bălcescu, „Mag. ist.", I, 84. Iorga, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, p. 2 < ed. Const. Grecescu, p. 5 >.

lui Ioan al lui Petru de Cisnădia, şi rudele lui „au resignat de bunăvoie la toate drepturile lor asupra posesiunilor *Amlaş* şi *Selişţea* cu satele dependente", în favoarea episcopului Goblin şi a rudelor lui. Regina ordonă deci capitolului de la Oradea-Mare să intervină la introducerea lui Goblin în posesiunile numite şi la delimitarea lor, iar după îndeplinirea acestui act liberează diploma de confirmare (23 august 1383). Încă la 8 octombrie 1385 capitolul de la Alba-Iulia liberează episcopului Goblin un transumpt al acestei diplome [206].

Cele cinci sate (socotite patru, Seliştea şi Galiş fiind unite) dependente de posesiunea regală Amlaş fuseseră mai înainte în stăpînirea domnului român, hotărîndu-se în 1366 cu posesiunile lui Ioan fiul lui Petru de Cisnădia şi ale lui Ioan Tompa de Acileu [207]. Fiii lui Petru de Cisnădia, nepoţi de soră ai lui Nicolae de Tălmaciu, rămăseseră singurii descendenţi ai lui Conrad de Tălmaciu (posesorul Loviştei de lîngă Lotru), al cărui fiu Nicolae a cedat în 1322 (sau puţin înainte) regelui Carol Robert castelul Seliştei cu satul Amlaş şi alte sate dependente, între care *cinci sate româneşti* nenumite, probabil cele de mai sus [208]. Aceste bunuri (afară de satele ce se află apoi în posesiunea fiilor lui Petru de Cisnădia), parte rămase posesiuni regale (precum satul Amlaş), parte trecute în stăpînirea domnului român (precum cele cinci sate româneşti), mai înainte aparţinînd familiei lui Conrad de Tălmaciu, au fost reven-
27 | dicate de urmaşii acestuia în urma | donaţiei făcute episcopului Goblin. Totuşi ei au resignat apoi la pretenţiile lor în favoarea episcopului. Dar după moartea lui Goblin, pe care îl întîlnim pentru ultima dată la 25 mai 1386 [209], ele n-au mai rămas moştenitorilor lui. În 1387 Mircea avea deja titlul de „herţeg al Amlaşului şi Făgăraşului".

Amlaşul, adăugat la titlul de „duce al Făgăraşului" ce-l avusese Vladislav, era desigur teritoriul care în 1366

[206] *Urkundenbuch*, II, 575—585, a. 1383; 600, a. 1385.
[207] Vezi p. 84—85, 96 n. 169.
[208] Vezi pp. 81, 86, 86—87.
[209] *Urkundenbuch*, II, 604. La 1 martie 1387 este deja Emeric episcop al Transilvaniei (*ibidem*, p. 608).

se găseşte în stăpînirea acestuia, hotărîndu-se cu posesiunile lui Ioan fiul lui Petru de Cisnădia şi ale lui Ioan Tompa de Acileu. Această posesiune de peste munţi, stăpînită ca feud unguresc, cuprindea atunci cele cinci sate româneşti, împreună cu pădurea *(silva Blacorum)* şi munţii dinspre miazăzi pînă la hotar, şi era probabil considerată ca parte din ducatul Făgăraşului, nefiind numită deosebit în titlul lui Vladislav. Retrasă apoi ca feud o dată cu ţara Făgăraşului, ea a fost unită, ca teritoriu dependent, cu posesiunea regală Amlaş din vecinătate, cum se găseşte în 1383. Cu acest nume a primit-o înapoi Mircea. Satul Amlaş însuşi, după care a fost numit ţinutul, sat săsesc şi cu populaţie catolică ce se ţinea de decanatul Sebeşului, negreşit n-a fost cedat lui Mircea, precum nu fusese nici în stăpînirea lui Vladislav.

Relativ la banatul Severinului nu avem, după Vladislav pînă la Mircea, altă mărturie decît numele banului unguresc din iunie 1376, Ioan Treutul, şi un act de la episcopul catolic al „Severinului şi părţilor Transalpine" *(Episcopus Severinij necnon parcium Transalpinarum)* din 1382, numit Grigore [210]. După cum arată titlul, acest episcop, cu scaunul la Severin, era şi *(necnon)* al Ţării Româneşti (deosebită de Severin); chiar actul respectiv se raportă la ordinaţia unui cleric în mănăstirea catolică de la Cîmpulung.

| Înainte de a fi sub episcopul Severinului, catolicii din | 28
Ţara Românească aveau un episcop la Argeş, în capitala ţării. La 25 noiembrie 1369 Vladislav recomandă preoţilor latini din toată Ţara Românească şi din ducatul Făgăraşului pe episcopul (nenumit) trimis lor, în urma cererii lui, ca sufragan al episcopului Transilvaniei, „căruia ei sînt supuşi din timpurile predecesorilor şi tatălui" lui [211]. La 1390 şi 1404 aflăm apoi, din două bule ale papei Bonifaciu IX, că unele parohii ale episcopatului Transilvaniei aparţinuseră mai înainte „diocesei de Argeş" *(olim*

[210] *Doc.* I, 2, p. 276.
[211] *Urkundenbuch*, II, 334. *Doc.* I, 2, 148 squ.

Argensi dioecesi), reconstituită de acelaşi papă în 1390 mai 16, cînd fu numit „episcop de Argeş în Valahia" *(Episcopus Argiensis in Valachia)* Francisc de S. Leonardo [212].

Părţile transilvane ce se ţineau mai înainte de dioceza de Argeş erau învederat ducatul Făgăraşului (cu ţinutul Amlaşului), arătat în diploma lui Vladislav ca fiind de asemenea sub episcopul sufragan cel adus în Ţara Românească. Negreşit acest episcop, al cărui nume nu-l cunoaştem, a fost cel dintîi episcop catolic de Argeş [213].

Episcopul Severinului din 1382 fiind şi episcop al
29 | „păr | ţilor Transalpine", se vede că anterioara episcopie de Argeş nu mai exista pe atunci. De sigur că ea a încetat să funcţioneze în urma ostilităţilor Ţării Româneşti cu Ungaria la sfîrşitul domniei lui Vladislav, după care legăturile de pînă atunci între ambele ţări au rămas rupte pînă la Mircea. Sub Mircea restabilindu-se bune relaţii cu Ungaria, episcopia de Argeş a fost reconstituită în 1390. Dar părţile transilvane care mai înainte îi aparţinuseră ca teritorii unite cu Ţara Românească, la întoarcerea lor sub stăpînirea ungurească fiind supuse din nou episcopului Transilvaniei, au rămas şi mai apoi la dioceza acestuia.

[212] *Doc*, I, 526, unde bula din 1390 (anul I al pontificatului lui Bonifaciu IX) este pusă, după Fejér, în 1295, fiind atribuită greşit lui Bonifaciu VIII; ea este aproape identică cu cea din 1400 (*ibidem*, I, 2, 410). Cf. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. XXIV. Despre episcopul din 1390 *(Doc.* I, 2, 330).

[213] Benkö, *Milkovia*, I, 222, pune la 1332 un „episcopus Argensis" cu nume Vitus, admis şi de d. Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, II, 1584. La acea dată, cînd Ţara Românească era în duşmănie cu Ungaria în urma războiului din 1330, un episcop catolic de Argeş nu poate fi admis. De altmintre şi diploma lui Vladislav din 1369 spune că, pe timpul tatălui său şi al celorlalţi predecesori ai săi, catolicii din Ţara Românească, erau sub episcopul Transilvaniei. Poate data de la Benkö, MCCCXXXII, este o lectură greşită în loc de MCCCLXXII. Aceasta ar concorda, pe lîngă faptul constatat prin diploma lui Vladislav, şi cu succesul de atunci al propagandei catolice în ţările noastre: în 1370 s-a înfiinţat episcopatul catolic de Siret, în 1371 s-a reînfiinţat cel de Milcov *(Doc.*, I, 2, 160—163, 168—175). Cf. *ibidem*, pp. 158—159 cele două scrisori ale papei Urban V, din 1370, către Clara Doamna, şi către Vladislav.

În locul suspendatei episcopii catolice de la Argeş, s-a instituit episcopia Severinului în reînfiinţatul banat unguresc. Deşi instituit mai ales pentru Ţara Românească, acest scaun nu era pe teritoriul principatului, ci în regatul ungar: denumirea „părţile Transalpine" în titlul episcopului, în loc de „ţara Transalpină" sau „Valahia" (ca în documentele interne şi papale), denotă punctul de vedere unguresc. La 1382, Severinul era, cum se vede, încă în stăpînirea ungurilor.

Din hrisovul lui Dan de la 3 octombrie 1385 pentru mănăstirile Tismana şi Vodiţa vedem însă că *Vodiţa* cu posesiunile ei, anume satul *Jidovştiţa*, seliştele *Bahnei* şi moara în *Bistriţa*, care i-au fost date de Vladislav şi pe care i le întăreşte Dan [214], localităţi situate în fostul banat al Severinului, nu erau pe teritoriul banatului unguresc celui reînfiinţat după Vladislav. Totuşi *„Dunărea de la Padina Nucului pînă la podul de sus [ce duce la Ruşava]"*, donaţie întărită de Dan, trebuie să fi fost în stăpînirea ungurilor pe cînd ei aveau în mînă cetatea Severinului. Negreşit revendicaţiile reciproce în această parte au provocat năvălirea lui „Dan Voievod cu puternica sa oaste în ţinutul castelului Mehedia", | despre care face | 30
menţiune un document unguresc [215]. Ea s-a întîmplat pe timpul tulburărilor urmate în Ungaria după moartea lui Ludovic (1382) pînă la recunoaşterea ginerelui său Sigismund ca succesor (1387), cînd succesiunea fiicei lui Ludovic era combătută de partidul pretendentului Carol de Neapole (1384—1386). De la acea dată (probabil înainte de 3 octombrie 1385), Severinul era iarăşi în stăpînirea domnului român, cum se găseşte sub Mircea.

[214] Hrisovul lui Vladislav la Venelin, Влахо-Болгарскія грамоты, p. 5, şi la Hasdeu, *Negru Vodă* (în facsimil). Hrisovul lui Dan la Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, ed. II, p. 148 squ. Originalele în Arh. st., Doc. Tismenei <amîndouă în ed. III, 1909, pp. 46—49, 167—171 şi la P.P. Panaitescu, *Doc.* I, pp. 35—41, nr. 4—5>.

[215] *Doc.* I, 331, a. 1390: tempore quo Dan wayvoda cum suo valido exercitu dictas tenutas castri nostri Myhald invaserat..."

Pe cînd Severinul, după cît se vede, a fost recucerit de Dan, Amlaşul şi Făgăraşul caută a fi rămas în stăpînirea ungurilor pînă la Mircea. Episcopul Goblin, în a cărui posesiune se găseşte Amlaşul cu satele dependente încă la 8 octombrie 1385, mai era în viaţă la 25 mai 1386, iar la 1 martie 1387 el era deja înlocuit în scaunul episcopal. Cel dintîi document datat al lui Mircea este din 27 iunie 6895 (= 1387), din care an (6895 fără lună = 1386 septembrie 1—1387 august 31) este şi primul lui hrisov cu titlul de „herţeg al Amlaşului şi Făgăraşului şi domn al banatului de Severin".

*

209 | Cînd Mircea veni la domnie în 1386 [216], Ungaria era în stare de anarhie ca cea din timpul interegnului înainte de Carol Robert. Partidul neapolitan, care ţinea la pretendentul Carol de Neapole ca cea mai apropiată rudă bărbătească a lui Ludovic, reuşise să-l aducă în ţară şi să-l încoroneze ca rege (1385). Carol fiind ucis apoi (1386) de partizanii fiicei lui Ludovic, fiul său minor Ladislau fu proclamat ca rege, iar regina Maria, împreună cu mama sa Elisabeta, căzură în mîinile adversarilor şi fură închise într-un castel.

210 | Sigismund, care pînă atunci, ca margrav de Brandenburg, petrecea mai mult în Germania, fiind exclus de la afacerile de guvernămînt în Ungaria, veni în septembrie 1386, să susţină, în urma celor întîmplate, pretenţiile sale la guvernarea ţării şi să-şi elibereze soţia. Ales apoi rege şi încoronat la 31 martie 1387, el sfîrşi, după liberarea soţiei în iunie următor (regina-mamă fusese sugrumată în închi-

[216] Anul 6864 (= 1356) din cronică pentru data morţii lui Dan, fratele lui Mircea, nu poate fi decît o transcriere greşită în loc de 6894 (= 1386); iar anul 6891 (= 1383) din cronică pentru fundaţia mănăstirilor Cozia şi Cotmeana, pusă în domnia lui Mircea, ar putea să fie, dacă nu de asemenea o transcriere greşită, data fundaţiei lor sub Radul, tatăl lui Mircea, numit în hrisovul nepotului său Mihail din 1418 (Miletić-Agura, p. 121) ca fondator al acestor mănăstiri, împreună cu Mircea. Cf. Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, p. 128 sq., despre existenţa ambelor mănăstiri sub Radul şi Dan şi despre noua fundaţie a lui Mircea, care a zidit biserica de la Cozia şi a unit cu această mănăstire pe cea de la Cotmeana ca schit subordinat.

soare), cu succes lupta contra partidului neapolitan, ale cărui ultime poziţii însă nu fură luate decît în 1394 [217].

În aceste împrejurări, restabilirea bunelor relaţii cu Ţara Românească, a cărei „puternică oaste" numai de curînd sub Dan se făcuse din nou temută, era cu atît mai mult în interesul coroanei ungureşti cu cît şi situaţia dinafară era în acelaşi timp ameninţătoare. La confiniile meridionale pe lîngă ostilitatea regelui Bosniei, aliatul partidului neapolitan, creştea mai ales pericolul din partea turcilor, cărora deja Serbia devenise tributară (1386); iar la confiniile nordice şi răsăritene, Polonia lovea în interesele ungureşti, anexînd Rusia Roşie (în februarie 1387), vechea dependenţă a Ungariei, şi trăgînd în sfera puterii sale şi Moldova care apoi recunoscu formal suzeranitatea polonă (26 septembrie 1387). Prin Ţara Românească, dacă ea continua să fie de asemenea ostilă, un lanţ de duşmani se lega pe toată întinderea confiniilor meridionale, răsăritene şi nordice.

Spre a cîştiga în această situaţie critică amicia domnului român, Sigismund recunoscu lui Mircea posesiunea Severinului (recucerit de Dan), cum şi anterioarele posesiuni transilvane, care feude ungureşti reapar în titlul lui de duce al Amlaşului şi Făgăraşului şi ban al Severinului. Posesiunile transilvane i-au fost cedate negreşit după 25 mai 1386, cînd episcopul Goblin, posesorul din urmă al Amlaşului cu satele | dependente, era încă în viaţă şi | 211
înainte de septembrie 1387, cînd ele se află deja în titlul lui Mircea.

Titlul exprima, ca şi sub Vladislav, o stăpînire reală. În 1391 Mircea face o donaţie în ţara Făgăraşului [218], o altă donaţie a lui este menţionată aci în documente pos-

[217] Huber, *Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds gegen die neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386—1396* (Archiv für österreich, Gesch., LXVI, 907 sqq.); *Geschichte Oesterreich.*, II, 328 sqq.

[218] *Doc.*, I, 2, 341 sq.

terioare [219]. Iar în partea Severinului, hotarul stăpînirii lui spre apus era, după cum arată privilegiul lui pentru neguțătorii din Polonia, (fără dată), la „Porțile de Fier" [220]. Aci el confirmă în 1387 (ca și Dan în 1385) mănăstirii Vodița, în sus de Severin, „vîltoarea din mijloc în Dunăre la *iuțeli* (= cataracte) și Dunărea de la Padina Nucului pînă la podul de sus [ce duce la Rușava]", care i-au fost dăruite de Vladislav [221].

Prin titlul de duce al Amlașului și Făgărașului și ban al Severinului, Mircea se recunoștea ca vasal unguresc pentru aceste posesiuni. Dar această vasalitate nu era decît nominală, fără alte obligații decît cele ale unui amic aliat și fără să atingă întrucîtva independența Țării Românești însăși. Pe cînd Vladislav ca vasal pentru feudele ungurești se numea „*Dei et regis Hungariae gratia vaivoda Transalpinus et banus de Zeurinio necnon dux de Fogaras*" și recunoștea pe regele ca „*dominus naturalis*" (suzeran) al său, Mircea nu recunoaște asemene raport de atîrnare nici atunci cînd, silit a se retrage în Transilvania de către turci, cerea ajutorul lui Sigismund. Tratatul încheiat atunci la Brașov în 7 martie 1395 [222]
212 | în care Mircea are titlul: "*Vajvoda Transalpinus* | *Dux de Fogaras et Banus de Zewrin*" prezintă pe domnul român mai mult ca aliat al regelui, amicul lui binevoitor. Pentru ajutorul lui Sigismund contra turcilor, Mircea se obligă să-l ajute de asemenea, mergînd în persoană în contra lor cînd și regele va merge în persoană, sau trimițînd oastea cînd și regele va trimite numai oastea; iar

[219] *Doc.*, II, 3, 9 sq., a. 1511. Cf. N. Densușianu, *Monumente pentru istoria țării Făgărașului*, p. 34, a. 1663.
[220] Kaluźniacki, *Dokumenta Moldawskie i Multańskie*, p. 8; Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 3, sq.
[221] Hasdeu, *Arh. ist.*, III, 192. În anii 1387—1392 sînt constatați și bani ungurești de Severin *(Doc.*, I, 2, 300—351), deși Severinul cu titlu de banat era în posesiunea lui Mircea. Demnitatea de ban a Severinului s-a mai păstrat cîtva timp, pentru districtele românești din partea ungurească a Banatului; pe urmă, lipsa ei se însemna în documente prin formula: „honore Banatus Zewriniensis vacante" *(Doc.*, I, 2, a. 1398—1429).
[222] *Doc.*, I, 2, 359.

victualiile necesare ce el se îndatora să le dea pentru oastea ungurească, cînd ea va fi în țara lui sau în părțile vecine de lîngă Dunăre, vor fi plătite. Acest tratat al lui Mircea cu Sigismund, încheiat în momentul cel mai critic al domniei lui, arată cum trebuie să înțelegem vasalitatea lui pentru feudele ungurești.

Negreșit pretențiile de suzeranitate ale ungurilor erau mai mari decît Mircea le-a recunoscut vreodată. De aceea el caută să se asigure contra unor eventuale încercări de a face să prevaleze aceste pretenții, și încheie o alianță defensivă cu regele Poloniei, noul suzeran al Moldovei.

Polonia, după unirea ei cu Ungaria sub Ludovic (1370—1382), rămase moștenire celei de-a doua fiice a acestuia, Edviga, căsătorită cu ducele litvan Vladislav Iagello, care fu încoronat ca rege al Poloniei (4 martie 1386). Pe cînd în Ungaria Sigismund lupta contra partidului adversar, Vladislav știu să cîștige, prin extensiunea dreptului de moștenire al soției sale, țările mai mult sau mai puțin dependente de coroana ungurească, la miazănoapte și la răsărit de Carpați, anexînd Rusia Roșie și înduplecînd pe domnul Moldovei, Petru Mușat, să recunoască suzeranitatea coroanei polone (1387). Această întindere a puterii polone în sfera de autoritate anterioară a coroanei ungurești trebuia neapărat să provoace în Ungaria măsuri de revendicare ce mai curînd sau mai tîrziu urmau să fie luate. Dar tulburările dinăuntru împiedicau deocamdată pe Sigismund de la orice întreprindere în afară; el încheie deci în 1388 un armistițiu pe un an (29 septembrie 1388—1389) cu regele Poloniei [223].

| Două luni după expirarea armistițiului, solii lui Mircea | 213
și ai lui Petru veniră la Radom în Polonia spre a încheia, în numele lui Mircea, un tratat de alianță cu regele Poloniei (10 decembrie 1389), ratificat de Mircea la Lublin

[223] Sommersberg, *Scriptores rerum Silesiacarum*, II. *Mantissa diplomatum*, p. 81. Cf. Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmunds*, I, 79. Caro, *Geschichte Polens*, III, 70.

în 20 ianuarie 1390 şi reînnoit la Lemberg în 6 iulie 1391 [224]. Prin aceste tratate cei doi aliaţi se îndatorară a se ajuta cu toată puterea unul pe altul ca amic pe amic, contra regelui Ungariei, dacă în cazul unui atac din partea acestuia, unul va cere ajutorul celuilalt; iar contra altor duşmani, ei îşi vor da ajutor după bunul lor plac. Prin o convenţie amplificativă, încheiată de solii lui Mircea şi ai lui Vladislav Iagello la Suceava în 17 martie 1390, s-a mai stipulat ca regele Poloniei să nu înceapă război contra regelui Ungariei fără a înştiinţa mai întîi pe Mircea despre cauzele războiului, şi dacă se va încheia o legătură de pace sau de concordie între Mircea şi regele Ungariei, nefiind exclus regele Poloniei, ea să fie aprobată şi primită de acesta [225].

Alianţa polono-română, al cărei tratat preliminar a fost încheiat şi de solii lui Petru alăturea cu solii lui Mircea şi amplificat apoi prin convenţia încheiată la Suceava, era de fapt o alianţă triplă între Polonia, Ţara Românească şi Moldova. Domnul Moldovei făcea parte din ea în puterea actului prin care recunoscuse suzeranitatea coroanei polone, cum şi negreşit ca aliat al lui Mircea. Mai cu seamă prin mijlocirea lui Petru, în urma legăturilor ce avea şi cu Polonia şi cu Ţara Românească, s-a făcut această alianţă, tot atît în interesul Moldovei cît şi al celorlalţi aliaţi. În urma recunoaşterii suzeranităţii polone contra pretenţiilor de suzeranitate ale coroanei ungureşti, Petru trebuia să se aştepte la un atac din partea Ungariei: alianţa polono-română încheiată prin mijlocirea lui şi îndreptată mai ales contra Ungariei avea în vedere nu mai puţin şi această eventualitate.

214 |Astfel alianţa lui Mircea cu regele Poloniei se prezintă mai ales ca măsură de apărare contra pretenţiilor de suzeranitate ale Ungariei, de care şi Ţara Românească şi Moldova erau ameninţate. Dar ţinând seama şi de legăturile ce avea cu regele Ungariei prin posesiunea părţilor de peste munţi ca feude ungureşti, Mircea, prin convenţia

[224] *Doc.*, I, 2, 315, 322, 334.
[225] *Ibidem*, p. 323.

de la Suceava, făcu rezervele sale pentru cazul unui război între ambii regi, ca şi pentru cazul unei înţelegeri speciale între dînsul şi regele Ungariei.

Ofensiva ungurească pe care în primul rînd o avea în vedere alianţa polono-română era iminentă mai ales pentru Moldova. Ţara Românească însă era ameninţată mai mult de pericolul turcesc, de cînd Mircea luase parte la bătălia din Cîmpul Mierlei (Kosovo pole) ca aliat al sîrbilor (1389). Faţă cu acest pericol, alianţa cu Polonia se impunea cu atît mai mult cu cît Ungaria, slăbită prin tulburările dinăuntru nu oferea garanţie. Deşi, după tratatul de alianţă, ajutorul contra turcilor nu era obligatoriu, fiind lăsat la bunul plac al aliatului, totuşi ea putea să fie utilă şi în această privinţă.

Împrejurările ulterioare au împiedicat însă ca alianţa polono-română să-şi îndeplinească scopul. După moartea lui Petru Muşat, relaţiile lui Mircea cu Polonia fură rupte în urma celor întîmplate în Moldova.

Roman (1391—1394), fratele lui Petru şi urmaşul lui legitim la domnie (după dreptul de succesiune al seniorului dinastiei), a fost răsturnat şi înlocuit prin fratele său mai tînăr, Ştefan (1394—1400). Această schimbare de domnie s-a făcut prin intervenţie polonă, după cum arată însuşi actul omagial al lui Ştefan, care zice că a „ocupat voievodatul ţării Moldovei cu ajutorul regelui“ [226]. Cauza pare a fi fost amestecul lui Roman în certurile dintre ducele lituan Vitold şi principele podolian Teodor Koriatovici, pentru stăpînirea Podoliei ca feud polon. Luînd parte pentru Koriatovici contra lui Vitold, |căruia | 215 regele îi conferise în Podolia cetatea Kamenitza cu teritoriul ei, Roman împărţi cu aliatul său înfrîngerea suferită în lupta de la Bratzlav (1393), ceea ce îi atrase apoi căderea [227].

[226] *Documente* p. 817.
[227] C z o ł o w s k i, *Sprawy wołoskie w Polsce*, Lemberg, 1891, p. 12. P r o c h a s k a, *Podole lennem korony 1352—1430*, Rozprawy Akademii, Cracovia, 1895, VII, 256 sq.

Intervenția polonilor la detronarea lui Roman, sub care legăturile de alianță cu Țara Românească din timpul lui Petru au fost negreșit continuate (tratatul de alianță cu Polonia fiind reînnoit la 6 iulie 1391), trebuia neapărat să nemulțumească pe Mircea. Raporturile încordate ce au urmat după aceasta, atît cu Polonia cît și cu Moldova, le arată chiar actul omagial al lui Ștefan din 6 ianuarie 1395, prin care noul voievod al Moldovei se îndatora a veni în ajutor regelui Poloniei „contra regelui Ungariei, contra *voievodului Basarabiei* (= Țării Românești), contra turcilor, tătarilor, rușilor și contra cavalerilor Teutoni". Alianța din 1389—1391 se schimbase în dușmănie.

Cînd în toamna anului 1394 sultanul Baiazid în persoană veni în fruntea oștii sale asupra Țării Românești, cu gînd să o supună și să strivească pe domnul ei care i se împotrivise în Cîmpul Mierlei, Mircea trebui să țină piept el singur. Învingător la Rovine (lîngă Craiova) în 10 octombrie 1394, el pierdu apoi lupta la Argeș, și fu nevoit să se retragă în Transilvania [228].

[228] Analele sîrbești, ed. Stojanović, în *Glasnik*, LIII (1883), 75, și în *Spomenik*, III (1890), 126, 132, 140, dau data de 10 octombrie 6903 (= 1394) pentru bătălia de la Rovine, unde ar fi căzut Marco Cralevici, Constantin și Dragaș. După analele sîrbești cunoscute lui Mauro Orbini *(Il regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, p. 279) și lui Luccari *(Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Veneția, 1605, p. 72), bătălia în care a căzut Marco Cralevici (Constantin și Dragaș nu sînt numiți aci) a fost „lîngă orașul Craiova". În cîntece sîrbești, locul morții lui Marco este numit „Urvina" (H a s d e u, *Originile Craiovei*, „Columna lui Traian", VIII, 668), în care recunoaștem Rovinele. Despre Constantin și Dragaș se știe că au murit în 17 mai 1395 (M i k l o s i c h, *Monum. Serbica*, p. 227), negreșit în lupta reluată atunci de Mircea în unire cu ungurii (vezi mai jos). Deci data 10 octombrie 1394 nu se poate raporta decît la moartea lui Marco Cralevici la Rovine. Alte versiuni ale analelor sîrbești cum și cronica lui Moxa (H a s d e u, *Cuvente den bătrîni*, I, 402) pun bătălia de la Rovine la 6903 fără lună; iar cronica bulgărească (ed. Bogdan, în *Archiv. f. slav. Phil.*, XIII, 530) nu dă nici anul, punînd-o între evenimente din 1389—1395. După această cronică, Mircea, cu toată învingerea repurtată, a fost nevoit să se retragă în Ungaria, după ce Baiazid „a pus pe unul dintre principi să guverneze țara". Cronicile turcești, care pun greșit acest război în 1391, arată pe Mircea ca învins, iar bătălia o pun la Argeș (L e u n c l a v i u s, *Historia Musulmana*, Francofurt, 1591, col. 320: „in loco

| În același timp Sigismund, găsind momentul oportun spre a restabili suzeranitatea coroanei ungurești în Moldova, abia ce terminase lupta contra adversarilor dinăuntru, trecu munții pe la începutul lui ianuarie 1395 și înaintă pînă la Suceava, unde sili pe Ștefan să i se închine [229]. Întorcîndu-se din Moldova, el încheie la Brașov cunoscutul tratat cu Mircea pentru lupta contra turcilor (7 martie 1395). În mai următor, el trecu munții în Țara Românească, ajutînd pe Mircea să-și reia tronul. | 216

| După retragerea lui Mircea în Transilvania în urma înfrîngerii de la Argeș, tronul Țării Românești a fost ocupat de uzurpatorul Vlad ca vasal turcesc, care i-a fost opus de turci ca rival [230]. Spre a ține țara în ascultare, turcii au ocupat pe malul stîng al Dunării cetatea Nico- | 21

quem Turcitam Arcas, quam Artzes nominant) sau în loc muntos (S e a d e d d i n, I, 165: „ad una Montagna"). După aceste date trebuie să admitem o victorie a lui Mircea la Rovine (10 octombrie 1394), unde a căzut Marco Cralevici; apoi o înfrîngere la Argeș, după care Mircea s-a retras în Transilvania; în fine o victorie a lui Mircea în unire cu ungurii la 17 mai 1395, cînd au murit Constantin și Dragaș. Cf. L i t z i c a, *Din domnia lui Mircea Vodă* („Conv. lit." XXXV, 366 sqq.), unde victoria de la Rovine e pusă la 17 mai 1395 (cf. și H a s d e u, *op. cit.* p. 669), iar la 10 octombrie 1394 înfrîngerea de la Argeș.

[229] *Doc.*, I, 2, 362, 364, sq., 382 sq., 442 sqq. T h u r ó c z, IV, cap. 5, pune expediția în Moldova în anul al patrulea (1390—1391) după încoronarea lui Sigismund; dar din diplomele lui Sigismund reiese că ea s-a făcut după recucerirea Dalmației în 1394. La 26 decembrie 1394 Sigismund se află la Turda în Transilvania; apoi urmează o lacună în diplomele lui pînă la 18 februarie 1395, cînd el liberează la Brașov o diplomă prin care răsplătește serviciile cetățenilor brașoveni „în expediția *de curînd* făcută contra lui Ștefan, voievodul Moldovei". Deci războiul a avut loc între 26 decembrie 1394 și 18 februarie 1395 (cf. H u b e r, *Die Gefangennehmung etc.*, p. 541 sqq). Despre acest război are știre și Cronica putneană, care zice că „Ștefan a bătut pe Jigmont, craiul unguresc, la Hindău" (B o g d a n, *Vechile cronice moldovenești*, p. 143). După mărturiile ungurești, Ștefan a opus o rezistență puternică, pînă cînd, în cele din urmă, el a fost nevoit să se închine. Închinarea s-a făcut probabil după 6 ianuarie 1395, data actului omagial către regele Poloniei.

[230] *Doc.*, I, 2, 374. W e n z e l, *Stibor Vajda* (Ertekezések a történelmi tudományok köréből, IV), Budapesta, 1874, p. 99 squ. Cf. Cronica bulgărească, ed. Bogdan, *loc. cit.*

polea-mică (azi Turnu-Măgurele) în dreptul Nicopolei din Bulgaria.

Sigismund, după cum spune în diplomele sale, bătu „pe vlahi (partizanii lui Vlad) şi pe turci", luă Nicopolea-mică din mîinile turcilor şi „reinstitui pe Mircea în domnie"[231]. Într-acestea primind veste de moartea soţiei sale (17 mai 1395), el se întoarse în Ungaria, trecînd pe la Cîmpulung, de unde este dată o diplomă a lui din 6 iulie 1395[232]. La întoarcere, el fu atacat de „vlahi" (partizanii lui Vlad) în munţii de la Posada (lîngă Rucăr), de ale căror „săgeţi otrăvite" şi „crude lovituri" cu anevoie scăpă peste munţi[233].

În diplomele lui Sigismund relative la această expediţie Mircea, numit *Vaivoda noster Transalpinus* sau *familiaris noster*, este arătat ca vasal unguresc; iar Ţara Românească, numită *partes nostrae Transalpinae*, este considerată ca dependentă de Ungaria. De fapt, raportul de
218 | vasalitate, reînnoit | o dată cu recîştigarea părţilor de peste munţi la începutul domniei lui Mircea, nu era decît pentru aceste posesiuni ca feude ungureşti. Pretenţiile de suzeranitate asupra Ţării Româneşti însăşi, Mircea le-a recunoscut atît de puţin după 1395 cît şi mai înainte, cînd luase măsuri de apărare contra lor prin alianţa cu Polo-

[231] *Doc.*, I, 2, 382 sqq., 394 sqq., 412 sqq., 430 sqq, 456 sqq., 475 sq., *Codex diplomaticus patrius*, VII, 437 sq. Cf. Thurócz, IV, cap. 6.

[232] Fejér, X, 2, 277: „Datum campestri nostro in descensu prope villam Hozyumezeu (= Cîmpulung) vocatam..."

[233] *Doc.*, I, 2, 395, a. 1397; 460, a. 1408; 476, a. 1411. *Cod. dipl. patr.*, VII, 438, q. 1406. In diploma din 1408 se zice că atacul ar fi fost făcut din partea lui Mircea, pe cînd celelalte (din 1397, 1406 şi 1411) numesc numai pe „vlahi". Fără îndoială, aceşti vlahi erau partizanii lui Vlad, combătuţi de Sigismund chiar în interesul lui Mircea. Diploma din 1408, reproducînd după diplomele anterioare aproape întocmai pasajul relativ la acel atac, adaugă pe Mircea în dezacord cu celelalte mărturii, cum şi cu relaţiile lui următoare cu Ungaria, aşa că acest adaos nu are de loc probabilitate. Locul luptei, numit *Pazzata*, *Pazata* sau *Pozata*, între Cîmpulung (ultima staţiune la întoarcere) şi graniţă, este învederat *Posada* de lîngă Rucăr.

nia[234]. În anul următor, el luă parte la nenorocita bătălie de la Nicopole (29 septembrie 1396), conform tratatului din 1395.

Legăturile lui Mircea cu Ungaria au continuat să fie întreţinute prin posesiunile de peste munţi pînă la sfîrşitul domniei lui (1418). După 1395 părţile de peste munţi se află în titlul lui la 1403 (pe sigiliu), 1406, 1409, 1411 (pe sigiliu), 1413 şi în cîteva documente fără an. Ultimul lui hrisov datat în care găsim acest titlu este privilegiul comercial pentru braşoveni din 1413[235]. După acesta nu cunoaştem decît un singur document cu dată, din 1415, avînd titlul cel scurt[236]. Părţile de peste munţi din titlul lui Mircea neaflîndu-se în acelaşi timp în stăpînirea ungurilor, posesiunea lor este în afară de îndoială.

Ca suzeran al domnului Ţării Româneşti pentru părţile de peste munţi, Sigismund se considera şi ca suzeran al principatului, după vechile pretenţii de suzeranitate ale coroanei ungureşti. Spre a susţine aceste pretenţii contra încercării de a impune suzeranitatea turcească, el a făcut exediţia din 1395. Şi în anul următor, cînd Mircea, după bătălia de la Nicopole, fu din nou atacat de turci, Sigismund îi trimise în ajutor pe voievodul transilvan Stibor, care prinse pe pretendentul Vlad, aliatul turcilor şi-l duse în Ungaria[237]. De asemenea în 1400, o oaste turcească făcînd
o incursiune în | Ţara Românească, Mircea a fost ajutat | 219
de unguri să respingă pe duşman[238].

În urma acestor ajutoare, pretenţiile de suzeranitate asupra Ţării Româneşti au devenit, negreşit, cu atît mai pronunţate. Aceasta pare a fi determinat pe Mircea să reînnoiască, prin un act dat la Giurgiu în 16 septembrie

[234] Cf. diploma citată din 1408, unde Mircea, negreşit în urma nerecunoaşterii pretenţiilor ungureşti, este acuzat de trădare.

[235] Miletič, p. 47 <I. Bogdan, *Relaţiile*..., I, p. 3>.

[236] Arh. st. Doc. Coziei <P. P. Panaitescu, *Doc.*, I, p. 107—108, nr. 31>.

[237] Wenzel, *Stibor Vajda*, p. 99 sqq. Cf. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 67.

[238] Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, 4. Cf. *Doc.*, I, 2, 429.

1403, alianța cu Polonia, după stipulațiile tratatelor anterioare [239]. Pe lîngă acest motiv, noua apropiere de Polonia era favorizată și de schimbarea urmată în Moldova.

Cauza neînțelegerii provocate prin detronarea lui Roman, după care relațiile lui Mircea cu Polonia și cu Moldova (sub Ștefan și Iuga) fuseseră rupte, a fost înlăturată prin venirea la domnie a lui Alexandru, fiul lui Roman. Ajutat de Mircea să ocupe tronul părintesc după înlăturarea uzurpatorului Iuga Koriatovici (1400) [240], Alexandru a restabilit legăturile din timpul lui Petru și al tatălui său cu Țara Românească. Prin mijlocirea lui, probabil a fost reînnoită și alianța polono-română, precum prin mijlocirea lui Petru ea fusese încheiată. Reînnoirea s-a făcut numai după ce Alexandru, prin actul omagial din 1402, a recunoscut suzeranitatea coroanei polone și a restabilit astfel bunele relații cu Polonia, stricate în urma impre-
220 | jurărilor în care el luase domnia [241]. Această | conexiune între relațiile ambelor principate cu Polonia este caracteristică pentru legăturile lor reciproce, precum la încheierea alianței, așa și la reînnoirea ei în 1403.

---

[239] *Doc.*, I, 2, 824. Actul, fiind din septembrie, ar putea să fie și din 1402, socotindu-se începutul anului de la 1 septembrie, ca în documentele interne. Acest mod de datare, cu anul d.Hr., se află și în documentele lui Sigismund pentru mănăstirile Vodița și Tismana citate mai jos.

[240] *Cronica de la Bistrița*, ed. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 35. Cronica lui Ureche, cap. 3, cf. H a s d e u, *Ist. crit.*, I, 89 sqq. O n c i u l, *Geschichte der Bukowina* (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bukowina), p. 76 <v. supra. vol. I, p. 515> *Orig. Princip. Rom.*, p. 234 sq. <v. supra. vol. I, p. 686 n. 14>. Că Iuga, numit în pomelnice și cronici ca predecesor imediat al lui Alexandru cel Bun și cunoscut lui Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, p. 40) ca uzurpator, nu aparținea dinastiei, se vede și din hrisovul lui Alexandru din 1403 (<I o a n B o g d a n, *Un document de la Alexandru cel Bun, din 1403*, în> „Conv. lit.“, XXXV, 356 sq.), unde el nu este numit între răposații predecesori ai acestuia. Față cu această mărturie, părerea contrară nu se mai poate susține, afară dacă s-ar dovedi că Iuga era încă în viață.

[241] *Doc.*, I, 2, 822—823. Jurămîntul cerut solului moldovean (trimis cu actul omagial), obligîndu-l să părăsească și să denunțe pe domnul său dacă acesta s-ar ridica contra regelui, arată neîncrederea în noul voievod în urma neînțelegerilor de pînă atunci.

Noua alianță polono-română era, ca și cea anterioară, o alianță triplă, îndreptată mai ales contra Ungariei. Așa ea se prezintă și în 1411, cînd ambii domni români reînnoiră simultan legăturile lor cu Polonia, Mircea prin un nou tratat de alianță, Alexandru prin un nou act omagial.

Tratatul de alianță defensivă între Mircea și regele Poloniei, încheiat la Giurgiu în 17 mai 1411 [242], este o reînnoire a tratatelor anterioare, cu aceleași stipulații: cei doi aliați vor fi datori a se ajuta cu toată puterea unul pe altul în cazul unui atac din partea regelui Ungariei, iar contra altor dușmani numai după bunul plac al lor, ca amic pe amic și frate pe frate, precum ei s-au obligat și prin tratatele de mai înainte. Pe lîngă aceste stipulații reînnoite, se mai adaugă promisiunea lui Mircea de a intra cu oaste în Ungaria în cazul unui atac unguresc contra regelui Poloniei, care la rîndul său va avea să-l ajute de asemenea în cazul analog.

La 25 mai, 8 zile după data tratatului de la Giurgiu (pe cînd solii respectivi vor fi fost, în trecere spre Polonia, la curtea domnului moldovean), Alexandru reînnoi omagiul său de vasal prin un act dat din Tîrgul de Jos (= Roman), cu aceeași stipulație relativă la Ungaria ca în tratatul de alianță al lui Mircea. Domnul Moldovei se obliga să ajute pe regele Poloniei contra regelui Ungariei și contra oricărui dușman, socotind pe dușmanii regelui drept dușmani ai săi. Întocmai ca și Mircea, el se mai obliga să intre cu oaste în Ungaria în cazul unui atac unguresc contra regelui Poloniei; | iar dacă regele Unga- | 221
riei l-ar ataca pe dînsul sau țara Moldovei, regele Poloniei va intra de asemenea în Ungaria și-l va ajuta oricum va putea [243].

---

[242] *Doc.*, I, 2, 472 sq. *Imoiow* e lectură greșită în loc de *Joriow*= Giurgiu. Cf. facsimilul III și copia fotografică la Acad. Rom. Tot din Giurgiu sînt date actul din 1403 și cel din 10 august fără an (*ibidem*, pp. 824, 825), cum și hrisovul din 1409 (M i l e t i č-A g u r a p. 119 sqq. <P. P. P a n a i t e s c u, *Doc.*, I, pp. 105—106, nr. 30>.

[243] *Doc.*, I, 2, 830.

Este de notat că această reînnoire a legăturilor cu Polonia s-a făcut după alegerea lui Sigismund ca împărat al Germaniei (20 septembrie 1410, cu titlul de *rex Romanorum*), care întărire a puterii lui ca rege al Ungariei trebuia să inspire mai multă grijă cu privire la pretențiile de suzeranitate asupra ambelor principate.

Stipulația identică relativă la Ungaria în tratatul de alianță al lui Mircea și în actul omagial al lui Alexandru, pe lîngă simultaneitatea ambelor acte, prezintă alianța polono-română, la reînnoirea ei în 1411, ca o alianță triplă între Polonia, Țara Românească și Moldova, încheiată mai ales spre apărarea contra unui eventual atac din partea Ungariei. Acesta era caracterul alianței chiar de la început, cum și la reînnoirea ei în 1403. Ca și atunci, așa și în 1411 Moldova, dependentă de Polonia și aliată cu Țara Românească, mijlocea legătura între aceste două țări aliate. Ea era și cea mai mult amenințată de pericolul contra căruia se lua acea măsură de apărare.

Precum la încheierea alianței atacul din partea Ungariei era iminent mai ales pentru Moldova în urma recunoașterii suzeranității polone, ceea ce s-a adeverit apoi prin expediția lui Sigismund contra lui Ștefan, așa și la reînnoirile ei în 1403 și 1411. Schimbarea de domnie și recunoașterea din nou a suzeranității polone din partea lui Alexandru, după ce Ștefan fusese silit să recunoască, cel puțin în mod trecător și suzeranitatea ungurească, putea să provoace noi complicații în urma pretențiilor de suzeranitate ale Ungariei.

În vederea acestei eventualități mai ales, alianța a fost reînnoită în 1403, după venirea la domnie a lui Alexandru, cum și în 1411, după alegerea lui Sigismund ca împărat. Reînnoirea era atît în interesul Moldovei ca țară dependentă de Polonia, cît și în interesul Țării Românești, care
222 | cu atît mai | mult urma să fie amenințată de pretențiile de
suzeranitate ale Ungariei dacă Moldova ar fi trebuit să recunoască această suzeranitate. Astfel, prin alianța cu Polonia contra Ungariei, Mircea lua o măsură de apărare și pentru Țara Românească și pentru Moldova contra pretențiilor ungurești.

Cît de întemeiată era grija de pericolul ce amenința Moldova din partea Ungariei arată învoiala între regii Ungariei și Poloniei la întrevederea lor de la Lublau în martie 1412. Prin tratatul de alianță, încheiat atunci (15 martie) între ambii regi, Sigismund recunoscu regelui Poloniei suzeranitatea asupra Moldovei, în urma închinării făcute de Alexandru, numai pînă la moartea unuia din aliați, rămînînd ca apoi o conferință de magnați să hotărască definitiv căreia din ambele coroane ea are să aparțină. Pînă atunci însă voievodul Moldovei va fi dator să vină în ajutor regelui Ungariei contra turcilor oricînd i se va cere; iar dacă nu va urma, el va fi scos din domnie, și țara lui va fi împărțită între cei doi regi [244].

Așa era situația Moldovei față de pretențiile de suzeranitate ale Ungariei, pe timpul întrevederii de la Lublau. Din fericire pentru ea, domnia înțeleaptă a lui Alexandru, sprijinită de politica națională și înțeleaptă a lui Mircea, a ferit-o de pericolul ce-i amenința chiar existența.

După alianța încheiată la Lublau, între Ungaria și Polonia, alianța polono-română nu mai avea rațiune de a fi. Despre relațiile lui Mircea cu Polonia nu aflăm apoi nici o știre: ele au încetat fără a lăsa vreo urmă după tratatul din 1411. Ajungînd la acest sfîrșit, alianța defensivă contra Ungariei n-a avut alt efect decît să sprijine, la timpul său, mai mult sau mai puțin, puterea de rezistență contra pretențiilor ungurești, fără nici o urmare pentru legăturile întreținute prin posesiunile de peste munți.

Anii din urmă ai domniei lui Mircea după 1411 au fost
ocupați de complicații și lupte cu turcii. Relațiile cu | | 223
Ungaria au continuat să fie bune, și el a păstrat părțile de peste munți pînă la sfîrșitul domniei sale. Sigismund, preocupat de afacerile imperiului german, mai ales pe timpul conciliului de la Constanța (1414—1418), avea cuvînt de a prețui cu atît mai mult un amic ca învingătorul de la Rovine la hotarele răsăritene ale regatului, continuu amenințate de pericolul turcesc.

---

[244] *Doc.*, p. 483 sqq.

În astfel de împrejurări, Mircea a știut să mențină feudele ungurești recîștigate, ca și neatîrnarea sa ca domn al Țării Românești și să evite în același timp conflicte ca cele ale predecesorilor săi cu Ungaria, concentrîndu-și puterile spre apărarea țării sale și a cauzei creștine contra marelui dușman al creștinătății.

Sub urmașii lui Mircea, titlul întreg din documentele lui nu este constatat decît o singură dată. El se află într-un hrisov pentru mănăstirea Cozia, dat din partea lui Mihail I (1418—1420) și schimbat apoi pe numele lui Radul II (1421, 1424—1427, 1437), cu anul 6927 (=1419) adăugat mai pe urmă [245]. Fără Silistria, titlul întreg al lui Mircea mai reapare o dată într-un hrisov al fiului său Radul pentru Cozia, din 1 iunie 1421 [246]. Celelalte docu-
224 | mente cunoscute de la Mihail| (atît ca coregent al tatălui său Mircea cît și ca domn) și de la Radul au titlul cel scurt [247].

---

[245] Hasdeu, *Negru Vodă*, P. CCLXI squ. și facsimil. Cf. mai sus. p. 23 n. 2 (nr. 1 <v. supra p. 113 n. 200. P.P. Panaitescu, *Doc.* I, p. 119—120, nr. 39>.

[246] Condica veche a Coziei, I, f. 249 sq. (Arh. st.) <P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 126—127, nr. 42>: „Eu cel întru Hs., Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitoriul și de Hs. iubitoriul și însuși stăpînitoriu Io, Radul marele voievod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpînind și domnind toată Țara Rumânească și preste munți, încă și spre părțile tătărești, și herțeg Amlașului și Făgărașului și stăpînitoriu Banatului celui de la Severin, și peste Dunăre pînă la marĭa cĭa mare". În acest hrisov, Radul numește pe Mircea „părintele domniei mele". Boierii marturi sînt mai toți aceiași ca și în cele două hrisoave publicate de Miletič, pp. 52—53. Din același an, septembrie 10, este și un hrisov de la Dan II, dat în Argeș (Arh. st., Doc. Tismenei <P.P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 151—152, nr. 53>), pe cînd Radul era la Tîrgoviște (Miletič, p. 53, a. 6930 = 1421 noiembrie 21 <I. Bogdan, *Relațiile*, I, pp. 11—13>, unul domnind în partea apuseană, altul în cea răsăriteană a țării.

[247] *Doc.*, I, 502. Miletič-Agura, p. 121. Miletič, pp. 47, 48, 52 squ. Inedit: Radul, fiul lui Mircea, 19 iunie 6945 (= 1437), în Arh. st., Doc. Coziei <P.P. Panaitescu, *Doc.*, I, 128—131, datat 1421>. Un hrisov al lui Mihail, cu data de 16 iulie 6926 (= 1418) și cu titlul: „Domnul Țării Rumânești, și munților, și către țara tătărască, și amîndoao părțile de dincoace și peste Dunăre pînă la Poarta de Hier și pînă la marea Neagră",

Cît despre feudele ungurești, cele două hrisoave sînt ultimele în care cîteși trele posesiuni, Amlașul, Făgărașul și Severinul, se află încă în titlu. În cele următoare găsim numai Amlașul și Făgărașul, iar Severinul nu mai este numit. La 25 iulie 1420 castelul Severinului, a cărui posesiune constituia mai ales feudul unguresc cu acest nume, era deja în stăpînirea ungurilor. Dominația ungurească fiind constatată și în anii următori, titlul de „stăpînitor al banatului de la Severin", în hrisovul lui Radul din 1421 nu exprimă deci o stăpînire reală, ca sub predecesorii lui.

Severinul a fost reocupat de unguri nu mult înainte de 25 iulie 1420. La această dată, Sigismund de Losoncz, „castelanul castelelor Severin, Orșova, Mehedia, Sebeș și Jidova", răsplătește serviciile militare ale unui cnez român care s-a distins sub castelul Severinului contra turcilor [248]. Încă la 31 mai 1419 același castelan avea numai castelele Orșova, Mehedia, Sebeș și Jidova [249]. Deci Severinul a fost ocupat de unguri după această dată, în luptă cu turcii.

Chiar în 1419 toamna, oastea ungurească era concentrată în Banat pentru o expediție proiectată contra turcilor. Regele Sigismund veni să conducă personal războiul; la 26 octombrie el era la Porțile de Fier [250], la 28 la Vodița [251].

---

este citat în Cronologia tabelară (Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 22). Stăpînirea peste munți și pînă la Poarta de Fier cuprindea Amlașul, Făgărașul și Severinul.

[248] *Doc.*, I, 2, 511 squ.

[249] *Ibidem*, p. 508, cf. p. 531.

[250] Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmunds*, II, 412, 451 squ.

[251] Venelin, p. 54 (originalul la Arh. st., Doc. Tismenei). Documentul are data: „luna lui octombrie 28, anul de la nașterea lui Hristos 1420, iar de cînd sînt rege al țării Ungurești anul 34, iar de cînd sînt împărat roman anul al zecelea". În octombrie 1420, Sigismund era în Boemia, unde în 31 se afla la Kunraditz. (Aschbach, III, 89, *Regesten und Itinerar*, p. 435). La Vodița el nu putea să fie decît în 1419, cînd cu două zile mai înainte se afla la Porțile de Fier. Data 1420 în loc de 1419 este socotită, începîndu-se anul de la 1 septembrie. Același mod de datare și în documentul dat la Oradea-Mare, 29 septembrie 1420 (= 1419), lui popa Agathon de la Vodița și Tismana (Venelin, p. 49 squ. originalul în Arh. st., docum. Tismanei), pe cînd Sigismund mai este constatat la Oradea-Mare în 1 oct. 1419 (Aschbach, II, *Regesten und Itinerar*,

225 | Un| armistiţiu încheiat apoi pe cinci ani a făcut să înceteze ostilităţile[252]. Pe timpul acesta, ungurii interveniră în certele pentru domnie între urmaşii lui Mircea, ajutînd pe Mihail contra vărului său Dan II (1420—1424, 1427—1431), care luă domnia cu ajutor de la turci[253].

Negreşit, în legătură cu aceste întîmplări, Severinul a fost retras ca feud ungurest de la voievodul susţinut de turci contra ungurilor, şi la această luptă cu turcii la Severin se raportă documentul de mai sus. Şi cronicile turceşti menţionează o luptă cu ungurii la Severin, întîmplată sub Mohamed I (1413—1421), după cît se vede, cea constatată prin mărturiile ungureşti[254]. La 28 octombrie 1419, cînd Sigismund, fiind la Vodiţa, confirmă acestei mănăstiri posesiunile şi libertăţile ei, între care şi cele ce le avea de mai înainte *„în Severin"* de bună seamă Severinul era deja în stăpînirea ungurilor.

226 | |Spre asigurarea posesiunii din nou ocupate, castelul fu renovat în anii următori: în 1424 se lucra încă la „reconstruirea şi restaurarea" lui[255]. El fu apoi dat, împreună cu districtele limitrofe din Banat ce i-au fost subordinate, ordinului Teuton din Prusia, al cărui magistru Nicolae de Redwitz îl luă în posesiune în 1430 cu titlu de ban al Severinului[256].

p. 484) <Ambele documente sînt publicate de P.P. Panaitescu, *Doc.*, I, pp. 121—125, nr. 40—41>.

[252] Huber, *Gesch. Oester.*, II, 530.

[253] Thurócz, IV, cap. 17, unde Mihail este numit Mircea. Stefan Losoncz, comandantul trupelor ungureşti, despre care cronicarul zice că a căzut în acest război, era în viaţă încă în 1427. Totuşi războiul, menţionat fără an înainte de încoronarea lui Sigismund ca rege al Boemiei (28 iulie 1420), trebuie pus pe la 1419—1420. Cf. Analele sîrbeşti, *Glasnik*, LIII, 81, a. 6929 (= 1421), var. 6927 (= 1419); *Spomenik*, III, 133, 140, 149, a. 6929 (= 1421). Ducas, ed. Bonn. p. 201. Stefan Losoncz, care în 1427 se află în oastea trimisă în Ţara Românească să susţină pe Dan II contra lui Radul II (*Codex dipl. patrius*, III, 352 squ.), poate să fi căzut în această expediţie confundată la Thurocz cu cea anterioară.

[254] Seadeddin, I, 344. Leunclavius, *Hist.*, col. 473.

[255] *Doc.*, I, 2, 531.

[256] *Ibidem*, pp. 553, 564, 565. Cf. Iorga, *Notes et Extraits*, II, 226. Pesty, *A Szörényi Bánság*, I, 276 sq.

Teutonii, aduşi la Severin pentru apărarea graniţelor ameninţate, n-au putut să se menţină aci. Deja în 1432 ei fură atacaţi de Vlad Dracul în unire cu turcii şi suferiră o grea înfrîngere[257]. Magistrul ordinului se mai află apoi numit ca ban al Severinului în 1434 şi 1435[258], dar în 1436, ca şi în anii următori, găsim aci bani ungureşti[259].

După încercarea lui Vlad Dracul de a recîştiga Severinul cu ajutorul turcilor, nu mai aflăm ştire despre o asemenea revendicare din partea domnilor români. În luptele următoare dintre turci şi unguri, castelul, fiind cuprins de turci în 1524, a fost în parte dărîmat şi apoi lăsat în părăsire[260]. Astfel Severinul a fost iarăşi unit cu Ţara Românească, cum se află în 1580[261]. Lîngă ruinele vechiului castel, numite Turnul-Severinului, s-a ridicat, în timpul mai nou, oraşul cu acelaşi nume.

Pe cînd Severinul, nemaifiind în posesiunea domnilor români ca feud unguresc, a fost suprimat şi în titlu (cu singura excepţie din 1421 la Radul II), Amlaşul şi Făgăraşul| au continuat să figureze în titlu încă mult timp | 227
după pierderea acestor posesiuni.

Ducatul transilvan n-a fost retras de unguri o dată cu Severinul. El a rămas unit cu Ţara Românească pînă în prima domnie a lui Vlad Ţepeş (1456—1462), ultimul voievod în a cărui stăpînire se mai găseşte.

După Mircea, fiul său Mihail, continuînd să întreţină bune relaţii cu Ungaria, a păstrat părţile de peste munţi, Amlaşul şi Făgăraşul, cum şi Severinul, ca feude ungureşti, cîteşi trele numite în titlul din hrisovul citat mai sus. Stăpînirea asupra posesiunilor transilvane o arată şi diploma lui din 5 iunie 1418 pentru saşii *(hospitibus)*

[257] Windecke, *Das Leben König Sigmunds* (Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit, XV-tes Jahrh), cap. 271, 294.

[258] *Doc.*, I, 2, 591, 599.

[259] *Ibidem*, p. 608. Pesty, I, 279, sqq.

[260] *Ibidem*, II, 3, 488—489.

[261] *Ibidem*, XI, 643 sq. Turcii voiau pe atunci să ia Severinul de la Ţara Românească şi să-l prefacă în raia, din motiv că ei l-au cucerit ca teritoriu deosebit, neaparţinînd Ţării Româneşti.

din Cisnădia, cărora le confirmă privilegiul, acordat de tatăl său, de a paşte vitele lor în munţii de sub stăpînirea lui[262]. Negreşit trebuie să înţelegem aci mai ales munţii din ţinutul Amlaşului, cu care Cisnădia se hotăra şi asupra cărui teritoriu urmaşii lui Petru de Cisnădia făceau pretenţii înainte de Mircea [263].

Mihail fiind răsturnat de Dan II, cu ajutorul turcilor, ungurii au luat Severinul, important ca punct strategic. Dar Amlaşul şi Făgăraşul n-au fost luate atunci. Deja în cel dintîi document cunoscut de la Dan II, din 10 septembrie 1421[264], ca şi în cele din urmă[265] găsim titlul de „herţeg la Amlaşului şi Făgăraşului", fără cel de „stăpînitor al banatului de la Severin". Prin păstrarea în titlu a posesiunilor transilvane, cu suprimarea Severinului, se exprima stăpînirea de fapt asupra celor dintîi. Pentru aceste posesiuni, Dan se recunoscu ca vasal unguresc, în care calitate el a fost susţinut apoi de unguri contra lui Radul II, ajutat de turci[266].

Sub Vlad I Dracul (1431—1446), căruia regele îi recunoaşte titlul: „*terrarum de Omlasch et de Fogaras Dux*"[267]
228 | stăpînirea asupra părţilor de peste munţi este constatată, în afară de titlu, prin o donaţie a lui în ţara Făgăraşului, din 20 ianuarie 1432[268]. După cît se vede, el a păstrat posesiunile transilvane, împreună cu titlul de „herţeg al Amlaşului şi Făgăraşului", şi după ostilităţile trecătoare ce a avut apoi cu ungurii. Pe timpul lui, aceste posesiuni nu se găsesc în stăpînirea ungurilor; iar el recunoştea suzeranitatea ungurească pînă la ostilităţile din urmă, care i-au atras căderea.

Vladislav II (1451—1556), de asemenea vasal unguresc, stăpînea părţile de peste munţi, ca posesiuni moştenite

[262] *Doc.*, I, 2, 502.
[263] Vezi p. 26 nr. 1 <v. supra. p. 116>.
[264] Arh. st., Doc. Tismenei. <P.P. Panaitescu, *Doc.*, I, pp. 150—153, datat 1428>.
[265] Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 73 a. 1430. Miletič, pp. 54, 57, a. 1431. < P.P. Panaitescu, *Doc.*, I, pp. 161—163>.
[266] *Doc.*, I, 2, 534, 544—550. Cf. Windecke, c. 206.
[267] *Ibidem*, p. 749, a. 1431.
[268] *Doc.*, I, 2, 573.

de la predecesori. Într-o scrisoare către braşoveni, fără dată, el se plînge că Ioan Huniad, pe atunci încă guvernator al Ungariei (pînă în decembrie 1452), voieşte să-i ia a lui „dreaptă ocină Făgăraşul şi Amlaşul", el însă nu o va părăsi decît o dată cu capul [269].

În acelaşi înţeles şi Vlad II Ţepeş, într-o scrisoare către sibieni din 14 martie 1457[270], numeşte Amlaşul ca „dreaptă moştenire" a sa *(nostram veram hereditatem)*. Încă într-o scrisoare a acestuia către braşoveni din 26 iulie 1460[271], „districtul Făgăraşului" este numit ca posesiune a lui *(in nostra possessione districtus Fogorasch)*. Posesiunea i-a fost recunoscută, ca şi titlul „*dominus terrarum de Fogoras et Omlas*", pe cînd Vlad recunoscu suzeranitatea regelui prin un act dat la Tîrgovişte în 6 septembrie 1456[272]. Negreşit de la acest „Vlad Voievod" este şi donaţia în „districtul Amlaşului", menţionată într-un act din 1464, cînd părţile de peste munţi erau deja în stăpînirea ungurilor[273].

| Încă în martie 1460, Amlaşul şi Făgăraşul erau considerate, în Ungaria, ca aparţinînd domnului Ţării Româneşti. Pretendentul Dan, fiul lui Dan III (1446—1448 [1451]), refugiat în Ardeal şi trimis de Matei Corvin contra lui Vlad Ţepeş, se numeşte, într-o scrisoare din 2 martie al acelui an, „*Dei gratia Vaivoda Transalpinensis et dominus* | 229

[269] Miletič, p. 75. Bogdan, *Documente şi Regeste privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ungaria*, p. 60 <Idem, *Relaţiile*, I, pp. 85—86>.
[270] *Archiv für siebenbürg. Landeskunde*, XXI (1887), 351. <Hurmuzaki—Iorga, *Doc.*, XV p. 47 nr. 82>.
[271] Copiile Acad. Rom., <*Ibidem*, p. 56, nr. 97>.
[272] Copiile Acad. Rom. <*Ibidem*, p. 45, nr. 79>.
[273] Iorga, *Studii şi documente*, III, p. LXVIII. Cf. Hasdeu, *Ist. crit. a Rom.*, I, 24, unde actul a fost publicat mai întîi. Donaţia nu pare să fie de la Vlad Dracul, căruia se atribuie, căci posesorul din 1464 primise acel teritoriu numai de curînd de la regele (Matei Corvin 1458—1490), iar „predecesorul" lui îl avuse „a magnifico Wlad Vaivoda", prin care trebuie să înţelegem pe ultimul domn cu acest nume, care a stăpînit peste munţi.

terrarum Umulus et Fugurasch"[274]. Recunoscîndu-i-se în Ungaria acest titlu cu pretenţiile la domnia Ţării Româneşti, i se recunoştea şi dreptul la posesiunile transilvane ca părţi apartenente.

În luptă cu Vlad, Dan fu prins şi omorît în aprilie 1460[275];
230 | iar în august următor, Vlad năvăli peste munţi, | pustiind Amlaşul şi Făgăraşul. Posesiunile transilvane se vede că erau deja în stăpînirea ungurilor. Confiscarea lor, urmată probabil după moartea lui Dan, pare a fi provocat năvălirea lui Vlad.

---

[274] Iorga, *Lucruri noue despre Vlad Ţepeş*, „Conv. lit.", XXXV, 158. De la acest Dan mai sînt cunoscute trei scrisori către braşoveni, fără an (Miletič, p. 68 sq.; Bogdan, p. 67 sqq.). În două din ele, el se numeşte fiul lui Dan Voievod, fost domn, „care a slujit creştinilor"; una din acestea menţionează pe „chesarul-craiul", prin care trebuie să înţelegem pe împăratul Frideric III, ales în 17 februarie 1459 rege al Ungariei contra lui Matei Corvin. (Scrisoarea, pusă de d. Bogdan, *op. cit.*, la 1456—1459 <*Relaţiile*, I, p. 101—102>, ar fi deci dată între 17 februarie 1459 şi 2 martie 1460). Tatăl său Dan, a cărui văduvă este arătată aci încă în viaţă, caută să fie voievodul Dan cel pus de Ioan Huniad în locul lui Vlad Dracul şi arătat ca domn pe timpul bătăliei din Cîmpul Mierlei din 1448 (Chalcondylas, ed. Bonn, pp. 259 sq. 338, sq. 358; Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, p. 96). Acest Dan III (numit la Chalcondylas „fiul lui Bassaraba"), de la care nu este cunoscut nici un document, era probabil fiul lui Dan II („Basarab" ca reprezentant legitim al dinastiei, în deosebire de fiii naturali ai lui Mircea), care în hrisoavele sale numeşte ca „fii întîi-născuţi" ai săi pe *Danciul* şi pe *Basaraba*. (Arh. st. Doc. Tismenei, a. 1421; Acad. Rom., a. 1428 în trad., cf. *Cronologia tabelară*, a. 6937 <P.P. Panaitescu, *Doc.*, I,. pp. 151—154, nr. 53—54>, Dan II (mort 1431) e mai greu să fie admis ca tatăl pretendentului din 1460, pe care povestirile săseşti contemporane despre Vlad Ţepeş, făcînd menţiune de uciderea lui (Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 92), îl numesc „tînărul Dan" *(den jungen Dan)*. Cf. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. XXVIII squ. şi Bogdan, *op. cit.*, unde Dan cel numit de Chalcondylas şi Luccari la 1446 şi 1448 este presupus, ca identic cu Vladislav, fiul lui Dan II, constatat la 1451—1456.

[275] Katona, *Historia critica regum Hungariae*, XIV, 338. Cf. Iorga, *Lucruri noue despre Vlad Ţepeş*, *loc. cit.*, pp. 152, 159.

[276] Diploma lui Matei Corvin din 3 decembrie 1462. *(copiile Acad. Rom.* <Hurmuzaki-Iorga, *Doc.*, XV, p. 58 nr. 100>, Annales Brassovienses, a. 1460. (Schwandtner, III, 211). Dracole Wayda, ed. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, pp. 99 squ. 102.

După detronarea lui Vlad Ţepeş şi înlocuirea lui prin Radul III cel Frumos ca vasal turcesc (august 1462), Matei Corvin dispune de părţile de peste munţi ca de nişte posesiuni revenite la coroană. În acelaşi an (3 decembrie), el făcu o donaţie în ţara Făgăraşului [277] şi, înainte de 8 octombrie 1464, o donaţie în districtul Amlaşului [278]. În 1464 el conferi „districtul Făgăraşului, cu oraşul Făgăraş şi cu posesiunile Cuciulata, Comana, Vineţiele amîndouă (cea de jos şi cea de sus) şi Părău", lui Ioan Gereb de Wingarth (= Vingard) şi urmaşilor lui [279]. Iar în 1467 el dispuse ca „provinciile Făgăraş şi Amlaş" să fie ţinute totdeauna la dispoziţia regelui spre a putea fi date, în caz oportun, voievozilor transalpini[280]. Totuşi în 1469 ambele ţinuturi fură date scaunelor săseşti, cărora Matei Corvin le confirmă din nou în 1472[281]. Ele au rămas apoi unite cu ţara saşilor, astfel desfiinţîndu-se fosta ţara vlahilor din Transilvania, trecută ca feud unguresc în stăpînirea domnilor Ţării Româneşti.

Sub urmaşii lui Vlad Ţepeş, pretenţiile asupra vechilor posesiuni transilvane continuă a fi exprimate prin titlul de „herţeg al părţilor de peste munţi Amlaş şi Făgăraş", titlu păstrat apoi şi după ce domnii următori au renunţat de fapt şi la pretenţii. O ultimă încercare de a recîştiga aceste posesiuni strămoşeşti este constatată sub Radul IV (1496—1508), care în 1503 ceru regelui Ungariei, Vladislav
II, să-i | restituie, pentru serviciile sale credincioase, | 231
„posesiunile moştenite *(hereditates)* de la bunul său (Vlad Dracul) şi de la străbunul său (Mircea) în regatul Ungariei, Amlaş şi Făgăraş"[282]. Vladislav îi conferi apoi Gioagiul-de-Jos (*Aldiod* = Algyogy) în comitatul Hunedoarei, drept răsplată pentru credinţa statornică a voievodului şi pentru serviciile prestate „după datina străbunilor şi antecesorilor lui", cum şi ca „statornic membru

---

[277] Copiile Acad. Rom. <Hurmuzaki-Iorga, *op. cit*>.

[278] Vezi mai sus p. 228 n. 4 <v. supra p. 139 n 271>

[279] *Doc.*, II, 2, 155, 190.

[280] *Ibidem*, p. 179.

[281] *Ibidem*, p. 189, 192, 201, 222; cf. p. 511, a. 1503.

[282] *Doc.*, II, 2, 509.

al regatului"[283]. Tot aşa Radu VI de la Afumaţi (1522—1529), ca voievod credincios Ungariei, a primit de la regele Ludovic II (1516—1526) Vinţul de Jos şi Vulperul (pe Mureş, din jos de Alba-Iulia), cu patru sate româneşti dependente, posesiuni date apoi şi lui Radul VII Paisie (1534—1546) de Ioan Zapolya (1526—1540), ungurii primind în schimb de ambele dăţi, cetatea Poienari în Ţara Românească[284].

Aceste au fost ultimele posesiuni peste munţi ale domnilor Ţării Româneşti, cedate de regii Ungariei spre a-i ţine încă în oarecare atîrnare. Pretenţiile asupra vechilor feude, Amlaşul şi Făgăraşul, s-au redus apoi la o simplă amintire în titlul domnesc.

---

[283] *Ibidem*, II, 1, 17 squ., ;II, 2, 572.
[284] *Doc.*, II, 3, 408; II, 4, 721.

ROMÂNII ÎN DACIA TRAIANĂ PÎNĂ LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR

(Chestiunea română)[1]

De la cele dintîi mărturii despre românii din Dacia Traiană, tradiţia istorică era că ei sînt aci din timpul dominaţiei romane. Deja în secolul XI scriitorul bizantin Kekavmenos pune originea „vlahilor" la cucerirea Daciei de către împăratul Traian, considerîndu-i ca urmaşi ai dacilor supuşi de acest împărat; iar în secolul XII cronicarul bizantin Kinnamos numeşte pe vlahii din nordul Dunării ca „urmaşi ai vechilor coloni din Italia". În *cronicile ungureşti* ei sînt arătaţi ca „coloni ai romanilor", ştire luată dintr-un izvor comun, anterior secolului XIII. Această tradiţie istorică, cunoscută în Ungaria, umanistul Bonfin, istoriograf al Ungariei la curtea regelui Matei Corvin, a precizat-o după ştirile scriitorilor antici despre cucerirea şi colonizarea Daciei, arătînd pe români ca urmaşi ai coloniilor romane, aduse în Dacia de Traian. Pe baza tradiţiei istorice, precizată de Bonfin, stau apoi, pînă în secolul XVIII, istoriografii următori care s-au ocupat de această chestiune.

În istoriografia română, cele dintîi cronici au numai o amintire vagă şi întunecată despre originea romană a românilor, care „au venit de la Râm" (= Roma) sau care „s-au despărţit de romani". Abia Miron Costin († 1692), în *Cartea pentru descălecatul dentăi* a dat, pe urmele lui Bonfin, acestei tradiţii naţionale o formă precisă, cu expunerea istorică a cuceririi şi colonizării romane a Daciei.

---

[1] Din *Enciclopedia Română*, publicată din însărcinarea şi sub auspiciile „Asociaţiunei pentru literatura română şi cultura poporului român" de Dr. C. Diaconovich (editura W. Krafft, Sibiu), vol. III<1>

După el, fiul său, Nicolae Costin *(Cartea pentru descălecatul dentăi)* şi mai ales Dimitrie Cantemir *(Hronicul romano-moldo-vlahilor)* au completat, în direcţia dată, cunoştinţele istorice despre începutul românilor în Dacia. Mai puţin cunoscută a rămas *Istoria ţării Româneşti dintru început* (fragment), scrisă în acelaşi spirit, probabil de stolnicul Constantin Cantacuzino († 1716).

Vechea tradiţie istorică, dezvoltată în direcţia dată de Bonfin, a fost general admisă în istoriografie pînă în a doua jumătate a secolului XVIII. Cel dintîi care se abate de la tradiţie, în mod critic, este Thunmann *(Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig 1774); el susţine că dacoromânii sînt urmaşii dacilor romanizaţi sub dominaţia romană, precum macedoromânii urmaşii tracilor romanizaţi din Peninsula Balcanică. Prin această publicaţie s-a atras atenţia mai ales asupra macedoromânilor, pînă atunci lăsaţi aproape în afară de discuţie în scrierile relative la originea românilor. Sulzer *(Geschichte des Transalpinischen Daciens*, Wien 1781—1782) caută apoi originea tuturor românilor în Peninsula Balcanică, unde admite că ei s-au format ca popor omogen şi de unde ei ar fi venit în nordul Dunării abia în secolul XII şi XIII. Argumentele principale ale acestei ipoteze sînt: 1) mărturia scriitorilor antici despre strămutarea peste Dunăre a provincialilor romani din Dacia Traiană la părăsirea acestei provincii sub Aurelian (270—274); 2) lipsa de mărturii sigure despre existenţa românilor în nordul Dunării înainte de secolul XII, pe cînd în sudul Dunării ei se află numeroşi şi răspîndiţi; 3) unitatea limbei dacoromânilor şi a macedoromânilor, care presupune o anterioară unitate teritorială; 4) religia românilor, devotaţi bisericii răsăritene, care nu s-a putut forma în Dacia, unde sub stăpînirile păgîne nu exista organizaţie bisericească, iar după creştinarea ungurilor predomina catolicismul[2]; 5) starea politică a românilor din Transilvania, unde ei erau lipsiţi de drepturi politice faţă de celelalte naţiuni (unguri, secui, saşi), ceea ce nu s-ar putea admite la un popor autohton. Această ipoteză a fost primită în parte de Engel *(Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum*, Vindobonae 1794; *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle 1804), care însă pune imigrarea în secolul IX înainte de venirea ungurilor, pe cînd ambele maluri ale Dunării erau sub stăpînire bulgară.

Noile teorii despre originea românilor, mai ales cele ale lui Sulzer şi Engel, n-au aflat la început aderenţi în istoriografie; totuşi ipoteza lui Sulzer a fost pusă numaidecît în serviciul luptelor politice, spre a contesta românilor din Transilvania dreptul istoric pe care ei îl invocă într-o petiţie către împăratul Leopold II *(Supplex libellus Valachorum Transilvaniae cum notis historico-criticis I.L. E(der) civis Transilvani*, Cluj 1791). În contra lor se îndreaptă scrierea lui Maior: *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda 1812), susţinînd continuitatea şi puritatea elementului roman; în acelaşi spirit sînt şi scrierile istorice ale contemporanilor săi Şincai *(Cronica Românilor*, tipărită mai tîrziu; *Răspuns lui Eder*, nepublicat) şi Clain (nepublicate).

Un mod de a vedea deosebit de cel al istoricilor transilvăneni se află în principate, în publicaţiile apărute la începutul secolului XIX în limba greacească asupra istoriei române: Fraţii Tunusli, *Istoria Ţării Româneşti* (Viena 1806), Philippide, *Istoria României* (Lipsca 1816), Fotino, *Istoria Daciei* (Viena 1818). În Istoria Tunuslilor (tradusă după un manuscript românesc al familiei Cantacuzino de la finea secolului XVIII), tradiţia cronicii Ţării Româneşti despre originea vechiului banat al Basarabilor în Oltenia, arătat ca fiind descălecat de români veniţi de peste Dunăre „multă vreme" înainte de întemeierea principatului, este interpretată (independent de Sulzer) în înţelesul unei imigrări române din Dacia Aureliană, ca întoarcere la românii rămaşi în Dacia Traiană, pusă după 600. Această interpretare a fost primită şi de Fotino, care pune imigrarea pe la începutul secolului VII. Philippide se abate de la istoriografia naţională de pînă atunci, admiţînd romanizarea dacilor, pe lîngă alte vederi noi asupra istoriei vechi a românilor.

Murgu *(Beweis dass die Wallachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind*, Buda 1830) apără ideile susţinute de Maior, combătînd unele scrieri contrare, de altmintre fără importanţă. Kogălniceanu *(Histoire de la Valachie et de la Moldavie*, Berlin 1837, ed. a II-a, 1854), dînd tradiţiei despre descălecatul de peste Dunăre al banatului oltenesc al Basarabilor acelaşi înţeles ca la Tunusli şi Fotino, admite o admigrare română în Dacia Aureliană, pe care o pune pe la finea secolului VII.

Continuitatea elementului roman, susţinută şi prin autoritatea lui Gibbon *(The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 1776, ş.u.), a urmat să fie menţinută şi în istoriografia străină, fie în concepţia veche, fie în înţelesul teoriei lui Thunmann. Mai mult sau mai puţin în înţelesul acestei teorii, ea a fost admisă şi de filologi. (Kopitar, *Albanische, walachische und bulgarische Sprache*. Jahrbücher der Literatur, Wien, 1829, Schuller, *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae sive rumunae epicrisis*, Sibiiu, 1831; *Zur Frage über den Ursprung der Romänen und ihrer Sprache*, Sibiiu 1855. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bonn 1836 ş.u. Fuchs, *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnis zum Lateinischen*, Halle 1849).

Între filologi, cel dintîi care a susţinut o teorie contrară continuităţii este slavistul Miklosich *(Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien 1862). El se deosebeşte de Sulzer şi Engel, punînd emigrarea din Dacia Aureliană ca urmare a aşezării slavilor în sudul Dunării, prin care elementul roman de acolo a fost împins parte spre miazăzi (macedoromânii), parte spre miazănoapte (dacoromânii). În scrierile sale mai din urmă *(Wanderungen der Rumunen*, Wien 1879; *Beiträge zur Lautlehre de rumunischen Dialekte*, Wien 1881—1882), în care dă atenţie şi românilor din Istria, el n-a modificat prima sa părere decît în ce priveşte începutul formaţiunii poporului român, punîndu-l înainte de cucerirea Daciei, deja la cucerirea Iliricului, unde românii s-ar fi format mai ales prin romanizarea ilirilor, străbunii albanezilor de astăzi.

Astfel teoria migraţiei, după Sulzer şi Engel, neadmisă nici de istorici nici de filologi, a fost reluată de Miklosich, mai ales din consideraţii lingvistice, care reclamă ca necesară o unitate teritorială pentru formarea limbii româneşti înainte de separarea celor trei dialecte principale (dacoromân, macedoromân şi istroromân). Însă ea a fost răspîndită mai ales prin Roesler *(Romänische Studien*, Leipzig 1871), care a susţinut-o cu aparatul critic al istoriografiei moderne. Teoria lui Roesler este în fond ipoteza lui Sulzer, expusă în formă mai ştiinţifică şi completată în datele privitoare la argumentele istorice şi lingvistice. În noua sa înfăţişare, ea găsi mai mult răsunet în istoriografie şi mai ales în cercurile filologice. Dar şi consideraţii de ordin politic n-au lipsit să contribuie la propagarea ei, mai ales în Ungaria, unde în luptele naţionale se căutau şi arme din arsenalul istoriei: astfel, teoria lui Roesler a devenit o „axiomă" a istoriografiei ungureşti din zilele noastre.

În afară de scrierile militante din acest punct de vedere, lipsite de seninătatea ştiinţifică, teoria migraţiunii n-a aflat, după Miklosich şi Roesler, decît un singur apărător între învăţaţii care i-au dat o specială atenţie (pe lîngă cei care numai s-au pronunţat în favoarea ei), anume Tomaschek *(Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Wien 1882), mai înainte adversar al ei. Ca argument nou, Tomaschek aduce probe pentru originea romană a creştinismului la români, dezvoltat în Imperiul roman de la Constantin <cel> M<are> încoace. El pune imigrarea în secolul XI şi XII, socotind de la mijlocul secolului XII cele dintîi ştiri sigure despre români în nordul Dunărei, fără să ţină seamă de tradiţia cunoscută chiar pe atunci lui Kekavmenos (pe care îl interpretează pe dos în sensul teoriei susţinute) şi lui Kinnamos despre originea şi vechimea lor.

Continuitatea elementului roman în Dacia a găsit apărători îndeosebi în: Jung *(Die Anfänge der Rumänen*, Wien 1876; *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck 1877, ed. a II-a 1887; *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, Innsbruck 1881), Pič

(*Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig 1880; *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, Leipzig 1882; *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, Leipzig 1886) şi Tamm (*Ueber den Ursprung der Rumänen*, Bonn 1891).

Jung, plecînd de la colonizaţia şi romanizarea Daciei Traiane, pentru a căror intensitate aduce probe din inscripţii şi alte mărturii antice, arată imposibilitatea unei strămutări complete a numeroasei populaţii ce vorbea limba romană; cei rămaşi pe loc, mai ales poporul de jos şi elementul autohton romanizat, sînt străbunii dacoromânilor, iar macedoromânii sînt urmaşii elementului roman şi romanizat <3> din dreapta Dunărei. Pič invoca în sprijinul continuităţii, pe lîngă mărturiile cronicarilor despre vechimea românilor în Dacia, mai ales starea lor politică din evul mediu în regatul ungar, unde ei se bucurau de oarecare autonomie naţională, cu drept propriu românesc (*jus valachicum*), recunoscut din vechime, iar nu acordat prin privilegii, precum naţionalităţilor imigrate. Pe teritoriul colonizaţiei romane mai intense, în partea sud-vestică a teritoriului dacoromân, el constată la români existenţa tipului roman (observat şi de alţi scriitori), o probă mai mult pentru continuitatea elementului roman în această parte. Tamm, cumpănind argumentele *pro* şi *contra*, se declară pentru continuitate, în sprijinul căreia mai pune şi faptul istoric al expansiunei româneşti din părţile muntoase şi centrale ale Daciei în cîmpia din răsărit de Carpaţi.

Pentru continuitate s-au declarat foarte hotărît şi marii istorici Ranke (*Weltgeschichte* III, Leipzig 1883), şi Mommsen (*Römische Geschichte* V, Berlin 1885), cum şi geograful istoric Kiepert (*Alte Geographie*, Berlin 1878; *Zur Ethnographie der Donauländer*, în „Globus", 1878) şi etnograful Diefenbach (*Völkerkunde Ost-Europas*, Darmstadt 1880), acesta din urmă admiţînd numai o admigrare din sudul Dunării la vechiul element mai numeros şi fundamental din Dacia Traiană. În cercurile filologice însă, părerile înclină mai mult spre teoria originei românilor în sudul Dunării.

În istoriografia naţională, scrierile relative la chestiune, în faza din urmă de la Miklosich şi Roesler încoace, se apropie, în deosebire de cele anterioare, mai mult sau mai puţin de noile teorii. Astfel, teoria despre elementul autohton romanizat ca părtaş la formarea poporului român pe lîngă elementul roman colonizat, combătută de Maior şi contemporanii săi, este astăzi, după precedentul dat de B. P. Hasdeu în mai multe scrieri istorice şi filologice, general admisă. De asemenea şi pentru teoria migraţiunii s-au pronunţat unele voci, între care mai întîi Hurmuzaki (*Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, publicaţie postumă, 1878 ş.u.), admiţînd-o pe lîngă continuitatea unui rest de element roman. Studii speciale asupra chestiunii însăşi au publicat Xenopol (*Teoria lui Roesler*, Iaşi 1884; *Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge*, Paris 1885) şi scriitorul acestor rînduri (Onciul, *Teoria lui Roesler*, în „Convorbiri literare", 1885; *Zur rumänischen Streitfrage*, în „Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung", 1887; *Originile Principatelor Române*, Bucureşti 1899 < v. mai sus vol. I, pp. 131—260, 271—279 şi 560—715 >.

Xenopol stă mai ales pe baza rezultatelor lui Jung şi Pič, la care mai adaogă în sprijinul continuităţii două argumente noi: 1) din toponimie, arătînd că în munţii Daciei predomină nomenclatura românească, probă pentru vechimea românilor în părţile muntoase; 2) din elementele ungureşti ale limbii române, care sînt aproape aceleaşi la toţi dacoromânii, probă că în cîmpia răsăriteană ei au venit din regatul ungar, de unde au adus aceste elemente. Onciul, susţinînd continuitatea pe teritoriul colonizaţiei romane (Oltenia cu partea răsăriteană a Banatului şi Transilvania), admite o admigrare din sudul Dunării după aşezarea slavilor şi bulgarilor în părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice în secolul VII, pînă atunci locuite de populaţie romanică. În unitatea teritorială pe ambele maluri ale Dunărei s-a format pînă atunci limba română cu cele trei dialecte principale, separate apoi prin invazia slavă, de către care vechea populaţie romanică s-a retras mai ales spre miazăzi, dar parte şi

spre miazănoapte. Prin admigrarea din miazăzi se explică diferitele elemente de incontestabilă origine transdanubiană, cum şi amestecul celor trei dialecte ce se constată pe pămîntul Daciei, amestec urmat în aşa mod că pe teritoriul colonizaţiei romane mai intense s-a păstrat mai curat dialectul dacoromân, pe cînd în celelalte părţi se află unele particularităţi caracteristice de ale dialectelor transdanubiane (macedoromân şi istroromân).

Din punct de vedere lingvistic, chestiunea a fost tratată de Hasdeu *(Strat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, în „Anal. Acad. Rom.", 1892; *Românii Bănăţeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal şi teritorial*, în „Anal. Acad. Rom.", 1896) şi de O. Densuşianu *(Histoire de la langue roumaine*, Paris 1901, încă neterminată). Hasdeu pune formarea limbii româneşti, cu cele trei dialecte ale ei, în Oltenia, Banat şi partea sud-vestică a Transilvaniei, în unitate teritorială cu elementul roman din Moesia (moeso-latinii) şi Iliria (iliro-latinii); macedoromânii şi istroromânii ar fi emigrat din Dacia Traiană după venirea ungurilor (finea secol. IX), iar moeso-latinii şi iliro-latinii ar fi dispărut între bulgari şi sîrbi, fiind slavizaţi. Densuşianu pune formarea limbii româneşti în Peninsula Balcanică, mai ales în Iliria, în vecinătate cu albanezii, unde ea a primit elemente de origine sau afinitate albaneză; dînsul admite şi „conservarea unui oarecare element roman în Dacia după părăsirea acestei provincii de către legiunile romane", fără să arate (pînă acum) importanţa lui pentru formarea limbii.

Aşa cum chestiunea se prezintă azi, ea nu poate fi considerată ca rezolvată definitiv într-un sens sau în altul. În lipsă de mărturii istorice indiscutabile ca probe sigure, o soluţie decisivă nu se poate aştepta (pînă la eventuale descoperiri noi) decît de la studiul limbii şi al toponimiei. Pînă atunci însă, tradiţia istorică, aşa cum e constatată de la cele dintîi mărturii asupra românilor din Dacia, decide pentru continuitate, rămînînd probabilă numai o admigrare din sudul Dunărei, suficientă spre a explica tot ce s-a invocat mai cu temei pentru teoria migraţiunii.

* * *

Formarea poporului român a început negreşit în Peninsula Balcanică, prin cucerirea Iliricului, începută pe timpul republicei la ţărmul adriatic şi terminată sub August la Dunăre. Pînă la cucerirea Daciei (106), provinciile ilirice, Dalmaţia (între Adriatică şi Sava pînă la Drina), Pannonia meridională (între Sava şi Drava) şi Moesia superioară (pe ambele maluri ale Moravei), au fost în mare parte romanizate, aşa că ele au putut să dea un contingent însemnat pentru colonizarea ei: între coloniile cunoscute după patria lor, elementul iliric se prezintă ca relativ cel mai numeros în Dacia. Prin mijlocirea elementului iliro-latin dintre Dunăre şi Adriatică, elementul roman din Dacia a urmat să se dezvolte în neîntreruptă legătură teritorială cu lumea latină, iar în această unitate etnică s-a format la Dunăre, pe o parte şi pe alta, elementul omogen care a dat naştere poporului român. Dar acest popor nu s-a făcut şi nu s-ar fi făcut fără de cucerirea şi romanizarea Daciei, prin care mai ales s-a îndeplinit întemeierea lui şi s-a asigurat existenţa lui.

Teritoriul colonizaţiei romane în Dacia cuprindea Oltenia, cu partea răsăriteană a Banatului şi Transilvania. Pe acest teritoriu, elementul autohton a fost, după mărturiile din antichitate, foarte redus, parte prin războiul de exterminare al lui Traian, parte prin retragere dinaintea cuceritorului; cei rămaşi au dispărut curînd între coloni, fiind romanizaţi. Aci s-a dezvoltat o viaţă romană foarte intensă, în colonii, municipii, staţiuni militare şi alte aşezări mai mici, care împleau reţeaua căilor aşternute. Aceste căi plecau de la Dunăre pe cinci linii (Olt, Jiu, de la Turnu-Severin, de la gura Cernei şi de la gura Caraşului), unindu-se la Ulpia Traiană (lîngă Haţeg) şi la Apulum (Alba-Iulia) şi continuîndu-se pe la Potaissa (Turda) şi Napoca (Cluj) pînă la Porolissum (Moghigrad) în valea Someşului; alte linii duceau spre răsărit (pe Olt, Tîrnava Mare, Mureş şi Someş) pînă în munţi, iar spre apus în regiunea minelor de aur şi pe Mureş pînă la Tisa. În reţeaua acestor căi, civilizaţia şi limba romană, plantate prin „infinitele cete de oameni" pe care Traian le aduse spre a coloniza

țara „sleită de bărbați" în urma războiului (cum spun scriitorii antici), au ajuns curînd la cea mai înfloritoare răspîndire, despre care numeroasele inscripții și descoperiri arheologice dau elocventă mărturie. În celelalte părți ale țării însă, elementul dac s-a conservat, pe cît se vede, nedeznaționalizat sub dominația romană, spre a dispare apoi în potopul năvălirilor.

Elementul roman al părților colonizate, cu desăvîrșire romanizate în curs de mai bine de un secol și jumătate de dominație romană, nu putea să fie desființat prin un ordin de strămutare a provincialilor, odată cu retragerea legiunilor sub Aurelian (271). Cea mai mare parte a provinciei era deja pierdută în mînile barbarilor din timpul lui Gallien (260—268); iar cele două legiuni ale ei, mai înainte avînd cartierele lor generale la Apulum și Napoca, se află concentrate, în timpul din urmă, aproape de Dunăre în Banat. Ordinul de strămutare nu se putea executa decît în partea rămasă încă imperiului, și chiar acolo o strămutare completă era, după natura lucrului, nerealizabilă. Dacia Aureliană (între Vid și Timoc), provincia nou-înființată în amintirea celei pierdute, drept în fața Olteniei și aproximativ ca și aceasta de mare, unde au fost așezați provincialii ce au plecat cu legiunile, nu putea să adăpostească, pe lîngă populația sa proprie, tot elementul roman de pe întinsul teritoriu romanizat al Daciei Traiane. De altmintre, mărturiile scriitorilor antici nici n-au, după textul lor, acest înțeles.

Stăruința unui rest destul de însemnat al vechilor locuitori o arată, mai înainte de toate, vechea nomenclatură geografică ce s-a păstrat. Deși numele orașelor, prefăcute în ruine și cenușe, au dispărut în veacurile de barbarie, totuși rîurile au păstrat vechile lor nume: Olt *(Alutus)*, Motru (stațiunea *Amutria* sau 'Αμούτριον=*Ad-Mutrium*), Cerna *(Tsierna)*, Bîrsava (stațiunea *Bersovia*), Timiș *(Tibiscus*, la Jordanes *Tibisia)*, Mureș *(Marisus*, la Jord. *Marisia)*, Ampoiu (localitatea *Ampelum*), Criș (la Jord. *Crisia*), Someș *(regio Samus)*. Aceste nume (unele constatate și înainte de romani) n-au putut să fie

transmise decît prin vechii locuitori; iar faptul că ele s-au păstrat chiar pe teritoriul colonizat (deși cu unele modificări fonetice de altă natură decît la elementele latine ale limbii române, fie ca nume dace, fie sub influența celorlalte neamuri) vorbește pentru continuitatea elementului roman în această parte.

Că unele resturi de populație romanică au rămas după părăsirea provinciei, admit și adversarii continuității; dar aceste resturi, susțin ei, au trebuit să piară în timpul năvălirilor. Această părere nu e sprijinită prin mărturiile istorice. Chiar părțile care au fost mai intensiv colonizate și romanizate nu se găsesc locuite de barbarii ce au stăpînit Dacia. Afară de slavi (supuși celorlalți barbari), toate popoarele năvălitoare, fii ai stepei, au evitat părțile muntoase care adăposteau elementul roman: goții s-au așezat în cîmpia din răsărit de Carpați, unde îi aflăm de cîte ori se arată locuințele lor; hunii, gepizii, avarii și ungurii, în cîmpia din apus; pecenegii și cumanii, la răsărit de Carpați. În părțile centrale și muntoase ale Daciei s-au așezat durabil singuri slavii (amestecați cu sarmați), care în nomenclatura topografică de origine slavă, răspîndită peste întreaga Dacie, pe lîngă numeroasele elemente slave în limba dacoromânilor, ne-au lăsat mărturia existenței lor mai îndelungate, ei înșiși dispărînd prin romanizare. Aceste sînt fapte istorice incontestabile, care nu justifică deloc părerea că resturile romanice în Dacia ar fi trebuit să piară în timpul năvălirilor.

Cele mai vechi locuințe ale românilor în Dacia se găsesc chiar pe teritoriul colonizației romane. Tradiția națională, păstrată în cronicele Țării Românești și ale Moldovei, cunoaște ca teritoriu românesc înainte de întemeierea principatelor numai Oltenia și Transilvania, cu părțile limitrofe ale Ungariei, pe rîurile Olt, Mureș, Criș și Tisa. În țara cucerită de unguri, vechile anale rusești din cronica lui Nestor († 1114) arată, la venirea acestora, pe „vlahi și sloveni" ca locuitori aflați acolo. Cu ele concordă și toate cronicele unguregti, care cunosc pe „vlahi" ca vechi locuitori ai țării, îndeosebi în Transilvania, veniți ca „coloni ai romanilor". Cele dintîi documente ce

fac menţiune despre români în nordul Dunării îi arată mai întîi în Transilvania unde o parte de ţară se numea, pe la începutul secolului XIII, „ţara vlahilor" *(terra Blacorum)*, ca teritoriu autonom, cu familii ce aveau acolo posesiuni din „timpuri imemoriale". Contemporanii îi considerau ca pe poporul cel mai vechi în ţară, cum se vede din mărturiile cronicilor ungureşti din secolul XII şi XIII.

Cel mai vechi cronicar cunoscut al Ungariei, notarul regelui Bela (secol. XII), are ştire şi despre un ducat român pe care ungurii l-au aflat în Transilvania, pe lîngă alte două ducate <4> în părţile de lîngă Tisa, unul la miazănoapte, altul la miazăzi de Mureş, cîteşi trele supuse de unguri. În partea sud-estică a Transilvaniei, unde se află apoi „ţara vlahilor", un alt ducat s-a păstrat, după mărturia celorlalte cronice ungureşti, pînă în timpul lui Stefan cel Sfînt, care îl supuse pe la 1002.

Un vechi ducat român, a cărui existenţă este pusă, negreşit ca procronism, chiar în timpul lui Attila, este menţionat în epopeea germană Nibelunge (scrisă în secolul XII). „Ducele din ţara vlahilor", numit aci alăturea cu „grecii (= Imperiul bizantin) şi cu „pecenegii" (popor turc, la răsărit de Carpaţi), între care vecini un asemene ducat nu putea să fie decît în secolul XI (între greci şi pecenegi) şi XII (între greci şi cumani, confundaţi cu înrudiţii pecenegi pe care i-au înlocuit), trebuie căutat în Oltenia, pe atunci singura ţară românească ce nu se află sub stăpînirea altui neam. În Oltenia, tradiţia naţională, păstrată în cronica Ţării Româneşti, cunoaşte un vechi banat românesc, înfiinţat „multă vreme" înainte de întemeierea principatului. Acest banat se prezintă ca veche organizaţie naţională, de acelaşi fel ca şi ducatele arătate în părţile Daciei cucerite de unguri.

Astfel, toate ştirile concurg a înfăţişa pe români ca popor vechi în Oltenia şi Transilvania, teritoriul colonizaţiei romane.

Ducatul transilvănean în „ţara vlahilor", supus de Stefan cel Sfînt, este numit în cronicile ungureşti ca „ducat bulgar"; iar despre „ţara vlahilor" se zice, într-un document

din 1231, că mult mai înainte, în „timpuri ce trec peste memoria omenească", ea fusese, după tradiţia locală, „ţara bulgarilor".

După mărturii bizantine şi occidentale din secolul IX, stăpînirea bulgarilor din sudul Dunării (popor turc, de la care slavii supuşi au primit apoi numele) se întindea pe atunci şi în nordul fluviului, în partea numită „Bulgaria dincolo de Dunăre", hotărîndu-se spre apus cu francii din Pannonia şi cu moravii din partea nord-vestică a Ungariei de apoi. După aşezarea ungurilor la Tisa şi Dunăre, bulgarii (cu care ei au avut lupte la ocuparea ţării) sînt arătaţi, pe la mijlocul secolului X (Constantin Porphyrogenitul), ca „vecini răsăriteni" ai lor. Aceasta nu putea să fie decît în nordul Dunării, unde (după acelaşi autor) ungurii se întindeau dinspre apus pînă la „Puntea lui Traian" (lîngă Turnu-Severin), iar dinspre răsărit, pînă în dreptul Silistriei, se întindeau pecenegii. Între Silistria şi „Puntea lui Traian", malul stîng era încă sub stăpînirea bulgarilor, ca şi în secolul IX.

Deci „ducatul bulgar" din partea sud-estică a Transilvaniei, supus de unguri pe la 1002, în locul căruia se găseşte apoi sub stăpînirea ungurească teritoriul autonom „ţara vlahilor", era un voievodat dependent de Imperiul bulgar. Ca voievodate mai mult sau mai puţin dependente de Imperiul bulgar trebuie să înţelegem şi celelalte ducate arătate în Dacia la venirea ungurilor, cum şi banatul din Oltenia, stăpînirea bulgară în nordul Dunării fiind un fel de suzeranitate asupra unor teritorii cu organizaţie naţională proprie.

După mărturiile ce avem, părţile Daciei cucerite de unguri erau locuite de români, vechii locuitori ai ţării, şi de slavi. Dar despre slavi dau mărturie numai cronicile şi numeroasele numiri topografice de origine slavă; documentele nu-i mai arată decît doară ca imigreţi noi, cum erau rutenii în Maramureş, care sporadic au pătruns şi în Transilvania. În afară de aceştia, documentele nu cunosc aci decît unguri, saşi şi români: slavii vechi dispăruseră între români, cărora ei le-au lăsat numeroasele elemente slave în limbă.

În legătură cu slavii şi în dependenţă de Imperiul bulgar, românii din Dacia au primit şi instituţiile slave ce caracterizează apoi dezvoltarea lor politică. De atunci le-a rămas instituţia *voievodatului* şi a *cnezatului* (cu numiri slave), păstrată ca organizaţie naţională şi sub stăpînirea ungurească.

În regatul ungar, românii se găsesc trăind după un drept propriu românesc *(jus valachicum)*, sub conducători naţionali, numiţi *cnezi* (sau *udvornici* = vornici) pe teritoriu mai mic, de regulă sat dependent de un castel regal, şi *voievozi* [5] pe un teritoriu mai mare, district sau ţinut (cum în Maramureş). Aceşti conducători erau judecătorii românilor de pe teritoriile respective, strîngeau dările pentru rege şi îndeplineau celelalte servicii dominiale ce nu erau rezervate castelanilor sau altor funcţionari regali. Cnezatul, de regulă ereditar, se dobîndea prin donaţie regală. Cnezii români care deveneau catolici erau declaraţi nobili şi primeau cnezatul lor ca proprietate, astfel sporind rîndurile nobilimei ungureşti ; cei rămaşi ortodocşi au decăzut apoi, din ce în ce, la starea de iobagi. Instituţia cnezatului se găseşte în regatul ungar numai în părţile locuite de români, la care popor ea se află, ca organizaţie naţională mai veche, şi în afară de regat. Ea este arătată, în secolul XIII (cronica lui Keza: De udwornicis), ca instituţie veche la populaţia supusă de unguri.

Pe cînd aşa se prezintă românii în regatul ungar, peste munţi ei au avut parte de o dezvoltare politică mai priincioasă. După desfiinţarea Imperiului bulgar (1018), banatul din Oltenia, cunoscut în secolul XII ca vechi „ducat român", a continuat să existe, între stăpînirile ungurilor, bizantinilor şi pecenegilor, ca singură ţară românească liberă, din care a crescut apoi principatul Ţării Româneşti. La răsărit de Olt şi de Carpaţi, stăpînirea pecenegilor a ţinut pînă în a doua jumătate a secolului XI, cînd ordele lor principale s-au mutat peste Dunăre. Ea a fost înlocuită apoi prin stăpînirea cumanilor, ale căror locuinţe principale au continuat să fie însă între Don şi Nipru pînă după începutul secolului XIII [6] .

Pe timpul cînd părţile din răsărit de Olt şi de Carpaţi, părăsite de pecenegi, se aflau sub stăpînirea nominală a cumanilor, apar aci românii, mai întîi pe la mijlocul secolului XII. Ei se găsesc în „părţile de lîngă Marea Neagră" (1166) şi în vecinătatea Galiţiei (1164 cu numele de *vlahi* la bizantini, 1150—1257 cu numele de *bolohoveni*, derivat din *voloh* = vlach, în analele ruseşti). În Moldova, arătată pe atunci ca „pustie", aşezările lor erau încă foarte rare, aci ei aflîndu-se mai ales în părţile de miazănoapte. Cei din părţile de lîngă Marea Neagră, arătaţi mai numeroşi, erau în partea răsăriteană a Ţării Româneşti, de unde ei, ca aliaţi ai unei armate bizantine în contra ungurilor, au intrat cu ea în Transilvania dinspre miazăzi. Contemporanul cronicar bizantin care-i menţionează spune despre ei că „sînt urmaşi ai vechilor coloni din Italia". Deci ei nu erau cunoscuţi contemporanilor ca popor imigrat din miazăzi de Dunăre, precum nici cei din vecinătatea Galiţiei nu puteau să fi venit din acea direcţie fără să fi ocupat mai mult partea meridională a Moldovei. În părţile nord-estice, ei au venit negreşit din regatul ungar, de unde mai apoi s-a descălecat şi principatul Moldovei ; cei din partea răsăriteană a Ţării Româneşti vor fi venit parte din Oltenia, parte din Transilvania.

Originea ungureană [7] a românilor din vecinătatea Galiţiei o arată şi organizaţia în cnezate ce se află la ei ca la românii din regatul ungar, cum şi legăturile lor cu Ungaria. Cnezii lor, „cnezii bolohoveni" din analele ruseşti, se găsesc luptînd pe partea ungurilor în contra principatului de Halici (1231). Această alianţă cu ungurii în contra vecinilor ruşi, pe lîngă locuinţele nordice şi organizaţia cnezească, îi prezintă ca fiind de origine ungureni, rămaşi în oarecare dependenţă de ţara-mumă.

În urma faptului că românii din regatul ungar au ocupat părţile părăsite de stăpînii anteriori la răsărit de Olt şi de Carpaţi, ungurii considerau aceste părţi ca dependente de regat, pretenţii care n-au lipsit să provoce repetate conflicte. Deja ostilităţile din 1166 cu românii din partea răsăriteană a Ţării Româneşti puteau să fie din asemene

motiv. Un conflict pentru „Vlahia" (= Ţara Românească) se ivi apoi cu Imperiul româno-bulgar al Asaneştilor.

Înfiinţat (1186) cu concursul cumanilor şi românilor din nordul Dunării, care au luat parte la toate războaiele primilor Asaneşti, Imperiul româno-bulgar, compus din „Bulgaria şi Vlahia", se întindea şi pe malul nordic (pînă la 1241). În partea de răsărit de Olt a Ţării Româneşti, nu demult ocupată de români, el a înlocuit stăpînirea nominală a cumanilor (îndepărtaţi de la Dunăre prin înfrîngerile suferite de la bizantini sub împăratul Manuil în 1144 şi 1148), pe cînd banatul Olteniei a reînnoit cu noul imperiu legăturile ce le avuse cu Imperiul bulgar.

Asupra Vlahiei Imperiului româno-bulgar, în parte ocupată de români ungureni, făceau însă pretenţii şi ungurii. De aci a rezultat un conflict între Emeric, regele Ungariei, şi Ioan, „împăratul Bulgariei şi Vlahiei", pentru „confiniile Vlahiei şi Ungariei", spre a cărui înlăturare Ioan ceru intervenţia papei (1204). Conflictul, rămas nehotărît după moartea lui Emeric (1204) şi a lui Ioan (1207), se mai repetă apoi pe la 1230, cînd ungurii, învingători <8> în regiunea Vidinului asupra oştirei lui Ioan Asan II, au ocupat o parte din Oltenia (aproximativ judeţul Mehedinţi), unde înfiinţară banatul unguresc al Severinului (constatat mai întîi la 1233).

Puţin mai înainte, ungurii anexaseră şi o parte din ţară între Carpaţi şi Siret pînă la Dunăre, ocupată de cavalerii Teutoni, cărora Andrei II le dăruise Ţara Bîrsei în Transilvania (1211). În urma unui conflict cu cavalerii pentru acest teritoriu, considerat ca aparţinînd regatului, regele le retrase donaţia (1225). În partea ocupată de ei în „Cumania", şi rămasă apoi sub stăpînire ungurească, s-a înfiinţat episcopatul cuman (1227), subordinat primatului Ungariei. Ca locuitori ai acestui episcopat sînt arătaţi „cumani, secui şi vlahi": curentul de emigrare din regatul ungar peste munţi adusese şi pe secui, ca şi pe români.

Pentru teritoriile anexate în Cumania şi în Vlahia Imperiului româno-bulgar, regele Ungariei luă titlul de „rege al Cumaniei şi Bulgariei" (1233), titlu, care exprima pretenţiile coroanei ungureşti şi asupra părţilor neanexate

din dosul Carpaţilor. Pe cînd Bela IV, provocat de papa, pregătea o nouă expediţie în contra lui Ioan Asan II, în scopul de „a ocupa Bulgaria şi celelalte ţări ale lui Asan" spre a le supune bisericeşte scaunului papal, iar politiceşte coroanei ungureşti, veni invazia tătarilor (1241), care a dat lucrurilor altă faţă.

Tătarii luînd în stăpînire toată Cumania pînă la Carpaţi, teritoriul episcopatului cuman, desfiinţat atunci, fu pierdut pentru Ungaria. Ţara Românească însă, asupra căreia ungurii făceau pretenţii în contra Asaneştilor, se găseşte apoi în dependenţă de coroana ungurească. Decadenţa urmată după moartea lui Ioan Asan II (1241) sub minorii săi fii (Caliman şi Mihail), cu care s-a stins această dinastie română (1257), pe lîngă pericolul ce ameninţa de la tătari, a înlesnit lui Bela IV să obţină, în cele din urmă, recunoaşterea suzeranităţii sale în Ţara Românească.

Spre asigurarea noilor hotare, el dărui în 1247 cavalerilor Ioaniţi „ţara Severinului" (banatul unguresc) şi „Cumania" (care în realitate era în mîinile tătarilor), exceptînd de la donaţie ţara voievodului român Lytuon în dreapta Oltului şi ţara voievodului român Seneslav în stînga Oltului, ambii vasali ai regelui; iar cavalerii luară îndatorirea să apere confiniile răsăritene ale regatului „în contra păgînilor, bulgarilor şi altor schismatici". Actul de donaţie mai dispunea ca „ei să nu primească oameni din regat, fie de orice stare şi naţionalitate, ca să se aşeze acolo, fără de încuviinţarea specială a regelui". Emigrarea românească din regatul ungar în aceste părţi luase pînă atunci aşa dimensiuni, încît regele găsea necesar să ia măsuri preventive, cu toate că ţara de peste munţi este arătată ca fiind supusă lui.

Dar curentul de expansiune peste munţi a românilor din regatul unguresc n-a putut să fie stăvilit; încă un secol mai tîrziu, prin o emigrare românească mai numeroasă, s-a descălecat din Ungaria principatul Moldovei (1349). Principatul Ţării Româneşti, a cărui întemeiere se atribuie de cronicari, după analogia descălecatului Moldovei, unui descălecat din Transilvania (pus la 1290), s-a înfiinţat prin unirea celor două voievodate anterioare

sub o singură domnie. Unirea, începută de voievodul oltean Lytuon pe la 1272 în luptă cu ungurii, s-a îndeplinit sub urmașii săi pînă la Basarab Voievod, care prin învingerea repurtată asupra regelui Carol Robert în 1330 cîștigă independența, astfel devenind adevăratul întemeietor al statului. Cu mult mai înainte de întemeierea principatului începuse descălecarea română din Transilvania și Oltenia în partea de răsărit de Olt, prin care s-a pus baza voievodatului român de aci, înființat înainte de 1247, probabil sub Asanești.

* * *

Pînă aci am avut în vedere numai faptele constatate prin mărturii istorice, după care se poate schița mersul istoriei românilor în Dacia Traiană pînă la întemeierea principatelor. Nu găsim nici o mărturie care ar da o probă directă în contra acestui rezultat în înțelesul contrar continuității române. Totuși, două puncte esențiale în chestiunea originii românilor rămîn nelămurite numai cu știrile relative la teritoriul Daciei: limba și religia. Explicarea acestora nu se găsește decît prin mijlocirea elementului român din sudul Dunării.

Ce privește limba, omogeneitatea ei la miazănoapte și la miazăzi de Dunăre se explică deajuns prin unitatea teritorială a elementului roman pe ambele maluri, în curs de cinci secole de la cucerirea Daciei pînă la așezarea în mase a slavilor în Peninsula Balcanică pe la începutul secolului VII. Finea secolului VI se admite în general ca termin între limba romană și limbile romanice. Pînă atunci, și limba română era esențial formată ca limbă deosebită de limba mumă și de limbile surori, și (după Miklosich) chiar diferențierea ei în dialecte începuse deja.

Prin invazia slavă în Peninsula Balcanică, făcută în mase mai mari mai ales în domnia lui Foca (602—610) și continuată apoi, elementul roman de lîngă Sava și Dunăre, unde pînă atunci este constatat mai numeros în Dalmația și în Dacia Iliricului (Dacia ripeană, Dacia mediterană, Moesia superioară, Dardania și Prevalitana),

a fost silit să se retragă în mare parte spre miazăzi. Numai după această retragere, adeverită prin mai multe mărturii, se află element latin în provinciile meridionale (Macedonia, Epir și Tesalia), în mijlocul unei populații grecești și albaneze, macedoromânii de astăzi, cîți au scăpat de deznaționalizare. Încă în a doua jumătate a secolului XI Kekavmenos știa despre vlahii Imperiului bizantin din timpul său că „mai înainte ei locuiseră lîngă Dunăre și Sava, unde acum locuiesc sîrbii; fugind de acolo, ei s-au răspîndit în tot Epirul și Macedonia, iar cei mai mulți s-au așezat în Elada". În secolul XI, lîngă Dunăre și Sava nu mai existau vlahi în Imperiul bizantin, în număr considerabil; ei făcuseră acolo loc sîrbilor. Din resturile rămase pe teritoriu sîrbesc s-au mai păstrat istroromânii, emigrați spre apus.

Dialectul macedoromân și cel istroromân începuse a se diferenția de cel dacoromân negreșit înainte de separarea lor. Unele din proprietățile lor fonetice mai esențiale, prin care ele se deosebesc de dialectul dacoromân pur, se află și în dialecte sud-italice și grecești (modificarea labialelor înainte de *i*, ce caracterizează dialectul macedoromân) sau albaneze (rotacismul lui *n* intervocalic, ce caracterizează dialectul istroromân). Aceste particularități cu caracter meridional, regulă generală la macedoromâni sau la <9> istroromâni, se află și la dacoromâni, dar numai în afară de teritoriul colonizației romane mai intense. (Modificarea labialelor în părțile răsăritene și nordice; rotacismul în Munții Apuseni, altă dată mai răspîndit.) Iar un număr de elemente albaneze în limba dacoromână (pe lîngă cîteva grecești vechi, fără aceeași importanță pentru chestiune) probează o atingere cu poporul de la care au fost împrumutate. Și unele și altele fiind de incontestabilă proveniență transdanubiană, ele nu găsesc explicare decît prin români originari din sudul Dunării.

Precum aceste probe din limbă, așa și originea creștinismului la românii din Dacia ne îndreaptă spre Peninsula Balcanică. Terminologia creștină de origine latină pune mai presus de orice îndoială că românii sînt creștini din epoca romană. Dar sub dominația romană în Dacia, cînd

noua religie era încă persecutată în imperiu, creştinismul n-a putut să prindă aci rădăcini durabile, chiar dacă ar fi pătruns şi în Dacia (cum spune Tertullian pe la finea secol. II). Aşa cum se prezintă prin terminologia sa latină, creştinismul românilor nu s-a putut forma decît în Imperiul roman de la Constantin <cel> M<are> încoace, cînd biserica latină în provinciile dunărene se află înfloritoare pînă la invazia slavă.

Negreşit, prin contactul cu creştinii din imperiu, creştinismul s-a răspîndit şi în nordul Dunărei: aşa s-au creştinat goţii din Dacia, aşa s-au făcut şi creştinii dintre huni (menţionaţi la Hieronymus şi Orosius pe la începutul secol. V). Cu atît mai mult daco-romanii de sub stăpînirea acestor popoare au putut să primească de la fraţii lor din imperiu primele elemente creştine.

Dar mai ales numeroşii captivi romani, transportaţi de barbari în nordul Dunărei, sînt arătaţi ca propagatori ai creştinismului. La Thessalonic, scaunul arhiepiscopal al Iliricului, de care depindeau creştinii de la Dunăre în secolul VII-IX (după desfiinţarea arhiepiscopatului Justinianei-Prime din Dacia Iliricului prin invazia slavă), se ştia, pe la începutul secolului IX, că în secolul VII se afla „dincolo (la miazănoapte) de Dunăre" un număr foarte mare de captivi, transportaţi de avari din provinciile dunărene ale Iliricului, anume din „Daciile amîndouă (cea ripeană şi cea mediterană), Dardania, Mysia şi Prevalitana", cum şi din provinciile Traciei; aceştia, cum spune Viaţa S-lui. Dimitrie de la Thessalonic, „amestecîndu-se cu păgînii, şi fiii lor păstrînd datinele romane, prin credinţa ortodoxă şi prin sîntul botez s-a înmulţit neamul creştin". De asemenea şi despre captivii transportaţi de bulgari, pe la începutul secolului IX, din Tracia în „Bulgaria dincolo (la miazănoapte) de Dunăre", mărturii contemporane spun <10> că ei propagau acolo creştinismul, în urma cărei propagande unii din ei au suferit martiriul, din ordinul hanului.

Astfel, pînă la încreştinarea bulgarilor (864), creştinismul s-a răspîndit în nordul Dunărei parte prin contactul cu creştinii din imperiu, parte prin captivii transportaţi

din provinciile romane. El a fost propagat în formă latină, propagatorii lui fiind din părţile romanizate ale Peninsulei Balcanice, cu biserică latină sub supremaţia Romei. Încă din 860 arhiepiscopul de Thessalonic se află numit ca vicar al papei, „după datina veche" *(more vetere)*, în provinciile Iliricului: „Epir, Macedonia, Tesalia, Achaia, Dacia ripeană, Dacia mediterană, Moesia, Dardania, Prevalitana". Creştinarea bulgarilor, făcută patru ani în urmă, a hotărît apoi soarta bisericii române.

În dependenţă de Imperiul bulgar, românii din nordul Dunărei au primit organizaţia lor bisericească sub ierarhia bulgară, cu limba bisericească slavă, introdusă în Bulgaria (după 885) prin discipolii lui Ciril şi Metod, apostolii slavilor. Şi după desfiinţarea Imperiului bulgar, ei au continuat să fie sub arhiepiscopatul de Ohrida (ultima capitală a imperiului, cu scaunul arhiepiscopal) pînă la înfiinţarea mitropoliilor româneşti ale Ungrovlahiei (1359) şi Moldovei (1401).

Pînă la constituirea bisericii bulgare, o organizaţie bisericească, care să dezvolte mai departe elementele creştine primite din sudul Dunării, nu exista şi nu putea să existe în Dacia sub stăpîniri păgîne. Prin o biserică constituită, elementul roman de la Dunăre a putut să se formeze ca popor creştin numai în provinciile imperiului, în cele trei secole de la Constantin <cel> M<are> pînă la invazia slavă; iar invazia păgînă trebuie să-l fi aflat aşa întărit în credinţă, încît el să poată rezista pînă la creştinarea bulgarilor. Această rezistenţă el n-ar fi putut s-o aibă în nordul Dunărei fără o puternică alimentare din miazăzi.

Aşa fiind, limba românilor din Dacia, cu elementele ei transdanubiene, şi creştinismul lor de origine latină, pe lîngă mărturiile istorice despre intensitatea elementului roman în provinciile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice pînă în secolul VII şi despre retragerea lui de către invazia slavă, sînt argumente incontestabile pentru o imigrare română din sudul Dunărei. Dar nu această imigrare a dat fiinţă poporului român în Dacia Traiană,

a cărui existenţă din timpul dominaţiei romane o dovedeşte toată tradiţia istorică, ca şi aşezarea lui geografică. Un popor imigrat pe nesimţite, care de-a dreptul să ocupe exact acelaşi teritoriu pe care înainte de un mileniu îl părăsise străbunii săi; care îndată să fie recunoscut, de către vecinii aflaţi, ca popor vechi în ţară, mai vechi chiar decît ei înşişi; care, abia venit, să absorbă, pe un întins teritoriu şi încă într-un stat organizat ca regatul ungar, neamuri demult aşezate, pînă atunci nedeznaţionalizate de stăpînii lor, şi dindată să se ridice la o stare socială şi politică precum cea a românilor în Dacia: acel popor al minunilor, istoria nu-l cunoaşte, mintea noastră nu-l cuprinde.

Faţă cu acestea nu este admisibilă decît o admigrare română din miazăzi, la neamul dacoromân, născut şi crescut în ţara lui. Prin această admigrare, care explică suficient tot ce adversarii continuităţii au invocat mai cu temei, se mai explică şi faptul foarte remarcabil că numai în afară de teritoriul colonizaţiei romane mai intense în Dacia se află proprietăţi fonetice de ale dialectelor transdanubiane, pe cînd pe acel teritoriu însuşi s-a păstrat mai curat dialectul dacoromân propriu zis. Unde era un strat vechi mai puternic, influenţa stratului nou a fost mai slabă.

Cît despre timpul imigrării, ea caută să fi început nu mult după aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Mai ales perioada de linişte ce a urmat în Dacia după aşezarea bulgarilor în Moesia (679) pînă la venirea ungurilor (894) a trebuit să atragă pe românii transdanubiani, puşi în mişcare prin retragerea de către invazia slavo-bulgară. Puterea avarilor era slăbită încă de la defecţiunea bulgarilor sub Cubrat (pe la 635), federat al Imperiului roman; cu bulgarii (pe atunci aşezaţi la miazănoapte de gurile Dunărei) se aliase şi slavii vecini, cum şi „captivii romani ai avarilor" din nordul Dunărei, spre a scutura jugul avar. În urmă, părţi ale Daciei se găsesc unite cu statul bulgar din Moesia (chiar de la început), cu care, după risipirea avarilor prin Carol <cel> M<are> (799), s-au unit şi părţile stăpînite pînă atunci de ei la răsărit de Tisa.

Pe timpul cînd ambele maluri ale Dunării, în secolul IX pînă la Morava şi Tisa, erau unite sub aceeaşi stăpînire — ca „ţară imensă şi popor mult", cum un geograf german din secolul IX numeşte Imperiul bulgar din timpul său—, admigrarea română din miazăzi, la fraţii pe atunci mai bine adăpostiţi în Dacia, a putut să urmeze mai fireşte decît oricînd. Negreşit, ea putea să se continue şi în secolele următoare, dar fără să aibă caracterul unei mişcări în mase; nici masele puse în mişcare, nici motivul unei asemene mişcări nu se mai află pe urmă. Partea cea mai mare a elementului roman din provinciile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice s-a retras, pe cît se vede, în primele secole după aşezarea slavilor şi bulgarilor, căci el n-a avut o influenţă mai însemnată asupra limbii acestor popoare. Retragerea s-a făcut mai întîi spre miazăzi, unde este adeverită; pe urmă şi spre miazănoapte, unde este probabilă.

Întăriţi prin admigrarea de peste Dunăre, românii din Dacia au putut apoi să absorbă cu atît mai uşor elementul slav conlocuitor, ale cărui urme au rămas în nomenclatura topografică pe toată întinderea ţării, ca şi în elementele slave ale limbii româneşti şi ale organizaţiei sociale şi politice, şi să dezvolte acea putere de expansiune prin care ei au cucerit etniceşte aproape tot teritoriul Daciei antice, iar politiceşte partea cea mai expusă a ei. Această putere de asimilare şi de expansiune, cum istoria n-o arată decît la popoare autohtone sau cuceritoare, ei au dezvoltat-o mai ales ca element autohton pe teritoriul colonizaţiei romane, ca element cuceritor în principate.

Aşa înţelegem istoria veche a românilor în Dacia Traiană.

DATELE CRONICILOR MOLDOVENEŞTI ASUPRA ANILOR DE DOMNIE AI LUI ALEXANDRU CEL BUN

Şedinţa de la 15 martie 1905

Între chestiunile de cronologie ale istoriei române ce aşteaptă să fie rezolvate, datele cronicelor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun, pînă acum neverificate, prezintă un îndoit interes. Chestiunea priveşte şi critica vechilor cronice moldoveneşti, pe care se întemeiază cronica lui Ureche, şi vechea cronologie a Moldovei. În ambele privinţe, verificarea datelor examinate în rîndurile următoare ne va da lămuriri importante.

Letopiseţul de la Bistriţa, cea mai veche cronică a Moldovei, contemporană cu evenimentele de la urmaşii lui Alexandru cel Bun încoace, dă din domnia acestuia următoarele fapte şi date:

„În anul 6907 luna lui aprilie 23, stătu Alexandru Voievod domn în ţara Moldovei, iar pe Iuga Voievod îl luă Mircea Voievod. Şi stăpîni Alexandru Voievod ţara Moldovei 32 ani şi 8 luni, şi muri în anul 6942 ianuarie 1, şi fu îngropat în mănăstirea de la Bistriţa, pe care singur o zidise; veşnica lui pomenire. Şi se născu lui cel dintîi fiu, numit Ilie Voievod, în anul 6917 iulie în 20, din doamna Neacşa. Iar Ştefan Voievod se născu din Stanca, în anul 6919. Iar Petru Voievod se născu din Marina, fiica lui Marin, în anul 6930. În anul 6933 octombrie în 23, Ilie Voievod îşi luă soţie, şi o aduse Ghidigol (Ghedeon) sîmbătă, se cunună cu ea duminică, şi i se născu lui în anul 6935 un fiu, şi îi deteră numele Roman" [1].

[1] B o g d a n, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, p. 35.

Aceste amănunte, întemeiate învederat pe însemnări contemporane, dau datelor acestei cronice o deosebită importanţă pentru chestiunea ce ne ocupă.

A doua cronică după vechime, Letopiseţul de la Putna, contemporan cu evenimentele de la sfinţirea acestei mănăstiri (1470) încoace, spune numai:

„În anul 6907 stătu domn Alexandru Voievod, şi a domnit 32 ani şi 8 luni, şi a murit" [2].

Cu această versiune din redacţia de la Slatina a textului slovenesc al cronicei concordă şi traducţia ei polonă, făcută în 1566 la Iaşi, care spune cu aceleaşi cuvinte:

„În anul 6907 fu domn Alexandru Voievod, şi a domnit 32 ani şi 8 luni". Traducătorul adauge: „Nici de acesta nu se scrie al cui fiu a fost" [3].

Iar Cronica anonimă, o prescurtare a unei cronice moldoveneşti ce ajungea pînă la 1504, păstrată între cronicele cuprinse în cronica rusească „**Воскресенская лѣтопись**" din secolul al XVI-lea, prezintă versiunea următoare:

„În anul 6915 a domnit Alexandru Voievod ani 32 şi luni 8" [4].

Pe asemenea cronice se întemeiază cronicarul Ureche, zicînd:

„Letopiseţul nostru cel moldovenesc scrie că au fost cursul anilor 6907, cînd au stătut domn Alexandru Vodă cel Bun, iar letopiseţul cel lătinesc scrie că au fost valeatul 6921... Şi într-acelaş an (6940, ultimul an ce cronica îl are însemnat mai înainte) au murit Alexandru Vodă, după ce au domnit 32 de ani şi 8 luni" [5].

Cum vedem, toate mărturiile sînt de acord numai asupra unui singur punct, durata domniei de 32 ani şi 8 luni; iar asupra anilor pentru începutul şi sfîrşitul domniei, versiunile cronicelor, aşa cum ni s-au transmis, se deosebesc prin date diferite. Pentru începutul domniei, Letopiseţul de la Bistriţa şi cel de la Putna, ca şi letopiseţul moldo-

[2] B o g d a n, *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*, p. 143.
[3] *Ibidem*, p. 174; *Cronice inedite*, p. 120 (aci 38 ani, în loc de 32).
[4] B o g d a n, *Vechile cron. mold.*, p. 188.
[5] K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseţele ţării Moldovei*, I, 103, 107; *Cronicele Romăniei*, I, 137, 141.

venesc citat de Ureche, dau anul 6907 (= 1399), pe lîngă care Letopisețul de la Bistrița mai dă și data lunii, 23 aprilie; Cronica anonimă prezintă varianta 6915 (= 1407), iar din letopisețul lătinesc citat de Ureche (azi necunoscut) avem anul 6921 (= 1413). Pentru sfîrșitul domniei, Letopisețul de la Bistrița dă ca dată a morții 1 ianuarie 6942 (socotit = 1434); iar cronica lui Ureche, anul 6940 (socotit = 1432).

Nici una din aceste date nu concordă cu documentele din acea epocă, după calculul admis pînă acum la noi pentru începutul anului, fie de la 1 septembrie, după cronologia bizantină, fie de la 1 ianuarie. Datele Letopisețului de la Bistrița nu concordă nici cu durata domniei de 32 ani și 8 luni, căci de la data pentru începutul domniei (23 aprilie 6907) pînă la data morții (1 ianuarie 6942) sînt 2 ani mai mult. Toate pleacă însă de la una și aceeași versiune a celui mai vechi text de cronică a Moldovei, care nu ni s-a păstrat în forma originală, cu datele exacte ce le putem restabili cu ajutorul documentelor.

Pînă acum s-au admis, în publicațiile mai noi, următoarele date pentru durata domniei lui Alexandru cel Bun: 1399—1432 [6], 1400—1432 [7], 1401—1433 [8]. Vom vedea că datele exacte sînt 1400—1433.

Cele mai vechi documente ce cunoaștem de la Alexandru cel Bun sînt din anul 6908: unul din 11 februarie, după care Academia are o copie fotografică, comunicată de d-l I. Tanoviceanu, și altul din 29 iunie, păstrat în original în colecția Academiei (XLV, 150).

Din același an (6908) și din 1400 (= 6908) sînt cunoscute încă trei alte documente moldovenești. Două din acestea sînt de la Ivașco, fiul lui Petru Mușat, date la Berest în

[6] H a s d e u, *Negru-Vodă* (1898), p. IV.

[7] T o c i l e s c u, *Manual de istoria Românilor* (1899, ș.u.), și C. K o g ă l n i c e a n u, *Istoria Românilor* (1903), după cum însumi am admis mai întîi în *Originile Principatelor Române* (1899) și în *Geschichte der Bukowina* (1899) <v. supra vol. I, pp. 494—715>.

[8] P i c o t, *Alexandre le Bon* (1882), și X e n o p o l, *Istoria Românilor*, II (1889); *Histoire des Roumains*, I (1896); *Curs de istoria Românilor*.

Polonia, unul din 25 martie 1400, altul din același an, fără lună, dar negreșit din același timp, ambele fiind scrise la fel, de aceeași mînă [9]. Al treilea, din 28 noembrie 6908 (= 1400), este de la Iuga Vodă, numit în toate cronicile vechi ale țării ca predecesor imediat al lui Alexandru cel Bun, de la care Iuga mai este și un document fără dată, probabil din același an, ambele cunoscute numai în traducție română [10].

Din cele două acte ale lui Ivașco reiese că pe la 25 martie 1400 tronul Moldovei era înstrăinat urmașilor legitimi ai lui Petru Mușat, Roman și Ivașco. El chezășuiește regelui Poloniei Vladislav Jagiello, ca suzeran al Moldovei, credință pentru Roman, făgăduind că acesta va sluji cu credință, fără înșelăciune și fără viclenie, regelui și coroanei polone, și obligîndu-se, în caz contrar sau dacă Roman ar acuza pe principele Swidrigiello pentru captivitatea sa (того нѧтска), a-l remite și a-l da *iarăș* în mînile regelui;

[9] *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, 2, 819 sqq. Cf. copiile fotografice în colecția Acad. Rom. În ambele acte este numit și panul Vîlcea ca fiind de față. Data оу четвергъ в]ъ] д[ь[нь зачѧтьѧ матки божьен (= joi în ziua conceperii Maicii Domnului) e ziua Bunei Vestiri (25 martie), care în 1400 cădea joi. (Cf. U l j a n i c k i j, *Materialy*, p. 11); C z o ł o w s k i, *Sprawy woloskie w Polsce* (1891), p. 18, și P r o c h a s k a, *Podole lennem korony* („Rozprawy Akademii", VII, Cracovia 1895), p. 262, admit data de 9 decembrie, ziua conceperii sf. Ana (tot joi), numită la catolici *conceptio Mariae* (8 decembrie), denumire neîntrebuințată nici la noi, nici la ruși, Cf. M a r t i n o v, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*.

[10] *Arhiva Românească*, I (1840), p. 17 (ed. II, 1860, p. 14); „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", IV (1885), p. 714, a. 6908 (= 1400). Indicția VIII a datei, dacă nu e adausă de traducător (datarea după indicție era încă cu totul neobișnuită în Moldova, unde ea s-a introdus abia mai tîrziu din Țara Românească), nu poate fi socotită aci ca indicția bizantină (de la 1 septembrie), ci negreșit după calculul întrebuințat pentru începutul anului, ca la indicția romană (de la 25 decembrie sau 1 ianuarie). R ü h l, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit* (1897), p. 173: „Der Ursprung dieser Art der Indiction ist wohl darauf zurückzuführen; dass man... das Indictionsjahr mit demjenigen Kalenderjahr gleichsetzte, in das es zum grössten Teile fiel". Cf. cele două acte de la Vitold, ducele Litvaniei, din februarie și noembrie, indicțiunea VII. Науковый Сборникъ, I (1865), 179 sqq. (după Акты запад россій, I, 28, 32.)

în al doilea act (din 25 martie) el face promisiuni pentru cazul că el însuşi ar dobîndi domnia.

Roman, de care e vorba aci, este negreşit fostul domn al Moldovei (1391—1394), fratele şi succesorul lui Petru Muşat şi tatăl lui Alexandru cel Bun. În certele dintre principele podolian Teodor Koriatovici şi Vitold, ducele Litvaniei, pentru Podolia (1393—1394), Roman ajutase pe Koriatovici contra lui Vitold, puternicul vasal al regelui Poloniei, şi împărţise cu aliatul său înfrîngerea suferită la Cameniţa (după lupta de la Bratzlaw), ceea ce pare a-i fi atras căderea. Pe urmă, încercînd probabil să ia iarăşi domnia, el fu prins de Swidrigiello, fratele regelui [11]. La acest fapt se raportă actul lui Ivaşco, care pune chezăşie pentru Roman (unchiul său).

Deci pe la 25 martie 1400, cînd Ivaşco dedea actele de la Berest, Roman, tatăl lui Alexandru cel Bun, trăia încă şi căuta să redobîndească tronul moştenit. Cu aceasta nu concordă însă data de 11 februarie 6908 (socotit =1400) a hrisovului prin care Alexandru ca domn al ţării Moldovei face o donaţie din a sa „dreaptă ocină şi moştenire". Dar contrazicerea se înlătură dacă admitem că aci începutul anului e socotit de la martie, sistem cronologic foarte răspîndit pe atunci. În asemenea caz, hrisovul lui Alexandru

[11] Stryjkowski, *Kronika polska, litewska*, etc. (ed. din 1582, retipărită), II, 104, 119. Roman este numit aci „Roman Petrilowicz" (fiul lui Petru). După cronicile moldoveneşti (afară de traducţia polonă a Letopiseţului de la Putna, unde Roman este pus ca fiu al lui Petru), el era fratele lui Petru Muşat, cum îl arată şi actul lui Vladislav Jagiello către Petru, din 1388). Науковый Сборник I, 191, după Акты Западнои Россій, I, 22). Un Roman (II), fiu al lui Petru, cum îl admite d-l Xenopol, *Istoria Românilor*, II, 147, nu este constatat. Ivaşco îl numea negreşit ca frate, dacă i-ar fi fost, cum îl arată inexact rezumatul de la Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae*, I, 600, pe care se întemeiază d-l Xenopol. Cf. Czołowski, *op. cit.*, p. 12; Prochaska, *op. cit.*, p. 260 sqq. Stadnicki, *Koryjat Gedyminowicz i Koriatowicze* („Rozprawy i Sprawozdania", VII, Cracovia 1877), p. 35 sqq.; Caro, *Geschichte Polens*, III, 192 sq.

din februarie 6908 ar fi din 1401, deci posterior actelor lui Ivaşco din martie 1400 [12].

Pînă de curînd se admitea şi pentru cronologia mai veche a Moldovei, ca regulă generală la era bizantină (de la facerea lumii), începutul anului de la 1 septembrie, cum de regulă se socotea şi în Ţara Românească pînă în secolul al XVIII-lea. Unele cazuri contrare ce s-au observat în inscripţiile din timpul lui Ştefan cel Mare, cu date socotite după stilul de la 1 ianuarie, erau considerate numai ca abateri de la regulă [13].

La interpretarea critică a cronicii lui Ureche, în seminarul de istoria română ce am înfiinţat acum opt ani pe lîngă cursul meu la Universitate, am arătat că în secolul al XV-lea presupusele abateri cu începutul anului de la 1 ianuarie, întrebuinţat pe atunci în Polonia, erau mai dese decît se credea, acest calcul fiind aplicat şi în documente moldoveneşti din acea epocă. Cercetarea în această direcţie, spre completarea şi verificarea datelor, a fost continuată în o lucrare de seminar a d-lui Constantin Giurescu, publicată apoi (la 1900) în revista „Convorbiri literare" *(Câteva cuvinte asupra vechei cronologii româneşti)*, unde calculul de la 1 ianuarie se arată ca regulă în cronologia Moldovei pînă la începutul secolului al XVI-lea.

[12] Această părere despre data documentului am exprimat-o faţă de d-l Tanoviceanu ş.a. colegi, cu ocazia cînd d-sa a comunicat copia fotografică în şedinţa Academiei din 10 ianuarie 1903. E.A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina* (1903), p. V, presupune că în ambele principate române (in den moldo-vlachischen Vojevodschaften) se socotea începutul anului de la martie, mod întrebuinţat în Rusia pînă în 1492 (7000), şi întemeiază această părere pe nepotrivirea unor inscripţii cu calculul pentru începutul anului de la 1 septembrie, cum şi pe data unui document inedit din Ţara Românească: „7136, iar de la... Hristos 1628, în a şaselea zi a lunii dîntîi, care este martie". (Xenopol, *Ist. Rom.*, II, 269, n. 12). Cf. obiecţiile d-lui Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*", VI, 2, 651 sqq.

[13] Melchisedec, *Notiţe istorice şi archeologice* (1885). Cf. *Inscripţia de la mănăstirea Războienii* („Anal. Acad. Rom.", VII, 171 sqq.) şi *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici din Bucovina* (*ibidem*, p. 205 sqq.), Xenopol, *Ist. Rom.*, II, 267 sqq.

Părerea susţinută atunci am modificat-o în 1903 (în cursul şi în seminarul meu de istoria română), în înţelesul că regula de a socoti începutul anului de la 1 ianuarie, împrumutată din Polonia şi observată pînă la începutul secolului al XVI-lea (cînd s-a introdus calculul bizantin cu începutul anului de la 1 septembrie, ca în Ţara Românească), se constata în Moldova abia sub urmaşii lui Alexandru cel Bun; mai înainte, începutul anului se socotea, după cum reiese din examinarea datelor ce am putut controla, de la martie.

Sistemul cronologic cu începutul anului de la martie, fie de la 1 martie (stilul antecezarian), fie de la 25 martie (stilul Bunei Vestiri) era pe atunci foarte răspîndit în Europa. Stilul Bunei Vestiri (25 martie) se întrebuinţa în cea mai mare parte a Italiei, în unele părţi ale Franciei şi Germaniei, şi în Anglia cu Scoţia şi Irlanda; stilul antecezarian (1 martie) era exclusiv întrebuinţat în Veneţia (pînă la 1797) şi predominant în Rusia, pe lîngă calculul bizantin cu începutul anului de la 1 septembrie, introdus aci pe la mijlocul secolului al XIII-lea (exclusiv numai de la 7000 = 1492). În Polonia se întrebuinţa, de la 1364 (exclusiv numai de la 1450) încoace stilul de la 1 ianuarie, în evul mediu încă foarte rar în celelalte ţări catolice, unde, pe lîngă calculul de la martie (mai rar şi stilul pascal de la Paşti), era predominant stilul Crăciunului (de la 25 decembrie), general întrebuinţat şi în Ungaria [14].

Din Rusia, stilul de la 1 martie s-a introdus şi în Moldova. Dependenţa bisericească a Moldovei de episcopatul rusesc de Halici pînă la înfiinţarea episcopatului moldovenesc, cum şi învederata influenţă litvano-rusească asupra formularului documentelor moldoveneşti, alcătuit după formularele cancelariilor litvane şi malorusiene, formular introdus probabil sub domnia litvanului Iurg Koriatovici, de la care se cunoaşte cel dintîi document moldovenesc (1374), erau destule motive pentru introducerea şi a cronologiei ruseşti.

[14] R ü h l, *Chronologie*, p. 26 sqq. G r o t e f e n d, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, I, 88 şi *loc. cit.* aci.

Dinainte de 1400 avem numai două documente moldoveneşti cu data dintre 31 decembrie şi 1 martie, la care putem controla calculul pentru începutul anului. Acestea sînt actele omagiale ale voievozilor Roman I şi Ştefan I către regele Poloniei.

Actul lui Roman, dat din Suceava, are data: „Duminecă în ajunul Bobotezei, anul Domnului 1393" [15]. În anul 1393, ajunul Bobotezei nu cădea însă duminecă, ci sîmbătă, iar duminecă era în anul următor. Deci actul este din 5 ianuarie 1394. Iată o probă sigură că aci începutul anului nu e socotit de la 1 ianuarie sau de la 1 septembrie, ci de la martie.

Acelaşi calcul trebuie aplicat şi la actul lui Ştefan, dat de asemenea din Suceava, în ziua de Bobotează (6 ianuarie) 1395 [16]. Chiar pe la începutul lui ianuarie 1395, Ştefan era în război cu Sigismund, regele Ungariei, care pe atunci (între 26 decembrie 1394 şi 18 februarie 1395) făcu o expediţie în Moldova, înaintînd pînă la „rezidenţa voievodului" (Suceava) şi silind pe Ştefan să i se închine [17]. În acelaşi timp, negreşit, nu putea fi dat şi actul omagial către regele Poloniei. Este învederat că acest act, fiind dat în ianuarie, este din 1396, socotindu-se începutul anului de la martie, ca şi în actul lui Roman.

[15] *Doc.*, I 2, 815.

[16] *Ibidem*, p. 817.

[17] *Doc.*, I 2, 362, 364 sq., 382 sq. 412 sq. La 26 decembrie 1394 Sigismund se află la Turda în Transilvania; apoi urmează o lacună în diplomele lui pînă la 18 februarie 1395, cînd el se află la Braşov, dînd o diplomă cetăţenilor braşoveni pentru serviciile „în expediţia *de curînd* făcută contra lui Ştefan, voievodul Moldovei". Deci expediţia s-a făcut între 26 decembrie 1394 şi 18 februarie 1395. Cf. H u b e r, *Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn und die Kämpfe König Sigismunds in den Jahren 1386—1395*. („Archiv für oesterreichische Geschichte", LXVI, 541 sqq.). După Letopiseţul de la Putna, p. 143, ca şi după inscripţia pusă de Ştefan cel Mare pe mormîntul „străbunului" său Ştefan cel Bătrîn (I) la Rădăuţi (Kozak, p. 105), ungurii au fost bătuţi de Ştefan la „Hindov" (I o r g a, *Studii şi docum.*, VI, 2, 624, propune „Hârlău"). Şi în documentele lui Sigismund se face menţiune de o puternică rezistenţă ce el a întîmpinat în Moldova.

Cu data 1396, actul omagial al lui Ştefan este trecut şi în registrul oficial al actelor diplomatice relative la Moldova şi Ţara Românească ce se afla în vechea arhivă de la Cracovia, prezentat de cancelaria regatului polon în 1701 la negociaţiile cu Turcia. Iar cu data 1395 se află trecut aci actul boierilor lui Ştefan, care făgăduiesc că domnul lor va veni să presteze, cu boierii săi, omagiul cuvenit [18]. Dar acest act (după originalul publicat mai întîi în *Akty zapadnoi Rosii)*, dat de patru boieri *(Bratul, Stanislav, Mihail şi Şeandrea)*, în Polonia, fără loc, are data 1395 fără lună, aşa încît nu se poate determina dacă el este anterior celui al lui Ştefan, precum e trecut în registru, sau posterior, poate ca act al boierilor trimişi cu actul omagial dat din Suceava, a căror făgăduinţă ar avea înţelesul că domnul lor va veni să presteze şi personal omagiul cerut [19]. Orişicum însă, şi fără această probă, este cert că datei de 6 ianuarie 1395 din actul lui Ştefan, socotită după acelaşi stil ca şi data actului lui Roman, corespunde anul 1396 din registru.

Ambele acte din secolul al XIV-lea, singurele documente moldoveneşti (din acel timp) cu date anterioare lui martie din anii respectivi, sînt probe incontestabile că pe atunci, în actele oficiale ale Moldovei, anul se începea de la martie. După acest sistem cronologic, şi datele din documente şi cronice, relative la anii de domnie ai lui Alexandru cel Bun, concordă unele cu altele sau găsesc explicarea cea mai potrivită. Dar pînă a trece la examinarea lor, trebuie să ne lămurim mai întîi asupra celor două documente ale lui Iuga, predecesorul lui Alexandru.

---

[18] *Doc.*, Suplem. II, vol. III, 283, Cf. *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum* etc., din 1682 (ed. Rykaczewski), pp. 132—133, unde ambele acte sînt trecute cu data 1395.

[19] Науковый Сборникъ, I, 194 (după Акты западнои Россіи, I, 27): Мы панове боѧре, панъ Братѹлъ, и панъ Станиславъ, и панъ Михалъ, и панъ Шѧндръ, слюбѹемъ и слюбили есмо За нашего господарѧ Стефана, воеводѹ Земли Молдавскоѣ: кгды коли кроль господарь его и нашъ, Владиславъ Полскій и Литовскій и Рѹскій и иныхъ Земль, пошлеть по оного господарѧ Стефана, тогды оный мает до него прѣхати и [съ[своими боѧры и съ паны слюбити и голдовати, тако како иныи воеводы голдовали и чинили...

După cele două acte ale lui Ivaşco, fiul lui Petru Muşat, pe la 25 martie 1400, cînd Roman, tatăl lui Alexandru, trăia încă, tronul Moldovei era înstrăinat acestor moştenitori legitimi ai întemeietorului dinastiei Muşatilor. Uzurpatorul era Iuga Vodă, pe care cronicele ţării în unanimitate îl pun imediat înainte de Alexandru, cu doi ani de domnie, şi de la care cunoaştem cele două documente, unul din 28 noiembrie 6908 (= 1400), altul fără dată.

Părerea ce am susţinut altă dată despre acest Iuga, considerîndu-l ca identic cu Iurg Koriatovici, domnul Moldovei din 1374 [20], n-o mai admit acum, recunoscînd autenticitatea documentului din 28 noiembrie 1400, care exclude identitatea celor doi domni omonimi.

Traducţia veche a documentului (de la Sf. Spiridon din Iaşi), făcută după originalul slovenesc „rupt", care nu se mai află şi din care — cum zice traducătorul — „s-au tălmăcit încît s-au putut scoate de pe dînsul", arată că Iuga Voievod „cu fraţii" săi Alexandru şi Bogdan au dat lui „*Ţiban*, ce au slujit mai înainte (cum spune textul tradus) întru sfinţi odihniţilor părintelui nostru — *(lipsă)* lui Petru Voevod şi lui Roman Voevod i Stefan Voevod", două sate, unul „în Gîrbovăţ" şi altul „în Bîrlad în gura Crasnei". Boierii marturi nu sînt numiţi, ci numai scriitorul *Iaţco*. Prin celălalt document, fără dată, al cărui original slovenesc, după care s-a făcut traducţia, se afla pe la 1840 în posesiunea doctorului Caruz în Botoşani, Iuga dă lui „Braea, ce au slujit mai înainte fericiţilor întru răposare părinţilor noştri" (cum se zice aci fără altă determinare), „un loc pe Strahotin". În încheiere se zice: „Iar spre aceasta, credinţa mea Iugăi Voevoda, şi credinţa fiilor mei, şi credinţa lui *Stefan VV*. şi a fiilor lui, credinţa

---

[20] „Convorbiri literare", XVIII (1884), p. 1 sqq.; XX (1886), p. 266 sqq. <*Iuga-Vodă domn al Moldovei la 1374 şi 1400*, şi *In chestiunea lui Iuga-Vodă (Răspuns d-lui A.D. Xenopol)*, reproduse în *Opere complete*, I (1946), p. 28—40—51>. *Originile Principatelor Române* (1899), p. 234 sq.; *Geschichte der Bukowina* (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien, 1899), pp. 71, 76 <v. supra vol. I. respectiv pp. 686—687 n. 14 şi 509—510, 514>.

fraţilor lui, credinţa lui *Alexandru*, credinţa lui *Bogdan*", apoi urmează boierii. Numele scriitorului lipseşte.

Scriitorul *Iaţco* al documentului din 28 noiembrie 1400 este constatat, în aceeaşi calitate, şi în documentul lui Iurg Koriatovici din 1374 [21], cum şi în primele documente ale lui Alexandru (6908 şi 1404). *Ţiban*, cui se face donaţia, se află şi între boierii lui Alexandru, în ambele hrisoave din 6908. Iar boierii din documentul fără dată (al lui Iuga) se află parte în hrisoavele anterioare ale lui Roman şi Stefan, parte în hrisoavele lui Alexandru. *Stefan Voievod* cu fiii şi fraţii săi, numit aci între marturi înainte de Alexandru şi Bogdan, este negreşit „jupanul *Steţco* (= Ştefan) cu fraţii săi", din hrisoavele lui Roman [22], unde el este numit după fiii domnului, Alexandru şi Bogdan, ca nepot de soră (сестричич), care Ştefan a venit apoi la domnie ca succesor al lui Roman şi predecesor al lui Iuga [23].

---

[21] „Foiţa pentru istorie şi literatură", Iaşi 1860, p. 41. Cf. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, I, 89.

[22] *Arhiva istorică a României* I, 18, a. 1392: „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", VII (1894), p. 367 sq., a. 1393 (18 noiembrie 6901).

[23] Cronicile moldoveneşti anterioare lui Ureche numesc pe Ştefan ca „frate" al lui Roman. *Letopiseţul Ţării Româneşti şi a Moldovei* (ms. 340 al Acad. Rom., din 1785, publicat în „Trompeta Carpaţilor", 1871, nr. 899 ş.u. sub numele copistului „Ştefan logofătul ot (= de la) Creţulescul"), pe care se întemeiază lista domnească a lui Scarlatti (Pray, *Dissertationes historico-criticae*, Vindobonae, 1775, p. 140), îl pune ca *fiu* al lui Roman, pe temeiul unui „uric al său carele s-au aflat la mănăstirea Pobrata, în care uric au pus şi credinţa tuturor *fraţilor săi* ce se însemnează mai sus *(Alexandru, Bogdan, Mihail, Iurga* şi alt *Alexandru)* şi credinţa lui *Iosif vlădicăi.*" Autenticitatea acestui uric, care nu se mai află, se confirmă prin menţiunea lui *Mihail, fratele voievodului* (constatat în actul omagial al lui Stefan), şi a lui *Iosif vlădicăi* (constatat sub Stefan în *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, ed. Miklosich et Müller, II, 244, 528 sqq.), persoane ce autorul letopiseţului nu putea să le cunoască din alte izvoare. Ca *nepot de soră* al lui Roman (cum îl arată hrisovul acestuia din 1393), Ştefan putea să numească pe Alexandru şi Bogdan, fiii lui Roman, ca „fraţi", în înţelesul de *veri*. Astfel uricul cunoscut autorului letopiseţului concordă cu hrisovul lui Roman, prin care ştirea cronicilor anterioare lui Ureche despre fraţia lui Stefan se dovedeşte ca inexactă. După mama sa (care putea să fie sau sora proprie a lui Roman, sau sora soţiei lui, arătată în acest letopiseţ

Stefan a luat domnia în a. 1394 „cu ajutorul" regelui Poloniei, precum însuşi zice în actul său omagial. Ajutorul era negreşit contra lui Roman, răsturnat în urma alianţei sale cu Teodor Koriatovici în războiul acestuia cu Vitold, care avea de partea sa pe regele. Cu această ostilitate concordă şi faptul că în actul omagial dat de Stefan cu boierii săi nu sînt numiţi şi fiii lui Roman alăturea cu „panul Mihail, fratele voievodului", cum şi faptul că pe urmă Alexandru, dînd actul său omagial din 12 martie 1402, după precedentul predecesorilor săi Petru şi Roman, nu numeşte alăturea cu aceştia pe Stefan [24].

Cu schimbarea de domnie în Moldova, prin intervenţia polonă, era negreşit în legătură şi ostilitatea din acelaşi timp a regelui Poloniei şi a lui Stefan contra lui Mircea, domnul Ţării Româneşti (противꙋ воєводы Басарабского), arătată în actul omagial al lui Stefan. Coincidînd cu detronarea lui Roman, ostilitatea Ţării Româneşti este cu atît mai semnificativă, cu cît ea fusese precedată de alianţa aceluiaşi rege al Poloniei cu Mircea, încheiată în 1390 prin mijlocirea lui Petru Muşat, aliatul lui Mircea, şi reînnoită în 1391 (iulie 6), cînd veni la domnie Roman [25]. Numai după restabilirea succesiunii lui Roman prin fiul său Alexandru, cu ajutorul lui Mircea, care — cum zice Letopiseţul de la Bistriţa — „a luat pe Iuga Voievod" (adecă l-a luat prins), ostilitatea dintre Ţara Românească şi Polonia a încetat, reînnoindu-se şi vechea alianţă [26].

Stefan, luînd domnia „cu ajutorul" regelui Poloniei contra lui Roman, a fost apoi răsturnat probabil prin o încercare a lui Roman de a reocupa tronul. În 1399 el luă parte, cu un corp de oaste, conform obligaţiei stipulate în actul său omagial, la expediţia polonă-litvană condusă de Vitold contra tătarilor, care se sfîrşi cu înfrîngerea

---

ca fiica lui Laţco Vodă), Stefan era din dinastia ţării; în acest înţeles, Stefan cel Mare, în epitaful ce i-a pus la Rădăuţi (Kozak, p. 105), îl numeşte ca „străbun" al său.

[24] *Doc.*, I, 2, 823.

[25] *Ibidem*, pp. 315, 322, 323 sq., 334 sq. Petru este constatat pentru ultima dată în ianuarie 1391. Czołowski, *op. cit.*, p. 29.

[26] *Doc.*, I, 2, 824, 472 sq.

oştilor aliate în bătălia de la Worskla, la 12 august [27]. În complicaţiile ce au urmat apoi în Moldova, probabil în legătură cu această neizbîndă, Stefan pierdu tronul, Roman fu prins de Swidrigiello, şi Iuga luă domnia. Aşa steteau lucrurile pe la 25 martie 1400, cînd Ivaşco intervenia pe lîngă regele Poloniei, reclamînd domnia pentru Roman sau pentru sine, ca moştenitori legitimi.

Din acelaşi an, înainte de 29 iunie (data primului document al lui Alexandru), caută să fie documentul fără dată al lui Iuga, în care Ştefan Voievod şi fiii lui, Roman, Alexandru şi Bogdan, sînt numiţi ca martori. Fostul domn cu boierii săi, ca şi fiii lui Roman, se găsesc aci de partea noului domn. Roman însuşi, arătat în documente şi pomelnice ca răposat înainte de Ştefan, probabil nu mai era în viaţă (în care caz documentul ar fi posterior actelor lui Ivaşco din martie). Pînă la 28 noiembrie i-a urmat în moarte şi Stefan.

Al doilea document al lui Iuga, dat în 28 noiembrie 6908 (= 1400), arată ca predecesori „întru sfinţi odihniţi" pe „părintele" său (numele lipseşte, şi în traducţie urmează loc gol), pe „Petru Voevod şi Roman Voevod i Stefan Voevod", iar ca împreună-domnitori pe „fraţii" săi Alexandru şi Bogdan. „Cu mila lui Dumnezeu — se zice aci — noi Iuga Voevod domnul ţării Moldovei, cu fraţii domniei mele domnul Alexandru şi domnul Bogdan... Şi spre aceasta este credinţa domniei mele de mai sus numit noi Iuga Voevod, şi credinţa fraţilor noştri a lui Alexandru şi Bogdan".

[27] *Kronika ruska (Latopisiec Litwy i Kronika ruska)*, ed. Danilowicz (1827), p. 217; *Kronica litewska* (Pomniki do dziejow litewskich), ed. Narbutt (1846), p. 35. Ambele cronici dau pentru bătălia de la Worskla, la care menţionează şi pe români (Wolochi, Wolochowe), data „6906 (= 1398) august 12, marţi". Anul 6906 (în care ziua de 12 august era *luni*) e greşit, în loc de 6907 (cînd 12 august era *marţi*). La 6906 (= 1398) a fost o altă expediţie a lui Vitold contra tătarilor. Cf. Caro, *Gesch. Polens*, III, 20 sqq. După actul său omagial (*Doc.*, I, 2, 817), Stefan era obligat să vină în ajutor regelui Poloniei şi coroanei polone, cu toată puterea armată a ţării Moldovei, „contra regelui Ungariei, voievodului Basarabiei (= Ţării Româneşti), contra turcilor, *tătarilor*, ruşilor" şi (în anume condiţii) contra cavalerilor Teutoni.

Ca frate al lui Alexandru şi Bogdan, cu ei totdeodată şi ca fiu al lui Roman, Iuga este arătat şi în *Letopiseţul Ţării Româneşti şi a Moldovei* (din secolul al XVIII-lea), ca şi în lista domnească a lui Scarlatti, alcătuită după acest letopiseţ [28]. Însă Dimitrie Cantemir îl arată ca uzurpator, zicînd că „Alexandru I cel Bun, fiul lui Roman I, l-a răsturnat din scaunul ce ocupase pe nedrept" şi aşa „vechea viţă a Drăgoşeştilor a fost restabilită în vechiul său drept" [29].

După ordinea în care Iuga numeşte pe predecesorii săi, tatăl său, al cărui nume lipseşte în documentul defectuos, ar fi voievodul ce a domnit înainte de Petru Muşat, litvanul Iurg Koriatovici [30]. Acesta a dobîndit tronul Moldovei probabil ca ginere al voievodului precedent, Laţco, cu care s-a stins descendenţa bărbătească a lui Bogdan, întemeietorul principatului. Dar străin de neam şi de ţară, el nu s-a putut menţinea, pierzînd tronul şi viaţa în luptă cu neamul Muşat, care pare a fi avut pretenţii în cîtva îndreptăţite la domnie [31]. Fiul său Iuga, născut din căsătoria cu fiica

[28] V. mai sus, p. 176 n. 23.

[29] *Descriptio Moldaviae* (Operele principelui Demetriu Cantemir, I), p. 40.

[30] Cf. G. Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele Iugaene*, în „Convorbiri literare", XXIV (1891) p. 1009 n. 1, unde mai întîi s-a emis această ipoteză.

[31] Asupra înlăturării violente a lui Iurg Koriatovici de la domnie, cronicile litvane nu lasă nici o îndoială. *Latopisiec Litwy*, ed. Danilowicz, p. 51; *Kronika litewska*, ed. Narbutt, p. 19; Stryjkowski, II, 8. Despre originea neamului Muşat nu avem altă ştire decît cea din *Letopiseţul Ţării Româneşti şi a Moldovei* şi din lista lui Scarlatti, unde Costea Muşatin, numit ca tată al lui Petru şi Roman, este arătat ca fiind din familia princiară (înrudită cu despoţii Serbiei), însă deosebită de a lui Bogdan, cu care Muşaţii ar fi uniţi prin căsătoria lui Roman cu „fata lui Laţco Vodă, doamna Anastasia". După numele *Ştefan* şi *Petru*, cele mai dese la Muşaţi, ar fi de bănuit o legătură de familie cu voievozii Ştefan şi Petru, fii ai unui voievod moldovenesc Stefan, menţionaţi de cronicarul polon Długosz la 1359 (cînd negreşit s-a întîmplat faptul relatat aci, nu mai tîrziu). Cf. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 19 sqq., unde aceşti fii ai lui Stefan (pus aci după Iurg Koriatovici din 1374) sînt presupuşi ca identici cu Petru Muşat şi Stefan, succesorul lui Roman. Hasdeu, *Ist. crit.*, I, 83 sqq., susţine „muntenismul dinastiei Muşat", ca ramură a Basarabilor, originea ei meridională fiind sprijinită şi prin numirile topografice derivate din *muşat*, care se găsesc numai în Ţara Româ-

lui Laţco, pare a fi identic cu *jupanul Iuga Jurjevici* din hrisoavele lui Roman, unde el se află numit alăturea cu fiii domnului, Alexandru şi Bogdan, şi cu jupanul Steţco (= Stefan), nepotul domnului [32]. Probabil prin muma sa, Iuga era în oarecare grad de înrudire cu fiii lui Roman, pe care îi numeşte „fraţi“, fie în înţelesul de fraţi uterini, fie ca veri [33]. Aşa s-ar împăca mărturiile de mai sus despre acest enigmatic voievod.

---

nească şi în partea meridională a Moldovei. Cf. *Negru-Vodă*, pp. CCLI sqq., CCLXXVII. G r. B u ţ u r e a n u, *Neamul Muşat* („Arhiva“, XV, 232 sqq.), emite presupunerea că Costea Muşat ar descinde din neamul lui Dragoş; dar faptul că pretinsul descălecător Dragoş nu se află în pomelnicul de la Bistriţa, care era pomelnicul dinastiei, pe lîngă împrejurarea că numele lui nu reapare la urmaşii lui Muşat, între care mai mulţi se numesc Bogdan, înlătură asemenea ipoteză. Costea Voievod, pus în pomelnicul de la Bistriţa între Laţco şi Petru (<M e l c h i s e d e c, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina,*> în „Anal. Acad. Rom.“, VII, 269), nu este numit între pomeniţii domni predecesori în hrisovul lui Alexandru cel Bun din 6911 (<I. B o g d a n, *Un document de la Alexandru cel Bun din 1403,*> în „Convorbiri literare“, XXXV, 356); deci Petru, „fiul lui Muşat“, era primul domn al Moldovei din acest neam, care pînă atunci putea să aibă situaţia de voievozi teritoriali în o parte a ţării, poate încă dinainte de întemeierea principatului prin Bogdan.

[32] În Moldova, titlul de *jupan* se da la început numai rudelor domnului, iar boierii aveau titlul de *pan*. Cf. hrisovul lui Alexandru din 29 iunie 6908: Братъ г[о]с[по]дствами жоупань Богдань. Hrisovul aceluiaşi din 11 februarie 6908: вѣра брата г[о]с[по]дств[а]ми жоупань Богдань. Hrisovul aceluiaşi din 8 martie 6915 (M e l c h i s e d e c, *Cronica Huşilor*, Apend., p. 3): Братъ господствами жюпанъ Богданъ. Hrisovul lui Iliaş („Revista pentru istorie, arheologie şi filologie“, VII, 371): Вѣра брата господствами жѹпана Богдана. Hrisovul aceluiaşi din 15 iunie 6941 (*Uricarul*, XVIII, 49): вѣра брата господствами жѹпана Стефана. Hrisovul aceluiaşi din iunie 6941 (Arhivele statului): вѣ[ра] брата г[о]с[по]дствами жѹпана Стецка.

[33] G. P o p o v i c i, *loc. cit.*, a emis ipoteza că muma lui Iuga ar fi Anastasia, fiica lui Laţco, măritată mai întîi cu Iurg Koriatovici, apoi în a doua căsătorie cu Roman; în acest caz, Iuga ar fi frate uterin cu Alexandru şi Bogdan. I o r g a, *Istoria literaturei romîne*, II, 532 n. 1, şi *Studii şi docum.*, VI, 2, 624 sq., susţine că „Anastasia, mama lui Alexandru cel Bun, trebuie să fi fost alta“, nu fiica lui Laţco. În adevăr, după hrisovul lui Alexandru din 16 septembrie 6916/1408 (M e l c h i s e d e c, *Cronica Romanului*, I, 101; originalul la Acad. Rom., Pec, 137), muma sa Anastasia era moartă la

Ca fiu al lui Iurg Koriatovici, Iuga a luat domnia, după cît se întrevede, cu ajutorul rudei sale după tată, Swidrigiello, fratele regelui Poloniei şi vărul lui Koriatovici (ca fii ai fraţilor Olgierd şi Koriat). Intervenţia lui Swidrigiello (pe atunci guvernator al Podoliei) în afacerile Moldovei, cînd luă prins pe Roman, era negreşit în legătură cu punerea în domnie a lui Iuga. Spre restabilirea dinastiei naţionale a Muşaţilor interveni apoi Mircea, luînd prins

---

acea dată, şi mormîntul ei se afla la Roman; iar după inscripţia ce Stefan cel Mare a pus pe mormîntul „străbunei“ sale „cneajnei Anastasia, fiica lui Laţco Voievod“, la Rădăuţi (K o z a k, p. 109), aceasta a murit la 26 martie 6928 (= 1420), lăsînd episcopiei de Rădăuţi moşia Coţmani. A doua Anastasie, pomenită în pomelnicul de la Bistriţa după Anastasia muma, după femeile şi după o fiică a lui Alexandru, este constatată şi prin un hrisov din 6 iulie 6921 (= 1413), cunoscut numai în traducţie germană de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (mai înainte în Arhiva Ministerului de Război din Viena, din timpul administraţiei militare a Bucovinei, acum în posesiunea d-lui I. Bogdan, care o are de la d-l Czołowski din Lemberg). Prin acest hrisov, Alexandru dă „soacrei“ sale Anastasia Doamna (der Frau Anastasia unserer Schwiegermutter) domeniul Coţmani, cu dispoziţia ca, după moartea ei, această proprietate să rămînă episcopiei de Rădăuţi, unde sînt înmormîntaţi „străbunii“ săi (unsere Voreltern). După analogia donaţiilor făcute Ringallei, la desfacerea căsătoriei ei cu Alexandru (*Doc.*, I 2, 833), şi Mariei, văduvei lui Iliaş, după moartea fiului său Alexandru II (*Doc.*, II 2,66 şi 667), trebuie să admitem că şi donaţia pentru Anastasia din 1413 s-a făcut în urma unei recente schimbări a condiţiilor ei, după moartea bărbatului sau a fiului. Deci această Anastasie cautăsă fie sau văduva sau muma unui membru al dinastiei, mort de curînd, a cărui proprietate a trecut în mînile domnului. În cazul dintîi, ar fi de presupus în loc de *soacră* (poate traducţie greşită) mai probabil *cumnată*, ca văduvă a lui Bogdan, fratele lui Alexandru, mort curînd după 15 februarie 6918 (= 1411) şi înmormîntat de asemenea la Rădăuţi. Cf. *Doc.*, II 2, 667, unde Petru Aron numeşte „mumă“ (матери нашей) pe cumnata sa Maria, văduva lui Iliaş (*Doc.*, II 2,66: Marie relicte Elie). Ca văduvă a lui Bogdan, însă, Anastasia din 1413 (moartă la 1420) n-ar putea să fie fiica lui Laţco, şi ar fi de presupus că inscripţia de la Rădăuţi, pusă în 1497, o confundă cu muma lui Alexandru (moartă înainte de 16 septembrie 1408), care *Letopiseţul Ţării Romîneşti şi a Moldovei* şi lista lui Scarlatti o arată ca fiică a lui Laţco. Stefan cel Mare, care numeşte pe Anastasia, fiica lui Laţco, „străbună“, şi pe Laţco şi Bogdan „străbuni“ ai săi, nu putea să fie din neamul lor decît prin Alexandru (ca nepot de fiu natural al lui) nu şi prin soţia acestuia. Cu ştirile ce avem,

pe Iuga şi ajutînd pe Alexandru să ia în stăpînire tronul părintesc.

Prinderea lui Iuga a urmat, se vede, după 28 noiembrie 1400, data celui de al doilea document al său. Pe atunci însă domnia acum Alexandru, precum arată hrisovul său din 29 iunie acelaşi an, ca şi însuşi documentul lui Iuga, unde Alexandru şi Bogdan sînt numiţi ca împreună-domnitori. Deci în timpul din urmă, Iuga nu putea să domnească decît în o parte a ţării, menţinîndu-se în regiunea Bîrladului, unde face donaţia din 28 noiembrie 1400 (data fără loc).

Curînd după aceasta, el fu scos şi de aci, Alexandru rămînînd singur stăpînitor a toată ţara Moldovei: μέγας βοεβόδας πάσης Μολδοβλαχίας, cum îl numeşte patriarhul de Constantinopole în actul relativ la recunoaşterea mitropoliei din 26 iulie 1401[34].

Ca singur domnitor, Alexandru dă şi hrisovul său din 11 februarie 6908, pe cînd în cel din 29 iunie acelaşi an el are asociat la domnie pe fratele său Bogdan, ca pe timpul lui Iuga.

În hrisovul din 29 iunie se zice: „Cu mila lui Dumnezeu noi Io. Alexandru Voievod Domn ţării Moldovei, *şi fratele domniei mele jupan Bogdan*... Şi spre aceasta, credinţa mea mai sus scrisului Alexandru Voievod, credinţa fratelui domniei mele jupan Bogdan, credinţa tuturor boierilor noştri" (urmează numele boierilor). Împreună cu

chestiunea celor două Anastasii nu poate fi deplin lămurită. Dacă nu prin aceeaşi mumă Anastasia, Iuga ar putea să fie „frate" cu Alexandru şi Bogdan, ca şi cu Ştefan, cum îi arată letopiseţul (după uricul citat) şi lista lui Scarlatti, numai în înţelesul de *văr*. Cf. „Convorbiri literare" XXXIX, 208 sqq. (nr. din martie a.c.), unde d-l Popovici <*Anul de la Martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*>, revenind asupra părerii sale de mai sus, face o altă presupunere, prin care nu se explică însă frăţia lui Iuga cu Ştefan.

[34] Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, 528. Episcopul Iosif este recunoscut de patriarhul ὡς γνήσιος μητροπολίτης (*ibidem*, p. 532); deci „mitropolia" nu s-a înfiinţat mai tîrziu, cum susţine d-l Bogdan (<*op. cit.*>, în „Conv. liter.", XXXV, 365).

Alexandru, Bogdan se află numit şi în cele două documente interne ale tatălui lor Roman, cum şi în cele două documente ale lui Iuga, unde ambii fraţi sînt numiţi ca asociaţi la domnie sau (în unul din documentele lui Iuga) ca martori. În hrisovul lui Alexandru din 11 februarie Bogdan nu mai este numit ca împreună-domnitor ci numai între martori: „Cu mila lui Dumnezeu noi Alexandru Voievod domn ţării Moldovei înştiinţare facem cu această carte a noastră... Şi spre aceasta este credinţa domniei mele mai sus scrisului Alexandru Voievod, şi credinţa boierilor noştri, şi credinţa fratelui domniei mele jupan Bogdan" (urmează boierii). În anii următori, Bogdan (nemenţionat în documentele din 1402, 6910, 6911, 1404), se mai găseşte o singură dată încă la 8 martie 6915 (=1407), cînd iarăşi el este numit ca asociat la domnie [35]. Apoi el nu mai reapare; mormîntul lui se află la Rădăuţi, necropola vechilor domni ai Moldovei dinainte de Alexandru cel Bun [36].

Asociat la domnie, împreună cu fratele său mai mare Alexandru, sub tatăl lor Roman (1392 şi 1393) şi sub Iuga (1400), Bogdan continuă să aibă această situaţie şi la începutul domniei lui Alexandru, cum îl găsim la 29 iunie 6908 (=1400), cînd Iuga se mănţinea încă în o

[35] Melchisedec, *Cronica Huşilor*, Apend., p. 3 sqq.

[36] Kozak, p. 107. La 6918 februarie 15, Bogdan trăia încă, cum reiese dintr-un hrisov de atunci, unde se zice: „Iară după viaţa noastră, cine va fi domn ţării noastre Moldovei, din copiii noştri, din *fraţii noştri*, sau ori cine va fi". (Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldoviza*, p. 57). Această formulă, cu „fraţii noştri", care nu se mai repetă apoi (cf. *ibidem*, p. 58, a. 6919 aprilie 14), se mai găseşte la 6911 ianuarie 7 (<I. Bogdan, *op. cit.*> în „Conv. liter.", XXXV, 357), la 6915 martie 8 (*loc. cit.*), la 6916 septembrie 16 (Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, 101), la 6917 aprilie 18 (Arhivele statului, ed. incomplet în *Arh. ist.*, I 2, 11, unde sînt pomeniţi şi *fraţi răposaţi*) şi la 6917 noiembrie 18 (Wickenhauser, *Moldoviza*, p. 56). De aci se vede că Bogdan nu era singurul frate. Afară de dînsul, nu mai sînt cunoscuţi decît problematicul „frate" Iuga (care se vede că trăia încă la 6911 ianuarie 7, nefiind numit între răposaţii domni predecesori, pomeniţi în hrisovul de atunci) şi verii lui Alexandru, Ivaşco, fiul lui Petru Muşat, şi Stefan cu fraţii săi.

parte a ţării (pînă după 28 noiembrie 1400). Dar după înlăturarea definitivă a lui Iuga, Alexandru rămase singur stăpînitor, cum îl găsim la 11 februarie 6908 (=1401), ca şi în anii următori. Reapariţia trecătoare a lui Bogdan ca asociat la domnie la 6915 (=1407) — în celelalte două documente din 1407 octombrie 6[37] şi 6915 ianuarie 7[38] el nu se mai găseşte — era poate în legătură cu vreo mişcare în lăuntru ce pare s-o indice înnoirea sfatului domnesc, compus atunci în majoritate din boieri noi.

Anterioritatea hrisovului din 29 iunie faţă de cel din 11 februarie reiese şi din lista boierilor. La 29 iunie, între cei 14 boieri martori găsim încă 4 din boierii lui Roman: *Dragoş viteaz*, *Andrieş*, *Vlad dvornic* şi *Dragoe*; iar la 11 februarie, între 12, numai 2: *Dragoş viteaz* şi *Andriaş*. Vlad dvornicul se găseşte şi în anii următori, însă Dragoe nu mai reapare. Din contra, la 11 februarie găsim un boier nou, *Ioaniş dvornic*, care lipseşte la 29 iunie.

După aceste criterii, hrisovul din 11 februarie 6908 trebuie considerat ca posterior celui din 29 iunie acelaşi an, începutul anului socotindu-se de la martie, deci şi ca posterior actelor lui Ivaşco din martie 1400, cu care altminterea el ar fi în contrazicere. Aşa fiind, începutul domniei lui Alexandru trebuie pus înainte de 29 iunie 1400, data celui dintîi document ce avem de la el, şi după 25 martie acelaşi an, data actului lui Ivaşco. Cu aceasta concordă şi data de 23 aprilie din letopiseţul de la Bistriţa, abstracţie făcînd de veleatul 6907 (=1399).

Examinînd mai de aproape datele cronicelor, vedem că data vechiului letopiseţ pentru începutul domniei lui Alexandru, pe care se întemeiază toate celelalte cronici anterioare lui Ureche, nu putea să fie 6907, ci negreşit 6908. Numai veleatul ×**SЦ̃И** (6098), nici decum ×**SЦ̃З** (6907), putea fi confundat paleograficeşte cu ×**SЦ̃ЄI** (6915), data Cronicii anonime, şi cu ×**SЦ̃К** (6920), din data 6921 a Letopisetului lătinesc citat de Ureche, luîndu-se **И** (8)

[37] *Doc.*, I 2, 827.
[38] *Arh. ist.*, I, 140.

drept **Є̃I** (15) sau **К̃** (20), slove uşor de confundat unele cu altele în vechile manuscripte. Şi într-adevăr, dacă se scade de la data corectă a morţii lui Alexandru cei 32 ani şi 8 luni ce-i dau toate cronicile noastre, iese pentru începutul domniei anul 6908.

Drept data morţii, Letopiseţul de la Bistriţa, în forma în care ni s-a păstrat, are veleatul 6942 ianuarie 1. Această dată, faţă de cea pentru începutul domniei (6907 aprilie 23), face însă cu doi ani mai mult decît anii de domnie. Ureche, după letopiseţul moldovenesc ce citează la domnia lui Alexandru cel Bun, pune moartea lui la 6940 [39]. Acesta era negreşit şi veleatul în forma originală a Letopiseţului de la Bistriţa. Veleatul 6942 ianuarie 1 (**в лѣто ×SЦ̃МВ ген[ѹарїа] а̃**) din copia ce ni s-a păstrat cu transcriere greşită s-ar explica prin conjectura: **в лѣто ×SЦ̃М в ген[ѹарїа] а̃** (= în anul 6940 în ianuarie 1).

Socotindu-se începutul anului de la martie, această dată corespunde anului 1433. În adevăr, ultimul document ce cunoaştem de la Alexandru este din 20 decembrie 6940 (=1432), iar la 3 iunie 1433, în actul omagial al fiului său Iliaş, el este numit ca mort [40]. Şi cronicarul polon Długosz pune moartea lui Alexandru la 1433[41].

Dacă de la veleatul morţii 6940 ianuarie 1, cu începutul anului de la 1 martie, scădem cei 32 ani şi 8 luni de dom-

[39] Nu se poate admite că „Ureche pune moartea lui Alexandru cel Bun în anul în care Vladislav al Poloniei s-a împrumutat de la el cu 1 000 ruble de argint, la 1411" (B o g d a n, *Cron. ined.*, p. 64, n. 3). Menţiunea acestui împrumut este probabil interpolată în cronică, iar spusele lui Ureche ce urmează imediat: „Şi într-acelaşi an au murit Alexandru Vodă" se raportă negreşit la ultimul an însemnat mai înainte, adică 6940.
[40] *Doc.*, I 2, 581: Petrus Waywoda, Roman Waywoda, Ztechko Waywoda, ac *genitor carissimus noster condam Alexander Waywoda, felicium recordacionum.*
[41] *Opera omnia*, ed. Przezdziecki, XIII, 513 sq.: Aestate praesenti (1433), qua talia gerebantur, Alexander Woyewoda Moldavie.. morte absumptus, et inter duos filios suos, Heliam et Stephanum... gravis contentio, quis eorum in Woyewodatum succederet, fuit exorta. Determinarea *„aestate presenti"* caută să se raporte la începutul certei dintre fraţi, nu la timpul morţii lui Alexandru.

nie, iese anul 6908 aprilie 30 (23 + 7 zile) pentru începutul domniei.

6940	ani	10	luni	(1 martie — 1 ianuarie)	
32	„	8	„		
6908	„	2	„	(30 aprilie).	

Făcînd aceeaşi operaţie, cu începutul anului de la 1 ianuarie, iese anul 6907.

6940	ani	—	luni	(1 ianuarie)
32	„	8	„	
6907	„	4	„	(30 aprilie).

Este deci învederat că vechiul letopiseţ moldovenesc trebuia să aibă veleatul 6908 pentru începutul domniei, şi veleatul 6940 pentru anul morţii, probabil cu datele 23 aprilie 6908 (=1400) şi 1 ianuarie 6940 (=1433), adică 32 ani şi 8 luni (plus 7 zile), socotindu-se începutul anului de la 1 martie. Pe urmă, cînd sistemul cronologic cu începutul anului nu mai era cunoscut, fiind înlocuit cu cel de la 1 ianuarie, apoi de la 1 septembrie, copiatorii vechiului letopiseţ au schimbat veleatul original 6908 în 6907, spre a pune în concordanţă cu veleatul morţii 6940 ianuarie 1, conform sistemului cronologic din timpul lor, cei 32 ani şi 8 luni de domnie [42].

O schimbare analogă, provenită tot din schimbarea urmată la calculul pentru începutul anului, s-a făcut şi la durata primei domnii a lui Iliaş, succesorul lui Alexandru. Despre aceasta, Letopiseţul de la Bistriţa zice:

[42] Această rectificare a datelor Letopiseţului de la Bistriţa, după cronologia cu începutul anului de la martie, cu interpretarea dată aci, am comunicat-o încă în 1903 în cursul şi seminarul meu de istoria română. Independent de probele aduse aci pentru acest rezultat, d-l G. P o p o v i c i, *Anul de la martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun* („Conv. liter.," XXXIX, 193 sqq., nr. din martie a.c., apărut după data comunicării acestui memoriu) ajunge la aceeaşi explicare a datelor letopiseţului, pe care singure le aduce ca probă pentru începutul anului de la martie în Moldova.

„Şi se întîmplă întîiul război între fiii lui Alexandru Voievod la Loloni, şi birui Ştefan Voievod pe Ilie Voievod; şi domni Ilie Voievod, după moartea tatălui său Alexandru Voievod, singur 21 luni, iar după războiul de la Loloni domni [Stefan Voievod] singur în ţară 22 luni" [43].

Letopiseţul de la Putna, în redacţia de la Slatina, dă lui Iliaş singur 2 ani; iar traducţia polonă şi Cronica anonimă îi dau 2 ani şi 9 luni, pe cînd letopiseţul lătinesc citat de Ureche dă cei 2 ani şi 9 luni lui Stefan [44]. În realitate, Iliaş a domnit singur numai 9 luni (ianuarie—octombrie 1433), apoi fratele său Stefan singur 22 luni (octombrie 1433—august 1435)[45]. Cele 21 luni ce Letopiseţul de la Bistriţa dă lui Iliaş sînt cu un an mai mult, socotindu-se începutul domniei lui după data morţii lui Alexandru, 6940 ianuarie 1, cu începutul anului de la 1 ianuarie (=1432) în loc de 1 martie (=1433). În versiunea după care s-a făcut traducţia polonă a Letopiseţului de la Putna şi pe care se întemeiază şi Cronica anonimă, ca şi letopiseţul lătinesc citat de Ureche, cele 9 luni ale lui Iliaş şi cei 2 ani (în Letopiseţul de la Bistriţa 22 luni) ai lui Stefan se aflau în aşa redactare, încît ambele date combinate au fost atribuite (după copii diferite) de unii numai lui Iliaş, de alţii numai lui Stefan, pe cînd în redacţia posterioară

[43] B o g d a n, *Cron. ined.*, p. 36. Cele 22 luni după războiul de la Loloni sînt învederat ale lui Ştefan, al cărui nume s-a omis la copiare.

[44] B o g d a n, *Vechile cron. mold.*, pp. 143, 174 (*Cron. ined.*, 120), 188; K o g ă l n i c e a n u, *Letopiseţele*, I, 109; *Cron. Rom.*, I, 143.

[45] Ultimul act cunoscut din întîia domnie a lui Iliaş este din 13 septembrie 1433, cînd el se află în tratatul de la Jessniţ ca parte contractantă alăturea cu regele Poloniei, luînd parte la expediţia contra ordinului Teuton din Prusia, terminată prin acel tratat de armistiţiu. (*Inventarium*, p. 84. Cf. C a r o, *Gesch. Polens*, IV, 70—77). Documentul păstrat numai în traducţie română (din 1763), cu data *6942 octombrie 8* şi cu boieri constataţi abia în a doua domnie (Acad. Rom., XIV, 73), are data greşită. Cele dintîi documente cunoscute de la Stefan sînt din 3 şi 9 noiembrie 6941 (= 1433). Acad. Rom., V, 95 (inedit); W i c k e n h a u s e r, *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, p. 148.

de la Slatina numai cei 2 ani ai lui Stefan s-au atribuit lui Iliaş, cu omiterea celor 9 luni ale acestuia.

La 1566, cînd s-a făcut traducţia polonă a Letopisețului de la Putna, versiunea curentă a acestui letopiseț avea acum şi datele asupra duratei domniilor lui Iliaş şi Ştefan în forma combinată, şi veleatul 6907 pentru începutul domniei lui Alexandru. Însă pe la 1504, cînd s-a scris Cronica anonimă cu aceeaşi combinare a datelor privitoare la Iliaş şi Ştefan, vechiul letopiseț al țării avea încă veleatul 6908 (҂SЦИ) pentru începutul domniei lui Alexandru, dată transmisă prin această cronică în transcrierea greşită 6915 (҂SЦЄІ).

Ce e drept, tot 6915 iese dacă la 6867, anul ce toate cronicele noastre vechi îl dau pentru descălecatul lui Dragoş ca început al principatului, adaugem cei 48 de ani ce această cronică (ca şi cronica lui Ureche) însemnează pentru domniile pînă la Alexandru cel Bun. Dar avînd în vedere şi data letopisețului lătinesc din cronica lui Ureche, trebuie să admitem, ca cea mai probabilă explicare pentru amîndouă, transcrierea greşită a datei originale 6908. Numai această dată putea să fie luată, într-un caz drept 6915, confundîndu-se И҃ (8) cu Є҃І (15), iar în alt caz drept 6920, confundîndu-se aceeaşi slovă cu К҃ (20). Potrivirea întîmplătoare cu socoteala anilor anteriori, la 6915, a putut negreşit să sprijinească această lecțiune; dar modificarea veleatului original nu s-a făcut numai prin asemenea calcul, căci data modificată nu concordă şi cu anii următori.

Din cele expuse pînă aci reiese, cred, cu certitudine, că după mărturia documentelor, ca şi după arătata versiune originală a vechiului letopiseț al Moldovei, Alexandru cel Bun a început să domnească în 1400, după 25 martie şi înainte de 29 iunie, probabil pe la 23 aprilie, cum arată Letopisețul de la Bistrița. Toate ştirile concordă sau se pot pune în concordanță cu această dată, după sistemul cronologic cu începutul anului de la martie.

* * *

Data morții, 1 ianuarie 6940 (=1433), după versiunea emendată a Letopisețului de la Bistrița, se confirmă prin cele dintîi documente ale lui Iliaş, fiul şi succesorul lui Alexandru.

Ca cele mai vechi documente de la Iliaş (înainte de martie 1433) sînt cunoscute unul cu data 6940 ianuarie 13, altul publicat cu data 6940 fără lună, şi al treilea din 6941 februarie 26. Cel din 13 ianuarie 6940, inedit, este cunoscut numai în traducție română (din 1787), celelalte două, publicate, sînt păstrate şi în original [46].

Deşi cunoscut numai în traducție, primul document nu prezintă nici o îndoială în privința autenticității. Aci sînt numiți ca martori frații domnului, *Stețco* (=Stefan) şi *Petru* (numiți, împreună cu Iliaş, şi în ultimele hrisoave ale lui Alexandru), şi fiul său *Roman*; boierii lipsesc în traducție, iar ca scriitor este numit *Ghedeon*, care a scris şi ultimul hrisov al lui Alexandru, din 20 decembrie 6940 (=1432), scriitor constatat şi în alte documente ale lui Iliaş. Data lui, 6940 ianuarie 13 (12 zile după moartea lui Alexandru), este încă după stilul de la 1 martie, ca şi documentele anterioare.

În al doilea document (publicat cu data 6940 fără lună), Iliaş numeşte ca martori pe fiul său *Roman* (nu fratele său *Stefan*, cum s-a editat greşit) şi pe fratele său *jupan Bogdan* (tatăl lui Ştefan cel Mare); boierii sînt aceeaşi ca în documentul din 26 februarie 6941 (afară de trei mai mulți în acest din urmă, unde lipseşte însă fratele Bogdan), de asemenea şi acelaşi scriitor *Oancea*, constatat şi sub Alexandru în timpul din urmă [47] Toți 13 boieri se găsesc,

[46] Acad. Rom., V, 74 (6940 ianuarie 13); VII, 143; <T o c i l e s c u-M e l c h i s e d e c, *Două urice slavone*, în> „Revista p. ist. arheol. şi filol.", VII (1894), 370 sq., a. 6940; XL, I; *Uricarul*, XX, 96 sq. (6941 februarie 26). M e l c h i s e d e c, *Cronica Huşilor*, p. 149, a publicat un document de la Ilie şi Ştefan cu data 6940 (= Cronica Huşilor, V, 132 v. în Arh. st. nr. 182); originalul (Arh. st.) are data deteriorată, fiind ruptă partea după ҂SЦМ, aşa încît e cert că documentul e posterior, din timpul cînd ambii frați domniau împreună.

[47] *Doc.*, I 2, 838.

pe lîngă alții, și în actul omagial din 4 iunie 6941 (=1433), pe care boierii lui Iliaș îl dau deosebit regelui Poloniei[48], cum și în documente următoare din iunie același an [49]. Afară de 5, toți ceilalți (din 13) sînt constatați și în documentele lui Alexandru, pe ai cărui boieri îi cunoaștem pînă în 6939 (=1431/1432)[50]. Cei cinci boieri noi ai lui Iliaș, constatați și mai pe urmă, sînt: *Lazor* și fratele său *Stanciul*, *Steful* și fratele său *Mîndrea*, și *Băloș ceașnic*.

Părerea ca Iliaș, fiind asociat la domnie de tatăl său, ar fi dat documentele cu data 6940, pe cînd Alexandru era încă în viață [51], are mărturia acestor cinci boieri contra sa. De altminterea, însuși cuprinsul documentului în chestiune arată pe Iliaș ca singur domnitor, care zice: „Iară după viața noastră, cine va fi domn țării noastre, ori dintre copiii noștri, ori dintre frații noștri, ori pe cine Dumnezeu va alege să fie, acela să nu strice, ci să întărească. Iar spre mai mare tărie tuturor celor mai sus scrise, poruncit-am slugii noastre... să atîrne pecetea noastră". Așa nu putea să vorbească un fiu asociat la domnie, chiar și după formularul tipic, pe cînd tatăl său era în viață și domnea încă.

Dar data 6940 a documentului din urmă nu e sigură. În original ea este spălăcită, însă totuși se mai poate cunoaște că după ҂ЅЦМ mai urma o slovă a veleatului, care nu poate fi decît а (=1), iar din data lunii se mai distinge 28. Deci documentul este mai probabil din 6941. Orișicum însă, el este anterior celui din 26 februarie 6941; căci dintre cei 8 boieri vechi găsim în el pe *Jurj dvornicul* cu boieria ce o avea sub Alexandru (6939 februarie 6), pe cînd la 26 februarie 6941, ca și mai pe urmă, el este numit fără boierie, iar *Dan* (sub Alexandru fără boierie) ca dvornic. Anterior documentului din 26 februarie 6941, el nu poate fi decît din 28 ianuarie precedent.

48 *Ibidem*, p. 840.

49 *Uricarul*, XVIII, 49, a. 6941 iunie 15. Arh. st. (inedit), a. 6941 iunie (însemnat greșit cu *iunie 1*, pare a fi din 25).

50 Acad. Rom. XXXV, 42, a. 6939 iunie 15, *Arh. ist.*, I, 122, a. 6939 februarie 6.

51 Iorga, *Studii și docum.*, VI, 2, 652.

Cu data 6941 ianuarie și februarie, aceste documente trebuiesc socotite cu începutul anului de la 1 ianuarie; căci calculîndu-se anul de la 1 martie, ele ar fi din 1434, cînd Iliaș, răsturnat de fratele său Stefan (octombrie 1433), nu mai domnea. Ambele fiind scrise de același diac, trebuie să admitem cu atît mai mult și același sistem cronologic pentru amîndouă. Tot după stilul de la 1 ianuarie sînt datate și actele omagiale din 13 ianuarie 6942 (=1434), date de Stefan și de boierii săi după pacea încheiată cu Polonia la 13 decembrie 1433 [52].

Din documentele urmașilor lui Alexandru rămîne deci numai cel păstrat în traducție, cu data 6940 ianuarie 13, scris de diacul Ghedeon, ca singurul cu începutul anului de la 1 martie, din cîte am putut controla. Pînă a se introduce exclusiv stilul de la 1 ianuarie, se întrebuința negreșit, în timpul de tranziție de la stilul de la 1 martie, și unul și altul, după cum era deprinderea scriitorilor.

Și de la Alexandru este cunoscut un document, publicat în traducție română în *Uricarul*, XIV, 58, cu data 6940 februarie 16, unde, dacă data este exactă, ar trebui aplicat calculul cu începutul anului de la 1 ianuarie. După stilul de la 1 martie, acest document ar fi posterior celui al lui Iliaș, din 13 ianuarie 6940, cum și datei morții lui Alexandru, după versiunea emendată a Letopisețului de la Bistrița. Însă același document s-a publicat în *Uricarul* XVI, 1, după o traducție făcută în 1785 de Gheorghie Evloghie dascălul, cu data 6932 februarie 16. Boierii martori lipsesc spre a se putea verifica data; dar scriitorul este *Neagoe gramaticul*, constatat în anii 6933—6956 ca *logofăt* [53], iar la 6930 ca *gramatic* [54]. Titlul de „gramatic" ce i se dă în acest hrisov, inferior celui de „logofăt", vine în sprijinul datei mai vechi. În notă la traducția din vol. XIV, cu data 6940, se zice: „Pergament, în păs-

52 *Doc.*, I 2, 846 sqq.

53 Acad. Rom., Pec. 144, a. 6933 mai 12; Pec. 2, a. 6937 septembrie 24; V, 96, a. 6937 octombrie 19; Arh. st., a. 6935 septembrie 14; 6935 fără lună; 6936 iulie 29; *Uricarul*, XVIII, 445, a. 6935—6956.

54 Arh. st. M. Neamțu, 6930 martie 2 (inedit).

trarea răzeșilor din Buciumeni, plasa Șomuz, județul Suceava, tradus de N. Beldiceanu". Pînă a se constata data adevărată după original, dacă acesta se mai află, să-mi fie deci permis a da mai multă crezare transcrierii dascălului Evloghie decît celei a lui N. Beldiceanu, făcută un secol mai tîrziu [55].

O greșală analogă în cetirea datei găsim și în Inventarul documentelor de la Cracovia, unde două documente de la Alexandru sînt trecute cu data 6941 [56]. Aceleași documente se află trecute în registrul oficial din 1701 cu data 6933 [57]. Unul din ele, publicat după original, are în adevăr data 6933 ianuarie 1 [58].

Astfel, din trei documente ale lui Alexandru, publicate sau citate cu date posterioare celei de 6940 ianuarie 1, unul se dovedește că este cu dată anterioară, iar celelalte două au fost citite și cu date anterioare. Alte obiecții ce s-ar putea face datei morții ce am stabilit în această cercetare, cum și calculului admis pentru începutul anului pînă la începutul domniei lui Iliaș, nu aflu.

Mai rămîne deschisă întrebarea dacă sub Alexandru sistemul cronologic cu începutul anului de la 1 martie era întrebuințat exclusiv sau alăturea cu stilul de la 1 ianuarie, constatat sub urmașii săi, și pînă cînd durează un asemenea calcul mixt.

Din hrisoavele lui Alexandru, date în lunile ianuarie și februarie, cunosc, pe lîngă cel din 11 februarie 6908, numai șase din anii în care sînt constatate liste de boieri și prin alte hrisoave, spre a le putea compara sub raportul

[55] Veleatul ×SЦ͠ЛВ (6932) putea fi confundat cu ×SЦ͠М (6940), fiind deteriorată partea dreaptă a slovei В ; pentru o confundare inversă nu s-ar găsi asemenea explicare.

[56] *Inventarium*, p. 135: Donatio quatuor villarum sub titulo Alexandri palatini, 6941. Alexander palatinus Moldaviae duas villas donat Drohowski. Anno 6941.

[57] *Doc.*, supl. II, vol. III, 281.

[58] *Doc.*, I 2, 836. Alexandru dă lui Ștefan Zugraf *patru* (Inv. *quatuor*) sate. Pentru al doilea document, cf. *ibidem*, p. 832, a. 6920 aprilie 5: Alexandru dă lui *Jurca Dragotescul* (Inv. *Drohowski?*) *două* (Inv. *duas*) sate.

cronologic. Ele sînt din 6917 ianuarie 28 [59], 6918 februarie 15 [60], 6933 ianuarie 1 [61], 6936 februarie 16 [62], 6937 februarie 5 [63], 6939 februarie 6 [64].

Cele din 6918, 6933, 6936 și 6939 concordă cu modul de datare după stilul de la 1 martie: listele lor de boieri corespund cu cele din anii umători, pe cînd cele din martie—decembrie aceiași ani, cu cele din anii anteriori.

Din 6918 mai este cunoscut un hrisov din martie 15 [65]. Cel din februarie are lista de boieri identică cu cea din 6919 aprilie 14 (cel dintîi hrisov cunoscut din acest an) [66], cu deosebirea numai că în aceasta din urmă sînt trei boieri mai mult; iar lista din martie este mai apropiată de cele din 6917 [67]. Aceasta găsește explicare numai în faptul că hrisovul din februarie, datat după stilul de la 1 martie, este posterior celui din martie același an.

De asemenea, în hrisovul din ianuarie 6933 lista de boieri concordă mai mult cu cele următoare [68], pe cînd alta din același an mai 12 [69], cu cele anterioare [70]. Afară de aceasta, în mai este numit *panul Cupcici* ca cel care atîrnă pecetea, ca în hrisoave anterioare, pe cînd în februarie el se află între boierii martori, ca în anii urmă-

[59] *Acad. Rom.*, Pec. 1.

[60] Wickenhauser, *Moldoviza*, p. 57; Acad. Rom. (copie fotogr.).

[61] *Doc.*, I, 2, 836.

[62] Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, p. 199 sq.

[63] Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Homor, St. Onufri, Horodnik und Petrauz*, p. 171 sq.

[64] *Arh. ist.*, I, 122.

[65] Acad. Rom., LXIII, 221 (trad. rom.).

[66] Wickenhauser, *Moldoviza*, p. 58.

[67] *Arh. ist.*, I, 2, 11; Wickenhauser, *Moldoviza*, p. 56; Acad. Rom., Pec. 1.

[68] Wickenhauser, *Voronetz und Putna*, p. 145 a. 6935 august 18; Arh. st., 6935 septembrie 14; Acad. Rom., XXXVII, 5, a. 6935 septembrie 16; Arh. st., 6935 fără lună.

[69] Acad. Rom., Pec. 144.

[70] Acad. Rom., XLVI, 15, a. 6931 martie 12; Ghibănescu, *Uricele satului Grajduri* (foaie tipărită pentru moșneni, 1904), 6931 martie 31.

tori. De aci reiese învederat că hrisovul din ianuarie este posterior celui din mai acelaşi an.

Din 6936 mai sînt cunoscute cinci hrisoave: din aprilie 15 [71], din iulie 8 [72], din iulie 24 [73], din iulie 29 [74] şi din decembrie 28 [75]. În cel din decembrie întîlnim un boier *Miadričko*, constatat la 6935 cu numele *Miudrička* [76], la 6933 *Mandričku* [77], la 6931 *Mundricica* [78], la 6930 *Mîdrička* [79], la 6929 *Mudrička* [80], şi la 6928 *Mîndrička* [81]. În februarie 6936, ca şi în anii următori, acest boier nu mai reapare. Din contra, în februarie găsim un boier *Costici postelnic*, constatat apoi la 6937 iunie 1 [82], septembrie 24 [83], octombrie 19 [84] şi februarie 5 [85], şi la 6939 februarie 6 [86], pe cînd în celelalte hrisoave din 6936, ca şi în anii anteriori, el nu se află. Astfel hrisovul din februarie se prezintă ca posterior celor din aprilie—decembrie acelaşi an.

De asemenea în hrisovul din februarie 6939, din care an mai este cunoscut unul din iunie 15 cu numele boierilor [87], găsim pe *Jurj dvornicul* în loc de *Jurj Jomotate* (acelaşi boier) din cel din iunie ca şi din anii anteriori, care Jurj se află ca dvornic şi la începutul domniei lui Iliaş [88], spre a fi înlocuit apoi în această boierie prin

[71] *Uricarul*, XVIII, 1.
[72] *Arh. ist.*, I, 121.
[73] *Uricarul*, II, 248 sq.
[74] Arhiv. stat.
[75] Wickenhauser, *Homor*, etc., p. 83 sq.
[76] Wickenhauser, *Woronetz und Putna*, p. 147.
[77] *Doc.*, I 2, 837.
[78] Ghibănescu, *Uricele satului Grajduri.*
[79] Arh. st. M. Neamţu.
[80] *Doc.*, I 2, 833.
[81] Venelin, Влахо-болгарскія грамоты, p. 62.
[82] *Arh. ist*, I, 122.
[83] Acad. Rom., Pec. 2.
[84] Acad. Rom., V, 96.
[85] Wickenhauser, *St. Onufri* etc., p. 171.
[86] *Arh. ist.*, I, 122.
[87] Acad. Rom., LXXXV, 42.
[88] „Rev. p. ist., arh. şi fil.", VII, 371.

Dan [89]. Datele concordă şi aci cu stilul de la 1 martie, după care hrisovul din februarie este posterior celui din iunie.

În hrisovul din ianuarie 6917, cu două din acelaşi an, aprilie 18 [90] şi noiembrie 18 [91], ca şi în cel din februarie 6937, cu trei din acelaşi an, iunie 1 [92], septembrie 24 [93] şi octombrie 19 [94], nu găsim asemenea probe, dar nici probe contrare.

Ar rămînea deci singur hrisovul din 6940 februarie 16, unde sub Alexandru s-ar găsi şi stilul de la 1 ianuarie, întrebuinţat sub urmaşii săi. Dar data acestuia fiind mai probabil 6932, cade şi această singură probă pentru întrebuinţarea stilului de la 1 ianuarie înainte de 6941(=1433).

Întrebarea la care am căutat a răspunde aci poate fi considerată, cred, ca rezolvată în cît priveşte durata domniei lui Alexandru cel Bun. Domnia lui de 32 ani şi 8 luni ce-i dau toate cronicile noastre vechi trebuie pusă de la 1400 aprilie 23 pînă la 1433 ianuarie 1, datele probabile ale vechiului letopiseţ al ţării, după cronologia cu începutul anului de la 1 martie, ceea ce face tocmai 32 ani şi 8 luni (plus 7 zile). Numai în acest fel, datele asupra anilor lui de domnie găsesc o explicare îndestulătoare, în concordanţă cu mărturiile certe.

Alexandru cel Bun este cel dintîi şi, pînă la nepotul său Stefan cel Mare, singurul domn român ai cărui ani de domnie, cu ajutorul mărturiilor indigene, se pot preciza cu asemenea certitudine. E o constatare importantă pentru valoarea tradiţiei istorice scrise ce ne-au păstrat cronicile Moldovei, întemeiate pe letopiseţul ce s-a început a se scrie curînd după această domnie binecuvîntată.

[89] *Jurj dvornicul* din 22 septembrie 6919 (Arh. ist., I 2,12 = Arhiva, XIV, 465), care nu se mai găseşte pînă la 6939, este negreşit altul; de asemenea „*Jurj globnicul* şi copiii lui" din 30 ianuarie 6933 (*Doc.*, I 2, 837), altul decît *Jurj Jumătate* (identic cu *Jurj dvornicul* din 6939), numit aci cu fraţii săi ca „fiii lui Jumetate".
[90] *Arh. ist.*, I 2, 11.
[91] Wickenhauser, *Moldoviza*, p. 56.
[92] *Arh. ist.*, I, 121 sq.
[93] Acad. Rom., Pec. 2.
[94] Acad. Rom., V, 96.

TRADIŢIA ISTORICĂ ÎN CHESTIUNEA ORIGINILOR ROMÂNE

Şedinţa de la 23 martie 1907

Controversa în aşa-numita „chestiune română", începută acum 125 de ani cu ipoteza lui Sulzer despre originea românilor, care a dat loc la o vie discuţie, a mers, în cele două decenii din urmă, foarte puţin înainte. Scrierile mai noi ce privesc sau ating chestiunea au adus fapte noi numai din punct de vedere lingvistic, dar fără rezultate decisive; iar ultima scriere specială: *Die Herkunft der Rumänen*, de Dr. Emil Fischer (apărută în 1904), o încercare de nespecialist din punct de vedere „istoric-lingvistic-etnografic", nu duce problema cu nici un pas mai înainte. În starea actuală a chestiunii, rezultate hotărîtoare pentru rezolvarea ei definitivă nu se pot aştepta, cred, decît de la mărturii noi ce s-ar descoperi sau constata în viitor.

Dacă totuşi vin a face această comunicare, tratînd despre *tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, fără vreo mărturie nouă, este pentru următoarele cuvinte.

În discuţia ce a urmat pînă acum, tradiţia despre originea românilor, constatată chiar de la cele dintîi mărturii istoriografice asupra lor ca popor propriu cu numele de „vlahi", a fost prea puţin apreciată ca argument. Totuşi tradiţia istorică, fîntîna fundamentală a toată istoriografia, e singura care, pînă la probe contrare convingătoare, poate să formeze baza reală pentru punctul de plecare al istoriei noastre. Neţinînd seama de aceasta, unii autori nu s-au sfiit a emite, cu o uşurinţă uimitoare, păreri de cele mai bizare despre începutul naţionalităţii române. Astfel şi la noi s-a putut întîmpla, tocmai în anul jubilar cînd românimea sărbătorea, o dată cu 40 de

ani de domnie a întemeietorului dinastiei României şi al regatului român, 18 secole de la întemeierea naţionalităţii române în Dacia lui Traian, s-a putut întîmpla ca un autor român să spună cele următoare:

„Susţin, precum voi dovedi pe larg în curînd aiurea, că elementul roman, rămas în Dacia Traiană după retragerea legiunilor, n-a putut să se menţie şi a trebuit să dispară în curînd fără urme în potopul de barbari năvălitori. Naţionalitatea română s-a născut deci, după mine, exclusiv numai din contopirea slavilor ce venise să se aşeze în ţările noastre, cu elementele romanizate de peste Dunăre, aduse ca captivi în urma neîncetatelor năvăliri slave, sporite prin numărul acelora care fugeau din Imperiu de greutatea birurilor, şi prin deznaţionalizarea celor dintîi prin cei de ai doilea, cu totul superiori în minte şi în cultură. Acest chip de a concepe formaţiunea neamului românesc ne înlesneşte cu desăvîrşire priceperea multor fapturi ale alcătuirii politice şi economice a românilor în evul mediu" [1].

Autorul, d-l Radu Rosetti — un colaborator apreciat al Analelor noastre, unde a găsit ospitalitate şi în cazul de faţă, în împrejurări asupra cărora procesul-verbal al şedinţei de la 12 ianuarie a.c. dă lămurire — rămîne datornic cu proba, cum acest chip al său de a concepe formarea neamului românesc înlesneşte priceperea „alcătuirii politice şi economice a românilor în evul mediu". D-sa promite a dovedi aiurea teza ce a găsit de cuviinţă s-o enunţe aci fără nici o probă, drept soluţie a grelei probleme. Dar în scrierea sa ulterioară: *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, apărută în acest an, o carte de un merit remarcabil, cu o introducere (mai puţin meritorie) „despre alcătuirea neamului românesc", autorul renunţă la dovada ce trebuie s-o dea, modificîndu-şi părerea în chipul următor:

[1] Radu Rosetti, *Despre originea şi transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, Extras din „Anal. Acad. Rom.", XXIX (1906), 2/146 sq.

„Din textele istoricilor bizantini" — zice dînsul — „constatăm că slavii în timpul năvălirilor lor în secolul al VI-lea, au transportat captivă, în Dacia Traiană, unde se stabilise, o parte însemnată a populației romanizate din Imperiul de Orient. Acest element roman introdus în Dacia, înmulțindu-se pe cînd elementul slav scădea prin pierderi în războaie și mai ales prin colonizarea aproape a întregii Peninsule Balcanice, *s-a unit cu rămășițele vechii colonii traiane care se refugiase în partea muntoasă a regiunii dintre Olt și Tisa.* În urmă, vitalitatea și puterea de expansiune a acestui element roman reuși să deznaționalizeze aproape cu desăvîrșire elementul slav, mai mare în număr decît el, însă lipsit de coeziune, formînd astfel neamul românesc" (pag. 21).

În acest înțeles, d-l Rosetti și-a formulat părerea mai întîi într-un articol despre *Invaziile slavilor în Peninsula Balcanică și formațiunea naționalității române*, apărut acum 18 ani [2]. Cît despre captivi, autorul avea drept predecesor, de mai bine de două secole, pe dalmatul Lucio, care, în scrierea sa : *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666), exprimase o părere mai mult sau mai puțin identică în fond.

„Deși scriitorii — zice Lucio — socotesc în general pe vlahi drept urmași ai romanilor aduși de Traian, totuși... mai probabil se pare că bulgarii au transportat captivi romani, împreună cu limba, din părțile cisistriene în cele transistriene, care s-au amestecat cu cei rămași acolo din timpul lui Aurelian sau transportați încolo mai înainte de alți barbari, decît că toți ar descinde din vechii romani, rămași acolo din timpul lui Aurelian" [3].

După această presupunere a urmat apoi și Engel, în scrierea sa : *Commentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum* (1794), modificînd-o însă în sensul unei reîntoarceri în Dacia, care ar fi fost părăsită cu desăvîrșire de romani sub Aurelian. Urmașii colonilor lui

[2] „Revista nouă", II(1889), 337.

[3] Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, III (1748) 458.

Traian, strămutați peste Dunăre și amestecați cu elemente romanizate, ar fi ocupat iarăși vechea lor patrie, fiind transportați încoace de bulgari în secolul al XI-lea, cînd ei stăpîneau ambele maluri ale Dunării.

D-l Rosetti este al treilea autor care pune în legătură originea românilor din Dacia cu captivii transportați încoace de barbari. Transportarea de numeroși captivi din Imperiul roman, de către barbarii ce stăpîneau Dacia, este un fapt bine constatat prin mărturii contemporane. Întrucît însă ei au contribuit aci la formarea naționalității române, este o întrebare la care nu se poate răspunde cu atîta ușurință, fără alte probe. Mărturiile istorice arată că mai mulți dintre acei captivi s-au întors iarăși în patrie, și le dau importanță la nordul Dunării numai ca propagatori ai creștinismului între indigeni [4]. Tradiția istorică n-are știre despre captivi ca străbuni ai românilor, și istoricii — afară de autorii citați — n-au îndrăznit să ia pe captivii transportați de barbari în Dacia drept punct de plecare al istoriei române în această țară.

Dacă în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea asemenea păreri, rămase de altminterea izolate, s-au putut emite fără probe serioase, astăzi aceasta nu mai poate fi permis în istoriografie. Deci o altă orientare se cere, din acest loc, pentru istoriografia noastră națională. În ședința de la 12 ianuarie, d-l T. Maiorescu, făcînd o întrebare în privința memoriului respectiv din Analele Academiei Române, a cerut ca Secțiunea istorică să se pronunțe. Era o legitimă grijă pentru direcția ce publicațiile acestei instituții naționale trebuie s-o dea în mișcarea noastră științifică.

Iată cuvîntul pentru ce găsesc necesar a preciza, în cele următoare, punctul de vedere istoric, cel dat prin tradiția istorică.

* * *

[4] Menandros, p. 334, *Acta S. Demetrii*, ed. Migne, *Patrologia graeca*, CXVI, 1361 sq. Theophanes continuatus, p. 216 sq. (Pseudo-) Symeon magister, p. 615. Georgius Monachus, p. 817 sq. Leo Grammaticus, p. 231 sq. Scriptor incertus de Leone Bardae filio, p. 345.

Cele dintîi mărturii istorice asupra românilor ca popor deosebit nu sînt mai vechi decît din secolul al XI-lea. Hrisovul împăratului Vasile II pentru arhiepiscopatul de Ohrida, din 1020, după care acestui arhiepiscopat erau supuşi şi „vlahii din toată Bulgaria“ [5], este cea mai veche mărturie contemporană ce îi numeşte. Înainte de această dată, ei nu se află menţionaţi decît la scriitorii mai tîrzii, care îi arată mai întîi în părţile Daciei, ca locuitori mai vechi pe timpul invaziei ungurilor la sfîrşitul secolului al IX-lea [6], iar în Peninsula Balcanică, abia în a doua jumătate a secolului al X-lea [7].

Prin „toată Bulgaria“, unde la începutul secolului al XI-lea se aflau vlahii din hrisovul lui Vasile II, se înţelege fostul Imperiu bulgar, supus de acest împărat (1018), în întinderea ce avea şi circumscripţia arhiepiscopatului bulgar de Ohrida. Acesta cuprindea Bulgaria dunăreană, cu părţile sîrbeşti de lîngă Morava pînă la Belgrad, aproape toată Macedonia, cu părţi din Albania şi Epir pînă dincolo de Ianina, şi Tesalia de Nord pînă dincolo de Vlaholivada [8]. În aceste părţi, şi Kekavmenos, scriitor bizantin din a doua jumătate a secolului al XI-lea, arată locuinţele vlahilor din Peninsula Balcanică pe timpul său, şi anume în „Epir, Macedonia şi Elada (mai ales Tesalia = Vlahia mare)“, cum şi în „munţii Bulgariei“ [9]. Tot acolo îi găsim şi mai pe urmă.

Kekavmenos, cel mai vechi autor care ne dă ştire despre români (cunoscut bine abia de 26 de ani), este şi cel dintîi care pomeneşte de originea lor. În poveţele de tactică şi strategie ale scrierii sale, vorbind de vlahii din Imperiul bizantin, pe care cu mare necaz asupra lor îi prezintă ca necredincioşi şi vrăjmaşi ai grecilor, el zice: „*Niciodată ei n-au fost cu credinţă cuiva, nici chiar vechilor împăraţi ai romanilor. Bătuţi în război de împăratul Traian şi cu desăvîrşire nimiciţi, ei au fost supuşi, şi regele lor Decebal a fost ucis, şi capul lui a fost înfipt în suliţă în mijlocul cetăţii romanilor. Căci ei sînt aşa numiţi daci şi bessi*“ [10].

Această reminiscenţă istorică, într-un tratat de strategie, se întemeiază negreşit pe o tradiţie literară despre originea românilor, cunoscută autorului în oarecare legătură cu cucerirea Daciei de Traian. Dintr-o asemenea tradiţie, el avea ştire şi despre locuinţele mai vechi ale românilor din Peninsula Balcanică, despre care zice: „*Ei locuiau mai înainte lîngă Dunăre şi Sau, pe care rîu îl numim acum Sava, unde locuiesc sîrbii... Şi plecînd de acolo, ei s-au răspîndit în tot Epirul şi Macedonia, iar cei mai mulţi s-au aşezat în Elada*“. Retragerea spre miazăzi a elementului roman din provinciile ocupate de sîrbi în secolul al VII-lea, care a dat naştere macedoromânilor, este un fapt bine constatat şi prin alte mărturii.

Punînd originea românilor în legătură cu cucerirea Daciei de Traian şi arătînd locuinţele mai vechi ale românilor meridionali lîngă Dunăre şi Sava, unde în adevăr se aflau pînă la invazia slavilor în secolul al VII-lea, autorul

---

[5] H. Gezler, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, „Byzantinische Zeitschrift“, II (1893), p. 46: τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν βλάχων.

[6] *Chronica Nestoris* (începutul sec. XII), ed. Fr. Miklosich (1860), p. 12. L. Léger, *Chronique dite de Nestor* (1884), p. 19. (Despre vlahii lui Nestor, cf. Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, 1861, p. 2 şi L. Léger, p. 391). Belae regis notarius (sec. XII), ed. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, II, 10, 23 sq., 37.

[7] B. Wassiliewsky-V. Jernstedt, *Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris de officiis regiis libellus* (1896), p. 96, a. 980 (din a doua jumătate a sec. XI). Kedrenos (sfîrşitul sec. XI), II, 435. Cf. G. Murnu, *Cînd şi unde se ivesc românii întîia dată în istorie?* „Convorbiri literare“, XXXIX (1905), p. 97 sqq. <Retipărit în G. Murnu, *Istoria românilor din Pind, Vlahia Mare*, Bucureşti, 1913, pp. 7—30>.

[8] H. Gelzer (Byz.Z. II), p.48 sqq.; *Der Patriarchat von Achrida* (1902), p. 4. Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (1876), p. 202.

[9] Wassiliewsky-Jernstedt, *op. cit.*, pp. 68, 74.

[10] Wassiliewsky-Jernstedt, *op. cit.*, p. 74. Cf. W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, „Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien“. XCIX (1881), p. 492 sq. (Extras, 1882, p. 58 sqq.). B. P. Hasdeu, *Strat şi substrat*, „Anal. Acad. Rom.“, XIV (1892), p. 255 sqq. G. Murnu, *Kekavmenos şi românii*, „Convorbiri literare“, XXXIX (1905), p. 577 sq. <Reprodus de Murnu, *op. cit.*, pp. 33—158>.

urmează după o tradiţie istorică, cunoscută pe timpul său, însă parte rău înţeleasă, parte rău interpretată de dînsul. Ştirea despre dacii supuşi de Traian, pe care el confundă cu vlahii din Peninsula Balcanică, se raportă negreşit mai ales la românii din Dacia Traiană [11], numiţi „daci" şi de scriitorii bizantini mai tîrzii; ea putea să privească şi pe românii meridionali, originari din Dacia Aureliană, numai întrucît aceasta a fost colonizată cu provincialii strămutaţi din Dacia Traiană. Iar vlahii cei identificaţi cu bessi — un neam trac din PeninsulaBalcanică, al cărui nume, generalizat în urmă pentru resturile trace, a trecut şi asupra tracilor romanizaţi din Imperiul de răsărit [12] — sînt românii originari din părţile trace de la sudul Dunării. Deci vlahii-daci şi vlahii-bessi ai lui Kekavmenos ar reprezenta cele două ramuri principale, dacoromânii şi macedoromânii. Aceasta este cea mai naturală interpretare.

Pentru chestiunea noastră e importantă constatarea că în secolul al XI-lea exista o tradiţie istorică despre originea românilor, cunoscută strategistului bizantin. Pe temeiul acestei tradiţii, el îi identifică cu dacii supuşi de Traian, sprijinindu-şi astfel afirmarea că vlahii, vrăjmaşi grecilor, *„n-au fost cu credinţă nici vechilor împăraţi ai romanilor"*. După toată probabilitatea, tradiţia ce punea originea românilor în legătură cu Traian, cuceritorul Daciei, prezenta altminterea legătura istorică dintre vlahi şi romani.

În adevăr, cu un secol mai tîrziu, istoriograful bizantin Kinnamos, secretarul împăratului Manuil Comnen(1143—1180), vorbind de o expediţie contra ungurilor ce o armată bizantină, ajutată de o „ceată numeroasă de vlahi", o făcu prin Ţara-Românească (1166), spunea despre vlahii de aci: *„Se zice că ei sînt din vechime coloni ai celor din*

[11] Cf. Wassiliewsky-Jernstedt, pp. 12—13, contra părerii lui W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 62, care o raportă la Dacia Aureliană.

[12] W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, „Sitzungsberichte der kais. Akademie", CXXVIII (1893), pp. 72—80 (Bessi). Împăratul Leon I Tracul (457—474) era „Bessica ortus progenie". Jordanes, ed. Mommsen, *Mon. Germ. hist. Auct. antiqu.*, V, 1, p. 43.

Italia" [13]. Deci ei erau priviţi ca urmaşi nu ai dacilor, ci ai colonilor romani din Dacia. Cunoştinţa despre originea romană a vlahilor e constatată, pe la 1200, şi în corespondenţa lui Caloioan, domnul român al bulgarilor şi vlahilor, cu papa Inocent III, unde se zice că el şi poporul său (român) sînt descendenţi ai romanilor [14].

În acest sens va fi fost negreşit şi tradiţia literară, existentă la bizantini în secolul al XI-lea, pe care Kekavmenos o interpretează în felul arătat. Fie ca urmaşi ai dacilor supuşi de Traian, fie ca urmaşi ai colonilor sau ai provincialilor romani din Dacia Traiană, ori şi cum românii de la nordul Dunării erau priviţi ca fiind aci din timpul stăpînirii romane.

Cum în Imperiul bizantin, ca şi în cel vlaho-bulgar şi în cancelaria papală, aşa şi în Ungaria era cunoscută, în evul mediu, o tradiţie istorică despre originea românilor. Cei mai vechi cronicari ungureşti cunoşteau pe vlahii din regatul ungar ca foşti *„coloni ai romanilor"*, rămaşi în ţară şi găsiţi aci de unguri. Astfel cronicile ungureşti din secolul al XIII-lea şi XIV-lea, întemeindu-se pe o cronică anterioară ca izvor comun, spun că *„Vlahii care au fost coloni şi păstori ai romanilor", au rămas în ţară sub stăpînirea hunilor, ca şi după risipirea acestora, şi au trăit „în munţi, în vecinătate cu săcuii, rămăşiţe ale hu-*

[13] P. 260: βλάχων πολὺν ὅμιλον, οἳ τῶν ἐξ Ἰταλίας πάλαι εἶναι λέγονται. Cf. Miklosich, *Die slav. Elem. im Rum.*, p. 3. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, p. 51: Auf Wlachen nördlich vom Delta muss jedenfalls die berühmte Stelle bei Kinnamos bezogen werden.

[14] *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, p. 1. Papa Inocent către Caloioan, a. 1199: audito quod de nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint... P.2. Caloioan către papa, a. 1202: et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre a qua descendimus. P.3. Papa către Caloioan, a. 1202: qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse... P. 4: et populus terre tuo, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse... P.5: Arhiepiscopul de Tîrnova către papa, a. 1202: tamquam heredes descendentes a sanguine Romano. P. 6: Papa către arhiepiscopul de Tîrnova, a. 1202: Blachorum ecclesiam, que a Romanis etiam secundum carnem et sanguinem descendisse dicitur... qui a Romanis traxerunt originem...

nilor“ [15]. La venirea ungurilor, îi arată în Transilvania, sub un duce naţional, cum şi în Banat, autorul celei mai vechi cronici ungureşti ce ni s-a păstrat, notarul regelui Bela (din secolul al XII-lea), care de asemenea are ştire de aşa numiţii *„păstori ai romanilor“*, puşi alăturea cu vlahii, ca vechi locuitori ai Ungariei [16].

---

[15] Simon de Keza, ed. Florianus, II, 65: Blackis qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Pannonia. P. 70: Zaculi Hunorum sunt residui, qui... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt... Pannonia extitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo Grecis Teutonicis Messianis et Vlachis advenis remanentibus in eadem, qui vivente Ethela populari servitio sibi serviebant. *Chronicon pictum, ibidem*, p. 114: Vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia. P. 120: Zekuli Hunorum sunt residui... cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt... Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo Grecis Vlachis Teutonicis advenis Messianis (var. *Marchianis* — Moravi) remanentibus in eadem, qui vivente Atyla populari servitio sibi serviebant. *Chronicon Dubnicense, ibidem*, III, 17 (= *Chronicon Budense*, ed. Podhradczky, p. 24 sq.): Vlachis qui ipsorum coloni extitere (*Chron. Bud.* ac pastores) remanentibus sponte in Pannonia. P. 23: Siculi Hunorum sunt residui... (cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt)... (= *Chron. Bud.*, p. 32:) Pannonia remansit sine rege decem annis, Vlachis Grecis advenis Messianis Teutonicis Sclavis exulibus remanentibus tantummodo in Pannonia, qui Atile serviebant. *Chronicon Posoniense, ibidem*, IV, 15: Vlachis qui ipsorum coloni erant vel extitere ac pastores remanentibus sponte in Pannonia. P. 21: Pannonia permansit sine rege X annis, Olachis Grecis Machianis Theutonicis Sclavis exulibus remanentibus tum in Pannonia. Prin Pannonia se înţelege aci toată Ungaria. Părerea că această parte a cronicilor, relativă la istoria hunilor, ar fi fost scrisă mai întîi de Keza (R. F. Kaindl, *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen*, în „Archiv für österreichische Geschichte“, LXXXVIII, 1899—1900, pp. 209, 401 sqq.), abia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea nu se poate admite pentru locurile citate, unde se recunoaşte un izvor comun mai vechi. Cf. nota următoare.

[16] Florianus, II, 10: Quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. (Cf. *Chron. pict.*, *Chron. Bud.* şi *Chron. Poson.*: Vlachis qui ipsorum [Romanorum] coloni... *ac pastores)*. P. 23 sq., Vlahii în Transilvania. P. 37, Vlahii în Bănat. Pe la 1230 călugării predicatori din Ungaria cunoşteau o cronică: *Gesta Ungarorum*, în care se zicea că, înainte de venirea ungurilor, Ungaria se numea *pascua Romanorum*. (*Doc.*, I, 155). Cf. Thomas archidiaconus Spalatensis (mijlocul secol. XIII), ed. Schwandtner, III, 549: Haec regio dicitur antiquitus fuisse *pascua Romanorum*.

Din cele dintîi mărturii istoriografice asupra românilor, începînd din secolul al XI-lea şi al XII-lea, se constată deci, şi în Imperiul bizantin şi în Ungaria, o tradiţie care punea originea românilor din părţile Daciei în legătură cu stăpînirea şi colonizaţia romană. Nici o ştire contrară nu se află în tot evul mediu. Tradiţia despre originea romană, cunoscută şi în cancelaria papală, cum şi la românii din Imperiul vlaho-bulgar, ca tradiţie naţională, era general admisă în istoriografie.

Totuşi în a doua jumătate a secolului al XV-lea, grecul Laonikos Chalkondyles (din Atena) nu mai ştia să spună în această privinţă decît cele următoare:

„Vlahii din muntele Pindului vorbesc aceeaşi limbă ca dacii (=românii din Dacia) şi sînt la fel cu ei. Limba dacilor se aseamănă cu limba italienilor dar este atît de stricată încît italienii cu greu o pot înţelege. De unde însă au venit ei, cu limbă şi obiceiuri romane, în aceste locuri, aşezîndu-se aci, n-am aflat de la nimeni, nici n-am auzit ca cineva să pomenească“ [17].

Dar contemporanul său, italianul Enea Silvio Piccolomini (papa Pius II, † 1464), cunoştea pe vlahi ca urmaşi ai colonilor romani, aduşi în Dacia după cucerirea ei de Traian [18].

Pe temeiul tradiţiei istorice de pînă atunci, Anton Bonfini († 1502), umanist italian din epoca Renaşterii şi istoriograf al Ungariei, la curtea regelui Matiaş Corvin, de neam român, a dat cea dintîi expunere istorică despre

---

Ştirea putea să fie luată din *Gesta Hungarorum* a notarului lui Bela, p. 10: terra Pannonie *pascua Romanorum* esse dicebatur. (Cf. Florianus, II, 297). Dar acesta se întemeia negreşit pe o cronică mai veche, din care şi cronicarii următori aveau informaţia despre *coloni ac pastores Romanorum*, în formă învederat mai originală.

[17] P. 319 şi 77 sq.

[18] *Opera geographica et historica* (1699). *Historia de Europa*, p. 220: Daciam vero trans Danubium, quae nunc Hungariae portio est, Traianus imperator edomuit, et in solo barbarico provinciam fecit... P. 228: Et colonia Romanorum, quae Dacos coërceret, eo deducta duce quondam Flacco, a quo Flaccia nuncupata... et pro Flaciis Valachi appellati. Sermo adhuc genti Romanus est, quamvis magna ex parte mutatus, et homini Italico vix intelligibilis.

începutul românilor. În scrierea sa asupra istoriei Ungariei, tratînd despre Dacia şi despre originea românilor şi a familiei româneşti a Corvinilor, el lua cucerirea Daciei de Traian şi colonizarea ei cu romani drept punct de plecare al istoriei românilor ca urmaşi ai colonilor romani [19]. Bonfini, cunoscînd tradiţia cronicilor ungureşti despre originea românilor şi despre vechimea lor în ţară, tradiţie în acelaşi timp naţională, concepţia lui istorică nu poate fi privită ca combinaţia unui umanist preocupat de predilecţiile clasice ale epocei sale. El se răzăma pe tradiţia cunoscută de mai înainte în Ungaria, ca şi în cancelaria papală, precizînd-o cu datele cîştigate din studiul antichităţii.

Astfel Renaşterea din Italia aducea, prin Bonfini, nouă lumină cu privire la punctul de plecare al istoriei românilor, pregătind prin aceasta şi renaşterea română de mai pe urmă. În direcţia dată de umanistul italian au urmat apoi, pînă în secolul al XVIII-lea, mai mult sau mai puţin, istoriografii ce s-au ocupat de chestiunea originilor române.

* * *

O tradiţie naţională asupra originilor e constatată, afară de corespondenţa lui Caloioan cu papa, abia în prima jumătate a secolului al XVI-lea. După relaţia lui Francesco dalla Valle, care în 1532 a fost în Ţara Românească, călugării de la Tîrgovişte (din mănăstirea Deal) îi ziceau că românii *„au venit din vechime de la Roma spre a locui în această ţară; Traian împăratul, cucerind ţara, o împărţi ostaşilor săi şi o făcu colonie de romani“* [20]. Ştirea nu putea să fie împrumutată din istoria lui Bonfini, apărută în prima ediţie abia la 1543, nici de la Enea Silvio (ed. 1551), de care se deosebeşte prin mai multă claritate.

[19] *Rerum Hungaricarum Decades*, ed. Bel (1771), pp. 9, 284, 432, 526 sqq.

[20] *Magyar Történelmi Tár*, III (1857), 22—23: dicono esser venuti anticamjda Roma ad habitar in quel paese... havendo Trajano Imp[erato]re debellato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati, et lo fece come Colonia de Romani.

Totuşi cele dintîi cronici naţionale, mai puţin precise decît tradiţia cunoscută călugărilor de la Deal, au numai o amintire vagă şi întunecată despre originea romană. Cronica anonimă a Ţării Româneşti, a cărei ultimă formă (cu partea scrisă de Stoica Ludescu) este abia din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar care păstrează o compilaţie mai veche de elemente de istoriografie indigenă, începînd din prima jumătate a secolului al XVI-lea, ne dă versiunea cea mai veche a tradiţiei ce s-a păstrat în cronicile noastre. Vorbind de începutul Ţării Româneşti, „de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini“, ea zice:

„Însă dintîi izvodindu-se de românii carii s-au despărţit de romani şi au pribegit spre miazănoapte. Deci trecînd apa Dunării au descălecat la Turnul Severinului, alţii în ţara Ungurească, pre apa Oltului şi pre apa Morăşului, şi pre apa Tisei, ajungînd şi pînă la Maramorăş. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre sub poalele munţilor pînă la apa Oltului, alţii s-au pogorît pre Dunăre în jos, şi aşa umplîndu-se tot locul de ei au venit pînă la marginea Nicopoei“ [21].

Acest dintîi descălecat, a cărui întindere concordă în general cu teritoriul colonizaţiei romane în Dacia, precum şi descălecatul la Turnul Severinului concordă cu punctul pe unde romanii au intrat la cucerirea ţării, cronica îl pune, odată cu întemeierea banatului Basarabilor în Oltenia, „multă vreme“ înainte de descălecatul lui Radul Negru în partea de la răsărit de Olt, pus la anul 1290. Abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, autorul cronicii *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* (zisă a lui Constantin Căpitanul), care cunoştea şi istorici străini, ştie să spună că *„strămoşii românilor venise de la Roma în*

[21] *Istoria Ţării Româneşti*, ed. G. Ioanid (1859), p. 1. Laurianu şi Bălcescu, „Magazin istoric“, IV, 231: „Însă dintîiu s-au coprins de românii carii au purces de la romani şi au venit spre miazănoapte“. Manuscriptele păstrate (colecţia Academiei Române) concordă cu textul din ediţia lui Ioanid. În mss. 441 (din 1792), f. 94, se află interpolaţia: „şi fiind lor căpetenii mai mari Traian şi cu gineri-său Siver... şi atunci au făcut turnul acela Siveru, carele să chiamă acum Turnul Severului“.

zilele lui Traian Împăratul Romei“ [22], cît știau și călugării de la Deal pe la începutul secolului al XVI-lea.

Altă tradiție, în forma unui mit ce caută să explice originea romană și credința ortodoxă a românilor, cum și numele lor de români sau vlahi, ne dă Cronica anonimă a Moldovei, scrisă pe la începutul secolului al XVI-lea și păstrată, în redacție mai tîrzie, într-o compilație de cronici rusești. Acest mit arată ca străbuni ai moldovenilor pe doi frați creștini, Roman și Vlahata, fundatorii cetății Râm (=Roma), ai căror urmași pravoslavnici, numiți „Râmlenii vechi“, au păstrat credința strămoșească în luptă cu „Râmlenii noi“ (=latinii), trăind în orașul lor Râm pînă în zilele craiului unguresc Vladislav. Atunci năvălind tătarii în țara Ungurească, craiul Vladislav a cerut ajutor de la Râm, și râmlenii vechi împreună cu râmlenii noi i-au venit în ajutor; biruind cu ei pe tătari, craiul a dat din recunoștință râmlenilor vechi, prigoniți de râmlenii noi, pămînt în Maramurăș, de unde Dragoș, unul dintre acei râmleni, a descălecat apoi, cu învoirea craiului Vladislav, țara Moldovei. Și ajutorul dat contra tătarilor și descălecatul Moldovei sînt puse în domnia aceluiași crai, cu anul 1359 ca dată a descălecatului [23].

Războiul cu tătarii, de care e vorba aci, este expediția făcută de oștile regelui Ludovic în 1345, sub conducerea lui Andrei fiul lui Latzk (=Vladislav), contra tătarilor din Moldova, învinși atunci cu desăvîrșire și siliți a se retrage spre răsărit [24]. După această biruință, atribuită de o legendă ungurească unui miracol al regelui Ladislau cel Sfînt (patronul Transilvaniei), care s-ar fi sculat din mormînt spre a conduce oastea creștină [25], a urmat descălecatul românilor din Maramurăș în părțile deșertate de

[22] „Mag. ist.“, I, 83= N. Iorga, *Istoriile domnilor Țării Românești de Constantin Căpitanul Filipescu* (1902), p. 1.

[23] I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești* (1891), p. 185 sqq.

[24] Johannes de Kikullew, ed. Schwandtner, I (1746), p. 177. *Chron. Budense*, p. 276.

[25] *Chron. Dubnicense*, p. 151 sq. (161—162), p. 167 sq. (173). Cf. D. Onciul, *Zur Geschichte der Romänen in Marmarosch*, „Romänische Revue“, VI (1890), p. 24 sqq. și *Originile Principatelor Române* (1899), p. 96 sqq. < cf. mai sus, vol. I p. 313—327 și 560—715

tătari și întemeierea principatului Moldovei. La acest fapt istoric se raportă mitul craiului Vladislav din cronica moldovenească, format, cum se vede, sub influența legendei ungurești despre regele Ladislau. Raportîndu-se mai întîi numai la descălecatul Moldovei în zilele craiului Vladislav, biruitorul tătarilor, mitul a pus apoi, prin sincronism, în timpul aceluiași crai, și venirea râmlenilor, străbunii românilor ce au descălecat țara Moldovei.

Dintr-o asemenea tradiție, cronicarul Grigore Ureche (în prima jumătate a secolului al XVII-lea) avea informația că Moldova a fost descălecată de „o samă de feciori de domni, den domniile ce au fost pre acele vremi la Râm, și cu oamenii lor den Maramorăș“, și că „între acei feciori de domni au fost și Dragoș Vodă, carele era din domnii Râmului ce venise de la Maramorăș“. Din „istorii“, el știa și de „Traian împăratul Râmului, a căruia se cunoscu seamnele puterii lui pe unde au tras troian“ [26]. Dar el nu avea o idee lămurită despre cucerirea lui Traian, și ne lasă în nedumerire asupra tradiției ce cunoștea despre „domnii Râmului ce venise de la Maramorăș“.

Cu Miron Costin (†1692), istoriografia națională făcu un pas însemnat înainte. Din tradiția națională, el nu cunoștea decît vaga amintire despre originea romană, cu mitul craiului unguresc Vladislav sau Laslău (ung. László= Ladislau), „la a căruia vreme“ — cum zice el — „s-au descălecat al doilea rînd, de Dragoș Voevod, țara noastră (Moldova), și de Negru Voevod, țara Muntenească“ [27]. Mitul craiului Vladislav era cunoscut lui Miron Costin și într-o formă alterată în chip batjocoritor, versiune interpolată în unele copii ale cronicii lui Ureche, după un pretins „letopiseț unguresc“. După această versiune, Laslău, craiul unguresc, cerînd ajutor de la împăratul Râmului împotriva tătarilor, împăratul i-a dat pe oamenii răi din temnițe, cu răspuns ca să nu-i mai trimeată înapoi; biruind cu ei pe tătari, craiul le-a împărțit moșii în Mara-

[26] M. Kogălniceanu, *Letopisițile țării Moldovei*, I, 97, 99 (= *Cronicele României*, I, 131, 135).

[27] *Letopis.* I, 31 (*Cron. Rom.*, I, 30). Cf. V. A. Urechia, *Miron Costin*, II, 102; I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 160.

mureş „unde trăesc şi pînă astăzi" [28]. Respingînd cu indignare aceste „ocări şi basne", Miron Costin se sileşte a da, pe urmele lui Bonfini şi ale altor istorici mai noi şi pe temeiul istoricilor antici, o expunere istorică despre începutul românilor, stăruind mai ales asupra cuceririi şi colonizaţiei romane.

„Începutul ţărilor acestora şi neamului moldovenesc şi muntenesc" — zice el — „şi cîţi sînt în ţările ungureşti cu acest nume români şi pînă astăzi, de unde sînt şi din ce seminţie, de cînd şi cum au descălecat întru aceste părţi de pămînt, a scrie, multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta, după atîtea veacuri de la descălecatul ţărilor cel dintîi de Traian împăratul Râmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, se sparie gîndul. A lăsa iarăşi nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, iaste inimii durere. Biruit-au gîndul să mă apuc de această osteneală, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor şi seminţie sînt lăcuitorii ţării noastre Moldovei şi ţării Munteneşti şi românilor din ţările ungureşti, cum s-au pomenit mai sus, că tot un neam şi odată descălecaţi sînt" [29].

Aşa începe Predoslavia la *Cartea pentru descălecatul dintîi* prin care Miron Costin lumina neamul său asupra originii sale şi-l deştepta la nouă viaţă. „*Biruit-au gîndul*"!... Da, o adevărată biruinţă a gîndului era această scriere. Ideea romanităţii, aşa precum el cel mai întîi, cu convingerea istoricului şi cu însufleţirea patriotului, îi dedea expresie între români, rod din sămînţa Renaşterii din Italia, era începutul renaşterii române.

În direcţia dată de Miron Costin a urmat apoi fiul său Nicolae Costin, în *Cartea pentru descălecatul dintîi*, o expunere ceva mai dezvoltată a aceluiaşi subiect, dar fără progres esenţial în fond. Tot în acel spirit e scrisă *Istoria*

[28] *Letopis.*, I, Apendice, p. 3 sq. (= *Cron. Rom.*, I, 377 sq.).
[29] *Letopis.*, I, 3 (=*Cron. Rom.*, I, 3), cu îndreptări după V. A. Urechia *Miron Costin*, I, 373 sq.

Ţării Româneşti dintru început, de un anonim [30], cuprinzînd aceeaşi perioadă (pînă la Atila) ca şi Costineştii. Pe urmele Costineştilor, învăţatul principe Dimitrie Cantemir, cu un material istoric neasemănat mai bogat, adunat din istorici antici şi medievali, a făcut cea dintîi încercare de a înfăţişa, în *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor* (1717), toată istoria veche a românilor pînă la întemeierea principatelor, cuprinzînd şi pe românii de peste Dunăre. Cu această scriere, istoriografia naţională mai veche ajunse punctul său culminat, în avîntul ce ea luase sub influenţa Renaşterii din Occident.

Scrierile din această epocă de înflorire literară, reprezentată prin Costineşti, Dimitrie Cantemir şi contemporanul lor anonim, se întemeiază, în chestiunea originilor, pe vechea tradiţie istorică, precizată de Bonfini prin mărturiile scriitorilor antici. Drept punct de plecare al istoriei române, ele iau cucerirea Daciei de Traian şi colonizarea ei cu romani; în timpul năvălirilor, romanii rămaşi în Dacia s-au adăpostit peste munţi, de unde urmaşii lor au descălecat Ţara Românească şi Moldova.

Din acelaşi punct de vedere pleacă, mai mult sau mai puţin, şi istoricii străini ce au urmat după Bonfini, pînă în secolul al XVIII-lea. Concepţia istorică de pînă atunci despre originea românilor o exprimă mai concis celebrul Gibbon, care în *Istoria Imperiului roman* (1776 ş.u.), vorbind de părăsirea Daciei sub Aurelian, zice:

„Vechea patrie a păstrat totuşi un număr considerabil din locuitorii săi, care se temeau de exil mai mult decît de un stăpîn gotic. Aceşti romani degeneraţi continuară să servească imperiul, la a cărui ocrotire ei renunţase, introducînd între cuceritorii lor primele noţiuni de agricultură, artele folositoare şi deprinderile vieţii civilizate. Legături de comerţ şi de limbă fură stabilite succesiv între

[30] N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 60 sq. Cf. V. A. Urechia, *O cronică anonimă*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", II, 1 (1884), p. 65 sqq. (După felul cum autorul vorbeşte de greci, e îndoios că el ar fi Constantin Cantacuzino, el însuşi fiu de grec.)

malurile opuse ale Dunării. Valahii păstrează încă urme ale limbii latine, şi întotdeauna ei s-au mîndrit de originea lor romană“ [31].

* * *

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea chestiunea a intrat într-o nouă fază. Pe cînd pînă atunci literatura asupra ei se dezvoltase pe temeiul tradiţiei istorice şi sub influenţa Renaşterii, în faza următoare ea a fost influenţată de noua direcţie critică în istoriografie, cum şi în parte de împrejurări politice. Chestiunea Orientului, pusă la ordinea zilei, şi mai ales luptele naţionale din Ungaria n-au lipsit să tulbure senina critică istorică inaugurată prin noua direcţie. Cercetările critice asupra originii românilor, începute în asemenea împrejurări, au provocat controversa care încă pînă astăzi n-a ajuns la o rezolvare definitivă.

În discuţia ce a urmat, s-au formulat două teorii contrare, ambele în opoziţie cu tradiţia admisă pînă atunci: una este teoria autohtoniei, alta teoria migraţiunii românilor. Cea dintîi e întemeiată de Thunmann [32], care susţine că românii de la sudul Dunării sînt urmaşii tracilor din Peninsula Balcanică, iar cei de la nordul Dunării, urmaşii dacilor de acelaşi neam trac, romanizaţi sub stăpînirea romană şi adăpostiţi în părţile muntoase ale patriei lor. Cea de a doua are drept părinte pe Sulzer [33], care pune originea tuturor românilor în Peninsula Balcanică, unde ei s-ar fi format ca popor omogen, prin amestecul elementului roman cu cel autohton şi cu elementul slav suprapus, şi de unde ei ar fi venit în stînga Dunării mai ales în secolul al XII-lea şi XIII-lea. Această ipoteză, primită în istoriografie la început numai de Engel, cu modificarea arătată mai sus, a fost pusă dindată în serviciul luptelor politice spre a contesta românilor din Transilvania

[31] *The History of the decline and fall of the Roman Empire*, ed. J. B. Bury (1897), I, 294 sq.

[32] *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker* (Lipsca, 1774).

[33] *Geschichte des Transalpinischen Daciens* (Viena, 1781—1782).

dreptul istoric pe care ei îl invocau într-o petiţie către împăratul Leopold II [34].

Noile teorii, combătute mai vîrtos de Petru Maior [35], au întîmpinat, mult timp, cea mai hotărîtă opunere în istoriografia naţională. Totuşi scrierile publicate la începutul secolului al XIX-lea asupra istoriei române, de grecii din principate: Fraţii Tunusli [36], Dimitrie Philippide [37] şi Dionisie Fotino [38], se abat de la modul de a vedea al istoricilor români de pînă atunci. Philippide admite romanizarea dacilor, prin care mai ales s-ar fi format poporul român. Iar la Tunusli şi Fotino, tradiţia Cronicii anonime a Ţării Româneşti despre descălecatul Olteniei şi întemeierea bănatului Basarabilor prin români de peste Dunăre, „pravoslavnici creştini“, este interpretată (independent de Sulzer şi Engel) în înţelesul unei transmigraţiuni române din Dacia Aureliană, ca întoarcere la românii rămaşi în Dacia Traiană, pusă pe la începutul secolului al VII-lea. Această interpretare o admite apoi şi Mihail Kogălniceanu [39], punînd transmigrarea pe la sfîrşitul secolului al VII-lea.

De altminterea, teoria migraţiunii, în sensul lui Sulzer şi Engel, n-a aflat aderenţi nici în străinătate, decît mai tîrziu, admiţîndu-se în general continuitatea elementului roman în Dacia, mai mult sau mai puţin în sensul teoriei autohtoniei [40]. Abia după reîmprospătarea ei prin Fr.

[34] *Supplex libellus Valachorum Transsilvaniae... cum notis historico-criticis*. I. C. E[der] civis Transilvani (Cluj, 1791).

[35] *Istoria pentru inceputul Românilor în Dachia* (Buda, 1812). În vederile lui Maior sînt: D. Th. Bojîncă (Bozsinka), *Animadversio* (Pesta, 1827) şi *Respundere* (Buda, 1828), şi E. Murgu, *Widerlegung* etc. *und Beweis dass die Wallachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind* (Buda, 1830, ambii combătînd scrierea lui S. T[ökelyi], *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind* (Halle, 1823: ed. II, cu trad. română, Buda, 1827).

[36] Ἱστορία τῆς Βλαχίας (Viena, 1806).

[37] Ἱστορία τῆς Ρουμουνίας (Lipsca, 1816).

[38] Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας (Viena, 1818, I).

[39] *Histoire de la Valachie et de la Moldavie* (Berlin, 1837, ed. II, 1854).

[40] J. C. Schuller, *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae sive rumunae epicrisis* (Sibiiu, 1831); *Zur Frage über den*

Miklosich [41] şi R. Roesler [42], în a doua jumătate a secolului trecut, teoria migraţiunii găsi răsunet în istoriografie şi mai ales în cercurile filologice.

Din motive lingvistice, care reclamă ca necesară o unitate teritorială pentru formarea limbii româneşti înainte de separarea celor trei dialecte principale (daco-, macedo- şi istroromân), Miklosich pune originea naţionalităţii române în dreapta Dunării, unde românii s-ar fi format mai ales prin romanizarea vechilor iliri, străbunii albanezilor de astăzi. Prin invazia slavilor, elementul roman din provinciile ilirice a fost împins parte spre miazăzi, unde apoi se află macedoromânii, parte spre miazănoapte, unde sînt dacoromânii.

Roesler susţine teoria migraţiunii din punct de vedere istoric. El o întemeiează, cu un bogat aparat critic, numai pe argumente negative, pe lîngă argumente lingvistice ce nu rezistă în felul cum le prezintă. Teoria lui, în fond identică cu ipoteza lui Sulzer, s-a propagat mai ales în Ungaria, unde n-au lipsit şi consideraţii de ordine politică, căutîndu-se, în luptele naţionale, şi arme din arsenalul istoriei: astfel ea a devenit o axiomă a istoriografiei ungureşti din zilele noastre [43].

Ursprung der Romänen und ihrer Sprache (Sibiiu, 1855). Fr. D i e z, *Grammatik der romanischen Sprachen* (Bonn, 1836), I, 63 sqq; ed. III (1870), 135 sqq. A. F u c h s, *Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnis zum Lateinischen* (Halle, 1849). P. J. Š a f a ř i k, *Slovenske Starožitnosti* (Praga, 1837) = *Slavische Alterthümer*, II, (Lipsca, 1844), 205, ş.a. Mai mult în înţelesul tradiţiei: B. G. N i e b u h r (†1831), *Vorträge über römische Geschichte*, III (Berlin 1848), 218. J. A. V a i l l a n t, *La Romanie* (Paris, 1844), ş.a. Pentru părerea lui Sulzer, Fr. P h l e p s, *De Valachorum origine dissertatio* (Sibiu 1829). O părere izolată susţine M. S. M ö c k e s c h, *Beweise für die celtische Abstammung der Walachen oder Romänen* (Sibiu 1867).

[41] *Die slavischen Elemente im Rumunischen* („Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien", 1881); *Über die Wanderungen der Rumunen (ibidem*, 1879); *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte* („Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wiss. in Wien", 1881—1882).

[42] *Romänische Studien* (1871).

[43] Scrieri privitoare la chestiune: P. H u n f a l v y, *Ethnographie von Ungarn* (deutsch von J. H. Schwicker, 1877); *Die Rumänen und ihre Ansprüche* (1883); *Az oláhok története (Istoria Românilor*, 1894); L. R é t h y, *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása* (Formarea limbii şi naţionalităţii române, 1887, ed. II, 1890); *A romanismus Illyricumban* (Romanismul în Illyricum, 1896), trad. rom. de I. C o s t a, *Deslegarea cestiunii originii Românilor* (1896). G. R o h o n y i, *A honfoglalás története* (Istoria cuceririi ţării, 1896), nu se sfieşte a preface pe vlahii din cronica notarului lui Bela, găsiţi de unguri, în „bulgari", care ar fi numiţi „vlahi" (p. 103 sq.), deşi cronicarul deosebeşte precis pe unii de alţii (p. 10: Bulgarii et Blachii..., p. 37: Bulgarorum atque Blacorum). Din ce punct de vedere pleacă istoriografia ungurească de azi, [Evident, D. Onciul are în vedere istoriografia maghiară contemporană lui. A.S.] cu privire la chestiunea română, se vede din B. J a n c s ó, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria şi starea actuală a tendinţelor naţionaliste româneşti, 2. vol., 1896—1899) şi A. B e r t h a, *Magyars et roumains devant l'histoire* (1899).

În afară de scrierile militante din acest punct de vedere, lipsite de seninătatea ştiinţifică, teoria migraţiunii a mai aflat, în istoriografie, numai doi apărători mai însemnaţi: Wilhelm Tomaschek [44] şi Constantin Jireček [45]. Cel dintîi pune transmigrarea mai ales în secolul al XI-lea şi al XII-lea, socotind de la mijlocul secolului al XII-lea cele dintîi ştiri sigure despre români în nordul Dunării, fără să ţină seamă de tradiţia cunoscută chiar pe atunci despre originea şi vechimea lor. Cel de-al doilea, un cunoscător profund al istoriei şi etnografiei ţărilor balcanice, admite transmigrarea română din dreapta în stînga Dunării într-o epocă mult mai veche decît cea presupusă de Sulzer şi Roesler, dar fără s-o fixeze mai de aproape. El determină centrul străromânilor (Das Centrum des Urrumänischen) prin următoarele provincii romane din dreapta Dunării: partea sud-estică a Pannoniei (regiunea Sirmiului), Moesia superioară, Dacia ripensis, Dacia mediteranea şi Dardania,

---

[44] *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel* („Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wiss. in Wien", 1881). Cf. *Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm (ibidem*, 1869), şi recenzia asupra cărţii lui Roesler, în „Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien" (1872), unde autorul susţinea încă continuitatea, la care a renunţat apoi (mai întîi în recenzia asupra cărţii lui J. J u n g, *op. cit.*, 1877).

[45] *Geschichte der Bulgaren* (1876), p. 113. *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* („Denkschriftten der kais. Akademie d. Wiss. in Wien", 1901), p. 20.

astăzi Syrmia, Serbia, Bulgaria apuseană şi vilaietul Kosovo.

De altminterea, fruntaşii istoriografiei moderne, cum şi etnografi şi geografi, s-au pronunţat pentru continuitatea elementului roman, care a dat naştere poporului român în Dacia Traiană [46]. Între filologi însă, părerile înclină mai mult spre teoria migraţiunii, unii susţinînd totuşi continuitatea [47]. Fac abstracţie aci de istoricii şi filologii români, apărători ai tradiţiei istorice ori mai mult sau mai puţin ai teoriei autohtoniei, unii admiţînd şi o transmigrare parţială din Peninsula Balcanică [48].

[46] L. Ranke, *Weltgeschichte*, III (1883), 272 sq., 448. V. Duruy, *Histoire des Romains*, VI (1883), 461 sq.; cf. IV, 758. Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V (1885), 226. (Cf. J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, 1877, pp. XLII, 239). E. Wietersheim, F. Dahn, *Geschichte der Völkerwanderung*, I, (1881), 240. E. Lavisse, A. Rambaud, *Histoire générale*, II, (1893), 830 sqq. L. Difenbach, *Völkerkunde Osteuropas*, I, (1880), 310—314. H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie* (1878), p. 337; *Zur Ethnographie der Donauländer* („Globus", 1878); *Leitfaden der alten Geographie* (1879), p. 136. E. de Martonne, *La Valachie* (1902), p. 240 sqq. H. Grothe *Zur Landeskunde von Rumänien* (1907), p. 17 sqq. ş.a. Scrieri speciale: J. Jung, *Die Anfänge der Rumänen* (1876); *Römer und Roman in den Donauländern* (1877, ed. II 1887); *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches* (1881). J. L. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen* (1880); *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage* (1886). T. Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen* (1891).

[47] A. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches* (1881) p. 221 sq. F. G. Mohl, *Introduction à la chronologie du latin vulgaire* (1899), p. 257 sqq.

[48] Autohtonia o susţin: B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor*, I (1874); *Fragmente pentru istoria limbei române, Elemente dacice*, I şi II (1876); *Zina Filma, Goţii şi Gepizii în Dacia* (1877); *Din istoria limbei române* (1883); *Strat şi Substrat, Genealogia popoarelor balcanice* („Anal. Acad. Rom.", XIV, 1892); *Etymologicum magnum Romaniae*, III (1894—1896), 2540 sqq. (*Basarabă*), 3102 sqq. (*Bănat*)—*Românii Bănăţeni* („Anal. Acad. Rom.", XVIII, 1896); *Cine sînt Albanezii* („Anal. Acad. Rom.", XXIII, 1901); A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler* (1884); *Une énigme historique, Les Roumains au moyen-âge* (1885); *Istoria Românilor*, I (1888); N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* (1905). O transmigrare parţială din dreapta Dunării admit: D. Onciul, *Teoria lui Roesler* („Convorbiri literare", XIX, 1885); *Zur rumänischen Streitfrage* („Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung", 1887, Ergänzungsband II); *Originile Principatelor Române* (1899); *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea Principatelor* (*Enciclopedia Română*, III şi „Revista română", 1902) < v. mai sus vol. I, p. 131 — 260, 261 — 279, 560 — 715; vol. II. p. 19 — 142 >; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* (1901); în cîtva şi A. D. Xenopol, *Românii şi Maghiarii înaintea istoriei, răspuns d-lui A. de Bertha* („Anal. Acad. Rom.", XXII, 1900, p. 5) şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 109 sq.

Dacă o transmigrare română din dreapta în stînga Dunării, mai ales în urma aşezării slavilor în provinciile romanizate ale Imperiului de răsărit se poate admite ca probabilă, explicînd unele fenomene lingvistice şi etnografice, totuşi aceasta nu poate să fie o probă contra tradiţiei istorice, în ce priveşte stratul etnic fundamental. E peste putinţă de admis ca în Imperiul bizantin şi în Ungaria să se fi format, în secolul al XI-lea şi al XII-lea, o tradiţie despre vechimea românilor în Dacia, arătaţi ca fiind aci din timpul stăpînirii romane, dacă ei ar fi venit chiar atunci din Imperiul bizantin în Ungaria, cum susţin autorii citaţi. Chiar venind mai înainte, cum admit alţii, o asemenea tradiţie nu se putea forma numai pe temeiul unor reminiscenţe istorice despre stăpînirea romană.

Fără a intra în amănuntele chestiunii, voi releva numai două fapte ce confirmă tradiţia istorică.

În Dacia, românii sînt arătaţi mai întîi pe teritoriul colonizaţiei romane (Oltenia, Banat şi Ardeal), de unde ei au ocupat apoi părţile dincoace de Olt şi de Carpaţi. Acolo îi arată ca populaţie mai veche, înainte de întemeierea principatelor, documentele şi cronicile ungureşti, cum şi cronicile noastre. Tot pe acel teritoriu s-au păstrat mai multe numiri topografice vechi: *Alutus* = Olt, *Mutrius* ('Αμούτριον = *Ad-Mutrium*) = Motru, *Tsierna* = Cerna, *Bersovia* = Bîrsava, *Tibiscus* = Timiş, *Marisus* sau *Marisia* = Mureş, *Ampelus* = Ampoiu, *Gerasus* sau *Crisia* = Criş, *Samus* = Someş. De asemenea numele vechi „calea lui Traian" sau „calea Traianului", cum poporul numeşte urmele căii romane de pe Olt, a cărei continuare peste munţi e numită în inscripţiile romane *via*

Traiana, este un nume rămas din antichitate [49]. În aceste părţi, continuitatea unei populaţii indigene, pe timpul năvălirilor, care să transmită posterităţii vechea nomenclatură, este învederată. Faptul că tocmai pe acest teritoriu, intensiv colonizat şi romanizat sub stăpînirea romană, se află şi locuinţele mai vechi ale românilor la nordul Dunării, găsiţi aci de unguri, este netăgăduit o confirmare a tradiţiei istorice.

Privind stăpînirea şi colonizaţia romană ca începutul naţionalităţii române în Dacia, tradiţia istorică nu exclude că la formarea ei au contribuit, bineînţeles, şi elementul autohton romanizat, ca şi cel român transdanubian. Dar aceste elemente mai mult sau mai puţin accesorii nu puteau să aibă, după cît rezultă din mărturiile istorice, însemnătatea ce le dau teoriile contrare [50].

Continuitatea elementului daco-roman se confirmă şi din punct de vedere geografic. Carpaţii meridionali sînt — cum foarte nemerit zice un geograf mai nou [51] —

[49] Schwanz v. Springsfeld, *Beschreibung der Walachei*, (J. F. Neigebauer, *Dacien*, 1851, p. 119 sq.), cunoştea numele popular *calea lui Traian* („Kale-Trajan") pe timpul ocupaţiei austriace a Olteniei (1718—1739). Sulzer, *op. cit.*, I, 215: „Kalea Trajanului". Ranke, *op. cit.*, III, 272, vede în acest nume o probă de continuitate. Numele roman *via Traiana* e constatat între Potaissa (Turda) şi Napoca (Cluj), în continuarea liniei de pe Olt. (J. Jung, *Römer und Romanen*, 1887, p. 121 . În afară de teritoriul colonizaţiei romane, unde a continuat să existe vechea populaţie dacică pînă cînd a dispărut în potopul năvălirilor, nu s-au păstrat decît numele marilor afluenţi ai Dunării: *Tisia* (Pathisus) = Tisa, *Pyretus* = Prut; şi identitatea lui 'Ορδησσός; (Herodot, IV, 48) cu Argeşul, numit de romani *Mariscus*, e probabilă. Cf. C. Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens* (1874), p. 31.

[50] În Dacia, romanizarea elementului autohton n-a putut să cuprindă, în 165 de ani de stăpînire romană, decît părţile colonizate, din care populaţia dacică se retrăsese în mare parte. În dreapta Dunării, unde stăpînirea romană a durat mai bine de 600 de ani, romanizarea a fost mai intensivă, cuprinzînd mai ales părţile Iliricului (Dalmaţia veche, între Adriatica şi Sava, Moesia superioară, Dacia Aureliană şi Dardania), mai puţin sau aproape de loc părţile Traciei (cu Moesia inferioară) şi ale Macedoniei.

[51] H. Grote, *op. cit.*, p. 19.

„coloana vertebrală" a teritoriului românesc, centrul de unde naţionalitatea română s-a răsfirat în Dacia. Această strînsă legătură între aşezarea geografică şi întinderea etnografică înlătură probabilitatea că românii de la nordul Dunării s-ar fi răspîndit altminterea decît din acest centru geografic al lor. Pe laturile Carpaţilor meridionali, între Olt şi Timiş, cu ramificări în Munţii Apuseni, trebuie să căutăm locul unde elementul dacoroman în condiţiile de apărare şi de comunitate date de la natură, s-a închegat ca naţionalitate. Adăpostit aci în părţile muntoase, care erau evitate de barbarii veniţi de la şes sau stepă şi nedeprinşi cu traiul de la munte, el s-a putut menţine şi forma ca naţionalitate, în unitate teritorială cu elementul roman omogen din dreapta Dunării, pînă cînd aşezarea slavilor în Peninsula Balcanică a îndeplinit separarea românilor de la miazănoapte de cei de la miazăzi.

Invazia slavă avu drept urmare retragerea elementului roman din provinciile romanizate din dreapta Dunării spre miazăzi, unde apoi se află macedoromânii. Pe lîngă această retragere, confirmată prin mai multe mărturii, e probabilă negreşit şi o transmigrare parţială spre miazănoapte, favorizată prin liniştea de aproape trei secole ce a urmat în Dacia pînă la invazia ungurilor. Astfel elementul dacoroman ce a supravieţuit năvălirile s-a întărit, aşa încît a putut să absoarbă elementul slav conlocuitor, ale cărui urme au rămas în nomenclatura topografică de origine slavă, răspîndită peste tot teritoriul Daciei, ca şi în elementele slave ale limbii dacoromânilor şi ale organizaţiei lor sociale şi politice, şi să desfăşoare acea putere de expansiune prin care aceştia au cucerit etniceşte aproape tot teritoriul Daciei vechi.

Asemenea putere de asimilare şi de expansiune istoria n-o arată decît la popoare autohtone sau cuceritoare, iar niciodată la elemente venite în pribegie sau în captivitate, oricît de superioare ele ar fi prin „minte şi cultură". Aşa şi în Dacia, elementul român transdanubian, venind succesiv şi pe nesimţite (cum şi mai tîrziu păstorii români treceau cu turmele lor şi dincolo şi dincoace de Dunăre), a putut numai să întărească populaţia de baştină şi omogenă

cu care s-a contopit, dar să nu producă el însuşi acele efecte, precum nu le-a produs nici în părţile meridionale unde s-a retras. Acolo macedoromânii au rămas totdeauna un element risipit în mijlocul unei populaţii greceşti şi albaneze, ca şi vlahii medievali în Bulgaria şi Serbia, risipiţi în mijlocul populaţiei slave în care au dispărut.

Faţă cu asemenea fapte, ştiinţa nu poate părăsi tărîmul real al tradiţiei istorice, constatată de la prima apariţie a românilor în istorie, tradiţie general admisă în evul mediu şi necontrazisă prin nici o mărturie directă. Nu fără cuvînt, vecinii şi popoarele conlocuitoare vedeau în români pe locuitorii cei mai vechi ai Daciei Traiane, ca urmaşi ai primilor ei cuceritori istorici. Iar poporul român însuşi a păstrat pînă astăzi conştiinţa priorităţii sale, pe care românul bănăţean o exprimă atît de caracteristic: „Noi nis acasă".

Da, în patria pe care străbunii au întemeiat-o şi noi din moşi strămoşi am moştenit-o şi o cultivăm, în care trecutul neamului nostru şi toată istoria noastră se află şi s-a desfăşurat, „noi nis acasă", cunoscuţi de veacuri ca urmaşi ai cuceritorilor şi civilizatorilor ei celor mai vechi.

RAPORT INAINTAT ACADEMIEI ROMÂNE CU PRIVIRE LA BISERICA DOMNEASCĂ DE LA CURTEA-DE-ARGEŞ[1]

(9 octombrie 1915)

Domnilor Colegi,

În urma însărcinării ce ne-aţi dat, subscrişii am fost, în ziua de 8 octombrie, la Curtea-de-Argeş, spre a vizita Biserica Domnească de acolo şi a ne da părerea asupra datei comunicate de d-l Tafrali: noiembrie 6771 (= 1262), care s-ar afla într-o inscripţie veche din acea biserică.

Am constatat că inscripţia în chestiune se găseşte în proscomidie şi anume pe marginile veşmintelor (la gît şi la poale) celor trei sfinţi zugrăviţi *a fresco* pe păreţii proscomidiei. Ea a fost scoasă la iveală prin spălăturile făcute de dl. Norocea, însărcinat de Comisia monumentelor istorice cu lucrările de pictură la restaurarea ce se face acestei biserici. Prin spălăturile făcute cu multă grije şi dibăcie, s-a descoperit prima pictură a bisericii, frescuri de o deosebită frumuseţe, cu inscripţii greceşti, peste care era un strat de pictură ulterioară, cu inscripţii sloveneşti şi, un strat mai nou, cu inscripţii româneşti.

Inscripţia semnalată de d-l Tafrali se află pe primul strat, care are inscripţii greceşti. După d-l Norocea, ea este contemporană cu vechea pictură, iar nu scrisă ulte-

---

[1] În urma unei comunicări, făcută în scris Academiei Române de d-l O. Tafrali, profesor universitar, cu privire la inscripţia descoperită de d-sa în Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş, presupusă din anul 1262, Academia a însărcinat pe d-nii I. Bogdan, N. Iorga şi pe subscrisul să cerceteze inscripţia şi să-şi dea părerea asupra constatărilor ce se vor face la faţa locului. Raportul în chestiune privind lucrările Com. mon. ist. găsim indicat a-l comunica aci. *D. Onciul.*

rior, deoarece culoarea ei neagră a pătruns, ca și frescurile, în tencuială. Totuși, după cum am constatat, ea se deosebește cu desăvîrșire, și ca formă și după criterii paleografice, de celelalte inscripții ce însoțesc vechile frescuri. Pe cînd inscripțiile frescurilor sînt făcute cu litere unciale foarte îngrijite, inscripția în chestiune are înfățișarea neîngrijită, fiind scrisă repede, cu litere combinate și nelămurite; de la prima vedere, ea face mai mult impresia unui ornament pe marginile veșmintelor decît a unei inscripții. Deși am putut distinge formele unor litere grecești, unele mai mult sau mai puțin deteriorate, totuși n-am putut citi niciun cuvînt întreg, doar unele litere care ar putea să fie în cuvinte ca 'Αλέξανδρος, τέλος, ἱερός, sau ἱερόν.

Ce privește data conjecturată de d-l Tafrali (ϰζψοα = = 6771), nu am putut constata nimic ce ar confirma părerea d-sale. Din pretinsa dată nu se văd decît literele ψ și o și anume o sub ψ, adică o vocală cu consoană suprapusă (ψ), cum se întîlnește foarte des în paleografie, dar numai la scrierea cuvintelor, *nu și a numerelor*. În nici un caz nu putem recunoaște aci o dată. În tot cazul însă, vechile frescuri cu inscripții grecești din această biserică sînt cea mai veche pictură indigenă ce ni s-a păstrat.

În altar, unde este proscomidia, vechea pictură s-a păstrat neacoperită de stratul ulterior pînă după anul 1623. Aceasta reiese dintr-o inscripție ce am găsit pe vechea pictură, pe peretele dinspre răsărit (la dreapta ferestrei). cuprinzînd acest an, scris cu culoare neagră, în litere grecești (ϰαχκγ) [și în cifre (1623), luna martie 21 (Μαρτήω κᾶ). Deci la acea dată, cînd istoriografia țării pe care se întemeiază cronicarii ulteriori era începută, vechea pictură, cu inscripțiile ei, era încă la suprafață.

Dacă inscripția din proscomidie ar avea data 1262, cum crede d-l Tafrali, această dată nu ar fi rămas necunoscută cronicarilor țării din secolul XVII, care dau anul 1290 pentru descălecatul lui „Radul Negru", căruia ei atribuie zidirea acestei biserici. Acest fapt întărește constatarea noastră în ce privește pretinsa dată.

Dacă rezultatul cercetării noastre cu privire la dată este negativ, avem deosebita bucurie de a vă putea aduce la cunoștință o constatare foarte importantă cu privire la pictură.

Prin spălăturile făcute de d-l Norocea, s-a descoperit— putem zice — o comoară de artă indigenă de neașteptată importanță. Din luna lui mai trecut, cînd, cu prilejul omagiului Academiei la mormîntul regelui Carol, am vizitat biserica, spălăturile au făcut un progres însemnat. S-au scos la iveală mai multe frescuri de o frumuseță surprinzătoare, care negreșit înfățișază o epocă de înflorire a picturii bizantine. După toate indiciile, aceste frescuri aparțin ultimei perioade de înflorire a picturii bizantine, care începe în secolul XII și ține pînă în prima jumătate a secolului XIV. După afirmația d-lui Norocea, ele se aseamănă foarte mult, ca stil și compoziție, cu mozaicurile din moscheea *Kahriédjami*, fosta mănăstire *Chora*, din Constantinopole. Dacă această părere se confirmă, ele ar urma deci să fie sau din aceeași epocă, sau — dacă mai tîrzii — dintr-un timp apropiat, cînd influența stilului respectiv putea încă să determine stilul frescurilor noastre.

După d-l Diehl *(Manuel d'art byzantin)*, mozaicurile din Kahriédjami între care se află și chipul lui Teodor Metochites, marele logothet al împăratului Andronic II (1282—1328), ca ctitor, sînt din epoca de la 1310—1320. Părerea altora că ele ar fi mai vechi se întemeiază pe unele resturi de la o pictură anterioară; dar partea cea mai mare a mozaicurilor este negreșit din timpul marelui logothet al lui Andronic II, înfățișat ca ctitor.

Așa fiind, vechile frescuri din Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș, la care s-ar cunoaște influența stilului mozaicurilor din Kahriédjami, ar urma să fie, dacă nu contemporane cu acestea, totuși nu mult mai în urmă, adică din ultimii ani ai acelei perioade de înflorire a picturei bizantine.

Această concluzie concordă și cu tradiția noastră, care atribuie zidirea acestei biserici legendarului descălecător Negru Vodă, adică unui domn din epoca întemeierii statului.

Ca adevăratul întemeietor al statului, cuprinzînd mai mult sau mai puţin toată Ţara Românească, e cunoscut Basarab I, constatat, prin documente, înainte de 1324 şi pe la 1330, ca primul domn singur stăpînitor al Ţării Româneşti. Dar acest domn era pe la 1323 în ostilităţi cu Imperiul bizantin, ajutînd pe bulgari în luptele lor cu bizantinii. În asemenea împrejurări e greu de admis ca el să fi adus pe atunci zugravi de la Constantinopole, pentru Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş. Şi că pictura ei este opera unui artist bizantin, aceasta arată atît stilul cît şi inscripţiile greceşti. Deci rămîne mai probabil că biserica a fost zugrăvită, dacă nu şi zidită, sub fiul şi succesorul lui Basarab, Alexandru I (sau „Nicola Alexandru", cum îl numeşte inscripţia de pe mormîntul său la Cîmpulung), fondatorul mitropoliei de Argeş (1359), supusă patriarhiei de Constantinopole, de la care el a cerut şi primit pe primul mitropolit al ţării.

Chipul ctitorului se află printre vechile frescuri ale bisericii, deasupra uşii din tindă, pe peretele dinspre răsărit. El este înfăţişat în genunchi, cu mîinile întinse spre Cristos, la dreapta căruia este Sf. Maria, la stînga Sf. Nicolae, patronul bisericii ; pe cap are diademă şi e îmbrăcat ca Mircea, zugrăvit ca cititor la Cozia, numai ceva mai simplu. Domnul are figura tînără, cam între 30 şi 40 de ani (mai aproape de 30), ceea ce ar indica mai mult pe Alexandru decît pe Basarab, care pe la 1330 era bătrîn.

În interiorul bisericii, pe stîlpul stîng (nord) din faţa altarului, se află un alt chip de domn, îmbrăcat în zale, cu lance, coif şi scut alăturea, dar din nenorocire capul lipseşte. Acest chip, care — în ce priveşte îmbrăcămintea — se aseamănă cu cel de pe unele monede ale lui Radul I (fiul lui Alexandru şi tatăl lui Mircea) din colecţia Academiei, este probabil altul decît cel al ctitorului. Poate să fie chiar Radul fondatorul mănăstirilor de la Tismana, Cozia şi Cotmeana, în a cărui domnie (între 1374 şi 1385) s-ar fi adăogat sau săvîrşit ceva la această biserică (ar fi de presupus sfîrşirea picturii), ceea ce va fi contribuit ca şi el să fie considerat ca ctitor şi confundat apoi cu legendarul Negru Vodă, cu numele „Radul Negru".

Ambele chipuri, cum şi inscripţia cu pretinsa dată, au fost fotografiate de d-l Norocea, care a dat un exemplar pentru Academie.

Ne-am înapoiat de la Curtea-de-Argeş cu un sentiment de înaltă mulţumire că acest monument istoric atît de preţios — care un moment era ameninţat să fie dărîmat spre a fi reconstruit, ca altele la fel — a rămas scutit, din fericire, de asemenea restaurare. Datorim o deosebită recunoştinţă d-lui arhitect Gr. Cerkez, care, cu o adevărată pietate pentru această comoară a trecutului nostru, conduce lucrările de restaurare şi sub a cărui atentivă supraveghere s-au făcut lucrările de pînă acum. Recunoştinţă se cuvine şi d-lui Norocea, care cu atîta grije şi iscusinţă a scos la iveală vechea pictură, cu mult superioară straturilor suprapuse, ca şi celorlalte picturi vechi ce ni s-au păstrat în monumentele noastre istorice.

Să sperăn că, prin silinţele dumnealor, restaurarea începută aşa de fericit va fi dusă la bun sfîrşit, ca o restaurare model, realizată prin arhitecţii şi artiştii noştri proprii.

D. Onciul, I. Bogdan

Ca unul ce am făcut şi eu cercetări la faţa locului, m-am convins că n-avem a face cu o inscripţie purtînd o dată din veacul al XIII-lea şi mă unesc la constatările din acest raport.

N. Iorga

ÎN CHESTIUNEA BISERICII DOMNEŞTI DE LA CURTEA-DE-ARGEŞ

În legătură cu raportul privitor la Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş, publicat în fasc. 31 (iulie-septembrie 1915), p. 141—145, < v. supra p. 221—225 >, avem de adăugat unele constatări, după spălăturile făcute în urmă la pictura acestei biserici.

În acel raport se zicea despre „inscripţia" ce fusese semnalată, cu data conjecturată: 12 noiembrie *6771* (= *1262*), următoarele:

„De la prima vedere, ea face mai mult impresia unui *ornament pe marginile veşmintelor* decît a unei inscripţii. Deşi am putut distinge formele unor litere greceşti, unele mai mult sau mai puţin deteriorate, totuşi n-am putut citi nici un cuvînt... Ce priveşte data conjecturată (ςψοα= 6771), nu am putut constata nimic ce ar confirma părerea" respectivă.

Această constatare obiectivă a nemulţumit pe autorul descoperirii în chestiune, care — dacă se adeverea — ar fi de netăgăduită importanţă şi ne-ar procura o deosebită mulţumire, ca orice progres real în cunoaşterea adevărului.

Fără a ne ocupa de regretabila nemulţumire şi de felul cum ea a fost manifestată în publicitate, la care găsim de bunăcuviinţă a nu răspunde [1], ţinem să facem cunoscut

celor ce dau chestiunei un interes curat ştiinţific cele constatate de atunci încoace.

* * *

„Inscripţia" cu presupusa dată (fig. 23), scoasă la iveală prin spălarea picturei cu care d-l Norocea a fost însărcinat de Comisia monumentelor istorice, şi aflată pe *marginile veşmintelor* (la gît şi la poale) celor trei sfinţi zugrăviţi pe pereţii din proscomidie, care ne-a făcut impresia unui *ornament*, nu e singura de acest fel la vechea pictură a bisericii. O asemenea inscripţie sau ornament s-a descoperit ulterior, prin spălăturile făcute de d-l Norocea, şi pe *cingătoarea* unui sfînt (fig. 24), zugrăvit pe peretele dintre naos şi veşmîntar, la dreapta tîmplei. Şi aci sînt semne ce se aseamănă cu „inscripţia" de mai sus, unele chiar identice în amîndouă. Ca înfăţişare, cea de-a doua (pe cingătoare) se deosebeşte prin o formă mai îngrijită, ceea ce concordă cu faptul că pictura din partea dreaptă (sud) a bisericii, unde ea se află, e făcută de alt pictor decît cea din stînga (nord), distingîndu-se în general prin mai multă fineţe în executare.

Comparînd „inscripţia" în chestiune cu semnele de pe cingătoare, ambele reproduse aci după fotografii, e învederat că şi într-un caz şi într-altul avem acelaşi fel de semne, dintre care unele se aseamănă cu litere greceşti, altele nu au formă de litere cunoscute în paleografia sau epigrafia greacă (după principalele publicaţii de pînă acum). La presupusa inscripţie din proscomidie (pe marginea veşmintelor celor trei sfinţi), mai e de observat că unele semne se repetă foarte des şi la distanţe mai apropiate, care semne astfel repetate nu se înfăţişează ca litere.

[1] Aci numai o constatare de fapt. În raportul citat se zice: „Din pretinsa dată nu se văd decît literele ψ şi o, şi anume o sub ψ, adică o vocală cu consoană suprapusă (ψ), *cum se întîlneşte foarte des în paleografie, dar numai la scrierea cuvintelor, nu şi a numerelor*". Această afirmaţie a fost interpretată în înţelesul că am fi negat chiar existenţa unor date de ani cu litere uneori scrise unele deasupra altora. Dacă acest fel de scriere se găseşte la numere, e orişicum numai în mod *excepţional*, şi anume în cazuri cînd scriitorului îi scăpa o literă, pe care o adăuga deasupra (între literele corespunzătoare) sau în inscripţii lapidare, cînd literele numărului, mai ales la marginea rîndului, trebuind să fie îndesate, din lipsă de spaţiu, se scriau unele sub sau peste altele (în „caturi").

După spălăturile din urmă, două din numele celor trei sfinţi din proscomidie (diaconii *Roman* şi *Ştefan*) se văd scrise foarte lămurit; de asemenea inscripţia ΑΓΙΟΣ pe orarul fiecăruia (fig. 26), cuvînt ce se repetă în lungimea orarului. Numai „inscripţia" pe marginile veşmintelor acestora, făcută odată cu pictura *a fresco*, inscripţie de vreo $2\frac{1}{2}$ metri lungime şi în mare parte bine conservată, din care pînă acum nu s-a „descifrat" decît pretinsa dată, cu întregiri contestabile, şi aceasta chiar într-o parte din cele mai deteriorate, ar fi fost scrisă aşa încît nimeni să n-o poată citi.

Ornamente ce se aseamănă cu litere, pe marginile veşmintelor, mai sînt cunoscute în vestitele frescuri ale lui Benozzo Gozzoli, făcute la 1457—1463 în palatul Riccardi din Florenţa. Aci e reprezentat împăratul Ioan Paleolog (care a luat parte la conciliul din Florenţa, 1439) ca unul din cei trei regi de la Răsărit în călătorie la Vitleim. Persoanele din suita lui au la poalele hainei o bordură ornamentată în care se găsesc forme de litere greceşti (fig. 25) [2].

De asemenea la un chip al lui Cristos, tipar din secolul al XV-lea (pe la 1470), bordura hainei, la gît şi la piept, este ornamentată cu desenuri în formă de litere (fig. 27) [3].

Acest fel de ornamentaţie, care prezintă un caracter analog cu ornamentele arabe formate din litere, dezvoltate din inscripţii religioase, a găsit, se vede, şi în arta creştină asemenea aplicare, ce rămîne să fie cercetată mai de aproape.

Faţă de această constatare (ce ne mărginim aci a o semnala în raport cu chestiunea în discuţie), concluzia că şi semnele enigmatice de pe marginile veşmintelor celor trei diaconi, presupuse ca inscripţie, înfăţişează o bordură ornamentală, de felul aceleia de la poalele hainelor din fresca lui Benozzo Gozzoli şi de la haina lui Cristos, este negreşit mai mult decît îndreptăţită. Şi pînă cînd aceste

[2] După o copie în posesiunea d-lui Norocea.
[3] După „Frankfurter Bücherfreund", XII (1914), nr. 1, pl. XVIII (asupra căreia mi-a atras atenţia colegul meu Prof. R. Ortiz).

semne nu vor fi dovedite ca litere ale unei inscripţii, descifrată măcar în părţile ei mai bine conservate, părerea că ele nu sînt decît nişte ornamente de bordură rămîne singura acceptabilă.

Iar dacă, contra aşteptării noastre, întemeiată pe constatările arătate, presupusa inscripţie — din fericire, în mare parte bine conservată — va fi descifrată, vom face amendă onorabilă pentru neîncrederea ce am arătat conjecturei făcute cu privire la dată, şi vom fi cei dintîi care vom prezenta ingeniosului autor felicitările noastre pentru serviciul ce va fi adus adevărului. Pînă atunci însă, nu putem decît să stăruim la modul nostru de a privi chestiunea din punctul de vedere al faptelor istorice constatate.

* * *

Data conjecturată 1262 ar fi, se crede (în cercuri insuficient informate), o dovadă pentru vechimea voievodatului român în regiunea Argeşului, a cărui „descălecare" cronicile noastre (din secolul al XVII-lea) o pun la 1290. Contrar tradiţiei cronicilor (a căror dată a *descălecatului* e dovedită de mult ca greşită), vechimea voievodatului muntenesc (în partea de răsărit de Olt) înainte de 1290 este bine constatată prin documente contemporane, care încă de la 1247 arată la răsărit de rîul Olt şi la miazăzi de Alpii Transilvani, cuprinzînd deci regiunea Argeşului (unde apoi se găseşte prima capitală a Ţării Româneşti), un voievodat român care exista acolo *de mai înainte*, ca şi altul în Oltenia [4]. Aşa fiind, e bine înţeles că nu o dată conjecturată, dintr-o presupusă inscripţie pînă acum nedescifrată, dată încă posterioară celei documentale, are să dovedească vechimea voievodatului român în această parte.

Ca dată pentru *pictura bisericii*, ea este hotărît inadmisibilă. Părerea exprimată în raportul mai sus citat, anume

[4] Hurmuzaki-N. Densusianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I, pp. 230—231, a. 1247 şi 1251. Cf. pp. 454 şi 457 a. 1285; p. 483, a. 1288.

că vechile frescuri ale acestei biserici cu inscripţii greceşti, care ca stil şi compoziţie se aseamănă cu mozaicurile din moscheea *Kahriédjami* (fosta mănăstire *Chora*, din Constantinopole, făcute pe la 1310—1320 [5]), urmează să fie posterioare acestora, se confirmă pe deplin.

În biblioteca Academiei Române se află 24 de fotografii după mozaicurile de la Kahriédjami, dăruite de d-l Mihail Sutzu. D-l Grigore Cerkez, sub a cărui conducere se fac restaurările atît de bine executate la Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş, comparînd aceste fotografii cu vechile frescuri de aci, cîte s-au descoperit prin spălăturile făcute pînă acum, a găsit 8 ce se aseamănă în mod esenţial, unele fiind mai mult sau mai puţin chiar identice. Cercetîndu-le din nou la faţa locului, în comparaţie cu fotografiile, am făcut aceeaşi constatare, găsind şi altele care concordă cu descrierile unor compoziţii ce nu se află între aceste fotografii.

Specimenele reproduse aci arată învederat că frescurile respective de la Curtea-de-Argeş sînt făcute după tipul iconografiei de la Kahriédjami, a cărei influenţă directă se vede chiar în cele mai mici amănunte.

Compoziţia *Recensămîntul* (fig. 28), reprezentînd pe Sfînta Maria înaintea guvernatorului roman (Sulpicius Quirinus), la numărătoarea iudeilor, despre care Charles Diehl, cu privire la mozaicurile de la Kahriédjami, zice că este „un subiect *foarte rar* tratat în iconografia bizantină", care *„nu se întîlnea în altă parte în arta orientală"* [6], se prezintă, în frescurile noastre, ca o copie a celei de la Kahriédjami (fig. 30), puţin mai redusă prin spaţiul mai restrîns. Îmbrăcămintea şi ţinuta guvernatorului, avînd

[5] Charles Diehl, *Manuel d'art byzantin*, pp. 738—739.

[6] *Études Byzantines* (1905). *Les mosaïques de Kahrié-djami*, p. 423; Il y avait là, en outre, certaines compositions — *Le Recensement devant Quirinus* par exemple — qu'on ne rencontrait nulle part ailleurs dans l'art oriental, et dont le *Guide de la Peinture* ne disait pas un mot. On n'hésita donc point à faire honneur de ces ouvrages à l'Occident. *Manuel d'art byzantin* (1910), Kahrié-djami, p. 736: Il en est quelques-unes d'un mérite tout à fait supérieur: telle la composition qui figure un sujet très rarement traité dans l'iconographie byzantine, le Recensement devant le légat Quirinus.

pe cap „bonetul înalţilor dignitari bizantini din secolul al XIV-lea" [7], înfăţişarea Fecioarei Maria, însărcinată, şi a celorlalte persoane, chiar arhitectura şi alte amănunte sînt la fel în amîndouă. Aceeaşi asemănare o găsim şi la compoziţia ce reprezintă pe *Regii magi înaintea lui Irod* (fig. 29 şi 31).

De asemenea la compoziţia din timpanul deasupra uşei din nartecă, cu *patronul* şi *ctitorul bisericii* (fig. 32), influenţa de la Kahriédjami, după compoziţia analoagă (fig. 33) din acelaşi loc, este învederată. Atitudinea voievodului în genunchi, cu mîinile întinse, cu ţinuta caracteristică a capului, este (exceptînd îmbrăcămintea deosebită) întocmai ca a ctitorului de la Kahriédjami, logothetul Teodor Metochites. Dar acesta ţine în mîini biserica, de el restaurată şi, în parte, construită din nou şi împodobită cu mozaicuri, pe care o închină Mîntuitorului, patronul fostei biserici Chora (azi Kahriédjami). Voievodul însă nu ţine în mîni biserica, avînd totuşi mîinile întinse la fel, fiind înfăţişat ca în rugăciune; şi deşi patronul bisericii este Sf. Nicolae, chipul Mîntuitorului e făcut şi aci, aproape identic, fiindu-i adăugat la stînga Sf. Nicolae, la dreapta Sf. Maria. Costumul voievodului, care se aseamănă cu cel al lui Mircea de la Cozia, aparţine în această formă, după modelele cunoscute, secolului al XIV-lea.

Lipsa bisericii, pe cînd de regulă ea se găseşte la icoanele de ctitori din bisericile noastre (înfăţişaţi stînd în picioare şi ţinînd în mîni biserica), pare să indice că voievodul înfăţişat aci nu a zidit biserica, ci numai a zugrăvit-o. Numai spaţiul redus prin cele două chipuri adăugate nu ar motiva îndestul această lipsă, fiind loc proporţionat şi pentru biserică.

Celelalte subiecte ale frescurilor ce se găsesc şi între fotografiile după mozaicurile de la Kahriédjami, cîte avem la îndemînă, sînt chipuri de sfinţi şi părţi de compoziţii a căror asemănare cu modelele de la Kahriédjami e nu mai puţin învederată. Bineînţeles, între aceste fotografii sînt şi subiecte tratate altfel ca la Curtea-de-Argeş,

[7] Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, p. 737.

unde pictorii au lucrat, se vede, şi după alte modele sau după concepţie proprie. Aceasta nu scade însă întru nimic puterea probelor de mai sus. În general, stilul acestor frescuri, cu figuri mari şi compoziţii ample, de o măiestrie şi frumuseţe cum nu se găsesc altele în bisericile noastre vechi, e influenţat de stilul caracteristic al mozaicurilor din acea epocă de înflorire a picturii bizantine.

Ne mărginim aci la aceste constatări, care rămîn să fie completate prin cercetări şi spălături ulterioare. Ele pun în afară de îndoială că pictorii frescurilor de la Curtea-de-Argeş au avut modele din iconografia de la Kahriédjami, cu care ele se aseamănă atît de mult, nu numai ca stil şi compoziţie, dar şi în amănunte aşa de caracteristice. „Mozaicurile de la Kahriédjami" — zice Charles Diehl [8] — „sînt una din capodoperele noului stil pitoresc ce se năştea la Constantinopole la începutul secolului al XIV-lea, şi care, din capitală, a radiat peste tot Orientul creştin".

* * *

Vechea pictură de la Curtea-de-Argeş fiind, cum se vede, posterioară celei de la Kahriédjami, deci după 1320, iar ctitorul fiind înfăţişat ca bărbat încă tînăr, cel mai vechi domnitor căruia poate fi atribuită zugrăvirea bisericii este Alexandru I (după 1330 pînă la 1364, fiul lui Basarab I, care la 1330 este arătat ca bătrîn), fondatorul mitropoliei de Argeş (1359), care a cerut şi primit de la patriarhia de Constantinopole pe primul mitropolit al ţării [9]. Legăturile cu Bizanţul, constatate mai întîi în domnia lui (pe cînd tatăl său avea pe la 1323 ostilităţi cu bizantinii), explică şi influenţa directă a picturii bizantine de atunci la Curtea-de-Argeş.

Dacă Alexandru este cel dintîi domn sub care s-a putut manifesta la noi această influenţă, cel din urmă sub care s-ar fi putut face vechea pictură ar fi — s-ar putea pre-

[8] Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, p. 739.

[9] Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 383—388. Hurmuzaki-Iorga, *Doc.*, I, pp. 1—6.

supune — fiul său Radu I (între 1374 şi 1385), fondatorul Tismenei şi al altor mănăstiri (cele mai vechi după neînsemnata Vodiţa, fundaţia lui Vladislav I), pe care călugării şi cronicarii l-au confundat cu legendarul descălecător Negru-Vodă, numindu-l Radu-Negru [10], căruia tradiţia îi atribuie fundaţia bisericii.

În adevăr, chipul lui Radu, în armură medievală, la fel ca pe monetele lui (fig. 19 a şi b) [11], se află, ca frescă veche, pe stîlpul stîng (nord) dinaintea altarului, lipsindu-i însă, din nefericire, capul (fig. 34). Pe acelaşi stîlp se află, în pictură mai nouă, cu inscripţii româneşti, compoziţii ce reprezintă episoade din viaţa Sf. Filofteia şi aducerea moaştelor ei la Curtea-de-Argeş (fig. 35), negreşit după o pictură mai veche (cum o arată forma îmbrăcămintei). Între persoanele ce asistă sînt înfăţişaţi: voievodul Radu-Negru, arhiepiscopul de Tîrnova, şi doi *episcopi* (români). Ţara Românească avea doi episcopi abia de la anul 1370, cînd Vladislav I (fratele şi predecesorul lui Radu) înfiinţă „mitropolia" Severinului [12], ca a doua episcopie a ţării. Cei doi episcopi, ca şi chipul vechi al lui Radu pe acelaşi stîlp, ar indica epoca acestuia pentru aducerea moaştelor, reprezentată aci şi atribuită de tra-

[10] Radu, fondatorul Tismenei, e numit, în două hrisoave din 1569 şi 1576, *Negrul Voevod*, iar în hrisoave mai tîrzii (de la Matei Basarab, Şerban Cantacuzino ş.a.), *Radul Negru Voevod*. Prin hrisovul din 1576, aprilie 28 (Arh. st.), Alexandru III întăreşte mănăstirii Tismana „satul Bistreţul cu toate bălţile pînă la Gîrla-Repede (Бързогърлу)", care i-a fost dat de „răposatul *Negrul Voevod*". Această proprietate, „balta Bistreţ pînă la Gîrla-Repede (Бръзогоргъла)", este arătată, în hrisoavele lui Dan I (din 1385) şi Mircea (din 1387) ca fiind date mănăstirii de tatăl lor *Radul Voievod*, fondatorul ei. Prin hrisovul din 1569, ianuarie 8 (Arh. st.), Alexandru III întăreşte mănăstirii Tismana „satul Elhoviţa, care i-a fost veche şi dreaptă ocină şi moştenire *încă de la întemeierea Ţării Româneşti, dintîi de la Negrul Voievod*". La acea dată, confundarea lui Radu, fondatorul Tismenei, cu legendarul descălecător Negru-Vodă era deci îndeplinită.

[11] C. Moisil, *Efigiile monetare ale domnilor români*, „Buletinul Societăţii numismatice române", XII (1915), p. 129. Radu este singurul domn a cărui efigie se află în asemenea armură.

[12] Miklosich-Müller, *op. cit.*, 535—536. Cf. II, 270, 312. Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, pp. 8—9, 24, 29.

diţie lui Radu-Negru [13]. Acest fapt, înfăţişat prin pictura de pe stîlp, probabil şi mormîntul lui Radu în această biserică [14], ar urma să fi dat motivul pentru legătura ce s-a făcut apoi între numele acestui domn şi Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş. În tot cazul, chipul domnului în armură, ca şi Radu I (pe care învederat îl înfăţişează), deosebindu-se de ctitorul deasupra uşei, îmbrăcat altfel, se prezintă ca diferit de acesta; în locul unde se află, care de regulă nu este al ctitorilor, el a fost pus aci în altă legătură decît cu fundaţia sau zugrăvirea bisericii [15].

Aşa fiind, ctitorul deasupra uşei este, după toată probabilitatea, Alexandru, fondatorul mitropoliei de Argeş. Vechea pictură de la Curtea-de-Argeş, care se deosebeşte ca stil atît de mult de ceea ce ni s-a păstrat la Cozia din timpul lui Mircea, fiul lui Radu, aparţine negreşit unui timp mai apropiat de epoca mozaicurilor de la Kahriédjami, cum nu putea să fie decît în domnia lui Alexandru.

„Deci rămîne mai probabil" — ziceam în raportul citat — „că biserica a fost zugrăvită, dacă nu şi zidită, sub Alexandru I, fondatorul mitropoliei de Argeş, supusă patriarhiei de Constantinopole".

* * *

[13] În *Viaţa lui Nifon*, al cărui autor Gavriil protul de la Athos a fost la sfinţirea mănăstirii lui Neagoe la Curtea-de-Argeş, nu se face menţiune de Sf. Filofteia; dar nici de Biserica Domnească, unde se găsesc apoi moaştele, nu se spune nimic.

[14] După tradiţie, „Radu-Negru" ar fi înmormîntat în Biserica Domnească unde se arată mormîntul lui. Lîngă acest mormînt, unde azi nu mai este decît o lespede cu ornamentaţie veche, se afla mai înainte şi un basorelief de piatră (unde l-am văzut încă în 1893, cînd am vizitat prima dată Curtea-de-Argeş), acum în Muzeul de antichităţi, care înfăţişează un chip de domn, atribuit lui Radu Negru. Forma îmbrăcămintei, care se mai poate distinge, ar corespunde cu epoca lui Radu I.

[15] Ctitorul „Radul Negru", care, împreună cu „Doamna Ana", ţine în mîni biserica, zugrăvit pe peretele de miazănoapte la stînga uşei, este o pictură nouă.

Dacă pînă la proba contrară, Alexandru urmează să fie considerat ca ctitorul care a zugrăvit biserica, zidirea pare să fie mai veche. În adevăr, „Io. Nicola Alexandru Voievod, fiul marelui Basarab Voievod" (cum inscripţia de pe mormîntul său numeşte pe Alexandru al documentelor şi cronicilor) [16], fiind înmormîntat în mănăstirea de la Cîmpulung, unde el este zugrăvit ca ctitor, ţinînd în mîni biserica [17], iar la Curtea-de-Argeş el fiind înfăţişat, în deosebire de modelul de la Kahriédjami, fără biserică în mîni, ca unul care ar fi numai zugrăvit, nu şi zidit biserica, nu avem cuvînt de a-i atribui lui fundaţia acestei biserici. Arhitectura ei e recunoscută ca cea mai veche între vechile biserici ce ni s-au păstrat, atît ca stil, cît şi ca construcţie; iar tradiţia noastră atribuie fundaţia ei întemeietorului principatului, legendarului Negru-Vodă.

Ca adevăratul întemeietor al principatului a *toată Ţara Românească* (cum se numea statul format prin unirea sub o singură domnie a voievodatelor anterioare din dreapta şi din stînga Oltului) e cunoscut „marele Basarab Voievod" (constatat documental la 1324—1330 ca domnind de mai înainte), după care Ţara Românească era numită în secolul al XIV-lea şi al XV-lea şi „Basarabia", cum şi dinastia întemeiată de el se numea „Basarabi". Pentru ca el să imprime astfel statului şi dinastiei pecetea numelui său, el trebuie să se fi deosebit cel mai întîi prin faptele ce a săvîrşit într-o domnie mai lungă, înainte de memorabila victorie ce a repurtat la 1330 asupra regelui Ungariei, Carol Robert. Sfîrşitul domniei lui fiind curînd după

[16] În documentele ungureşti şi papale el este numit *Alexander Bozorabi* sau *Bassarati* (= al lui Basarab).

[17] În biserica reconstruită de Matei Basarab şi restaurată ulterior sînt zugrăviţi ca ctitori vechi „Radul Negru Voevod" şi „Io. Nicolae Alexandru Voevod". (Numele „Iliaş", scris după acesta de altă mînă, a fost adăugat mai tîrziu.) Ctitorul „Radul Negru", care (după cronica atribuită lui Constantin Căpitanul) a făcut „mănăstirea", arătată ca fiind mai întîi „biserică de mir", ar fi Radu, fiul lui Alexandru, ca fondator al mănăstirii pe lîngă biserica zidită de tatăl său.

1330 [18], începutul ei urmează să fie pus cu probabilitate pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea.

Rezidenţa lui Basarab, cum arată un document contemporan, era la Argeş *(castrum Argias)*, unde şi sub urmaşii lui se aflã scaunul de domnie. Aci este şi cea mai veche biserică a ţării, atribuită de tradiţie întemeietorului statului, care — cum zice cronica — „au descălecat la Argeş, şi au făcut oraş mare, şi şi-au pus scaunul de domnie, făcînd curţi de piatră, şi case domneşti, şi o *biserică mare şi frumoasă*". Acest eveniment, cronica îl pune la anul 6798 (= 1290).

Faţă cu aceste mărturii, am putea admite tradiţia în înţelesul că fondatorul Bisericii Domneşti din prima capitală a ţării a fost Basarab întemeietorul, tatăl şi predecesorul lui Alexandru. Făcînd abstracţie de Radu (confundat cu legendarul descălecător Negru-Vodă), a cărui legătură probabilă cu această biserică am arătat-o mai sus, Negru-Vodă al tradiţiei, ca fondator al celei mai vechi biserici, corespunde în tot cazul mai mult cu întemeietorul statului, care era Basarab.

Vechiul pomelnic al mănăstirii de la Curtea-de-Argeş, cea mai veche listă de domni ai Ţării Româneşti ce ni s-a păstrat, începe cu *Basarab Voievod* ca cel dintîi domn: după acesta urmează: *Alexandru Voievod*, *Radul Voievod cel Bătrîn (stari)*, *Neagoe Voievod ctitorul* şi *Doamna Despina* etc. [19]. Cei trei dintîi erau deci cunoscuţi, pe timpul cînd s-a alcătuit acest pomelnic, după vechiul pomelnic al mitropoliei de Argeş, ca cei mai bătrîni domni ai ţării, negreşit în legătură cu primele fundaţii bisericeşti din vechea capitală [20].

[18] Cronicarul contemporan al Ungariei, povestind întîlnirea lui Alexandru cu regele Ludovic în 1343, zice că el „se răzvrătise în timpul regelui Carol (Robert) şi a rămas în răzvrătire mai mulţi ani *(per multa tempora)*". Deci Alexandru a început să domnească „mai mulţi ani" înainte de 1343, aproape de 1330.

[19] A. Odobescu, *Episcopia de Argeş*, „Convorbiri literare", XLIX (1915), 1121.

[20] Vladislav, care a domnit între Alexandru şi Radu, e pus după ctitorii Neagoe şi Despina, Radu de la Afumaţi (care a terminat şi zugrăvit biserica zidită de Neagoe) şi Ruxandra. După Vladislav, cu care începe şirul domnilor care nu aveau legătură cu fundaţiile bisericeşti de la Argeş, urmează: Mircea (cel Bătrîn), Dan (II), Vlad (Dracul), Radu (cel Frumos), Basarab (tatăl lui Neagoe), Radu (cel Mare), Vlad (cel Tînăr), domnitori înainte de Neagoe, apoi familia Doamnei Despina, soţia lui Neagoe, şi fiii lor etc. În această ordine, pomelnicul nu putea să fie alcătuit decît în timpul lui Radu de la Afumaţi (1522—1529) sau sub succesorul său Moise (1529—1530). În adevăr, Moise Voievod, care a făcut mănăstirii unele donaţii, e pus între Neagoe şi Radu, fie de la alcătuirea pomelnicului în domnia lui, fie (mai probabil) prin intercalare în pomelnicul făcut sub predecesorul lui.

Faptul că în fruntea celui mai vechi pomelnic al domnilor Ţării Româneşti, păstrat chiar la Curtea-de-Argeş, e pus Basarab întemeietorul — în deosebire de celelalte pomelnice cunoscute, care încep şirul domnilor cu Radu (zis Radu-Negru), fondatorul celor mai vechi mănăstiri, confundat cu legendarul descălecător —, înlătură orice probabilitate că Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş ar fi putut să existe înainte de Basarab, ca fundaţie a vreunuia din voievozii teritoriali ce l-au precedat, fără ca fondatorul ei să fie pomenit în vechiul pomelnic al mitropoliei, după care s-a alcătuit acest pomelnic al mănăstirii.

Primul domn în pomelnicul de la Argeş, totodată primul domn „singur-stăpînitor" al Ţării Româneşti (după voievozii teritoriali constataţi în secolul al XIII-lea), pe care-l arată documentele, în acelaşi timp domnul al cărui nume a trecut asupra ţării şi dinastiei întemeiate de el, Basarab întemeietor al principatului şi dinastiei, este cel dintîi domn care poate fi admis ca fondator al Bisericii Domneşti din capitala sa Argeş, atribuită de tradiţie descălecătorului Negru-Vodă.

* * *

În lumina acestor fapte istorice, vedem şi căutăm a înţelege fundaţia şi vechea pictură a Bisericii Domneşti de la Curtea-de-Argeş. Pictura ei, cea mai frumoasă şi cea mai artistică ce avem în bisericile noastre, o operă a ultimei perioade de înflorire a picturii bizantine din secolul

al XIV-lea, merită o deosebită luare-aminte. Studiul ei are un cîmp bogat de investigaţie, păstrînd o comoară din cele mai preţioase pentru un specialist în istoria artei bizantine. Să aşteptăm că acest specialist nu va lipsi să ne dea cît mai curînd roadele cercetărilor sale. Dar spre a ajunge la un bun sfîrşit, orice idee preconcepută şi orice preocupare în afară de adevărul ştiinţific trebuie înlăturată.

A cunoaşte un adevăr şi a-l arăta, este cea mai înaltă problemă şi mulţumire a omului în ştiinţă. Şi cine are conştiinţa de a căuta şi a servi adevărul, va fi mai presus de polemici şi atacuri personale ca cele ce, în loc de argumente, au găsit publicitate în legătură cu chestiunea în discuţie. În arsenalul luminos al ştiinţei asemenea arme nu au trecere.

Dacă azi avem fericirea de a ni se fi păstrat, între monumentele sfinte ce ne-au lăsat străbunii, comoara de artă din Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş, scăpată de pieire, aceasta datorim, în mare parte, unui om care, fără a face zgomot de reclamă în jurul numelui său, dar cu devotamentul, cu dragostea şi conştiinţa omului ce se dedică unei opere de bine, a restaurat acest monument nepreţuit, care era aproape să cadă în ruine (după ce scăpase de a fi dărîmat pentru reconstruire), şi a propus măsurile cuvenite pentru spălarea picturei, executată atît de bine sub supravegherea sa. Prin această operă naţională, care ne-a redat, conservat cu pietate, cel mai vechi şi mai preţios monument al trecutului nostru, dl. Grigore Cerkez a binemeritat de ţară şi de istoria noastră, şi cea mai mare mulţumire şi recunoştinţă o găseşte în opera sa însăşi.

Adaus

După ce articolul precedent a fost cules, am comparat, la faţa locului, fotografia după chipul ctitorului din Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş, zugrăvit deasupra

uşei, cu chipul lui „Nicolae Alexandru“ (= Alexandru I) din biserica fostei mănăstiri de la Cîmpulung, zugrăvit aci ca ctitor, împreună cu „Radul Negru“ (= Radu I). (Cf. pag. 235, n. 17). Deşi această pictură e nouă, biserica fiind reconstruită de Matei Basarab, la 1635—1636, şi din nou restaurată la 1827—1831, aşa încît vechile portrete ale ctitorilor, refăcute sub Matei Basarab, au fost reînnoite la a doua restaurare, totuşi chipul lui Nicolae Alexandru (fig. 37) mai prezintă asemănare de portret cu cel al ctitorului de la Argeş (fig. 36).

Această asemănare — pe cînd chipul lui „Radul Negru“ are cu totul altă înfăţişare — nu poate să fie numai întîmplătoare. Ea confirmă pe deplin concluzia că ctitorul de la Argeş, zugrăvit deasupra uşei, este Alexandru I, acelaşi cu Nicolae Alexandru, ctitorul bisericii de la Cîmpulung, unde este înmormîntat. Portretul lui istoric, descoperit în vechea pictură contemporană de la Argeş, s-a păstrat, cum se vede, şi la Cîmpulung, mai mult sau mai puţin nealterat în mod esenţial (afară doar de îmbrăcăminte, care se deosebeşte de cea de la Argeş), cu toată refacerea şi reînnoirea ulterioară.

Astfel ipoteza că Alexandru I este ctitorul reprezentat în vechea pictură de la Argeş, ce am exprimat-o în mai 1915, cu prilejul omagiului Academiei Române la mormîntul regelui Carol (cînd membrii prezenţi au vizitat Biserica Domnească), cum şi în şedinţa Academiei de la 18 septembrie 1915, şi pe care am susţinut-o în raportul prezentat Academiei la 9 octombrie 1915, pe temeiurile mai amănunţit expuse aci în cele precedente, găseşte, ca concluzie logică din fapte şi argumente istorice, o desăvîrşită confirmare.

* * *

La cele arătate mai sus (pag. 236) cu privire la pomelnicul de la Argeş, care începe şirul domnilor cu *Basarab Voievod* ca cel dintîi domn, mai avem de adăugat şi pomelnicul mănăstirii de la Cîmpulung, „prefăcut şi înnoit“ în a. 1701 (Biblioteca Academiei Române, mss. 3722). Acesta cu-

prinde două liste de domni : una care începe cu „*Io. Radul Voievod Negru, acesta au făcut Tismeana*“, şi se sfîrşeşte cu *Teodosie Voievod* (fiul lui Neagoe), şi alta care începe cu *Basarab* şi se continuă pînă după *Constantin Brîncoveanu* , în a cărui domnie pomelnicul a fost din nou alcătuit. În această a doua listă sînt numiţi ca cei dintîi domni :

Io. Basarab Voevod i gospodža ego Marghita.
Io. Nicolae Voevod.
Io. Alexandru Voevod i gospodža ego Maria.
Io. Radul Voevod.

Deci avem aci aceeaşi ordine a primilor domni ca şi în pomelnicul de la Argeş, cu deosebirea că acolo lipseşte *Nicolae Voevod*, pus aci între Basarab şi Alexandru. Acest *Nicolae* nu este altul decît *Alexandru*, pe care inscripţia de pe mormîntul său, ca şi cea de la chipul său, îl numeşte *Io. Nicolae Alexandru*, nume care a fost apoi înţeles greşit ca reprezentînd două persoane, în loc de una, cum era în pomelnicul original. Iar *Radul Voievod Negru* care „au făcut Tismeana“, pus în capul primei liste, nu este altul decît *Radul cel Bătrîn* din pomelnciul de la Argeş, pus aci ca al treilea domn, pe cînd în mănăstirile fundate de dînsul el era pomenit cel dintîi, ceea ce a avut urmarea ca el să fie socotit apoi ca fondator al statului şi confundat cu legendarul descălecător Negru-Vodă.

Cele două pomelnice, originare din cele mai vechi biserici ale ţării, dovedesc, în acord cu documentele contemporane, în mod peremptoriu, că Basarab a fost cel dintîi domn singur stăpînitor al Ţării Româneşti şi adevăratul întemeietor al statului şi al dinastiei. De la voievozii anteriori, constataţi ca voievozi teritoriali în atîrnare de Ungaria, nu s-a păstrat, nici în pomelnice, nici în tradiţia istorică a ţării, vreo amintire (doar despre succesiva descălecare de peste munţi, atribuită legendarului Negru-Vodă), cu atît mai puţin o fundaţie ca Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeş. Aceasta rămîne dovedit cu incontestabilă certitudine istorică.

MIRCEA CEL BĂTRÎN

Cuvîntare comemorativă la cinci sute de ani de la moartea lui

PREFAŢĂ

La 13 februarie (31 ianuarie) 1918 s-a serbat în catedrala mitropoliei din Bucureşti — după propunerea Comisiei monumentelor istorice, aprobată de Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii — pomenirea religioasă a lui Mircea Vodă cel Bătrîn, împlinindu-se 500 de ani de la moartea marelui domn al Ţării Româneşti.

După săvîrşirea sfintei liturghii de către preasfinţitul arhiereu vicar Teofil în sobor, înalt-preasfinţitul mitropolit primat Konon, asistat de clerul mitropoliei, a oficiat panahida pentru fericitul întru pomenire domnitor şi neamul lui, la care s-a făcut şi pomenirea fericitului întru amintire rege Carol I-iu cu scumpii răposaţi ai Casei domnitoare

Un foarte numeros public din toate stratele societăţii româneşti a Capitalei, în frunte cu dl. gerant la Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii, însoţit de membrii Comisiei monumentelor istorice cu prezidentul ei ; clerul ortodox din Capitală, actuali şi foşti senatori şi deputaţi, generali şi înalţi magistraţi în retragere, membrii Academiei Române, reprezentanţi ai magistraturii de la Înalta Curte de Casaţie, de la Curtea de Apel, tribunal şi judecătorii, profesori universitari şi reprezentanţi ai învăţămîntului secundar, special şi primar, funcţionari ai ministerului şi de alte autorităţi ; prezidentul Comisiei administrative a Capitalei cu reprezentanţi ai Comunei, doamnele din „Societatea ortodoxă-naţională a femeilor române“, tinerime şcolară, şi alţi buni creştini şi români credincioşi, cîţi au putut lua cunoştinţă de serbarea anunţată prin jurnale cu două zile mai înainte, au venit să ia parte la

pioasa comemorare. Catedrala era plină pînă la cel din urmă spaţiu pentru ascultători, aşa că mulţi care au mai venit să depună omagiul lor de veneraţie n-au găsit loc în biserică.

Şi cerul s-a înseninat, trimiţînd razele calde ale unui soare luminos ca de primăvară, care veneau să înviorеze serbarea, ca o binecuvîntare de sus.

Cu pietate şi cu inimile înduioşate, cucernica adunare asculta sfintele rugăciuni pentru sufletul marelui voievod şi domn şi pentru răposaţii domnitori ai ţării, a căror pomenire s-a făcut după pomelnicul următor:

Basarab voievod, Marghita doamna
Alexandru voievod, Maria doamna, Clara doamna
Vladislav voievod
Radul voievod, Calinichia doamna
Dan voievod, Maria doamna
Mircea voievod
Mihail voievod
Şi toţi urmaşii lor răposaţi.
Regele Carol I-iu, regina Elisaveta doamna
Domniţa Maria
Principele Mircea
Şi tot neamul lor cel răposat.
Veşnica lor pomenire!

După săvîrşirea panahidei, subscrisul a rostit cuvîntarea comemorativă ce urmează.

D. ONCIUL

Bucureşti, în februarie 1918.

Înalt Preasfinţite Părinte,
Pioşilor creştini,

Mircea Vodă cel Bătrîn, a cărui pomenire de 500 de ani de la moartea lui o serbăm astăzi, a ocupat tronul Basarabilor într-un timp cînd tînărul principat al Ţării Româneşti, după abia un secol de la întemeiere, se afla în cea mai mare cumpănă.

Ca şi trimis de Pronie, el veni atunci să ţină frînele statului şi să hotărască soarta ţării sale şi a neamului romă-

nesc, în vreme ce Semiluna musulmană îşi întindea stăpînirea pînă la Dunăre şi Marea Adriatică, dărîmînd rînd pe rînd statele creştine ale bulgarilor, sîrbilor şi grecilor, în cele din urmă şi falnicul regat al ungurilor, şi ameninţînd să aducă aceeaşi soartă şi tinerelor principate ale românilor din Ţara Românească şi Moldova.

Dar aci, puterea covîrşitoare a osmanilor a întîmpinat mai întîi rezistenţa inimoasă a lui Mircea, „principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager“, cum îl caracterizează cronicarul turcesc (după traducerea latină: „*princeps... inter Christianos fortissimus et acerrimus*“) [1].

Între cei mai de frunte luptători ai creştinătăţii în secolul său, ca şi pe urmă Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, cîteşi trei au înscris cu spada lor — în luptă sfîntă pentru Cruce şi civilizaţie creştină, în luptă eroică pentru neatîrnare — pagini în istorie care sînt fala neamului românesc.

În 32 de ani de domnie (1386—1418), „Mircea Vodă cel Bătrîn, după nişte semne ce să văd, vrednic de laudă — zice cronicarul nostru — multe lucruri va fi făcut vrednice de auzit“ [2].

Comemorînd aci domnia lui binecuvîntată, cuvine-se deci să ne reamintim vrednicele lui fapte, şi mai ales acele prin care el a strălucit ca domn creştin şi apărător al creştinătăţii.

* * *

Înălţîndu-se pe tronul întemeiat de strămoşul său Basarab Voievod (Negru-Vodă al tradiţiei), grija lui Mircea cea mai dintîi era să desăvîrşească şi să înzestreze fundaţiile bisericeşti ale tatălui său Radu Voievod, mănăstirile de la Tismana, Cozia şi Cotmeana. Chiar în primul an de domnie, el le întări moşiile şi drepturile hărăzite lor de

[1] L e u n c l a v i u s, *Historia Musulmana Turcorum de monumentis ipsorum exscripta* (1591), col. 418.
[2] Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul, ed. Laurianu şi Bălcescu, „Magazin istoric“, I, 95 = N. I o r g a, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti de Constantin Căpitanul Filipescu* (1902), p. 12.

tatăl său și de fratele său Dan Voievod, adăugînd și altele din partea sa, și începu să zidească frumoasa biserică de la Cozia, pe care și-o alesese ca loc de veșnică odihnă, un monument al artei creștine și românești. Vechile ei frescuri ne-au păstrat și chipul zugrăvit ca ctitor, ținînd biserica, împreună cu fiul său Mihail, pe care l-a asociat la domnie.

În primul său hrisov pentru Cozia, din anul 1387, el are titlul:

„Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul, și binecinstitorul și de Hristos iubitorul, și singur stăpînitorul Ion Mircea, mare voievod și domn, cu mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu stăpînind și domnind toată țara Ungrovlahiei și părțile de peste munți încă și spre părțile tătărești, și Amlașului și Făgărașului herțeg, și banatului de la Severin domn, și de amîndouă părțile de peste toată Dunărea pînă la marea cea mare și cetății Dîrstorului stăpînitor“ [3].

Acest titlu, care se repetă în hrisoavele lui Mircea pînă la sfîrșitul domniei lui, arată întinderea ce stăpînirea domnului Țării Românești avea la acea epocă.

Părțile de peste munți, pe care le stăpînea cu titlul de „herțeg (lat. *dux*) al Amlașului și Făgărașului“, cum și banatul Severinului, prin care se înțelegea cetatea Severi-

[3] Originalul în Arh. st. (trad. rom. în Condica Coziei), din care titlul și partea relativă la stăpînirea asupra Dîrstorului(= Silistrei) sînt reproduse aci (la sfîrșit) în fotografie<v. fig. 19>.Ed. Miletič și Agura, Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска пиоменость (extras din *Sbornik* IX, Sofia, 1893), p. 117 (după fotografia anexată) < v. fig. 22 >). Mănăstirea se numea atunci *Nucet* (editat greșit кѹчет); după zidirea bisericii lui Mircea, ea s-a numit Cozia, sub care nume se află mai întîi la 1388 (Condica Coziei). Hrisovul s-a editat fără an, care lipsește în fotografie. Originalul are a. 6895 (= 1 septembrie 1386—31 august 1387), scris pe margine (cum se întîlnește adeseori și în alte hrisoave), acum în parte alterat. În condicile mănăstirii (Arh. st.), ca și în inventarul documentelor ei, hrisovul e trecut cu același an. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor* (1874), p. 130, îl citează după original, cu observația: „se citește foarte clar anul 6895“, Aceeași dată la Cipariu, *Archiv pentru filologie și istorie* (1867). p. 77; „Revista istorică a Arhivelor României“ (indice de documente) II (1876), p. 107; Brezoianu, *Vechile instituțiuni ale României* (1882), p. 230. <Cf. P. P. Panaitescu, *Doc.*, I, 81—83 (nr. 20) >.

nului cu ținutul ei, erau în stăpînirea domnilor români încă înainte de Mircea, ca feud unguresc, sub suzeranitatea regelui Ungariei [4].

De asemenea posesiunea „spre părțile tătărești“ era o stăpînire mai veche. Ea cuprindea părțile cucerite pe la mijlocul secolului al XIV-lea de la tătari, între Ialomița și Marea Neagră [5]. Partea de peste Prut a acestei posesiuni, fiind unită apoi cu Moldova, a fost numită „Basarabia“, ca parte ce fusese în stăpînirea Basarabilor din Țara Românească [6]. Numai de la 1812 încoace, numele străbun al

[4] Cf. studiul meu: *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în „Convorbiri literare“ XXXV—XXXVII (1901—1903): Titlul, XXXV, 1010; banatul Severinului, XXXVI, 27; Amlașul și Făgărașul, p. 716; Stăpînirea feudelor ungurești, XXXVII, 16, 209. < v. mai sus, vol. II, p. 19–142>.

[5] La 1358 Țara Românească a Basarabilor propriu-zisă se întindea numai pînă la Prahova și Ialomița (Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*, XV, 1). Partea spre răsărit de această linie, liberată de sub stăpînirea tătarilor de către oștile regelui Ungariei Ludovic I, în unire cu românii, la 1345—1346, era socotită ca aparținînd regatului Ungariei. În 1347 se înființează aci episcopatul catolic de Milcov, sub protectoratul Ungariei, ca restaurare a fostului episcopat al cumanilor (1228—1241), distrus de tătari. (Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, I, 2, 4; cf. *ibidem*, I, 102, 107, 429, 622). În această parte, *„circa metas regni Ungarie versus Tartaros“ (ibidem*, I, 2, 216—217, a. 1374*)*, era posesiunea „spre părțile tătărești“ din titlul lui Mircea. Aci, ținutul dintre Ialomița și Siret, care la 1358 e arătat ca aparținînd regatului Ungariei, se găsește la 1368 în stăpînirea domnului Țării Românești *(ibidem*, I, 2, 144—145 = XV, 1—2*)*. Acest teritoriu a fost unit cu Țara Românească, probabil îndată după liberarea lui de sub tătari, ca feud unguresc, cum el se prezintă și în titlul lui Mircea, unde e numit împreună cu „părțile de peste munți“, ca posesiune exterioară, în afară de „țara Ungrovlahiei“ propriu-zisă.

[6] După Dim. Cantemir, *Descriptio Moldaviae* (ediția Academiei Române, 1872), p. 19. „Basarabia“ cuprindea ținuturile: Ismail, Chilia, Cetatea Albă și Bugiac. Stăpînirea Basarabilor pînă în timpul lui Mircea se întindea de aci, pe malul stîng al Dunării, pînă la Marea Neagră (litoralul ținutului Chiliei), hotărîndu-se „la stînga“ cu Moldova, care se întindea de asemenea pînă la mare (la Cetatea Albă). Laonicus Chalcocondylas *(Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, ed. Bonnae), p. 77. Cf. Hasdeu, *Ist. crit.*, pp. 3—10; Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe* (1900).

acestui ținut de la gurile Dunării și țărmul mării a fost întins asupra întregii părți moldovenești « ... ».

Posesiunea de peste Dunăre, pentru care diplomele latinești ale lui Mircea dau titlul: „Despot al țării lui Dobrotici și domn al Dristorului" *(terrarum Dobrodicii Despotus et Tristri Dominus)* [7], cuprindea mai mult sau mai puțin Dobrogea de astăzi cu cetatea Silistra. Ea fiind în titlul lui Mircea chiar de la începutul domniei, a fost dobîndită după moartea despotului Dobrotici (între 1385 și 1387), un dinast înrudit cu casa imperială bizantină, care stăpînise litoralul Mării Negre de la gurile Dunării pînă lîngă Mesembria (la sud de Varna) [8]. Fiul acestuia, Ivanco, se află stăpînind apoi numai în partea de miazăzi, în împrejurimile Varnei [9], pe cînd partea de miazănoapte a țării lui Dobrotici, numită apoi Dobrogea, era în stăpînirea lui Mircea. După cronicile noastre, cum și după o cronică bulgărească mai veche, Dan Vodă, fratele și predecesorul lui Mircea, a fost ucis într-un război cu Șișman țarul bulgarilor [10]. Lupta era, cum se pare, în legătură cu

[7] *Doc.*, I, 2, 322, 334.

[8] Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (1876), pp. 320, 324, 336; Iorga, *Veneția în Marea Neagră: Dobrotici*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., XXXVI (1914). Înainte de Dobrotici, litoralul pontic, cu „castelele Cavarna, Cranea (= Ekrene), Kellia sau Lycostomion (= Chilia veche pe malul drept al brațului Chilia), Gerania, Drystra (= Silistra), Caliacra", se afla pe la 1320 în stăpînirea patriarhului de Constantinopole. Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 95 = Hurmuzaki-Iorga, *Doc.*, XIV, 1. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, se găsește aci Dobrotici *(Dobrotitzas)*, care fusese în serviciul Imperiului bizantin, ca „strateg", și căruia împăratul Ioan V Paleologul îi cedă acel teritoriu în oarecare dependență de imperiu. Ioannes Cantacuzenus *(Corpus script. hist. Byz.)*, II, 584—585; III, 62—63.

[9] Leunclavius, col. 265.

[10] Cronica lui Mihail Moxa (1620), ed. Hasdeu, *Cuvente den bătrăni*, I (1878), 402: „Pre acea vreme ucise și Șușman domnul șcheilor pre Dan voevod domnul rumânesc". Faptul e trecut fără an, între evenimente dintre 1372 și 1389. În celelalte cronici românești („Magazin istoric", IV, 233 și I, 91), uciderea lui Dan de către Șișman e pusă la 6864 (= 1356), care nu poate fi decît o transcriere greșită a anului ×SG͡Ѳ,GД (6894=1386) cauzată prin litera veche ,G (scrisă mai tîrziu Ч), care și în alte cazuri se găsește adeseori greșit

moștenirea lui Dobrotici, ocupată atunci, împreună cu cetatea Silistra ca posesiune deosebită, luată de la Șișman [11]. Tot în legătură cu posesiunea transdanubiană, ca „Despot al țării lui Dobrotici", Mircea avea emblema despotului, pajura bizantină, cum se vede la chipul lui de la Cozia.

Această întindere, peste Dunăre, pînă la Marea Neagră și peste munți, avea stăpînirea lui Mircea, cum arată titlul din hrisoavele lui, ca și acte privitoare la posesiunile respective [12]. Era cea mai mare întindere de durată mai lungă ce se constată sub un domn al Țării Românești.

* * *

transcrisă. În cronica bulgărească (de la începutul secolului XV), ed. I. Bogdan, în „Archiv für slavische Philologie", XIII (1891), p. 530, se spune într-o glosă marginală: „Șișman țarul bulgăresc ucise pe Dan voievod, fratele lui Mircea voievod". Data: „în anul 6902 (= 1393) luna septembrie 23" ce urmează imediat nu se poate raporta decît la prinderea lui Șișman de către turci, menționată în text (fără an, întîmplată la supunerea Bulgariei în 1393), iar nu la uciderea lui Dan, care în hrisovul succesorului său Mircea din 1387 pentru mănăstirea Tismana (Arh. st., ed. Hasdeu, *Arhiva istorică*, III, 191—193) e numit ca „răposat".

[11] După cronicile turcești, Silistra era, pe timpul expedițiilor făcute sub Murad I în Bulgaria (în anii 1386 și 1388), în stăpînirea lui Șișman, de la care ea ar fi fost luată atunci de turci. Seaddedin, *Chronica dell'origine e progressi della Casa ottomana*, I (1649), 138; Leunclavius, col. 273—274. În 1387, 1390 și 1391, Silistra fiind constatată prin documente în stăpînirea lui Mircea, știrea cronicilor turcești că ea aparținea lui Șișman pare să se întemeieze pe stăpînirea acestuia înainte de 1387; iar cuprinderea ei de către turci ar fi urmat la supunerea definitivă a Bulgariei în 1393, pusă greșit în cronicile turcești pe timpul expediției din 1388, fiind confundate aci, ca și în alte locuri, mai multe expediții în una singură. Ca posesiune ce a fost luată de la Șișman, Silistra e numită, în titlul lui Mircea („Despot al țării lui Dobrotici și domn al Dristorului"), deosebit de țara lui Dobrotici. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 63—65, și *Geschichte des osmanischen Reiches*, I (1908), 259—260, unde se admite că Mircea a pierdut Silistra după data hrisovului din 1387 și a recîștigat-o înainte de actul din 1390.

[12] *Docum.*, I, 2, 341 a. 1391: Mircea Voievod dăruiește o moșie în țara Făgărașului. N. Densușianu, *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului* (1885), p. 8, a. 1511, p. 34, a. 1663: confirmări de donații făcute de Mircea Voievod în Țara Făgărașului. În hrisovul din 1387 pentru mănăstirea Cozia, Mircea poruncește căpe-

Ca stăpînitor al Amlaşului, Făgăraşului şi Severinului, sub suzeranitate ungurească, Mircea era în strînse legături cu regele Ungariei Sigismund de Luxemburg, margrav al Brandenburgului, de la 1410 şi împărat al Germaniei. Bunele lor relaţii n-au fost turburate niciodată în tot timpul domniei lui Mircea, care în alăturarea sa la puternicul vecin din apus găsea cel mai sigur reazem contra pericolului amenințător din răsărit. Aceste legături fireşti au mai fost întărite și printr-un tratat de alianță defensivă şi ofensivă contra turcilor, încheiat între Sigismund şi Mircea, în martie 1395, la Braşov [13].

Prin mijlocirea domnului Moldovei Petru Muşat, amicul şi aliatul său din ţara-soră, Mircea încheie, în 1390, şi o alianţă cu regele Poloniei, înnoită repetat în anii următori [14]. Era o alianţă de asigurare ce avea în vedere atît apărarea contra unor eventuale încercări ale regelui Ungariei de a supune suzeranităţii sale Ţara Românească şi Moldova, vechi năzuinţe ungureşti, cît şi apărarea reciprocă contra oricărui duşman.

Prin aceste legături de alianţe, prevăzătorul domn al Ţării Româneşti se pregătea să înfrunte cumplita furtună ce-l amenința din partea lui Baiazit sultanul osmanilor, supranumit „Fulgerul".

El provocase mînia acestuia, venind în ajutor sîrbilor în nenorocita bătălie de la Cîmpul Mierlelor din 1389, unde oastea creştină, condusă de Lazăr cneazul sîrbilor, fu învinsă de turci, Lazăr căzînd pe cîmpul de luptă [15]. Serbia învinsă se închină învingătorului, supunîndu-se suzeranităţii turceşti, cu îndatorirea de a plăti tribut şi de a servi cu trupe auxiliare în oastea sultanului.

---

teniilor cetăţii Dîrstorului să respecte şi să păzească dreptul pescuitului în bălţile din împrejurime, conferit mănăstirii (V. reproducţia fotografică). < v. fig. 22 >).

[13] *Doc.*, I, 2, 359.

[14] *Ibidem*, p. 315, a. 1389 ; pp. 322—323, a. 1390 ; p. 334, a. 1391 ; p. 824, a. 1403 ; p. 472, a. 1411.

[15] S e a d e d d i n, I, 142, după care „principii Valahiei şi Bogdaniei (= Moldovei)" au luat parte ca aliaţi ai sîrbilor. L e u n c l a v i u s, col. 287, menţionează numai „valahi" între aliaţi.

Sub aceeaşi suzeranitate se închinase mai înainte Bulgaria, cum şi Ivanco fiul lui Dobrotici. Dar în 1393, Bulgaria lui Şişman fu prefăcută în provincie turcească, ţarul ei fiind detronat şi aruncat în închisoare, unde se sfîrşi. Stăpînirea nemijlocită a sultanului se întindea acum pînă la Dunăre, în hotar cu Ţara Românească.

În anul următor, Baiazit Fulgerul trecu Dunărea ca să îngenunche şi pe Mircea sau să-l zdrobească. La Rovine, lîngă Craiova, s-a dat memorabila bătălie din 10 octombrie 1394, unde Mircea — după mărturii sîrbeşti, bulgăreşti, bizantine, italieneşti-raguzane şi româneşti — a învins pe Baiazit [16]. „Şi fu război mare cît se întuneca văzduhul de mulţimea săgetelor" — zice cronicarul nostru — aşa de se vărsa sînge mult cît era văile crunte" — „şi mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul" [17].

---

[16] *Analele sîrbeşti*, ed. Stojanović, în *Glasnik*, LIII (1883), p. 75 şi în *Spomenik*, III (1890), pp. 126, 132, 140. Cronica bulgărească, ed. Bogdan, p. 530. P h r a n t z e s *(Corpus script. hist. Byz.)*, p. 82. Cronica lui Moxa, p. 402. Cronicile Ţării Româneşti („Magazin istoric", IV, 233 şi I, 95) pun bătălia „pe Ialomiţa" probabil după o localitate Rovine din acea parte, confundată cu localitatea cu acelaşi nume *(rovină* = văgăună, mlăştinoasă*)* din Analele sîrbeşti. Cf. M i h a i l C a n t a c u z i n o, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga (1902), p. 496: „la Rovine de pe Ialomiţa". T u n u s l i, Ἱστορία τῆς Βλαχίας (1806), pp. 126, 247 (trad. Sion, *Istoria Ţării Româneşti*, pp. 67, 129), ca şi *Anonimul românesc*, citat de Ş i n c a i, *Cronica Românilor*, a. 1383, unde „Rovina" e localizată „în judeţul Ialomiţei". După M a u r o O r b i n i, *Il regno degli Slavi* (1601), p. 279, şi L u c c a r i, *Copioso ristretto degli annali di Rausa* (1605), p. 72, locul bătăliei, numit în Analele sîrbeşti „la Rovine", în cîntece populare sîrbeşti, „Urvina" (H a s d e u, *Originile Craiovei*, în „Columna lui Traian", VIII, 668), unde a căzut Marco Kralevici, era „lîngă oraşul Craiova". X e n o p o l, *Istoria Românilor*, II (1889), 110, pune greşit bătălia de la Rovine la sfîrşitul domniei lui Mircea, sub sultanul Mohamed I (1413—1421), iar în *Histoire des Roumains*, I (1896), 258, la 1396, după bătălia de la Nicopole. Analele sîrbeşti contemporane dau data precisă de 10 octombrie 6903 (= 1394) ; Cronica lui Moxa şi unele anale sîrbeşti dau anul 6903 fără lună ; iar cronica bulgărească pune aceeaşi bătălie, fără an, între 1389 şi 1395. Cu aceste mărturii concordă şi Phrantzes, care pune expediţia neizbutită a lui Baiazit contra lui Mircea înainte de bătălia de la Nicopole.

[17] Cronica lui Moxa, *loc. cit.* Asemenea în cronica bulgărească, *loc. cit.*

Mircea singur cu românii săi, fără nici un ajutor din altă parte, a repurtat această învingere, în lupta sfîntă ce a întreprins pentru creştinătate.

În primăvara următoare, regele Ungariei Sigismund îi veni în ajutor, conform alianţei încheiate atunci, ca să susţină pe aliatul său, în acelaşi timp şi vasalul său pentru posesiunile de peste munţi, contra noilor atacuri, cînd oastea turcească a înaintat pînă la capitala Argeş [18].

---

[18] L e u n c l a v i u s, col. 320: in loco quem Turci tam Arcas, quam Artzes nominant... Seadeddin, I, 165: ad una Montagna (ceea ce corespunde cu regiunea muntoasă de la Argeş). În ambele cronici, această expediţie a lui Baiazit în Ţara Românească e pusă la anul hegirei 793 (= 1391), care dată eronată a fost admisă şi în publicaţiile asupra istoriei Imperiului otoman ca şi în istoriografia noastră. Expediţia nu se putea face decît după supunerea definitivă a Bulgariei în 1393, cînd ea este constatată şi prin mărturii contemporane. După cronicile turceşti, ea a urmat după ce Mircea atacase pe turci, trecînd Dunărea, unde a pustiit o parte de ţară şi a omorît un număr mare de musulmani. Motivul acestei incursiuni era, cum se va vedea mai jos, ocuparea posesiunii transdanubiene a lui Mircea de către turci, după supunerea Bulgariei. În urma cruntei lupte de la Rovine, pe care cronicile turceşti o trec sub tăcere, Mircea, slăbit prin pierderile suferite şi atacat din nou la Argeş, a fost nevoit să se retragă în Ardeal, iar turcii puseră în domnie pe un pretendent Vlad ca vasal turcesc. Cronica bulgărească, după ce povesteşte lupta pe care Analele sîrbeşti o pun la Rovine, unde „mulţi turci au pierit... aşa de se spărie însuşi Baiazit şi fugi", adaugă: „deci puse pe unul din familia domnitoare (кластелѣ = ἄρχων *princeps*) să domnească în ţară, iar Mircea fugi în părţile ungureşti". Această mărturie contemporană se confirmă şi prin documente, după care Mircea a fost pe atunci în Ardeal, unde la 7 martie 1395 încheie alianţa cu Sigismund contra turcilor, şi s-a restabilit în domnie cu ajutorul acestuia. *Doc.*, I, 2, 359, 431; *Codex diplom. patr. Hungaricus*, VII, 438. Voievodul impus de turci ca vasal turcesc era Vlad, constatat pe urmă ca uzurpator şi pretendent la domnie (*Doc.*, I, 2, 374), care a fost învins de oastea ungurească ce a venit în ajutor lui Mircea (1395), apoi prins şi dus în Ungaria (1396). *Doc.*, I, 2, 383—384, 395—396 (unde luptele cu „vlahii", şi atacul făcut asupra lui Sigismund la întoarcere privesc pe partizanii lui Vlad, nu pe Mircea, cum greşit s-a crezut); W e n z e l, *Stibor Vajda*, în „Értekezések a történelmi tudományok köréből", IV (1874), pp. 99—101. E fals că în acest război cu turcii, pus greşit la 1391, Mircea a fost „bătut şi prins de ei şi surghiunit

În mai 1395, amîndoi împreună repurtară o nouă învingere asupra turcilor, la Turnu-Măgurele, în faţa Nicopolei [19].

Aceste succese încurajară pe Sigismund să întreprindă, în anul următor, expediţia cruciată ce o pregătea pentru a scoate pe turci din Europa. Oastea creştină reunită în acest scop se compunea din unguri, germani, francezi, englezi, italieni, boemi, poloni, la care s-a alăturat Mircea

---

la Brusa în Asia, de unde turcii îl liberează după ce consimte a le închina ţara şi a le plăti tribut" (X e n o p o l, *Ist. Rom.* II, 93—94; *Hist. d. Roum.*, I, 255). În *Viaţa S-tei Paraschiva*, pe care se întemeiază această aserţiune fantastică, e vorba de ţarul bulgar de la Vidin (Sraţimir, fratele lui Şişman, după cronica bulgărească şi Analele sîrbeşti, prins de turci la 1398), nu de Mircea. Cf. K a l u ž n i a c k i, *Zur älteren Paraskevalitteratur* (extras din „Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften" Ph. h. Cl., CXLI, Wien, 1899), p. 84. Tributul românesc pe care cronicile turceşti îl pun în timpul acestui război nu poate fi atribuit decît lui Vlad.

[19] Data expediţiei, în timpul căreia muri soţia lui Sigismund, la 17 mai 1395, e constatată şi prin diplomele acestuia. Ultima diplomă a lui Sigismund, dată în Ungaria înainte de expediţie, este din 8 mai 1395, iar cea dintîi după întoarcere este din 26 iulie acelaşi an; la 6 iulie, el era încă la Cîmpulung. Deci între 8 şi 17 mai 1395 Sigismund a intrat în Ţara Românească, iar între 6 şi 28 iulie el s-a întors în regatul său. Cf. A. H u b e r, *Die Gefangennehmung der Königinnen Elisabeth und Maria von Ungarn, und die Kämpfe K. Sigismunds gegen die neapolitanische Partei und die übrigen Reichsfeinde in den Jahren 1386—1395*, în „Archiv f. oesterr. Gesch.", LXVI (1884), 541 ş.u. În timpul războiului în care a fost învins Baiazit, început cu bătălia de la Rovine şi sfîrşit cu înfrîngerea turcilor la Turnu-Măgurele (pe atunci Nicopolea-mică, *Nicopolis minor*) au căzut (după Analele sîrbeşti, cronica bulgărească şi Cronica lui Moxa) principii sîrbi Marco Kralevici şi Constantin Dragaş, care erau în armata turcească. Mauro Orbini şi Luccari numesc numai pe Marco Kralevici, căzut în lupta întîmplată „lîngă oraşul Craiova" (la „Urvina", după cîntece populare sîrbeşti) unde fu înfrînt (*rotto*) Baiazit. Se ştie că Constantin Dragaş a murit în ziua de 17 mai 1395. M i k l o s i c h, *Monumenta Serbica*, p. 227; M i k l o s i c h-M ü l l e r, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, II, 260 (Act din octombrie 1395, din care reiese că Constantin era atunci mort de trei luni trecute şi trăia cu şase luni mai înainte; deci el murise între 1 aprilie şi 31 iulie, ceea ce concordă cu data de 17 mai din *Monumenta Serbica*). Cf. L i t z i c a, *Din domnia lui Mircea Vodă*, în „Conv. lit.", XXXV (1901), p. 366, unde pe acest temei se susţine că bătălia de la Rovine s-a întîmplat la 17 mai 1395, cînd Sigismund a venit în ajutor lui Mircea. După mărturiile cunoscute, nu putem însă admite mai mult decît că în acea zi a

cu românii [20]. Mîndra oaste, în care era floarea Occidentului creştin, cu burgravul de Nüremberg comite de Zollern, străbunul dinastiei Hohenzollern, număra la 60 000 de oameni călărime, cu 40 000 pedestrime, pe lîngă o flotilă armată. Era prima dată cînd călăraşii şi arcaşii români legau frăţie de arme cu cavalerii împlătoşaţi ai Occidentului german-latin.

În septembrie 1396, oastea creştină ajunse la Nicopole. Aci o întîmpină Baiazit.

După un scriitor german care se afla în oaste, Mircea a cerut ca el cu românii să înceapă lupta [21]. Această propunere a fost susţinută şi de Sigismund cu generalii unguri, în consiliul de război [22]. Motivul era că Mircea cunoştea mai bine felul de luptă al turcilor. Dar cavalerii francezi reclamau pentru dînşii onoarea primului atac.

Francezii, intrînd cei dintîi în luptă, au obţinut de la început oarecare succese; dar înaintînd prea repede, s-au depărtat prea mult de grosul armatei, şi căzînd în cursa ce li s-a întins prin retragerea simulată, au fost zdrobiţi

murit Constantin, căzînd în luptele întîmplate atunci în Ţara Românească pe timpul expediţiei lui Sigismund. Cu privire la moartea lui Marco Kralevici, căzut „lîngă Craiova", la „Urvina" (= Rovina), nu avem decît data Analelor sîrbeşti pentru bătălia de la Rovine, 10 octombrie 1394 (dată fixată, poate, chiar după ziua morţii lui). Marco şi Constantin murind în acelaşi război, care a durat din octombrie 1394 pînă în mai 1395, ambii principi au fost numiţi împreună în analele şi cronicile respective, deşi au căzut în lupte diferite. Orişicum, memorabila învingere de la Rovine, lîngă Craiova, despre care mărturiile ungureşti nu fac nici o menţiune şi pe care toate celelalte mărturii o atribuie lui Mircea singur, nu putea să fie repurtată de Mircea la 17 mai 1395, cu ajutorul lui Sigismund, care n-a intrat în ţară decît după 8 mai. Cf. *Titlul lui Mircea cel Bătrân*, „Conv. lit.", XXXVII, 215—216. <V. mai sus, p. 125 – 127>.

[20] Chalcocondylas, pp. 69, 75. Aschbach, *Geschichte K. Sigismunds*, I (1838), cap. V. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIV-e siècle*, I (1886), livre III: Nicopolis, 1396 (cu bibliografia completă). Regele Carol I, *Nicopole*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., XXVI (1904). Iorga, *Gesch. d. osman. Reiches*, I.

[21] *Hans Schiltbergers Reisebuch*, ed. Langmantel (1885), p. 3.

[22] Aschbach, *op. cit.*, I, 102. Delaville le Roulx, *op. cit.*, I, 261.

cu desăvîrşire. Sigismund venind cu restul armatei nu mai putea să repare nenorocirea. Oastea creştină suferi o grea înfrîngere.

Spre a se răzbuna asupra lui Mircea pentru participarea lui la acest război nenorocos pentru creştini, Baiazit, încă în anul după bătălia de la Nicopole, trecu Dunărea în Ţara Românească. Dar aci el întîmpină o vitejească rezistenţă, aşa încît fu nevoit să se întoarcă fără izbîndă [23].

Ce frumos şi adevărat totodată caracterizează Eminescu eroica luptă a lui Mircea, făcîndu-l să vorbească falnicului sultan astfel:

„Eu îmi apăr sărăcia şi nevoile şi neamul!
Şi de-aceea tot ce mişcă-n ţara asta, rîul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ţie duşman este;
Duşmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste.
N-avem oşti, dară iubirea de moşie e un zid
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid!"

* * *

După o a patra izbîndă, repurtată — cum arată o mărturie contemporană — asupra unei oşti turceşti ce năvăli în ţară la 1400 [24], Mircea făcu, în cele din urmă, pace cu turcii. El se învoi să plătească tribut, garantîndu-i-se autonomia şi integritatea ţării, cu dreptul de alegere a domnului dintre fiii de domni ai dinastiei naţionale, după vechiul obicei al pămîntului.

În acelaşi timp îi fu retrocedată posesiunea transdanubiană, Dobrogea cu Silistra, care fusese ocupată de turci

[23] Chalcocondylas, pp. 79—80 (după bătălia de la Nicopole). După Leunclavius, col. 332—333, Baiazit ar fi fost învingător în această expediţie, ceea ce se dezminte prin mărturia irecuzabilă a lui Chalcocondylas. Dlugosz, *Historia Polonica*, ed. Przezdziecki III *(Opera omnia*, XII*)*, 514, pune în iarna după bătălia de la Nicopole o incursie turcească în Ungaria.

[24] Iorga, *Acte şi Fragmente*, III (1897), pp. 4—5. Cf. *Doc.* I, 2, 429. În legătură cu această luptă ar fi şi ostilităţile lui Mircea cu Baiazit (pe la 1400), menţionate într-un raport din 1402. Iorga, *Notes et Extraits*, I (1899), 116—117.

în luptele după supunerea Bulgariei în 1393 [25]. După această dată, ea nu se mai află în titlul din hrisoavele lui Mircea pînă la 1403, cînd ea reapare iarăşi în titlul lui, mai întîi sub forma de „domn al multor cetăţi turceşti" [26],

[25] O dată cu supunerea definitivă a Bulgariei, pusă în cronicile turceşti la 1388 (în loc de 1393), L e u n c l a v i u s, col. 276, menţionează şi ocuparea posesiunii transdanubiene a lui Mircea, cu Silistra. El zice: „Zistova capta, processit ulterius cum exercitu versus illas *arces et castella quae olim Transalpini Valachi Danubium traiicentes occupaverant* in Bulgaria; et nullo labore, praesidiariis in captivitatem abductis, *omnia recuperavit*". Despre ocuparea Silistrei, col. 273—274. În cele următoare însă (col. 325), el pune ocuparea Silistrei de către Baiazit la anul hegirei 795 (= 16 noiembrie 1392—4 noiembrie 1393), deci pe timpul supunerii şi încorporării Bulgariei. Aceeaşi dată, el o dă şi în *Annales Sultanorum Othmanidarum* (1596), p. 15: „Silistriam et Empolim suo subiecit imperio: quod quidem accidit anno 795".

[26] *Doc.*, I, 2, 825. Scrisoarea lui Mircea către regele Poloniei Vladislav, din Giurgiu 10 august, fără an. Tot din Giurgiu este şi actul din 16 septembrie 1403 prin care Mircea reînnoieşte alianţa cu regele Poloniei *(ibidem*, p. 824*)*; aci el poartă titlul cel scurt, fără posesiunile de peste munţi şi de peste Dunăre (ca în scrisoarea de mai sus), care lipsesc şi în tratatul de alianţă cu acelaşi rege, din 17 mai 1411 *(ibidem*, p. 472*)*, dat în Giurgiu *(Joriow*, nu *Imoiow*, cum s-a editat*)*. Din scrisoarea fără an se vede că în timpul din urmă, pe cînd Mircea era încă în raporturi ostile cu turcii, a fost oarecare neînţelegere între dînsul şi Vladislav, ceea ce concordă cu încordarea constatată printr-un act din 1395 *(ibidem*, p. 817*)*, unde voievodul Ţării Româneşti e numit, alături de regele Ungariei, între duşmanii lui Vladislav. După acest criteriu, scrisoarea pare să fie anterioară actului din 16 septembrie 1403 prin care s-a reînnoit alianţa (probabil din acelaşi an, cum se va vedea mai jos). Faptul că în scrisoare, ca şi în tratatul din 1411, Mircea numeşte pe Vladislav ca „rudă" — ceea ce, după X e n o p o l, *Ist. Rom.*, II, 107, ar fi de explicat prin căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Ringala, „sora" (= vara) lui Vladislav — nu poate avea acest temei, deoarece căsătoria cu Ringala a urmat după 2 noiembrie 1418 (6926 poate fi şi 1417), data morţii primei soţii Ana, cum arată inscripţia de pe mormîntul acesteia. M e l c h i s e d e c, *Notiţe istorice şi arheologice* (1885), p. 62. Cf. I o r g a, *Relaţiile cu Lembergul* (1900), p. 7, a. 1419: se trimit daruri soţiei lui Alexandru (Ringala). Dar Alexandru era înrudit cu Ringala, cum se ştie, „tertio [consanguinitatis] et affinitatis gradu", ceea ce a fost motivul canonic pentru divorţul lor (1420). Dacă înrudirea lui Mircea cu Vladislav, ca „consanguini" *(consanguinitatis fraternitas)*, ar fi de explicat prin mijlocirea lui Alexandru (ca presupusă rudă a lui Mircea), pe timpul domniei

apoi cu vechiul titlu de la începutul domniei [27]. Cum se vede ea i-a fost restituită la încheierea păcii, în schimbul tributului. Ultima dată, ea se află încă în titlul fiului său Mihail, urmaşi în domnie (1418—1420) [28] sub care a fost

căruia, în adevăr ea abia este constatată (nu şi mai înainte, la încheierea tratatelor de alianţă din 1390 şi 1391), atunci ea ar putea să fie în legătură cu înrudirea lui Alexandru cu Ringala, deci şi cu Vladislav, înainte de căsătoria lui cu dînsa. Această conjectură ar avea mai multă probabilitate decît o „consanguinitate" directă între Mircea şi Vladislav, pentru care nu găsim nici un punct de sprijin în mărturiile cunoscute.

[27] V e n e l i n, Влахо-Болгарскія или дако-славянскія грамоты (1840), p. 22 = M i l e t i č şi A g u r a, *op. cit.*, p. 119, a. 6915 (= 1406) noiembrie 23. M i l e t i č şi A g u r a, pp. 119—121, a. 6917 (= 1409) = V e n e l i n, pp. 18—19, şi H a s d e u, *Arh. ist.*, I, 97, cu anul greşit 6907 (= 1399) în loc de 6917 (originalul în Arh. st., cu a. ×SЦЗЇ avînd ultima literă spălăcită, însă totuşi vizibilă). <P. P. P a n a i t e s c u, *Doc.*, I, 67—69 (Nr. 15)>. I. B o g d a n, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara ungurească* (1905), p. 3 a. 1413. I. B o g d a n, *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. ist., XXVI (1903), p. 4, a. 1415. Inedite, în Arh. st. şi în colecţia Acad. Rom., fără dată; unul din 6898 (= 1389) septembrie 4, în Condica veche a Coziei, I, f. 145. F o t i n o, Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, III (1819), 370 (trad. Sion, *Istoria Generală a Daciei*, III, 217), citează titlul întreg după un hrisov al lui Mircea din 6901 (= 1393), azi necunoscut, cu adaosul: „şi al tuturor ţărilor şi oraşelor pînă la hotarul Adrianopolei". Cf. *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 496, T u n u s l i, *loc. cit.*, şi *Anonimul românesc*, *loc. cit.*, unde se spune că Baiazit, bătut la Rovine, „a fost alungat pînă la hotarele Adrianopolei". (După supunerea Bulgariei în 1393, stăpînirea lui Mircea se hotăra cu Imperiul otoman, a cărui capitală era Adrianopole.) Între 1393 şi 1406 sînt cunoscute numai acte fără posesiunea transdanubiană în titlu (afară de cel din 10 august fără an, în tot cazul, anterior celui din 1406). Cf. *Titlul lui Mircea cel Bătrîn*, „Conv. lit.", XXXV, 1012—1013. <v. mai sus. p. 20—22>.

[28] În *Cronologia tabelară*, ed. I o r g a, *Operele lui Constantin Cantacuzino* (1901), p. 22, se citează un hrisov din 10 iulie 6926 (= 1418) în care Mihail are titlul tradus de autor: „Domnul Ţării Rumâneşti şi munţilor, şi cătră ţara tătărască, şi amîndouă părţile de dincoace şi peste Dunăre, şi pînă la Poarta de hier, şi pînă la Marea Neagră". Într-un hrisov pentru mănăstirea Cozia, cu data 6927 (= 1419), în care numele original *Mihail* a fost ras şi înlocuit cu *Radul* (după timp, Radul II Praznaglava, rivalul lui Dan II, succesorul lui Mihail), cunoscîndu-se încă urmele numelui михаиль în monogramă (aproape toate literele), ca şi în text (un rest din χ)

pierdută în război cu turcii [29], pînă la recucerirea ei în războiul independenţei.

Capitulaţia lui Mircea (pusă la anul hegirei 805 = 1402 d. Cr., în concordanţă cu data cînd posesiunea transdanubiană reapare în titlul lui) a format baza legăturilor ulterioare ale Ţării Româneşti cu Poarta otomană [30]. Era o înţelegere

---

Mihail are titlul întreg al tatălui său Mircea. Originalul în Arh. st. reprodus în fotografie la H a s d e u, *Negru Vodă* (1898). Cf. scrierea mea: *Originile Principatelor Române* (1899), pp. 202—205 < v. supra p. 654—657 n. 105 >. Într-un hrisov al lui Radu II din 1 iunie, 1421 (trad. rom. în Condica veche a Coziei I, f. 249) se află în titlu: „şi preste Dunăre pînă la marea cea mare", sub care formă nu e sigur dacă se poate înţelege aci posesiunea transdanubiană („de amîndouă părţile de peste toată Dunărea pînă la marea cea mare").

[29] După cronicile turceşti, cetăţile Isaccea şi Ienisala (în Dobrogea) au fost ocupate de turci în expediţia făcută sub Mohamed I (1413—1421) în Ţara Românească, pe care ele o pun la a. 819 (= 1416), cînd turcii au avut şi lupte cu ungurii, atacînd Severinul. S e a d e d d i n, I, 344; L e u n c l a v i u s, *Hist.*, col. 473. Luptele de la Severin s-au întîmplat însă la 1419—1420, cînd ungurii l-au ocupat spre a nu-l lăsa să cadă în mîinile turcilor, care combăteau pe Mihail, susţinut de unguri şi căzut în aceste lupte. În octombrie 1419, Sigismund era la Orşova, cu oastea ce lupta atunci contra turcilor. La 20 iulie 1420, Severinul se afla în mîinile ungurilor, după lupte cu turcii. *Doc.*, I, 2, 512. Cum se va vedea mai jos, cronicarii turceşti confundă (ca şi în alte cazuri) într-o singură expediţie, pusă în 1416, trei expediţii făcute în Ţara Românească sub Mohamed I (la 1413, 1416 şi 1419).

[30] F o t i n o, *op. cit.*, III, 369 (216); D. A. S t u r d z a şi C o l e s c u-V a r t i c, *Acte şi Doc.*, I (1900), 1—2. „hatihumaiunul" sau „tratatul" publicat aci, după un text pe care Fotino l-a primit de la Alexandru Văcărescu (copiat, cum zice, de tatăl său Enache Văcărescu, „după condicile împărăteşti, pe cînd se afla la Constantinopole"), are data: „anul 805 în luna Rabiul evvel (= Rabi el avvel)", care corespunde cu a.d. Cr. 1402 (29 septembrie—28 octombrie). Această dată Fotino o socoteşte greşit 1393 d.Cr., iar în *Acte şi Doc.*, se admite a. 1391 (după cronicile turceşti). Cronicile Ţării Româneşti nu au cunoştinţă de închinarea lui Mircea; ele spun că Laiotă Basarab (pus la 1460—1477, în loc de 1474—1477) „au închinat ţara turcilor". Cf. *Doc.*, IV, 2, 42, a. 1601 (unde se arată aceeaşi epocă pentru începutul suzeranităţii turceşti). M i h a i C a n t a c u z i n o, *Genealogia Cantacuzinilor*, pp. 61—52 (după actele prezentate la congresul din Focşani în 1772, *ibidem*, pp. 495—496), pune începutul „haraciului" plătit de Mircea, fără an, înainte de bătălia de la Rovine; de asemenea autorul *Istoriei Ţării Româneşti*, publicată în traducere grecească de Tunusli, pp. 126, 246—247

de bunăvoie, nu o închinare impusă prin învingere. În acest chip, înţelepciunea prevăzătoare a lui Mircea a căutat să asigure viitorul ţării sale de către o fatală supunere prin arme.

Aceeaşi măsură înţeleaptă a luat apoi şi Ştefan cel Mare pentru Moldova, la sfîrşitul glorioasei sale domnii. Astfel,

---

(trad. S i o n, pp. 66—67, 129), şi A n o n i m u l r o m â n e s c citat de Şincai, a. 1383. După biruinţa de la Rovine, se spune în actele de la Focşani ca şi la Tunusli, „ţara a rămas iară slobodă pînă în zilele lui Laiotă Vodă Basarabă"; iar M. Cantacuzino zice că Mircea a reînnoit haraciul în domnia lui Mohamed (cum spun şi cronicile turceşti). D. C a n t e m i r, *Istoria Imperiului otoman*, trad. de I. H o d o ş (ed. Acad. Rom., 1876), p. 98, şi E n a c h e V ă c ă r e s c u, *Istoria împăraţilor otomani*, ed. P a p i u I l a r i a n u, *Tezaur de monumente istorice*, II (1863). 255, pun închinarea Ţării Româneşti şi începutul tributului în domnia lui Mohamed I, la a. 820 = 1418 (1417/8). Despre „hatihumaiunul" publicat de Fotino, Văcărescu (care l-ar fi copiat din condicile împărăteşti), nu face nici o menţiune în *Istoria împăraţilor otomani* (scrisă la 1788—1794). Abstracţie făcînd de textul capitulaţiei, a cărui autenticitate e dubioasă, data precisă 1402 octombrie are totuşi multă probabilitate. Ea concordă cu datele contemporane ce avem asupra relatiilor lui Mircea cu turcii, cum şi cu situaţia de atunci a Imperiului otoman. Cronicarul bizantin Phrantzes (care a sfîrşit a scrie cronica sa în 1478), relatînd războiul lui Mircea cu Baiazit înainte de bătălia de la Nicopole, zice: „Mai pe urmă (ὕστερον) ei încheind pact (σύμβασις = tratat, pact, învoială), Mircea a promis să-i dea tribut, şi au făcut pace, şi el (Mircea) a primit mult loc din părţile lăsate ale Bulgariei şi Serbiei" (p. 82). Părţile primite peste Dunăre, la încheierea pactului, concordă întocmai cu stăpînirea „multor oraşe turceşti", sub care denumire reapare mai întîi posesiunea transdanubiană în titlul lui Mircea (pe la 1403), după capitulaţie. Aceasta s-a încheiat negreşit după ostilităţile constatate la 1400, cînd Mircea încă nu era tributar, şi înainte de amestecul lui în luptele pentru succesiune a fiilor lui Baiazit, după moartea acestuia (1403). În octombrie 1402, data „hatihumaiunului", Baiazit se afla în captivitatea lui Timur (după înfrîngerea suferită la Angora, în iulie 1402); în Europa îi ţinea locul fiului mai mare Soliman, iar în Asia, fiul mai mic Mohamed. În asemenea împrejurări, Soliman, ameninţat de Timur şi nevoit să-şi asigure pacea din partea vecinilor din Europa, încheie un tratat de pace şi amicie cu împăratul Manuil, retrocedîndu-i aproape toate părţile greceşti ce Baiazit le cucerise de la bizantini. Asemenea politică, el a urmat, cum se vede, şi faţă de Mircea, încheind cu dînsul capitulaţia şi retrocedîndu-i posesiunea transdanubiană. După Phrantzes pactul pentru plata tributului s-a încheiat cîtva timp după expediţia neizbutită a lui Baiazit contra lui Mircea. Chalco-

pe cînd celelalte state creştine din sud-estul Europei au căzut victimă cumplitei furtuni musulmane, principatele româneşti le-au supravieţuit în greaua luptă, urmîndu-şi fără întrerupere o viaţă politică a lor proprie şi stînd timp îndelungat în fruntea creştinătăţii ortodoxe, drept scut al bisericii Răsăritului şi adăpost al tradiţiilor ei.

Ca domn tributar, Mircea a mai avut ostilităţi cu turcii, susţinînd pe un fiu al lui Baiazit, Musa, contra fraţilor lui, în luptele pentru succesiunea după moartea tatălui lor [31]. Fratele cel mai tînăr, Mohamed, ieşind învingător în aceste lupte, a trimis în 1413 oastea sa contra lui Mircea. Rezultatul acestei expediţii a fost, cum spun cronicile turceşti, că Mircea s-a învoit să plătească tributul ce datora pe trei ani ; în acelaşi timp, s-au „ratificat condiţiile şi capitulaţiile păcii", fiind reînnoită capitulaţia anterioară [32].

Cronicile mai înregistrează o expediţie turcească în Ţara Românească la 1416. Pe atunci, Mircea dăduse ospitalitate unui pretendent fals la moştenirea lui Baiazit, cum şi unui fost amic al lui Musa, învăţatului Bedreddin, care făcea propagandă pentru o reformă a Islamului, combătută de Mohamed. Amîndoi căutînd şi găsind adă-

---

condylas face menţiune de tributul lui Mircea mai întîi la începutul domniei lui Mohamed I (p. 183). Ce priveşte mărimea tributului, „hatihumaiunul" ca şi actele din 1772 (după care şi M. Cantacuzino, *Anonimul românesc* şi Tunusli) dau suma de 3000 de „bani roşii" (poate o traducere greşită pentru *galbeui*, în care monetă se socoteşte pe urmă tributul).

[31] Chalcocondylas, pp. 170—171, 174. Ducas *(Corpus script hist. Byz.)*, p. 88. Seadeddin, I, 269, 301. Leunclavius, *Hist.*, col. 418, 432—433; „Annales", p. 20. Cronica bulgărească, p. 535. Moxa, p. 404. Zinkeisen, *Gesch. d. osman Reiches, I* (1840), 427 ş.u.

[32] Chalcocondylas, p. 183. Launclavius, *Hist.*, col. 463—464 ; „Annales", p. 22. Seadeddin, I, 343—344, confundă această expediţie (pusă de Chalcocondylas şi Leunclavius la începutul domniei lui Mohamed, în 1413) cu alta din 1416. Ducas, p. 97, numeşte între solii care au venit să depună omagiu lui Mahomed la începutul domniei acestuia în Europa, şi pe cei din „Vlahia", ceea ce nu putea să fie decît după expediţia în Ţara Românească. Tributul datorit pe „trei ani" (după Seadeddin) şi reînnoit atunci, se vede că nu fusese plătit sub Musa (1410—1413.).

post la Mircea, această împrejurare a dat motivul pentru ultimul său război cu turcii [33]. Ca pradă făcută atunci în Ţara Românească, cronicarul turcesc arată, în stilul înflorit al orientalilor, „feciori mîndri ca soarele şi fete drăgălaşe ca trandafirii" [34], aşa era apreciată rasa românească.

Atîta rezultat, pe lîngă tributul obţinut de bunăvoie, înfricoşata putere a osmanilor avu în cinci războaie contra lui Mircea, domnul român pe care ei au învăţat a-l preţui ca „principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager".

* * *

Cum prin războaiele sale pentru apărarea ţării şi credinţei, domnia lui Mircea e însemnată şi prin faptele păcii. Solicitudinea lui pentru biserică, pe atunci singurul adăpost şi singura susţinătoare a culturii sufleteşti ; solicitudinea lui pentru prosperitatea şi organizarea ţării înăuntru, cum şi pentru relaţiile politice şi comerciale cu statele dimprejur [35], solicitudinea lui părintească pentru popor şi oaste, în lunga şi înţeleapta lui domnie, a dat tînărului principat acea consolidare înăuntru şi acea putere de rezistenţă în afară care l-au făcut să se poată menţine şi în furtunile următoare.

Nici el n-a fost om fără de păcate. Dar din depărtarea secolelor nu pătrunde decît reflexul luminos al faptelor prin care el a strălucit în domnie, şi care au rămas strălucitoare pentru toate timpurile.

---

[33] Ducas, p. 121. Leunclavius, *Hist.*, col. 465, 473. „Annales", p. 23. Seadeddin, I, 343—344, 354. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, 6—7. Chalcocondylas, p. 217, menţionează o expediţie în „Ţara Românească la sfîrşitul domniei lui Mohamed, care ar coincide cu cea făcută în 1419 contra lui Mihail, confundată în cronicile turceşti cu cea pusă la 1416. Cf. Iorga, *Gesch. d. osman. Reiches*, I, 375, unde expediţia e pusă la 1417.

[34] Seadeddin I, 344. Cf. Ducas, p. 157. Poate să privească şi expediţia din 1419.

[35] Privilegii comerciale pentru negustorii poloni şi braşoveni. Kalužniacki, *Dokumenta moldawskie i multánskie* (1878), pp. 8, 22; I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească*, pp. 3, 36.

Acum 500 de ani, în ziua de 31 ianuarie 1418, s-a închis pentru vecie ochiul ager şi prevăzător al marelui voievod şi domn[36], erou al neamului românesc şi al creştinătăţii, trecut la nemurire. Din mormîntul său de la Cozia, umbra lui ne însufleţeşte, îndemnîndu-ne la faptele iubirii de ţară şi ale tăriei de credinţă, virtuţi prin care cu vitejie şi înţelepciune el şi-a cucerit cunună de glorie nepieritoare.

Aşa strălucea Mircea Vodă cel Bătrîn, la începutul uriaşei lupte dintre Cruce şi Semilună ce s-a desfăşurat pe pămîntul Europei creştine. Aşa străluceşte personalitatea lui măreaţă în istorie, la încheierea primului secol al statului românesc. Aşa va străluci luminoasa lui figură, din secol în secol, cît timp va fi istoria românească.

Binecuvîntată în istorie, binecuvîntată în conştiinţa naţională şi în inimile româneşti este domnia lui.

Binecuvîntată fie amintirea lui deapururea!

---

[36] Analele sîrbeşti, ed. I. Bogdan, în „Archiv. f. slav. Philol.", XIII, 521, şi în „Anal. Acad. Rom." *(Letopiseţul lui Azarie)*, Mem. Secţ. Ist., XXXI (1909), 130 (74): a. 6926 (= 1418) ianuarie 31. Alte anale sîrbeşti, în *Spomenik*, III, 155, şi Moxa, p. 404, dau a. 6926 fără lună; *Spomenik*, III, 140: a. 6927 ianuarie 31; *ibidem.*, p. 133, acelaşi an februarie 4. Anul 6927 este, fără îndoială, o transcriere greşită în loc de 6926, datorită confundării literelor ѕ (=6) şi з (=7), constatată şi în alte cazuri. Ziua de 4 februarie e mai probabil a înmormîntării. *Doc.*, I, 2, 502: diploma lui Mihail din 5 iunie 1418, unde tatăl său Mircea este numit ca mort. Miletič şi Agura, p. 121; hrisovul lui Mihail din 22 iunie 1418. <P. P. Panaitescu, *Doc.*, I, 114—116 (nr. 35)>.

IDEEA LATINITĂŢII ŞI A UNITĂŢII NAŢIONALE

Două lecţii la deschiderea cursurilor de istoria românilor ţinute la Universitatea din Bucureşti în ianuarie 1919

Domnilor şi onorate auditoare,

În aprilie trecut, reîncepînd sub ocupaţie duşmană activitatea noastră universitară, după o întrerupere de aproape doi ani în timpul marelui război ce s-a sfîrşit acum cu victoria marilor noştri aliaţi şi a dreptăţii noastre, ziceam:

„În trecutul nostru, ţara şi neamul nostru au fost adeseori supuse la grele încercări şi la mari jertfe. Dar cu toate răstriştele vremilor, dezvoltarea noastră istorică în statul naţional a mers mereu înainte. Ea s-a desfăşurat în linie ascendentă, chiar şi în timpuri de decadenţă aparentă, cînd decăderea trecătoare într-o direcţie era compensată printr-o dezvoltare ascendentă în altă direcţie. Sîntem în dezvoltare ascendentă. Să avem deci credinţă tare în steaua noastră! Cu necesitate istorică, ea ne va conduce la îndeplinirea menirii noastre între popoare. Dar să nu uităm eterna lege a istoriei că numai acel popor trăieşte, creşte şi înfloreşte, care ştie să-şi facă datoria în progresul omenirii spre perfecţionare".

Iar cu privire la consecuenţele fatale ale războiului « ...... », ziceam:

„Să le suferim cu bărbăţie şi demnitate! Să le suferim cu credinţă în dreptul nostru la viaţă ca stat şi ca popor, cu credinţă în dreptatea pe care geniul adevărului şi al binelui, activ în istorie, o împarte tuturor popoarelor".

Iată, dreptatea noastră a învins; steaua noastră s-a înălţat! Mai mîndră şi mai preţuită ca oricînd, România, încununată de gloria biruinţei, se înalţă astăzi între popoare, începînd o nouă viaţă naţională, o eră nouă a istoriei

sale: viaţa şi istoria românimii unite, libere şi singură stăpînitoare a pămîntului său strămoşesc.

În trecutul nostru de grele lupte pentru viaţă şi de mari jertfe pentru libertate, ne-a fost dat numai o clipă să vedem reunite sub o singură domnie naţională ţările surori din cuprinsul patriei româneşti ce moştenire ne-au lăsat legionarii lui Traian împăratul. Dar unitatea naţională întrupată de Mihai Viteazul, acum 318 ani, era datorită mai mult sabiei lui decît concepţiei naţionale a acelor timpuri, încă nepregătite a o cuprinde şi susţine. El căzu drept jertfă, ca erou al ideii mîntuitoare căreia el i-a dat fiinţă. El căzu jertfă, pentru ca să se împlinească adevărul cuvîntului: *Nici o idee mare de la care purcede mîntuire nu învinge fără jertfă.* Cu el căzu şi unitatea întrupată prin dînsul. Însă ideea rămîne vie, ca moştenire generaţiilor următoare şi problemă altor timpuri.

Această idee vie a însufleţit mereu generaţiile ce s-au succedat pînă în zilele noastre. Astăzi, triumfătoare, ea uneşte tot pămîntul românesc al Daciei Traiane «... »

Ideea unităţii naţionale, cum ea s-a dezvoltat de la Mihai Viteazul încoace, avea drept bază şi putere susţinătoare conştiinţa latinităţii. Această conştiinţă înălţătoare a dat mai ales viaţă şi putere ideii de unitate naţională; ea a susţinut-o şi a adus-o la biruinţă.

O privire scurtă asupra latinităţii şi a unităţii naţionale în dezvoltarea noastră istorică ne va arăta cum aceste două idei învietoare, una fecundînd pe cealaltă, au creat România de astăzi.

* * *

Cunoştinţa despre latinitatea poporului românesc era atît de veche cît şi existenţa lui însuşi. De la cele dintîi mărturii istoriografice asupra românilor ca popor deosebit, sub numele de vlahi, începînd din secolul al XI-lea, ei erau cunoscuţi ca urmaşi ai romanilor sau ca locuitori ai Daciei din timpul stăpînirii romane.

Cel mai vechi scriitor care face menţiune de originea românilor, bizantinul Kekavmenos (din secolul al XI-lea) o pune în legătură cu cucerirea Daciei de către împăratul Traian, cunoştinţă care nu se mai găseşte constatată apoi decît de la secolul al XV-lea încoace, în epoca Renaşterii umaniste. De alminterea, pînă atunci, toate celelalte mărturii în chestiune ale cronicarilor bizantini ca şi ungureşti, cum şi ale documentelor papale, arată numai descendenţa lor romană, fără alte lămuriri istorice. Cronicarul bizantin Kinnamos (din secolul XII) zice că ei sînt „vechi coloni din Italia". Cronicile ungureşti (din secolul XII—XV) îi califică de foşti „coloni şi păstori ai romanilor" *(Romanorum coloni et pastores)*. În corespondenţa papei Inocent III cu domnul bulgarilor şi românilor Ioaniţă (din anii 1199—1207), şi papa şi Ioaniţă spun mai adeseori că el (Ioaniţă) şi poporul său îşi trag originea de la Roma; în acelaşi fel scria tot atunci papei şi arhiepiscopul de Tîrnova. Bizantinul Laonikos Chalkondyles (din secolul XV), vorbind de locuinţele, limba şi obiceiurile românilor, zice: „De unde însă au venit ei, cu limbă şi obiceiuri romane, în aceste locuri, aşezîndu-se aci, n-am aflat de la nimeni, nici n-am auzit ca cineva să pomenească".

Dar contemporanul său, italianul Enea Silvio Piccolomini (papa Pius II, mort la 1464), cunoştea pe români ca urmaşi ai colonilor romani, aduşi în Dacia după cucerirea ei de Traian, cum spune în scrierea sa: *Historia de Europa.*

Această cunoştinţă o găsim apoi mai dezvoltată la umanistul italian Anton Bonfini, istoriograf al Ungariei la curtea regelui Matiaş Corvin, fiul românului Ioan de Huniad. În opul său asupra istoriei Ungariei *(Rerum Hungaricarum Decades)*, Bonfini se ocupă mai de aproape şi de originea românilor şi a familiei româneşti a Corvinilor, pentru care ia ca punct de plecare cucerirea Daciei de Traian şi colonizarea ei cu romani. El este cel dintîi istoric care precizează din acest punct de vedere începutul românilor ca urmaşi ai colonilor romani, după mărturiile istorice ce cunoştea din studiul antichităţii şi al istoriei Ungariei. În direcţia dată de Bonfini, s-a dezvoltat istoriografia ulterioară asupra originilor româneşti pînă în secolul

al XVIII-lea, cînd critica istorică a urmat să introducă un alt punct de vedere.

În istoriografia noastră națională, cele dintîi cronici, atît moldovenești cît și muntenești, au numai o vagă cunoștință despre purcesul românilor de la „Râm" (Roma), cum se află mai întîi în Cronica anonimă a Moldovei de la începutul secolului al XVI-lea, cuprinsă într-o compilație de cronici rusești din același secol, sau de la romani, cum spune cea mai veche cronică a Țării Românești, începută în secolul al XVI-lea.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, călugării din mănăstirea Deal știau însă ceva mai mult decît ne spun cele dintîi cronici ale noastre din aceeași epocă. La 1532, ei știau să povestească vizitatorului Francesco Dalla Valle că românii au venit din vechime de la Roma spre a locui în această țară; „Traian împăratul, cucerind țara, o împărți ostașilor săi și o făcu colonie de romani". În această formă, tradiția națională asupra originilor, care nu se găsește astfel în cronicile noastre decît mai tîrziu, putea să fie și influențată de scrierile lui Enea Silvio sau Bonfini, despre care vreun călugăr de la Deal va fi avut știri.

Aceste cunoștințe asupra latinității românilor sînt constatate pînă în secolul al XVI-lea. Ea era, de la cele dintîi mărturii, general admisă la vecinii noștri, bizantini, unguri, bulgari și ruși, cum și în Italia, în special în cancelaria papală; ea era în conștiința națională, cum se constată mai întîi la românii din imperiul Asanilor, apoi în vechea tradiție a cronicilor noastre.

Față cu această conștiință națională, Despot Vodă, uzurpînd la 1561 tronul Moldovei, zicea în manifestul său către moldoveni:

„Cu voi, oameni viteji și neam războinic, coborîtori din valoroșii romani care au făcut să tremure lumea, nădăjduiesc să cuceresc în curînd locurile Moldovei mele ce le ține păgînul, adecă malul Dunării, și nu numai acelea, dar și Valahia și apoi toată Grecia. Nu e nici o îndoială că vom avea ajutorul și bunăvoința tuturor domnitorilor creștini, pe uscat și pe apă, împotriva dușmanului obștesc, și cu ajutorul lui Dumnezeu îl vom birui. Și astfel ne vom face cunoscuți lumii întregi ca adevărați romani și urmași ai lor" [1].

E prima manifestare de acest fel ce întîlnim în istorie, exprimînd ideea unirii țărilor surori Moldova și Țara Românească, în legătură cu ideea latinității neamului românesc. În același timp, după alte mărturii contemporane, pretendentul la tronurile ambelor principate românești făcea pregătiri și pentru o expediție în Ardeal, cu gîndul de a dobîndi și principatul de peste munți. Pe lîngă unirea celor trei țări într-un mare stat român, visul său îndrăzneț îi deschidea chiar perspectiva de restaurator al Imperiului roman de răsărit, cum indică și manifestul citat.

Pentru ca un aventurier străin, uzurpator de domnie, să dea asemenea expresie ideii unității naționale în legătură cu descendența romană, care ar motiva unirea țărilor românești și aspirația de restaurare a Imperiului roman de răsărit, perspectivă prin care el căuta să cîștige simpatiile românilor, această idee nu putea să fie cu totul străină concepției naționale de atunci. Totuși ne lipsesc probe că ea ar fi pătruns conștiința națională în așa măsură încît să poată fi o aspirație națională predominantă.

În tot cazul însă conștiința unității naționale a tuturor românilor, prin limbă, religie și obiceiuri, întărită și prin conștiința originii romane, era în fondul sufletesc al națiunii. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea ea se manifesta și prin mișcarea literară românească de peste munți, unde s-au tipărit atunci cele dintîi cărți românești pentru uzul religios, în limba străbună, care a urmat să fie limba literară a tuturor românilor. Astfel conștiința unității naționale primea și o formă literară, care, în lipsa unității politice, urma să fie forma ei de manifestare cea mai învederată și elocuentă.

Aceasta era pregătirea sufletească a neamului românesc cu privire la conștiința unității și latinității sale, cînd Mihai Viteazul veni să înfăptuiască unitatea lui politică,

[1] Hurmuzaki-N. Densusianu, *Doc.* II, I, 416.

cucerind în octombrie 1599 Ardealul, în mai următor Moldova, unire, din nefericire, căzută cu dînsul, după abia cîteva luni. Învins în bătălia de la Mirislău (18 septembrie 1600) de către forțele superioare ale ungurilor în unire cu imperialii sub generalul Basta, și atacat de poloni dincoace de munți, Mihai pierdu Ardealul și Moldova, în cele din urmă și Țara Românească. Învingător apoi la Goroslău (3 august 1601) asupra ungurilor, cu ajutorul imperialilor, cînd urma să reia domnia în țările unite, sub suzeranitatea împăratului, el căzu ucis mișelește de asasinii trimiși de rivalul său Basta, în revărsatul zilei de 19 august 1601. Cu el căzu și măreața lui creație.

Capul lui, adus în țară și înmormîntat în mănăstirea Deal, ne-a rămas drept simbol sacru al idealului sfînt pentru care el a căzut jertfă, ideal care au urmat să însuflețească generațiile ce s-au succedat, pînă la înfăptuirea lui după trei secole de stăruință în sperarea și credința mîntuirii ce va să vină.

* * *

După Mihai Viteazul, ideea unității naționale a fost cultivată și întărită în legătură cu ideea latinității, mai ales prin literatură. Ea reapare în epoca deșteptării culturale din domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, ale Cantacuzinilor și Cantemireștilor, a lui Constantin Brîncoveanu; ea trece munții, găsind adăpost la românii din Ardeal, în epoca de înjosire națională adusă prin Fanarioți dincoace de munți; ea revine de peste munți, întărită și înălțătoare, o dată cu domniile pămîntene după izgonirea Fanarioților, și aduce renașterea națională prin care a triumfat.

Lui Vasile Lupu, după relațiile rezidentului imperial din Constantinopole, se atribuia intenția de a uni sub domnia sa Moldova, Țara Românească și Ardealul, călcînd pe urmele lui Mihai [2]. În același timp, și Mihnea III Radu din Țara Românească, după o mărturie contemporană,

[2] Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III, 186, 190.

rîvnea la stăpînirea asupra celor trei țări sub suzeranitate turcească [3].

Conștiința unității naționale a țărilor surori, primind o formă concretă prin unirea lor sub Mihai, era vie și destul de puternică pentru a da loc la asemenea aspirație națională. Ea găsea în cîtva expresiune și în scrierile istorice din acea epocă. Cronicarul Grigore Ureche avea în vedere această unitate, arătînd că „de la Râm ne tragem", că Moldova și țara Muntenească „au fost tot o țară și un loc" și că „s-au tras de la un izvor", ca țări descălecate de la românii de peste munți. Contemporanul său arhiepiscopul catolic Bandini, vizitînd Moldova, ne-a lăsat o scriere asupra țării (publicată în „Analele Academiei Române", 1895, sub titlul *Codex Bandinus*), în care dă și tradiția indigenă asupra descălecatului de peste munți și asupra originii romane a românilor, tradiție pe care el o completează cu datele istorice ce cunoștea despre cucerirea și colonizarea Daciei lui Traian. Concepția unității naționale reiese clar din aceste scrieri. Facem abstracție de alți autori străini, ale căror scrieri cu această concepție nu arată vreo legătură cu conștiința națională.

Cu scrierile lui Miron Costin, contemporanul mai tînăr al lui Grigore Ureche, ideea latinității și a unității naționale intră într-o nouă fază de dezvoltare.

„Biruit-au gîndul — zice el în scrierea sa: *De neamul Moldovenilor* — biruit-au gîndul să mă apuc de această osteneală, să scot lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sînt lăcuitorii țării noastre Moldovei și țării Muntenești și românii din țările ungurești, că tot un neam sînt și odată descălecați".

O adevărată biruință a gîndului era deșteptarea națională ce a început cu această scriere, sămînță din al cărei rod a răsărit apoi renașterea politică ce a creat România de astăzi. Cu erudiția ce a cîștigat în școala polonă și prin studiul asiduu al istoricilor străini — „și în viața mea",

[3] Șincai, *Cronica Românilor*, a. 1659 (după Galeazzo Gualdo, *Storia di Leopoldo*).

zice el, „Dumnezeu ştie cu ce dragoste eram pururea la istorie" — cu erudiţia astfel cîştigată, Miron Costin este cel dintîi istoric român care se ocupă mai de aproape cu începutul neamului, scriind istoria veche a românilor de la cucerirea şi colonizarea Daciei de către Traian pînă la descălecatul de peste munţi al Ţării Româneşti şi Moldovei. Acest subiect, el îl tratează şi în două scrieri polone, una în proză, alta în versuri.

Căldura şi mîndria naţională cu care el povesteşte originile neamului erau însufleţitoare şi înălţătoare pentru conaţionalii săi contemporani şi următori, aşa încît conştiinţa naţională ce el a deşteptat a dat naştere unui curent puternic în dezvoltarea ideii latinităţii şi a unităţii naţionale. Pe urmele lui, a mers mai departe fiul său Nicolae Costin, care a tratat acelaşi subiect, în scrierea sa: *Cartea pentru descălecatul dintîi a ţării Moldovei şi neamului moldovenesc*, amplificînd scrierea tatălui său.

În acelaşi timp în Ţara Românească, un autor necunoscut (contemporan cu Miron Costin, presupus a fi Constantin Cantacuzino) a scris *Istoria Ţării Rumâneşti (dintru început)*, din care s-a păstrat un fragment, cuprinzînd istoria Daciei de la Traian pînă la Attila, cu începutul românilor. El accentuează că „românii din Ardeal, moldovenii şi cei din ţara aceasta (= Ţara Românească) tot un neam" sînt, „tot o limbă fiind"; şi apropiind numele de *român* de cel de *roman*, zice: „Numai au stricat puţin cuvîntul, din *roman* zic *rumân*, care tot acelaşi cuvînt este".

Ideea unităţii naţionale, învederată prin aceste scrieri, găsea expresie şi în cronica *Istoriile Domnilor Ţării Rumâneşti* pînă la 1688 (atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescul), care îmbrăţişează istoria tuturor românilor, cuprinzînd Ţara Românească, Moldova şi Ardealul. Era cea dintîi scriere de acest fel în literatura istorică. E însă de notat că autorul acestei cronici, ca şi Miron Costin în cronica sa, povestind unirea ţărilor româneşti sub Mihai Viteazul, nu dau expresie unei concepţii naţionale în acestă privinţă, mărginindu-se a înregistra simplu faptele istorice. Aşa scriau cronicarii noştri.

Învăţatul principe Dimitrie Cantemir încheie şirul marilor scriitori români dinainte de Fanarioţi care reprezintă curentul început cu Miron Costin în dezvoltarea ideii latinităţii şi a unităţii naţionale. Scrierea lui: *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, scrisă latineşte şi româneşte, care cuprinde, într-un volum împărţit în zece cărţi, istoria veche a românilor pînă la întemeierea principatelor, înfăţişează punctul culminant al istoriografiei româneşti din perioada pînă la Fanarioţi. Ea este totdeodată şi cea mai pronunţată expresie ce ideea latinităţii şi unităţii naţionale a găsit la noi pînă în secolul al XVIII-lea.

„Într-acest chip dară — zice autorul — pre romano-moldo-vlahii noştri, Roma maica din lăuntrurile sale născîndu-i i-au aplecat şi i-au crescut; Traian părintele, cu obiceiele şi armele romane învăţîndu-i, a Dachii adevăraţi moştenitori i-au pus, şi cu curat sîngele fiilor săi pre Dachia, carea mai denainte varvară era, au evghenisit-o". (În textul original latin, după care a tradus redacţia românească: *Hocce igitur modo Romano-Moldovlachos Roma mater propriis ex visceribus natos fovit atque aluit; Trajanus parens Romanis moribus ac armis instructos Daciae legitimos constituit haeredes, necnon ut puro sanguine procreatis, barbaram nobilitavit Daciam.*)

Astfel Dimitrie Cantemir, înfăţişînd pe români ca „adevăraţi moştenitori" *(legitimos haeredes)* ai Daciei de la Traian încoace, care prin coloniile romane aduse în ea a „evghenisit-o" *(nobilitavit)*, din ţară „barbară" ce era pînă atunci, exprimă cel dintîi ideea dreptului istoric prin cucerire şi civilizare ce românii au asupra patriei moştenite de la legionarii şi colonii romani, străbunii lor. „Unde a biruit romanul, acolo a şi trăit" *(ubi vicit Romanus, ibi vixit)*, zice el, cu Seneca, şi despre Dacia romană, devenită românească.

Afirmînd cu atîta convingere latinitatea şi dreptul de moştenire al neamului românesc în patria lui, el nu lipseşte a preîntîmpina bănuiala „ca cum de dulce dragostea patriei nebuniţi" — zice el —, „cele ce se cad credinţei istoriceşti hotare am sărit". El se apără de asemenea bănuială, dînd asigurarea că: „Pentru aceste împletecite

socotele, pune-vom ceea ce vom putea nevoință, ca din socoteala care mai aproape de adevăr se poate alătura să adeverim".

Și cu atît mai mult el își punea drept călăuză norma adevărului, cu cît — cum zice — „poftiți fiind de la unii prietini străini și mai cu deadins de la însoțirea noastră care este Academia științelor de Berolin (al cărei membru era), nu numai odată sau de două ori, ce de multe ori îndemnați și rugați fiind, pentru ca de începătura, neamul și vechimea moldovenilor, precît adevărul poftește, măcar cît de pre scurt să-i înștiințăm".

Deci scrierea lui urmărea scopul, nu numai să lumineze pe conaționali, dezvoltînd mai departe cunoștințele lăsate de premergătorii săi și completîndu-le cu știrile adunate din izvoarele istorice străine ce a cercetat cu vastă erudiție, ci să informeze și străinătatea, pentru care era destinată redacția latină a operei. (Din textul latin nu s-a păstrat decît prefața, restul pierzîndu-se.)

Această însemnată scriere a lui Dimitrie Cantemir încheind șirul primelor cercetări istorice ce s-au făcut la noi asupra originilor, era fundamentală pentru dezvoltarea ulterioară a istoriografiei naționale. O copie a ei, cum și a scrierii lui Miron Costin, ajungînd în Ardeal, ele au contribuit să determine acolo mișcarea literară care a adus renașterea națională după înjositoarea epocă a Fanarioților.

În timpul domniei Fanarioților (1711—1821), sub voievozi străini de aspirațiile naționale, a urmat, împreună cu decadența politică, și decăderea culturii naționale care începuse a înflori sub domnii pămînteni precedenți. În așa împrejurări, și dezvoltarea ce ideea latinității și a unității naționale luase de la Miron Costin încoace a decăzut în principate. Însă ea a aflat continuatori și apostoli însuflețiți în Ardeal, unde curentul de deșteptare națională început dincoace de munți a găsit un puternic răsunet.

Scrierile istorice și filologice ale marilor scriitori ardeleni din acea epocă, Samuil Clain, Gheorghe Șincai și Petru Maior, au inaugurat o eră nouă în istoria culturii române-

nești. Curentul introdus de ei prin scrierile lor asupra limbii și istoriei naționale a fost cel mai puternic mobil al renașterii naționale de la care a purces renașterea politică și culturală în principate.

Elementa linguae Daco-Romanae, de Clain și Șincai (1780 și 1805), cea dintîi gramatică a limbii românești cu litere latine, ca și dicționarul: *Lesicon românesc — lătinesc — unguresc — nemțesc*, de Clain, Maior ș.a., cu o introducere despre scrierea limbii românești cu litere latine (tipărit 1825), după care a urmat *Gramatica Daco-Romana sive Valachia*, de Ioan Alexi (1826), învederau latinitatea limbii, într-o formă și cu probe cum nu se încercase pînă atunci. *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*, de Maior (1812), căuta să demonstreze latinitatea neamului românesc și continuitatea lui în Dacia Traiană, combătînd cu îndîrjire părerile contrare ce au fost emise în secolul al XVIII-lea de scriitori străini. *Cronica Românilor*, de Șincai (tipărită abia în 1853), și *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, de Clain (lucrare rămasă netipărită), îmbrățișau istoria tuturor românilor, punînd astfel în evidență unitatea lor națională.

Astfel această însemnată mișcare literară la românii de peste munți a deșteptat un puternic curent de renaștere națională prin propagarea ideii latinității și a unității naționale, care manifestîndu-se și dincoace de munți a produs renașterea politică și culturală în principate ce caracterizează epoca de restaurație sub domniile pămîntene după izgonirea Fanarioților.

Sub influența acestei Renașteri, ideea unității naționale a primit o puternică impulsie în direcție politică, afirmîndu-se ca cea mai de frunte aspirație națională.

Dezvoltarea ideii unității naționale ca aspirație națională, din punct de vedere politic, și biruința ei prin unirea politică a tuturor românilor din cuprinsul Daciei Traiane, ce am ajuns s-o vedem astăzi înfăptuită aievea, va forma subiectul părții a doua a acestei conferințe de deschidere.

II

Din cele precedente am văzut cum ideea unităţii naţionale, primind o formă concretă mai întîi prin unirea întreruptă pentru o clipă de sabia lui Mihai Viteazul, a urmat să fie cultivată apoi prin literatură, mai ales în legătură cu ideea latinităţii.

Mişcarea literară în această direcţie, începută cu Miron Costin în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, decăzînd în principate, în timpul decadenţei politice şi naţionale sub Fanarioţi, a fost continuată, cu mult avînt şi însufleţire, dincolo de munţi, prin marii scriitori ardeleni de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Curentul latinist-naţional, format prin scrierile lor asupra limbii româneşti şi asupra istoriei tuturor românilor, a căror idee conducătoare era latinitatea limbii şi originea romană a neamului, înălţînd sufletele şi însufleţind cugetele, a produs măreaţa renaştere naţională care, după izgonirea Fanarioţilor şi readucerea domniilor pămîntene în principate, a făcut unirea principatelor surori şi a creat România de astăzi.

După ce în cele precedente am cunoscut dezvoltarea ideii unităţii naţionale în legătură cu ideea latinităţii, care a culminat în curentul latinist de peste munţi, să trecem, acum la aspiraţiile pentru unitatea naţională din punct de vedere politic.

Ideea unirii ţărilor româneşti într-un singur stat naţional, constatată cum am văzut, încă înainte de Mihai Viteazul, sub Despot Vodă, se manifestează curînd după unirea lui Mihai, sub Vasile Lupu, căruia contemporanii îi atribuiau intenţia de a uni sub stăpînirea sa Moldova, Ţara Românească şi Ardealul, cum şi sub Mihnea III Radu. În două documente din 1639, cînd Vasile Lupu porni pentru a doua oară lupta contra lui Matei Basarab, el îşi dă titlul de „Domn al Moldovei şi Ţării Româneşti". Pe urmă, Şerban Cantacuzino, după mamă, coborîtor din Basarabi, avea în vedere, în negociaţiile sale cu împăratul Leopold I din 1688, asigurarea domniei ereditare a familiei Cantacuzineşti, şi în Ţara Românească şi în Moldova,

sub suzeranitatea împăratului. Moştenirea celor două tronuri în această familie, din care Dimitraşcu Cantacuzino ajunsese domn în Moldova, iar Şerban în Ţara Românească, avea să îndeplinească unirea ambelor principate sub noua dinastie a Cantacuzinilor ca urmaşi ai Basarabilor. Ideea unirii principatelor a fost susţinută şi prin mutările de domni dintr-o ţară într-alta. De la Mihai Viteazul pînă la Fanarioţi, şapte voievozi (între care 3 Basarabi şi 1 Muşatin) au domnit alternativ şi în Ţara Românească şi în Moldova. Iar în timpul Fanarioţilor, din cei 31 de voievozi ce s-au perindat pe tronurile ambelor ţări, 15 au domnit în amîndouă, unii în mai multe rînduri, unul (Alexandru Suţu) chiar în ambele deodată (în 1802). Mai mulţi din aceşti domni întrebuinţau ca stemă a lor stemele unite ale celor două principate, imaginea concretă a unirii. Constantin Ipsilanti, domnind mai întîi în Moldova, apoi în Ţara Românească, a luat şi titlul de „Domn al Moldovei şi Valahiei", cum se găseşte în două acte ale lui din 1807.

Şi ocupaţiile ruseşti în timpul războaielor cu turcii, cînd ambele ţări erau unite sub cîrmuirea rusească, mai întîi la 1769—1774, apoi la 1806—1812, în sfîrşit la 1828—1834, au contribuit la învierea ideii unirii în conştiinţa naţională, cum ea a urmat a se manifesta în epoca renaşterii naţionale.

Pe timpul războiului cu turcii de la 1787—1792, făcut de Rusia în alianţă cu Austria, cînd ruşii au ocupat Moldova, austriacii Ţara Românească, se iveşte un plan de unire a celor două principate ca stat independent. Planul venea din partea Rusiei, în legătură cu proiectul rusesc pentru împărţirea Imperiului otoman şi înfiinţarea unui nou imperiu creştin de Răsărit, pentru care împărăteasa Ecateriana II căuta să cîştige pe împăratul Iosif II.

Planul de împărţire a Imperiului otoman era următorul: Rusia să ia ţărmul Mării Negre pînă la Nistru; Austria să ia Bosnia şi Serbia; restul Imperiului otoman să alcătuiască noul Imperiu de Răsărit sub un mare duce rus, Constantin, nepotul Ecaterinei; iar Ţara Românească

şi Moldova (pînă la Nistru şi mare), pe care niciuna din cele două curţi nu voia să le cedeze celeilalte, să formeze un stat independent sub un principe ortodox. Pentru tronul acestui stat, se avea în vedere candidatura principelui Potemkin, favoritul Ecaterinei; pe urmă se vorbea de marele duce Constantin. Golz, reprezentantul Prusiei la Petersburg, zicea că „această posesiune ar putea servi de punte pentru a merge la tronul Bizanţului".

Proiectul, care prin unirea principatelor sub un principe rusesc căuta să pregătească încorporarea lor în Rusia, împreună cu tot imperiul de Răsărit ce avea să se ridice pe ruinele Imperiului otoman, a fost, din fericire pentru noi, zădărnicit prin insuccesul războiului întreprins de cele două mari puteri aliate pentru împărţirea Turciei, din care război Rusia nu s-a ales decît cu ţărmul Mării Negre la răsărit de Nistru, iar Austria cu Orşova veche.

Pe timpul ocupaţiei ruseşti de la 1806—1812, apare un alt plan de unire a principatelor. La 1808 era vorba a se uni Ţara Românească şi Moldova sub un arhiduce austriac, care s-ar căsători cu marea ducesă Ecaterina (sora ţarului Alexandru I-iu), cum raporta ambasadorul prusian von Schladen, de la Petersburg. După un raport al ambasadorului prusian la Constantinopole, Senfft von Pilsach, din noiembrie 1807, mai era încă vorba şi de marele duce Constantin, şi anume ca viitor rege al Daciei, stat ce ar avea să cuprindă Moldova, Ţara Românească şi Ardealul. „Depuis quelque temps — scria el de la Sibiu — il s'était répandu ici le bruit que la Transylvanie allait être cédée par la Maison d'Autriche et jointe à la Moldavie et à la Valachie, sous le nom de royaume des Daces, pour appartenir au Grand-Duc Constantin de Russie"[4]. Svonul era acreditat şi de consulul rusesc, ceea ce a alarmat mult pe nemţii şi ungurii din Ardeal.

Aceste planuri de unire a ţărilor româneşti, constatate în epoca Fanarioţilor, nu erau însă naţionale, ci de provenienţă străină, avînd să servească scopurile ruseşti.

[4] I o r g a, *Acte şi Fragmente,* II, 433. Cf. acelaşi, *Desvoltarea ideii unităţii politice a Românilor* (1915).

Timeo Danaos et dona ferentes, puteau să spună cu drept cuvînt românii, faţă cu interesul ce le purta pravoslavnica Rusie, care în acest chip căuta să-şi întindă stăpînirea asupra ţărilor noastre, ca punte de trecere la Ţarigradul visului ei de aur.« ... »

* * *

Ca aspiraţie naţională, ideea unităţii politice se afirmă abia în timpul Renaşterii naţionale după izgonirea Fanarioţilor. Cea dintîi manifestare în această privinţă se găseşte pe timpul alcătuirii Regulamentului organic în 1829—1831. Un proiect de memoriu asupra dorinţelor naţionale, redactat pe la 1829 în Ţara Românească, cuprinde cea dintîi formulare precisă a programului unirii din epoca Renaşterii. Între cele 25 de puncte ale acestui memoriu, se cerea, în prima linie, unirea Ţării Româneşti şi Moldovei într-un stat „de sine şi neatîrnat de Turchia", sub un „prinţ din familiile domnitoare în Germania", cu drept de moştenire [5].

În adevăr, unirea celor două principate sub un principe dintr-o dinastie europeană, cu preferinţă din Germania, e constatată, puţin mai pe urmă (1834—1835), şi prin rapoarte diplomatice, ca una din dorinţele cele mai vii ale patrioţilor.

În acelaşi timp, şi în Moldova se manifestau asemenea dorinţe. În comisia pentru alcătuirea Regulamentului organic al Moldovei, vistierul Iordache Catargiu propuse unirea ambelor principate sub o singură domnie, cu restricţia ca principele acestui nou stat să nu aparţină nici uneia din cele trei puteri vecine (Austria, Rusia sau Turcia). Propunerea, primită de comisie, întîmpină însă opoziţie la guvernul rusesc, care atunci deţinea puterea în principatele ocupate, şi fu părăsită.

Totuşi, în legătură cu aceste năzuinţe de unire s-au prevăzut, în Regulamentele organice ale ambelor ţări, dispoziţiuni pentru „începuturi de o unire mai de aproape

[5] H u r m u z a k i - I o r g a, *Documente,* X, 647—648.

între amîndouă prinţipaturile", cu următorul articol introductiv:

„Începutul, relighia, obiceiurile şi asemănarea limbii lăcuitorilor acestor două prinţipaturi precum şi trebuinţele îmbelor părţi, cuprind din însuşi descălicarea lor elementurile nedespărţitei uniri, care s-au împiedicat şi s-au întîrziat de întîmplătoarele înpregiurări. Mîntuitoarele folosuri ale rodului ce s-ar naşte din întrunirea acestor două naţii sînt netăgăduite. Elementurile întrunirii a moldoromânilor se află aşezate prin acest Reglement, prin asemănatele temeiuri ale administraţiei acestor ţări".

Ideea unirii, astfel manifestată la noua organizare a principatelor prin Regulamentul organic, găsea răsunet şi în literatura acelei epoci. La 1830, Ioan Văcărescu, în poezia *La Milcov*, zicea la adresa rîului ce despărţea pe fraţi:

„De unde-ţi vine numele, pîrîu fără putere,
„Ce despărţirea neamului tu îndrăzneşti a cere?...
„Despreţuire fraţii dau puteri-ţi ne-nsemnate!
„Căci, despărţit ori depărtat, fratele e tot frate".

Despre aspiraţiile naţionale din acea epocă, un trimis francez în principate (Baronul de Bois le Comte) zicea la 1834 în raportul său:

„Cele două principate, unite prin comunitatea originii lor, a istoriei lor şi a poziţiei lor politice actuale, aspiră a se contopi într-un singur stat... Crearea unui mare ducat Dacia, care ar reuni cele două principate, mi-a părut a fi aci expresia dorinţei celei mai generale a acestei ţări. Eu m-am pus în raport, la Iaşi, cu tot ce se putea afla acolo ca oameni care iau oarecare parte la afacerile publice; şi, fără nici o provocare din partea mea, toţi, după cele dintîi vorbe schimbate, îmi exprimau mereu această dorinţă... La Bucureşti am aflat aceeaşi dorinţă în fundul inimilor, dar aci oamenii se exprimau cu mai multă rezervă" [6].

[6] Hurmuzaki-Hodoş, *Doc.*, XVII, 393—394.

Realizarea unirii în sensul programului naţional întîmpina cea mai mare piedică în suzeranitatea turcească şi în protectoratul rusesc. Unirea sub un principe din dinastiile occidentale trebuia, mai curînd sau mai tîrziu, să scuture şi jugul suzeranităţii turceşti, şi cătuşile protectoratului rusesc, deopotrivă de apăsătoare asupra vieţii noastre naţionale. Aceasta o prevedeau prea bine şi turcii şi ruşii: de aci opoziţia lor contra tendinţelor unioniste.

Cele două puteri adversare unirii erau secundate şi de vecina Austrie, care, urmărind mai demult anexarea principatelor româneşti, căuta a le ţine în atîrnare de influenţa sa predominantă. Programul naţional, aşa precum i-a dat expresie moldoveanul Iordache Catargiu în Comisia pentru alcătuirea Regulamentului organic, ca şi memoriul contemporan din Ţara Românească, excludea, cum am văzut, de la tronul ţărilor unite pe membrii dinastiei austriace, ca şi pe cei ai dinastiei ruseşti, deopotrivă cu vreun candidat din Imperiul otoman. Cele trei puteri vecine, din punctul de vedere al intereselor lor propii, aveau deci cuvînt să împiedice unirea astfel concepută şi contrară intenţiilor lor în principate.

Dar nici puternica împotrivire a marilor puteri încunjurătoare, nici orice putere omenească din lume nu mai putea să împiedice avîntul măreţ ce românimea redeşteptată îl luase spre o nouă viaţă, spre un alt viitor; nu mai putea să stingă focul ceresc al ideii naţionale, aprins în inimile româneşti de pretutindeni; nu mai putea să oprească pulsul de viaţă renăscătoare al României unite.

Mişcarea revoluţionară din 1848, îndreptată în principate mai ales contra protectoratului rusesc, ale cărui cătuşi apăsau mai greu acum decît jugul suzeranităţii turceşti, făcu să se manifesteze din nou ideea unirii, înăbuşită cîtva timp de Rusia protectoare.

Între *Dorinţele partidei naţionale din Moldova*, redactate de Mihail Kogălniceanu la 1848, reapare şi unirea principatelor, „unire care" — cum se zice aci — „este dictată atît de vederat prin aceeaşi origină, limbă, obiceiuri şi interese, încît ea este încuviinţată de însuşi acel Reglement pe care Rusia cu armele în mînă îl spri-

jinește (adecă Regulamentul organic). Să avem credință în viitorul nostru" — exclamă autorul *Dorințelor*. — „Să ne arătăm vrednici de fericirea și de libertatea ce Tatăl cel de sus, de la întemeierea lumii, au pregătit tuturor popoarelor, și care, prin urmare, curînd sau tîrziu, trebuie să vie și românilor!"

Asemenea idei și simțeminte aveau răsunet și în Țara Românească. Aci Nicolae Bălcescu, expunînd planul mișcării ce revoluția română trebuia s-o îndeplinească spre a-și ajunge scopul, arăta ca țintă a dorințelor poporului român *unitatea și neatîrnarea națională*. Prin unitatea națională se înțelegea acum unirea tuturor românilor [7].

Acestor aspirații naționale, cîntărețul *Deșteptării României*, însuflețitorul Alecsandri, bard al Renașterii, le dedea expresie în mărețele versuri : « ... »

Despre aceste năzuințe, manifestate în mișcarea revoluționară din ambele principate, ministrul afacerilor străine al Rusiei, contele Nesselrode, într-o circulară către misiunile diplomatice din iulie 1848, zicea :

„Boierii moldoveni refugiați în Bucovina... pregăteau o răscoală, al cărei rezultat trebuia să fie, ca și în Valahia, asasinarea sau expulsiunea gospodarului, răsturnarea ordinii stabilite și unirea celor două principate într-un singur stat, fără oarecari legături cu Rusia și cu Poarta otomană".

Iar cu privire la Țara Românească, el zicea :

„Proiectul lor viitor este de altminterea învederat. El reiese din programul lor, și proclamațiile lor nu-l tăinuiesc. Acest proiect este de a restaura, pe o bază istorică ce n-a existat niciodată, vechea lor naționalitate, adecă de a înceta să fie provincii și de a constitui, sub numele de regat daco-român, un nou stat deosebit și independent, la formarea căruia ei ademenesc pe frații lor din Moldova, din Bucovina, din Transilvania și din Basarabia" [8].

---

[7] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, p. 475.

[8] *Acte și Documente relatve la istoria Renașterii României*, II, 4, 6.

Pe cînd în principate se manifestau astfel de aspirații naționale cu privire la unire, dincolo de munți găsea expresie părerea unei uniri a românilor sub altă formă. Ea era reprezentată prin un român, ardeleanul Ion Maiorescu, stabilit în Țara Românească, și prin un sas, pastorul Roth din Brașov.

În ordine cronologică, vine mai întîi broșura pastorului Roth : *Von der Union und nebenbei ein Wort über eine mögliche dako-romanische Monarchie unter oesterreichs Krone*, apărută la Sibiu, în mai 1848. Autorul examinează chestiunea unirii Ardealului cu Ungaria, proclamată de unguri în revoluția din 1848 și admisă de dieta Transilvaniei, în care nobilii maghiari și partizanii lor formau majoritatea. Adversar al ungurilor, sasul Roth se pronunță contra acestei uniuni și propune unirea Ardealului cu Țara Românească și Moldova sub stăpînirea Habsburgilor, ca cea mai bună și mai naturală soluție a chestiunii Transilvane și a principatelor. Era formula adversă a planului rusesc care, cu 40 de ani mai înainte, avea în vedere unirea acestor țări sub un mare duce rus.

Ion Maiorescu, fiind trimis în 1848 de guvernul revoluționar din Țara Românească ca plenipotențiar al principatelor pe lîngă guvernul german din Frankfurt p./M., făcea acolo propunerea ca Austria, în schimbul posesiunilor italiene ce le-ar ceda Italiei, să unească Ardealul, Bucovina, Moldova și Țara Românească într-un regat România, cu un principe austriac sub protecția Germaniei. Acest stat ar fi cea mai puternică stavilă ce s-ar pune năzuințelor Rusiei de a se întinde spre Constantinopole. Propunerea fu primită cu simpatie. Deputatul Förster găsea chiar că un atare regat român ar fi mai important pentru Germania decît regatul maghiar [9].

Asemenea voci se auzeau pînă la 1848, la noi și în afară, cu privire la unitatea politică a românilor, a cărei înfăptuire se întrevedea ca un rezultat natural și necesar al

---

[9] N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu* (1912), pp. 211, 392—393, 398, 400.

dezvoltării istorice ca şi al condiţiilor etnografice şi geografice pentru viaţa şi menirea poporului românesc între neamurile încunjurătoare.

* * *

După 1848, reacţiunea ce a urmat după înăbuşirea revoluţiei a împiedicat orice manifestare naţională în Principate, pînă la epoca Congresului de la Paris din 1856. Astfel amuţiră, pentru cîtva timp, şi aspiraţiile unioniste. Dar propagatorii lor găsiră adăpost în Occidentul civilizat, unde capii partidului revoluţionar fură nevoiţi să se exileze. Expatriaţii români, umplînd lumea apuseană de plîngerile lor, deşteptară simpatiile fraţilor latini din Occident, cu Francia în frunte, pentru cauza românească.

Acestor simpatii, susţinute şi prin interesele puterilor occidentale în Orient, datorim liberarea de protectoratul rusesc prin pacea de la Paris, în urma războiului din Crimeea, şi sprijinul ce ele ne-au dat pentru realizarea Unirii Principatelor la 1859, acum 60 de ani.

Puterile occidentale întrunite la Congresul din Paris, Francia, Anglia şi regatul Sardiniei care apoi a făcut unitatea Italiei, au înţeles marele interes al Europei pentru a întări la gurile Dunării noul stat român ce urma să se înfiinţeze prin Unirea Principatelor, ca zăgaz latin la porţile Orientului. Contra tuturor uneltirilor Austriei şi Turciei, care căutau să împiedice unirea, pe cînd Rusia şi Prusia observau o atitudine mai mult sau mai puţin neutră, cele trei puteri amice, Francia, Anglia şi Italia, aliate în războiul din Crimeea contra Rusiei, ne-au susţinut şi ajutat în aspiraţiile noastre naţionale pentru unire, cărora în special Napoleon III le-a dat cel mai puternic sprijin.

Principiul naţionalităţilor, proclamat de împăratul francezilor ca principiu conducător pentru întocmirea viitoare a Europei, a dat ca primul rod Unirea Principatelor române. A urmat apoi unitatea Italiei, realizată de

asemenea cu ajutorul şi prin intervenţia directă a lui Napoleon.

Pe timpul luptelor şi negociaţiunilor pentru unitatea Italiei, s-a ivit din nou planul de unire a tuturor ţărilor româneşti sub sceptrul Habsburgilor. Era vorba de a obţine de la Austria cedarea provinciilor italiene în schimbul principatelor, care ar urma să fie unite cu Ardealul şi celelalte ţinuturi româneşti de peste munţi, ca parte din monarhia austriacă. Se atribuie lui Napoleon că ar fi făcut oarecare propuneri în această privinţă; dar actele diplomatice date pînă acum publicităţii nu confirmă aceasta. În tot cazul, în cele din urmă avînd să decidă armele în chestiunea italiană, şi planul de unire a românilor în monarhia austriacă a căzut atunci pentru totdeauna.

Care era sentimentul adevărat al românilor în această privinţă, o exprimă marele Alecsandri în versurile:

Da, o scumpă prevestire
Vine-n taină de-mi şopteşte
C-a românilor mărire
Azi în lume se urzeşte.
A Italiei libertate
Va-nsufla o nouă viaţă
Legiunilor uitate
De la Dunărea măreaţă,
Şi-n curînd ginta latină
Răsări-va ca un soare
Coperind cu-a sa lumină
Celelalte mari popoare.

Iar cu privire la unire, el vestea:

E scrisă-n ceruri sfînta Unire,
E scrisă-n inimi cu foc ceresc.
O Românie, l-a ta mărire
Lucrează braţul dumnezeesc.

Această credinţă însufleţea pe patrioţii Renaşterii noastre în epoca unirii de la 1859, care era primul pas spre marea unire a neamului românesc întreg.

După realizarea Unirii Principatelor, — pentru care cei mai de frunte oameni politici şi scriitori ce a produs neamul nostru, şi în Moldova şi în Ţara Românească, au intrat în arenă, dezvoltînd o activitate care onorează pentru toate timpurile patriotismul lor luminat şi aleasa lor inteligenţă — după realizarea acestei prime şi celei mai vii dorinţe, aspiraţiile naţionale au fost concentrate asupra celorlalte două puncte principale din programul naţional de la începutul Renaşterii încoace, anume: întemeierea unei dinastii prin un principe dintr-o familie domnitoare în Europa occidentală şi cucerirea neatîrnării. Acestea le-a realizat binecuvîntata domnie a regelui Carol I-iu, întemeietorul dinastiei României şi al regatului român.

După îndeplinirea lor, aspiraţiile naţionale s-au îndreptat iarăşi spre fraţii dinafară de hotarele statului naţional. Acolo, mai ales soarta românilor de peste munţi atrăgea privirile şi înflăcăra sentimentele patrioţilor de dincoace.

După revoluţia din 1848, în care românii de peste munţi au luptat cu credinţă şi devotament pentru tron şi împărăţie contra ungurilor răzvrătiţi, elementul românesc din monarhia austriacă s-a bucurat cîtva timp, sub constituţia acordată popoarelor monarhiei, de libertăţi politice şi naţionale cum nu le avuse pînă atunci. Dar această stare de lucruri, poate din fericire pentru noi, n-a fost de lungă durată. Prin pactul dualist austro-ungar din 1867, care împărţea monarhia Habsburgilor în două state, Austria şi Ungaria, iar puterea în stat, între două popoare, germanii în Austria şi ungurii în ţările coroanei ungureşti, românii din Ardeal şi din ţinuturile româneşti ale Ungariei au fost sacrificaţi ungurilor, desfiinţîndu-se autonomia de pînă atunci a Ardealului ca provincie proprie şi încorporîndu-l în statul unguresc. Drept răsplată pentru serviciile ce ei au adus împărăţiei, luptînd cu recunoscută vitejie şi abnegaţie pentru patria comună şi împărat, servind cu credinţă şi devotament împărăţia în război şi pace, dîndu-i generali şi ofiţeri distinşi, ostaşi viteji şi servitori devotaţi ai statului, cetăţeni credincioşi şi

muncitori vrednici, drept răsplată pentru aşa servicii cetăţeneşti, românii au fost daţi pe seama ungurilor neîmpăcaţi, spre răzbunare şi asuprire. De atunci încoace, viaţa românilor de peste munţi a fost sub necontenită opresiune, în luptă înverşunată pentru naţionalitatea lor şi pentru drepturile lor cetăţeneşti, împotriva năzuinţelor de deznaţionalizare şi a tot felul de asupriri din partea stăpînirii ungureşti.

Această stare de lucruri a provocat o puternică mişcare naţionalistă în România liberă. Acestei mişcări se datoreşte înfiinţarea „Ligei pentru unitatea culturală a tuturor românilor“, creată la 1891 cu scopul de a servi mai ales cauza românilor de peste munţi şi a întreţine vie dincoace ideea chestiunii naţionale. Prin activitatea Ligei, prin presă şi publicaţii în chestiunea naţională, prin întruniri publice şi manifestaţii naţionaliste, se făcea pregătirea sufletească pentru ceasul cel mare ce trebuia să vină. Din păcate însă, nu s-a făcut în aceeaşi măsură şi pregătirea politică şi militară.

Nu putem să ne ocupăm aci de cauzele şi motivele insuficienţei de pregătire politică şi militară în vederea marelui război pentru unitatea naţională.

În afară de prevederile şi pregătirile noastre, marele război, provocat de şovinismul unguresc în alianţă cu militarismul trufaş al Imperiului german, acest cumplit război fără seamăn în lume, a chemat România la suprema datorie, alături de marile naţiuni aliate care au susţinut sublima luptă pentru dreptate şi libertatea popoarelor. Urmînd acestei chemări, care găsea un viu răsunet în sufletul neamului întreg (excepţie făcînd doar cei rătăciţi de la calea dreaptă a simţului naţional), regele nostru făcînd supremul sacrificiu, a condus la biruinţă România, neamul românesc la libertate şi mărire. După grele încercări şi mari jertfe, România, încununată de izbîndă prin vitejia ostaşilor săi şi prin prăbuşirea puterilor duşmane în uriaşa luptă cu victorioasele naţiuni aliate, a ajuns să reunească pe toţi fiii patriei româneşti « ... ».

Şi privind îndărăt spre a măsura puterea şi mijloacele prin care s-a îndeplinit această unire, aspiraţia seculară a neamului, ne simţim îndemnaţi a zice cu poetul:

„O Românie, l-a ta mărire
„Lucrează braţul dumnezeesc".

DATE ISTORICE DESPRE BANAT[1]

Românii în Banat

În antichitate, Banatul întreg, cuprins între Dunăre, Mureş, Tisa şi munţi, făcea parte din provincia romană Dacia. Această parte a Daciei, cu Oltenia şi partea sud-vestică a Ardealului erau ţinuturile cele mai des colonizate şi mai intensiv romanizate sub dominaţia romană.

Prin Banat treceau trei căi romane principale: una pleca de la gura Cernei *(colonia Zernensium* sau *Tsierna)* spre miazănoapte, alta de la gura Caraşului (în faţa lui *Viminacium*, lîngă Kostolatz), tăind rîul Bîrzava (la staţiunea *Bersovia*, lîngă Jidovin), ambele unindu-se la *Tibiscum* (pe rîul *Tibiscus* = Timiş, lîngă Caransebeş) de unde ele se continuau prin o singură linie în interiorul provinciei; a treia cale ducea de la Tisa *(Pathissus* sau *Tisia)* de-a lungul Mureşului *(Marisius)*, unindu-se cu celelalte linii la *Apulum* (Alba-Iulia), centrul căilor romane din Dacia. De-a lungul acestor căi sînt constatate numeroase colonii, municipii, staţiuni şi aşezări romane, ale căror resturi arheologice, cu inscripţii şi alte mărturii, arată o stare din cele mai înfloritoare a vieţii şi civilizaţiei romane în această parte. Astfel elementul roman a prins aci rădăcini puternice, aşa încît a putut să supravieţuiască furtunilor năvălirilor barbare.

Cele dintîi mărturii istorice asupra Banatului, după perioada năvălirilor, ne dau cronicile şi documentele ungureşti. Acestea arată pe români ca cea mai veche populaţie a ţării. Cea dintîi cronică a Ungariei (din secolul XII) ca şi cele următoare (din secolele XIII—XV)

[1] Scrise pentru informaţie oficială, în februarie 1919.

spun că românii, găsiți de unguri în Ardeal și Ungaria, au fost „coloni și păstori ai romanilor" *(Romanorum coloni et pastores)*, rămași în țară. Deci tradiția istorică cunoscută pînă atunci în Ungaria îi considera ca populația cea mai veche și urmași ai romanilor. Această tradiție, general admisă în istoriografie pînă în secolul al XVIII-lea (cînd s-a scornit teoria imigrației românilor de peste Dunăre, ca popor format în Peninsula Balcanică), privea și pe românii din Banat. Chiar împăratul Iosif II, în instrucțiile date pentru guvernarea Banatului, zice că „Valahii sînt cei mai vechi locuitori ai provinciei". Aceasta era pînă atunci credința tuturor, de la cele dintîi mărturii istorice asupra românilor.

După cel mai vechi cronicar al Ungariei (notarul regelui Bela), ungurii au găsit în Banat un ducat mai vechi, despre a cărui populație el nu ne dă altă informație decît că oastea ducelui *(numit Glad)*, în lupta ce a avut cu ungurii, era compusă din „bulgari și vlahi". Orișicum, românii găsiți de unguri locuiau și în Banat, unde ei erau cunoscuți pe urmă ca populația cea mai veche. Acest ducat, fiind supus de unguri, a continuat să existe în dependență de Ungaria, pînă în domnia regelui Ștefan cel Sfînt, care l-a desființat (d.a. 1000). Ultimul său duce național *Ahtum* (descendent al lui Glad), credincios bisericii răsăritene, a căzut în luptă cu ungurii, împotrivindu-se regelui catolic și acțiunii lui pentru propagarea catolicismului și pentru întărirea puterii regale.

Ducatul lui Ahtum cuprindea (după biografia S-lui Gerard, care a predicat aci sub Ștefan, ca primul episcop catolic al ținutului) țara dintre Criș, Dunăre, Tisa și munți, pînă la confiniile Ardealului și ale Țării Severinului (Oltenia), deci tot Banatul cu partea dintre Mureș și Criș din țara Crișului (Crișana). În capitala sa, *Morisena* (azi *Cenad*), pe Mureș *(iuxta fluvium Morisium)*, Ahtum făcuse o mănăstire de călugări greci, sub autoritatea episcopului grecesc de la Vidin (pe atunci sub stăpînire bizantină).

După desființarea acestui ducat, al cărui teritoriu fu încorporat în regatul Ungariei, nu mai avem știre nici despre biserica răsăriteană, nici despre populația veche a

Banatului, pînă în secolul al XIII-lea, cînd abia documentele ungurești ne dau cele dintîi informații în această privință. Pe la 1233 se găsește aci cel dintîi ban unguresc al Severinului, căruia erau încredințate guvernarea și apărarea ținutului de la hotarul sud-estic al regatului, numit *banatul Severinului*. Sub această denumire, care atunci apare prima dată în istorie, se cuprindea partea răsăriteană a Banatului (numită apoi comitatul Severinului), cu o fîșie din Oltenia (*Țara Severinului,)* inclusiv *cetatea Severinului* (Turnu-Severin.) Ca populație indigenă a banatului Severinului ca și a Țării Severinului, documentele ungurești și acte papale arată pe „vlahii schismatici", adică românii credincioși bisericii răsăritene.

Românii din Banat ca și cei din celelalte ținuturi românești ale regatului ungar se bucurau sub regii ungurești de oarecare autonomie națională recunoscută lor din vechime *(ab antiquo)* nu conferită prin privilegii, ca națiunilor așezate în țară ca colonii (germanii ș.a.) sau ca grăniceri (secuii). Documentele ungurești din secolul al XIII-lea pînă în al XVI-lea îi arată organizați în districte autonome, cu un drept propriu românesc *(jus volachie* sau *antiqua lex districtuum volachicalium)*, sub conducători naționali, numiți „cnezi" *(kenezii)* sau „judeci" *(judices vel kenezii)* și „voievozi" *(voivodae)*. Cnezii români sau judecii, după cum îi arată documentele, erau conducătorii și judecătorii naționali (de obicei, ereditari și asimilați în cîtva nobililor) ai satelor românești; în unele părți, mai multe sate cnezești se găsesc sub conducerea unui voievod, nume care pe alocurea îl aveau și unii cnezi sătești (probabil ca urmași de voievozi). Cnezii și voievozii români care treceau la catolicism deveneau nobili și proprietari ai cnezatului sau cnezatelor lor, contopindu-se astfel cu nobilimea ungurească, în care mulți nobili erau de origine românească *(nobiles olahi)*.

Autonomia națională de care se bucurau satele românești *(villae olachales* sau *possessiones valachales)* ale districtelor românești *(districtus volachicales)*, sub cnezii și voievozii lor naționali, cu drept propriu românesc, era (cum spune un document din 1493) „o libertate folosită

întotdeauna din vechime, de cînd oamenii ţineau minte" *(semper ab antiquo, quo memoria hominum comprehenderet, tali libertati usi fuissent)*. În toate părţile regatului unde se găsesc asemenea sate şi districte româneşti autonome, românii formau populaţia compactă a ţinuturilor respective, general recunoscută ca populaţie autohtonă, deosebită de ungurii veniţi ca cuceritori şi de străini *(hospites)* aşezaţi ca coloni.

Cei mai mulţi cnezi şi nobili români în Banat se găsesc menţionaţi în documente mai ales în partea răsăriteană (comitatul Caraş-Severinului de astăzi), cu districtele româneşti : Lugoj, Sebeş (azi Caransebeş), Mehadia, Almaş, Craşova, Bîrzava (pe la Reşiţa de azi), Comiat şi Iladia. Românii din aceste districte aveau scaunele lor judecătoreşti, cu adunare autonomă *(sedium volachicalium congregatio generalis)*, în care se judecau procesele lor de către adunarea cnezilor şi se luau hotărîrile privitoare la afacerile autonome ale districtelor respective.

Şi în alte părţi ale Banatului sînt constataţi cnezi şi nobili români (a. 1373: *fidelibus universis, militibus, nobilibus, clientibus ac Valachalibus... in comitatu seu districtu de Temeskuz*), cum şi un voievod român de Cueşti (a. 1370: *Radul Voiuoda comes de Kuuesd*), ş.a.

În această stare de veche autonomie naţională se găsesc românii din districtele româneşti, în Banat ca şi în celelalte părţi româneşti ale Ungariei şi Ardealului, pînă la căderea regatului ungar, în urma înfrîngerii suferite de la turci, la Mohaci, în 1526. După desfacerea regatului (împărţit în: Ungaria apuseană, sub Habsburgi, Transilvania cu o parte din Ungaria răsăriteană, ca principat sub suzeranitate turcească şi partea din mijloc sub stăpînire turcească), Banatul a fost cîtva timp unit cu principatul Transilvaniei, apoi a trecut sub stăpînirea turcească, pînă la unirea lui cu ţările habsburgice prin pacea de la Passarovitz sau Požarevatz (1718).

În timpul stăpînirii turceşti şi al războaielor cu turcii, populaţia românească a Banatului, cu vechile ei aşezăminte şi libertăţi naţionale, a decăzut tot mai mult, fiind redusă la o stare cu mult inferioară celeia din timpul

regilor ungureşti. O îndreptare spre bine a urmat sub stăpînirea austriacă, cînd starea românilor s-a ameliorat în mod simţitor, cu toată preferinţa dată, din partea stăpînirii, celorlalte neamuri conlocuitoare (unguri, germani, sîrbi). Dar cu dualismul austro-ungar, prin care românii din Ardeal şi Ungaria au fost lăsaţi la discreţia şovinismului unguresc, s-a inaugurat politica de opresiune a elementului românesc, care pînă în jumătate de secol a dat roadele ce s-au văzut.

Sîrbii în Banat

În broşura anonimă de curînd apărută: *Mémoire sur le Banat*, cu motto „Audiatur et altera pars" se susţine că sîrbii ar fi populaţia cea mai veche din Banat, începînd de la imigraţia slavă în ţările dunărene, care populaţie pretinsă sîrbească, ar fi fost sporită prin imigraţii ulterioare de la sudul Dunării, de unde abia în secolul al XI-lea şi al XII-lea ar fi venit românii ca populaţie mai nouă.

Această aserţiune în sprijinul căreia se invocă nomenclatura topografică de origine slavă a Banatului, fără nici o altă probă, este absolut falsă. După toate mărturiile istorice, vechii slavi din Dacia, daco-slovenii, cum îi numeşte celebrul slavist Miklosich, ca şi alţi lingvişti de autoritate general recunoscută, nu au nimic a face cu sîrbii, aşezaţi în secolul al VII-lea în partea nord-vestică a Peninsulei Balcanice, unde s-a desfăşurat istoria lor şi unde au rămas locuinţele lor principale pînă astăzi. Daco-slovenii ale căror urme s-au păstrat în nomenclatura topografică slavă din tot cuprinsul Daciei Traiane, cum şi în elementele slave ale limbii româneşti de la nordul Dunării, s-au contopit cu românii găsiţi aci ca populaţie veche, romanizîndu-se, după ce o mare parte a slovenilor din Dacia s-a mutat pe la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea peste Dunăre, unde triburile sloveneşti, fiind supuse de bulgarii turanici (679), au

primit numele de bulgari, în vreme ce stăpînii lor turanici s-au slavizat. Numirile topografice de origine slavă din Banat au în general acelaşi caracter *slovenesc* ca în celelalte părţi ale Daciei, deosebindu-se de cele *sîrbeşti*, care aci sînt de dată mai nouă.

Sîrbii apar în Banat abia în secolul al XV-lea, ca coloni veniţi în urma supunerii Serbiei de către turci şi mai ales după încorporarea ei în Imperiul otoman (1459). Cele dintîi colonii sîrbeşti în Ungaria, unde au căutat adăpost de groaza turcilor, se găsesc sub regele Sigismund de Luxemburg (1387—1437). Între acestea se menţionează în Banat mai întîi *Keve* (Cubin, în comitatul Timişoarei, lîngă Dunăre), colonie ce se mută de aci în interiorul Ungariei, lîngă Buda. La 1427, despotul Serbiei Gheorghe Brankovici, cedînd Ungariei Belgradul şi alte cetăţi, primi în schimb mai multe posesiuni în diferite părţi ale Ungariei, între care: *Becskerek* sau *Kikinda* în Banat (comitatul Torontalului) şi *Világas* (Şiria) în comitatul Aradului. Pe urmă, la 1459, sub conducerea fiului său Ştefan Brankovici, şi la 1481, prin intervenţia lui Vuk Brankovici şi a lui Paul Kinez, s-au aşezat mai multe colonii sîrbeşti în Sirmia şi în Banat (comitatele Torontalului şi Timişoarei).

Aceştia sînt cei dintîi sîrbi constataţi în Banat. Numărul lor a sporit prin imigraţii ulterioare, mai ales sub stăpînirea austriacă, care a favorizat colonizaţia sîrbească în părţile pustiite ale Ungariei răsăritene, în urma războaielor cu turcii şi a stăpînirii turceşti ce a bîntuit aci după căderea regatului ungar (1526).

Sub împăratul Leopold I, pe timpul războiului său cu turcii (1683—1699), cînd Banatul era ocupat de imperiali (înainte de cucerirea lui definitivă la 1716—1718), s-a aşezat aci, cum şi în alte părţi ale Ungariei, şi mai ales în Sirmia, un mare număr de sîrbi, care sub conducerea patriarhului de Ipek Arsenie Cernovici au căutat refugiu la împăratul. Atunci li s-au acordat însemnate privilegii şi libertăţi (1690), întărite şi lărgite în cele din urmă, mai ales cu privire la organizaţia lor bisericească, în puterea cărora arhiepiscopul (patriarhul) sîrbesc de la Carlovitz

deveni apoi capul bisericii ortodoxe din toată monarhia (pînă la 1864). Astfel şi românii din Banat, care mai înainte depindeau de mitropolia Ţării Româneşti, apoi, în parte, de mitropolia ortodoxă a Ardealului, desfiinţată prin unirea cu biserica catolică (1700), au ajuns sub ierarhia sîrbească, devenid dependenţi (parte încă din a doua jumătate a secolului XVI) de episcopatele sîrbeşti din Banat (Timişoara şi Vîrşeţ).

Prin poziţia lor privilegiată, coloniile sîrbeşti din Ungaria, bucurîndu-se de libertăţi conferite lor încă din timpul regilor ungureşti (cum se acordau de obicei coloniilor aduse în ţară), au prosperat în mod deosebit, luînd o dezvoltare culturală şi economică mult mai însemnată decît a putut să se manifesteze în patria-mumă sub stăpînirea turcească. Din Ungaria a purces şi s-a susţinut propaganda naţională sîrbească care a adus renaşterea Serbiei.

BIBLIOGRAFIE

Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des Ţrajanischen Daciens* (1874).

Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern* (1877 şi 1887).

Idem, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches* (1881).

Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen* (1880).

Schwicker, *Geschichte des Ţemeser Banats* (1861).

Idem, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn* (1880).

Pesty, *Szörény bánság és vármegye története* (*Istoria Banatului şi comitatului Severinului*, 1877—1878).

Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie* (1855—1857).

Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn* (trad. de Schwicker, 1877).

Popu G., *Geografia Banatului şi cunoştinţe istorice şi etnografice despre locuitorii Banatului* (1864).

Popovici G., *Istoria Românilor Bănăţeni* (1904).

Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria* (1915).

DATE ISTORICE ASUPRA DOBROGEI[1]

După războiul ruso-româno-turc din 1877—1878, Congresul din Berlin a hotărît ca Dobrogea, liberată atunci de stăpînirea turcească, cu populaţie în majoritate românească, să aparţină României.

Această hotărîre a Congresului avea, pe lîngă temeiurile etnografice şi politice, şi o bază istorică. Această ţară fusese răpită de turci de la principatul Ţării Româneşti, din care făcea parte sub principele Mircea I-iu (1386—1418). După liberarea ei de sub stăpînirea turcească ce a durat 460 de ani, la care liberare a cooperat în mod hotărîtor tînăra armată română sub conducerea fericitului întru amintire principe şi rege Carol I, ea fu restituită României, căreia aparţinuse mai înainte.

Stăpînirea domnului Ţării Româneşti Mircea asupra Dobrogei cu Silistra e constatată prin o serie de documente, din primul lui an de domnie pînă la sfîrşitul lui.

În tratatele sale de alianţă cu regele Poloniei Vladislav Iagello, din 1390 şi 1391, Mircea poartă şi titlul de „Despot al ţării lui Dobrotici (=Dobrogea) şi domn al Dristorului" *(terrarum Dobrodicii Despotus et Tristri Dominus)* [2]. În hrisoavele sale interne, cel dintîi, din anul 6895 al erei bizantine (între 1 septembrie 1386 şi 31 august 1387), această posesiune se înfăţişează sub titlul: „Domn de amîndouă părţile peste toată Dunărea pînă la marea cea mare şi

[1] Traducere după originalul redactat în februarie 1919 pentru informaţie oficială.

[2] Dogiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae,* I, 597—598. Hurmuzaki-Densusianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor,* I[2], 322, 334.

cetăţii Dristorului (=Silistrei) stăpînitor". Acest titlu se repetă în hrisoavele lui Mircea pînă la sfîrşitul domniei lui [3].

Stăpînirea efectivă a domnului Ţării Româneşti asupra Dobrogei şi Silistrei se adevereşte şi prin faptul că, în hrisovul din 1387 pentru mănăstirea Cozia, Mircea porunceşte căpeteniilor cetăţii Silistra să respecte şi să păzească dreptul acordat mănăstirii de a pescui în bălţile dimprejur.

După supunerea Bulgariei şi încorporarea ei ca provincie turcească, în a. 1393, turcii au ocupat, în războaiele următoare cu Mircea, şi posesiunea lui transdanubiană, care apoi lipseşte şi din titlul domnului pînă pe la 1403. După încheierea păcii cu turcii (1402), prin care Mircea s-a învoit să plătească tribut, garantîndu-se autonomia şi integritatea principatului, el a primit înapoi şi Dobrogea cu Silistra. Această posesiune reapare apoi iarăşi în titlul lui, mai întîi sub forma: „Domn al multor cetăţi turceşti" (pe la 1403) [4], apoi ca mai înainte: „Domn de amîndouă părţile peste toată Dunărea pînă la marea cea mare şi cetăţii Dristorului stăpînitor". Acest titlu se mai repetă încă într-un hrisov al fiului şi succesorului său Mihail (1418—1420), sub care posesiunea transdanubiană fu pierdută către turci. Ocuparea ei definitivă, cronicile turceşti o pun în timpul expediţiilor lui Mohammed I (1413—1421) contra Ţării Româneşti (ultima în a. 1419) cînd, după mărturia lor, au fost ocupate cetăţile Isaccea şi Enisale (în Dobrogea) [5].

[3] Documentele originale în Arhivele statului şi în colecţia de manuscripte a Academiei Române. Ed. Venelin, *Vlahobolgarskija ili dakoslavjanskija gramoty* (1840); Miletič şi Augura, *Dako-Românete* („Sbornik", IX, Sofia, 1893); Miletič, *Novi vlahobolgarski gramoti ot Braşov* („Sbornik", XIII, Sofia, 1896); Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească* (1905), şi în „Anal. Acad. Rom". Mem. Secţ. Ist. XXVI (1903).

[4] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente,* I[2] (Kaluzniacki, *Documente slavone*), p. 825.

[5] Seadeddin, *Chronica dell' origine e progressi della Casa ottomana* (tradusă de Bratutti), I, 344. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum,* p. 473.

Achiziţia Dobrogei constatată în stăpînirea domnului Ţării Româneşti mai întîi la începutul domniei lui Mircea, a urmat de bună seamă abia după moartea despotului Dobrotici (între 1385 şi 1387). Acesta era un dinast înrudit prin alianţă cu casa imperială bizantină şi avea în stăpînire, în oarecare dependenţă de Imperiul bizantin, litoralul Mării Negre, de la gurile Dunării pînă aproape de Mesembria (la sud de Varna). După moartea lui, fiul său Ivanko se afla stăpînind, sub suzeranitate turcească, numai în partea meridională, în împrejurimile Varnei, pe cînd partea de miazănoapte a ţării lui Dobrotici se găseşte în stăpînirea lui Mircea.

Probabil, această ţară a trecut prin moştenire la casa domnitoare a Ţării Româneşti. Cel puţin aşa se explică faptul că Mircea a primit, o dată cu aceasta, şi titlul de „Despot" (pe care de obicei îl purtau numai rudele casei imperiale bizantine), cu pajura bizantină ca emblemă a despotatului, cum arată portretul său mural de la Cozia.

Înainte de Dobrotici, acest teritoriu, cu castelele „Cavarna, Cranea (=Ekrene), Kellia sau Lycostomion (Chilia veche, pe malul drept al braţului Chilia al Dunării), Gerania, Drystra (=Silistra), Caliacra," se găseşte pe la 1320 în stăpînirea patriarhatului de Constantinopole [6]. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, apare aci Dobrotici (greceşte *Dobrotitzas*), care fusese în serviciul Imperiului bizantin, ca strateg, şi căruia împăratul Ioan V Paleolog i-a cedat acel ţinut, numit apoi ţara lui Dobrotici (*terra Dobrodicii*=Dobrogea) [7].

Istoria mai veche a Dobrogei este, în cea mai mare parte, în legătură cu istoria poporului românesc. După cele mai vechi mărturii cunoscute, această ţară a fost locuită, ca şi malul nordic al Dunării, de neamul tracic al geţilor, ai căror urmaşi romanizaţi sub dominaţia ro-

[6] Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I, 95. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, I.

[7] Ioannes Cantacuzenus *(Corpus scriptorum historiae Byzantinae)*, II, 584—585; III, 62—63. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră: Dobrotici*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., XXXVI (1914).

mană sînt românii. Sub stăpînirea de şapte secole a romanilor (de la August pînă la aşezarea bulgarilor turanici la 679), Dobrogea era o parte deosebită (sub numele de *Scythia minor*) a provinciei Moesia inferioară, care afară de cîteva colonii greceşti de la ţărmul mării, a fost cu desăvîrşire romanizată. Înainte de aşezarea slavilor la sudul Dunării, pe la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea, provinciile de pe malul drept al Dunării aveau o populaţie cu totul de limbă romanică [8].

Fiind cedată în anul 679 bulgarilor ca federaţi ai Imperiului roman de răsărit, Dobrogea a aparţinut prin 292 de ani statului bulgar, pînă la 971, cînd Bulgaria răsăriteană fu cucerită de bizantini [9]. În timpul stăpînirii bizantine de 215 ani ce a urmat, sînt arătaţi în părţile pontice ca populaţie veche vlahii, „urmaşi ai vechilor coloni din Italia" (cum îi numeşte un scriitor bizantin din secolul al XII-lea), menţionaţi aci mai adeseori [10].

De la aceşti vlahi ca şi de la cei ce locuiau atunci în muntele Hemului, a plecat acea luptă pentru libertate a vlahilor şi bulgarilor uniţi, care sub conducerea a doi fraţi „vlahi", Asan şi Petru, a avut ca rezultat în anul 1186, înfiinţarea Imperiului vlaho-bulgar al Asanilor [11]. Atît dinastia Asanilor cît şi poporul căruia ea aparţinea erau, după mărturiile tuturor istoricilor contemporani referitori (bizantini şi occidentali), de naţionalitate „vlahi", vlahi de „origine romană", cum se spune mai adeseori în corespondenţa papei Inocent III cu domnul şi cu arhiepiscopul „bulgarilor şi vlahilor", şi dintr-o parte şi din-

[8] Julius Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern* (1877 şi 1887); Idem, *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches* (1881). Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, „Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften", Ph.-h. Cl., XCIX (1881).

[9] Jireček, *Geschichte der Bulgaren* (1876).

[10] Roesler, *Romänische Studien* (1871).

[11] Hoefler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden, 1186—1257* „Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften", Ph.-h. Cl., XCV (1879).

tr-alta [12]. Imperiul vlahi-bulgar al Asanilor (1186—1257) cuprindea şi Dobrogea.

În timpul decadenţei imperiului sub urmaşii bulgari ai Asanilor, litoralul pontic fu pierdut pentru statul bulgar, nu ştim cînd şi cum. Acest teritoriu se găseşte apoi, pe la 1320, în stăpînirea patriarhatului de Constantinopole, pe urmă în posesiunea despotului Dobrotici, de la care partea de miazănoapte cu Silistra trecu, sub denumirea de „ţara lui Dobrotici“ *(Terra Dobrodicii)*, în stăpînirea domnului Ţării Româneşti.

Sub stăpînirea turcească ce a urmat apoi (de la 1419), elementul românesc s-a menţinut în Dobrogea, pînă la reunirea ei cu ţara-mumă. Întărit prin imigraţiuni de români (plugari, păstori şi proprietari de turme) din părţile Carpaţilor, el forma, la încorporarea Dobrogei în România, majoritatea populaţiei acestei provincii.

Elementul cel mai numeros după cel românesc erau turcii şi tătarii, aşezaţi aci în timpul stăpînirii turceşti. În al patrulea rînd erau bulgarii, între care mulţi ca coloni noi; apoi ruşi, greci şi germani care se aşezaseră ca pescari, negustori, meseriaşi sau agricultori.

Primită de România în stare de deplorabilă neîngrijire, în cea mai mare parte ca păşune necultivată, Dobrogea a ajuns, sub administraţia românească, la starea de înflorire materială şi culturală în care se găsea la începutul acestui nenorocit război.

Tot ce s-a făcut aci în serviciul culturii şi al progresului, în special pentru introducerea unei administraţii şi a unei justiţii regulate, pentru înaintarea culturii poporului (înfiinţarea tuturor şcoalelor primare, secundare şi speciale, construcţii de şcoale şi biserici cum şi înfiinţarea unui seminar mahomedan şi a altor institute de cultură) pentru înaintarea culturii pămîntului, a agriculturii şi silviculturii (amelioraţii, plantaţii, împăduriri, cultura viţei-de-vie, a pomilor roditori, a legumelor, a tabacului, a plante-

[12] Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum meridionalium*. I. Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, I.

lor oleoase şi textile etc.), a creşterii vitelor (vite de rasă, herghelii, introducerea şi creşterea oilor de rasă, piscicultura, apicultura, sericicultura etc.), pentru folosirea bogăţiilor subsolului şi ale mării (mine, cariere, pescării, instalarea de băi de nămol şi de mare, cu stabilimente de cură etc.) pentru înaintarea industriei, a comerţului şi a mijloacelor de comunicaţie (construcţii de porturi, de şosele, de căi ferate, de poduri etc.), pe lîngă o exploatare raţională a izvoarelor de bogăţie şi de producţie ale ţării, pe temeiul unor serioase studii ştiinţifice, geologice şi biologice, tot ce s-a făcut şi creat în această privinţă, cu mari cheltuieli ce apasă greu asupra actualei datorii publice a României, este creaţie românească, operă de cultură românească [13].

În această lucrare culturală, a fost angajată şi multă avere particulară românească. Mulţi români au vîndut chiar proprietăţile lor de dincoace de Dunăre spre a cumpăra pămînt în Dobrogea şi a înfiinţa instalaţii agricole şi alte întreprinderi.

Podul Regele Carol peste Dunăre ; instalaţiile portului şi silozurilor din Constanţa, făcute să corespundă nu numai trebuinţelor mai mici ale ţării, dar şi celor ale comerţului general european ; organizarea exemplară a pescăriei ; nu mai puţin exploatarea arheologică şi săpăturile pentru descoperirea resturilor trecutului roman, făcute de învăţaţi români — acestea sînt opere de cultură care sînt vrednice a fi puse alăturea cu cele mai însemnate lucrări de acest fel din statele culte mai vechi. În abia 38 de ani de administraţie românească, s-a făcut aci, pe toate terenurile culturii materiale şi intelecutale, mai mult decît a constatat în cele 12 secole de la sfîrşitul dominaţiei romane pînă la recucerirea românească.

[13] *Progrès de la Dobroudja depuis l'annexion jusqu'aujourd'hui, 1880—1906*. Tableau graphique dressé par ordre du ministre des Domaines J.N. Lahovary, Bucarest, 1907; Luca Ionescu, *Judeţul Tulcea* (1904, cu date de la încorporare); P.T. Sfeţescu, *Expunerea situaţiei judeţului Tulcea pe anul 1913*; Luca Oancea, *Expunerea judeţului Constanţa pe anul 1913—1914*.

Astfel Dobrogea, nu numai după majoritatea populației sale și după dezvoltarea sa istorică, e o țară românească, dar și prin ceea ce ea a devenit sub administrația românească, care dintr-o țară de pășunat a făcut, prin muncă și cultură românească, o țară cultivată și înfloritoare, ea este o creație nouă și cu totul românească.

FAZELE DEZVOLTĂRII ISTORICE A POPORULUI ȘI STATULUI ROMÂN

Discurs rostit în Academia Română.
Ședința solemnă de la 14 mai 1919
«...»

I

Domnilor Colegi,

Fazele dezvoltării istorice a poporului și statului român, privite din perspectivă, se înfățișează într-o succesiune de o regularitate deosebită, desfășurîndu-se în serii simetrice, caracteristice de la epocă la epocă, încît par a fi determinate de o lege sau ordine inerentă fenomenelor istorice. În această ordine se înfățișează de asemenea, urmînd cu minunată precizie, și marea epocă a Unirii naționale ce încheie dezvoltarea de pînă acum și deschide o eră nouă pentru destinele neamului românesc și rostul său în viitor.

Dar mai înainte de toate, să ne lămurim asupra punctului de plecare al istoriei române, asupra începutului ei.

„Originea naționalității române — zice renumitul linguist Miklosich în cercetările sale asupra limbii românești — pleacă din timpul depărtat cînd piciorul romanului a călcat prima dată pămîntul Iliricului".

În adevăr, prin cucerirea romană a ținuturilor ilirice de la țărmul răsăritean al Mării Adriatice pînă la Dunăre, locuite de vechii iliri, străbunii albanezilor de astăzi, cucerire începută încă din timpul republicei (în epoca războaielor punice și macedonene) și desăvîrșită sub Octavian August, s-a aruncat prima sămînță a naționalității române în provinciile dunărene dintre Adriatică și Marea Neagră.

Pentru răspîndirea elementului roman în Iliricum şi romanizarea acestei provincii era de însemnătate hotărîtoare împrejurarea că, la împărţirea imperiului între potentaţii triumviratului al doilea, ţara ilirilor fu unită cu Occidentul latin atribuit lui Octavian, a cărui parte era Italia, Gallia, Hispania şi Illyricum. În această unire administrativă, legăturile naturale dintre Italia şi ţărmul răsăritean al Mării Adriatice au devenit cu atît mai strînse şi cu atît mai hotărîtoare pentru expansiunea elementului roman la răsărit de Adriatică şi pentru romanizarea provinciilor dunărene. În Illyricum, cea dintîi provincie răsăriteană cucerită pentru latinitate, romanizarea a pătruns de timpuriu, mai ales pe litoralul adriatic cu partea din bazinul Dunării; iar în partea de miazăzi, unde influenţa latină se încrucişa cu cea greacă, predomnitoare în sudul peninsulei chiar şi sub stăpînirea romană, s-a păstrat un rest semiromanizat al vechiului neam iliric, poporul semiromanic al albanezilor, neam înrudit mai aproape cu românii.

Iliricul este cuprins în sfera latină urmînd să fie baza pentru expansiunea elementului roman la Dunăre, romanizarea a înaintat de aci în provinciile dunărene din răsărit întinzîndu-se pînă la Marea Neagră şi pînă în Carpaţi. În această legătură, provinciile romane de la Dunăre, cucerite elementului latin, plecînd de la ţărmul iliric al Adriaticei, au fost cuprinse, ca unitate geografică şi etnică, cum şi sub raportul militar şi administrativ, sub denumirea generală de Illyricum.

La Dunărea răsăriteană, în părţile locuite de neamuri de seminţie tracă, aproape înrudite cu ilirii, limba romană a pătruns mai întîi după cucerirea Moesiei, ţara dintre Dunăre şi muntele Hemului, cucerită definitiv în domnia lui August. Tot atunci, oastea romană a călcat prima dată pămîntul Daciei de la nordul fluviului, unde războinicii daci, de aceeaşi seminţie şi limbă (ὁμόγλωττοι) cu locuitorii supuşi ai Moesiei, neliniştiau noile hotare ale imperiului. Oastea lui August, înaintînd pînă la Mureş, sili pe reprimatul vecin să ţină apoi mai mult timp pace şi să respecte temutul limes roman. Raporturile paşnice cu

imperiul erau potrivite să favorizeze şi un început de infiltraţie latină în nordul Dunării, încă înainte de aşezarea stăpînirii romane în această parte.

Dacă mai întîi sub August, la începutul erei creştine, a fost plîntată viţa latină la Dunăre de la care a purces formarea naţionalităţii române, apoi întemeierea poporului românesc în patria sa istorică nu s-a făcut decît un secol mai tîrziu prin geniala creaţie a lui Traian, cuceritorul Daciei. Cucerirea şi colonizarea Daciei, încheind expansiunea elementului roman spre răsărit, a îndeplinit stabilirea lui definitivă la Dunăre şi în Carpaţi, unde se va desfăşura viaţa şi istoria poporului românesc, rămas veghe a latinităţii la marginea nord-estică a lui *orbis Romanus.*

Întru apărarea acestei poziţii expuse contra barbariei din miazănoapte şi răsărit, Traian a luat măsuri excepţionale. El aduse în Dacia cucerită un extraordinar de mare număr de colonii din toate părţile imperiului spre a popula ţarinele şi oraşele *(ex toto orbe Romano infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas)*, după ce în urma crîncenului război, susţinut de daci cu admirabilă vitejie în luptă pe viaţă şi pe moarte, ţara fusese în mare parte istovită de oameni *(viris exhausta).*

Ţara cucerită la nordul Dunării se întindea între Tisa şi Nistru cu ţărmul Mării Negre pînă la gura Bugului, unde vechea colonie grecească Olbia era punctul extrem al stăpînirii romane în această parte. Totuşi teritoriul colonizat mai intensiv, după mărturiile istorice şi arheologice, cuprindea numai Oltenia cu malul răsăritean al Oltului, Banatul şi Ardealul, în întindere aproximativă de 1 000 mile romane (1 500 km) în circumferinţă.

Pe acest teritoriu, colonizat şi romanizat în timpul stăpînirii romane de peste un secol şi jumătate, s-a pus temelia poporului românesc în Dacia lui Traian. El s-a format în unitate teritorială şi etnică cu elementul roman din provinciile de la sudul Dunării şi în legătură neîntreruptă cu lumea latină din Occident. Această unitate s-a menţinut şi după ce Dacia a fost pierdută pentru imperiu la începutul năvălirilor, cînd o parte a populaţiei romane din provincia lui Traian, cedată goţilor ca federaţi ai

imperiului, fu strămutată de Aurelian peste Dunăre, în provincia numită de atunci Dacia Aureliană, aşezată drept în faţa Olteniei. Legăturile etnice între ambele maluri, favorizate şi prin raporturile federale ale goţilor şi apoi ale gepizilor din Dacia cu imperiul, au durat pînă la aşezarea slavilor şi bulgarilor la miazăzi de Dunăre, în secolul al VII-lea, cînd se încheie faza de formaţie a naţionalităţii române în legătură cu latinitatea întreagă.

Chestiunea originilor româneşti a fost mult discutată, de un secol şi ceva încoace. Tradiţia istorică despre originea românilor, constatată mai întîi la scriitori bizantini din secolul al XI-lea şi al XII-lea, cum şi la cei dintîi cronicari ai Ungariei din secolul al XII-lea şi al XIII-lea, ca şi în acelaşi timp în cancelaria papală, considera în general pe români ca urmaşi ai romanilor sau ai colonilor romani din părţile Daciei; un scriitor bizantin din secolul al XI-lea îi pune chiar în legătură cu cucerirea Daciei de Traian, cunoştinţă ce reapare apoi în istoriografie abia de la secolul al XV-lea încoace, din epoca Renaşterii umaniste (mai întîi la Enea Silvio şi Bonfini). Şi tradiţia naţională, cum o arată cronicile indigene şi alte mărturii, a păstrat conştiinţa originii romane; călugării din mănăstirea Deal ştiau să spună unui vizitator italian (Francesco della Valle), la 1532, că „Traian Împăratul cucerind această ţară, o împărţi ostaşilor săi şi o făcu colonie de romani".

Această tradiţie istorică, mai mult sau mai puţin dezvoltată prin studii ulterioare, a fost general admisă în istoriografie pînă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Numai de atunci s-a scornit teoria imigraţiei românilor de la sudul Dunării, ca popor format în Peninsula Balcanică, de unde ei ar fi populat în evul mediu Dacia Traiană, exact în întinderea stăpînită de romani şi părăsită de ei cu mai multe secole mai înainte. Controversa istorică ce această ipoteză prea îndrăzneaţă a provocat, în cele din urmă a adus incontestabil un serviciu însemnat chestiunii, în jurul căreia nu s-a închis încă definitiv discuţia. Însă fără mărturii directe în sprijinul unei trans-

migraţii de acest fel, care pînă acum n-au putut fi produse, nu putem părăsi tărîmul real al tradiţiei istorice, adeverită chiar de la cele dintîi mărturii asupra românilor ca popor propriu.

Aşa fiind, punctul de plecare al istoriei române, desfăşurată pe pămîntul Daciei Traiane locuite de români, nu poate fi altul decît cucerirea romană ce a pus temelia poporului românesc în ţara care este patria lui istorică şi unde s-a dezvoltat statul naţional al românilor.

Dar şi la miazăzi de Dunăre trăieşte din vechime o ramură mai puţin numeroasă a neamului românesc, ramură ce s-a manifestat mai puţin în istorie în mod activ. Începuturile acestor români pleacă învederat de la cucerirea şi colonizarea romană a provinciilor iliro-trace de la sudul Dunării, unde ei s-au format ca naţionalitate în unitate teritorială cu fraţii lor de la nordul fluviului. Invaziile slavilor şi bulgarilor i-au silit — într-un timp cînd „sînge curgea ca apa" — să se retragă spre miazăzi, în munţii Hemului, Macedoniei, Epirului şi Tesaliei, unde se găsesc pe urmă locuinţele lor în Imperiul bizantin. Încă în secolul al XI-lea, bizantinii ştiau că locuinţele mai vechi ale acestor „vlahi" au fost în părţile de miazănoapte ale peninsulei, lîngă Dunăre şi Sava, de unde ei s-au mutat spre miazăzi.

Aşezarea slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică a despărţit cele două ramuri de la nordul şi de la sudul Dunării ale neamului românesc, izolîndu-le una de alta ca şi de Occidentul latin. Doar în partea unde Carpaţii şi Balcanii îşi întind mîna prin Porţile-de-Fier ale Dunării, s-a mai păstrat cîtva timp vreo legătură teritorială între fraţii dintr-o parte şi dintr-alta; însă legătura ce a existat pînă atunci cu Occidentul latin a fost ruptă cu totul.

Pînă la aşezarea slavilor în părţile de miazănoapte ale Peninsulei Balcanice, la începutul secolului al VII-lea, provinciile ocupate de ei între Adriatică şi Marea Neagră, romanizate în curs de şase secole de stăpînire romană, erau locuite de o populaţie romanică. Limba romană era aci limba ţării (ἐπιχώριος γλῶττα, πατρῴα φωνή), limba

oficială în stat şi biserică (episcopatele de la Dunăre cu arhiepiscopatul Justinianei Prime erau latine), limba de comandă în armată. Ea fu înlocuită, ca limbă oficială a imperiului şi în armată, prin cea greacă, în domnia lui Foca (602—610), chiar pe timpul cînd provinciile dunărene fură pierdute către slavi, rămînînd în stăpînirea efectivă a imperiului numai părţile meridionale ale peninsulei, unde era predomnitor elementul grec.

Pînă la această epocă despărţitoare între perioada romană şi cea următoare, formaţia esenţială a limbii româneşti, ca limbă deosebită de ce latină vulgară şi de celelalte limbi romanice, era îndeplinită. Ea s-a format pe ambele maluri ale Dunării, în unitatea teritorială de pînă atunci, ca limbă unitară, diferenţiată doar în dialecte. Faptul că, din elementele slave intrate în limbă, numai trei cuvinte au suferit modificarea grupului *an* devenit româneşte *ân* (precum *român* din *romanus*) [1], pe cînd în celelalte cuvinte de origine slavă s-a păstrat *an* nemodificat, arată că limba românească era la sfîrşitul acestei faze de modificare fonetică, cînd a început să împrumute elemente slave. Influenţei numelui de *rumân*, cum se numeau locuitorii găsiţi de slavi în provinciile dunărene, e de atribuit negreşit şi forma *rumene* (роүмєнє) pentru *romani*, ce întîlnim în texte paleoslave [2].

Astfel se stabileşte că formaţia naţionalităţii române în provinciile romanizate de la sudul Dunării ca şi în Dacia Traiană, colonizată în mare parte cu element roman din aceste provincii, s-a îndeplinit, în unitate teritorială cu latinitatea întreagă, pînă la epoca aşezării slavilor în Peninsula Balcanică, la începutul secolului al VII-lea. În această perioadă de formaţie, românii au primit şi creştinismul, cum arată terminologia creştină de origine latină, formată după regulele fonetice ale limbii româneşti. Invazia bulgarilor turanici, slavizaţi în cele din urmă în

[1] *Jupîn* (жоүпанъ), *smîntînă* (сѫмѧтана), *stînă* (станъ). *Stăpîn* (după Cihac, element slav), este, după Miklosich, de origine albaneză *(stopan)*.

[2] Miklosich, *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum* (1862—1865), pp. 146 (грѣкъ), 805 (роүмѣнинъ) : роүмєнє и грєци.

mijlocul slavilor supuşi de ei, şi întemeierea statului bulgar la Dunăre, spre sfîrşitul secolului al VII-lea, au urmat să desăvîrşească izolarea deplină a elementului român din Dacia Traiană, rămas apoi în afară de orice legătură directă cu imperiul şi cu lumea latină.

Aşa se încheie prima fază de mai mult sau mai puţin şase secole a istoriei române, timpul de formaţie a naţionalităţii române pe ambele maluri ale Dunării. Ea este caracterizată prin puterea creatoare a Imperiului roman, în care şi sub a cărui influenţă s-a născut poporul românesc, format ca naţionalitate în neîntreruptă unitate teritorială cu Occidentul latin.

II

Faza următoare, cuprinzînd de asemenea aproximativ şase secole, e caracterizată prin începuturile de organizaţie politică a poporului românesc pînă la formarea statului naţional, sub influenţa predomnitoare a statului bulgar în prima jumătate a acestei faze, apoi a regatului ungar în a doua jumătate.

Între popoarele năvălitoare la Dunăre care au schimbat raporturile politice şi etnice în provinciile romane ocupate de ele, bulgarii turanici au fost cei dintîi care au întemeiat aci un stat de durată mai lungă (679—1018). Aşezîndu-se în Moesia, după ce această provincie fusese ocupată de sloveni şi apoi nominal din nou supusă Imperiului Romaniei, ei au luat-o în stăpînire ca federaţi ai imperiului, care le-a cedat-o sub această formă convenţională. În lupte ulterioare cu Bizanţul, statul bulgar s-a întins şi la miazăzi de Balcan, pînă în Macedonia, Epir şi Tesalia de Nord, cuprinzînd aproape tot teritoriul locuit de români în Peninsula Balcanică. Slavizîndu-se în mijlocul slovenilor supuşi cu care s-au contopit după creştinarea lor, bulgarii au urmat să exercite asupra neamului românesc, prin stat şi biserică (cu limba bisericească şi oficială cea slovenească) în cea mai mare parte, acea influenţă slavă ale cărei urme au rămas întipărite organizaţiei ro-

mâneşti ulterioare, atît politice, cît şi bisericeşti. Această influenţă s-a manifestat şi la nordul Dunării, asupra românilor din Dacia lui Traian.

Aci, puterea avarilor turanici, care pe urma hunilor congeneri luase în stăpînire Dacia, după gepizii germanici, fu frîntă de Carol cel Mare, la sfîrşitul secolului al VIII-lea. Întinzînd Imperiul francilor pînă la Dunărea de mijloc şi pînă la Sava, în vechea Pannonie, de unde scoase pe avari, Carol sparse şi centrul lor dintre Dunăre şi Tisa, unde apoi se află „pustietatea avarilor". Rămăşiţele lor la răsărit de Tisa fură nimicite de bulgari în unire cu indigenii numiţi „captivii avarilor" (τῶν 'Αβάρων αἰχμάλωτοι, între care, în secolul al VII-lea, se găsesc „creştini romani")[3]. Pe urmă, bulgarii sînt arătaţi, în mărturii contemporane, ca vecini răsăriteni ai francilor. În aşa condiţii, statul bulgar de la sudul Dunării a cuprins în sfera puterii sau influenţei sale şi părţile Daciei liberate de sub avari, care influenţă covîrşitoare a urmat a se manifesta, mai mult sau mai puţin, în toate ţinuturile locuite de români, şi dincolo şi dincoace de hotarul dunărean.

Cînd statul bulgar era în culmea puterii sale, veniră ungurii, la sfîrşitul secolului al IX-lea, să pună stavilă egemoniei lui la nordul Dunării. Noii năvălitori turanici, ocupînd „pustietatea avarilor" şi Pannonia slovenească dependentă de Imperiul francilor, cu ţara slovacilor cuprinsă în statul morav, supuseră succesiv şi părţile Daciei dintre Tisa şi Carpaţi. Aci ei găsiră, după mărturiile celor mai vechi cronici ruseşti şi ungureşti, o populaţie compusă din „vlahi şi sloveni", cu alcătuiri politice naţionale pe care le-au supus în mai multe lupte. Pe aceşti vlahi cronicarii ungureşti îi prezintă, după tradiţia istorică ce le era cunoscută, ca foşti „coloni şi păstori ai romanilor" *(Romanorum coloni et pastores)*.

[3] *Suidae Lexicon*, ed. Bernhardy (1853), I, 14, 1017. Cf. *Acta S. Demetrii* (din secolul al IX-lea), ed. Migne, *Patrologia Graeca*. t. 116, p. 1361 ş.d., unde aşa-numiţii „captivi ai avarilor", care se compuneau din „creştini romani" strămutaţi (în secolul al VII-lea) din imperiu la nordul Dunării şi din indigeni convertiţi de aceştia la creştinism, erau cunoscuţi ca uniţi cu bulgarii contra avarilor.

Secolul de linişte ce a urmat în Dacia, după risipirea avarilor şi pînă la invazia ungurilor, a creat aci condiţii deosebit de priincioase pentru prosperarea şi dezvoltarea naţională a elementului român. Noile condiţii de viaţă ale populaţiei liberate de jugul barbar au urmat să atragă, după toată probabilitatea, şi element român de la sudul Dunării, pus în mişcare prin invazia slavo-bulgară şi strîmtorat prin stăpînirea străină, ca şi prin traiul greu în munţii ce i-au rămas singurul adăpost.

Întărit prin admigraţia de la miazăzi, elementul român din Dacia, cît s-a menţinut şi format aci după părăsirea provinciei sub Aurelian, a sporit aşa încît a putut să absoarbă cu totul pe slovenii conlocuitori veniţi mai ales cu invazia avarilor în secolul al VI-lea şi găsiţi aci încă de unguri. De la aceşti sloveni ne-au rămas, în mare parte, elementele slave în limbă şi numeroasele numiri topografice de origine slavă, răspîndite peste tot teritoriul Daciei, ca mărturie a existenţei lor de altădată.

Cînd ungurii au pătruns în Ardeal, locuit pe atunci de „vlahi şi sloveni", vlahii, numiţi înainte de sloveni în cronicile respective, erau aci populaţia principală, cum de alminterea îi arată cronicile ungureşti şi în raport cu secuii.

Pe cînd în Carpaţi, pe teritoriul colonizaţiei romane, elementul român, întărit prin admigraţia de la miazăzi ce a urmat să hotărască romanizarea daco-slovenilor care ne-au lăsat atîtea urme în limbă şi toponimie, a sporit aşa încît e arătat aci ca precumpănitor la venirea ungurilor; în Peninsula Balcanică, unde mai înainte elementul latin era atît de numeros ca populaţie a ţării (ἐπιχώριος) în provinciile dunărene, el a scăzut pînă la rămăşiţa macedoromânilor de astăzi, fără a lăsa urme însemnate în limba sîrbilor şi bulgarilor. Acest raport invers în dezvoltarea etnografică la nordul şi la sudul Dunării după aşezarea slavilor şi bulgarilor în Peninsula Balcanică şi după desfiinţarea stăpînirii avarilor în Dacia, nu putea să fie decît urmarea acestor prefaceri adînci în condiţiile de viaţă ale elementului român de o parte şi de alta.

În secolul dintre risipirea avarilor şi invazia ungurilor s-au putut face şi cele dintîi alcătuiri de organizaţie po-

litică proprie la românii din Dacia. Ea pare să fi fost promovată şi prin elementul român venit de peste Dunăre, care aducea o cultură cetăţenească mai dezvoltată, formată îndelung în imperiu.

Vechea organizaţie naţională a românilor era cea judecească sau cnezească, pe care cele dintîi mărturii certe o arată şi la românii din Dacia şi la cei din Peninsula Balcanică. Ei trăiau sub conducători naţionali, numiţi *judeci*, sau, cu nume slav, *cnezi* (în documente sîrbeşti: кнєзь ; în documente ungureşti: *kenezii, iudices vel kenezii*). Aceste denumiri vechi s-au păstrat pînă tîrziu: în documente româneşti, „judeci" şi „cnezi", cu acelaşi înţeles, însemnînd judecători săteşti sau moşneni (ca urmaşi de foşti judeci sau cnezi); în Banat, încă şi astăzi primarii săteşti se numesc *chinezi (sau chineji)*.

Vechii cnezi sau judeci ai românilor erau însă ceva mai mult. Documentele medievale ungureşti îi arată ca conducători şi judecători naţionali ai satelor româneşti autonome *(villae olachales)* de pe domeniile coroanei (mai rar şi mai tîrziu, şi pe domenii private), de obicei ereditari şi asimilaţi în cîtva nobililor. Mai multe sate cnezeşti sau „cnezate" *(kenezatus)* se găsesc unite într-un district autonom, cu drept propriu românesc recunoscut din vechime *(antiqua lex districtuum volachicalium)*, formînd o „ţară" *(terra)*, în unele părţi, sub conducerea unui *voievod* (ridicat dintre cnezii mai cu vază). Cnezii români care treceau la catolicism sau se distingeau prin merite pentru stat, mai ales în războaie, deveneau nobili şi proprietari ai posesiunilor cnezeşti *(possessiones keneziales)*, contopindu-se astfel cu nobilimea ungurească, în care mulţi erau de origine românească *(nobiles olahi)*. Atare familii de cnezi români trecuţi în clasa nobililor au dat Ungariei pe iluştrii Corvini, pe arhiepiscopul primat Nicolae Olah şi mulţi alţi bărbaţi însemnaţi.

„Judecia", după numele ei latin, era o moştenire romană; ea ne reaminteşte organizaţia comunală autonomă a coloniilor şi municipiilor romane, conduse de *duumviri iuri dicundo*, adică „judeci" *(iudices)*. Această

instituţie a urmat să se păstreze, cum se vede, ca organizaţie autonomă a românilor sub stăpîniri străine, adaptîndu-se noilor împrejurări. Sub influenţă slavă, care va fi atins întru cîtva şi instituţia însăşi, s-a introdus denumirea slavă sub formă mai tîrzie *cnez* (paleo-slav кнѧзь =principe), alături de vechea denumire românească *judece* (mai tîrziu „judec", din plural „judeci" sau „jude" şi cu acelaşi înţeles, neobişnuit la slavi. Din această veche instituţie românească s-a dezvoltat, probabil, şi voievodatul românesc, prin unirea mai multor judecii sau cnezate sub conducerea unui cap de judeci sau cnezi, cu atribuţii analoge, numit cu termin slav *voievod* (=duce, cu înţeles deosebit de *voievoda* la slavi), alături de denumirea românească *domn*.

Organizaţia judecească sau cnezească-voievodală, care se găseşte în regatul ungar numai în părţile locuite de români între Tisa şi Carpaţi (de la care au împrumutat-o şi rutenii conlocuitori în regiunea Tisei superioare), era învederat anterioară cuceririi ungureşti. Cam astfel de voievodate, alcătuite din uniuni de cnezate, se pare că erau „ducatele" vlahilor şi slovenilor pe care, după cronicile ungureşti, ungurii le-au găsit în părţile Daciei ocupate de ei. Ele fiind supuse de unguri, urmele lor s-au păstrat în organizaţia autonomă a românilor sub stăpînirea ungurească, pînă în secolul al XVI-lea, cu vechile lor denumiri ce s-au perpetuat şi după desfiinţarea acelei organizaţii.

* * *

Regatul ungar catolic, întemeiat la a. 1 000 prin creştinarea ungurilor sub egida bisericii latine, în vreme ce statul bulgar fu desfiinţat prin bizantini care şi-au întins stăpînirea pînă la Dunăre, a înlocuit influenţa bulgară la nordul fluviului, pînă atunci încă susţinută mai ales prin biserică. El a determinat apoi istoria poporului românesc în vechea Dacie, unde ţinuturile locuite pe atunci de români au fost, în cea mai mare parte, cuprinse în noul stat turanic ce se alătura de civilizaţia creştină occidentală.

Ultimele voievodate cunoscute dintre cele găsite de unguri între Tisa şi Carpaţi au fost supuse de ei, după cronicile ungureşti şi alte mărturii, sub Ştefan cel Sfînt, întemeietorul regatului şi al bisericii latine în Ungaria. Un atare voievod s-a menţinut pînă atunci în Banat, cu populaţie creştină de „rit grec" şi în legături bisericeşti cu episcopatul „grec" (fost bulgar) din Vidin; altul e menţionat, ca „ducat bulgar" (probabil pentru legăturile cu statul şi biserica bulgară), în părţile muntoase (sud-estice) ale Ardealului, unde apoi se găseşte ţinutul autonom „ţara românilor" *(terra Blacorum)* şi de unde tradiţia noastră istorică aduce pe legendarul Negru-Vodă ca descălecător al Ţării Româneşti.

Prin supunerea acestor voievodate, regatul ungar, întinzîndu-se pînă la Carpaţii răsăriteni, a urmat să cuprindă în sfera influenţei sale şi părţile româneşti dincoace de munţi, unde mai ales Oltenia era din vechime ţară românească, cunoscută ca atare (după documente ungureşti şi papale) sub numele de *ţara Severinului.*

Pe cînd dincolo de munţi, ungurii, ca singurul popor din cîte au adus valurile năvălirilor în părţile Daciei, au fost capabili să înfiinţeze o organizaţie politică durabilă, pe temelia dată prin formaţiile ce ei au găsit acolo şi le-au supus, dincoace de munţi, românii au fost aceia care, prin întemeierea celor două principate surori Ţara Românească şi Moldova, au dat ţărilor acestora însemnătate istorică, cucerindu-le pentru civilizaţie din mînile barbariei milenare a năvălirilor. Cîmpia răsăriteană a Daciei rămăsese, după retragerea legiunilor romane, pustiu loc de trecere a hoardelor barbare de pe vremuri, pînă cînd românul creştin, adăpostit în părţile de peste munţi şi de peste Olt ce au fost colonizate şi romanizate sub dominaţia romană, veni să o ia în stăpînire, descălecînd sate şi oraşe şi înfiinţînd voievodate care s-au constituit în stat, alcătuind cele două principate româneşti.

După tradiţia noastră istorică, ambele ţări îşi trag originile de peste munţi, de unde, după toate versiunile ei, ele au fost descălecate şi întemeiate ca state de către voievozii descălecători, Ţara Românească mai întîi, Moldova mai pe urmă. Însă în Ţara Românească descălecatul din Ardeal se mărginea, după tradiţia păstrată în cronicile noastre, la partea de la răsărit de Olt; iar partea apuseană, Oltenia, e arătată ca fiind descălecată cu „multă vreme" mai înainte, de peste Dunăre, ca şi părţile româneşti dincolo de munţi, „izvodindu-se de românii carii s-au despărţit de romani", cum zice cronica.

Tradiţia despre descălecatul Moldovei din „Ţara Ungurească", în special din „ţara Maramureşului" *(terra Maramorisiensis)*, se adevereşte în fond şi prin documente contemporane, cum şi prin mărturia cronicilor ungureşti. Tradiţia despre descălecatul mai vechi al Ţării Româneşti în partea de la răsărit de Olt, de asemenea din „Ţara Ungurească", în special din „ţara românilor" *(terra Blacorum)* din Ardeal, pentru care lipsesc mărturii contemporane directe, se confirmă prin dezvoltarea statului de la munte spre Dunăre, cum şi prin raporturile analoge ale ambelor principate cu regatul ungar.

Fără să intrăm aci în amănuntele chestiunii, luăm descălecatul tradiţional drept punct de plecare pentru expansiunea românească şi întemeierea organizaţiei politice româneşti, şi în Ţara Românească şi în ţara Moldovei. Acest descălecat a început însă cu mult mai înainte de data pusă în cronicile noastre.

Primele aşezări româneşti la răsărit de Olt şi de Carpaţi sînt constatate în secolul al XII-lea. Condiţii favorabile pentru descălecatul de peste munţi s-au produs aci numai după mijlocul secolului al XI-lea. Pînă atunci, cîmpia răsăriteană a Daciei, unde s-au perindat toate neamurile năvălitoare la Dunăre unul după altul, era ocupată, de la sfîrşitul secolului al IX-lea, de neamul turc al pecenegilor. Pe la mijlocul secolului al XI-lea, hoardele lor stăpînitoare mutîndu-se peste Dunăre, Moldova şi partea răsăriteană a Ţării Româneşti au trecut sub stăpînirea nominală a cumanilor, neam de aceeaşi seminţie, fără ca ei să se aşeze aci în mod statornic, rămînînd cu centrul puterii lor între Don şi Nipru.

În acelaşi timp cucerirea Ardealului — fortăreaţă naturală a românismului în timpul năvălirilor — de către unguri, îndeplinită în secolul al XI-lea, şi aşezarea consecutivă a secuilor la hotarele răsăritene, ca colonii de grăniceri, colonizare urmată de aducerea în ţară a saşilor pe la mijlocul secolului al XII-lea, şi unii şi alţii ca naţiuni privilegiate în stat, strîmtorau viaţa românilor peste munţi. Astfel strîmtorat, elementul român din regatul ungar trimitea excedentul său de populaţie să-şi cucerească altă ţară la miazăzi şi răsărit de Carpaţi, unde descălecătorii găseau păşuni întinse pentru turmele lor şi pămînt bogat roditor pentru plugul lor. Şi aşa „început-au a face ţară nouă", cum zice tradiţia descălecatului.

Descălecătorii aduceau cu dînşii şi vechea lor organizaţie naţională, sub judecii şi voievozii lor. Aşa s-au înfiinţat cele dintîi judecii sau cnezate şi voievodate româneşti în părţile descălecate dincoace de munţi. Peste Olt, în vechea ţară românească a Severinului, ele existau mai de mult, cum arată şi tradiţia descălecatului, punînd începutul organizaţiei naţionale a Olteniei „multă vreme" înainte de descălecatul de peste munţi al părţii de la răsărit de Olt.

Cele dintîi organizaţii politice din Ţara Românească, constatate documentar pe la mijlocul secolului al XIII-lea ca existente de mai înainte, erau — ca şi voievodatele românilor de peste munţi, precum le arată documentele ungureşti — voievodate alcătuite din uniuni de cnezate, cum se vede mai ales la voievodatul românilor din Ţara Severinului *(terra Zeurini)*, după cunoscuta diplomă a regelui Bela IV din 1247 pentru ordinul Hospitalierilor Ioaniţi. De acelaşi fel era, probabil, şi voievodatul român din ţara Muntenească *(terra Transalpina*, mai înainte *Cumania)* de la răsărit de Olt, constatat în acelaşi timp.

Abia pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea se face unirea celor două voievodate în unul singur, unire pusă în cronicile ţării la a. 1290 şi atribuită legendarului descălecător Negru-Vodă. Ca cel dintîi „Domn singur stăpînitor a toată Ţara Românească", mărturiile contemporane ca şi pomel-

nicele mai vechi din ţară arată pe Basarab Voievod, întemeietorul dinastiei Basarabilor şi al principatului unit, cu scaunul de domnie la Argeş.

Dacă întemeierea statului a purces de la descălecatul de peste munţi, totuşi organizaţia lui arată influenţă bizantino-bulgară. Această influenţă se datoreşte, pe lîngă elementele primite direct din Bizanţ, mai ales Imperiului vlaho-bulgar al Asanilor din Peninsula Balcanică, întemeiat spre sfîrşitul secolului al XII-lea, cu care stat voievodatele din Ţara Românească au intrat în oarecari legături politice şi bisericeşti, sub dinastia românească a Asanilor „împăraţi ai bulgarilor şi românilor" *(Bulgarorum et Blacorum)*, dinastie domnitoare pînă după mijlocul secolului al XIII-lea.

În Moldova, primele organizaţii româneşti, înfiinţate, odată cu descălecatul de peste munţi, sub cnezi şi voievozi teritoriali, nu s-au putut constitui ca stat decît abia după mijlocul secolului al XIV-lea. Năvălirea tătarilor, care după cumani au luat în stăpînire această ţară pentru mai bine de un secol, a oprit aci organizarea statului naţional, pînă cînd hoardele tătăreşti au fost scoase din ţară de oştile Ungariei, în care au luptat şi românii de peste munţi (pe la 1345—1346). După o primă încercare a lui Dragoş Vodă din Maramureş de a întemeia apoi un voievodat în „ţara Moldovei", în atîrnare de regatul Ungariei, Bogdan voievodul românilor din Maramureş, trecînd cu o seamă de cnezi şi oameni ai săi dincoace de munţi a întemeiat principatul Moldovei ca stat independent şi dinastia moldovenească a Bogdan-Muşatinilor, cu scaunul de domnie la Suceava. Anul 1359 ce cronicile moldoveneşti dau pentru descălecatul ţării, atribuit de tradiţie lui Dragoş Vodă, concordă cu începutul domniei lui Bogdan Voievod.

Ambele principate surori au fost întemeiate în lupte cu regatul Ungariei, care făcea pretenţii de supremaţie asupra ţinuturilor descălecate de peste munţi. Faptul că românii din regatul ungar s-au întins dincoace de munţi a dat ungurilor motivul de a socoti „părţile transalpine" (cum ei numeau ţinuturile româneşti de dincoace) ca dependente

de regat. Aceste pretenţii se întemeiau pe dreptul feudal din evul mediu, după care orice teritoriu ocupat sau cucerit de un vasal era socotit ca luat de el în stăpînire în numele suzeranului.

În război cu ungurii pentru pretenţiile de suzeranitate, Basarab Voievod, la sfîrşitul domniei sale întemeietoare, învingător asupra regelui Carol Robert, la 1330, apoi şi Bogdan Voievod, în repetate lupte, au consacrat întemeierea ţărilor lor ca state independente.

Unirea sub o singură domnie a voievodatelor mai vechi alcătuite din uniuni de cnezate, întemeierea dinastiilor naţionale şi cucerirea neatîrnării în lupte vitejeşti contra supremaţiei ungureşti, aceste fapte au îndeplinit întemeierea statului naţional, şi în Ţara Românească şi în Moldova.

Cu această epocă întemeietoare, după şase secole de rezistenţă a poporului românesc sub stăpînirile şi influenţele străine ce au condiţionat dezvoltarea organizaţiei lui politice pînă la formarea statului naţional, istoria română intră în a treia fază a desfăşurării sale, cea a statului român.

III

Faza din urmă, încheindu-se, de asemenea după şase secole, cu întregirea statului naţional prin unirea tuturor românilor din cuprinsul Daciei Traiane, prezintă, ca şi cea precedentă, două perioade de cîte trei secole, fiecare cu dezvoltarea ei caracteristică.

Prima perioadă e caracterizată prin domnia dinastiilor naţionale în ambele principate, a Basarabilor în Ţara Românească, a Bogdan-Muşatinilor în Moldova. Ea se încheie cu unirea trecătoare a ţărilor surori sub Mihai Viteazul, ultimul din rîndul domniilor ce pînă atunci, în ambele principate, s-au succedat în continuitate dinastică, în linie bărbătească aproape neîntreruptă.

Ideea dinastică ce caracterizează această perioadă era fundamentală pentru concepţia statului pînă în domnia

lui Mihai Viteazul. În negociaţiile acestuia cu împăratul Rudolf II, a cărui suzeranitate ca împărat roman şi rege al Ungariei o recunoscuse, punctul principal al cererilor formulate de dînsul era domnia ereditară, cu drept de moştenire „şi pre feciori şi pre fete“ în Ţara Românească şi Moldova, iar în Ardeal (cu părţile pînă la Tisa ce le-ar cuceri în viitor de la turci) numai în linie bărbătească. Era o concepţie întemeiată pe tradiţia dinastică de pînă atunci, cum ea nu se mai manifestează apoi sub domnii din diferite familii care fără succesiune ereditară au urmat în ambele principate. Şi dacă se mai iveau oarecari tendinţe dinastice, ele au rămas izolate şi fără efect: ideea dinastică, ca idee fundamentală în stat, a apus cu ultimul reprezentant măreţ al vechilor dinastii, pînă cînd Renaşterea naţională de mai tîrziu aduse şi renaşterea ei.

Epoca lui Mihai Viteazul ca încheiere a acestei perioade e caracterizată şi prin faptul că luptele lui cu turcii, spre a scutura jugul suzeranităţii turceşti, la care au luat parte şi domnii Moldovei aliaţi cu dînsul (Aron Vodă şi Ştefan Răzvan), au fost ultimele lupte proprii pentru neatîrnare ale românilor pînă la războiul independenţei, condus victorios de întemeietorul noii dinastii a României şi al regatului român.

Luptele pentru neatîrnare prin care s-a îndeplinit întemeierea statului în principatele surori caracterizează întreaga perioadă a dinastiilor naţionale. Epocele ei culminante după întemeiere sînt domniile lui Mircea cel Bătrîn, a lui Ştefan cel Mare, a lui Mihai Viteazul. Fiecare din aceste epoce încheie, la rîndul lor, cîte o subdiviziune de aproximativ un secol de dezvoltare caracteristică de la o epocă la alta.

După lupte vitejeşti ale lui Basarab Întemeietorul şi Vladislav I, în Ţara Românească, ale lui Bogdan Întemeietorul şi Ştefan I, în Moldova, contra pretenţiilor de supremaţie ale regilor Ungariei, Mircea cel Bătrîn — „principe între creştini cel mai viteaz şi cel mai ager“, cum îl caracterizează cronicarul turcesc al timpului — susţine cele dintîi războaie mari ale românilor pentru creştină-

tate în luptă cu Semiluna. De patru ori învingător în războaiele lui cu turcii sau opunîndu-le vitejească rezistență, numai odată învins și de două ori împărtășind înfrîngerea cu aliații creștini cărora le-a venit în ajutor, el ilustrează glorios primul secol al statului român.

Dar lupta era prea inegală ca el s-o poată susține neînduplecat pînă la sfîrșit. La mijlocul domniei sale, după 16 ani de rezistență în lupte eroice pentru neatîrnare și credință, istovitoare de putere, el încheie, pe la 1402, capitulația cu Poarta otomană, învoindu-se să plătească tribut, în schimbul căruia se garanta autonomia și integritatea țării. Era o măsură de prevedere politică prin care înțelepciunea lui Mircea a căutat să asigure viitorul țării sale de către o fatală supunere prin arme.

Secolul următor, după lupte de natură schimbătoare cu turcii, ungurii și polonii, pentru pretențiile lor de supremație, cum și, din nenorocire, înlăuntru, este luminat de măreața figură a lui Ștefan cel Mare. În cea mai lungă domnie ce a fost dată țării lui, el a dominat scena istoriei române prin aproape jumătate de secol, slăvit ca erou al neamului românesc și al creștinătății. „Toate gurile te numesc, și toți într-un gînd prea mult te laudă", îi scria papa Sixt IV. Chiar cronicarul turcesc îl prețuiește: „Mare bărbat și turcilor asemenea, de ai noștri neînvins". Iar un cronicar polon, între laudele ce-i aduceau contemporanii, zice: „Fost-au bărbat care, pentru inima lui cea mare, pentru înțelepciunea și iscusința lui în ale războiului și pentru faptele lui războinice cu noroc săvîrșite, în veci vrednic este să se pomenească".

Aceste laude Ștefan și le-a cîștigat prin războaiele lui glorioase pentru neatîrnare, prin lupta lui eroică pentru Cruce și civilizație creștină, ca și prin faptele mari ale păcii. „Poartă a creștinătății", numia el Moldova sa; „și dacă această poartă ar fi pierdută de mine", scria el principilor creștini, „toată creștinătatea ar fi amenințată". Iar medicul său venețian, plecînd de la patul de moarte al apărătorului creștinătății, scria dogelui: „Ferească

Dumnezeu ca nu cumva turcul să iea această țară, căci atunci Polonia și Ungaria ar fi măturate, și în urmă toată Italia și creștinătatea".

Iată rolul principatelor românești în luptele ce ele au susținut pentru creștinătate, în epoca lui Ștefan cel Mare, ca și mai înainte sub Mircea cel Bătrîn și pe urmă sub Mihai Viteazul, cum și sub alți domni din această perioadă eroică.

Dar la sfîrșitul glorioasei sale domnii, marele luptător al creștinătății a înțeles, ca și mai înainte de dînsul Mircea cel Bătrîn, că nu putea să lase urmașilor o țară destul de apărată în afară și liberă înlăuntru decît admițînd suzeranitatea turcească, pe care, după sfatul său înțelept, o recunoscu fiul său Bogdan III, urmîndu-i la 1504 în domnie. Astfel, pe cînd celelalte state creștine din sud-estul Europei au căzut victimă cumplitei furtuni musulmane, principatele românești le-au supraviețuit în greaua luptă, urmîndu-și fără întrerupere o viață politică a lor proprie și stînd timp îndelungat în fruntea creștinătății ortodoxe, drept scut al bisericii Răsăritului și adăpost al tradițiilor ei.

Al treilea secol din perioada dinastiilor naționale prezintă un început de decadență politică sub domniile fiilor naturali de domni în lupte cu pretendenți la domnie, după stingerea liniilor legitime în ambele principate. În același timp, căderea regatului ungar (dezmembrat în Ungaria apuseană sub Habsburgi, părțile centrale și meridionale sub turci, și principatul Transilvaniei sub suzeranitate turcească) a adus creșterea puterii și influenței turcești, care a contribuit cu atît mai mult la decadența politică în principate. La sfîrșitul secolului însă se înalță, ca o ultimă flacără strălucită a vechilor dinastii, eroul unității naționale: Mihai Viteazul.

Și mărirea lui începe cu lupta pentru neatîrnare și creștinătate. Țările românești erau pentru dînsul „baștele și apărătură a toată creștinătatea", cum zicea în instrucțiile date solilor săi către împăratul Rudolf, scrise românește. În lupta împotriva dușmanului creștinătății, el

căuta sprijin la principii creştini şi mai ales la împăratul, capul ligei creştine contra turcilor. Liberîndu-se de apăsătoarea suzeranitate turcească, el recunoscu suzeranitatea protectoare a împăratului. Dar politica imperială i-a fost fatală.

Învingător asupra principelui unguresc al Transilvaniei Andrei Báthory şi asupra domnului Moldovei Ieremia Moghilă, care urmau o politică turcofilă, el s-a înălţat la gloria de erou al unităţii politice a românilor, unind sub sceptrul său cele trei ţări surori liberate de suzeranitatea turcească. Era prima încercare de a uni într-un stat naţional patria românilor « ... ». Dar unitatea naţională întrupată de Mihai Viteazul, acum 319 ani, era datorită numai sabiei lui şi ţinută numai prin sabia lui, neputînd fi susţinută de concepţia naţională a acelor timpuri, încă nepregătite pentru aceasta.

Trădat de generalul imperial care era însărcinat să-i fie de ajutor împotriva ungurilor vrăjmaşi, Mihai căzu jertfă, drept erou al ideii mîntuitoare căreia el i-a dat fiinţă. El căzu jertfă pentru ca să se împlinească adevărul cuvîntului: *Nici o idee mare de la care purcede mîntuire nu învinge fără jertfă.* Cu el căzu şi unitatea întrupată prin dînsul. Ideea însă rămînea vie, ca moştenire generaţiilor următoare şi problemă altor timpuri: ideal care a urmat să însufleţească generaţiile ce s-au succedat, pînă la înfăptuirea lui după trei secole de stăruinţă în sperarea şi credinţa mîntuirii ce va să vină.

Perioada dinastiilor naţionale ce se încheie cu Mihai Viteazul prezintă, cum vedem, trei subdiviziuni de cîte un secol, caracteristice din punct de vedere politic: 1) pînă la recunoaşterea suzeranităţii turceşti în Ţara Românească, la mijlocul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1402); 2) pînă la stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova, după moartea lui Ştefan cel Mare (1504); 3) pînă la unirea şi căderea lui Mihai Viteazul ca vasal al împăratului creştin (1600/1). Cîteştrele subdiviziuni au ca epoce culminante domniile strălucite ale celor trei domni care le-au ilustrat mai ales.

Pe lîngă dezvoltarea politică, precumpănitoare sub domniile dinastice, această perioadă nu e neînsemnată şi din punct de vedere cultural. Dezvoltarea culturală e caracterizată mai ales prin organizaţia bisericească, întemeiată la începutul ambelor principate, sub Alexandru Basarab în Ţara Românească, sub Alexandru cel Bun în Moldova, cu pioasele fundaţii bisericeşti ale Basarabilor şi Muşatinilor, venerabile aşezăminte de cultură şi nepreţuite monumente istorice ale artei religioase româneşti. În aceste locaşuri de cultură şi edificare sufletească s-au făcut şi începuturile istoriografiei naţionale, de la secolul al XV-lea încoace. Biserica română, întreţinînd unitatea bisericească a românilor prin vechi legături bisericeşti (cu jurisdicţia mitropolitului Ungrovlahiei, ca „exarh al Plaiurilor şi a toată Ungaria", asupra românilor de peste munţi), a fost şi principala susţinătoare a conştiinţei de unitate naţională, în perioada dinastiilor. Spre sfîrşitul acestei perioade s-au tipărit peste munţi cele dintîi cărţi româneşti pentru uzul religios, în limba străbună şi viguroasă care a urmat să fie limba literară a românilor de pretutindeni. Astfel s-a afirmat mai întîi unitatea culturală a tuturor românilor ce a precedat prima încercare de unire politică.

* * *

Perioada a doua a fazei ce cuprinde istoria statului român pînă la unirea politică de azi a patriei româneşti e caracterizată prin dezvoltarea ideii naţionale ce la sfîrşitul perioadei precedente începu a se manifesta prin formarea limbii literare şi concretizarea ideii de unitate naţională. Ea se încheie cu îndeplinirea unităţii politice a românilor, ca sinteză istorică a dezvoltării naţionale de pînă acum.

Pe cînd în perioada precedentă, dezvoltarea istorică era predominată de ideea religioasă, care o caracterizează mai ales prin lupta pentru creştinătate, în perioada aceasta se afirmă, chiar din primul secol, ideea naţională, prin cultivarea limbii şi scrierii româneşti, în legătură cu ideea latinităţii. Ideea naţională a latinităţii a fost aceea prin

care mai ales s-a dezvoltat şi înflorit ideea unităţii naţionale; iar ambele idei învietoare, una fecundînd pe cealaltă, au creat România de astăzi.

În această perioadă deosebim de asemenea trei subdiviziuni caracteristice de cîte aproximativ un secol fiecare: 1) timpul domnilor pămînteni din diferite familii (1600—1711/16); 2) timpul Fanarioţilor (1711/16—1821); 3) Renaşterea naţională sub domniile pămîntene de la 1821 încoace şi realizarea aspiraţiilor naţionale sub noua dinastie a României.

În timpul domnilor pămînteni pînă la Fanarioţi a urmat, după războaiele istovitoare de putere din perioada precedentă, o reculegere înlăuntru. Decadenţa politică fu recompensată prin o înflorire a culturii naţionale, începută cu mişcarea literară din epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu şi continuată pînă în domniile lui Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu. Această mişcare literară a cultivat, în legătură cu istoriografia, cu deosebire ideea latinităţii, prin scrierile asupra originilor româneşti ale lui Miron Costin, Nicolae Costin şi Dimitrie Cantemir, în Moldova şi ale unui autor necunoscut, în Ţara Românească, contemporan cu Miron Costin (presupus Constantin Cantacuzino). Ideea latinităţii propagată prin aceste scrieri, rod al Renaşterii umaniste din Occident, înălţînd sufletele şi deşteptînd conştiinţa naţională, era sămînţa Renaşterii române.

În acelaşi timp, principatele româneşti s-au afirmat ca cele mai de seamă focare de cultură creştină în Orientul supus stăpînirii turceşti şi ca ocrotitoare ale creştinătăţii ortodoxe din Imperiul otoman, căreia ele i-au dat generos cel mai larg sprijin material şi moral.

Domnia Fanarioţilor, începînd aproape simultan în ambele ţări, le-a dus la ultimul grad de decadenţă politică, pricinuind totdeodată şi o decadenţă a culturii naţionale în principate.

Dar curentul literar de deşteptare naţională din timpul domnilor pămînteni a găsit continuatori însufleţiţi la românii de peste munţi. Scrierile istorice şi filologice ale

marilor scriitori ardeleni de la sfîrşitul secolului Fanarioţilor, Samuil Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, formaţi sub influenţa latină a unirii bisericeşti cu Roma, au inaugurat o nouă epocă de înflorire în istoria culturii româneşti. Curentul cultural naţionalist, creat de aceşti apostoli ai ideii latinităţii şi propagat dincoace de munţi prin însufleţitorul dascăl Gheorghe Lazăr şi urmaşii săi, era cel mai puternic motor al Renaşterii naţionale ce se va afirma prin redeşteptarea politică şi culturală în principate.

Dar şi aci s-a format, chiar sub influenţa Fanarioţilor, un nou curent cultural, deşteptător la nouă viaţă. Ca foşti dragomani la Poartă, Fanarioţii, cunoscători de limbi străine, au introdus influenţa limbii şi literaturii franceze, cultivate de ei cu predilecţie. Prin aceasta, societatea cultă românească s-a apropiat de civilizaţia occidentală latină, cu noile ei idei sociale şi politice, semănate de Marea revoluţie franceză.

Ambele curente culturale unite au adus renaşterea următoare, semnalată prin mişcarea revoluţionară din 1821, care a pus capăt domniei umilitoare a Fanarioţilor şi a inaugurat restauraţia politică şi culturală sub domniile pămîntene.

Spre sfîrşitul domniei Fanarioţilor se manifestă în principate şi ideea unităţii naţionale, găsind expresie în literatura acelei epoce. *Istoria României* (Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας, 1816) şi *Geografia României* (Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμουνίας, 1816) ale lui Dimitrie Philippide, cel dintîi scriitor care întrebuinţează numele de „România" ca noţiune etnografico-geografică, cuprindeau sub această denumire toate ţările locuite de români în marginile Daciei vechi. De asemenea Dionisie Fotino, în *Istoria Daciei* (Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, 1818—1819), avea în vedere „Transilvania, Ţara Românească şi Moldova", cuprinse ca patrie românească în istoria românilor.

Iar dincolo de munţi, bănăţeanul Dimitrie Ţichindeal (*Fabule*, 1814), într-un gînd cu scriitorii contemporani din Ardeal, chemînd tot neamul românesc la cultură şi unire, zicea cu credinţă de apostol: „Mărită naţie daco-

românească, în Banat, în Ţara Românească, în Moldova, în Ardeal, în Ţara Ungurească, cînd te vei lumina cu învăţătura, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă naţie nu va fi pre pămînt înaintea ta".

Astfel începe a se forma unitatea sufletească a românilor de pretutindeni, pentru ziua cea mare a Unirii ce Renaşterea naţională urma s-o pregătească.

Dezvoltarea din ultimul secol, cel al Renaşterii, în care neamul românesc a luat avîntul măreţ spre marele rezultat la care am ajuns, înfăţişează, în continuă linie ascendentă, cu toate neajunsurile aparente, cea mai însemnată epocă de înflorire a vieţii naţionale, în toate manifestările ei.

În timpul restauraţiei sub domniile pămîntene după Fanarioţi, aspiraţiile naţionale erau îndreptate mai ales asupra a trei dorinţe de căpetenie: unirea ţărilor surori, întemeierea unei dinastii şi neatîrnarea. În acelaşi timp, ideea naţională se afirmă puternic şi la românii de peste munţi, unde revoluţia din 1848 a ridicat steagul libertăţii naţionale sub care ei au urmat să susţină neînduplecaţi lupta ce i-a dus la izbîndă. Mişcarea revoluţionară a făcut să se manifesteze mai viu şi ideea unităţii naţionale, care, găsind în principate răsunet însufleţitor în literatura acelei epoce, înflăcăra sufletele româneşti, şi dincoace şi dincolo de munţi.

Unirea principatelor într-un singur stat România, realizată sub ultimul domn ales dintre pămînteni, Alexandru Ioan Cuza, a fost prima cucerire naţională în această direcţie. Dinastia şi neatîrnarea, încoronate cu regala coroană de oţel, ni le-a adus binecuvîntata domnie a întemeietorului dinastiei României şi al regatului român, Carol Întemeietorul. Urmaşul său, maiestatea sa Ferdinand I, regele glorios al tuturor românilor, a îndeplinit cea mai înaltă aspiraţie de pînă acum a neamului românesc întreg: idealul unităţii naţionale.

Secolul Renaşterii înfăţişează cel mai înalt grad de dezvoltare a neamului românesc şi din punct de vedere cultural. Înflorirea culturii naţionale în acest secol a fost

determinată şi întreţinută mai ales prin ideea latinităţii ce caracterizează dezvoltarea culturală în perioada după Mihai Viteazul. Ideea latinităţii însufleţea scrierile marilor noştri cronicari, istorici şi filologi: dincoace de munţi, în epoca deşteptării naţionale înainte de decadenţa urmată sub Fanarioţi; dincolo de munţi, la sfîrşitul epocei Fanarioţilor, aducînd Renaşterea naţională următoare. În epoca Renaşterii, ideea latinităţii ne-a apropiat tot mai mult de civilizaţia occidentală latină, determinînd un puternic curent de emancipare de orientalism şi acea înflorire a literaturii şi culturii naţionale care, sub influenţa fecundă şi învietoare a culturii latine occidentale, a transformat atît de adînc viaţa românească intelectuală şi caracterul culturii româneşti.

Şi cînd întemeietorul regatului român, învingător asupra duşmanului secular, la Rahova, la Plevna, la Smîrdan, se întorcea triumfător din războiul independenţei în care ostaşul român a făurit coroana de oţel a primului rege al României — cîntăreţul lui *Peneş Curcanul*, însufleţitorul bard al Renaşterii care cu glas de proroc a vestit „Deşteptarea României" spre libertate şi unire, «. . ... », cel care ca nimeni altul a pătruns şi dezvelit sufletul românesc, repurta la Montpellier victoria de poet încununat al *Gintei Latine*, ca rege al poeziei române.

Apropierea culturală de Occidentul latin, prin care România urma să devină — după cuvîntul regelui Carol — „un centru de lumină" şi „focarul civilizaţiei în Orient", a determinat şi o nouă orientare politică, alături de naţiunile-surori latine. Cu ajutorul lor — al Franciei sub Napoleon III, propugnatoare a principiului naţionalităţilor, şi al Italiei ce renăştea prin triumful acestui principiu, aliate cu Marea Britanie contra Rusiei cotropitoare în numele ocrotirii creştine —, cu ajutorul lor puternic, liberîndu-ne de „protectoratul" rusesc ce încătuşa avîntul Renaşterii noastre, am îndeplinit Unirea Principatelor cu care am făcut primul pas spre unitatea naţională, şi ne-am întemeiat dinastia sub care s-au realizat aspiraţiile naţionale ale Renaşterii, împotriva tuturor uneltirilor

vrăjmaşe ale duşmanilor seculari dimprejur care ne stăvileau calea spre libertate, progres şi unire. Ideea latinităţii ne-a indicat şi calea ce trebuiam să urmăm la marea răspîntie în care ne-a pus cumplitul război din urmă, în ceasul cel mare ce avea să hotărască soarta şi viitorul neamului întreg, calea care, alături de marile surori latine şi de puterile aliate în uriaşa luptă pentru drept şi libertate, ne-a dus la biruinţă şi mîntuire.

„Biruit-au gîndul!" — putem zice cu cronicarul nostru care cel dintîi a ridicat steagul latinităţii; biruit-au ideea care de atunci mereu a însufleţit generaţiile ce s-au succedat pînă în zilele noastre, ideea care a deşteptat la viaţă nouă neamul românesc şi a creat România liberă şi unită «...».

În acest semn am învins.

Şi dacă privim minunata ordine în succesiunea seriilor în care s-a desfăşurat istoria poporului românesc, de la începutul său pînă la încoronarea de astăzi, a luptelor sale pentru viaţă, civilizaţie şi progres, ar părea că, la plinirea secolelor, generaţia noastră era predestinată, cu necesitate istorică, să vadă această încoronare a luptelor şi aspiraţiilor generaţiilor trecute.

Domnilor Colegi,

Cu altă ocazie, am atras aci luarea-aminte asupra teoriei pe care istoricul Ottokar Lorenz, fostul meu profesor la universitatea din Viena, a emis-o în opul său: *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben* (Berlin, 1886)[4]. Cercînd să stabilească un sistem natural de perioade istorice, el arată secolul ca măsura de timp cea naturală a fenomenelor istorice, măsură dată prin legătura intelectuală şi materială dintre trei generaţii omeneşti: tată, fiu şi nepot. Ca unităţi mai mari de măsură, el admite perioade de 300 şi de 600 de ani, sau de trei ori trei şi de trei ori şase generaţii, drept perioade

[4] *Epocile istoriei române şi împărţirea ei*, Discurs de recepţie, 1906 <*Opere complete*, I (1946), pp. 9—27>.

naturale. El întemeiază acest sistem pe fapte din istoria universală şi din istoria germană.

Cum am văzut, istoria română prezintă un exemplu clasic pentru această teorie: prima fază de şase secole, cuprinzînd formaţia naţionalităţii române; a doua fază de şase secole, cu două perioade caracteristice de cîte trei secole, cuprinzînd începuturile de organizare naţională şi formaţia politică a poporului românesc; a treia fază de şase secole, faza statului naţional pînă la unirea politică a patriei străbune, avînd două perioade de cîte trei secole, fiecare cu trei subdiviziuni caracteristice de cîte un secol.

În aşa desfăşurare, se vede că şi fenomenele istorice — deşi determinate, pe lîngă condiţiile fizice şi împrejurările timpului, de acţiunea individuală sau colectivă a oamenilor şi în special a marilor personalităţi — urmează, în linii generale, după o lege sau ordine supremă, cu necesitate istorică.

Cu inspiraţie de profet, poetul încununat al Renaşterii, luminosul Alecsandri, în credinţa idealului ce două generaţii pe urmă era scris să se înfăptuiască, vestia:

„E scrisă-n ceruri sfînta Unire
E scrisă-n inimi cu foc ceresc.
O Românie, l-a ta mărire
Lucrează braţul dumnezeesc" «...»

ANUL MORȚII MARELUI BASARAB VOIEVOD

Un grafit descoperit în interiorul Bisericii Domnești de la Curtea-de-Argeș, scris (probabil de un meșter ocupat la construirea bisericii) cu instrument ascuțit în cărămida peretelui de miazănoapte din naos, înainte de zugrăvirea *a fresco* a bisericii, arată anul morții „marelui Basarab Voievod", ctitorul acestei biserici, la 6860 (1352).

Această mărturie modifică părerile emise pînă acum cu privire la durata domniei lui Basarab I, întemeietorul principatului a toată Țara Românească și al dinastiei Basarabilor.

Cea mai veche mărturie documentară asupra succesorului său „Nicolae Alexandru, fiul marelui Basarab Voievod", cum îl numește inscripția de pe mormîntul acestuia de la Cîmpulung, se află într-un act papal din a. 1345 (Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, I, 697). Însă aci, el nu este arătat ca domn, nici voievod, ci numai ca *nobilis vir Alexander Bassarati* (Alexandru al lui Basarab), împreună cu alți nobili și voievozi (teritoriali) români.

De asemenea în cronica contemporană a Ungariei, scrisă de Ioan de Küküllö, se zice despre Alexandru: *„quidam princeps seu baro potentissimus... Alexander vayvoda Transalpinus"*, care pe timpul regelui Carol Robert se răzvrătise și a rămas în răzvrătire mai mult timp, a venit să se închine regelui Ludovic (care la 1342 a urmat în domnie tatălui său Carol Robert), în Ardeal, la 1343.

Această știre a fost luată pînă acum drept mărturie că la 1343 domnea Alexandru. Dar cronicarul îl prezintă ca fiind în luptă cu Carol Robert, contra căruia se răzvrătise. După documentele lui Carol Robert însuși, regele

a avut război, la 1330, cu Basarab Voievod, tatăl și predecesorul lui Alexandru, iar acesta era asociat la domnie de tatăl său. Motivul războiului era, după documentele lui Carol Robert, niște „confinii" ale regatului ungar (între care Severinul), pe care „Basarab și fiii săi" le dețineau întru prejudiciul și derogarea coroanei ungurești. Deci fiii lui Basarab se prezintă aci ca asociați la domnie, cum și mai pe urmă sînt constatați fii de domni, mai ales fiul mai mare.

Așa fiind, răzvrătirea lui Alexandru contra lui Carol Robert, de care vorbește cronicarul unguresc, nu poate să aibă alt înțeles decît participarea lui la război, ca asociat la domnie al tatălui său Basarab. În aceeași calitate de coregent, el a avut și întîlnirea din 1343 cu noul rege al Ungariei, restabilind atunci bune relații cu regatul. La 1345, cînd el e numit numai „nobilis vir", încă nu era domn, singur stăpînitor.

Primul document în care Alexandru este arătat ca domn, e din a. 1355 (*Doc.*, I, 2, 37). La această dată, regele Ludovic răsplătește serviciile episcopului de Oradea, aduse în diverse legațiuni la *„Alexander Bazorabi"* (Alexandru al lui Basarab), voievodul Transalpin (= al Țării Românești), cu ocazia tratării păcii și concordiei cu regele. Deci Alexandru a început să domnească înainte de 1355 și după 1345, iar venirea lui la domnie a fost motivul soliilor trimise de regele unguresc către domnitorul român spre a trata pace și concordie.

Ultimul document în care Basarab se află numit, fără a fi arătat ca mort, este de la regele Ludovic, din a. 1351 (*Doc.*, I, 2, 14). În două documente ulterioare ale aceluiași rege (1354 și 1357), el se află în transumte (documente reproduse în alt document) de la Carol Robert (1335 și 1337). Deci la 1351 Basarab se prezintă ca fiind încă în viață.

Această precizare după documente concordă întocmai cu data morții lui Basarab, după grafitul descoperit la Curtea-de-Argeș [1].

[1] Pretinsul hrisov al lui „Io. Neculae Alexandru Voevod, feciorul bătrînului Io. Basarab Voevod, nepotul lui Negru Radul Voevod" din a. 6860 (= 1352), prin care dăruiește mănăstirii Cîmpulungului

Acest grafit mai dovedeşte că primul ctitor al Bisericii Domneşti a fost Basarab, cum am susţinut în acest *Buletin, 1916*, < v. supra p. 226—240 : *În chestiunea Bisericii Domneşti de la Curtea-de-Argeş* > şi că la moartea lui biserica încă nu era terminată, iar zugrăvirea ei nici măcar începută, grafitul fiind făcut în cărămida netencuită. Zidirea a fost terminată sub Nicolae Alexandru (1352—1364), întemeietorul mitropoliei de Argeş (1359), în a cărui domnie biserica, închinată hramului Sf. Nicolae, a şi fost negreşit sfinţită. Zugrăvirea ei nu s-a terminat însă decît în domnia lui Radu (1374—1384), fiul şi al doilea succesor al lui Alexandru, părere ce am exprimat ca ipoteză în articolele citate din acest *Buletin*, < v. supra p. 221—225 şi p. 226—240 > care Radu e înfăţişat ca ctitor, atît în tradiţie, cît şi în pictura bisericii. Ultimele descoperiri confirmă această părere.

---

satul Bădeştii, citat mai întîi într-un hrisov inexistent al lui Gavril Moghilă din 13 noiembrie 1618, cunoscut numai în traducere românească din Condica Cîmpulungului, t.I, 1,41 (Arh. st.), este falsificat. Cele mai vechi documente ale mănăstirii Cîmpulungului, ce s-au păstrat, sînt de la 1552 încoace, iar cel dintîi, privitor la moşia Bădeştii, e din 1644. În lungul interval de la 1352 pînă la 1644, nefiind nici un act de întărire a donaţiei lui Nicolae Alexandru, afară de cel al lui Gavril Moghilă din 1618, cunoscut numai din Condica Cîmpulungului, atît hrisovul unuia, cît şi al celuilalt, ale căror originale nu există, sînt mai mult ca suspecte. Cel al lui Nicolae Alexandru, cu genealogia domnului pînă la moşul său „Negrul Radul-Voievod", cînd în hrisoavele domneşti mai vechi nu erau obişnuite asemenea genealogii introduse în documente abia mai tîrziu, pe timpul luptelor dintre diferiţi pretendenţi la domnie, este în afară de îndoială fals. În adevăr, pentru moşia Bădeştii a fost un lung proces între mănăstire şi moşnenii satului, care se continuă pînă la începutul secolului al XIX-lea. Deci pretinsul hrisov din 1352 nu poate fi socotit decît ca falsificat, făcut în interesul procesului. În hrisoave ulterioare prin care se întăreşte mănăstirii moşia Bădeştii (cel mai vechi păstrat în original e din 1644, altele din 1665 şi 1669), primul domnitor e numit „Necula Alexandru Voevod", carele este îngropat în sfînta mănăstire; iar genealogia de mai sus nu se mai găseşte decît într-un hrisov de întărire al lui Ştefan Cantacuzino, din 20 aprilie 1714. (Arh. st., mănăstirea Cîmpulungului). Faptul că pretinsul hrisov al lui Nicolae Alexandru are data 6860 (= 1352), care concordă cu anul morţii lui Basarab şi începutul domniei lui Alexandru, este o probă că falsificatorul avea cunoştinţă de această dată istorică ieşită acum iarăşi la iveală prin grafitul descoperit.

Lui Radu, care a terminat măreaţa biserică şi splendida ei pictură, legenda i-a atribuit fundaţia ei, cu atît mai mult cu cît în ea se află mormîntul lui de ctitor, descoperit în zilele noastre, care, după toate indiciile, urmează să fie al lui Radu. De la fondatorul celei mai însemnate biserici vechi a ţării nu era decît un pas la fondatorul statului. Şi acest pas era cu atît mai natural, cu cît primul ctitor al ei, Basarab Voievod, Negru-Vodă al tradiţiei, era fondatorul statului şi al dinastiei. Fundaţia lui bisericească fiind atribuită nepotului său Radu, a urmat de la sine ca acestuia să se atribuie, sub numele de Radu-Negru, şi fundaţia statului.

Această nouă lumină pentru lămurirea trecutului ne-a răsărit din mormîntul ctitorului de la Curtea-de-Argeş, în legătură cu grafitul din 1352.

ROMÂNII ŞI UNGURII ÎN TRECUT

Relaţiile lor politice în dezvoltarea statului român şi a românilor de peste munţi

Început în septembrie 1916

PREFAŢA

Discordanţa dintre români şi unguri — popoare al căror interes bineînţeles este, după condiţiile date prin aşezarea geografică şi mediul etnic înconjurător, să trăiască în bună vecinătate unul lîngă altul, fiecare unde istoria l-a pus a-şi desfăşura viaţa naţională —, discordanţă înteţită între aceşti vecini, pe care interese comune şi pericole comune ar fi să-i apropie unul de altul, a preocupat şi preocupă minţile cele mai luminate ale patrioţilor. Cine vrea să-şi formeze o judecată dreaptă asupra chestiunei, care azi mai mult ca oricînd se impune luării aminte generale, acela trebuie să cunoască mai întîi cauzele istorice ale discordanţelor manifestate şi motivele de apropiere între cele două naţiuni, în relaţiile lor politice din trecut.

Aceste relaţii a le înfăţişa, în cadrul dezvoltării istorice a poporului şi statului român, este scopul studiilor de faţă. Ele au în vedere, mai înainte de toate, dezvoltarea statului român şi a stării politice a românilor de peste munţi, în legătură cu influenţa statului unguresc şi a raporturilor politice dintre ambele popoare şi statele lor. Cunoştinţa acestei dezvoltări are să pună în lumină adevărată cauzele istorice care au produs stările actuale în manifestarea aspiraţiilor şi contrastelor naţionale dincolo şi dincoace de munţi.

Cadrul în care ne propunem a trata subiectul nostru îmbrăţişează aproape toată istoria română sub raportul dezvoltării politice, de la începutul stăpînirii ungureşti peste munţi pînă la unirea definitivă a principatelor româneşti într-un singur stat naţional, cu care coincide înfiinţarea noului regat unguresc prin dualismul austro-

ungar. Dezvoltarea contemporană de atunci încoace, cînd mai cu seamă — cu toată apropierea încercată prin alăturarea României la fosta Triplă-Alianţă — se accentuează discordanţa romåno-ungurească, supusă încă aprecierii politice, rămîne în afară de problema ce ne-am pus, cu rezerva de a o atinge doar în concluziile finale.

În expunerea noastră urmînd să tratăm, mai ales în partea I, şi despre chestiuni ce am discutat sau atins în publicaţii anterioare, se rectifică aci sau se precizează mai bine unele din soluţiile propuse mai înainte. Aşa, chestiunea originilor principatelor româneşti, de nou tratată în legătură cu subiectul, primeşte acum rezolvirea la care am ajuns după cercetările din urmă.

De cîteva decenii încoace, „chestiunea românească" preocupă pe istoriografi şi publicişti unguri, în special cu privire la vechimea poporului românesc şi starea lui politică în Ardeal şi Ungaria, chestiune discutată cu particulară predilecţie — din păcate, nu şi fără prejudecată sau chiar patimă — în numeroase publicaţii. În teză generală, ei caută să o înfăţişeze din punctul de vedere al „ideii de stat" sau al tendinţelor ungureşti, unii nesfiindu-se a debita păreri şi aserţiuni contrare chiar evidenţei ştiinţifice. Şi o dogmă a „ideii de stat ungureşti" — căreia, după concepţia modernă a istoricilor unguri, istoriografia naţională are „să aducă servicii" — este că, în Ungaria şi Ardeal, locuitorii actuali cei mai vechi (după descoperirea datorită lui Hunfalvy în *Etnografia Ungariei*, contrar tradiţiei istorice unanime chiar a cronicilor ungureşti) şi singura naţiune politică sînt *maghiarii*, adevăr demonstrat ca o „formulă matematică" [1].

Nu în aşa fel, din punct de vedere românesc, au să fie apreciate şi expuse aci faptele istorice. *Ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia*, este principiul conducător

[1] *A magyar történelmi társulat 1889 aug. 25—31-iki vidéki kirándulása Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába* (Excursiunea Societăţii istorice ungureşti în comitatul Maramurăşului şi în oraşul Baia-Mare de la 25—31 august 1889), Budapesta, 1889, pag. 5, 40 .Cf. <*Zur Geschichte der Romänen in Marmarosch*, în >„Romänische Revue",VI (1890), nr. 1—2. <v. mai sus, vol. I, pp. 313–327.>

de la care purcedem. Nimic fals necutezînd, nimic adevărat nepregetînd a susţine, după măsura convingerii sau aprecierii noastre ştiinţifice, lăsăm cuvîntul mărturiilor şi faptelor ce vom prezenta în paginile următoare, cu singura preocupare a cunoştinţei şi expunerii obiective, evitînd orice polemică cu publicaţii în chestiune ce urmăresc alte scopuri decît adevărul istoric.

De aceasta ne dispensează convingerea că, orişice tendinţe ele ar avea în vedere, istoria îşi urmează calea după legea eternă a adevărului, fără să aştepte intervenţia prorocilor tendenţioşi.

Răsare soarele şi fără cîntatul cocoşilor.

Bucureşti, 16/29 august 1917.

INTRODUCERE[2]

Provinciile romane de la Dunărea răsăriteană, unde pe ambele maluri fu plantată viţa neamului românesc, au fost în cursul evului de mijloc pămîntul cel mai mult încercat de furtunile năvălirilor şi de potopul barbarilor ce s-a revărsat asupra lumii civilizate, cuprinsă în *orbis Romanus.*

Năvălitorii care rînd pe rînd au luat în stăpînire aceste ţări, afară de goţii şi gepizii germanici care le-au stăpînit ca federaţi ai Imperiului roman, şi de slavii veniţi mai ales cu invazia avarilor, aparţineau rasei turanice, caracterizată de contemporani ca cea mai barbară şi feroce. Popoare ce nu se puteau menţine decît aservind şi exploatînd alte neamuri, turanienii au fost stăpînitorii cei mai împilători ai ţărilor supuse de dînşii; numai creştinismul şi amestecul cu rase europene au mai îmblînzit moravurile unora.

Dintre popoarele turanice stăpînitoare la Dunăre, începînd cu hunii şi avarii cotropitori, mai ales trei au avut o influenţă precumpănitoare asupra istoriei româneşti:

[2] Studiu scris în timpul ocupaţiei duşmane a Bucureştilor, încă nepublicat.

bulgarii, ungurii şi turcii. Înfiinţînd state noi pe ruinele Imperiului roman în sud-estul Europei, cîteşitrei au exercitat, unul după altul şi unul contra altuia, fiecare în curs de mai multe secole, o acţiune determinătoare asupra vieţii politice a poporului românesc şi asupra dezvoltării lui naţionale.

Bulgarii turanici au fost cei dintîi care, aşezîndu-se la Dunărea de Jos, în Moesia, ca federaţi ai Imperiului Romaniei, au întemeiat aci un stat de durată mai lungă (679—1018), care s-a întins apoi şi la miazăzi de Balcan, pînă în Macedonia, Epir şi Tesalia de Nord, cu hegemonie mai mult sau mai puţin afirmată şi la nordul Dunării, în Dacia liberată de stăpînirea avarilor. Slavizîndu-se în mijlocul slovenilor supuşi, aşezaţi în acele părţi înainte de dînşii (la începutul secolului al VII-lea), cu care s-au contopit după creştinarea lor (864/5), bulgarii au urmat să exercite, prin stat şi biserică (cu limba bisericească şi oficială cea slovenească), asupra neamului românesc în tot cuprinsul său pe ambele maluri ale Dunării, în cea mai mare parte acea influenţă slavă, ale cărei urme au rămas întipărite organizaţiei româneşti ulterioare, atît politice, cît şi bisericeşti. În timpul năvălirii slavilor şi bulgarilor şi al stăpînirii bulgare, elementul latin din provinciile ocupate de ei la sudul Dunării (Moesia, Dacia Aureliană şi Iliricul occidental), romanizate în şase secole de domniaţie romană, s-a risipit în Peninsula Balcanică, retrăgîndu-se — într-un timp cînd „sînge curgea ca apa“ — parte spre miazăzi, unde apoi se află macedoromânii, parte căutînd adăpost în munţii din mijlocul peninsulei, unde în cele din urmă a dispărut între bulgari şi sîrbi, altă parte trecînd Dunărea, la fraţii din Dacia lui Traian.

Aci, puterea avarilor era frîntă de Carol cel Mare (796), care-şi întinse stăpînirea pînă la Dunărea de mijloc, în vechea Pannonie, spărgînd şi centrul lor dintre Dunăre şi Tisa, unde apoi se află „pustietatea avarilor“. Resturile lor la răsărit de Tisa fură nimicite de bulgari, care au urmat să-şi întindă influenţa în părţile Daciei.

Cînd statul bulgar era în culmea puterii sale sub Simeon (893—927), care luă titlul de „împărat“ (slav цар҄ь din *Caesar*)[3], veniră ungurii să pună stavilă supremaţiei lui la nordul Dunării. Noii năvălitori ocupînd „pustietatea avarilor“ şi Pannonia slovenească dependentă de Imperiul frîncilor, cu ţara slovăcească stăpînită de moravi, supuseră succesiv şi părţile Daciei dintre Tisa şi Carpaţi, cu alcătuirile politice ale românilor şi slovenilor ce se formase aci în secolul de linişte după stăpînirea avarilor, mai mult sau mai puţin în dependenţă de puterea covîrşitoare de la sudul Dunării. Regatul ungar catolic, întemeiat prin creştinarea ungurilor sub egida bisericii latine, în vreme ce statul bulgar fu desfiinţat prin bizantini care şi-au întins stăpînirea pînă la Dunăre, a determinat apoi istoria poporului românesc în vechea Dacie, unde ţinuturile locuite atunci de români (în părţile colonizate de romani)[4] au fost în cea mai mare parte cuprinse în noul stat turanic.

Pe cînd dincolo de munţi ungurii, ca singurul neam din cîte au adus valurile năvălirilor în părţile Daciei, au fost capabili să înfiinţeze o organizaţie politică durabilă, pe temelia dată prin formaţiile ce ei au găsit acolo şi le-au supus, dincoace de munţi românii au fost aceia care, prin întemeierea celor două principate surori Ţara Românească şi Moldova, au dat ţărilor acestora însemnătate istorică, cucerindu-le pentru civilizaţie din mînile barbariei milenare a năvălirilor. Cîmpia răsăriteană a Daciei rămăsese, după retragerea legiunilor romane, pustiu loc de trecere a hoardelor barbare de pe vremuri, pînă cînd românul creştin, adăpostit în părţile de peste munţi şi de peste Olt ce au fost colonizate şi romanizate sub dominaţia romană veni să o ia în stăpînire, descălecînd sate şi oraşe şi înfiinţînd voievodate care s-au constituit în stat.

Stăpînirea ungurească asupra românilor de peste munţi a urmat a-şi manifesta influenţa şi dincoace de munţi,

[3] „din *Caesar*“ *om. ms.*

[4] „(în părţile colonizate de romani)“ *om. ms.*

în părţile descălecate succesiv de români din regatul ungar, la răsărit de Carpaţi şi de Olt, în „Cumania“ (Moldova şi Muntenia, stăpînite de cumani), cum şi în vechea ţară românească de peste Olt, „Ţara Severinului“ (Oltenia). Pretenţiile de supremaţie ale ungurilor au întîmpinat însă în Ţara Românească o rezistenţă ce se sprijinea pe vechile legături cu vecinii coreligionari de peste Dunăre. Acolo, dinastia românească a Asanilor (1186—1257) a reînfiinţat fostul Imperiu bulgar, care în alcătuirea sa din urmă, cu ultima capitală la Ohrida, era un mozaic de bulgari, români, sîrbi şi arbănaşi, cu enclave greceşti. Acest caracter de stat poliglot, aproape în aceeaşi întindere teritorială, îl avea şi Imperiul vlaho-bulgar al Asanilor, în care elementul conducător era la început cel românesc, activ la întemeierea statului ; dar cel bulgăresc precumpănitor (amestecat cu noi elemente turanice : pecenegi şi cumani) a dat noului stat, redus apoi la Bulgaria propriu-zisă, caracterul turano-slav din urmă. Influenţa ungurească dincoace de munţi încrucişîndu-se cu cea a imperiului Asanilor, amîndouă au fost hotărîtoare la formarea voievodatului Ţării Româneşti, în dependenţă de Ungaria şi cu organizaţie de provenienţă bizantino-bulgară în stat şi biserică. În legătură cu regatul ungar şi în luptă cu el pentru neatîrnare, s-a constituit apoi statul naţional, şi în Ţara Românească şi în Moldova.

Legăturile cu Ungaria, rezultate din aşezarea geografică şi din unitatea etnografică a ţărilor surori de dincolo şi dincoace de munţi, au continuat, prin forţa condiţiilor date şi a împrejurărilor politice, şi după întemeierea celor două principate româneşti ca state independente. Dar influenţa ungurească, predominantă de la început în dezvoltarea lor politică, fu curînd contrariată şi în sfîrşit înlăturată prin stăpînirea turcilor. Erau ultimii năvălitori care, dărîmînd restul Imperiului de răsărit, încheiau evul de mijloc, inaugurat cu năvălirea hunilor congeneri, şi unii şi alţii aducînd cea mai mare groază asupra Europei creştine.

Turcii musulmani, supunînd şi pe bulgari împreună cu toată Peninsula Balcanică, şi pe unguri în cea mai mare parte, al căror stat naţional fu desfiinţat prin înfrîngerea suferită la Mohaci (1526), şi făcîndu-se stăpîni pe tot sud-estul Europei, au urmat să exercite influenţa cea mai nefastă asupra principatelor româneşti în dezvoltarea lor politică şi culturală. Dar cu toate răstriştile ce jugul suzeranităţii turceşti le-a tras după sine, ele au continuat să păstreze, chiar în timpul celei mai mari decadenţe sub Fanarioţi, individualitatea lor ca state naţionale, rezistînd cumplitelor furtuni cărora toate celelalte state creştine din sud-estul Europei au căzut victimă. Principatele româneşti singure le-au supravieţuit în greaua luptă, urmîndu-şi fără întrerupere o viaţă politică a lor proprie, şi stînd timp îndelungat în fruntea creştinătăţii ortodoxe, drept scut al bisericii Răsăritului şi adăpost al tradiţiilor ei. E o mărturie de vitejească rezistenţă şi de calităţi politice ce istoria dă poporului românesc, care a stat aci neclintit ca zid de apărare a creştinătăţii şi civilizaţiei europene la porţile Orientului.

Cînd România, sub conducerea înţeleptului întemeietor al regatului român şi al dinastiei sale, s-a eliberat de suzeranitatea turcească, luptînd în acelaşi timp pentru dezrobirea bulgarilor din robia turcească jumătate-milenară, se împlineau 12 secole de neîntreruptă apăsare turanică asupra vieţii naţionale şi politice a neamului românesc, după căderea ultimelor provincii romane de la Dunăre sub stăpînire barbară.

Atît amar de vreme, cele trei popoare de rasă turanică, cotropind unul după altul patria românului pe ambele maluri ale Dunării, pe lîngă ceilalţi turanieni trecători, s-au pus mereu în calea liberei lui dezvoltări naţionale şi a manifestării lui istorice ca popor şi în stat. Dar contrariindu-se unul pe[5] altul sau împiedecînd acţiunea altora, stăpînirea şi influenţa lor au şi contribuit indirect să-i chezăşuiască întrucîtva fiinţa naţională şi politică.

[5] „prin" *în ms.*

În acest fel ungurii, desfiinţînd formaţiile slave şi supremaţia bulgară în părţile ocupate de ei şi întemeind un stat eterogen durabil între slavii dimprejur, în mijlocul cărora elementul românesc, încunjurat din toate părţile, era ameninţat să dispară, i-au fost, cu toată opresiunea exercitată asupra lui, un puternic sprijin pentru conservarea lui naţională. Iar cînd statul român începu să se alcătuiască dincoace de munţi, Ţara Românească, în rezistenţa contra tendinţelor de stăpînire ale ungurilor, a găsit sprijin în Imperiul vlaho-bulgar care i-a servit şi drept model de organizare politică. De asemenea stăpînirile trecătoare ale pecenegilor, cumanilor şi tătarilor în Moldova au oprit întinderea stăpînirii ungureşti în această parte, ca şi a principatelor ruseşti dinspre miazănoapte, pînă cînd elementul românesc descălecător de peste munţi a putut să se constituie aci în stat. Pe urmă, principatele româneşti au avut, în grele timpuri de lupte hotărîtoare, razimul cel mai tare împotriva turcilor mai ales în regatul ungar şi în puterea Habsburgilor ca moştenitori ai coroanei ungureşti; iar suzeranitatea turcească, la rîndul ei, le-a apărat contra tendinţelor de cucerire ale Austriei şi Rusiei, cele două mari puteri creştine care ocrotindu-le rîvneau mereu să le anexeze. Apoi, ambele puteri rivale — una continuătoare a pretenţiilor şi politicei ungureşti faţă de români, alta protectoare interesată a creştinilor ortodocşi din Imperiul otoman cu principate dependente —, contrariate în tendinţele lor prin renaşterea ce se manifesta în principate, s-au acordat cu Turcia contra aspiraţiilor naţionale pentru unirea ţărilor surori şi pentru întemeierea unei dinastii care să le chezăşuiască viitorul, aspiraţii realizate numai cu ajutorul puterilor occidentale contra tuturor împotrivirilor şi uneltirilor celor trei puteri înconjurătoare.

Astfel, popoarele turanice şi mai ales bulgarii vechi slavizaţi, ungurii (în cele din urmă, prin monarhia austriacă) şi turcii au influenţat, cînd în rău, cînd uneori în bine, viaţa naţională şi politică a poporului românesc în dezvoltarea lui istorică.

În zilele noastre, în marea criză din urmă prin care a trecut Europa[6] spre o nouă eră de dezvoltare a statelor şi popoarelor ei, şi unguri, şi bulgari, şi turci — în trecutul lor unii contra altora, cînd românii erau uniţi cu bulgarii coreligionari contra ungurilor, cu ungurii contra turcilor duşmani creştinătăţii, cu turcii contra creştinilor ce năzuiau să-i reducă — în zilele noastre[7] cîteşitrei, punîndu-se sub scutul şi în serviciul celei mai tari puteri militare, s-au unit într-un scop comun[8], prin actuala comunitate de năzuinţe ca şi prin afinitatea de rasă în manifestarea tendinţelor inerente.

Care urma să fie locul României, în ceasul hotărîtor pentru viitorul ei şi al neamului românesc întreg? Şi care urmează să fie locul ei în viitor?[9]

Dacă scopul final al istoriei ca ştiinţă este de a face să înţelegem prezentul prin cunoştinţa trecutului spre a îndruma viitorul[10], cercetarea raporturilor istorice dintre români şi unguri[11] — avînd în vedere influenţa politică cea mai intensiv şi mai îndelung exercitată asupra dezvoltării istorice a neamului românesc, influenţă ce atinge direct o mare parte de pămînt românesc istoric în alcătuirea statului unguresc, urmînd a se manifesta şi resimţi în organismul naţional şi dincoace de munţi — această cercetare a faptelor şi împrejurărilor ce au apropiat sau învrăjbit în trecut ambele popoare nu va lipsi, luminînd îndărăt, să servească a pune în lumină istorică enigma prezentului.

---

[6] În zilele... Europa] Astăzi, în marea criză prin care trece Europa, *în ms.*

[7] În zilele noastre] astăzi, *în ms.*

[8] S-au unit... comun] sînt uniţi într-un scop comun, *în ms.*

[9] Şi care... viitor.] Această mare întrebare şi-o pune fiecare român cu conştiinţă naţională şi oricine îşi dă seama de marile probleme ale epocei de faţă, *în ms.*

[10] spre a îndruma viitorul, *om. ms.*

[11] ce ne propunem aci, *ad. ms.*

STĂPÎNIREA UNGUREASCĂ PÎNĂ LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

I

Românii în regatul ungar medieval şi organizaţia lor naţională

Ungurii, venind din patria lor asiatică, îşi fac apariţia în Europa în secolul al IX-lea, ca ultimul val al năvălitorilor ce s-au încheiat cu formaţia de state noi pe teritoriul Imperiului roman.

Înrudiţi cu hunii, avarii şi bulgarii vechi, care i-au precedat, ca şi cu pecenegii, cumanii, tătarii şi turcii, care le-au urmat în năvălirile ce au pustiit şi robit patria românului, oprindu-l în mersul dezvoltării sale naţionale şi în desfăşurarea civilizaţiei sale latine-creştine, ungurii se înfăţişează, la venirea lor, în aceeaşi stare de barbarie ca şi celelalte neamuri turanice ce au îngrozit creştinătatea.

„Neam prea feroce şi mai crud ca orice fiară — zice despre unguri un cronicar german, martur contemporan al năvălirii lor. — Ei trăiesc, nu ca oamenii, ci ca fiarele: se hrănesc cu cărnuri crude, beau sînge, şi inima oamenilor prinşi în războaie o mănîncă drept leac; ei nu ştiu ce este mila, şi nici un sentiment de pietate nu mişcă inima lor“[12].

Aşa se înfăţişau contemporanilor civilizaţi năvălitorii care acum 1020 de ani (pe la 895) veniră să se aşeze la Dunărea de mijloc şi la Tisa, unde îi precedase hunii şi avarii, şi să supună ţinuturile româneşti de peste munţi, stăpînite pînă la liberarea lor prin marele război din urmă.

„Ungurii, venind dinspre răsărit — spun vechile anale ruseşti (din sec. XI-XII)—au năvălit prin munţii cei mari şi au început a face război vlahilor şi slovenilor ce trăiau acolo“[13].

---

[12] *Reginonis Chronicon*, a 889.*M. Germ.* SS. I, 599—600: gens Hungarorum ferocissima et omni belua crudelior... Vivunt non hominum sed beluarum more. Carnibus siquidem, ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominun quos capiunt particulatim dividentes pro remedio devorant, nulla miseratione flectuntur, nullis pietatis visceribus commoventur.

[13] *Chronica Nestoris*, ed. Miklosich.

De asemenea cel mai vechi cronicar al Ungariei (notarul regelui Bela, din secolul al XII-lea) are cunoştinţă de luptele ungurilor cu „vlahii", la cucerirea ţării, unde ei au aflat locuind „slavi, bulgari, vlahi şi păstori ai romanilor" *(Slavi, Bulgarii, et Blachii ac pastores Romanorum)*[14]. Şi celelalte cronici ungureşti (din secolul al XIII-lea şi al XIV-lea), numind pe „vlahi" ca „foşti *coloni şi păstori ai romanilor*" care „au rămas în Pannonia (= Ungaria)" şi au fost găsiţi în Ardeal de secui, îi arată ca vechi locuitori ai ţării cucerite de unguri[15].

După ştirile primului lor cronicar, ungurii au aflat în Ardeal şi în părţile de la răsărit de Tisa o organizaţie politică sub „duci" (voievozi) naţionali, ale căror ţări au fost supuse de ei în mai multe lupte. Izvoarele lui erau, pe lîngă autorii străini ce a utilizat, şi oarecare însemnări istorice indigene, cuprinzînd „genealogia regilor şi nobililor Ungariei" ce o menţionează, cum şi tradiţia păstrată pînă în timpul său în cîntece naţionale *(cantus joculatorum)* şi în poveşti populare *(fabulae rusticorum)*, „care — zice el — nu dau uitărei faptele vitejeşti şi războaiele ungurilor, pînă în ziua de astăzi". Din această tradiţie, în legătură cu „genealogia" menţionată, el a luat probabil ştirile despre ducii şi ţările lor supuse de unguri în părţile Daciei, neconfirmate prin alte mărturii directe[16].

[14] Anonymus Belae regis notarius.

[15] Cronicarii ungureşti consideră pe secui ca resturi ale hunilor *(Hunorum residui)*. După cercetările din urmă (S e b e s t y é n, în *Memoriile Academiei Ungureşti*, 1907. Cf. *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, XXXI, 1908, III, 325), ei ar fi urmaşi ai cabarilor (un neam cazar), veniţi cu ungurii, care s-au aşezat mai întîi la marginea răsăriteană a Cîmpiei Tisei, de unde, prin cucerirea Ardealului, au înaintat succesiv la hotarele răsăritene ale acestei ţări, ca grăniceri. La hotarele apusene ale Ungariei fiind de asemenea nişte grăniceri numiţi secui, care erau resturi de ale avarilor confundaţi cu hunii, tradiţia a atribuit apoi şi secuilor din Ardeal origine hunică, după analogia celor apuseni. În timpul conlocuirei lor cu ungurii, cabarii-secui au primit limba ungurească, cu care ei au venit în părţile colonizate în Ardeal.

[16] Cu toate criticile ce s-au făcut acestei prime cronici ungureşti, de la Roesler *(Romänische Studien*, 1871) încoace, tradiţia ce ea ne-a păstrat rămîne ca atare în picioare. Fondul ei istoric poate să fie, bineînţeles, în cîtva alterat prin felul cum a fost trans-

Un asemenea ducat sau voievodat, cu locuitori „*vlahi*" şi „*slavi*", sub un „duce *vlah*", unde „vlahii" (numiţi cei dintîi, ca şi în analele ruseşti) erau populaţia principală, cronicarul unguresc arată în Ardeal, cu „cetatea" *(castrum)* pe Someş (pe la *Gilău*, la vest de Cluj); altul în ţara Crişului (Crişana), între Someş şi Murăş, cu „cetatea Bihor", şi al treilea în Banat, între Murăş şi Dunăre, pînă la „cetatea Orşova". Asupra populaţiei celor două din urmă, el nu dă altă indicaţie decît aceea că în ţara ducelui bihorean, arătat în dependenţă de „împăratul din Constantinopole", locuia un popor numit „Kozar" (nume ce reaminteşte neamul cazarilor din care o parte a venit cu ungurii), iar în ţara ducelui bănăţean, arătat în legături cu Bulgaria, el menţionează „*bulgari* şi *vlahi*" în oaste. Negreşit şi aci locuiau „vlahii şi slovenii" cunoscuţi analelor ruseşti în părţile ocupate de unguri. Legăturile lor cu bizantinii şi cu bulgarii, despre care cronicarul unguresc are o vagă amintire — tradiţie cunoscută în Ungaria, cum vom vedea, chiar în părţile bănăţene şi bihorene şi în altă versiune —, erau parte bisericeşti, parte şi politice (în special cu Bulgaria).

Dacă autorii contemporani, atît occidentali cît şi bizantini, nu ne dau ştire despre populaţia acestor părţi, locuite de români („vlahi, coloni ai romanilor") şi sloveni, e fiindcă şi unii şi alţii sau o trec sub tăcere sau o confundă cu bulgarii. În intervalul dintre stăpînirea avarilor şi cucerirea ungurească, cînd statul bulgar turanic era singura putere dominantă la Dunărea de Jos, părţile de la nordul fluviului, numite pe atunci la bizantini „Bulgaria dincolo de Dunăre", erau în oarecare dependenţă de stăpînirea bulgară, care, după mărturii occidentale, se întindea aci

misă, dar nicidecum falsificat tendenţios, cum vor unii, căutînd să înlăture tradiţia istorică despre prezenţa românilor în părţile Daciei la venirea ungurilor, confirmată şi prin alte mărturii şi general admisă în istoriografie pînă la ivirea teoriei sulzer-roesleriene. Cf. scrierile mele: *Teoria lui Roesler*, în „Convorbiri literare", XIX (1885), 255 ş.u.; *Originile Principatelor Române* (1889), p. 124 ş.u.; *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea Principatelor* (1902, in *Enciclopedia română*, vol. III); *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., XXIX (1907).

pînă în vecinătatea moravilor (la Tisa superioară)[17]. Era, bineînţeles, o stăpînire numai nominală, cu oarecare supremaţie asupra unor organizaţii naţionale mai mult sau mai puţin dependente de statul bulgar. În asemenea împrejurări, românii şi slovenii din aceste părţi, neavînd atingeri directe nici cu bizantinii, nici cu occidentalii, de care erau despărţiţi prin bulgari şi moravi, cu „pustietatea avarilor“ dintre Dunăre şi Tisa, erau ignoraţi de ei sau confundaţi cu bulgarii consideraţi ca stăpînitori. Astfel, scriitorii bizantini şi occidentali, vorbind despre cucerirea ţării de către unguri, fac menţiune de luptele lor cu bulgarii în legătură cu aceasta, pe cînd analele ruseşti, mai bine informate asupra părţilor răsăritene ale ţării vecine (limitrofă cu ruşii în Carpaţii nord-estici), ştiau, ca şi prima cronică ungurească, de lupte cu „vlahii şi slovenii“ găsiţi aci.

În luptă cu ungurii, ducele român din Ardeal, pe care cronicarul unguresc îl numeşte *Gelou* sau *Gelu* (nume ce se aseamănă cu cel al localităţii *Gilău*), căzu ca primul luptător pentru libertate al neamului românesc de care pomeneşte tradiţia istorică. Cu el căzu şi ţara lui, trecînd sub stăpînirea ungurească, mai întîi ca ducat propriu sub conducerea unuia din cei şapte duci ai ungurilor[18].

Această primă înaintare a ungurilor din Cîmpia Tisei în Ardeal, pusă de cronicar în timpul lui Arpad, sub conducerea căruia ungurii au luat în stăpînire Pannonia, a urmat mai probabil sub fiul şi succesorul său Zoltan, cum indică numele de *Erdéli-Zoltan* care, după alte cronici ungureşti, se întrebuinţa de obicei *(vulgariter)* pentru părţile transilvane[19]. Titlul de *voievod* (de origine slavă, în documente ungureşti: *voivoda* sau *vaivoda)*, ce s-a dat apoi guvernatorului unguresc al Transilvaniei, titlu

---

[17] <Izvoarele la care se referă, v. *Originile Principatelor Române*, supra vol. I, p. 577 n. 19>.

[18] (Notă rămasă neindicată, dar pe aceeaşi foaie autorul a adăugat cu creionul: *După concepţia cronicarului, nu era o supunere a ţării, ci o recunoaştere a ducelui ung. de către români*, n. N.M.P.) <Anonymus Belae regis notarius, cap. 24—27>.

[19] <Cf. *Originile Principatelor Române*, supra vol. I, 582 n. 21>

constatat pe urmă şi la românii din regatul ungar ca şi dincoace de munţi, în cele mai vechi ştiri documentare asupra lor, ca denumire pentru conducătorii lor naţionali, a fost de bună seamă găsit aci la cucerirea ţării şi păstrat sub stăpînirea ungurească.

Cele două ducate dintre Munţii Apuseni şi Tisa, unde ungurii au ocupat mai întîi numai partea de la nordul Crişului, de unde au înaintat în Ardeal, fură supuse şi ele după înverşunate lupte. Totuşi ducii lor *(Menumorout*, în Bihor, şi *Glad*, în Banat, cum îi numeşte cronicarul) şi-au păstrat mai mult sau mai puţin teritoriile sub supremaţie ungurească. După tradiţia cunoscută cronicarului, ducele din Bihor a dat lui Zoltan, fiul lui Arpad, pe fiica sa ca soţie, cu ţara ce stăpînea, păstrînd numai cetatea Bihorului cu ţinutul ei.

Ducatul din Banat, recunoscînd supremaţia ungurească, s-a menţinut încă pînă în timpul lui Ştefan cel Sfînt (995—1038), întemeietorul regatului ungar, cînd fu desfiinţat. Ultimul său duce, numit *Ahtum* (nume cu înfăţişare turanică), „descendent“ al ducelui găsit aci de unguri (cum îl prezintă cronicarul), căzu în luptă pentru autonomia ce mai păstrase pînă atunci. El stăpînea, după *Viaţa Sfîntului Gerard* (care a predicat aci sub Ştefan, ca primul episcop al ţinutului), ţara dintre Criş şi Dunăre pînă la hotarele Ardealului şi Olteniei („la Severin“), deci şi partea de la sudul Crişului a fostului ducat bihorean[20]. Populaţia lui era creştină de „ritul grec“, ca şi ducele, şi sub autoritatea bisericească a episcopatului de Vidin; ducele Ahtum, „botezat în Vidin după ritul grecilor — zice *Viaţa S-lui Gerard* — a primit puterea de la greci şi a făcut în cetatea sa *Morisena* (azi Cenad pe Murăş) o mănăstire cu monahi greci“[21]. Legăturile cu „grecii“ şi cu „Vidinul“ (după desfiinţarea statului bulgar la 1018, sub stăpînire bizantină) erau cunoscute (după o

---

[20] <Cf. *ibidem*, p. 584 n. 22>.

[21] Numele acestei localităţi, pe Murăş *(juxta Morisium)*, are o formă ce nu poate fi nici ungurească, nici bulgărească; forma românească *Mureşeana* sau *Moreşeana* (cf. scrierea mai veche „Moráş“ pentru Murăş) e cea mai apropiată.

tradiţie ca cea păstrată în *Viaţa S-lui Gerard*) şi primului cronicar unguresc, care le pune la epoca venirii ungurilor prezentînd pe ducele bihorean ca dependent de „împăratul din Constantinopole", iar pe ducele din Banat ca originar „din Vidin".

Tot de ritul grec era şi populaţia creştină din Ardeal. Chiar ducele unguresc Gyla, care stăpînea aci, în părţile fostului ducat românesc, supuse în legătură cu partea de la miazănoapte de Criş a ducatului bihorean, a primit (după mărturii bizantine) creştinismul sub această formă. El se boteză la Constantinopole şi primi de la împăratul Constantin VII Porphyrogenitul titlul de „patriciu" roman (pe la 950), care se dădea ca distincţie căpeteniilor barbarilor ce intrau în legături federale cu Imperiul. În acelaşi timp, el primi un episcop pentru ţara sa, numit *Ieroteu*. E cel dintîi episcop arătat în părţile Daciei Traiane, după năvălirile ce au trecut pînă atunci peste ea[22].

[22] Const. Porphyrog., *De adm. imp.*, c. 40. Muralt, *Essai de chronographie byzantine*, I, 525. Faptul că Const. Porphyrog., marturul cel mai important pentru năvălirea ungurilor, nu face menţiune de români în părţile ocupate, nu poate fi invocat contra prezenţei lor. Tot aşa el nu menţionează nici pe slovenii din Dacia şi Pannonia, cum nici pe românii din părţile stăpînite de bulgari şi de bizantini la dreapta Dunării. Unde erau atunci românii, dacă lipsa de mărturii contemporane ar fi un argument contra prezenţii lor în părţile stăpînite de unguri, bulgari şi bizantini? Aci, Const. Porphyrog., ca şi alţi scriitori contemporani, nu arată decît popoarele stăpînitoare. După dînsul, pe timpul lui (pe la 950), ungurii se hotărau cu bulgarii „spre răsărit" şi „la Dunăre", iar cu pecenegii (care aveau în stăpînire Moldova cu partea limitrofă a Ţării Româneşti pînă în faţa Silistrei) „spre miazănoapte" *(De adm. imp.* c. 13. c. 40). Aceasta concordă cu mărturiile despre întinderea stăpînirii bulgare la nordul Dunării, unde Ţara Românească şi partea sud-estică a Ardealului (supusă de unguri abia după a. 1000) erau încă în oarecare dependenţă de Bulgaria. Numai astfel, bulgarii puteau fi socotiţi ca vecini răsăriteni ai ungurilor, iar pecenegii hotărîndu-se cu aceştia în Carpaţii nord-estici, ca vecini de miazănoapte, unde ei erau depărtaţi unii de alţii „cale de patru zile" (c. 37). Această distanţă (care concordă cu „trei zile de drum prin păduri" ce tătarii au făcut peste aceiaşi munţi, la năvălirea lor în Ungaria în 1241) nu putea să fie la Dunăre, unde pecenegii se întindeau spre apus pînă la Silistra, iar ungurii spre răsărit pînă la „podul lui Traian" (la Severin). Aci ei erau despărţiţi prin „Bulgaria dincolo (= la nord) de Dunăre", unde distanţa de hotar dintre ţara pecenegilor şi „Bulgaria" (pe uscat) era „cale de jumătate de zi" (c. 37).

Pe cînd în părţile Daciei ocupate de unguri, cu populaţie românească amestecată cu sloveni (care s-au contopit apoi cu românii şi de la care ne-au rămas numeroasele numiri topografice de origină slavă, ca mărturie a existenţei lor de altădată), se constată creştinismul de ritul grec, răspîndit aci înainte de creştinarea ungurilor — în părţile apusene ale ţării ocupate de ei, supuse de mai înainte influenţei occidentale, fu propagat creştinismul de ritul latin. Această formă a creştinismului o îmbrăţişă Ştefan, fiul lui Geiza, din neamul lui Arpad. Geiza, care domnea în Ungaria apuseană, creştinîndu-se prin influenţa soţiei sale, fiica lui Gyla din Ardeal[23], a deschis mai întîi calea misionarilor creştini din Apus. Dar tocmai fiul său Ştefan, căsătorit cu o principesă germană (sora împăratului de apoi Henric III), a dus aceste începuturi la izbîndă. Papa Silvestru II îi trimise coroana regală (1000), cu atributul „apostolatului"[24]. Astfel Ştefan deveni întemeietorul regatului ungar, cu dinastia naţională a Arpazilor (pînă la 1301), şi al bisericei latine în Ungaria, care îl venerează ca sfînt.

Alăturarea regatului ungar de către civilizaţia creştină occidentală era de cea mai mare importanţă pentru dezvoltarea lui în viitor. Sub puternica ocrotire a bisericei catolice, barbarii turanici au ajuns la situaţia ce ei au cîştigat apoi în sistemul statelor europene, care a determinat dezvoltarea lor istorică de pînă acum, favorizată şi prin aşezarea geografică, în mănoasa cîmpie a celui mai însemnat fluviu al Europei centrale.

Ştefan înţelese pe deplin rolul său de rege „apostolic". Cu energia şi devotamentul unui adevărat apostol, el stîrpi păgînismul la poporul său şi aşeză statul său pe

[23] Cf. bibliografia privitoare la soţia lui Geiza, în „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft" 1910, III, 330.

[24] *Hartvici Vita S. Stephani Regis*, ed. Endlicher, *Monumenta Arpadiana*, p. 173 = Florianus I, 45: Crucem insuper ante regi ferendam velut in signum apostolatus misit. Titlul de „rege apostolic" nu e constatat decît mult mai tîrziu.

temeliile tari ale noii credinţe. În acelaşi timp, el căuta să întindă autoritatea bisericei latine şi în părţile cu rit grec din cuprinsul puterei sale. Ducele unguresc Gyla II *(Gyula minor* numit şi *rex Julus)* din Ardeal, unchiul său, ca şi ducele Ahtum din Banat, aderenţi ai bisericei greceşti, împotrivindu-se acţiunei religioase a lui Ştefan ca şi politicei lui de întărire a puterei regale, fură învinşi, iar ţările lor fură supuse direct regelui victorios[25].

Pe lîngă acestea, Ştefan supuse şi un ducat ce se menţinuse pînă atunci în „locuri foarte tari" ale Ardealului (în partea sud-estică), independent de unguri şi în oarecare legături cu statul bulgar, pentru care legături ducele respectiv e numit, în cronicile ungureşti, ca „duce bulgar" (cu nume *Kean* sau *Kaan*, care ar corespunde cu turanicul *Khan* = principe, titlu întrebuinţat şi la vechii bulgari)[26]. Pe teritoriul acestui ducat, supus atunci (după 1002), se găseşte apoi, în cele dintîi documente privitoare la aceste părţi (de la începutul secolului al XIII-lea), „ţara românilor" *(terra Blacorum)* din Ardeal, ca ţinut autonom. Din această parte, tradiţia noastră istorică aduce pe legendarul Negru-Vodă ca descălecător al Ţării Româneşti.

* * *

Cuceririle lui Ştefan cel Sfînt şi organizaţia ce el a dat statului constituit prin dînsul au desăvîrşit întemeierea regatului ungar în întinderea ce a avut de atunci. Acest regat cuprindea Ungaria propriu-zisă, în care au fost încorporate şi teritoriile fostelor ducate din Crişana şi Banat, şi provincia Ardeal sau Transilvania (cu numele mai vechi *terra Ultrasilvana*, ung. *Erdély* = ţara dincolo de pădure), formată din cele două ducate ardeleneşti, ca ţară deosebită a coroanei ungureşti, guvernată de un voievod numit de rege. Croaţia şi Slavonia, unite mai tîrziu cu Ungaria, şi-au păstrat autonomia naţională, ca regat propriu sub suveranitatea regelui Ungariei.

[25] <Cf. izvoarele, *Originile Principatelor Române*, supra vol. I, p. 582 n. 21>.
[26] <Cf. izvoarele, *Ibidem*>.

În cuprinsul regatului ungar, românii locuitori aborigeni în părţile Daciei, fiind supuşi stăpînirii ungureşti, au păstrat totuşi un rest din vechea lor autonomie naţională. Documentele ungureşti din secolul al XIII-lea pînă în al XIV-lea îi arată organizaţi în districte autonome, cu un drept propriu românesc *(antiqua lex districtuum volachicalium)*, recunoscut din vechime *(ab antiquo)*, sub conducători naţionali, numiţi cnezi *(kenezii)* şi voievozi *(voivodae)*.

Cnezii români, după cum îi arată documentele ungureşti, erau conducătorii şi judecătorii naţionali ai satelor româneşti care se bucurau de oarecare autonomie. Ei sînt constataţi mai ales pe teritoriile supuse direct coroanei, mai rar şi pe cele stăpînite de nobili. Pe asemenea teritorii se găsesc şi unele sate cnezeşti ce s-au format pe locuri lăsate cnezilor spre runculire şi colonizare.

Cnezul avea atribuţia să judece pe sătenii săi, să adune dările cuvenite din cuprinsul cnezatului său, şi făcea, cu ceata sa, servicii în oaste, avînd în schimb beneficiul uzufructuar al posesiunei sale „keneziale". Ca stare socială, cnezii români nu se deosebeau mult de poporul lor. Totuşi ei erau în cîtva asimilaţi nobililor: mărturia unui cnez (supus direct regelui) la judecată era echivalentă cu cea a unui nobil; de asemenea amendele şi preţul sîngelui erau la fel.

În regulă generală, jurisdicţia unui cnez se întindea asupra unui sat; dar adeseori se găsesc şi cîte doi sau mai mulţi cnezi într-un sat; uneori un cnez avea mai multe sate sau un teritoriu mai mare sub jurisdicţia sa. Satele cnezeşti din districtele româneşti supuse direct coroanei erau dependente de castelele regale, sub administraţia castelanilor, care luau în primire dările cuvenite de la românii ţinuturilor respective; unde nu erau castele regale, această funcţie se îndeplinea de comitele ţinutului. Darea era de obicei a 50-a parte din turmele de oi, numită *quinquagesima*, pe lîngă un mic cens (trei groşi de la „sesiune", adică de la casa cu locul ce-i aparţinea) şi alte dări mai mărunte (dijmă de la porci şi albine). Cnezii

de pe domeniile regale, confirmați în cnezatul lor, erau scutiți de aceste dări pentru partea lor de pămînt *(mansio)* care de obicei era mai mare. Cnezii aveau dreptul de a se folosi de munca sătenilor pentru cultivarea locului lor, și dreptul de a ține moară; pe lîngă acest beneficiu, ei mai aveau un venit de la judecăți. Jurisdicția cnezească *(iurisdictio Knesii)* era limitată la cauzele mai mărunte, fiind exceptate crimele de furt sau lotrie, de incendiar și omor, a căror judecare era rezervată autorităților regale.

Cnezatul era în general ereditar, transmițîndu-se de la tată la fiu sau fii. Pentru vitejiile lor în războaie, recunoscute în numeroase documente, cnezii primiau adeseori, drept recompensă, cnezatul lor sau alt pămînt ca proprietate alodială, devenind astfel nobili *(nobiles Olahi)*. De asemenea acei cnezi care treceau la catolicism se făceau nobili și proprietari ai cnezatului lor. În acest chip, un mare număr de cnezi români, devenind nobili și catolici, s-au înstrăinat de neamul lor, contopindu-se cu nobilimea ungurească. Dintr-o familie de cnezi români din Țara Hațegului s-a ridicat viteazul oștean Ioan de Huniad, care a devenit voievod al Ardealului și „gubernator (regent) al Ungariei, iar fiul său Matiaș Corvin, cel mai național rege unguresc din perioada postarpadiană; de asemenea Nicolae *Olah* (= Românul) arhiepiscop primat al Ungariei.

Prin asemenea proces de deznaționalizare, românii din regatul ungar au pierdut succesiv pe conducătorii lor naționali, ai căror urmași înstrăinați de neam s-au făcut chiar opresorii lor, pe cînd cnezii rămași credincioși bisericei și naționalității lor străbune au căzut din ce în ce în starea de șerbie[27].

Organizația cnezească a românilor din regatul ungar, unde ea nu se găsește decît în părțile locuite de români, în Ardeal, Banat, Crișana și Maramurăș, cu comitatele vecine din nord-estul Ungariei (unde a trecut și la ruteni), era o veche instituție românească, anterioară cucerirei ungurești. Ea era cea dintîi organizație românească și

[27] (Notă rămasă neindicată. Pe margine, cu creionul, adăugat: *Kemeny*, *Bogdan*, n. N.M.P.).

dincoace de munți înainte de întemeierea principatelor, unde cnezii, constatați ulterior ca judecători sătești sau ca moșneni, se numeau și cu vechea denumire românească „judeci" (din lat. *judex*, *judices*), negreșit numele național mai vechi și al cnezilor români de peste munți, cunoscuți și sub această denumire *(judices vel Kenezii)*. Ea se găsește asemenea și la românii de peste Dunăre.

Prin denumirea sa veche românească, de origine latină, „judecia" sau cnezatul se prezintă ca o instituție străbună, moștenită din epoca romană, o dată cu numele ei latin. Originea ei pleacă probabil de la organizația coloniilor și municipiilor romane, conduse de judeci *(duumviri juri dicundo)*, care organizație națională se va fi păstrat mai mult sau mai puțin sub stăpînirile străine ce s-au succedat, acomodîndu-se noilor împrejurări. Sub influența slavă, care bineînțeles a atins întrucîtva și instituția însăși, vechea denumire românească de „judeci" ai acestor conducători naționali a fost înlocuită cu cea de „cnezi" (din slav. *knęz* = principe)[28].

În unele părți, mai multe cnezate (sate sau teritorii conduse de cnezi) se găsesc unite sub conducerea unui voievod național, alcătuind o „țară". Astfel, în „Țara Maramureșului" *(terra Maramorisiensis)*, de unde au descălecat întemeietorii principatului Moldovei, cum și în alte părți românești din Ungaria, sînt constatați mai mulți cnezi români sub conducerea unui voievod național. De asemenea în „Țara Severinului" *(terra de Zeurino* sau *terra Zeurini)*, Oltenia de azi, găsim în prima jumătate a secolului al XIII-lea, înainte de întemeierea principatului Țării Românești, pe lîngă cnezi, și un voievod, al cărui teritoriu propriu e numit „cnezat" (nu voievodat). Aci denumirea de cnezat, întrebuințată pentru un teritoriu mai mare, compus din mai multe sate, era echivalentă

[28] Ipoteza despre dezvoltarea cnezatului la români, ca instituție veche românească, din organizația coloniilor și municipiilor romane, conduse de *duumviri* (în municipii, *quatuorviri) iuri dicundo*, am expus-o încă în 1900/1 în cursul meu de istoria românilor (litografiat după notele stenografice ale studenților mei) la Universitatea din București. Văzînd-o admisă ulterior și în altă parte, constat aci prioritatea.

cu „judeţ", ca teritoriu supus jurisdicţiei „keneziale" a voievodului, care, pe lîngă cnezatul său propriu, avea şi conducerea celorlalţi cnezi din cuprinsul voievodatului.

Din atare uniuni de cnezate cu un voievod în frunte, probabil ales dintr-o familie de cnezi în care demnitatea voievodatului era ereditară ca şi cnezatul, s-au alcătuit cele dintîi voievodate româneşti dincoace de munţi, constatate în Ţara Românească pe la mijlocul secolului al XIII-lea ca existente de mai înainte; iar voievodatele formate din cnezate au dat naştere celor două principate, cu dinastii de sistem ereditar-electiv, rămas de la vechea organizaţie cnezească-voievodală.

Voievodatul românesc se prezintă ca o instituţie veche naţională, ca şi cnezatul, cu toate că denumirea e slavă. Titlul de „voivod" sau „voevod" (slav. *voievoda* = conducător de oaste, *belli dux*), împrumutat de la slavii vecini sau conlocuitori şi păstrat sub influenţa limbii oficiale sloveneşti (introdusă prin biserică în timpul supremaţiei bulgare), se întrebuinţa la noi pe lîngă vechea denumire românească de „domn", care nume latin s-a păstrat în limba poporului alăturea de voievod, ca şi „judec" sau „jude" alăturea de cnez, menţinîndu-se ca denumire pentru capul statului pînă la înlocuirea sa prin titlul de rege. „Feciori de *domni* din Maramorăş" au descălecat, după cronica lui Ureche, ţara Moldovei. Tradiţia cunoscută cronicarului povestea deci de „domni din Maramorăş", în loc de voievozi. „Şi întru această începătură — zice cronica—au fost domnia ca o căpitănie".

Atare „domni", cu atribuţii de „căpitănie" teritorială, erau şi voievozii români în regatul ungar, cum îi arată documentele ungureşti. Ei se deosebeau de ceea ce era *voievoda* la slavi. Pe cînd acesta avea atribuţii militare, ca conducător de oaste, voievozii români erau capi teritoriali, ca conducători autonomi ai unor uniuni de cnezate, cum îi găsim mai ales în Maramurăş, ca şi în alte părţi ale Ungariei, cu atribuţii administrative şi judecătoreşti, în cîtva şi militare, cum le avea, în măsură mai mare, şi voievodul Transilvaniei ca guvernator regal al provinciei. Din conducători de uniuni de cnezate, aceşti voievozi

teritoriali s-au dezvoltat, în cele din urmă, ca domni suverani în cele două principate, păstrînd vechiul titlu de „voievod", pe lîngă cel de „domn", iar în regatul ungar ei au decăzut pe alocurea la funcţia de cnezi, ca conducători săteşti cu titlul de voievozi, cum sînt constataţi în mai multe cazuri, pînă la dispariţia lor pe la mijlocul secolului al XVI-lea[29].

Aşa fiind, instituţia voievodatului românesc, cu atribuţii analoage cu ale cnezilor în cuprinsul teritoriului respectiv, s-a dezvoltat, cum se pare, din instituţia mai veche a cnezatului sau judeciei, prin formarea de uniuni de cnezate, cu un cnez mai de seamă în frunte, care a primit titlul de voievod. Acest titlu, împrumutat de la slavi, s-a substituit probabil românescului „domn", ca şi titlul de cnez celui de „judec" (primitiv *judece*), şi unul şi altul primind în româneşte altă semnificaţie decît în limbile slave. Astfel, aceste titluri de origine slavă, cu sinonime româneşti, se înfăţişează ca înlocuind vechi denumiri româneşti pentru instituţii naţionale, diferite de cele slave cu acelaşi nume. E o suprapunere slavă pe un strat mai vechi românesc.

După analogia acestei organizaţii vechi, constatată la români, şi dincolo şi dincoace de munţi, în cele dintîi mărturii documentare ce avem despre dînşii, urmează să admitem că de acelaşi fel, mai mult sau mai puţin, vor fi fost şi ducatele sau voievodatele găsite de unguri în Ardeal, Crişana şi Banat, despre care tradiţia istorică ungurească a păstrat amintire. Aceste ţinuturi, împreună cu Ţara Maramurăşului, la nord, şi cu Ţara Severinului la sud-est, cuprinzînd teritoriul colonizaţiei romane în Dacia (între Olt şi Timiş cu părţile transilvane), sînt arătate şi în primele noastre cronici, după vechea tradiţie naţională ca vechiul pămînt românesc de unde au fost descălecate, mai tîrziu partea răsăriteană a Ţării Româneşti şi Moldova.

Ducatele sau voievodatele găsite de unguri în părţile româneşti ocupate de ei, fiind supuse şi desfiinţate, ro-

[29] (Notă rămasă neindicată. Pe margine, cu creionul, adăugat cuvîntul: *Bogdan.* n.N.M.P.).

mânii au continuat să păstreze, sub stăpînirea ungurească, totuşi un rest din vechea lor organizaţie, sub judecii sau cnezii lor săteşti, ca conducători naţionali. În Ţara Maramurăşului, în colţul muntos de la confiniile nord-estice ale Ungariei, cum şi în alte locuri izolate ale regatului, ei au putut să păstreze, ca şi în Ţara Severinului, şi instituţia voievodatului, dezvoltată ca organizaţie naţională înainte de cucerirea ungurească.

Ducatele găsite de unguri în părţile locuite de români fiind astfel de voievodate, formate din uniuni de cnezate fără coeziune mai strînsă între ele, aceste formaţii politice erau cu atît mai puţin în măsură să reziste năvălitorilor pe care nici chiar Imperiul frîncilor nu i-a putut opri să ocupe Pannonia dependentă. Totuşi instituţia voievodatului ca şi cea a cnezatului, pătrunzînd adînc viaţa naţională a poporului românesc, a persistat şi sub stăpînirea ungurească, ca organizaţie românească *ab antiquo* a ţinuturilor cu autonomie naţională.

* * *

Un ţinut românesc autonom, ca şi voievodatele, era „ţara românilor" *(terra Blacorum)* în Ardeal, menţionată în documente din prima jumătate a secolului al XIII-lea, împreună cu „ţara secuilor", ca vecine cu „Ţara Bîrsei" a cavalerilor Teutoni, aduşi aci la 1211 [30]. Din această parte, unde cronicile ungureşti arată ducatul lui „Kean", supus de Ştefan cel Sfînt la începutul secolului al XI-lea, tradiţia noastră istorică aduce pe descălecătorii Ţării Româneşti, cu legendarul Negru-Vodă.

Un asemenea voievod naţional, ca în Ţara Maramurăşului, nu e constatat aci sub stăpînirea ungurească. Dar mărturiile documentelor asupra acestui ţinut, înainte de ivirea voievozilor români dincoace de munţi, sînt prea puţine şi nu ne dau decît numele, cu vaga indicaţie asupra aşezării lui, aşa încît lipsesc date mai precise cu privire la autonomia lui, afară de ceea ce ştim în general despre organizaţia cnezească.

[30] <Cf. *Originile Principatelor Române*, supra vol. I, p. 620 şi n. 60>.

După cît reiese din ştirile ce avem asupra părţilor transilvane, „ţara românilor", cu „pădurea românilor" *(silva Blacorum)*, aşezată la confiniile meridionale, cuprindea teritoriul românesc din Ardeal ce nu aparţinea nobililor ungureşti, sau „ţării secuilor" sau „ţării saşilor" şi a cavalerilor Teutoni (a căror posesiune a fost unită apoi cu ţara saşilor), fiecare din aceste teritorii deosebindu-se prin organizaţia sa proprie. Ca şi Ţara Maramurăşului şi alte districte româneşti autonome, ea era domeniul coroanei, care în anume condiţii putea să dăruească aci pămînturi ca proprietate alodială, sau să le confere ca posesiune feudală, sau să dispună de ele altfel. În acest mod, întinderea ei, mai mare la început, a fost succesiv tot mai redusă, pînă cînd ea a fost desfiinţată ca ţinut autonom, fiind parte cuprinsă în organizaţia comitatelor, parte unită cu alte ţinuturi.

Pe asemenea teritoriu regal, supus la cucerire direct coroanei, numai rar populat de românii şi slovenii găsiţi de unguri, au fost aduse coloniile de secui (aşezaţi în secolul al XI-lea la hotarele răsăritene ca grăniceri) şi de saşi (aduşi în secolul al XII-lea), formînd „ţara secuilor" şi „ţara saşilor" ca părţi autonome ale provinciei transilvane. Tot aşa a fost conferită cavalerilor Teutoni „Ţara Bîrsei", expusă „incursiunilor păgînilor" (cumanilor din Moldova şi partea limitrofă a Ţării Româneşti), din care cauză, „pustie şi nelocuită" *(deserta et inhabitata)*, cum spune diploma de donaţie, ceea ce, bineînţeles, nu poate fi luat în sens literal. Nomenclatura topografică slavo-română ce cavalerii au găsit aci o arată locuită de români şi sloveni (şchiai, românizaţi în cele din urmă), vechii locuitori ai ţării. Restul teritoriului transilvan locuit de români, cît nu aparţinea nobililor sau clerului şi nu era cuprins în organizaţia comitatelor, era „ţara românilor" cum se găseşte la începutul secolului al XIII-lea.

În această ţară a românilor, regele Andrei II (1205—1235) confirmă în 1223 mănăstirei din Cîrţa (pe Olt) o posesiune aşezată între rîurile Arpaş şi Cîrţa în ţara Oltului, care îi fusese conferită mai înainte şi „eximată de la români" *(terram exemptam de Blaccis)*, adică scoasă de

sub dreptul românesc [31]. Tot așa a fost dată prepoziturei din Sibiiu posesiunea Brodnic (*terra Borothnik* sau *possessio Prodnik*), în schimbul satului Cisnădioara, conferit în 1223 mănăstirei din Cîrța, așezate de asemenea în părți românești [32]. În privilegiul lui Andrei II din 1224 pentru sașii transilvani, „începînd de la Orăștia pînă la Baraolt", se acordă acestora dreptul de a folosi „pădurea românilor și pecenegilor" (*silvam Blacorum et Bissenorum*) „în comun cu românii și pecenegii" (*Bisseni* = ung. *Besenyö*) [33]. Această pădure, corespunzînd cu linia Orăștia-Baraolt, indică întinderea țării românilor, așezată între țara sașilor și Alpii transilvani. Aci erau ținuturile românești: Țara Făgărașului (cu munții Făgărașului și munții Perșani), între munți și Olt pînă la sud-vest de Baraolt, hotărîndu-se la răsărit cu Țara Bîrsei a cavalerilor Teutoni; ținutul numit mai tîrziu al Amlașului (cu munții Cibinului), la miazăzi de Sibiiu și Țara Hațegului (cu munții Hațegului și munții Sebeșului), la miazăzi de Orăștia. Aceste ținuturi românești, cuprinzînd laturea de miazănoapte a Alpilor Transilvani (cu munții interiori) pînă la hotarele țării sașilor și Țării Bîrsei formau țara românilor cu teritoriu autonom la începutul secolului al XIII-lea. De ea ținea și pădurea vecină cu țara sașilor, cărora privilegiul din 1224 le acorda dreptul de a o folosi „în comun cu românii și pecenegii".

Pecenegii au stăpînit părțile de la răsărit de Carpați, de la sfîrșitul secolului al IX-lea pînă în a doua jumătate a secolului al XI-lea, cînd i-au înlocuit aci cumanii. De aci, ei au trecut și în Ardeal, unde la 1224 se găseau încă în vecinătate cu țara românilor, fiind constatați și mai pe urmă la nord-est de țara Făgărașului (la Racoși pe Olt, în comitatul Tîrnava Mare, și la Racoșul de sus, în comitatul Odorhei) [34], cum și în comitatele Alba de jos și Trei-Scaune (cu localități numite *Besenyö*). În această vecinătate, ei aveau parte la pădurea numită a „româ-

[31] <Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch*, I, 27—28>.
[32] <*Ibidem*. Cf. *Originile*, supra vol. I. p. 693. n. 27—28>.
[33] <Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *op. cit.*, p. 35: Andreanum>.
[34] (Notă rămasă neindicată. n.N.M.R.).

nilor și pecenegilor", care — vecină cu sașii „de la Orăștia pînă la Baraolt" — era mai ales în cuprinsul țării românilor, stăpînitorii ei de baștină.

Pe atunci, țara românilor din Ardeal se întindea în cîtva și pe laturea de miazăzi a Alpilor Transilvani. În 1233, Bela IV ca coregent al tatălui său Andrei II, care i-a cedat partea răsăriteană a regatului, dăruește comitelui *Corlardus* (Conrad) de Tălmaci „țara Loviștea", de la apa Lotrului (*terram Loysta vocatam, ab aqua Lothur vocata, quae fluit in aquam Olth*), care îi fu confirmată și în 1265 [35]. Această donație dincoace de munți, unită cu posesiunea transilvană Tălmaci (la sud de Sibiiu), era în părțile ce țineau de țara românilor, care pe atunci cuprindea, cum se vede, și laturea meridională a munților pînă pe apa Lotrului, în Oltenia. Asemenea întindere a stăpînirii ungurești dincoace de munți e constatată, cum vom vedea, și la răsărit de Olt, în legătură cu Țara Bîrsei a cavalerilor Teutoni, vecină cu Țara Făgărașului, de unde, după tradiție, a fost descălecată partea răsăriteană a Țării Românești.

În cele următoare, vom căuta să lămurim mai de aproape această descălecare de peste munți, cum și pretențiile ungurești ce au rezultat de aci cu privire „la părțile transalpine" (cum ungurii numeau părțile dincoace de munți), unde cei dintîi voievozi cunoscuți sînt constatați în dependență de regatul ungar.

În asemenea raporturi cu Ungaria, voievozii din Țara Românească aveau în posesiune, ca feud unguresc, și

[35] *Doc.*, I, 127, 325. Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenb.* I, 58, 94—95. Loviștea se numește azi plaiul de miazănoapte al județului Argeș (*Marele Dicționar geografic al României*, IV, 188). Mai înainte însă, sub acest nume se cuprindeau ambele maluri ale Oltului, de la pasul Turnului-Roșiu pînă mai jos de gura Lotrului, care district ținea de județul Argeș, așa încît acesta cuprindea și partea de nord a județului Vîlcea de astăzi (Loviștea oltenească), hotărîndu-se cu județul Gorj. S u l z e r, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, I, pp. 341—342 și harta (Carte der Wallachei). T u n u s l i, *Istoria Țării Românești*, trad. Sion, 171. F o t i n o, *Istoria Daciei*, trad. Sion, III, 160—161, 173—174.

unele părţi ale ţării românilor din Ardeal. Aşa Ţara Haţegului „cu apartenenţele ei“ se găseşte la 1247 (cînd prima dată ea apare în documente, sub numele *terra Harszoc*, mai tîrziu *Hattzok*, *Hatzek*, *Hatzag*), în posesiunea voievodului din Ţara Severinului, în schimbul unui tribut; iar apoi fiind retrasă voievodului român, învinuit de „infidelitate“, ea fu unită cu comitatele transilvane, sub un comite de Haţeg (constatat prima dată la 1276). Totuşi românii din această parte au mai păstrat autonomia lor sub cnezi naţionali, care aci foarte mulţi deveniră pe urmă nobili. Tot aşa Ţara Făgăraşului şi ţinutul Amlaşului, părţi constatate în secolul al XIII-lea în stăpînirea ungurilor, se află apoi (în secolul al XIV-lea şi al XV-lea) în posesiunea domnilor Ţării Româneşti, ca feud unguresc cu titlul de ducat; iar după ce le-au fost retrase acestora, în urma legăturilor de vasalitate cu Imperiul otoman, ele au fost unite cu ţinuturile săseşti. Aşa s-a desfiinţat „ţara românilor“ din Ardeal.

Districtele româneşti autonome ce alcătuiau odinioară vechea ţară a românilor, bucurîndu-se de vechile drepturi ce le erau recunoscute, se află reprezentate şi în adunarea provincială a Transilvaniei. La adunarea ce Andrei III (1290—1301), ultimul rege arpadian, ţinu în 1291 la Alba-Iulia, unde s-a cercetat şi o chestiune de proprietate în Ţara Făgăraşului, prima adunare provincială constatată pînă atunci în Ardeal, iau parte „nobilii, saşii, secuii şi *românii* din părţile transilvane“; iar regele dă hotărîrea, după ce a ascultat pe reprezentanţii acestor patru naţiuni ale ţării [36].

Cînd Ţara Făgăraşului, care la 1291 era încă un ţinut autonom al Transilvaniei, apare apoi iarăşi în documente, ea se găseşte în posesiunea domnilor Ţării Româneşti ca feud unguresc.

* * *

Ce priveşte starea românilor din părţile răsăritene ale Ungariei (Banat, Crişana, şi Maramurăş), mărturiile documentelor asupra ţinuturilor româneşti de aci încep, cu privire la români, abia din secolul al XIV-lea.

[36] <Zimmermann-Werner, *op. cit.*, p. 177>.

Ele arată, mai ales în Banat şi Maramurăş, cum şi mai rar în comitatele intermediare limitrofe cu Ardealul şi Maramurăşul, „sate româneşti“ *(villae olachales)*, conduse de cnezi, şi „districte româneşti“ *(districtus volachicales)* cu „drept românesc“ *(jus volachie* sau *antiqua lex districtuum volachicalium)* şi cu „adunarea lor“ autonomă în „scaune româneşti“ judiciare *(sedium volachicalium congregatio generalis)*, libertăţi folosite „din vechime“ *(ab antiquo)*. Ca şi în Ardeal, mai mulţi cnezi din Banat şi Maramurăş, cum şi din alte părţi româneşti ale Ungariei, devenind nobili, primesc cnezatul lor sau alte sate româneşti ca proprietate alodială, ieşind astfel din organizaţia românească autonomă.

În Maramurăş, cnezatele româneşti erau unite sub conducerea unui voievod, numit „voievodul românilor din Maramurăş“. El se alegea de cnezii ţinutului dintr-o familie în care demnitatea voievodatului se prezintă ca ereditară, şi trebuia să fie confirmat sau recunoscut de rege. Atribuţiile lui erau administrative şi judecătoreşti, avînd să îndeplinească funcţiile fiscale şi supraveghetoare ce reveneau castelanului în alte părţi, să judece pe cnezii din cuprinsul voievodatului său şi să procure contingentul cerut pentru oaste. În schimbul acestor îndatoriri, el avea beneficiul posesiunii mai multor sate, pe lîngă alte venituri de la cnezatele de sub conducerea sa.

Instituţia voievodatului în Maramurăş e constatată abia din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Cel dintîi voievod român cunoscut aci e Bogdan, întemeietorul principatului Moldovei. Înainte de dînsul, se citează un *Nicolae voievod fiul lui Mauriţiu*, constatat în 1303 ca „comite de Ugocea şi Maramurăş“, iar în 1299 numai cu titlul de voievod, cînd e numit cel dintîi între baronii regatului [37]. Acesta nu era voievod al Maramurăşului, pe lîngă comite al ţinutului, cum s-a admis de mai mulţi istorici, atît

[37] *Monumenta Hung. hist. Diplom.*, X, 202, a. 1299. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, VIII, 1, 147, a. 1303.

români cît şi streini. El a fost în două rînduri voievod al Transilvaniei (constatat la 1277 şi 1315—1318), iar între acestea avea titlul de voievod (onorific). Fiind voievod onorific el a fost numit în funcţia de comite de Ugocea şi Maramurăş, cum se găseşte la 1303, cum şi la 1319 (comite de Maramurăş), cînd iarăşi era voievod onorific [38]. Deci el nu are nimic a face cu voievodatul românilor din Maramurăş, precum nici fiul său Ştefan, constatat în 1326 ca „comite de Maramurăş", fără titlul de voievod ce avea tatăl său [39].

Pe *Bogdan* îl întîlnim mai întîi la 1343 ca „fost voievod de Maramurăş" *(quondam woyvoda de Maramarosio)*, calificat de „infidel" regelui *(noster infidelis)*, precum este arătat şi la 1349 *(Bogdan quondam voyvodae nostri infidelis notorii)*, cînd nepotul său de frate *Ioan fiul lui Iuga*, era „voievodul românilor din Maramurăş" *(voyvoda Olacorum de Maramorisio)*. Lui Ioan i-a urmat în voievodat *Bogdan*, vărul său *(patruelis)*, constatat la 1353 ca „voievod", pe cînd Ioan e numit numai cu calificativul de „român" *(Stephani et Iohannis Olachorum, filiorum Ige similiter Olachy)*. Acest Bogdan era negreşit fiul fostului voievod Bogdan, unchiul *(patruus)* lui Ioan. El va fi obţinut voievodatul în virtutea dreptului de moştenire, împăcîndu-se cu regele în urma conflictului pentru care tatăl său fusese declarat „infidel notoriu". În cele din urmă, „Bogdan şi fiii săi" trecînd în Moldova (pe la 1359), voievodatul fu încredinţat lui *Ştefan fiul lui Iuga*, fratele fostului voievod Ioan, constatat la 1360 ca „voievod al Maramurăşului" *(Stephanus filius Ige, voivoda noster Maramorusyensis)*.

[38] W e r t n e r, *Die Wojwoden Siebenbürgens*, „Archiv des Vereines f. siebenb. Landeskunde" N.F. XXVIII (1898), pp. 60, 72. XXIX (1899), pp. 120, 138.

[39] Z i m m e r m a n n-W e r n e r, *Urkundenbuch z. Gesch. d. Sachsen in Siebenb.* I, 407. M i h á l y i, *Diplome Maramureşene din secolul XIV şi XV* (1900), de unde luăm datele următoare, cuprinde cea mai completă colecţie de documente privitoare la românii din Maramurăş (cu comitatele vecine din nord-estul Ungariei) şi voievozii lor. Nicolae şi Ştefan nefiind dintre aceştia, documentele respective nu sînt trecute aci.

Toţi aceşti voievozi aparţineau aceleiaşi familii, în care demnitatea voievodatului era, cum se vede, ereditară. Ei aveau mai multe sate ca proprietăţi moştenite, ca şi nobilii, nu ca posesiuni „keneziale". Aceste sate, care altădată vor fi format un cnezat al voievodului, au devenit proprietatea acestuia negreşit înainte de Bogdan şi fratele său Iuga, care le-au moştenit. Bogdan, fost voievod de Maramurăş înainte de 1343, mort ca domn al Moldovei (după anii de domnie din cronicile moldoveneşti) pe la 1365 [40] şi născut pe la 1300, urmează deci că era fiu de voievod, ca şi fratele său Iuga, tatăl voievozilor Ioan şi Ştefan (Iuga însuşi nu e constatat ca voievod).

Ca ţinut autonom sub conducerea unui voievod naţional, ţara Maramurăşului era socotită ca parte a regatului deosebită de Ungaria propriu-zisă. Într-un document din 1336, dat de capitulul din Agria (de care dioceză ţinea populaţia catolică a comitatului), se face menţiune de „o cale publică ce duce din Maramurăş în Ungaria" *(de Maramorusio versus Hungariam)*. Aceasta arată că pe atunci Maramurăşul, ca ţinut autonom sub un voievod român, pe lîngă un comite unguresc ca funcţionar regal, încă nu era aşa unit cu Ungaria proprie încît să fie socotit ca un comitat al ei, cum se găseşte mai pe urmă.

Dinainte de secolul al XIV-lea nu sînt cunoscute decît prea puţine documente despre acest ţinut, începînd de la 1199, din care numai patru ne dau oarecari informaţii, celelalte neavînd decît numele, unul cu menţiunea unei vînători făcute în munţii lui. În acest interval de un secol, Maramurăşul nu e arătat ca fiind comitat, ci numai domeniu regal (1231) [41]. Din două documente din 1299, mai aflăm că el aparţinea bisericeşte de mai înainte diocezei transilvane şi a fost supus pe nedrept episcopatului de

[40] Din împrejurarea că Bogdan e numit la 1343 şi 1349 *quondam voyvoda* nu se poate deduce că el era pe atunci mort; în acest înţeles, cuvîntul *quondam* se pune înaintea numelui, nu a titlului. De altminterea, la 1349 el este arătat ca făcînd încă de curînd *(nuperrime)* acte de rebeliune. La 1353, cînd fiul său e constatat ca voievod, el nu putea să ocupe această demnitate, fiind sub *nota infidelitatis*.

[41] *Monum. Hung. hist. Diplom.*, XI, 231 (Bunea, 158).

Agria [42] ceea ce indică legături mai apropiate cu Ardealul decît cu Ungaria. Şi cel dintîi comite al Maramurăşului, constatat la 1303 (acelaşi şi la 1319), era un fost voievod al Transilvaniei, căruia îi urmează fiul său. Această legătură cu Ardealul continua încă la 1349—1350, cînd Andrei fiul lui Latzk era „comite al secuilor, al Braşovului, al Bistriţei şi al Maramurăşului", ţinuturi unite sub conducerea lui, cu însărcinarea de a apăra confiniile răsăritene ale regatului contra tătarilor din Moldova.

Înfiinţarea comitatului de Maramurăş la începutul secolului al XIV-lea, unde pînă atunci nu era decît voievodatul românilor ca organizaţie autonomă a ţinutului încorporat la regat ca domeniu regal, a urmat după aşezarea coloniilor de unguri şi saşi, constatate de la începutul secolului al XIV-lea ca „oaspeţi" *(hospitum nostrorum fidelium de Maramorusio Saxonum et Hungarorum)* [43]. Aceasta, ca şi restricţia ce noul rege Ludovic (1342—1382) va fi impus voievodului în noile împrejurări prin reducerea autonomiei, pare să fi fost cauza principală, de la care a plecat conflictul lui Bogdan cu regele (între 1342 şi 1349), conflict care în cele din urmă, pe lîngă alte motive, a determinat trecerea lui în Moldova.

Ultimii voievozi de Maramurăş au fost fraţii *Balc* şi *Drag*, fiii lui *Sas Voievod*, constataţi amîndoi împreună (1365—1397) ca „voievozi" sau ca „voievozi şi comiţi de Maramurăş", uneori şi „comiţi de Satmar", sau „de Ugocea", sau „ai secuilor".

Aceştia nu aparţineau vechii familii de voievozi maramureşeni. Ei erau nepoţii lui *Dragoş-Vodă*, pe care cronicile moldoveneşti, punîndu-l cu fiul său Sas, în lista domnilor, înainte de Bogdan, îl numesc ca descălecător al ţării Moldovei, venit din Maramurăş (cu autorizaţia regelui Ungariei, cum spune o versiune a vechii cronici a ţării). Ei au fost înlăturaţi de la succesiune în voievodatul moldovenesc de către Bogdan, voievodul românilor din Maramurăş, care a luat în stăpînire ţara descălecată de români maramureşeni şi a întemeiat aci un stat independent. După ce voievodatul descălecat de Dragoş, rămas în dependenţă de Ungaria, a fost ocupat de Bogdan, în contrarietate cu regele, fiii lui Sas, nevoiţi să părăsească moştenirea părintească în Moldova, s-au reîntors în Maramurăş, unde regele le conferi în 1365 posesiunile confiscate de la Bogdan şi fiii săi, cu voievodatul Maramurăşului, dat fraţilor mai mari Balc şi Drag. Aceşti ultimi voievozi, numiţi apoi şi comiţi ai comitatului, nu erau aleşi de cnezii ţinutului, ci au fost numiţi de rege, care le-a conferit voievodatul cu posesiunile fostului voievod, drept recompensă pentru credinţa lor.

[42] *Doc.*, I, 540, 541. Cf. *ibidem*, p. 552. Mihályi, p. 1, a. 1300.
[43] Mihályi, p. 4, a. 1300; p. 9, a. 1329.

Moşul lor Dragoş nu e constatat prin documente, nici ca voievod în Moldova, nici ca tată al lui Sas, cum îl prezintă cronicile moldoveneşti; dar mărturie acestora (cu ştiri ulterioare ce se confirmă în general) are toată probabilitatea. Din trei Dragoş ce documentele ungureşti arată în Maramurăş înainte de înfiinţarea voievodatului moldovenesc, cel care ar putea fi descălecătorul cunoscut cronicilor este *Dragoş Românul*, constatat la 1336, împreună cu fratele său Drag, „servienţi" (=vasali) ai regelui, ca proprietari ai moşiei Bedeu în Maramurăş[44]. Pe urmă găsindu-se menţionaţi aci numai fratele său Drag, cu titlul de „comite" (1355), apoi fiul acestuia (1385), e probabil că acest Drag a trecut în Moldova. În sprijinul acestei ipoteze (emisă de Mihályi meritosul editor al *Diplomelor Maramureşene*) vine şi faptul că posesiunile Teceu şi Cîmpulung, vecine cu Bedeu, se găsesc între moşiile fiilor lui Sas ce nu fusese ale lui Bogdan, deci ca posesiuni ale familiei lor [45].

Cu voievozii Balc şi Drag, în acelaşi timp şi comiţi ai Maramurăşului, care la 1402 nu mai erau în viaţă apune instituţia voievodatului românesc din Maramurăş ca organizaţie autonomă, din care nu mai rămîneau decît cnezate subordonate autorităţii comitelui sau castelanului regal de Hust.

[44] Mihályi, p. 13, 15 n.2.
[45] Mihályi, p. 13, 89, 117.

Voievozii români sînt constataţi, în secolul al XIV-lea, şi în comitatul Bereg, vecin cu Ţara Maramureşului. Un act din 1364 arată că se recunoştea „comunităţii românilor din comitatul Bereg" dreptul de a avea un voievod al lor, „ca şi alţi români din Maramureş şi în alte părţi ale regatului". În ţinutul Craina (la miazănoapte de Tisa superioară), dependent de castelul regal Muncaci, instituţia voievodatului se găseşte, la comunitatea satelor româneşti (*possessiones valachales*) de acolo, încă la sfîrşitul secolului al XV-lea (a. 1493) ca „libertate folosită întotdeauna din vechime, de cînd oamenii ţineau minte" (*semper ab antiquo, quo memoria hominum comprehenderet, tali libertati usi fuissent*) [46].

Şi în comitatul Bihorului întîlnim, în secolul al XIV-lea şi al XV-lea, voievozi români: la 1326, un *Negul woywoda*, cu domiciliul la Hudus (Hodoş) [47]; la 1363, un „voievod de Beiuş" (*Iwan waywoda de Bulenus*); la 1410, voievodul şi cnezii din ţinutul Beiuşului (*Petrus vaida ac universi Kenezii et iurati de pertinentiis eiusdem Belenes*) judecă un proces dintre cîţiva români [48].

Alţi voievozi se găsesc în diferite părţi româneşti ale regatului (Ardeal, Banat şi părţile nord-estice ale Ungariei), avînd posesiuni „keneziale" ca conducători de sate, iar nu de ţinuturi cu mai multe cnezate subordonate, ca cei din Maramureş şi alţii. Aceşti voievozi săteşti, deosebiţi de cei teritoriali, nu erau decît cnezi cu titlul de voievozi, care titlu le-a rămas probabil de la voievozii teritoriali ce fusese mai înainte în acele părţi, sau ca unor descendenţi din atare voievozi. Ca şi cnezii, ei se găsesc mai ales pe domeniile regale, dar şi pe proprietăţi de ale nobililor, ca conducători ai românilor din satele respective. Aşa îi întîlnim mai adeseori în documente din secolul al XIV-lea pînă la jumătatea celui de-al XVI-lea. Încă din 1547 se află un voievod al românilor din Abrud [49], ca ultim reprezentant al instituţiei voievodatului românesc în regatul ungar, care în această parte muntoasă şi-a prelungit pînă atunci fiinţa, redusă la atribuţiile unor cnezi săteşti, de la ceea ce erau voievozii teritoriali de altădată [50].

Instituţia românească a cnezatului şi voievodatului, ca organizaţie autonomă a românilor în regatul ungar, cu drept propriu românesc şi cu autonomie judiciară şi administrativă a districtelor româneşti, reprezentate prin adunările lor, libertăţi „folosite din vechime, de cînd oamenii ţineau minte", cum afirmă înseşi documentele ungureşti, se găseşte răspîndită peste tot pămîntul romănesc de sub stăpînirea ungurească, de la Alpii Transilvani pînă la Tisa şi pînă în munţii Maramureşului. Cele mai multe mărturii documentare sînt însă din Ardeal, mai ales comitatul Hunedoarei (cu Ţara Haţegului) şi Ţara Făgăraşului, ca şi din Banat, mai ales comitatul Caraş-Severinului, şi din Ţara Maramureşului. Acestea erau cele mai însemnate centre ale vieţii autonome româneşti în regatul ungar. Aci se găsesc şi cei mai mulţi nobili români, descendenţi de cnezi şi voievozi nobilitaţi, care s-au contopit apoi cu nobilimea ungurească, înstrăinîndu-se astfel de neamul lor. Asemenea nobili români întîlnim şi în celelalte comitate româneşti sau cu populaţie mixtă, din Ardeal, pînă la Tisa, cu părţile de la miazănoapte vecine cu Maramureşul, pe unde se află cnezi şi voievozi români [51].

Cu astfel de autonomie naţională, unită cu drepturi politice, românii se găsesc în regatul ungar, atît sub dinastia Arpazilor, cît şi sub regii următori. Această autonomie, recunoscută lor din vechime, iar nu acordată prin privilegii, ca drepturile şi libertăţile celorlalte naţiuni, venite sau aduse după cucerirea ungurească, a fost în cele din urmă din ce în ce mai redusă, pînă cînd ea dispăru cu totul. După dezmembrarea regatului (1526), românii din principatul Transilvaniei, sub regimul fai-

---

[46] (Notă rămasă neindicată, n.N.M.P.).
[47] <H u r m u z a k i-D e n s u ş i a n u, *Doc.*, I, 598>.
[48] <*Ibidem*, I, 2, p. 75; cf. şi I, 1 p. 304>.
[49] K e m é n y, *Új Magyar Muzeum*, II (1854), 130.
[50] (Notă rămasă neindicată. Pe margine, cu creionul, adăugat cuvîntul: *Bogdan*, n.N.M.P.).
[51] (Notă rămasă neindicată, n.N.M.P.).

moasei *Unio trium nationum*, încheiată în 1437 între nobilii ungureşti, secui şi saşi ca naţiuni privilegiate, se găsesc lipsiţi de orice drepturi politice naţionale, fiind reduşi la starea de iobăgie deplină.

Decadenţa politică a românilor de peste munţi, cu pierderea autonomiei naţionale ce ei au putut să mai păstreze şi să dezvolte după cucerirea ungurească, era rezultatul fatal al decăderii lor sociale şi economice, căşunată prin deznaţionalizarea succesivă a voievozilor şi cnezilor români deveniţi nobili şi catolici, care au sporit rîndurile nobilimii ungureşti, şi prin căderea consecutivă în şerbie a cnezilor rămaşi credincioşi bisericii şi naţionalităţii lor. Acest proces, care se manifestă sub regii postarpadien şi ajunge la ultimele consecuenţe sub principii transilvani, efect funest al regimului de opresiune practicat în condiţiile politice şi confesionale ale acelor timpuri, a îndeplinit aservirea desăvîrşită a poporului românesc sub stăpînirea ungurească.

BIBLIOGRAFIE

Regino, *Chronicon*, MG. SS. I.
Annales Fuldenses, MG. SS. I.
Annales Hildesheimenses, *ibid.*, III.
Annales Altahenses, *ibid.*, XX.
Constantin Porphyrog. } *Script. hist. Byz.*
Leon Filosoful } *Script. hist. Byz.*
Nestor, *Chronica*, ed. Miklosich.
Anonymus Belae regis Hung. notarius, Schwandtner. *Script. rer. Hung.*, I. Endlicher, *Mon. Arpadiana*. Florianus, *Hist. Hungaricae Fontes domestici* I, ed. Acad. Ung. cu facsimil.
Kéza (sec. XIII), Schwandtner I, Endlicher, Florianus II.
Chronicon pictum (cuprins în cronica lui Thurocz, Schwandtner I), ed. Florianus II. Sub titlul *Marci Chronicon*, ed. Toldy.
Chronicon Dubnicense, Flor. II.
Chronicon Budense, Podhradczky.
Chronicon Posoniense ş.a. cronici mai mici, Florianus IV.
Vita S. Stephani, Endlicher, Flor. I.
Vita S. Gerardi, Endlicher
Roesler, *Rom. Stud.*, 1871.

Xenopol, *Teoria lui Roesler*, 1884.
Onciul, *Teoria lui Roesler*, „Conv. lit.", 1885.
Idem, *Originile Principatelor Române*, 1899.
Idem, *Tradiţia istorică în chestiunea originilor rom.*, „Anal. Acad. Rom.", 1907.
Rohonyi, *A honfoglalás*, 1895.
Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*, 1877.
Idem, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, 1883.
Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, 1880.
Idem, *Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage*, 1886.
Idem, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, 1882.
Büdinger, *Gesch. Oest.*, I.
Huber, *Gesch. Oest.*, I.
Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen*, 1882.
Documente privitoare la istoria rom., vol. I—II.
Zimmermann, Werner şi Müller, *Urkundenb. z. Gesch. d. Deutschen in Siebenb.*
Kemény, *Ueber die ehemaligen Knesen u. Knesiate der Walachen in Siebenb.*, „Magazin f. Gesch. Siebenb". 1846 (II).
Solyom-Fekete, *Date privitoare la istoria cneziatelor române*, trad. de P. Dulfu, „Revista p. ist. arheol. şi filol.", 1885 (V)
Hunfalvy, *Die Rum. u. ihre Ansprüche.*
Pič, *op. cit.*
Onciul, *Orig. Principatelor Române*, 1899 şi *Zur. Gesch. der Rum. in Marmarosch.*, „Rum. Revue", 1890.
Bogdan, *Despre cnezii români*. „Anal. Acad. Rom.", 1903. *Originea voevodatului la români*, „Anal. Acad. Rom.," 1902.
R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, 1907.
Mihályi, *Documente Maramureşene.*
Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria* (şi ed. franceză).
Bunea, *Incercare de istoria românilor pînă la 1382.*

PLANUL LUCRĂRII

Partea I

Stăpînirea ungurească pînă la întemeierea principatelor româneşti.

Partea a II-a

Relaţiile principatelor româneşti cu regatul ungar pînă la 1526

Partea a III-a

Principatele româneşti şi principatul Transilvaniei.

Partea a IV-a

Imperiul Habsburgilor şi românii.

COMENTARII

STUDIILE LUI D. ONCIUL

Dragoş şi Bogdan fundatorii principatului moldovenesc

(vol. I. pp. 89—130)

Publicat în „Convorbiri literare", XVIII (1884), nr. 7, 1 oct., pp. 253—262 şi nr. 8, 1 nov., pp. 304—319; cf. şi erata, *ibidem*, pp. 340 şi 424. Reproducere în D. Onciul, *Opere complete*, ed. A. Sacerdoţeanu, I, Bucureşti, 1946, pp. 52—87.

Prin această lucrare Onciul face exegeza izvoarelor istorice privitoare la începuturile statului moldovean, dar izvoarele cunoscute atunci erau puţine şi în ediţii necorespunzătoare exigenţei ştiinţifice. Din aceste cauze el a putut ajunge la unele încheieri care nu mai pot fi menţinute, dar, pentru prima dată, a făcut şi demonstraţii care au rămas un bun cîştigat. În esenţă rămîn valabile aceste constatări:

1. Existenţa românilor în Moldova mult înainte de întemeierea statului, atît lîngă Halici cît şi pe sub munte ajungînd pînă la Marea Neagră, după mărturiile lui Cinnamus şi Nicetas Choniates. Bolohovenii atestaţi de documente sînt şi ei români.

2. Între Bizanţ, în timpul lui Manuil Comnen, şi locuitorii Moldovei erau relaţii amicale, iar mai tîrziu a existat o oarecare dependenţă faţă de imperiul Asaneştilor.

3. Întemeierea statului moldovean are loc ca urmare a luptelor duse de români împotriva tătarilor (1342—1349). Verificînd şi confruntînd datele furnizate de izvoarele istorice interne şi externe se identifică Laslău, craiul din cronica moldo-rusă, cu Lackfi, voievodul Ardealului, după Onciul Andrei Lackfi. Voievodatul acestuia (1355—1359) nu corespunde datei stabilite de Onciul, căci astăzi noi cunoaştem înaintea acestuia ca voievod al Transilvaniei

și pe fratele său Ștefan Lackfi (1344—1350). Rămîne însă posibilă ecuația: Lackfi-Laslău, asupra căreia Onciul va reveni.

4. Dragoș, voievod maramureșean în serviciul regelui unguresc, rămîne legat de întemeierea țării Moldovei, el fiind „începătorul", dar temeinic nu se poate vorbi decît despre Bogdan, conducător al emigrării românilor din Maramureș „complinitorul întemeierii". Cu acest prilej Onciul înlătură fabula lui J. Chr. Engel despre o emigrație românească din Peninsula Balcanică în Maramureș.

Sînt însă și alte chestiuni interesante și larg discutate de Onciul, dar concluziile la care a ajuns el nu mai sînt corespunzătoare, anume:

1. Nu crede că în Moldova a fost colonizare romană. Se vede aici influența lui J. Jung și B. P. Hasdeu, care vorbesc de colonizare romană intensă numai în vestul Daciei, dar și a lui Roesler cu privire la vechimea românilor în Moldova. În locul acesteia pune o emigrare românească al cărei început s-ar datora decăderii dominației pecenege în timp ce pătrunderea cumanilor era lentă (secolul al XI-lea). Emigrarea pornește din Maramureș (secolul al XII-lea) pe care o concepe ca un descălecat, dar și din Țara Românească și „poate" de peste Dunăre, de la Asanești.

Nu se poate obiecta împotriva emigrației în sine. Dar Onciul aici nu a văzut just procesul acestei emigrări, fiindcă nu este posibil să se admită o succesiune de dominatori (pecenegi-cumani-tătari) fără să se țină seama de o populație de continuitate, problemă pe care el însuși a demonstrat-o ulterior. Pe de altă parte, este greu de admis o emigrare masivă în timpul dominației pecenege, cumane și tătare fără a demonstra mai întîi ce raporturi puteau fi între acești români migratori și dominatorii lor. De altfel pecenegii au fost și în Transilvania și documentele din secolul al XIII-lea arată că sînt în coabitare cu românii *(Sylva Blacorum et Bissenorum)*. În orice caz nu sînt motive să credem într-o emigrare românească din Ardeal și din Maramureș înainte de instaurarea stă-

pînirii ungurești, care știm că nu se încheie decît la începutul secolului al XIII-lea.

În legătură cu această problemă esențială facem o observație. Onciul n-a dus pînă la sfîrșit interpretarea pasajului din Pachymeres despre vlahii de la Constantinopol la Vizya, folosit de Engel pentru dezvoltarea teoriei sale, dar respins de Pič (*Abstammung der Rumänen*, p. 60: *„sein Bericht klingt höchst unglaubwürdig"*), pentru că arată totodată originea lor mongolă. Aluzia lui Pachymeres (II, p. 59) că s-ar putea lega prietenie între tătari (sciți) și vlahii din cauza vieții asemănătoare „și poate a originii lor comune" credem că are un substrat istoric. Este cert că Pachymeres a observat bine asemănarea de viață de tip nomad a păstorilor vlahi, dar dubitativul „poate" arată că în privința originii lor nu este sigur. La Bizanț se cunoștea originea lor romană, pe care o consemnase și Cecaumenos (secolul al XI-lea). Mai mult, și Cinnamus vorbind despre această origine scria că „se spune" (λέγονται) a fi coloniști din Italia. Aici nu este opoziție și deducem că, pe de o parte, ținînd seama de existența imperiului Asaneștilor, *acum* sub dinastia tătară, iar pe de alta, de existența unor vlahi nord-dunăreni sub dominație tătară, cronicarul bizantin a ținut să nu lase la o parte această situație și a rezolvat-o prin „poate". Informația devine astfel prețioasă, deoarece arată starea politică și etnică (română) din regiunea viitoarei Moldove în vremea lui Pachymeres (1241—1310), perioadă pentru care avem foarte puține informații istorice.

2. Onciul crede că instituția cneziatului este adusă de bolohoveni din Ungaria și din Ardeal, unde se constată documentată mai întîi. După el cneziatul ar fi o formă de proprietate de origine prefeudală, ceea ce ne vine greu a crede. În această privință nu cea dintîi „documentare" are importanță, ci să cunoaștem originea și dezvoltarea instituției în sine. Termenul tehnic cnez duce originea în vremea coabitării româno-slave. Indiferent de originea apelativului, el apare la mai multe neamuri slave, inclusiv la ruși *(cneaz)*, și este sigur că și ungurii l-au găsit în Pannonia cînd au ocupat țara. Inițial, și numai pentru

noi, este un dublet pentru *voievod*, crede Onciul; însă Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la români*, Bucureşti 1902, şi *Despre cnejii români*, Bucureşti 1908, a demonstrat că între aceste instituţii sînt deosebiri esenţiale care explică dubletele latino-slave *jude-cnez* şi *domn-voievod*. De altfel, problema bolohovenilor este încă în discuţie şi sînt motive serioase să fie consideraţi autohtoni slavizaţi ulterior secolului al XV-lea.

3. Nu se mai poate discuta principatul bîrlădean al lui Ivanco Rostislavici, nu atît pentru diploma din 1134 bănuită a fi falsificată, cît pentru faptul că nici un alt izvor istoric nu vorbeşte de „principate" slave în regiunea Moldovei. De altfel, fals este şi hrisovul lui Caliman Asan (1241—1245) în care Onciul vede prima menţiune a Moldovlahiei.

4. Înrudirile dintre Dragoş şi Bogdan, aşa cum Onciul le prezintă aici, au căzut din pricina altor izvoare cunoscute ulterior. Mai tîrziu el însuşi îşi revizuieşte poziţia şi părăseşte identitatea Giula-Sas.

Este adevărat că avem puţine mărturii istorice despre „vlahi" în Moldova înainte de secolul al XIV-lea, dar nu se poate aduce nici un argument împotriva existenţei lor mai vechi. Dimpotrivă, dacă ţinem seama că primele organizaţii politice din Moldova apar la fel ca în alte părţi, cu juzi şi cnezi şi cu „ţări", tot aşa de distincte ca în Transilvania şi Ţara Românească, e de presupus că nu sînt altceva decît formaţiuni social-politice locale străvechi. Dacă am admite numai migraţiuni din Maramureş în secolul al XIV-lea, acestea în nici un caz nu puteau fi aşa de generalizate — în mai puţin de cincizeci de ani — pe un teritoriu mai întins decît Transilvania însăşi, care să ducă la formarea unui stat atît de puternic, cum apare Moldova la sfîrşitul acestui secol.

Din punct de vedere factologic Onciul a pus problema şi a început defrişarea terenului în chip fericit. Dar, dincolo de litera izvorului istoric, neţinînd seama de condiţiile materiale locale şi de forţele interne care au dus la schimbările politice şi sociale din această parte a ţării noastre, el nu a putut ajunge la lămuriri definitive.

Cu toate acestea, studiul lui Onciul rămîne fundamental prin poziţia critică pe care o are faţă de izvoarele istorice cunoscute şi prin eforturile depuse ca să descifreze taina întemeierii Moldovei. Astăzi sîntem în măsură să o cunoaştem mai bine atît prin lucrările ulterioare ale lui Onciul însuşi, care apar în volumul de faţă, cît şi ale altora.

Privire critică asupra principalelor ipoteze în această chestiune la St. Ştefănescu, *„Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească*, în „Studii", XII (1959), nr. 6, pp. 35—52, iar pentru problema în sine A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica", XI (1965), pp. 219—235.

Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană de A.D. Xenopol. Dare de seamă critică

(vol. I. pp. 131—260)

Publicat în „Convorbiri literare", XIX (1885), nr. 1, 1 aprilie, pp. 60—80; nr. 2, 1 mai, pp. 174—187; nr. 3, 1 iunie, pp. 255—278; nr. 4, 1 iulie, pp. 327—348; nr. 5, 1 august, pp. 424—439 şi nr. 7, 1 octombrie, pp. 589—602.

Studiul lui Onciul priveşte lucrarea *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinţei românilor în Dacia Traiană*, de A. D. Xenopol... Iaşi, Tipografia naţională, 1884, 300 p. Paralel cu ed. de la Iaşi, Xenopol a tipărit şi la Bucureşti, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", I (1882), pp. 409—418; II (1883), pp. 83—139, 202—213; III (1884), pp. 111—127, 289—297 şi IV (1885), pp. 545—600. Între cele două ediţii sînt modificări în introducere (sp. ex. pasajul citat din Hurmuzaki, „Rev.", I, pp. 409—410, e cu totul altul în ed. Iaşi, p. 6) şi schimbări lexicale de mică importanţă şi cu citate în plus, sp. ex. Jireček este în „Rev"., I, 413 şi omis în ed. Iaşi, p. 13. Lambrior e citat numai în ed. Iaşi, p. 6. Lucrarea a avut imediat şi o ed. franceză: *Une énigme historique. Les Roumains*

au moyen âge, par A. D. Xénopol, Paris, Ernest Leroux, 1885, 238 p. Între ed. românească și cea franceză sînt mici deosebiri stilistice, în cea românească figurînd multe pasaje din lucrările citate; introducerea însă e modificată integral, iar „adăugirile și îndreptările“ (pp. 235—238) arată influența recenziei lui Onciul, deși nu o menționează.

Onciul spune că nu are scopul să facă „o simplă recenzie“ la lucrarea lui Xenopol, ci încearcă să-i completeze lipsurile „mai însemnate“ în dorința de a rezolva chestiunea „după o dreaptă cumpănire a deosebitelor argumente“ (v. supra, vol. I, p. 160). În mare parte el și-a împlinit promisiunea prin analiza independentă pe care o face și prin concluziile proprii pe care le trage.

Problema capitală a continuității poporului român în Dacia, ivită ca atare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a dat naștere unei literaturi atît de bogate, încît azi i se poate închina un adevărat volum de bibliografie. Participanții la discuție, atît români cît și străini, sînt *pro* sau *contra* acestei continuități, invocînd fiecare în sprijin izvoare istorice diferite sau interpretări personale. Însă, în timp ce partizanii continuității sînt de acord asupra multor puncte în litigiu, deosebindu-se numai asupra ariei în care s-a format poporul român și întinderea sa, adversarii ei nu sînt de acord nici asupra ariei de formare și întinderea ei, nici — ceea ce este esențial — asupra datei cînd poporul nostru ar fi imigrat în Dacia. În fond, datele importante propuse pentru imigrare sînt următoarele, arătate prin cel dintîi propunător al lor:

a) Sulzer (1781—1782), susținînd originea comună a dacoromânilor și a macedoromânilor în Peninsula Balcanică, crede că de acolo au emigrat în secolul al XIII-lea, trecînd în nordul Dunării și ajungînd pînă în Transilvania;

b) Engel (1794—1804), ținînd seama de Sulzer, schimbă data imigrării în secolul al IX-lea, cînd Dacia ar fi fost stăpînită de bulgari;

c) Miklosich (1862—1886) crede că a putut fi o revenire a daco-romanilor în Dacia în secolul al V-lea, în timpul invaziei slavilor;

d) Tomaschek (1868—1877), la început adept al continuității, își schimbă apoi părerea, presupunînd o revenire în secolul al IX-lea, ca Engel, sau în secolele XI—XII, în timpul stăpînirii pecenegilor;

e) Roesler (1871), în sfîrșit, aduce pe români în Dacia la sfîrșitul secolului al XII-lea sau la începutul secolului al XIII-lea.

Aceste date, arătate în amănunt de Onciul, sînt însușite de unii și de alții din cercetătorii care au continuat să discute problema pînă astăzi. În termeni mai des întrebuințați, se vorbește de *remigrare*, înțelegînd prin aceasta că populația română din Dacia a plecat cîndva dar s-a reîntors, de *imigrare*, arătînd că poporul s-a format undeva și după aceea a venit în fosta Dacie, și *admigrare*, admițînd continuitatea unui popor romanic în Dacia care în evul mediu a fost întărit cu elemente similare venite și de peste Dunăre (formula lui D. Onciul).

Concretizînd astfel tezele problemei, pe care D. Onciul a analizat-o sub multiple aspecte în lucrarea de față, lucrare care l-a consacrat, astăzi, după 80 de ani, putem spune că în chestiunile esențiale demonstrațiile sale au rămas:

1. Romanizarea a fost intensă în partea sud-vestică a Daciei, teritoriu care, adăugat cu Dacia Aureliană de peste Dunăre și cu provinciile mai vechi deja romanizate ca Dardania și Moesia, stă la baza formării poporului român. În același timp, el statuează, ceea ce considerăm logic astăzi, că formarea poporului nostru a avut loc pe ambele maluri ale Dunării. Astfel, poporul român este continuatorul întregii romanități orientale. Onciul însă a rămas dator cu demonstrarea sorții dacilor rămași în afara stăpînirii romane. Pentru aceștia putem spune astăzi cu certitudine că, în afară de influența romană exercitată asupra tuturor dacilor înainte de cucerirea romană și după aceea, contactele acestor daci liberi cu dacii de sub stăpînirea romană, continuate și după ce această stăpînire a încetat, cum și cu imperiul însuși rămas vecin la Dunăre, au făcut ca procesul lor de romanizare să fie

încheiat la sfîrşitul secolului al VI-lea, cînd osmoza dacoromană era desăvîrşită.

2. În timpul romanizării populaţia din Dacia a fost influenţată de creştinism, care devine astfel o dovadă a continuităţii, deşi organizarea bisericească nu va avea loc decît mai tîrziu, după părerea lui Onciul, în timpul primului ţarat bulgar.

3. Motivul principal al stăruinţei elementului daco-roman trebuie căutat în starea sa socială.

4. Argumentul *a silentio*, combătut încă mai dinainte de Dimitrie Cantemir şi de Petru Maior, nu dovedeşte lipsa dacoromânilor şi apoi a românilor în Dacia, deoarece istoricii medievali nu aveau în vedere factorul etnic, ci cel politic (dominatorii sau stăpînii), ori arhaizau totul. Toponimia păstrată devine astfel un argument puternic pentru continuitate.

5. Dacoromânii şi macedoromânii nu sînt popoare deosebite şi nu vorbesc limbi deosebite, ci dialecte ale aceleaşi limbi romanice orientale.

6. Imperiul Asaneştilor se întindea şi în stînga Dunării, dar cît de mult nu apare destul de clar în expunerea lui Onciul.

7. Se demonstrează temeinic că Notarul anonim al istoriografiei ungureşti aparţine perioadei regelui Bela II (1131—1141).

Pe lîngă acestea, Onciul a emis şi unele păreri care nu au rezistat criticii ulterioare, sau sînt controversate ori nu încă suficient demonstrate.

1. Afirmaţia că Moldova nu a fost ocupată de romani, de unde şi absenţa elementului daco-roman acolo pînă în secolul al XII-lea. Nu se ţine seama de sprijinul pe care l-au putut da forţele interne.

2. Nefundată este şi părerea că pe valea Ampoiului (Impoiu) ar fi dispărut populaţia veche, mai tîrziu manifestîndu-se şi aici o imigrare. De aici rămîne neconcludentă părerea că unele localisme dialectale în dacoromână ar putea proveni din amestec de populaţie.

3. Sub cauţiune rămîne şi părerea mult susţinută de Onciul că atît primul ţarat bulgăresc, cît şi al doilea ar

fi avut o întinsă şi relativ îndelungă stăpînire în toată Dacia Traiană. Forma acestei stăpîniri el nu a explicat-o şi nici nu poate fi explicată.

4. Neexplicată suficient rămîne şi influenţa slavo-bulgară în ce priveşte organizarea ierarhiei bisericeşti la români în timpul primului ţarat bulgar, ca şi relaţiile cu Ohrida. Rămîne însă de cercetat şi de lămurit părerea aruncată în treacăt despre o „probabilă atîrnare“ de ierarhia bisericească de la Tîrnova, care s-ar putea dovedi întemeiată.

Fără îndoială că toate aceste teze, confirmate sau rămase în suspensie, sînt importante pentru lămurirea istoriei noastre în evul mediu. Provocate de lucrarea lui Xenopol sau ivite pe parcurs în timpul cercetării critice, ele au meritul de a fi demonstrat căile pe care se poate studia o chestiune atît de importantă, cum este chestiunea continuităţii românilor în ţara lor de astăzi. Tezele au fost puse aşa de logic, încît ele au putut forma obiect de discuţii ulterioare, dar n-au mai putut fi nici ocolite, nici înmulţite, iar singura concluzie care s-a impus corespunde întru totul celei formulate de Thumann (1774), şi anume că românii sînt coborîtori ai neamului „trac“ romanizat atît în Dacia, cît şi în Peninsula Balcanică şi unde continuă să existe din vechime.

Chestiunea etnografică a Daciei l-a preocupat pe Onciul în mod deosebit, şi multe informaţii istorice neclare a crezut că le poate lămuri pe această bază. Dar cunoştinţele etnografice din vremea în care el îşi punea aceste probleme erau destul de reduse, iar ediţiile critice ale izvoarelor în discuţie lipseau cu totul, aşa încît este loc destul pentru revizuirea consideraţiilor din acest punct de vedere şi o dată cu acesta şi ale altora.

Mă refer acum la o chestiune care l-a preocupat în mod deosebit pe Onciul: locul primitiv de pătrundere a pecenegilor în Dacia.

Cea dintîi informaţie relativ clară ne-o dă Constantin Porphyrogenitul (*De adm. imp.*, cap. 40), care spune că ungurii (τούρκοι), care acum erau aşezaţi în Pannonia, aveau la răsărit pe bulgari, de care erau despărţiţi şi prin

„Istru care se mai numeşte şi Danubiu", la nord pe pecenegi (πατζινακῖται), la apus pe franci (φράγγοι), iar la sud pe croaţi (χρώβατοι). S-au făcut multe presupuneri în ce priveşte orientarea geografică a împărătescului autor, în general bine informat. Onciul, privind lucrurile cu ochiul geografului de azi, ca să poată fixa pe bulgari la răsăritul ungurilor, se vede nevoit să admită în mijlocul secolului al X-lea o întinsă stăpînire bulgară în Transilvania, cum şi una pecenegă la nord de Maramureş şi în vecinătate cu ungurii. Acest lucru e greu de acceptat. Dacă despre stăpînirea bulgară se poate încă discuta, de pecenegi nu poate fi vorba în acea parte unde erau atunci croaţii *albi*, adică „liberi".

Se ştie că ungurii din Atelcuz (Moldova inferioară) au fost împinşi spre apus de către pecenegi, care le-au luat locul. Deci din locul acestei substituiri trebuie să vedem iradierea pecenegilor, pe care izvoarele istorice ulterioare o documentează suficient. Linia principală de presiune se îndrepta spre hotarele Bulgariei şi ale Bizanţului, cu care îi vedem adesea în conflict şi în cele din urmă Bizanţul îi va desfiinţa politiceşte prin bătălia de la Leburnion (29 aprilie 1091). Concomitent cu această expansiune spre sud are loc şi o penetraţie pecenegă spre vest. Izvoare istorice ulterioare, dar mai ales toponimia, le arată prezenţa atît în mare parte din Moldova cît şi în Transilvania, pecenegii aflîndu-se pe ambele versante ale Carpaţilor noştri.

După aşezarea în Panonia ungurii au continuat înaintarea spre vest pînă au fost opriţi definitiv prin victoria de la Lechfeld lîngă Augsburg (10 august 955). Numai după aceea ei s-au hotărît să apuce drumul spre est împotriva rudelor şi rivalilor lor mai vechi, bulgarii şi pecenegii, care erau constituiţi în state fără legitimitate. Aşa a început ofensiva în direcţia Transilvaniei, dar mai ales a Banatului unde fusese un duce Glad, al cărui coborîtor Ahtum dispare în timpul luptelor cu ungurii pe la anul 1003. Numai faţă de această linie de înaintare ungurească bulgarii pot fi socotiţi aşezaţi la răsărit, iar pecenegii la nord. Calea de patru zile peste munţi, care desparte pe

unguri de pecenegi (*De adm. imp.*, cap. 37), se potriveşte de minune între Banat şi Ţara Haţegului. Acestei localizări nu i se opune nimic în secolul al IX-lea, iar istoria ulterioară a pecenegilor o confirmă pe deplin. Dar nu este cazul să demonstrăm acum acest lucru.

Despre controversata chestiune română

(vol. I. pp. 261—279)

Studiu publicat în germană, *Zur rumänischen Streitfrage.* Aus den „Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung". Ergänzungsband II. 2. Heft besonders abgedruckt. Datat: Innsbruck, iulie 1887.

Onciul extrage aici cîteva probleme cu privire la continuitatea românilor în Dacia Traiană, pe care le tratase mai înainte în *Teoria lui Roesler.* Cu acest prilej consolidează unele din tezele sale mai vechi şi propune şi altele noi:

1. Despărţirea în dialecte a limbii române are loc în secolul al VII-lea, incluzînd în acest proces şi istroromâna.
2. Românii nu au avut un termen anume pentru Transilvania ca individualitate politică bine definită, fiindcă în realitate atunci era vorba numai de „comunităţi teritoriale" (voievodate sau cnezate). Această chestiune ar merita să fie reluată.
3. Articolul postpus este comun tuturor românilor.
4. În Dacia sînt patru graiuri (idiomuri) care au provenit dintr-un amestec al dialectelor limbii române înainte de despărţire. Chestiunea este încă în discuţie; Onciul însă nu are dreptate cînd presupune că rotacismul este de origine balcanică.

Sînt însă şi unele propuneri care nu au fost confirmate ulterior sau în care Onciul nu a putut vedea just. Astfel Onciul nu dă importanţa cuvenită problemelor de antropologie. Totuşi această problemă merită să fie cercetată,

nu atît pentru a găsi neapărat tipurile substratului daco-roman, cît a vedea în ce măsură au contribuit popoarele migratoare la formarea poporului nostru, pe care îl recunoaştem de la început ca un popor amestecat cu incontestabilă preponderenţă latină. Astăzi se îndreaptă cercetările şi în această direcţie, din care aşteptăm rezultate importante în ce priveşte etnogeneza poporului român.

Pentru etimologia cuvîntului „Ardeal" discuţiile au continuat cu propuneri diferite de rezolvare. Vezi mai nou N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, pp. 365, 420—426; Iosif Schiopul, *Diploma andreiană din 1224 şi alte documente false sau fals interpretate*, Cluj, 1934, pp. 120—122; A. Sacerdoţeanu, *Andreanum şi alte acte*, Braşov, 1935 (extras din „Ţara Bîrsei"), pp. 12—13. E posibil ca discuţia să mai continue. Remarcăm că Onciul a reţinut observaţia justă a lui Pič, că „Transilvania" nu reprezintă „toată" Transilvania sau Ardealul, aşa cum înţelegem (termenul) astăzi, dar el greşeşte cînd face deosebirea între „Transilvania" şi „Ardeal". Credem că de aici a ieşit neînţelegerea în istoriografie atît la roeslerieni cît şi la adversarii lor. Şi unii, şi alţii au luat o nomenclatură topografică mai nouă drept realitate pentru timpul înaintării maghiare din Pannonia spre răsărit, ceea ce nu corespunde adevărului.

În ce priveşte apariţia burgurilor de apărare, de care se leagă în bună parte şi apariţia oraşelor şi tîrgurilor în ţara noastră, ca şi despre comerţul ce va fi existat înainte de întemeierea principatelor române, nu ne-am ocupat decît rareori şi tangenţial. Un început au făcut A. Cazacu şi P. P. Panaitescu în *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. VIV—XVII)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1957. Este adevărat că în această chestiune ne lipsesc izvoarele directe, sau nu le cunoaştem pînă acum, dar ele nu lipsesc la vecini şi pot deci completa golul pe care Pič îl socotea încă de atunci că nu putea fi un „gol" nelocuit. Este justă constatarea lui că dacă ar fi fost acest gol sau măcar o lipsă de stăpîn, ar fi fost cine

să-l umple. Dar acest lucru nu s-a făcut, căci nu putea veni un stăpîn peste alt stăpîn, iar cînd aceştia au venit s-a ştiut.

Nu putem să nu atragem atenţia că pe lîngă antropologie trebuie să ne preocupe şi etnografia. Privită pînă acum mai mult ca o realitate prezentă, cercetările abordează azi o explicaţie istorică. În acest sens lucrează cu unele rezultate pozitive Florea Bobu Florescu, *Ceramica neagră*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", I, 1—2 (1954), pp. 39—47; Idem, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Traiani): ibidem*, II, 3—4 (1955), pp. 29—79; Idem, *Apartenenţa etnică dacică a presupuşilor sarmaţi roxolani de pe coloana lui Traian şi monumentul de la Adamklissi; ibidem*, IV, 1—2 (1957), pp. 13—23; Idem, *Opincile la români*, Bucureşti, Editura Academiei, 1957 *(Studii de artă populară şi etnografie*, I) şi mai ales, *Monumentul de la Adamklissi*, Bucureşti, 1959 (ed. II, Bucureşti, 1961). Despre această lucrare sînt de văzut părerile contrare ale lui Radu Vulpe, *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre de Trajan*, în „Studii clasice", V (1963), pp. 223—247. Idem, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie inférieure: ibidem*, VI (1964), pp. 205—232. De asemenea, recenziile Gabrielei Bordenache în „Dacia", N. S, IV (1960), pp. 596—597; VI (1962), pp. 554—555 şi ale lui I. I. Russu în „Studii clasice", V (1963) pp. 430—437. Pentru problema noastră interesează şi legăturile ingenioase pe care le face B. A. Rîbakov, *Drevnaia Rusă; Skazaniia, Bîlinî, Letopisi*, Moscova 1963, pp. 14—18, despre „Tropa Troiana" în *Slovo o polku Igoreve*.

Completăm fişa bibliografică pentru: J. Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856 şi Adolf Schmidl, *Das Bihorgebirge an Grenze von Ungarn und Siebenbürgen*, Viena, 1863, date incomplet de Onciul.

Din istoria Bucovinei

(vol. I. pp. 280–312)

Studiu publicat în limba germană: *Zur Geschichte der Bukowina*, Cernăuţi, 1887, 29 p. (Separatabdruck aus dem Programm der k.k. Ober-Gymnasium in Cernowitz für das Schuljahr 1887). Pe foaia de titlu este cifra romană I, ceea ce arată că era vorba de un început, dar continuarea nu a mai căpătat fiinţă.

Prin remarcabila analiză critică a izvoarelor istorice studiul aparent este greoi, dar încărcat de date utile pentru corpul didactic căruia i se adresa. Din ansamblul lui se desprind unele demonstraţii, care arată un pas înainte faţă de studiile anterioare ale lui Onciul. Ca poziţii, acum definitiv cîştigate pentru ştiinţă, amintim:

1. Constatarea stăpînirii romane şi în Moldova pînă la Siret şi în nordul ei pînă la Nistru în legătură cu Dacia, în timp ce sudul ţării făcea parte din Moesia.

2. Există o continuitate de populaţie slovenă în Moldova, cum şi unele aventuri de principi ruşi, dar o stăpînire a principatului de Halici este cu desăvîrşire exclusă.

3. În Moldova au existat cnezate autonome anterioare întemeierii principatului.

4. Revine cu o explicaţie mai clară despre mitul craiului Laslău.

Cu toate că cercetările lui Onciul sînt în vădit progres, totuşi îi rămîn unele chestiuni confuze, sau care astăzi nu mai pot fi concepute astfel. Uneori raţionamentele lui arată contradicţii.

1. Cu toate că admite o continuitate slovenă în Moldova în timpul migraţiunii popoarelor, totuşi nu se admite acelaşi lucru pentru dacii liberi (carpii) şi pentru bastarni, care ar fi dispărut în masa migratorilor de la huni înainte. Dispariţia acestora astăzi nu mai poate fi concepută decît prin românizare.

2. Deşi constată în Moldova o stăpînire continuă a popoarelor migratoare, Onciul crede totuşi că după huni Moldova rămîne „loc pustiu" al hoardelor nomade, deşi unele popoare sînt arătate chiar de el ca aşezate acolo (huni, pecenegi, cumani). Această aşezare este dovedită astăzi mai presus de orice îndoială, iar „loc pustiu" Moldova n-a fost niciodată.

3. Neclară rămîne şi poziţia pe care o are Onciul pentru vechii slavi, care ar fi ocolit munţii aşezîndu-se numai în Moldova şi Ţara Românească, primind însă o întărire prin o nouă imigrare în epoca ungurilor şi pecenegilor. Însă tocmai în această epocă se dovedeşte astăzi că numărul slovenilor se răreşte pînă ce dispar cu totul asimilaţi de români. Valuri de sloveni au fost fără îndoială mai multe, însă numai înainte de unguri şi de pecenegi.

4. Nici originea cumană a huţulilor nu mai este astăzi admisă, deşi ea rămîne confuză.

Este de remarcat că acum stăruie mai mult şi cu deosebită prudenţă asupra etnografiei Bucovinei, pe care, cum este şi firesc, nu o poate despărţi de istoria Moldovei însăşi, al cărei început ca stat îl pune la 1349. Evident că păstrînd vechea părere a emigrării românilor din Maramureş, păstrează şi teoria lipsei elementului românesc din Moldova din perioada hunilor pînă în secolul al XII-lea, ceea ce iarăşi nu a putut demonstra.

Interesul pentru acest studiu stă însă în altceva. Pe de o parte, dezvăluie politica culturală pe care o ducea monarhia Habsburgică faţă de „patriile mici", înţelegînd prin aceasta naţionalităţile componente ale „patriei mari", politică ce oferea o cale de temperare a avîntului naţional, dar poate şi o opoziţie faţă de politica deosebită şi adesea şovină pe care o ducea Ungaria însăşi. Pe de altă parte, ne dăm seama de spiritul în care se forma intelectualitatea română din Bucovina care, la mai bine de un secol de la rapt, n-a putut uita legăturile istorice cu ţara-mamă. Modul ponderat în care sînt prezentate aceste chestiuni este o calitate a lui Onciul. Cu toate acestea el nu i-a dat o circulaţie şi în româneşte. În adevăr, Iacob Negruzzi, remarcînd studiul, i-a cerut o notă despre el pentru „Convorbiri literare", dar Onciul nu găseşte potrivit să o facă şi răspunde: „Doară să vă trimit o scurtă notiţă asupra mitului lui Laslău, pe care, cu ajutorul unei legende ungureşti, l-am explicat acum cu mai bun succes decît în studiul

Dragoş şi Bogdan" (Cf. I.E. T o r o u ţ i u şi G h. C a r d a ş, *Studii şi documente literare*, I, p. 212, scrisoare din 1 august 1887 către I.C. Negruzzi).

Din istoria românilor din Maramureş

(vol. I. pp. 313–327)

Studiu publicat în nemţeşte: *Zur Geschichte der Rom-ä nen in Marmarosch.* Aus der „Romänischen Revue", VI· Jahrgang, 1. und 2. Heft, 1890 besonders abgedruckt, 15 p'

Onciul are aici prioritatea de a fi lămurit cu mai multă claritate cîteva chestiuni:

1. Istoriografia medievală maghiară este caracterizată prin sinceritate şi merită mult mai multă încredere decît i se acordă de obicei.

2. Antroponimia este adesea sub influenţa bisericii şi nu i se poate acorda cu uşurinţă şi o valoare etnică.

3. Toponimia în evul mediu, legată adesea de antroponimie (posesorii de pămînt), stă atît sub influenţa cancelariei oficiale, cît şi a dorinţei clasei suprapuse a popoarelor supuse de a se apropia de clasa superioară a poporului dominator, constatări azi cu valabilitate de lege generală. În cazul concret din Maramureş, ca şi în Transilvania, se adaugă orgoliul nobilimii poporului cucerit de a se ridica în sînul nobilimii maghiare prin recunoaştere de merite personale sau prin trecerea la catolicism, ceea ce înseamnă o integrare în masa poporului dominant.

4. Faptul că de la început voievozii români au privilegiul de a fi ostaşi ai apărării graniţelor arată că nu au putut fi nişte păstori nomazi şi nici oaspeţi şi încă nepoftiţi.

Nu stăruim asupra celorlalte idei din această replică, pe care deja le cunoaştem. Esenţial este explicarea rolului pe care îl poate avea o cancelarie oficială în folosirea antroponimiei şi a toponimiei, chestiune pe care nici istoriografia noastră n-a explorat-o suficient. Nu este vorba numai de o chestiune naţională, ci de problema generală a modului cum limba oficială, moartă şi ruptă de înţelegerea poporului, este înlocuită de limba populară. Pentru Transilvania, unde sînt mai multe limbi populare, se pune întrebarea: care limbă a învins îndată ce feudalismul a fost depăşit? Este evident că nici o limbă oficială (latina, germana, maghiara) nu s-a putut impune majorităţii locuitorilor ei, care au fost totdeauna românii.

Respingerea celor două comunicări discutate, a lui Szilági şi a lui Csánky, pentru Onciul, nu era greu de realizat. Însă el izbuteşte să dezvăluie caracterul istoriografiei maghiare de atunci, dispusă să admită orice, numai preexistenţa românilor în Transilvania nu. În faţa exagerărilor făcute cu acest prilej Onciul păstrează totuşi o pondere de judecată care îi face onoare.

Asupra variantelor de lectură din ediţiile vechi ale diplomei regelui Ladislau IV, a se vedea acum ediţia critică la A. S a c e r d o ţ e a n u, *Comentarii la diploma din 1285 privind pe Magistrul Gheorghe.* „Analele Universităţii «C.I. Parhon» Bucureşti, seria ştiinţelor sociale", nr. 9, istoria, 1957, pp. 27—42.

Radul Negru şi originile principatului Ţării Româneşti

(vol. I, p. 328—428)]

Publicat în „Convorbiri literare", XXIV (1891), nr. 10, 1 ianuarie, pp. 817—833; nr. 11, 1 februarie, pp. 944—958; nr. 12, 1 martie, pp. 1044—1055. XXV (1891), nr. 1, 1 aprilie, pp. 41—50; nr. 2, 1 mai pp. 100—110; nr. 7, 1 octombrie, pp. 529—539. XXVI (1892), nr. 1, 1 mai, pp. 24—38; nr. 3, 1 iulie, pp. 257—268 şi nr. 4, 1 august, pp. 332—337, erata nr. 4, 1 august 1892, p. 352. Retipărire în D. O n c i u l, *Opere complete*, I, Bucureşti, 1946, pp. 88—174.

Întinsa cercetare întreprinsă de Onciul a avut merite incontestabile, fiindcă:

1. E cea dintîi confruntare a datelor furnizate de cronicile indigene cu actele diplomatice şi cu pomelnicile vechi, arătînd ce este adevăr şi eroare în ele şi în ce măsură se confirmă tradiţia.

2. Nu poate fi vorba de un „descălecat" voievodal din Făgăraş, sau din Amlaş, ci numai o imigrare de populaţie al cărei început trebuie să fie anterior datei 1290, atribuită de tradiţie descălecatului. Fără ca Onciul să facă referire la ea, dar diploma Ioaniţilor din 1247, interzicînd primirea ţăranilor din Transilvania, înseamnă că fenomenul trecerii exista atunci în mod sigur.

3. Cronica anonimă a Ţării Româneşti este alcătuită succesiv din părţi distincte, în parte compusă de autori contemporani evenimentelor. Începutul scrierii ei poate fi pus în timpul domniei lui Neagoe Basarab sau puţin după aceea.

4. Dualitatea politică Lytuon-Seneslau formează nucleul viitoarei Ţări Româneşti, iar Barbat a fost primul voievod unic. Acţiunea în sine porneşte însă din „banatul Basarabilor", cum numeşte el Oltenia.

5. Încă din timpul stăpînirii slavo-bulgare s-au putut întemeia organizaţii politice mai statornice în stînga Dunării, punînd începutul lor în Oltenia. Remarcăm această idee deosebit de interesantă, dar pe care nu a izbutit să o demonstreze în mod satisfăcător.

Sînt însă şi alte chestiuni de amănunt asupra cărora Onciul a stăruit mult, adesea supunînd izvoarele unei hipercritici. Însă dorind totdeauna să aibă în sprijin o informaţie contemporană cît de sumară, nu înţelegea să formuleze şi ipoteze, care de bună seamă ar fi dat un mai bun temei informaţiilor sporadice ce le cunoştea atunci. De aici decurge faptul că nu a putut sesiza chestiuni importante. În această situaţie sînt cîteva cazuri:

1. Istoricul austriac Huber bănuise mai înainte că Basarab de la 1330 e nume personal şi deosebit de Alexandru Basarab, atestat ulterior. Onciul consideră că e una şi aceeaşi persoană, Basarab fiind nume dinastic, ceea ce a demonstrat greu, iar documente ulterior cunoscute i-au infirmat demonstraţia.

2. Atribuie lui Radul, fiul lui Nicolae Alexandru voievod fundarea mănăstirii de la Cîmpulung bazîndu-se pe reconstituiri de date, deşi cronicile consideră „cîmpulungean" pe Alexandru. Mai tîrziu, va reveni el însuşi asupra acestor date.

3. Fără a explica dacă e vreo deosebire între *voievodat* şi *cnezat*, el afirmă că cnezatele lui Ioan şi Farcaş din diploma de la 1247 nu sînt *state*, ci „proprietăţi" asemănătoare cu cele din Ardeal. Despre aceasta vezi mai sus pp. 370—372. Adăugăm că nu pot fi comparate stări ardelene din secolul al XIV-lea cu cele din Ţara Românească în secolul al XIII-lea.

4. Dacă localizarea lui Negru-Vodă în stînga Oltului, căruia i se închină Basarabii din dreapta acestui rîu, poate fi considerată ca bună interpretare, socotirea lui ca o întruchipare mitică a stăpînirii Asaneştilor e mai greu de admis, chiar dacă îi considerăm pe aceştia drept întemeietori ai vieţii politice locale. Nu contestăm întinderea politică a Asaneştilor în stînga Dunării, dar nu vedem ce interpretare se poate da epitetului *negru* (din Negru-Vodă), pe care tot Onciul l-a explicat bine în alte situaţii. Dacă românii din această regiune au considerat pe Asaneşti ca stăpîni nedoriţi — ceea ce nu e cazul, fiindcă îi sprijină în mod constant —, atunci înseamnă că şi aici ei trecuseră de la obştea sătească la obştea marcă mult înainte de această stăpînire. În tot cazul, Negru-Vodă ca personaj politic trebuie să fie mult mai vechi decît Asaneştii, după cum şi mitul lui circula probabil în secolul al XIV-lea, încît ulterior a putut să se contopească în mitul Radul-Negru.

Asupra unora din chestiuni Onciul va reveni în studii ulterioare.

Populaţia Ungariei şi Ardealului în 1720—1721

(vol. I, pp. 429—437)

Publicat în „Convorbiri literare", XXXI (1897), nr. 1, 1 ianuarie, pp. 44—52.

Statisticile sau conscripţiile, catagrafiile cum se numeau la noi, au început să apară încă de timpuriu, adică din

momentul cînd sarcinile față de stăpîni sau de stat, ieșind din colectivitate sau cislă, au fost repartizate pe indivizi. Ele s-au alcătuit în forme diferite, dar scopul principal era același: asigurarea veniturilor fiscale și pentru robotă. În Ungaria, respectiv Transilvania, cele mai vechi și importante statistici au fost cele la care se referă Onciul. Ediția lui Acsády, care rămîne un monument în literatura istorică, a făcut obiectul multor studii și prelucrări. La noi a stăruit mai mult asupra acestei chestiuni Ștefan Meteș, *Contribuții la studiul populației din Transilvania în trecut. I. Populația din județele Cojocna, Dobîca și Turda în secolul al XVIII-lea; II. Boierii ostași din Țara Oltului în veacul al XVIII-lea — După conscripția din 1744*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Lit. XXIV (1941—1942). Idem, *Contribuții nouă la istoria românilor din Țara Făgărașului în veacul al XVII-lea* în *loc. cit.*

Statisticile sînt documente obiective, dar pentru ca ele să fie în adevăr și documente istorice trebuie să li se cunoască *intenția* care a stat la baza alcătuirii lor și *scopul* urmărit de comentatorii lor. Și aici greșesc cei mai mulți comentatori. Pe această linie merg observațiile lui Onciul, care expune situația cît se poate de obiectiv, recunoaște meritele editorului care sînt reale, iar față de alunecările negative ale lucrării nu aduce invective și nu ponegrește. Și-a dat seama că s-a căutat ocolirea adevărului istoric din motive politice și de aceea se mulțumește să aștepte „timpuri mai priincioase pentru știința statistică, spre a putea afla adevărul". Cît despre inexactitățile avansate, Onciul se întreabă doar: „cine este amăgit mai mult?" Problemele de demografie istorică sînt urmărite acum pe plan general și pun probleme destul de complexe.

Din „Enciclopedia Română"

(vol. I, pp. 438—493)

Articolele grupate sub acest titlu sînt culese din *Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului

român*, de Dr. C. Diaconovich, t. I—III, Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, 1898—1900—1904.

N-am păstrat ordinea alfabetică din *Enciclopedie*, ci am căutat să grupez articolele pe teme, spre a da o cît mai mare coeziune între ele. Pentru identificarea articolelor s-a ținut seamă de semnătură, întreagă sau cu inițiale. Am trecut nesemnat un singur articol, *Gyula*, în care totuși pare să fie redacția lui Onciul.

Articolul intitulat *Chestiunea română*, cel mai întins din *Enciclopedie*, nu l-am integrat aici, deoarece autorul însuși, publicîndu-l și în altă parte, i-a dat individualitate.

1. *Substratul românilor*. (Pp. 438—447).

Pentru perioada substratului poporului român, literatura istorică este azi mult mai bogată și cu multe rezultate noi. Cercetările în spirit nou au pornit cu Ioan Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de romani*, Iași, 1912, și apoi au fost sintetizate de Vasile Pârvan *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926 (Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., s. III, t. III). Idem *Dacia: An outline of the early civilisations of the Carpatho-Danubian contries*, Cambridge, 1928; cu trei ediții și în românește îngrijite de Radu Vulpe. După aceea s-au impus lucrările școlii arheologice române creată de Pârvan, astăzi cu o recoltă foarte bogată privitoare la orînduirile trecute de pe pămîntul patriei noastre. Apariția *Istoriei României*, vol. I, București, Editura Academiei, 1960, cu bibliografie aleasă, ne dispensează să o mai arătăm aici. Adăugăm numai cartea scrisă cu entuziasm tineresc însă cu spirit critic de erudit a lui Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, București, Editura Științifică, 1965, cu bibliografie recentă.

2. *Popoarele migratoare*. (Pp. 447—453).

Din literatura asupra popoarelor migratoare ne mulțumim să indicăm aici numai: C. Diculescu, *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen*

Mittelalter und zur Vorgeschichte der rumänischen Volkes, I, Leipzig, 1922 (vol. II n-a mai apărut); Idem, *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923. Ludwig Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung: Die Ostgermanen*, ed. II, München, 1934. Louis Halphen, *Les Barbares des grandes invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, ed. a III-a, Paris, 1936 (Peuples et civilisations. Histoire générale publiée sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac, V.) Ferdinand Lot, *Les invasions germaniques. La pénétration mutuelle du monde barbare et du monde romain*, Paris, 1935. Idem, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe. Introduction à l'intelligence des derniers traités de paix*, 2 vol. Paris 1937.

În literatura românească nu se găsește nici o lucrare specială privitoare la migratori în ansamblu. Merită să reținem totuși liniile generale pe care le-a dat Ion Andrieșescu, *De la preistorie la evul mediu*, București, 1924, 97 p., cu interesante puncte de vedere noi, cu tot numărul redus de pagini pe care îl cuprinde lucrarea. În ce privește unele din popoarele migratoare, bibliografia este ceva mai bogată și o vom arăta mai departe.

3. *Românii în evul mediu.* (Pp. 453—463).

Pentru această chestiune ne referim la G. Popa-Lisseanu, *Brodnicii*, București, 1939 (*Izvoarele istoriei românilor*, XII) cu observațiile noastre, *În chestiunea brodnicilor*, în „Revista istorică", XXIV (1938), pp. 196—203 unde, pe bază de toponimie comparată, se arată că *brodnic*, apelativ foarte răspîndit, nu este nume etnic, ci de așezare la vad și că brodnicii aparțin poporului respectiv, în cazul nostru românilor de la vaduri. De aceea ni se pare neverosimilă ipoteza făcută de K. Horedt, *Considerații asupra brodnicilor* (în *Contribuții la istoria Transilvaniei*, București, Editura Academiei, 1958, pp. 146—159) potrivit căreia ar fi slavi de răsărit romanizați;

G. Popa-Lisseanu, *Românii în izvoarele istorice medievale*, București, 1939 (cf. recenzia noastră în „Arhiva Românească", IV (1940), pp. 361—363). A. Sacerdoțeanu, *Oltenia medievală*, în volumul festiv *Oltenia*, Craiova, 1943, pp. 283—296. Pentru bolohoveni vezi și A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, I, Chișinău, 1937 (de folosit cu rezervă în ceea ce privește critica izvoarelor).

Cu privire la Asanești cităm aici numai: D. Ciurea, *Problema originii și scrisului lui Io din intitulația documentelor românești*, București, 1943 („Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., s. III, t. XXVIII), despre care vezi și nota noastră în *Hrisovul* V (1945), p. 190.

4. *Din istoria Transilvaniei.* (Pp. 463—471).

Pe lîngă studiile publicate în *Banatul de altă dată. Studii istorice*, vol. I, Timișoara, 1944 („Publicațiile Institutului social Banat-Crișana"), despre care vezi observațiile noastre din *Banatul de altă dată* în „Revista Fundațiilor Regale", XII, nr. 7, iulie 1945, pp. 191—197; adăugăm *Din istoria Transilvaniei*, 2 vol. Editura Academiei, 1960 (ed. a 3-a, 1963), dar mai ales prescurtarea acesteia revizuită: C. Daicoviciu — Miron Constantinescu, *Brève histoire de la Transylvanie*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965 (Bibliotheca historica Romaniae, Monographies, III).

5. *Din istoria Țării Românești.* (Pp. 471—483).

Asupra acestui capitol, pe lîngă literatura indicată în comentariul la lucrarea închinată lui Radul-Negru, vom reveni mai departe.

6. *Din istoria Moldovei.* (Pp. 483—493).

Pe lîngă comentariile precedente, mai trimitem la N. A. Constantinescu, *Originea și expansiunea românilor. Privire istorică*, București, Casa Școalelor, 1943.

* * *

Pentru încadrarea perioadei medievale a românilor în istoria generală, vezi mai nou Charles Diehl, Rodolphe Guilland, Lysimaque Oeconomos, René Grousset, *L'Europe Orientale de 1081 à 1453*, Paris, 1945 (*Histoire générale fondée* par G. Glotz, *Histoire du moyen âge*, t. IX, première partie). În aceeaşi chestiune sînt de amintit, deşi cu informaţie veche şi consideraţii adesea eronate, lucrările lui I. Nistor *Lucius Aprovianus — Eroul Ţării Sipenitului*, Bucureşti, 1941 („Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., s. III, t. XXIII); *Românii în Transdanuvia*, în *loc. cit.*, 1941: *Autohtonia Dacoromânilor în spaţiul carpato-danubian*, în *loc. cit.*, 1942 t. XXIV; *Ungurii în Dacia carpatină*, în *loc. cit.*, 1942; *Emanciparea politică a Dacoromânilor din Transilvania*, în *loc. cit.*, 1942; *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizaţiei noastre de stat*, în *loc. cit.*, XXV, 1943; *Originea românilor din Balcani şi Vlahiile din Tesalia şi Epir*, în *loc. cit.*, XXVI, 1944; *Legăturile cu Ohrida şi exarhatul plaiurilor* în *loc. cit.*, XXVI, 1945; *Ţara Severinului şi Banatul Timişan*, în *loc. cit.*, 1945.

Observăm că, deşi e vorba de articole informative într-o enciclopedie, totuşi Onciul înţelege să spună, pe lîngă ultimul cuvînt cunoscut atunci asupra chestiunii, şi părerea sa suficient de documentată. În această privinţă trimitem mai ales la *Anonymus*, ale cărui concluzii sînt de luat în considerare. Important de reţinut e şi faptul că în aceste scurte note are prilejul să spună ultima părere în chestiuni controversate, sau să revină asupra unora din propriile sale opinii, aşa încît ele capătă o deosebită semnificaţie prin generalizările pe care le face.

Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria

(vol. I, pp. 494—559)

Publicat în limba germană: *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Österreich*. Separat-Abdruck aus dem Werk „Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild". Band Bukowina, Viena, 1899, 60 p. +

erata pe p. 2 a copertei. În volum (pp. 57—116) titlul este: *Geschichte. Vor der Vereinigung: bis 1775.*

În partea de la început Onciul rezumă studiul său mai vechi *Zur Geschichte der Bukowina*, îmbunătăţindu-l (v. supra vol. I, pp. 280—312). În continuare trece repede peste partea mai nouă. E de remarcat că, deşi este vorba de o lucrare festivă, pentru lauda monarhiei habsburgice, el nu foloseşte accente înalte şi nu ocoleşte chestiunile mai puţin plăcute pentru monarhie. În general stilul este cumpănit. Onciul îşi dă seama că aici trebuie să scrie o istorie locală, în care specificul provinciei să fie scos în relief, aşa cum gîndise în cadrul primului studiu amintit, dar el nu încetează să se raporteze totdeauna la istoria Moldovei, de care istoria Bucovinei nu putea fi despărţită. Onciul a intuit just fiindcă Moldova, din momentul cînd s-a constituit ca stat, a fost fără întrerupere un stat unitar.

Fiind vorba de o lucrare prea generală nu este cazul să căutăm probleme deosebite asupra cărora Onciul să fi luat atitudine. Cu toate acestea sînt trei observaţii noi care merită să fie reţinute, mai ales pentru faptul că nu au mai fost reluate:

1. Observaţia că la 1370—1372, pentru atragerea Moldovei la catolicism, papa nu lucrează prin unguri ci prin poloni, ceea ce presupune direcţia politică a noului stat moldovean.

2. Cearta cu patriarhia ecumenică pentru întemeierea mitropoliei în Moldova este o chestiune de jurisdicţie, deci Bizanţul, respectiv patriarhia, avea o mai veche legătură cu această ţară.

3. Din desfăşurarea evenimentelor aşa cum reieşeau din documentele cunoscute atunci, Onciul induce principiul că succesiunea la tronul Moldovei revenea celui mai în vîrstă din neamul domnesc.

Unele chestiuni de amănunt nu mai sînt valabile astăzi, cînd noi documente au adus lămuriri depline ca, de pildă, Petru Şchiopul care nu mai este fiul doamnei Chiajna şi al lui Mircea Ciobanul, ori îngroparea la Hîrlău a lui Ştefan I, cum a presupus el pe baza unei inscripţii greşit publicată de Melchisedec. Ulterior, aceasta a fost citită

corect de Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, p. 103, şi se referă la piatra pusă de Ştefan cel Mare la Rădăuţi pe mormîntul „strămoşului său Ioan Ştefan voievod cel bătrîn“, în care se aminteşte victoria acestuia asupra ungurilor repurtată la Hindov (Ghindăoani).

Partea cea mai interesantă a studiului o constituie însă aspectele politicii externe a domnilor Moldovei şi greutăţile ce au avut de înfruntat pînă, în cele din urmă, au trebuit să se supună turcilor. Nu sînt lipsite de interes nici aspectele politice creştine, politică pe care au făcut-o mulţi şi remarcabili domni ai Moldovei, mai totdeauna înşelaţi în speranţele lor.

Originile Principatelor Române

(vol. I, 560—715 pp.)

Este întîia lucrare tipărită de sine stătător: *Originile Principatelor Române*, de Dimitre Onciul, Bucureşti, Stab. de arte grafice „Elzevir“. Pasajul Român, 12, 1899, 1 f. + VI + 252 p. + erata. Prin faptul că a constituit un volum accesibil este şi lucrarea cea mai folosită în istoriografia ulterioară. Retipărire în D. Onciul, *Opere complete*, I, Bucureşti, 1946, pp. 175—310.

Conferinţele de faţă au la bază cele două studii speciale închinate mai înainte aceleiaşi probleme *Dragoş şi Bogdan fondatorii statului moldovenesc* (1884) şi *Radul Negru şi originile principatului Ţării Româneşti* (1891—1892), dar şi studiile publicate ulterior, mai ales cu privire la Maramureş şi la Bucovina, în care a adus interpretări noi. În general se consideră că aici avem de-a face cu ultimul punct de vedere al lui Onciul în privinţa originilor limbii şi poporului român şi despre formarea statelor române. În realitate, deşi adesea sînt intercalate aici pasaje întregi din studiile anterioare, totuşi cercetătorii nu pot fi dispensaţi de a consulta şi lucrările precedente, deoarece acolo figurează mai pe larg numeroase demonstraţii, care au făcut celebră metoda de lucru a lui Onciul. Este însă tot aşa de adevărat că şi după această lucrare Onciul nu încetează de a fi preocupat de aceleaşi probleme asupra cărora aruncă lumini noi, însă într-un ritm mult mai redus.

În comentariile la studiile precedente am căutat să punem în lumină punctele de vedere care sînt socotite valabile şi astăzi, cum şi ceea ce a căpătat altă fundamentare. Structura lucrării de faţă nu poate fi schimbată nici ca metodă de expunere, nici ca teze discutate. Ea rămîne de bază pentru orice cercetare de viitor, un punct de plecare mai luminos decît oricare altul pus înainte sau după Onciul. Cu toate acestea, asupra cîtorva chestiuni expuse de Onciul în această lucrare de căpătîi, considerăm că este necesar să stăruim puţin, deoarece se pare că nu au fost duse pînă la capăt, deşi pot duce la rezultate bune.

Feudalismul a fost considerat nu pînă de mult ca ceva specific Apusului Europei şi avea în vedere pătura destul de întinsă a seniorilor, neluîndu-se în considerare forţele de producţie. Aşa ceva era de neconceput pentru Bizanţ şi Orientul Apropiat. Concepţia materialistă a istoriei a demonstrat însă că feudalismul este o orînduire socială caracterizată tocmai prin transformarea lentă a sclavagismului în iobăgie, în care stăpînul de iobagi este şi stăpînul pămîntului care îi hrăneşte pe toţi. Iobagii nu mai sînt sclavi, dar rămîn strîns legaţi de stăpînul lor şi de pămîntul lui. Astfel prezentîndu-se feudalismul, el nu mai poate fi limitat în spaţiu, dar poate exista o diferenţă în ce priveşte timpul de apariţie. În consecinţă, apariţia cnezilor şi voievozilor, a ducilor şi principilor la noi arată o organizaţie socială de tip nou, legată de începutul orînduirii feudale. Pe aceştia Onciul i-a urmărit pînă la cea mai mică informaţie istorică, dar el n-a ajuns la interpretarea justă a acestui fenomen. De-abia ulterior s-a atins această interpretare, demonstrîndu-se că feudalismul timpuriu apare la noi încă din secolul al IX-lea. Este acesta un cîştig remarcabil pentru ştiinţa istorică română, dar el nu este dus pînă la ultima sa limită, căci rămîne neexplicat un gol pentru perioada dintre sclavagism (existent

încă la Bizanţ în secolul al VI-lea) şi acest feudalism timpuriu (constatat în secolul al IX-lea). Procesul de diferenţiere a obştilor ţărăneşti, care ar avea loc în perioada de tranziţie, nu este suficient să demonstreze apariţia feudalismului. El nu poate fi decît una dintre formele de viaţă ale societăţii prefeudale. În mod logic trebuie să tragem concluzia că în momentul cînd dispar ultimele forme de sclavagism trebuie să credem că apar formele feudalismului timpuriu. Aceasta cel mai tîrziu în secolul al VII-lea, cînd stăpînirea de tip nomad a avarilor se împleteşte cu aceea a slavilor.

Fenomenul nu este greu de surprins. Onciul sesizase faptul că pe teritoriul fostei Dacii au existat organizaţii politice anterioare aşezării ungurilor în Panonia. Originea şi dezvoltarea acestora însă el nu le-a putut explica decît printr-o dominaţie a primului ţarat bulgar, căruia la început îi atribuie o mare autoritate, pe care însă ulterior se vede silit a o reduce simţitor. O astfel de stăpînire este greu de demonstrat, căci face abstracţie de viaţa social-politică din Dacia în secolele III—VIII, adică în timpul migratorilor precedenţi şi în special al hunilor şi al avarilor, a căror existenţă etnică nu se constată în Dacia.

Sînt premise suficiente care ne fac să credem că între structura societăţii daco-romane şi aceea care apare în secolul al IX-lea a fost o continuitate şi o dezvoltare neîntreruptă. Onciul a adus contribuţii esenţiale în sprijinul dovedirii acesteia, dar despre organizarea societăţii a dat numai sugestii, însă totdeauna interesante. Una dintre acestea priveşte pe cnejii noştri în calitate de conducători teritoriali (v. supra vol. I, p. 690) şi despre voievozi care încă nu sînt învestiţi cu putere monarhică (p. 695). Aceste teze au fost reluate de Ioan Bogdan, dar şi el lasă un hiatus neacoperit pentru secolele III—VI. Nu putem explica acum faptul în sine, dar pot fi enunţate liniile sale mari : conducerea superioară revine regilor germani (goţi şi gepizi) şi haganilor (avari şi bulgari). Acesta este un fapt cert, dar tot aşa de sigură este şi constatarea că în mod obişnuit aceşti migratori nu locuiau împreună cu supuşii lor. De aici puţinătatea urmelor arhcologice concrete care să le aparţină. O asemenea lipsă se constată şi pentru slavi, ceea ce poate presupune faptul că nici ei nu au depăşit numeric pe autohtoni, deşi le-au putut fi o vreme stăpîni, cum şi o inferioritate culturală faţă de popoarele germanice şi inferioritate politică faţă de turanieni, unde exista conducerea centralizată, care nu le-a îngăduit să aducă multe noutăţi. Aceasta rezultă din faptul că atunci cînd se eliberează ei înşişi de stăpînii lor, avarii, nu lasă la o parte formele structurale existente în societatea daco-romană, ci le adoptă sub nume proprii, de pildă cneji şi voievozi, care devin dublete în limba română. Prin coabitare, în care numai cîtva timp domină slavii, dacoromânii adoptă şi terminologia slavă.

Banii, cnejii, voievozii, care arată o situaţie ascendentă, şi alţii, au fost agenţi de legătură între stăpînii formali în succesiune neîntreruptă şi baza societăţii. Este evident că autohtonii au fost totdeauna mai numeroşi, iar în unele privinţe, ca structură socială, superiori migratorilor. Aceasta a făcut posibilă asimilarea elementului alogen în aşa măsură, încît, într-un moment dat, au putut să ia locul deţinut de migratori atît în ce priveşte conducerea politică, cît şi etnic. Slavii înşişi au intrat în acest proces de asimilare, ceea ce explică faptul că atunci cînd vin ungurii destrămarea lor era aşa de avansată, încît cei din Panonia se maghiarizează, iar cei din Dacia se românizează. Fenomenul este înlesnit şi de faptul că migraţiunea lor spre sud şi sud-vest mai continua încă.

Dacă slavii din Panonia se maghiarizează, vitalitatea ungurilor fiind evidentă prin asimilarea unui bogat fond lexical slav, se pune întrebarea de ce nu s-a maghiarizat şi populaţia româno-slavă din Transilvania. Neaşteptatul fenomen se explică prin aceea că ungurii au pus stăpînire pe această ţară destul de tîrziu, cînd poporul român era constituit, avea o pătură conducătoare capabilă să lupte pentru sine şi o suprastructură în măsură să nu mai primească influenţe noi. Vechile instituţii ale românilor, care au rămas intacte în Transilvania, şi fondul de cuvinte, chiar şi slav, pe care românii le-au transmis lexicului maghiar, sînt o dovadă certă în acest sens. La acestea se

adaugă faptul foarte important că ungurii n-au putut face o colonizare proprie, în Transilvania mulţumindu-se cu o pătură neînsemnată de feudali. În această pătură mai tîrziu va fi integrată şi pătura feudală a românilor, acum numeroasă şi economic foarte puternică.

Pentru această explicaţie pledează şi altceva. Este destul de cunoscută prima formă de contact între Imperiul roman şi barbarii care apăreau la graniţele sale subordonaţi intereselor lui ca *foederaţi*. Onciul aminteşte şi explică toate relaţiile de acest fel existente în ţinuturile de la Dunărea de Jos. De data aceasta, şi în această ordine de idei, el ne dă o sugestie de cel mai mare interes. Vorbind de hanul bulgar Cubrat ca *patriciu roman*, el spune că *în această calitate* „ar fi luat în stăpînire o parte a Daciei cu sancţiunea împăratului roman" şi că din aceasta ar izvorî şi „titlul de stăpînire a bulgarilor în Dacia, adeverită mai în urmă" (v. supra vol. I, p. 577). Lăsînd la o parte „titlul" amintit, care nu-şi află o explicaţie documentară decît dacă socotim că numai împăratul avea dreptul să acorde, să sancţioneze astfel de stăpîniri, trebuie să socotim totuşi că nici înainte de Cubrat, nici după aceea imperiul nu a încetat de a-şi manifesta dreptul de „sancţiune", cum zice Onciul, pentru ţinuturile de la Dunărea de Jos. Este o teză care ar merita un studiu special. Mai tîrziu Onciul pune această sancţiune în categoria planurilor imperiale pe care le-a avut Manuil Comnenul, dar de fapt şi în secolul al XII-lea se punea tot chestiunea drepturilor imperiale. Tot de acestea se va vorbi şi în secolele următoare, cînd nu mai poate fi vorba de „apărarea" unor graniţe care nu mai existau, ci de necesitatea unei stabilităţi politice izvorîte din ceea ce Iorga numea „ideea de imperiu". Sub acest unghi trebuie privite şi relaţiile Bizanţului cu ţinuturile carpato-danubiene, relaţii care, atît pe linie de ecumenicitate, cît şi politică economică, nu au încetat niciodată.

În această ordine de idei se impune şi o altă constatare. Pentru a explica persistenţa atît a toponimiei şi a hidronimiei antice în Dacia, cît şi a celei slave de mai tîrziu, Onciul a bănuit că la mijloc trebuie să punem continuitatea elementului slav, mai ales în Moldova, care, peste valul

peceneg, cuman şi tătar, a retransmis aceste nume românilor (v. supra vol. I, p. 782). Raţionamentul nu este valabil, fiindcă el nu explică transmiterea onomasticii şi toponimiei care revine tocmai acestor migratori. Nu este posibil să admitem întîi slavizarea acestora şi după aceea românizarea slavilor. Cu tot adaosul rutean pe care l-a primit Maramureşul şi Moldova în secolelele XIII şi XIV, slavii nu au putut predomina nicăieri în ţara noastră. În schimb este foarte normal să admitem că elementul catalizator au fost dacoromânii, ulterior românii, care au putut absorbi rînd pe rînd şi pe unii şi pe alţii. Dar acest fapt nu ar fi putut avea loc dacă timp de mai multe secole (secolele III—IX) românii nu ar fi avut o structură politică-socială evoluată. Cînd ungurii iau contact cu românii în Transilvania şi în Banat existau adevărate state (Menumorut în Crişana, Gelu în Transilvania şi Glad în Banat), cu întindere teritorială care depăşeşte cu mult alte „state" vestite din Europa contemporană sau care se dezlipeau de Imperiul bizantin. Aceasta presupune neapărat un trecut de organizare şi formare mult mai vechi, dar evoluţia a fost înceată datorită sistemului de dominaţie al migratorilor, care se succedau rînd pe rînd, dar care în formă era acelaşi sistem instaurat de avari sau poate de huni.

Pentru Transilvania, această organizare a fost surprinsă în momentul cînd se făcea trecerea de la un stăpîn la altul, dar geografia istorică de atunci se vădeşte şi azi în „ţările" pe care le-a păstrat geografia populară, peste care s-a suprapus organizarea administrativ-politică maghiară. Faptul acesta se demonstrează şi mai bine prin comparare cu situaţia la sud şi est de Carpaţi, unde evoluţia a fost mai lentă datorită stăpînirii succesive a pecenegilor şi cumanilor. Dacă în arcul carpatic ardelean românii au profitat de sfărîmarea puterii avare pe la anul 800, ca să treacă la constituirea de ducate sau voievodate, în Ţara Românească şi Moldova acest lucru nu a putut avea loc decît o dată cu slăbirea puterii pecenege (secolul al XI-lea) şi mai ales a celei cumane (secolul al XIII-lea). În realitate şi acestea au fost popoare clientelare ale Bizanţului, care niciodată nu le-a pierdut din vedere şi le-a folosit ori de

cîte ori a socotit momentul potrivit. Dar dacă apariția ducilor și voievozilor români este o explicație politică necontestată, nu este mai puțin adevărat că ea nu ar fi putut avea loc dacă aceștia nu ar fi avut o puternică bază românească, trăind disociat de migratori și destul de puternică încît să-i poată asimila.

Onciul a reținut fenomenul acestei lente formări de principate la nordul Dunării și a căutat să găsească explicația atît în stăpînirea țaratului bulgar, cît mai ales a Asaneștilor, care ar fi întrupată în însuși mitul lui Negru-Vodă. Nu se poate contesta o stăpînire asanească la nordul Dunării, dar în ce forme se exercita și cît de întinsă era, aceasta izvoarele istorice refuză să ne-o arate concret, deși ele sînt numeroase pentru această vreme. Explicația nu poate sta decît în faptul că nu era o stăpînire directă, ci numai o alianță cu voievozi locali ale căror nume nu au fost înregistrate de istorie. Onciul cu multă dreptate a explicat sensul istoric al epitetului de *negru* atribuit unor țări și popoare din această parte, socotind că arată condiția politică și socială de *supus*. Sigur pe această explicație, el caută să explice și pe negru din „Negru-Vodă", care n-ar fi fost o persoană reală, prin întruparea mitică a stăpînirii Asaneștilor la răsărit de Olt exercitată prin mai mulți „principi" ce vor fi existat acolo. Dar această ipoteză nu rezistă logicii, după înseși demonstrațiile lui Onciul.

Mai întîi Onciul însuși arată în repetate rînduri că Oltenia Basarabilor — așa o consideră el totdeauna — era mai dezvoltată politic decît țara de la răsărit de Olt și totuși Basarabii sînt aceia care se închină lui „Negru-Vodă" căruia îi și urmează în domnie, fără a rezulta de undeva că s-a produs acolo o desherență. Închinarea în sine presupune însă tocmai o situație inversă: cel care o primește este feudalul mai puternic.

Al doilea, Asaneștii neizbutind să cîștige lupta cu Bizanțul în prima fază a răscoalei, trec peste Dunăre și revin cu ajutor de la popoarele de acolo, români și cumani. Fără îndoială că ei nu au angajat acolo ostași izolați sau mercenari, ci au luat contact cu cîrmuitorii lor, principii locali, cum îi numește Onciul. În cazul acesta ei sînt

aliați, nu supuși, și nu li se mai poate atribui epitetul de *negru*. În consecință, cele două popoare nord-dunărene, românii și cumanii, sînt aliate, nu supuse, și-și duc mai departe în comun modul lor de viață anterior răscoalei Asaneștilor. E de reținut faptul că tocmai în timpul celui mai tenace împărat româno-bulgar, Ioan Asan II (1218—1241), se întîmplă un fenomen lămuritor. Principii cumani, obișnuiți cu mutarea din loc în loc, se sperie de uluitoarea biruință a tătarilor la Kalka (1223), încît unii se grăbesc să fugă peste Dunăre și în Ungaria. Cnejii și voievozii românilor rămîn însă locului, căci îndată după invazia tătarilor (1241) apar în izvoarele istorice, însă de data aceasta în anumită dependență de Ungaria și numai pentru Oltenia și o parte la răsărit de Olt. Ce era mai la răsărit de aceștia au rămas sub tătari, țările lor numindu-se acum anacronic Cumania Neagră. Numai în această supușenie se poate explica atributul de *negru* pentru unul sau mai mulți voievozi din acea parte de țară, foști colaboratori și nu supuși ai Asaneștilor. De acum înainte însă și unii, adică cei de sub dependența maghiară, și alții, cei sub dependență tătară, sînt în măsură să organizeze lupta pentru autonomie deplină, pe care o vor obține în mai puțin de un secol.

În sfîrșit, situația politică din Țara Românească și din Moldova pentru această vreme se poate lămuri și prin organizarea bisericească. Onciul susține că aceasta ar fi avut loc în Dacia în timpul stăpînirii țaratului bulgar (secolele VII—XI) și a fost atît de bine consolidată, încît în secolul al XIII-lea a putut rezista propagandei catolice. Raționamentul nu mi se pare valabil, căci una este să fii creștin și să trăiești într-o organizație religioasă primitivă cu horepiscopi sau pseudoepiscopi, gen episcopat apostolic, și alta să ai o ierarhie bisericească stabilă și canonică, gen monarhie eclesiastică. În prima formă avem de-a face cu un misionarism creștin, care nu cunoaște divergențe confesionale, în timp ce în cea de-a doua domină contradicțiile confesionale însoțite de propagandă viguroasă în vederea cîștigării de prozeliți. În ce privește poporul nostru, aceste condiții nu au putut apărea decît

mult ulterior schismei (1054) și ca un rezultat al acesteia. Dar în această perioadă nu se mai poate vorbi de primul țarat bulgar desființat în 1018.

Este un fapt cert că ierarhia bisericească nu funcționează independent de puterea laică. În consecință, întîi trebuia să apară aceasta și după aceea își găsește loc și cea bisericească. Exemplele sînt numeroase și în părțile răsăritene: Boris-Mihail în primul țarat bulgar (863), Rastislav în Moravia (863), Vladimir la Kiev (988—989), Ștefan în Ungaria (1000), Asaneștii în țaratul româno-bulgar (1185) etc. În aceeași ordine de idei se așază ducii sau voievozii Giula, urmașul lui Gelu, care are de episcop pe Ierotei (pe la 955), și Ahtum, urmașul lui Glad, pe Antonie πρoέδριος Τουρκίας la Morissena (pe la 1002), dar acestea n-au putut evolua, fiindcă s-a făcut schimbare de conducere ducatele lor căzînd sub dominația regelui catolic al Ungariei. Cu toate acestea, ideea de episcopat n-a dispărut, căci feudalii români au continuat să aibă horepiscopi, pe care mai tîrziu acțiunile de propagandă catolică îi atestă ca pseudoepiscopi schismatici.

În consecință și pentru Țara Românească și Moldova trebuiau să existe condiții politice și sociale asemănătoare pentru a se putea organiza biserica. Acestea n-au putut exista decît în timpul Asaneștilor și ulterior lor, cum bine a intuit Onciul în ce privește relațiile politice. Este deci normal să credem că au putut exista relații bisericești cu patriarhia de Tîrnova și, adăugăm noi, mai tîrziu cu episcopia apoi mitropolia de Vicina, care își vor fi trimis episcopii și exarhii lor itineranți și peste Dunăre. Dar apariția unei ierarhii bisericești organizate aci nu era posibilă atîta vreme cît exista stăpînirea tătară. Nu este întîmplător faptul că îndată ce tătarii cuceresc Vicina mitropolitul de acolo Iachint, *se mută* la Argeș (1359), unde exista un mare voievod de cîtăva vreme autocrat, mitropolia păstrîndu-și legăturile canonice cu patriarhia din Constantinopol.

Nu mult după aceea se va întîmpla la fel cu formațiunile politice însemnate care vor lua naștere în Moldova în urma alungării tătarilor. Pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea

apar și aci doi episcopi, la Cetatea Albă și probabil la Suceava, dintre care unul va deveni mitropolitul Iosif, dovadă că acum existau cel puțin două formațiuni politice dezvoltate.

Cei doi episcopi moldoveni ascultau însă de mitropolia Haliciului, subordonată patriarhiei de Constantinopol, ascultare care a dat naștere pretinsei stăpîniri haliciene în Moldova. Onciul a demonstrat foarte bine imposibilitatea acestei stăpîniri și nu este nevoie să o reluăm, dar el a fost permanent încurcat de domnia lui Iurg Coriatovici, căruia îi căuta loc în șirul domnilor Moldovei, ceea ce nu a fost. Este însă evident faptul că în momentul cînd mitropolia Haliciului, subordonîndu-se Kievului, se desface de patriarhia Constantinopolului aceasta își va revendica pretențiile, sau poate drepturile, asupra Moldovei *Negre* sau *Mavro*vlahia și ea le va căpăta. Aceste relații nu sînt încă limpezite de critica istorică, dar ele presupun o neîntreruptă legătură cu Bizanțul, mai ales cînd aici se confruntau și două confesiuni violent contrare. Împotriva subordonării față de patriarhia ecumenică s-ar putea obiecta faptul că în Moldova vor fi fost stavropighii care puteau ține loc de episcopat, așa cum mai tîrziu apare stavropighia de la Peri în Maramureș. Noi presupunem una similară mai veche la Neamț. Acestea ar putea duce la concluzia că legătura permanentă cu Bizanțul să nu fie neapărat necesară. Dar tocmai existența stavropighiilor este dovadă de nezdruncinat a acestei legături, fiindcă numai patriarhia de Constantinopol avea atunci dreptul canonic să confere unei mănăstiri calitatea de stavropighie.

Organizarea ierarhiei bisericești era necesară acum însăși dezvoltării politice a statului, apărut în condiții nu destul de clare. Anume, izvoarele istorice amintesc în chip legendar de lupta condusă de unguri împotriva tătarilor, dar amănuntele acestor lupte lipsesc. Onciul a arătat tot ce poate fi adevăr în aceste legende, dar în ce privește lipsa instaurării puterii maghiare în Moldova el nu a putut găsi explicația trebuitoare. Lipsește un al doilea exemplu în istorie în care cuceritorul să nu devină stăpînul pămîn-

tului smuls de la alți cuceritori fără legitimitate. De ce se întîmplă aceasta în Moldova unde stăpînirea alungată era tătară? Răspunsul ni se pare simplu: forțele locale erau destul de organizate și destul de puternice pentru a depune efortul necesar să înlăture orice stăpîn extern. Cu alte cuvinte, acestea și-au luat în mînă propria lor soartă, urmînd ca aplanarea contradicțiilor sau conflictelor interne să fie rezolvată prin mijloacele lor proprii. Un sprijin puternic pentru aceasta era în biserica însăși, care nu trebuia să fie catolică, așa cum era la competitorii vecini, și nici ortodox galițiană, vecinătate care și ea putea da naștere la complicații politice. Era deci natural ca ierarhia bisericească moldoveană să fie legată de patriarhia ecumenică, față de care nu se întrevedeau alte clauze politice. Această cale a fost grea, avînd în vedere dorința patriarhiei de a înscăuna aci un mitropolit grec, dar pînă la urmă a dus la ceea ce se sconta: mitropolia Moldovei a fost moldovenească.

În locul forțelor interne, pe care Onciul nu le-a văzut, el a pus o imigrare din Maramureș, căreia singure i s-ar datora întemeierea Moldovei. Aceasta ca să explice mitul lui Dragoș. Nu se poate contesta o intensă emigrare din Ardeal și din Maramureș spre răsărit, dar aceasta în condițiile istorice de atunci nu a putut avea proporțiile necesare să ducă la întemeierea unui stat, care pe de o parte trebuia să ducă neîncetat lupta cu tătarii, iar pe de alta să organizeze terenul ocupat. Mai ales în ce privește Maramureșul nu poate fi vorba de un excedent de populație chiar dacă admitem că aceasta avea ca ocupație principală vînătoarea, care în sine exclude existența oștenilor, a cavalerilor. Documentele, însă, prin Bogdan, fac dovada că e vorba de cavaleri, de nobili care au putut face cauză comună cu semenii lor din Moldova și, indiferent din ce motive, au putut trece acolo, ei și suita lor, dar fără forțele de muncă corespunzătoare.

Așadar, avînd în vedere succesiunea și caracterul dominației migratorilor, imposibilitatea unui gol de populație în Dacia, inclusiv Moldova, și necesitatea existenței unui popor de continuitate, care în condiții specifice și-a con-

stituit cu greu și în timp îndelungat propriile sale instituții politice și religioase, concluzia firească este că acest popor nu poate fi decît cel care a fost mai întîi și a ajuns să fie și cel din urmă stăpîn al pămîntului său. Acest popor a fost poporul român.

Papa Formosus și tradiția noastră istorică

(vol. II, pp. 5—18)

Studiu publicat în volumul *Lui Titu Maiorescu omagiu, XV februarie MCM*, București, Stab. grafic, „I.V. Socec", 1900, pp. 620—631. Reprodus în D. Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, pp. 311—322.

Onciul revine aici asupra unor teze deja cunoscute, în unele privințe accentuînd concluziile vechi, cum e în privința originilor creștinismului la români, în altele atenuîndu-le, ca despre întinderea țaratului bulgar, care acum cuprinde pe români „aproape în totalitatea lor", dar stăpînirea lui Boris este numai „în formă de suzeranitate", însă peste „aproape toată Dacia Traiană (Țara Românească, Ardealul și părțile răsăritene ale Ungariei), cu voievodate și cnezate", deci fără Moldova și Maramureș. Nu înțelegem însă, fiindcă nu dă nici o indicație, de ce consideră că povestirea despre Roman și Vlahata este acum „lipsită total de fond istoric".

Cu toate acestea studiul de față al lui Onciul, pentru prima dată în istoriografia noastră, aduce în discuție coordonata Roma-Bizanț: prefectura Illyricum, pînă acum politic legată de Bizanț, iar bisericesc de Roma, revine bisericește patriarhiei din Constantinopol. Hotărîrea împăratului Vasile I statuează astfel că pînă unde se întinde imperiul său trebuie să se observe și regula bisericii sale. Intervine astfel problema jurisdicției atît de importantă în evul mediu și care, în cazul de față, explică de ce Bulgaria lui Boris reintră în jurisdicția constantinopolitană.

Problemele puse de Onciul în acest studiu pot fi reluate, mai ales în ceea ce privește legăturile bisericești. Pentru aceste chestiuni vezi: A. Sacerdoțeanu, *Barbari, sciți sau români în anul 865*, extras din „Revista macedoromână", III, 1931, pp. 54—60. Idem, *Români și barbari în secolul IX. Un început de diferențiere*, în „Revista arhivelor", IV, 1 (1937), pp. 108—122. În orice caz, aici sînt necesare noi cercetări.

Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui

(vol. II, pp. 19—142)

Publicat în „Convorbiri literare", XXXV (1901), nr. 11, 1 noiembrie, pp. 1010—1035; XXXVI (1902), nr. 1, 1 ianuarie, pp. 27—53, nr. 8, 1 august, pp. 716—753; XXXVII (1903), nr. 1, 1 ianuarie, pp. 16—30 și nr. 3, 1 martie, pp. 209—231.

Studiul a rămas neterminat, iar între manuscrisele lui Onciul nu s-a găsit vreo însemnare care să arate intenția de continuare. Nu putem ști motivele pentru care a fost întreruptă lucrarea redactată cu multă greutate și în vreme îndelungată. După plan mai trebuia să cuprindă capitolele: VI. *Părțile tătărești*, VII. *Dunărea de amîndouă părțile pînă la Marea cea Mare* și VIII. *Dîrstorului stăpînitor*, pe lîngă obișnuita recapitulare.

În partea redactată apar multe chestiuni tratate cu alte ocazii, uneori preluate textual, alteori cu mici rectificări, datorită unor informații documentare noi sau recunoașterea falsului la altele. Cercetări critice ulterioare au limpezit terenul mai bine, unele chiar pe cînd mai trăia Onciul, dar el n-a mai revenit asupra lor. De altfel, un studiu de felul acestuia, diplomatic și instituțional, nu poate fi revizuit sau comentat. El își păstrează valoarea prin analizele și judecățile ce le conține, chiar dacă nu mai pot fi menținute și concluziile respective. Din aceste motive atragem atenția asupra celor mai importante.

Din analiza documentelor privitoare la ținuturile Făgăraș, Amlaș și Hațeg, pe de o parte și Țara Bîrsei, cu vecinătățile sale pe de alta, în general foarte puține și fără continuitate, rezultă că de-a lungul versantului nordic al munților nu a fost instaurată o stăpînire maghiară stabilă pînă în secolul al XIV-lea și de aceea nu sînt documente. Explicația este absolut logică. Însăși colonizarea sașilor are loc mai la nord de laturile munților, iar posesiunile lui Ugrinus în Făgăraș nu sînt decît o dovadă de întrerupere a tăcerii documentelor. Aceasta înseamnă în mod evident că „țările" rezemate pe munte duceau în acest timp o viață proprie, autonomă, deosebită de a Transilvaniei propriu-zise. În ce măsură erau legate ele de Țara Românească, sau mai exact de „țările" care vor forma Țara Românească, Onciul caută să dea o explicație prin asimilare cu poziția țării Hațegului pentru aservirea căreia există documente. Nimic nu stă împotriva acestei supoziții, dar chestiunea totuși trebuie reluată. Reținem însă faptul, deplin lămurit de Onciul, că aceste „țări" transmontane se bucurau de autonomie. Unele cercetări recente caută să le explice situația: Maria Holban, *Mărturii asupra rolului cnejilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „St. și mat. de ist. medie", II (1957), pp. 407—418. Iosif Pataki, *Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în *loc. cit.* pp. 421—428. Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat în vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)* în *loc. cit.*, V (1962), pp. 57—128. Chestiunea însă mai trebuie adîncită.

Poziția pe care o are Onciul față de ținuturile transilvane alăturate munților Țării Românești este cît se poate de judicioasă, iar stăpînirea voievozilor români este logică. O revizuire a caracterului posesiunii comitelui Conrad de Tălmaci în Loviștea și a comitelui Laurentius în Cîmpulung este însă necesară spre a se preciza mai bine cum de au ajuns feude ungurești acordate apoi domnilor Țării Românești. Situația celor două ținuturi, Loviștea și Cîmpulung, nu este aceeași. Un comite putea să fie la Cîmpulung ca

ales al obştii, după moda săsească, fără ca la 1300 comitatul să fi fost unguresc. Cel mult s-ar putea admite o dependenţă de oraşul Braşov, dar şi aceea nedocumentată (Cf. izvoarele la E m i l L ă z ă r e s c u, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurentius şi cîteva probleme arheologice în legătură cu ea*, în „St. şi cercet. de ist. artei", IV (1957), nr. 1—2, pp. 109—126). În ce priveşte Loviştea, nu se mai poate discuta în nici un fel, căci diploma din 1311 este un falsificat, ca şi diplomele inserate în ea (A. S a c e r d o ţ e a n u, *Andreanum şi alte acte*, p. 19). Este mult mai probabil ca stăpîn mai de seamă aici (pe la 1310—1320) să fi fost „Voyna de Loysta", care îşi va fi avut curtea la Voineasa, de unde îşi trage şi numele, şi al cărui nepot, Stoican, la 1374 fugise la regele unguresc (L u k i n i c h, *Documenta valachorum*, p. 251). Lăsînd la o parte ceea ce spunea Onciul despre diplomele privitoare la Conrad din Tălmaci (1233, 1265 şi 1311), concluziile sale că Nicolae fiul lui Conrad şi urmaşii săi nu stăpînesc nimic în Loviştea şi că aceasta împreună cu Amlaşul sînt posesiuni ale domnilor Ţării Româneşti, rămîn valabile, cu precizarea că au fost preluate de regele maghiar şi apoi redate domnilor români ca feude.

Credem că un punct de vedere important, care n-a fost luat în seamă de istoricii noştri, este acela privitor la data întemeierii mitropoliilor Vidinului, Moldovei (Mavrovlahia), Galiţiei şi a doua a Ungrovlahiei, pusă de Onciul în anii 1369—1371 (v. supra vol. II, p. 24—25 şi n. 16). Informaţia este luată dintr-o însemnare (τάξις sau ἔκθεσις) atribuită unui Curopalata (ediţiile Lyon 1588 şi Heidelberg 1596) sau lui Georgius Codinus (în ediţiile Paris, Veneţia, Bonn şi Migne, *Patr. gr.*, 157), dar de fapt autorul ei rămîne necunoscut (cf. K. K r u m b a c h e r, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, ed. a 2-a, München, 1897, p. 425, care o consideră *nu anterior* mijlocului secolului al XIV-lea). Discutată de N. D o b r e s c u, *Întemeierea mitropoliilor*, Bucureşti, 1906, pp. 27 şi 79—80, o datează cu anii 1380—1390, fără a înlătura şi data 1386—1387 (cf. p. 120) fixată de C. A u n e r, *La Moldavie au Concile de Florence*, în „Échos d'Orient",

1904, p. 10 extras. În altă ordine însemnarea a fost publicată de Rally şi Pothli, Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, vol. V, Atena 1857, de unde o reproduce Iorga în H u r m u z a k i, *Doc.* XIV, 1, Bucureşti, 1915, p. 30, nr. 1, cu menţiunea că „pasajul a fost scris după 1400". Pr. G h. I. M o i s e s c u, Pr. S t. L u p ş a şi Pr. A l. F i l i p a ş c u, *Istoria bisericii române*, I, Bucureşti, 1957, p. 160: „Nu poate fi mai veche de sfîrşitul veacului XIV şi începutul veacului XV". Dacă interpretarea lui Onciul rămîne, încercările de întemeiere a mitropoliei Moldovei au o vechime mai mare decît li s-a acordat pînă acum.

În sfîrşit, o emendaţie nereuşită a lui Onciul (p. 25 n. 17). Discutînd data hrisovului despotului Ştefan Lazarevici pentru Tismana, propune anul 6904 (1396) indiction 4. În original anul e scris greşit ҂ЅЦДѲ care n-are sens ; emendarea lui Ruvarac, în 6914, cunoscută de Onciul, este însă mai bună (Е în loc de Ї). Data astfel restabilită concordă şi cu titlul de despot atribuit lui Ştefan la Bizanţ după anul 1402 şi înainte de 1404 (Cf. C. J i r e č e k, *G. d. Serben*, II, 1918, p. 138). Indicţia 14, cuprinzîndu-se între 1 sept. 1405 şi 31 aug. 1406, corespunde şi cu anul 6914. Deci în acest timp a putut fi dat hrisovul.

Chestiunile tratate de Onciul în *Titlul lui Mircea cel Bătrîn şi posesiunile lui* au făcut obiectul şi altor cercetări parţiale, asociindu-se părerilor sale sau schimbîndu-le, dar pentru ansamblu nu a mai apărut nici o lucrare. Amintim aici pe cele mai însemnate şi ale căror concluzii ar putea fi primite: I l i e M i n e a, *Din trecutul stăpînirii româneşti asupra Ardealului. Pierderea Amlaşului şi Făgăraşului*, Bucureşti, 1914, extras din „Convorbiri literare" XLVIII (1914). I o n N i s t o r, *Emigrările de peste munţi*, Bucureşti, 1915 („Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., t. XXXVII). N. I o r g a, *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri*, Bucureşti, 1915 („Anale", t. XXXVIII). G. I. B r ă t i a n u, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le Prince de Valachie Radu I Basarab en 1377*, în „Revue hist. du sud-est européen", II (1925), pp. 73—82. A. S a c e r d o ţ e a n u, *În jurul unei lupte a românilor*

cu rutenii în 1277, în „Arhivele Olteniei", XIII (1934), pp. 276—286. Idem, *Anul morţii lui Litovoi*, în *loc. cit.*, XIV (1935), pp. 566—577. Ion Conea, *Ţara Loviştei. Geografie istorică*, Bucureşti, 1935 (extras din „Bul. Soc. geogr. române"). Ion Moga, *Problema ţării Loviştei şi ducatul Amlaşului*, Cluj 1936 (extras din „Anuarul Inst. de ist. naţ." VI). Idem, *„Ţara", „Districtul" şi plaiul Loviştei*, în *loc. cit.*, VII (1935—1938), pp. 656—668. Ioan Lupaş, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar: Voievodul Ladislau (1291—1315)*, „Fraţilor Al. şi I. Lapedatu", Bucureşti, 1936, pp. 397—403 (reprodus în „Studii, conferinţe şi comunicări istorice", II, Cluj, 1940, pp. 33—40). George D. Florescu, *Observaţiuni asupra documentelor lui Mircea cel Bătrîn*, în „Rev. ist. rom.", VIII (1938), pp. 124—154. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn şi suzeranitatea ungurească*, Bucureşti, 1938 („Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., t. XX). Idem, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, pp. 190—205; vezi şi recenzia la această lucrare de C. C. Giurescu, *În legătură cu Mircea cel Bătrîn*, în „Rev. ist. rom.", XV (1945), pp. 413—430. A. Sacerdoţeanu *Titlul de „Mare Voievod" al Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1941 (extras din vol. *Omagiu profesorului Ioan Lupaş*). Emil Lăzărescu, *Despre voievodul românilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, Bucureşti, 1945 („Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., t. XXVII). Idem, *Despre relaţiile lui Nicolae-Alexandru voivod cu ungurii*, în „Rev. ist. rom.", XXXII (1946), pp. 115—139. A. Sacerdoţeanu, *La cronologia documentelor lui Mircea cel Bătrîn pentru Cozia*, în „Hrisovul", III (1943), pp. 126—129. Idem, *Vechile noastre arhive*, în *loc. cit.*, pp. 129—132. Idem, *Tituluşul lui Mircea cel Bătrîn*, în *loc. cit.*, VI (1946), pp. 65—67. Idem, *Cîteva observaţii cu privire la documentele lui Mircea cel Bătrîn pentru mănăstirea Tismana*, în „Mitropolia Olteniei", IX (1957), pp. 603—614. Maria Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „St. şi mat. de ist. medie", I

(1956), pp. 7—59, în care e greu de admis toate schimbările de date propuse şi interpretările legendelor de pe sigilii, făcute cu scopul susţinerii presupunerilor sale. H. Chircă şi C. Bălan, *O inscripţie din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în „St. şi mat. de ist. medie", III (1959), pp. 359—363. A. A. Bolşacov, *Localizarea bătăliei de la Rovine*, în *loc. cit.*, IV (1960), pp. 391—393. Emil Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova pînă în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, 1960 (Concluziile nerezultînd din materialul documentar prezentat, nu pot fi primite fără o serioasă verificare). Octavian Iliescu, *Despre natura juridică şi importanţa despăgubirilor oferite de Basarab Voievod regelui Carol Robert (1330)*, „Studii şi mat. de ist. medie", V (1962), pp. 133—148, esenţial pentru problemă. Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească*, I (pînă la 1385) în „Romanoslavica", XI (1965), pp. 237—282.

Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea principatelor (Chestiunea română)

(vol. II, pp. 143—165).

Lucrare tipărită în broşură, Bucureşti, Atelier grafic „I.V. Socecu", 1902, 40 p., al cărei text îl reproducem mai sus.

Se foloseşte zaţul articolului cu acelaşi titlu publicat în „Revista Română", vol. I, nr. 15—16 din 1 şi 15 septembrie 1902, pp. 400—412, faţă de care aduce unele modificări pe care le semnalăm mai jos. În acelaşi timp studiul se tipărea şi în *Enciclopedia română*, t. III, Sibiu, 1904, pp. 795—802. Credem că la revistă a dat pentru cules o corectură primită de la Sibiu, altfel neputîndu-ne explica de ce păstrează prescurtările „Constantin <cel> M<are>" şi „Carol <cel> M<are>". Presupunem că

redacţia revistei uneori a intervenit asupra textului, pe care Onciul îl restabileşte în broşură.

Din colaţionarea celor trei ediţii rezultă că sînt numai deosebiri de cuvinte ca *victorie* şi *scriitor* în revistă pentru *învingere* şi *cronicar* în celelalte ediţii. Întîmplător exemplarul „Revistei române" al Bibliotecii Arhivelor statului din Bucureşti poartă în creion corectura lui Onciul de care s-a ţinut seama în broşură, text care concordă cu cel din *Enciclopedie.* Astfel se poate vedea că Onciul ţinea la forme lexicale ca: *dupe*, *basă*, *fasă*, *Dunărei*, *ţărei*, *Illyria*, *byzantin*, *sânt*, în loc de: *după*, *bază*, *fază*, *Dunării*, *ţării*, *Iliria*, *bizantin*, *sfînt*, cum sînt în *Enciclopedie.* Exemplarul amintit din revistă mai poartă şi unele glose, care nu figurează în nici un text tipărit. Dăm aici toate aceste diferenţe, indicînd locul din text prin cifre care ne aparţin:

1. RR. *ad.* „fasc. 28 (sub presă)".
2. religia românilor ... catolicismul] RR: „religia ortodoxă a românilor, care nu putea să fie primită decît în imperiul de Răsărit, căci în nordul Dunării nu se afla organizaţie bisericească înainte de creştinarea ungurilor, iar apoi predomina aci catolicismul".
3. şi romanizat *om* RR.
4. ducat român... două ducate] RR: „ducat român în Transilvania, aflat de unguri, pe lîngă alte două ducate".
5. Glosă ms: „superiori cnezilor mai mari".
6. pînă ... XIII] RR: „pînă în secolul XIII" la care glosa ms *ad* „cînd ei s-au aşezat şi între Nipru şi Carpaţi".
7. RR. „ungurească".
8. RR. „repurtînd victorie".
9. Sau la] RR: „şi".
10. mărturii contemporane spun] RR. „se spune".

* * *

Studiul de faţă, de claritate şi cursivitate deosebite, rezumă punctele de vedere din urmă ale lui Onciul cu privire la continuitatea românilor în Dacia Traiană. În consecinţă, nu avem de adăugat observaţii noi. Cu toate acestea, pentru că unele păreri se spun pe cît de apriat

pe atît de aprioric, nu putem să nu apreciem în ce limită pot fi primite astăzi.

Onciul a crezut totdeauna în „pustietatea" ce va fi fost în răsăritul viitoarei Ţări Româneşti şi în partea sudică a Moldovei unde, din secolul al XII-lea înainte, vor fi venit români ungureni. De data aceasta spune însă mai categoric: „curentul de emigrare din regatul ungar peste munţi adusese şi pe secui, ca şi pe români" (p. 158). Această afirmaţie nu poate fi primită, fiindcă nu se sprijină pe documente sigure, căci documentul citat, cu privire la locuitorii episcopatului cuman pe care episcopul Teodoric îl îndeamnă a trăi în pace ar fi „cumani, secui şi vlahi", este socotit astăzi fals. Dar şi fără acesta, ţinutul în cauză nu a fost lipsit de români, cum am demonstrat în comentariile precedente. Către această concluzie duce şi menţiunea din bula papală din 31 iulie 1227 „Cumania et Brodnic terra illa vicina", care *ţară a brodnicilor* însuşi Onciul a demonstrat că era în acea parte şi că în *brodnici* trebuie să vedem *români.* Este un nonsens să admitem un curent de emigrare a românilor şi secuilor din Transilvania în Moldova de sud tocmai atunci cînd de groaza tătarilor fugeau pînă şi cumanii, fugă care continuă pînă în preajma marii invazii tătare.

De această afirmaţie se leagă o a doua, în legătură cu cucerirea etnică a Daciei antice de către români, „element autohton pe teritoriul colonizaţiei romane" şi „politiceşte partea cea mai expusă ei", devenind astfel „element cuceritor în principate" (p. 165). Această încheiere, pe care o socotim mai mult retorică, este în contradicţie cu întreaga parte constructivă de pînă aci, dacă prin „principate" Onciul a înţeles, Ţara Românească şi Moldova împreună. El însuşi a demonstrat că modul cum s-a înfiinţat Ţara Românească a fost deosebit de Moldova. „Politiceşte", în contextul de aici, nu a putut avea la Onciul decît cel mult sensul de cucerire a clasei conducătoare sau a dinastiei, ceea ce în realitate nu se poate susţine decît pentru Bogdan în Moldova.

S-ar părea că de data aceasta Onciul consideră în mod precis că pecenegii şi cumanii s-au aşezat numai la răsărit

de Carpați. Dacă e vorba de organzare politică, aceasta s-ar putea admite, dar izolat aria de răspîndire, atît a pecenegilor, cît și a cumanilor, este mult mai largă, incluzînd și toată Dacia antică cum și Scythia minor. Coabitarea cu românii a dus la asimilarea lor, nu fără a lăsa urme în limbă, onomastică (toponimie, hidronimie, antroponimie) și etnografie, dacă nu și antropologic. Aceste urme nu sînt încă suficient studiate și fixate în conexul lor istoric, după cum nu este determinată nici data cînd pecenegii și cumanii dispar definitiv. Înclinăm să credem că și secuii ar putea fi descendenți de-ai acestor migratori sau ai altora mai vechi, dar de aceeași origine, căci nu se poate trece ușor peste tradiția consemnată de Keza la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Faptul că grupuri de secui apar în Pannonia, de altfel și de pecenegi, arată o răspîndire întîmplătoare a lor și nu o deplasare organizată pe care documentele nu ar fi întîrziat să o consemneze.

În sfîrșit, s-ar părea că de data aceasta influența albaneză în limba dacoromână Onciul nu o poate explica „decît prin români originari din sudul Dunării" (p. 161). Dar aria pe care se întîlnește aceasta fiind „în afară de teritoriul colonizației romane mai intense" *(ibidem)*, trebuie să considerăm afirmația ca nedovedită. Oare, să fi fost Onciul dominat de aserțiunea lui Ovid Densusianu, despre care însuși spune că „pînă acum" (p. 150) nu-i arătase importanța pentru formarea limbii române?

Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun

(vol. II, pp. 166–195)

Memoriu publicat în „Analele Academiei Române", s. II, t. XXVII (1904—1905), Mem. Secț. Ist., pp. 201—225 (extras, București, 1905, 25 p).

Eforturile pe care le-a făcut Onciul pentru a rectifica datele greșit transcrise în cronicile moldovenești și de a

propune unele datări de documente prin calculul de la 1 martie nu au rezistat criticii ulterioare. Însuși G. Popovici, care în același timp se ocupase temeinic de această problemă, în cele din urmă a renunțat să mai susțină acest început de an. Cu toate acestea, studiul lui Onciul își păstrează întreaga sa valoare prin metoda cu care discută datele izvoarelor și prin căutarea amănunțită a mărturiilor pentru comparație.

Este explicabil însă de ce atîta strădanie a fost fără rezultate pozitive. Mai întîi pentru izvoarele narative el n-a avut la îndemînă ediții critice, decît cele publicate de Ioan Bogdan pentru cronicile slavo-române. Și pentru acestea sînt remarcabile propunerile lui Onciul în ce privește data alcătuirii lor sau datarea copiilor cunoscute, ca și observarea multor interpolații existente în ele. Acestea pe nedrept nu au fost luate în considerație de critica ulterioară, ajungîndu-se la unele considerații greșite. Problemele acestea merită să fie reluate pornindu-se de la datele exacte stabilite de Onciul. În al doilea rînd, ca izvoare diplomatice, publicate și inedite, Onciul a cunoscut destul de puține și în ediții cu totul de valoare inegală. O culegere a lor editată în condiții superioare avea să dea mult mai tîrziu Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași, 1931—1932, în care se rectifică multe lecturi greșite și se discută datele îndoielnice. În privința datelor mai sînt totuși îndreptări de făcut și la această ediție, cu tot materialul abundent pe care Costăchescu l-a adăugat între timp.

Una dintre greutățile esențiale pe care a întîmpinat-o Onciul în calea restituirilor sale a fost aceea de confruntare cu listele sfatului domnesc. Punctul de vedere de la care a plecat este just, dar materialul comparativ fiind insuficient, a ajuns la concluzii care nu se pot menține. O reluare a problemei pusă de Onciul, interesantă și pentru istoria sfatului domnesc și a cancelariei sale, nu va putea avea loc decît după ce se vor stabili în mod neîndoielnic listele sfatului domnesc și se va cunoaște

istoria cancelariei domnești în această perioadă atît de zbuciumată din istoria Moldovei pînă la Ștefan cel Mare. Și în acest punct de vedere Onciul a arătat o cale de cercetare care nu s-a făcut încă.

Studiul de față cu toate că n-a izbutit să demonstreze teza principală ce și-a propus, prin observațiile de calitate care sînt strecurate de-a lungul lui și prin folosirea raționamentului în fața mărturiilor contradictorii, rămîne important prin aceea ce spunea Onciul însuși: aflarea adevărului prin eroare.

Tradiția istorică în chestiunea originilor române

(vol. II, pp. 196—220)

Memoriu publicat în „Analele Academiei Române", s. II, t XXIX (1906—1907), Mem. Secț. Ist. pp. 565—585 (extras, București, 1907, 21 p. Reprodus în D. Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, pp. 323—344.

Față de lucrările precedente în acest studiu este nou scopul pentru care a fost scris și modul cum se expune unul dintre argumentele esențiale, pentru admiterea continuității românilor în stînga Dunării, tradiția istorică, mult apreciată de Onciul. În acest sens rămîne cea mai logică expunere ce avem în istoriografia noastră pînă astăzi. Deși între timp s-au adus și alte mărturii în aceeași ordine de idei, baza stabilită de Onciul nu s-a schimbat. În nici un caz azi nu se mai poate susține punctul de vedere potrivit căruia tradiția originii romane a poporului român ar fi numai de factură cărturărească. O confirmare a vechimii tradiției romane anterioară Renașterii mai aduce Șerban Papacostea, *Les roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge*, în „Revue roumaine d'histoire", IV (1965), nr. 1, pp. 15—24. Cf. Idem, *Un călător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii" 18 (1965), nr. 1, pp. 171—174.

Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș

(vol. II, pp. 221—225)

Publicat în „Buletinul Com. monum. ist.", VIII (1915), fasc. 31, pp. 141—143. Reprodus în „Anal. Acad. Rom.", *Partea administrativă și dezbaterile*, s. II, t. XXXVIII (1915—1916), pp. 23—26 (ședința de la 9/22 octombrie 1915), și în D. Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, pp. 345—349.

Raportul este semnat și de Ioan Bogdan și N. Iorga, dar credem că sîntem în fața redacției lui Onciul, fapt care reiese și din nota adăugată în „Anale", p. 26: „D-l Președinte <al Academiei Române, Dr. C. I. Istrati > mulțumește Comisiunii pentru osteneala ce și-a dat de a îndeplini însărcinarea primită de la Academie și d-lui Onciul în special pentru interesanta sa expunere".

Interesul deosebit al raportului constă în faptul că înainte de a începe săpăturile propriu-zise la celebrul monument de la Curtea de Argeș, cei trei raportori, și în special Onciul, au putut data vechimea monumentului înlăturînd unele exagerări ce-și făceau loc în publicațiile noastre. Orest Tafrali a stăruit însă mai departe în susținerea opiniilor sale (vezi O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, Paris, 1931, text și album), dar fără succes; cf. și A. Sacerdoțeanu, *Introducere în arheologia medievală*, în „Hrisovul", VI (1946), p. 12.

În chestiunea Bisericii Domnești de la Curtea-de-Argeș

(vol. II. pp. 226—240)

Publicat în „Buletinul Com. monum. ist.", IX (1916), fasc. 34, pp. 49—65, 66—68 și 69—70 (extras, București 1916, 25 p.). Reprodus în D. Onciul, *Opere complete*, I, București, 1946, pp. 350—362.

Reluînd chestiunea tratată în raportul precedent, Onciul stăruie mai mult asupra datării monumentului, folosind atît izvoare istorice scrise care vin în sprijinul acestei datări, cît mai ales metoda comparativă a arheologilor și criticilor de artă. Prin aceasta el devine și cel dintîi istoric român care se adresează arheologiei medievale. Observațiile sale, făcute înainte de începerea săpăturilor, au fost confirmate în întregime. Discuțiile contradictorii care s-au ivit după publicarea rezultatelor săpăturilor, în lucrarea colectivă *Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923 („Buletinul Com. monum. ist.", X—XVI, 1917—1923), privesc numai noutățile care au apărut cu acest prilej și care, în parte, înlătură unele îndoieli din studiile anterioare ale lui Onciul sau îi modifică părerile despre Basarab și urmașii săi. Asupra unora dintre aceste probleme a putut să revină el însuși.

Monumentul în sine rămîne cel mai important din toate cîte există în Țara Românească. Asupra lui încă nu s-a spus ultimul cuvînt.

Mircea cel Bătrîn. Cuvîntare comemorativă la cinci sute de ani de la moartea lui.

(vol. II, pp. 241—260)

Publicată la București, „Socec", 1918, 25 p. și 2 pl. Paralel s-au mai făcut două tiraje identice cu singura deosebire că pe pagina de titlu pe una scrie: „Ediţiunea Academiei Române", iar pe alta: „Ediţiunea Com. mon. ist.". Toate au număr de comandă 96 641 al tipografiei „Socec".

În calitate de membru al Academiei Române Onciul vorbise și în numele acestei instituții, de aceea citește cuvîntarea comemorativă și la Academie în ședința de la 15 februarie 1918, ceea ce face să fie reprodusă (fără Prefață) și în „Anal. Acad. Rom.", s. II, t. XLI (1920—1921), *Partea administrativă și dezbaterile*, pp. 175—191,

însă cu cîteva greșeli de tipar, unele schimbări ortografice și reducerea ilustrației la o planșă (fragmentele de documente). După aceea a fost reprodusă de C. Brătescu în revista „Analele Dobrogei", anul XIX, vol. II, 1938, pp. 60—76, și în extras, Cernăuți, „Glasul Bucovinei", 1938, 19 p., fără ilustrație, la care editorul a pus următoarea notă (p. 3/60): „Drept omagiu memoriei neuitatului profesor și academician D. Onciul, reproducem din publicațiile Academiei Române această cuvîntare ținută într-un ceas amar pentru neamul nostru și prea puțin cunoscută dobrogenilor, spre întărirea dragostei pentru Țara dintre Dunăre și Mare lăsată nouă ca sfîntă moștenire de gloriosul domn Mircea cel Bătrîn".

Onciul a ținut cuvîntarea de față atît pentru a comemora o dată importantă din istoria poporului nostru, cît și ca un protest împotriva invadatorului de atunci al țării, protest pe care îl face cu mult discernămînt critic. Sentimentul patriotic este învederat dar, așa cum era firea lui Onciul, el nu recurge la fraze răsunătoare sau la declamație ușoară. Această poziție dă cuvîntării caracterul de întîia monografie istorică închinată figurii proeminente a lui Mircea cel Bătrîn.

Ideea latinității și a unității naționale. Două lecțiuni la deschiderea cursurilor de istoria românilor ținute la Universitatea din București, în ianuarie 1919

(vol. II, pp. 261—284)

Publicat în „Revista istorică", V (1919), nr. 8—10, august-octombrie, pp. 141—162, și extras București, Tip. „Cultura neamului românesc", 1919, 24 p.

Aceste prelegeri au calitatea deosebită de a prezenta în desăvîrșită cursivitate două probleme de cea mai mare importanță pentru poporul nostru: conștiința latinității lui de-a lungul vremii și formarea treptată a ideei de unitate națională. La baza demonstrației nu stă realizarea

finală, deci o justificare a ei, ci evoluţia firească consemnată în mărturii istorice valabile.

Inovator în critica istorică şi creator de şcoală în prima parte a activităţii sale ştiinţifice, către sfîrşit însă, mai ales în ultimile sale comunicări (1915—1919) Dimitre Onciul lasă să se vadă că stă mult sub influenţa istoriografiei oficiale a vremii, care are limite ştiute. Astfel el n-a luat în seamă dedesupturile contradicţiilor anglo-franco-ruse din acea perioadă, şi a făcut abstracţie de complexul problemelor mişcării muncitoreşti revoluţionare. De aici faptul că n-a sesizat importanţa avîntului revoluţionar din România şi din lume, a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. Această situaţie se explică şi prin aceea că ar fi fost mai greu să-şi facă atunci o părere proprie date fiind preocupările lui fundamentale pentru altă perioadă istorică.

O a doua caracteristică o formează modul de prezentare a unor prelegeri universitare atît din punct de vedere retoric, cît şi pedagogic, încît ideile lui apar cu deosebită claritate. Adesea ele reprezintă ultimul său punct de vedere în chestiuni tratate cu alte prilejuri. În această privinţă este posibil ca în unele să fi intervenit şi redacţia revistei în care au fost publicate, în cazul de faţă N. Iorga, cum bănuim poziţia faţă de mărturia călugărilor de la mănăstirea Dealul. Mai înainte Onciul demonstrase că nu putea fi influenţa lui Enea Silvio sau a lui Bonfini, pe cîtă vreme acum ar înclina către aceasta, ceea ce ni se pare mai puţin sigur.

Date istorice despre Banat

(vol. II, pp. 285–291).

Publicat în „Revista istorică", V (1919), pp. 41—47. „Scrise pentru informaţie oficială", cum spune Onciul însuşi, aceste „date" ar putea fi bănuite că sînt culese cu scopul de a justifica o poziţie de moment. Realitatea

este cu totul alta. Culegătorul lor pare cu totul străin de marea frămîntare politică şi naţională care caracterizează anul 1919 al istoriei noastre, şi cu tact culege şi explică istoriceşte poziţia pe care o au atît românii, cît şi sîrbii în Banat. Dincolo de izvorul istoric nu apare nici un comentariu, iar concluzia reiese din însăşi ordinea mărturiilor invocate. Este vorba deci şi aici de o generalizare a constatărilor obţinute pe calea erudită, proprie lui Onciul. O întregire a acestora cu paginile de faţă este deci necesară.

Date istorice asupra Dobrogei

(vol. II, pp. 292—298)

Publicat în „Revista istorică", V (1919), pp. 48—53. Dacă prima parte a datelor reprezintă o succintă revizuire a unor studii mai vechi, partea a doua are caracterul unei consemnări rapide a unui istoric contemporan. Dar şi acestea, energice şi lucide însemnări, aproape reci, ca un inventar, sînt totuşi inventarul strădaniei româneşti în Dobrogea.

Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului român. Discurs rostit în Academia Română

(vol. II, pp. 299–325)

Extras din „Analele Academiei Române", s. II, t. XXXIX, Bucureşti, 1920, 25 p. În „Anale", *Partea administrativă şi dezbaterile*, pp. 200—224, sub un titlu mai lung: *Fazele dezvoltării istorice a poporului şi statului român de la origine şi pînă în zilele noastre.*

A apărut şi în limba franceză: *Les phases du developpement historique du peuple et de l'état roumains*, în tradu-

cerea lui Francis Lebrun, în Académie Roumaine, „Buletin de la Section Historique", IX-e année (1921), pp. 1—35 (şi extras 35 p.).

În discursul acesta Onciul reia o temă atinsă de el şi mai înainte (*Epocele istoriei române şi împărţirea ei*, Bucureşti, 1906, discurs de recepţie la Academia Română, cf. *Opere complete*, I, 1946, pp. 9—27), dar pe care acum caută să o lămurească mai pe larg. Aceste două discursuri sînt singurele încercări ale lui Onciul de filozofie a istoriei. Amîndouă însă, fiind tutelate de concepţia generaţiilor propusă de profesorul său Ottokar Lorenz, nu au baza ştiinţifică necesară unei concepţii general-valabilă şi nu rămîn decît un sistem metodic de care se poate ţine seama într-o expunere istorică, dar nu ca o concepţie de conţinut.

De neconsistenţa ei şi-a dat seama Onciul însuşi deoarece, fără a renunţa la ea, îi schimbă conţinutul. În *Epocele istoriei române...* el determinase două perioade mari cu mai multe subdiviziuni: a) *Istoria veche*, cu patru subdiviziuni de cîte 3—4 secole în două grupuri de cîte şase secole (106—679), epoca ce desparte pe romani de români, şi 679—1247/1359, pînă la întemeierea statelor române; b) *Istoria principatelor*, tot de şase secole (1359—1866/1906). În *Fazele dezvoltării istorice* determină trei epoci de cîte şase secole: 1) a formării naţionalităţii române (106—679); 2) a luptei pentru existenţa naţională sub stăpîniri străine (679—1247/1359), şi 3) a luptei pentru viaţă şi libertate (1330/1359—1918). În fond, conţinutul este acelaşi, numai altfel împărţit din punct de vedere metodic.

Cu toate acestea, expunerea lui Onciul capătă un interes deosebit dacă ţinem seama de fondul problemelor tratate şi care formează un testament al marelui istoric, lăsat ca sarcină urmaşilor săi istorici. E sarcina acestora să verifice dacă toate concluziile trase de el, în acest cadru de ordin genealogic neacceptabil, pot fi confirmate sau nu. Fără îndoială că părerile lui despre întinderea limitată a teritoriului întinsei colonizări romane în Dacia, pe care o susţine şi în acest, aşa cum l-am numit, testament, ca şi

despre caracterul aproape negativ atribuit aşa-zisei perioade fanariote nu pot rămînea. Ansamblul însă, al alternanţelor politice şi culturale, mutarea succesivă a centrelor de radiere politică şi culturală în cele trei principate şi magistrala expunere a chintesenţei lor ar merita să fie transformate într-un tratat pe cît de erudit, pe atît de adevărat şi românesc.

În ce priveşte mult discutata „chestiune a continuităţii", atinsă şi aici ca punct nevralgic nealinat, Onciul ia cea mai categorică şi istorică poziţie. Nu prin el însuşi, cum ne-am aştepta după atîtea cercetări proprii de cea mai strictă erudiţie şi critică istorică, ci pornind de la o afirmaţie simplă şi concretă a marelui lingvist Miklosich, care a devenit astfel un aforism: „Originea naţionalităţii române pleacă din timpul depărtat cînd piciorul romanului a călcat prima dată pămîntul Iliricului". Aforism bogat în consecinţe, dar pînă acum neexploatat încă în toată plenitudinea lui. Autoritatea lui Miklosich a fost adesea invocată atît într-un sens, cît şi în altul. La început, nefiind de acord nici cu Šafařik, nici cu Kopitar, el spunea (*Die slavischen Elemente in Rumunischen*, Viena, 1862, p. 4): „Der Ursprung der rumunischen Sprache datirt dem Gesagten gemäss vom Anfang des zweiten Jahrhunderts, wo römische Colonisten sich am linken Ufer der untern Donau niederliessen. Ungegründet ist die Ansicht Šafařik's, der die Rumunen erst im fünften oder sechsten Jahrhunderte aus einem Gemenge von Geten, Römers und Slaven entstehen lässt. *Starož.*, 19. Für ebenso unrichtig halten wir aber auch Kopitar's Meinung, *Wiener Jahrbücher*, 46, 85, welcher der Ursprung der rumunischen Sprache in jene Zeit versetzt, wo die Römer zuerst festen Fuss an der Ostküste des adriatischen Meeres fassten. Denn erst durch jene Colonisten ist die Sprache begründet worden, welche in Form und Materie römisch, durch die Sprache der frühern Bewohner jener Länder modificirt, eine wahrhafte langue romane ist". Mai tîrziu însă Miklosich (*Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte. Consonantismus* II, Viena, 1882, p. 49) spunea: „Wer über den Ursprung des rumunischen Volkes nach-

denkt, wird durch Sprache und Geschichte auf die Ostküste des adriatischen Meeres gewissen, wo die tapferen Illyrer wohnten und wo heutzutage ihre trotzigen Nachkommen von Zeit zu Zeit die Aufmerksamkeit der Welt auf sich ziehen. Škipetaren und Rumunen sind mit einander unzertremlich verbunden. Diese sind wesentlich romanisierte Illyrer, jene sind Illyrer, die sich vollständiger Romanisierung erwehrt haben. Der Ursprung der rumunischen Nationalität fällt in jene frühe Zeit, wo des Römers Fuss zum ersten Mahl den Boden Illyricums betrat. Da wurde die Entnationalisierung der Illyrer, ihre Romanisierung angebahnt". Astfel vechea și judicioasa opinie a lui Kopitar își cîștigă un susținător de seamă. Între cele două exprimări ale lui Miklosich nu este deosebire de fond, ci numai de timp și loc, în care se petrece fenomenul romanizării. De aceea am ținut să pun față în față cele două texte spre a se curma invocarea lor unilaterală.

Anul morții marelui Basarab Voievod

(vol. II, pp. 326–329)

Publicat în *Curtea Domnească din Argeș*, București, 1923 („Buletinul Com. mon. ist.", X—XVI, 1917—1923), pp. 101—104. Reprodus: D. Onciul, *Opere complete*, I, 1946, pp. 363—365.

Grafitul la care se referă Onciul a fost citit de Virgiliu Drăghiceanu, in „Buletinul", citat, p. 31: **Клѣтъ ҂ЅѠѮ на длъгопѹли пръстависѣ великы Басараба воивода**. După copia fotografică reprodusă tot acolo, p. 16, citeam în ediția din 1946: **[въ] лѣт[ъ] ҂ЅѠѮ**... (rîndul întîi)... **и дѣг[о]пѹл[и] прѣствисѧ великы Басараба воивода** (rîndul al doilea).

Nu încape nici o îndoială că prin acest grafit data morții Marelui Basarab voievod poate fi fixată între 1 sept. 1351 și 31 aug. 1352. Înclinăm mai mult pentru vara anului 1352, după reluarea lucrărilor de zidărie, adică în lunile mai-august.

Comentînd acest articol al lui Onciul în 1946 și punînd în legătură data grafitului cu data documentului pentru satul Bădești, dat de Nicula Alexandru voievod în 1351—1352, spuneam: „faptul că datele nu se exclud vine în sprijinul autenticității lui". Ulterior, această chestiune a fost studiată pe larg de Pavel Chihaia (*Hrisovul din 13 noiembrie 1618 pentru Biserica Domnească din Cîmpulung-Muscel*, în „Glasul Bisericii", XIII, 1964, pp. 294—336), care opinează pentru autenticitatea lui. Acum, folosind bogatul material comparativ adus de Chihaia, putem spune categoric că hrisovul din 13 noiembrie 1618 a existat și nu a fost un falsificat, însă de la Nicolae Alexandru voievod nu a existat un hrisov anume, dar a putut exista dania, mai ales în condițiile morții Marelui Basarab voievod (presupunerea lui E. Lăzărescu notată de Chihaia, p. 302, n. 34). O danie verbală nu a fost ceva neobișnuit, avînd și alte exemple în trecutul nostru într-o vreme cînd practica hrisovului domnesc nu se generalizase. Hrisovul lui Gavril Movilă din 13 noiembrie 1618 spune că satul a fost „dat și miluit de răposatul Io Neculai Alixandru voievod" și în revenire popii de la biserică au arătat „o carte bătrînă a răposatului Neculae Alixandru Vv. cînd au fost cursul anilor 6860 și au arătat și sfînta icoană..., întru care era toate milele sfintei biserici scrise de răposatul Niculae Alixandru Vv.", și mai departe „cărți bătrîne și sfînta icoană". Asocierea deci este constantă. N-a putut exista decît această icoană scrisă, adică pictată, dată în vederea pomenirii, traducătorul redînd confuz textul hrisovului lui Gavril Movilă păstrat numai în traducere românească.

Românii și ungurii în trecut. Relațiile lor politice în dezvoltarea statului român și a românilor de peste munți

(vol. II, pp. 330–366)

Scriere postumă (fragment) publicată de Academia Română, în Mem. Secț. ist. s. III, t. IX, memoriul 3, București, 1928, 36 p. Ediție revizuită de preotul Nic.

M. Popescu. Manuscrisul se află acum la Biblioteca Academiei, secţia mss. nr. 4919, şi poartă menţiunea lui Onciul, „Început în septemvrie 1916". Ediţia Popescu este conformă cu manuscrisul.

Parţial, introducerea de faţă, sub titlul „Introducere la Românii şi ungurii în trecut", a fost publicat în volumul *România Jună. Cartea semicentenarului MDCCCLXXI—MCMXXI*, Bucureşti [1924], pp. 111—116. Pentru acest fragment am adoptat textul de aici, deoarece micile deosebiri stilistice arată schimbări pe care autorul le-a putut face în timpul cînd îl copia, Onciul punînd şi nota explicativă (n. 2) din care rezultă că studiul era încheiat. Articolele din volumul *Cartea semicentenarului* sînt datate 1922—1924, iar editorul lui, Octavian Moşescu, explicînd întîrzierea apariţiei cu trei ani, arată (p. 173) că a obţinut greu colaborarea autorilor. E de presupus că Onciul (aci greşit scris *Onciu*), el însuşi „junist", a trimis articolul în 1922, înainte de a se îmbolnăvi. Totuşi am ţinut seama de variantele manuscrisului şi le-am reprodus în note, împreună cu unele explicaţii ale editorului Nic. M. Popescu.

În timpul cînd se tipărea *Cartea semicentenarului*, introducerea de aci a fost reprodusă şi în revista de la Oradea, „Cele trei Crişuri", IV, mai 1923, pp. 66—68, ca un omagiu adus memoriei de curînd dispărutului istoric.

Pentru unele note marcate în text Onciul nu a dat referinţele corespunzătoare. Am căutat să le completăm, şi în parte credem că am izbutit să ghicim gîndul autorului. Pentru aceasta ne-a venit în ajutor şi cursul *Românii şi ungurii în trecut*, pe care Onciul l-a ţinut la Facultatea de filozofie şi litere în anul universitar 1919—1920, în 39 de prelegeri.

Lucrarea aceasta, care poate n-a fost terminată sau nu ni s-a păstrat întreagă, urma să fie ultimul cuvînt al lui Onciul în problema raporturilor românilor cu ungurii,

cuvînt autorizat, date fiind preocupările constante ale lui. Însă, şi atît cît a rămas, prezintă interes aparte prin orizontul larg pe care îl are şi prin logica strînsă a comentariilor de date şi fapte. Remarcăm în mod deosebit faptul că stăruie asupra instituţiilor poporului în a căror cercetare vede o dovadă certă a continuităţii elementului roman în Dacia.

Prin metoda de lucru şi prin rezultatele obţinute, opera lui Onciul ocupă un prim plan în istoriografia noastră cu privire la chestiunea atît de controversată a continuităţii poporului român şi la întemeierea ţărilor Moldova şi Ţara Românească. Pentru a-şi putea fundamenta punctul său de vedere însă a fost nevoit să lămurească multe alte probleme de amănunt, care ajung adevărate studii, independente sau intercalate în lucrările de bază. În ce măsură concluziile sale au rămas valabile şi astăzi am arătat la fiecare lucrare în parte. Socotim totuşi că este cazul să ne oprim ceva mai mult asupra chestiunilor principale.

1. Chestiunea continuităţii

Sistematic şi în ansamblul său, în afară de Onciul, această chestiune nu a mai fost cercetată decît de Al. Philippide, *Originea românilor*, 2 vol., Iaşi 1925—1927, văzută însă prin judecata lingvistului. Concluziile sale s-au impus multor alţi lingvişti şi istorici, fără însă a le primi în totalitatea lor. Fiindcă el face o ascuţită critică a scrierilor lui Onciul, cu care numai în unele privinţe este de acord, se impune să cunoaştem integral această poziţie, invocată de istorici şi de lingvişti numai parţial. Însuşi Philippide reduce problema la patru puncte:

a. *Teritoriul pe care s-a dezvoltat românismul.* Acesta cuprindea ţinutul Serbiei, la est de Drina, Macedonia,

pînă la sud de Skoplie, sud-vestul Bulgariei, de la Sofia la Küstendil, şi toată Bulgaria dintre Dunăre şi Balcani, Dobrogea, partea de lîngă Dunăre şi mare a Basarabiei, pînă aproape de Cetatea Albă, partea de lîngă Dunăre a Moldovei şi Munteniei, Oltenia, Transilvania, Banatul şi regiunea Mitroviţei din Iugoslavia. Cu timpul acest teritoriu s-a restrîns, în anii 235—377, numai la Peninsula Balcanică, „pentru că populaţia romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, cîtă nu va fi fugit de-a dreapta Dunării, a dispărut în mijlocul barbarilor, iar populaţia mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior şi din sud-estul Pannoniei Inferior a fost strămutată în mare parte de-a dreapta fluviului, iar cîtă a rămas pe loc, ori s-a contopit cu năvălitorii, ori s-a păstrat pînă la venirea românilor de peste Dunăre, cu care s-a amestecat complet din punct de vedere al limbii" (I, 854).

Totuşi, ţinînd seama de numeroase fenomene unitare ale limbii române, el adaugă: „Pentru a ajunge la acest rezultat a fost de trebuinţă cea mai strînsă convieţuire posibilă din punct de vedere şi geografic şi politic, şi acest lucru nu s-a putut întîmpla decît în Peninsula Balcanică, unde ne trimet toate faptele istorice, precum şi participarea limbii române la acele fenomene ale limbii latine populare care s-au dezvoltat în cursul secolului VI" (II, 385; cf. şi p. 404).

b. *Neamurile supuse romanizării care au dat naştere românismului.* Considerînd sfîrşitul secolului VI ca punct extrem „pînă la care mai licăreau încă cele de pe urmă forţe de romanizare", deosebeşte două pături de popoare: autohtone sau anterioare cuceririi romane, pe care le înşiră pe larg, şi alte neamuri năvălitoare din perioada romanizării, ca alani, huni, avari etc., la care adaugă: „Trăsătura uniformă pe care a căpătat-o acest conglomerat, pentru a putea da naştere la un singur popor, cel român, şi la o singură limbă, cea românească, se datoreşte amestecului dintre elemente, favorizat de aceleaşi împrejurări sociale şi politice, şi preponderanţei pe care a avut-o unul din neamuri, cel trac" (I, 854—856).

c. *Elementele romanizatoare: civile* (din Italia „foarte puţin numeros“) şi *militare*, „un element puternic de romanizare“ adus din multe părţi, dar „cu siguranţă că grosul armatelor din provinciile răsăritene ale Europei îl formau locuitorii înşişi ai acestor provincii şi că, în special, elementul italic din armatele acestea exista în minimă porţiune“ (I, 857).

d. *Timpul cînd românii au ocupat actualele lor teritorii.* „Nu ştim nimic“, zice Philippide. Sînt însă unele probabilităţi după care „se pot face numai presupuneri, care s-au şi făcut“ (Sulzer, Engel, Roesler, Hurmuzaki, Tomaschek, Hunfalvy, Onciul şi Radu Rosetti, amintiţi în mod special), după care dacoromânii s-ar fi scurs din dreapta Dunării în stînga lui de la începutul secolului VII pînă în întîia jumătate a secolului XIII inclusiv. În ce priveşte despărţirea „celor trei trunchiuri româneşti unul de altul“ şi asupra raporturilor dintre ele „ar aştepta cineva < dezlegarea > numai dintr-o cercetare comparativă a celor trei dialecte şi dintr-o înregistrare amănunţită a tot ce se ştie pînă acum asupra pomenirilor făcute la izvoarele istorice despre români pînă în secolul XIII“. Ce s-a făcut pînă acum „n-a dus la nici un rezultat“ (I, 857—858).

Cu toate acestea, Philippide are şi el părerea sa, anume că sciziunea între dialectele limbii române s-a produs înainte de anul 600, cînd „scisiunea a fost însoţită de o dizlocare“ şi valuri de dacoromâni au trecut din Peninsula Balcanică „de-a stînga Dunării“, însă bănăţenii ceva mai tîrziu (II, 386; cf. şi pp. 404—405). Însă „este cu neputinţă de închipuit că n-ar fi existat migraţiuni româneşti chiar înainte de secolul VI“, iar „schimbul complet al celor două teritorii de la un neam la altul a avut loc de-abia la începutul secolului XIII“ (II, 406—407).

Am dat aceste extrase din lucrarea lui Philippide, deoarece a fost socotit un adversar al lui Onciul. Din ele se poate vedea însă că, în afară de retragerea totală a elementului roman din Dacia (dar şi această ipoteză dată îndoielnic), în fond cei doi cercetători nu se deosebesc în punctele esenţiale. Deosebirea constă numai în amănuntele imigrării pe care Philippide crede că le poate

lămuri numai pe baza fenomenelor de limbă, fără însă a izbuti să convingă. Stufoasa lucrare a lui rămîne totuşi ca o arhivă în care sînt culese toate datele posibil să fie cunoscute la data cînd a apărut lucrarea, mai puţin izvoarele arheologice la care nu se referă. Interpretarea, deşi este unilaterală, tezistă şi deci înlăturabilă, totuşi nu trebuie evitată. Cercetările ulterioare au continuat să aducă noi materiale şi interpretări în esenţă pornind de la Onciul.

Spicuim din lucrările mai noi ceea ce ni se pare mai caracteristic.

„O mare şi urgentă necesitate ar fi studierea *Romanităţii balcanice* pe baze istorice, arheologice şi lingvistice. Ceea ce avem pînă acum e învechit sau de prea puţin folos“; cf. C. D a i c o v i c i u, *Problema continuităţii în Dacia. Cîteva observaţii şi precizări de ordin istorico-arheologic*, Cluj, 1940 (extras din „Anuarul Instit. de studii clasice“, III, 1936—1940), p. 72, n. 2; trad. şi în franc. în „Revue de Transylvanie“, VI, 1 (1940), p. 72, n. 2.

În ce priveşte patria primitivă a macedoromânilor lîngă Dunăre şi Sava, determinată de Onciul în special pe temeiul informaţiei lui Cecaumenos (Kekavmenos), a fost confirmată de V a s i l e P â r v a n, *Contribuţii epigrafice*, p. 161 n. 734, care o pune în legătură teritorială atît cu Italia, cît şi cu Dacia, dar i se opune S e x t i l P u ş c a r i u, *Études de linguistique roumaine*, Cluj-Bucureşti, 1937, pp. 103—104, în schimb Puşcariu găseşte judicioasă demonstrarea unităţii dialectelor limbii române (*ibidem*, p. 68) şi formarea acesteia pe ambele maluri ale Dunării, (*ibidem*, p. 101; cf. însă şi p. 113); S. P u ş c a r i u, *op. cit.*, p. 102, se îndoieşte de constatarea lui Onciul cu privire la trecerea labialelor în palatale, despre care vezi D i m i t r i e M a c r e a, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în „Dacoromania“, IX (1936—1938), pp. 92—160; cf. pp. 97—98 şi 100.

Astăzi se admite că a existat o singură limbă în provinciile dunărene romanizate: *româna comună* (după alţii *străromâna* sau *româna primitivă).* Din aceasta s-au despărţit *dialectele* dacoromân şi aromân (istroromân şi limba

românilor din Serbia sînt ramuri ale dacoromânei, iar meglenoromâna a aromânei). Despărţirea ar fi avut loc cel mai tîrziu în sec. X.

Pentru Rinhinieni: A. Sacerdoţeanu, *Vlahii din Calcidica*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, Bucureşti, 1934, pp. 307—309. M. Lascaris, *Les Vlachorynchines. Une mise au point*, în „Revue historique du sud-est européen", XX (1943), pp. 182—189. M. Gyoni, *Les vlaques du Mont Athos au début du XII-e siècle*, în „Études slaves et roumaines", I (1948), pp. 30—42.

Kekavmenos se bucură azi de o literatură mai bogată. Reamintim aici că ed. lui Wassiliewsky-Jernstedt, foarte rară, trebuie neapărat reeditată, tradusă şi comentată. Este un izvor de cea mai mare importanţă, între altele pentru istoria românilor din Peninsula Balcanică. Cf. Onciul, *Opere complete*, I, 382. De asemenea M. Gyoni, *L'oeuvre de Kekavmenos, source de l'histoire roumaine*, în „Revue d'histoire comparée", XXIII (1945), pp. 96—180. N. Bănescu, *Deux études byzantines* în „Revue des études byzantines", VI, 2 (1948), pp. 191—198. G. Ţankova-Petkova, Югозападниє Български земи през X в. според „Стратегнкона" на Кекавмени, în Изв. на Инст. за Бълг. ист VI (1956), pp. 589—626.

Asupra relaţiilor politice, sociale şi religioase între unguri, bulgari şi alţi migratori cu românii vezi studiile lui A. Sacerdoţeanu, citate mai sus p. 406, şi *Românii din Peninsula Balcanică în evul mediu*, în „Graiul românesc", VI (1932), pp. 109—114; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor istorice armeneşti*, în *Anuarul Institut. de istorie naţională*, Cluj, VII (1936—1938), pp. 412—546; Idem, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050)*, în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lăpedatu, la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, pp. 877—900. H. Dj. Siruni, *Istorici armeni şi vechimea poporului valah (Pe marginea unui studiu al d-lui Aurel Decei)*, în „Ani. Anuar, de cultură armeană", Bucureşti, 1941, pp. 394—424.

Cu privire la introducerea creştinismului în Dacia: C. Daicoviciu, *Există monumente creştine în Dacia Traiană din sec. II—III?*, în „Anuarul Instit. de studii clasice", Cluj, II (1933—35), pp. 192—209; K. Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4. Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, *ibidem*, IV (1941—1943), pp. 10—16. Iorgu Stoian, *Auxentius episcop arian de Durostor (veacul al IV-lea)*, Bucureşti 1938 (extras din „Biserica ortodoxă română", LVI (1938), nr. 7—8, iulie-aug.) şi D. M. Pippidi, *Intorno alle fonti letterarie del cristianesimo daco-romano*, în „Revue historique du sud-est européen", XX (1943), pp. 166—181, republicat. Idem, *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1958, pp. 234—247; cf. şi pp. 248—264, cu literatură aferentă mai nouă.

Asupra fraţilor Metodiu şi Ciril avem astăzi o literatură bogată în lucrările lui F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siecle*, Paris, 1926; idem, *La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX-e siecle*, Paris, 1926; idem, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, Praga, 1933. Un comentariu susţinut asupra celei dintîi lucrări a lui Dvornik dă Louis Bréhier, *Les missions chrétiennes chez les Slaves au IX-e siècle*, în „Le Monde Slave", nouv. série IV (1927), Paris, pp. 29—61. Cf. şi A. Vaillant et M. Lascaris, *La date de la conversion des Bulgares*, extras din „Revue des études slaves", XIII (1933), Paris.

Despre caracterul şi întinderea misionarismului celor doi fraţi şi ai discipolilor lor v. Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX—X-lea*, în „Studii şi cercetări de istorie medie", I, 1 (1950), pp. 223—236, J. Leixner, Судьбы славянского сазавского монастыря în Православная мысль, Praga, 1956, pp. 215—225. K. Onasch, *Der cyrillo-methodianische Gedanke in der Kirchengeschichte des Mittelalters*, în „Wiss. Zeitschrift d. Martin Luther Universität", v. 1, Halle, 1956, pp. 27—40. Cf. A. Sacerdoţeanu,

Organizarea bisericii române în secolele IX—XIII. Contribuţii la istoria relaţiilor româno-slave, (în manuscris).

Cu privire la organizarea bisericii române astăzi avem un spor simţitor de cunoştinţe. Baza acestor cercetări a pus-o N. Dobrescu, *Înfiinţarea mitropoliilor şi a celor dintîi mănăstiri din ţară*, Bucureşti 1906, care, între altele, a înlăturat „frăţia" dintre mitropolitul Iachint de Vicina şi Daniil Critopol, cum şi înrudirea lui Mircea cel Bătrîn cu Ioan VII Paleolog, scrisoarea patriarhală în discuţie privind pe Mircea Zarcovici, dinast sîrb din Albania. N. Iorga, editînd actele patriarhale (Hurmuzaki, *Doc.*, XIV, 1), nu mai introduce în colecţie această scrisoare. V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în „Revue historique du sud-est européen", XXII (1945), pp. 184—198, fixează în 1339 data căderii Vicinei, deci după această dată a putut pleca Iachint în Ţara Românească.

Nici originea română a uneia din soţiile lui Miliutin, craiul sîrbilor, nu mai este confirmată. Prima lui soţie era din Tesalia, fiica sevastocratorului Ioan, a doua Elisabeta de Ungaria, a treia Ana, fiica ţarului bulgar Gheorghe Terteri I, şi a patra Simona, fiica lui Andronic II. Cf. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I. Gotha, 1911, pp. 332—333, 340.

În chestiunea toponimiei, esenţială după cum a considerat-o Onciul, studiile ulterioare au adus unele lămuriri în plus, confirmînd sau infirmînd propunerile lui. Astfel, Const. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, pp. 75 şi 89, identifică Gilpil cu Crişul Negru, dar îl consideră de origine germană, avînd sensul de *wilder Fluss*, însă Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, ed. V. Bucureşti, 1946, p. 233, spune că „se bănuieşte numai că Gilpil ar fi Jiul". Pentru Ampoiu, C. Daicoviciu găseşte o origine ilirică, cf. „Anuarul Instit. de istorie naţională", Cluj, IV (1926—1927), p. 472; N. Drăganu *Ampoiu*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, pp. 133—137, află că „el continuă o formă daco-romană", iar Emil Petrovici, *Dacoslava*, în „Dacoromania", X, 2 (1943), p. 246 n. 3, „poate" medio-bulgar; p. 266

„pot fi reprezentantele directe ale unor forme antice". Idem, *Note slavo-române*, II, *ibidem*, p. 336 „forma *Împeiu... e o dovadă de nezdruncinat despre o străveche simbioză slavo-daco-romană şi apoi slavo-română". V. Pârvan, *Consideraţii asupra unor nume de rîuri dacoscitice*, în Acad. Rom. Mem. Secţ. ist., s. III, t. I (1923): *Buzăul* din dacicul *Museos* sau *Buseos* (p. 12), *Argeşul* din dacicul *Arge-sis* (pp. 12—16). E. Petrovici, *Daco-slava*, p. 243: *Bîrzava* din slav. **Brŭzava*; *ibidem* p. 261: „toponimicele slave din Transilvania arată tratamentul bulgăresc al grupului *cr̥: *Cerna*"; cf. şi p. 270; *ibidem*, p. 266: „Se crede că de la slavii care trăiau în văile mai largi au reprimit românii şi numele antice ale rîurilor, fireşte, după ce au suferit schimbările fonetice, caracteristice limbilor slave: **Marisiu-* > *Moriš* > *Mureş*, *Murăş*, *Alutu-* > **Olŭtŭ* (dat. **Ol(ŭ)tŭ* > *Olt*. Dar formele româneşti *Mureş*, *Olt*, *Timiş*, *Criş*, *Ampoiu*, *Împoiţa*, *Someş*, pot fi reprezentantele directe ale unor forme antice **Morisiu-*, **Olutu-*, **Timĭsiu-*, **Crisiu-*, **Ampeiu-*, **Somĭsiu-*". Pentru *Olt* dintr-un **Olutus* vechi dacic, v. Idem *Note slavo-române*, II, pp. 336—340. *Mehadia* e slav dar ung. *Mihald* e împrumutat de la români; Idem, în „Dacoromania", X, 2 (1943), p. 521. „*Someşul*, *Mureşul*, *Crişurile*, *Timişul*, *Oltul*, *Ampoiul* în nici un caz n-au fost luate de la unguri..., ci mai degrabă sînt moştenite, ca *Dunărea* şi *Argeşul*". Idem, *ibidem*, p. 543 n.3.

N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti, 1933, (Acad. Rom., „Studii şi cercetări", XXI) p. 389: Maramureş, Maramurăş, Maramoreş, Maramorăş nu este românesc nici ca înfăţişare fonologică, nici ca compoziţie... probabil derivă din ung. *Máramoros*, iar acesta este de origine slavă". Pentru *Mureş*, Drăganu, *ibidem*, pp. 497—498, nu vede imposibil un intermediar unguresc. *Tisa* i se pare mai probabil din slavă *(ibidem*, p. 403*)*, *Motru*, dacă vine din *Amutria* sau *Amutrus*, cu fonetism românesc sau nu, „discuţia poate continua în această privinţă fără nădejdea unei soluţii definitive" *(ibidem* p. 276 n.). *Lotru*, neprecizat din slavă sau din germ. prin mijlocire

slavă *(ibidem*, p. 558*)*. I. I. Russu, *Etimologii trace*, în „Studii și cercetări lingvistice“, vol. 2 (1957), pp. 161—170, continuă investigațiile în domeniul lingvistic al tracilor.

Îmi permit a crede mai departe că *Cerna*, de la Orșova, e tot dacică: Dierna, Tserna, și numai prin asonanță sau similitudine fonetică este trecută în domeniul slav; cf. ale mele *Considerații*, p. 215. La acestea adaug îndoielile lui G. Giuglea, în „Dacoromania“, X, 1 (1941), p. 114: „În ce privește numirile rîurilor Mureș, Olt, Someș, Ampoi, Criș, numai cel din urmă poate fi socotit că a rezistat în formă fonetică românească pînă astăzi. Celelalte așteaptă o dezlegare lingvistică, în ce privește schimbările formale prin care au putut trece de la romani încoace. Problema este foarte grea și se poate spune hotărît că nici o limbă ce cunoaștem și cît o cunoaștem că s-a vorbit în Dacia nu poate revendica pentru ea păstrarea numai prin ea a acestor denumiri“.

Recunoaștem că Roesler a scris o carte în care a căutat să confirme teoria lui Sulzer, pentru că nu avea alta mai bună. Nu trebuie să uităm însă că ea nu putea fi decît rezultatul cercetărilor de pînă atunci și al concepțiilor vremii, cu toate generalizările și cu toate amănuntele lor, iar concluziile sale sînt rezultatul lipsei lui de cunoștințe de istorie generală. Această lipsă a dat posibilitatea unui Jung și Pič să revină chiar atunci asupra chestiunii cu fericite noutăți. Fără Roesler, Jung și Pič, Xenopol n-ar fi elaborat nici el celebra sa lucrare, care rămîne un monument important în istoriografia românească.

În adevăr, A. D. Xenopol, pentru vremea aceea, a dat o carte excelentă. Cuprinsul ei, bine rezumat de Onciul în primul capitol al dării de seamă și apoi analizat pe larg, pune toate problemele istorice și filologice pe care le impunea subiectul. Dacă genetic trebuie să mulțumim predecesorilor că au dat posibilitate lui Xenopol să atace chestiunea română, mulțumirea noastră către el trebuie să fie și mai mare, pentru că prin aceasta a provocat la lucru spiritul academic, documentat și totdeauna metodic al lui Onciul, și că astfel problema a căpătat o înfățișare

nouă. Fără a intra în amănuntele acestui studiu, care duce la concluzia fixării unei arii întinse pe care s-a format poporul român, observăm numai că punctele de atacat și de rezolvat problema română sînt, se pare, definitiv fixate de el.

La cele arătate pînă acum și în strînsă legătură cu problema continuității, nu putem să nu stăruim puțin asupra unor lucrări de ansamblu mai noi dar care, după părerea noastră, n-au urnit carul din loc. În noul maraton roeslerian pornit în decada a patra a secolului nostru avem de remarcat în mod deosebit pe Lajos Tamás, *Romains, Roumans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, Budapesta, 1936 („Études sur l'Europe Centre-Orientale“, dirigées par E. Lukinich, No. 1), extras din „Archivum Europae Centro-Orientalis“, I—II (1935—1936). Nu se poate o carte cu un subsol mai bogat dar cu o interpretare mai eronată decît aceasta. Concluzia, firește, arată că dacoromânii ocupă teritoriile nord-dunărene în secolele X și XI (p. 6), că n-au existat formațiuni politice românești în Dobrogea în secolul al XI-lea și că la 1293 românii erau încă foarte puțini în Transilvania, în secolul al XVI-lea egalează pe sași, secui și unguri, iar începînd cu secolul al XVII-lea, din cauza ciocoilor din principate numărul fugarilor în Transilvania crește mult (pp. 12—14). Dacia n-a putut fi suficient romanizată, iar emigrarea coloniștilor începe sub Filip și este totală și definitivă în 271 (p. 79). Tamás nu găsește nici un element care ar putea indica o fărîmă de persistență. De aceea, „în ce privește continuitatea românească în Dacia nu este decît o ipoteză încă și mai gratuită“, în Banat cele din urmă rămășițe ale romanismului au dispărut cel mai tîrziu pe vremea invaziei hunilor, în timp ce în Transilvania, mult mai înainte, după toată probabilitatea, încă din vremea lui Aurelian. După această concepție, la începutul infiltrării românești — fie ea la cea mai veche dată posibilă — nu mai putea fi vorba de romanism în nordul Dunării, încît nu se mai poate vorbi nici de continuitatea românească (pp. 95—96). Reluînd înfățișarea chestiunii române de la Renaștere pînă azi („eru-

diție de suprafață", p. 97), caută să arate ca nefundate mărturiile care atestă continuitatea și evidențiază elogios pe cele potrivnice. În special școala de la Cluj, aspru criticată, e socotită superficială și-i opune seriozitatea celei de la Iași: Bărbulescu-Chelaru și mai rar, dar fragmentar, Al. Philippide (pp. 95—134). Pe larg argumentele directe și indirecte care se împotrivesc admiterii continuității latino-române în Dacia, deci în Transilvania nu se găsește nicio urmă de romanism înainte de secolul al XII-lea (p. 239). În sfîrșit, ceea ce se căuta: „putem să afirmăm că înainte de secolele XII și XIII nu se aflau români *sedentari* în Transilvania (p. 261).

Nu este cazul să discutăm nici argumentele, nici metoda de care s-a servit autorul spre a ajunge la această concluzie. Amintim numai că ocolește literatura noastră care se deosebește de concluziile sale (din Onciul nu cunoaște decît *Tradiția istorică* și numai o dată citează p. 92, incidental *Originile* și nu face nici un apel la *Teoria lui Roesler* sau la corespondentul ei în nemțește *Zur rumänischen Streitfrage*, 1887). A ascunde nu înseamnă a explica.

Dar și în urma acestei lucrări teoria roesleriană era sortită să rămînă în stadiul în care o aflase Tamás: cu adepți și cu protivnici de o parte și de alta. În sine ea nu mai impresiona, cu toată strădania de a fi pusă din nou în circulație. Mai cu autoritate a pus-o cunoscutul medievist francez Ferdinand Lot, *Les invasions barbares*, I, Paris, Payot, 1937, pp. 278—300, capitolul, *Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain.* Lot se pronunță pentru imigrare. În ce constă eroarea lui Lot, nu e cazul să mai discutăm. Unii istorici au crezut că pot beneficia de această falsă reactualizare.

Nu stăruim asupra altor cercetări care au apărut în acest interval de timp speculînd în mod deosebit prestigiul lui Lot, deoarece au fost prezentate critic de Gh. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, ed. a 2-a, București, 1942 (ed. 1 a fost compusă din două studii: primul cu același titlu, București, 1937 și al doilea: *Les origines du peuple roumain: les données archéologiques*, București, 1939, contopite apoi

în ediție română: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940) și idem, *Le problème de la continuité daco-roumaine. I. Les nouvelles remarques de M. Ferdinand Lot. II. L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, București, 1944 (extras din „Revue historique du sud-est européen", XX, 1943, pp. 46—165).

Cam tot atunci, problema continuității a fost repusă în discuție de Lilio Cialdea, *La Transilvania. Aspetti diplomati e politici*, Milano, 1939 (Instituto per gli studii di politica internazionale - Milano. „Problemi del giorno", nr. 36-37-38-39, 1939). Cialdea crede în evacuarea completă a Daciei, deși mai înainte fusese de altă părere. Vezi la aceasta obiecțiile pe care le-a făcut N. Iorga. *Un amico della rivincita ungherese: Lilio Cialdea e l'autonomia Transilvana*, București, 1940; Ștefan Pascu, *O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal*, în „Revista istorică", XXVI (1940), pp. 170—198 și Gino Lupi, *A proposito di un recento libro sulla Transilvania (con Appendice polemica sull' origine latina dei Romeni)*, Milano (extras din *La Rassegna Italo-Romena*, Giugno, 1941, sub titlul *Romeni e Maghiari*).

Față de această reînviere a unei teorii politice se opune literatura istorică românească. E locul să mai cităm aici Dr. Anton Balotă, *Le problème de la continuité — Contributions linguistiques*, București, 1941, culegere de studii care duc la constatarea continuității. Amintim între acestea *terra-țară* și alb. *fshat (shat)*, rom. *sat (fsat)*. Celelalte privesc pe albanezi și raporturile lor cu românii. Este adevărat că adesea autorul e prea convins de infailibilitatea concluziilor sale. Adăugăm și punctul de vedere al lui Ernst Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940 (extras din „Jahrbuch der Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin", 1940); trad. românească *Despre originea românilor* în „Revista Fundațiilor", VII, 8 (1940), pp. 251—271. Studiind *Atlasul lingvistic român*, Gamillscheg găsește o arie dialectală în sud-est și alta în nord-vest, în care apar cuvinte din epoca romană ca *rinichiu-reniculus* și *rărunchiu-renun-*

culus, dovadă a două ţinuturi matcă: Munţii Apuseni — renunculus, care este sîmburele românimii de nord-vest *(Keimzelle des nordwestlichen Rumänentums)*, patria originară *(Urheimat)*, dacă nu a tuturor, cel puţin a românilor ardeleni (p. 17) şi al doilea, pe ambele maluri ale Dunării între Giurgiu şi Cernavodă şi şesul între Dîmboviţa şi Argeş. Se mai adaugă un al treilea ţinut matcă, slavizat în evul mediu, la sud de Dunăre, între sîrbi şi bulgari în prelungirea Banatului şi Olteniei. Despărţirea românilor de la miazăzi de cei de la nord s-a făcut pe la anul 1000. Deci romanitatea orientală a durat destul de mult.

În raza Munţilor Apuseni Gamillscheg găseşte şi alte moşteniri daco-romane în toponimie: Abrud (Abruttum, Abrittum) „aur", Ampoiu (Ampeium, prin mijlocire ungurească Ampei(u)-Ompoly), Crişurile (Grisia, Grissia), Turda de pe rîul Tur (Turidava). Explicaţia o găseşte în fenomenul cultural, că limba romano-română (urmaşa latinei vulgare) a devenit limba de circulaţie romano-slavă. Rezultă că azi continuitatea românilor e mai puţin o continuitate de rasă cît una a spiritului.

Încheiem această prezentare sumară a literaturii chestiunii cu Ion Moga, *Les Roumains de Transylvanie au moyen âge*, Sibiu, 1944 (Bibliotheca rerum Transilvaniae, VI), care, deşi cu subiect limitat la Transilvania, totuşi tratează problema în ansamblul ei şi merge pînă la amănunt cu informaţia bibliografică.

Desigur că punctul de plecare al oricărei cercetări în acest domeniu este tot substratul poporului român. În această privinţă trimitem la mai noul Ion I. Russu, *Graniţa etnică între traci şi illiri. Cercetări epigrafice şi onomastice*, în „Anuarul Instit. de studii clasice", IV, Sibiu 1944, pp. 73—147, important pentru cunoaşterea romanităţii orientale. Şi nu fără profit, pentru epoca romană în Dacia, se poate consulta Idem, *Onomasticon Daciae. Numele de persoane în inscripţiile provinciei*, *ibidem*, pp. 186—233, în care sînt respinse concluziile lui Kerényi Andras. Idem, *Limba traco-dacilor*, Ed. Academiei, 1959 (fundamental).

Epoca migraţiunilor evident că trebuie urmărită cu interes. Literatura în această privinţă este bogată în descoperiri arheologice, cum şi în unele expuneri teoretice. Trimitem însă numai la C. Daicoviciu, *Bemerkungen zur Frage der „slavischen" Bodenfunde aus Dazien*, în „Anuarul Instit. de studii clasice", IV, Sibiu, 1944, pp. 180—185, pentru simbioza slavo-română în secolele VII — XI, unde sînt puncte de vedere valabile pentru oricare popor migrator în Dacia. În ce priveşte descoperirile arheologice, tot mai numeroase acum, concluzii definitive sau hotărîtoare încă nu se pot desprinde. Despre acestea sintetic şi metodic vorbeşte Ion Nestor, *La pénétration des slaves dans la Peninsule Balkanique et la Grèce continentale*, în „Revue des études sud-est européennes", I (1963), pp. 41—67. Idem, *Les données archeologiques et le probleme de la formation du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'histoire", 1964, nr. 3, pp. 383—423.

Adăugăm: C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Stefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963. *Momente din istoria poporului român*, Bucureşti, Editura Politică, 1965, pp. 2—29 (Gh. Ştefan).

În chestiunea continuităţii concluzia firească este dată astfel în *Istoria României*, I, Editura Academiei, 1960: populaţia latinofonă s-a întins pe tot spaţiul „din munţii Hemului pînă în nordul Carpaţilor dacici" inclusiv Dobrogea, unde „a dăinuit neîntrerupt, în timp şi spaţiu, nu numai pînă la venirea şi aşezarea masivă a slavilor în Dacia şi în Peninsula Balcanică, dar şi după aceasta" (p. 806) şi „poporul român şi limba românească, rezultat al românizării elementului autohton daco-moesic, al asimilării treptate a slavilor şi a altor populaţii aşezate pe teritoriul României de azi, s-au format, în ultimele secole ale mileniului I e.n., în spaţiul de la nordul Dunării de Jos, avînd ca teritoriu-nucleu ţinuturile de deal şi de munte ale Daciei" (p. 808).

2. Întemeierea Ţării Româneşti

Este o chestiune discutată adesea de Onciul. Esenţialul constă în explicarea mitului „descălecatului". Dar cum mitul, ca orice mit, are o mare putere de viaţă, el n-a putut fi înlăturat cu desăvîrşire şi nu a fost nici înlocuit cu altceva mai temeinic documentat, de aceea istoricii au continuat să se preocupe de această problemă. Linia de cercetare a rămas cea trasată de Onciul, adică să fie lămurită toată perioada anterioară creării statului Ţara Românească. Aceasta înseamnă de fapt lămurirea continuităţii poporului român şi relaţiile sale cu popoarele migratoare. În această privinţă literatura istorică de după Onciul este destul de bogată.

Ne referim la chestiunile principale. Pentru Bulgaria ἐκεῖθεν de Dunăre: N. Iorga, *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., II, t. XXXV, Bucureşti 1913, p. 125. Teza contrară la P. Mutafčiev, *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia 1932, p. 20. Cp. şi Gh. I. Brătianu, *„Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, pp. 127—132.

Pentru Vlahia Asaneştilor, vezi Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck*, pp. 90—101. Vlahia în concepţia lui Guillaume de Rubrouck, se întindea pe ambele maluri ale Dunării, sub două denumiri: Ţara Asaneştilor în dreapta Dunării şi Vlahia propriu-zisă în stînga (Vlaşca). C. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asaneştilor* extras din *Lucrările institutului de geografie al Universităţii din Cluj*, IV, Cluj, 1931. N. Bănescu, *O problemă de istorie medievală: Crearea şi caracterul Statului Asaneştilor* (1185), extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. III, t. XXV, Bucureşti, 1943; trad. franc. *Un problème d'histoire medievale: création et caractère du second empire bulgare* (1185), Bucureşti, 1943. Iv. Dujčev, *La date de la revolte des Asénides*, în „Byzantinoslavica", XIII, 2 (1952—1953), pp. 227—232.

Hotarele probabile ale Imperiului româno-bulgar sînt urmărite şi de A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck*, pp. 62—101. Pentru Litovoi: Idem, *În jurul unei lupte a Românilor cu Rutenii în 1277*, în „Arhivele Olteniei", XIII (1934), pp. 276—286. Idem, *Anul morţii lui Litovoi*, *ibidem*, XIV (1935), pp. 516—517. Titlul Asaneştilor la A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouk.*, p. 67. Cf. N. Iorga, în „Revue historique du sud-est européen", VII (1930), p. 250.

Problema numărului românilor din imperiul Asaneştilor e mult discutată. Credem însă, împreună cu C. R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden*, 1186—1257 (Abhandlungen aus dem Gebiete der slawischen Geschichte, I), în „Sitzungsberichte der k. Akad. der wiss. Philos. hist. Classe", vol. 95 (1879), Viena 1880, că elementul românesc era precumpănitor. Vezi şi N. Bănescu, *Vechiul stat bulgar şi ţările române*, în „Anal. Acad. Rom"., Mem. Sect. Ist., XXIX (1947), pp. 261—296. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare* (980—1259), Bucureşti 1913. Idem, *Din Nichita Acominatos Honiatul. Traducere a părţilor privitoare la istoria Asanizilor*, extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXVIII, Bucureşti 1906. Idem, *Românii din Bulgaria medievală*, *ibidem*, Mem. Sect. Lit., s. III, t. IX, Bucureşti 1939. E. Frances, *Păstorii vlahi din Imperiul bizantin în secolele XIII—XIV*, în „Studii", IX, 1 (1956), pp. 139—146. C. Erbiceanu, *Două acte oficiale necunoscute de pe timpul împăratului bizantin Isaac II Angel privitoare la românii din Peninsula Balcanică spre finele secolului XII*, extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., s. II, t. XXIV, Bucureşti, 1901. Cf. şi I. Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni*, Bucureşti, 1904.

Pentru cumani: A. Sacerdoţeanu, *Guillaume de Rubrouck*, pp. 62—83. I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopiile lor*, Blaj (1931), D. A. Rosovskij, Печенѣги торки и берендѣи на Руси и вь Угрïи în *Seminarium Kondakovianum*, VI (1933), pp. 1—64, Praga. A. Sacerdoţeanu, *Ediţii de documente şi ipoteze istorice*,

extras din „Revista istorică", XXV, Vălenii de Munte, 1939.

Pentru Brodnici: G. Popa-Lisseanu, *Brodnicii*, în „Izvoarele Istoriei Românilor", XII, București, 1938, și A. Sacerdoțeanu, *În chestia Brodnicilor*, extras din „Revista istorică", XXIV, Vălenii-de-Munte, 1938.

Scrisoarea lui Bela IV din 1264 mi se pare concludentă în ce privește ordinea vecinilor regatului său spre răsărit: rutenii, cumanii, brodnicii și bulgarii.

În legătură cu brodnicii stă expansiunea cavalerilor Teutoni. Nu încape îndoială că regele Andrei II dăruindu-le Țara Bîrsei (1211) a dat un ținut intrat de curînd în stăpînirea sa. Ce era dincolo de Țara Bîrsei, atît la sud cît și la răsărit, pentru coroana maghiară forma un ținut de pretenție care trebuia cucerit. Modul cum regele și-a însușit Țara Bîrsei nu ne este cunoscut, dar legitimitatea stăpînirii sale a putut să nu fie luată în serios de cavaleri care preferă să fie a papei, căruia i-o și oferă. Desigur, papa primind să aibă patronajul nu vedea motive de supărare pentru rege; acesta însă, consolidîndu-și poziția internă, *acum* înțelege să ia cu forța acest pămînt în stăpînire directă. Dar faptul că la 1264 vecinii de răsărit ai Ungariei, recte ai Transilvaniei, erau tot cei de mai înainte, înseamnă că nici cavalerii, nici regele nu depășiseră efectiv culmea munților. Ceva asemănător se va întîmpla și cu episcopatul cuman.

Actele privitoare la cavalerii Teutoni au provocat o nouă discuție: Emil C. Lăzărescu, *Notă despre documentele Țării Bîrsei și Cavalerii Teutoni*, extras din *Țara Bîrsei*, VI (1934), Brașov. Idem, *Cavalerii Teutoni în Țara Bîrsei*, extras din *Țara Bîrsei*, VII (1935), Brașov. I. Lupaș, *Realități istorice în Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XIV*, în „Anuarul Instit. de ist. naț." VII (1936—1938), pp. 34—50, Cluj. V. mai nou Géza Bakó, *Cavalerii Teutoni în Țara Bîrsei*, în „Studii", X, 1 (1957), pp. 143—160.

Existența banatului Basarabilor în Oltenia se întemeiază pe interpretarea greșită a unui pasaj din cronica lui Rašid ed-Din. Pentru aceasta vezi A. Sacerdoțeanu,

Marea invazie tătară și sud-estul european, București 1933, pp. 49—56, și Idem, în „Revista istorică", XXI (1935), pp. 378—382, dare de seamă despre I. Conea, *Basarabii din Argeș, despre originea lor teritorială și etnică*, București 1935 (extras din „Rînduiala", I). Ion Conea crede în Basarab de la 1241 și vede un descălecat domnesc din Hațeg. Asupra acestei lucrări ne-am spus punctul nostru de vedere în darea de seamă arătată aci, din care reproducem acest fragment:

„Din foarte vechi timpuri românii au fost organizați în mici alcătuiri politice a căror existență o arată limba prin instituțiile păstrate, dar a căror formă n-o cunoaștem în amănunt, ci numai o bănuim. Aceste vechi organizații s-au tot contopit unele cu altele, încît, în momentul în care le menționează izvoarele istorice, nu sînt nici mici, nici neînsemnate, ci pot sta oricînd pe picior de egalitate cu orice formațiune politică europeană contemporană. Ele sînt însă rezultatul unei evoluții locale și nu născute dintr-o impulsiune străină. Așa trebuie considerate statele lui Litovoi, Seneslau, Ioan și Farcaș la 1247, așa al lui Litovoi și Bărbat la 1273 și așa al lui Basarab la 1324. Argumentul hotărîtor pentru acest lucru este însuși felul în care s-au tocmit județele sau „țările" și orașele noastre muntene și oltene: cele dintîi pleacă de la un accident geografic, iar cele din urmă sînt o creație economică. Întîi a existat Dunărea, Jiul, Oltul, Argeșul, Dîmbovița și apoi județul sau țara lor. Deci domnia acestor țări nu trebuie socotită decît ca autohtonă, născută și evoluată în același ținut".

I. Cav. de Pușcariu, *Negru-Vodă*, Sibiu, 1898, în polemică cu Hasdeu, *Negru-Vodă*, susține datele cronicilor și ale inscripției de la Cîmpulung, așa încît de la 1200 pînă la 1387 găsește 12 domni ai Țării Românești (p. 11). Studiile lui Onciul i-au rămas necunoscute.

Supozițiile lui O. G. Lecca, *Cei dintîi Basarabi, Negru-Vodă și întemeierea Țării Românești*, extras din „Convorbiri literare", București 1919, le menționăm prin faptul că sînt și ale lui St. Nicolaescu, *Discuții științifice. Adevărul asupra importantelor descoperiri arheo-*

logice de la Curtea-de-Argeş, Bucureşti 1923, pp. 16—19. I d e m, *De la întemeierea Ţării Româneşti*, extras din „Noua revistă bisericească", VI, nr. 7—9, Bucureşti 1924. Ele au fost adoptate şi de O. T a f r a l i, *Monuments byzantins de Curtea-de-Argeş. Texte*, Paris 1931, pp. 302—303. Pentru altă literatură vezi A. S a c e r d o - ţ e a n u, *Mormîntul de la Argeş şi zidirea Bisericii Domneşti*, extras din „Buletinul Com. mon. ist.", XXVIII (1935), p. 3, n. 1. O. G. L e c c a, *Formation et developement du pays et des États Roumains*, Paris, 1922, stăruie asupra problemei şi caută să reabiliteze toate datele tradiţiei. *Radul-Negru* al lui Onciul îi rămîne necunoscut. Evident că concluziile sale nu pot fi luate în seamă. De aceea, cu bună dreptate, G. I Brătianu, în recenzia făcută în „Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", X (1923), pp. 90—91, încheia astfel: „Ces quelques détails peuvent donner une idée suffisante de la valeur de l'ouvrage. En Roumanie il eût été inutile d'insister; mais pour les lecteurs étrangers, auxquels il s'adresse, le livre est nuisible" (p. 91).

Cronica rimată a lui Ottokar e pe larg analizată de E m. G r i g o r o v i t z a, *Românii în monumentele literare germane medievale*, Bucureşti, 1901, pp. 9—103. G. P o p a L i s s e a n u, *Românii în poezia medievală*, în *Izvoarele istoriei românilor*, III, 1935, pp. 17—20. I d e m, *Românii în izvoarele istorice medievale* Bucureşti 1939, pp. 256—257. Despre evenimentele timpului vezi şi L u p a ş, *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII şi XIII*, extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. III, t. XVIII, Bucureşti 1936, pp. 24—25. I d e m, *Zur Geschichte der Rumänen*, Sibiu 1943, pp. 90—91. I d e m, în „Studii, conferinţe şi comunicări istorice", II, Cluj, 1940, pp. 35—36. E m i l L ă z ă - r e s c u, *Despre voivodul românilor din 1307—1308 amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, în „Anal. Acad. Rom.," Mem. Secţ. Ist., XXVII (1945), pp. 309—323.

Asupra războiului din 1330: N. I o r g a, *Deux conférences en Suisse*, Berne, 1930. I. L u p a ş, *Lupta de la Posada*, 1330, în „Anuarul Com. mon. ist., Secţia pentru Transilvania", 1930—1931, Cluj pp. 117—138 şi extras:

Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare, 1330, Cluj, 1930, reprodus în „Studii, conferinţe...", II, pp. 41—60. I. M i n e a, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)*, în „Cercetări istorice" V—VII (1929—1931), pp. 324—343. E m. C. L ă z ă - r e s c u, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab Voivod cu Carol Robert*, „Revista istorică", XXI (1935), pp. 241—246.

Pentru Făgăraş: A. B u n e a, *Stăpînii Ţării Oltului*, Acad. Rom. Discursuri de recepţie, XXXIV, Bucureşti, 1910. Pentru Amlaş: I. M o g a, *Problema Ţării Loviştei şi ducatul Amlaşului*, Cluj 1936 (extras din „Anuarul Instit. de Ist. nat.", VI).

Pentru domnii şi evenimentele din secolul al XIV-lea: N. I o r g a, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—1369 şi politica lui Vladislav-Vodă faţă de Unguri*, în „Convorbiri literare", XXXIV (1900), pp. 962—999. C. L i t - z i c a, *Din domnia lui Mircea Vodă, ibidem*, XXXV (1901), pp. 366—383. I. K a r á c s o n y i, *Arborele genealogic al voivozilor din Ţara Românească* (trad. Gh. Turbure), *ibidem*, XLIV (1910), 2, pp. 1005—1030, 1146—1157. I. M i n e a, *Relaţiunile dintre Ţara Românească şi Ungaria pe timpul lui Ludovic I, ibidem*, p. 1121—1140. I d e m, *Urmaşii lui Vladislav I şi politica orientală a Ungariei, ibid.*, L (1916), pp. 685—698. I d e m, *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, Bucureşti 1919. G. I. B r ă t i a n u, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le Prince de Valachie Radu I. Basarab, en 1377*, în „Revue historique du sud-est europeén", II (1925), pp. 73—82. E. L ă z ă r e s c u, *În legătură cu relaţiile lui Nicolae Alexandru Voevod cu ungurii* în „Revista istorică" XXXII (1946), pp. 115—139.

Pentru raportul între Ţara Românească şi Ungaria, prin care se mai pot aduce lumini, avem date noi la P. P. P a n a i t e s c u, *Mircea cel Bătrîn şi suzeranitatea ungurească*, Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., s. III, t. XX, Bucureşti, 1938 (extras). Studiul a fost integrat în monografia sa, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, I d e m, *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate*, extras din „Revista Fundaţiilor Regale", iunie 1938, p. 5,

(reprodus în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 133), precizează: „Trebuie să renunțăm azi la mitul descălecării. Populația românească întemeietoare de stat în Țara Românească și în Moldova *a fost de aici*“. Motive economice și politice din Transilvania și țările vecine au dus la crearea organismului statal, în cele două țări.

Cercetarea tradiției mai face un pas cu Al. Lapedatu, *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării Românești*, în „Anuarul Instit. de ist. naț.“, II (1923), Cluj, pp. 289—314, unde se identifică Negru Vodă de la Cîmpulung al tradiției populare cu Basarab (1310—1351/2) și Radu Vodă Negru de la Argeș după tradiția literară cu Radu tatăl lui Mircea cel Bătrîn. Aceasta ni se pare totuși greu de admis, deoarece ar însemna să-i considerăm pe amîndoi ca fiind membri ai aceleiași familii și nu se poate explica „închinarea“.

Menționăm în treacăt pe Al. A. Vasilescu, *Data 1290 a descălecatului Țării Românești*, în „Convorbiri literare“, LV (1923), pp. 499—510, cu arătarea că data 1290 este o greșeală de copist. De asemenea, fără noutăți, decît în privința datelor cronologice, pe I. C. Filitti, *Despre Negru-Vodă*, în Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., s. III, t. IV, București, 1925, pp. 1—39. P. Octavian Popa, *Ugrinus*, 1291, extras din *Țara Bîrsei*, Brașov 1935. Idem, *Făgărașul sub Domnii munteni*, extras din „Anuarul gimnaziului de fete din Făgăraș pe anul 1933/34“, Făgăraș, 1935, înlătură pe Ugrinus din Făgăraș (despre care vezi I. Pușcariu, *Ugrinus* — 1291, Acad. Rom., Discursuri de recepție, XXIII, București, 1901) și admite un descălecat de acolo în Țara Românească.

Un alt punct de vedere în privința descălecatului, căruia caută să i se dea o explicație, este la G. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina nouălor cercetări*, „Anal. Acad. Rom.“, Mem. Secț. Ist., s. III, t. XXV, București 1942 (extras), p. 28: Radu Vodă „nu exclude deci, în părerea noastră, posibilitatea existenței unui «Negru Vodă» descălecător de țară“. Idem, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București 1945, p. 109. Aici și altă literatură asupra chestiunii.

După cum se vede, stadiul actual al problemei nu depășește cu mult studiul lui Onciul despre Radul-Negru, care a rămas adesea nefolosit. Poate că dacă ar fi fost mai la îndemînă, cu logica lui atît de strînsă, altele ar fi fost concluziile din studiile ulterioare, în general bazate numai pe concluziile lui Onciul expuse mai pe scurt în *Originile principatelor române*. Desigur, din acest punct de vedere, se va mai discuta pînă ce mitul *Negru-Vodă* va fi lămurit deplin.

3. Întemeierea Moldovei

Problema formării statului moldovenesc l-a preocupat pe Onciul toată viața și despre aceasta a scris cel mai mult. Este interesant însă faptul că în timp ce dărîma „tradiția descălecatului“ în Țara Românească, în ce privește Moldova a susținut „tradiția“ cu toată hotărîrea. Dar aceasta nu a avut darul să curme discuția, și fără a mai apărea vreo lucrare de ansamblu de aceleași proporții, au fost totuși reveniri asupra unora din chestiunile conexe. Ulterior, la tradiția susținută de Onciul, într-un cadru deosebit de istorie generală și cu unele informații noi, s-a alăturat Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, în care o bună parte din volum (pp. 113—178) este închinată Moldovei, folosind și bibliografia precedentă. Punctului de vedere al lui Brătianu i se opune Al. V. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, în „Studii și cercetări istorice“, XIX (1946), pp. 174—193, care vede formarea statului moldovenesc în „cea mai mare parte“ prin elementele etnice precursoare moldovenilor și „mai puțin numeroase“ scoborîte „din munții Transilvaniei“, dar și din nord de Nistru (p. 185). Redacția lucrării lui Boldur este destul de neclară, ca să putem profita de informația bogată pe care o dă din izvoare slave, dar dacă „dominația politică

ruso-galițiană" (p. 189) o vede fie și numai asupra populației române din Galiția, nu și din Moldova, această afirmație nu este argumentată. Cu toate acestea nu numai că a fost admisă ulterior, dar i s-a dat intensitate și extensivitate pînă la Dunăre, ceea ce nu corespunde realității istorice (cf. *Istoria României*, II, București, 1962, pp. 100—103).

Avînd în vedere discuția ivită în ultimul timp (P. P. Panaitescu, *Despre începuturile relațiilor româno-ruse*, în „Studii", II [1949], nr. 3, pp. 95—101. N. A. Mohov, *Relațiile feudale din Moldova în secolele XIV-XV*, în „Studii și cercetări de istorie medie", II [1951], nr. 1, pp. 7—28. M. B. Fedorov, *Slavii vechi în R.S.S. Moldovenească*, în „Studii", VIII [1955], nr. 1, pp. 83—92. E. Frances, *Slavii pe pămîntul patriei noastre în veacul al XII-lea, ibidem*, nr. 3, pp. 65—80), este sigur că ea va mai continua. Pînă nu se vor face cercetări speciale asupra tuturor problemelor (populația Moldovei antestatală, structura sa socială și economică, organizațiile politice locale, relațiile bisericești etc.) e prematur să se facă generalizări care nu spun nimic. Însă, înainte de orice, stă adunarea și comentarea în sine a tuturor izvoarelor istorice care se referă la pămîntul viitorului stat moldovenesc. Din izvoarele neîndoielnice pe care le cunoaștem acum se poate spune că Moldova nu este un stat creat *dinafară*, ci un rezultat al luptei feudalilor locali împotriva stăpînirii tătărești, dusă și cu ajutor unguresc, mai degrabă ardelean, și apoi al luptelor intestine, pînă s-a putut realiza puterea centrală a statului. Episodul Dragoș aparține intervenției străine, în schimb Bogdan e un reprezentant *ales* al feudalilor moldoveni, pornit și el dintr-o țară săracă în căutare de domenii feudale mai întinse. Fără îndoială că aceasta implică relații mai vechi, populare și feudale, între Maramureș, Galiția bolohovenilor, Moldova și țara Sepenițului, state sau țări atestate documentar în acea vreme. Aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că, în afară de acestea, nu vor fi fost „țări" sau „republici", cum le zicea Dimitrie Cantemir, de-a latul munților și de-a lungul rîurilor pînă la Dunăre și pînă la mare.

Pînă cînd noi cercetări vor face lumină deplină, indicațiile lui Onciul rămîn valabile, cu rezervele pe care le-am arătat mai înainte. Și Moldova este rezultatul dezvoltării forțelor interne, proces legic constatat pretutindeni la noi, la vecini, ca și mai departe de ei.

4. Izvoarele istorice

Onciul a lucrat cu ajutorul unor izvoare istorice mai puține decît cunoaștem noi acum și în ediții nesatisfăcătoare. Din vremea cînd și-a compus el lucrările și pînă astăzi, atît numărul izvoarelor s-a mărit neasemănat de mult, cît și modul lor de editare s-a îmbunătățit simțitor. Nu este cazul să alcătuim o bibliografie, în această privință activitatea editorială a multora din istoricii noștri fiind cunoscută, cu meritele și scăderile lor. Pentru partea mai veche există călăuze: N. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul și misiunea Academiei Române*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, pp. 1—127. Idem, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București 1903. I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905 (Acad. Rom. Discursuri de recepție). Const. C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei românești în ultimii douăzeci de ani*, în „Revista istorică", XII (1926), pp. 137—185. A. Sacerdoțeanu, *Ceva despre un Corpus al izvoarelor istoriei românilor* și *Izvoarele istoriei românilor*, în „Arhiva românească" IV și V (1940) ambele reproduse: Idem, *Îndrumări în cercetările istorice*, București 1945, pp. 65—128. Cu toate acestea, pentru înlesnirea informării acelora care ar dori să reia cercetarea de ansamblu sau pentru unele probleme, menționarea celor mai importante lucrări o considerăm necesară.

a) *Izvoarele narative interne*: Gavriil Protul, *Viața și traiul sfîntului Nifon patriarhul Constantinopolului*, ed. critică de Tit Simedrea, București, 1937. Olgi-

erd Górka, *Cronica epocei lui Stefan cel Mare (1459—1499)*, București, 1937. Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, București 1942. Axintie Uricariul, *Studiu și text* de Ioan St. Petre, București, 1944, Vasile Grecu, *Viața sfîntului Nifon.* O redacție grecească inedită, editată, tradusă și însoțită cu o introducere București, 1944. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu ed. a III-a revăzută, E.S.P.L.A., București, 1958. Miron Costin, *Opere*, ed. critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1958. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei, 1959 (cuprinde și *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie).* Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte.* Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ed. a II-a revăzută, E.S.P.L.A. București, 1959. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ediție întocmită de Constantin Grecescu, București, Editura Științifică, 1959. *Istoria Țării Românești, 1280—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, Ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu. Editura Academiei, 1960, după o variantă mai bună editat și de I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopisețului cantacuzinesc*, în „*Mitropolia Olteniei*", XIII (1961) pp. 498—549. *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, 2 vol. E.P.L., București, 1961; *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu Vornicul. Introducere și ediție critică de Const. Grecescu, București, Editura Academiei, 1963. Pentru informare mai bogată: *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, Editura Academiei 1963, care privește și cronicile ardelene.

b) *Izvoare narative externe.* Din vremea cînd lucra Onciul pînă astăzi sînt prea puține izvoarele narative externe care au ediții mai noi. Trebuie totuși să semnalăm faptul

îmbucurător că aproape toate cele folosite de Onciul între timp au căpătat ediții și traduceri românești corecte, la care pot recurge mai mulți. Contribuția cea mai de seamă a dat-o George Popa-Lisseanu în colecția *Izvoarele istoriei românilor* (= Fontes historiae Daco-Romanorum) tipărite la București, în care au apărut volumele: I. *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum* (1934). II. *Anonymi Geographi Descriptio Europae orientalis* (1934). III. *Daco-Romani in poematibus medii aevi* (1935). IV. *Simonis de Keza Chronicon Hungaricum* (1935). V. *Rogerii Carmen miserabile* (1935). VI. *Ricardi De inventa Ungaria Magna* (1935). VII. *Chronica Nestoris* (trad. 1935). VIII. *Prisci Excerpta de legationibus* (1936). IX. *Flavii Vopisci Syracusii Vita divi Aureliani* (1936). X. *Eutropii Breviarum Historiae Romanae* (1936). XI. *Chronicon pictum Vindobonense* (1937). XII. *Brodnici* (1938). XIII. *Ammiani Marcelini* [Bellum gothicum] (1939). XIV. *Iordanis Getica* (1939). XV. *Procopius De aedificiis* (1939). *G. Popa-Lisseanu, Dacia în autorii clasici.* I. Autorii latini clasici și postclasici; II. Autorii greci și bizantini, București, Acad. Rom., 1943. Altă contribuție prețioasă a adus Vasile Grecu; *Ducae Historia Turcobyzantina (1341—1462)* și Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, Editura Academiei București, 1958 (Scriptores byzantini, I și II), Laonic însă numai în traducere. Acum începe să fie realizată adunarea tuturor izvoarelor într-o colecție completă, din care au și apărut *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes*, I. Ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini. Ediderunt Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ștefan, Editura Academiei, București, 1964.

Cît privește edițiile străine menționăm numai Const. Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, I—II, Budapesta-Londra, 1958—1962, care ne privește îndeaproape și asupra *comentariilor* căreia ar fi necesar să ne ocupăm în mod special.

c) *Izvoarele diplomatice* s-au înmulțit cel mai mult și în ediții superioare. În această privință o activitate deosebită a desfășurat Mihail Costăchescu, *Docu-*

mentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare, 2 vol., Iaşi, 1931—1932. *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933. *Documentele moldoveneşti de la Bogdan Voevod*, Bucureşti, 1940. *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă Voevod (1517—1527)*, Iaşi, 1943. *Documente de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1948. Mai amintim: P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti, I. Documente interne (1369—1490)*, Bucureşti, 1938. Damian P. Bogdan, *Acte moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1938, şi *Acte moldoveneşti din anii 1426—1502*, Bucureşti, 1947. Toate acestea şi altele au fost integrate, însă numai în traducere, în colecţia *Documente privind istoria României*, 28 volume în trei serii: A. *Moldova*, B. *Ţara Românească*, şi C. *Transilvania*, Bucureşti, Editura Academiei, 1951—1955. După alte criterii colecţia continuă acum sub titlul: *Documenta Romaniae Historica*, cu primul volum apărut: B. *Ţara Românească*. Volumul XXI (1626—1627) întocmit de D. Mioc, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1965 şi în reluare vol. I.

Alte numeroase colecţii au mai apărut în acest timp, dar conţinutul lor depăşeşte perioada despre care s-a ocupat în mod constant D. Onciul. Nu socotim necesar să facem lista lor, limitîndu-ne la acelea la care s-ar fi putut provoca şi Onciul.

Deoarece priveşte ţara noastră în special, dintre publicaţiile străine menţionăm numai *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Curante Emerico Lukinich, Budapesta, 1941, a cărui informaţie bogată trebuie folosită cu mult discernămînt.

VIE ET OEUVRE DE DIMITRE ONCIUL

(Abrégé)

Dimitre Onciul (1856—1923) naquit à Straja et passa son enfance à Vicov, deux villages de Bucovine, qui était alors une province de l'Autriche-Hongrie. Il fit ses études de lycée et d'Université à Cernauţi et les continua à Vienne et à Berlin. En 1884, il soutint, à Cernauţi, sa thèse de doctorat et passa le concours d'agrégation pour être nommé professeur de lycée, poste qu'il occupa jusqu'en 1896. Pendant cette période, il écrivit une série d'ouvrages historiques qui le firent remarquer. Notons parmi ceux-ci: *Dragoş et Bogdan, fondateurs de la principauté moldave* (1884); l'ouvrage de critique étendue qu'il fit paraître sous le titre de *La théorie de Roesler* (1885) qui traite de la soi-disant question de la continuité des Roumains en Dacie et qu'il publia également en abrégé en allemand, sous le titre *Zur rumänischen Streitfrage*, (De la question roumaine controversée), 1887; une étude concernant l'histoire de la Bucovine, *Zur Geschichte der Bukowina* (De l'histoire de la Bucovine), 1887 et une autre sur la Maramureş, *Zur Geschichte der Rumänen in Marmarosch* (De l'histoire des Roumains de Maramureş), 1890, toutes deux écrites en allemand, ainsi que l'importante étude analytique qu'il fit des sources d'histoire concernant *Radu le Noir et les origines de la principauté de Valachie* (1891—1892).

En 1896, Onciul fut appélé à la chaire d'histoire des Roumains à l'Université de Bucarest. Plus tard il reçut la charge de Directeur général des Archives de l'Etat (1900), fut élu membre de l'Académie roumaine (1905), puis Président de l'Académie roumaine (1920) ainsi que membre de la Commission des Monuments historiques (1913), dont il devint le Président (1919). A toutes ces charges et dignités il dépensa son énergie pour accomplir un vaste travail d'organisation et contribua par ses connaissances étendues à d'importantes réalisations scientifiques et culturelles.

Malgré ses multiples préoccupations, Onciul continuait pendant toute cette période ses travaux de recherches historiques qu'il avait commencées auparavant. Ainsi, il développait son étude concernant la Bucovine, qu'il écrivit en allemand, *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Österreich* (Histoire de la Bucovine avant son union à l'Autriche), 1899, collaborait assidûment à l'*Encyclopédie Roumaine* qui paraissait à Sibiu (1898—1904) et tirait au clair

certaines traditions historiques dans des ouvrages tels *Le pape Formose et notre tradition historique*, 1900 et *La tradition historique et le problème des origines roumaines*, 1907. En outre, Onciul fit de nombreuses communications et discours commémoratifs maintenant ainsi un contact étroit avec le public avide de culture et notamment sur *Etienne le Grand et Michel le Brave*, (1904) ; *Le XXIV janvier*, (1905) ; *Données des chroniques moldaves concernant les années du règne d'Alexandre le Bon*, (1905) ; *Epoques et divisions de l'histoire roumaine* (1906) ; *L'idée dynastique dans le développement de l'Etat roumain* (1909) ; *Mircea le Vieux* (1918) ; *Mihail Kogălniceanu*, (1918) ; *Les étapes du développement historique du peuple et de l'Etat roumains*, (1919) et bien d'autres travaux encore.

Dans tous ces ouvrages il s'agît moins d'une présentation occasionnelle mais plus souvent d'une œuvre à teneur hautement scientifique tant par le contenu d'idées que par la forme académique de leur exposé. C'est durant cette période qu'Onciul fit paraître son œuvre fondamentale sur *Les origines des principautés roumaines*, 1899, dans laquelle il acheva ses remarques concernant la fondation des Etats roumains, Moldavie et Valachie, œuvre à laquelle il convient d'ajouter l'étude complémantaire *Mircea le Vieux, son titre et ses possessions* (1901—1903) qui, à notre regret, resta inachevée. Une autre œuvre concernant les relations entre *Roumains et Hongrois dans le passé* (posthume) qu'Onciul avait conçue d'être exhaustive mais qui resta également inachevée.

Comme professeur d'Université, Onciul tenait le cours d'histoire de la Patrie entre le III-e et le XV-e siècles, cours qu'il approfondissait continuellement. Ce cours nous parvint en de nombreuses éditions litographiées mais ne fut jamais imprimé. En dehors de ce cours, Onciul exposa également des faits d'autres périodes tels la révolte de Tudor Vladimiresco de 1821. Les cours tenus par Onciul contribuaient à la formation de nombreux professeurs et chercheurs d'histoire.

Le séminaire d'histoire nationale qu'Onciul introduisit dans l'enseignement supérieur de Roumanie était une innovation pour ce temps. Dans ce séminaire, les étudiants soutenaient leurs propres travaux, où, au côté de la méthode, la critique des sources était essentielle. Procédant de telle sorte, il réussit à créer „l'école Onciul" qui s'imposa dès le début et c'est dans son esprit que prit naissance et que se forma en grande partie l'historiographie roumaine de la première moitié de notre siècle.

Dans le domaine des archives, aux côtés d'importantes réalisations pratiques, Onciul, en sa qualité de Directeur général des Archives de l'Etat, écrivit également la première esquisse d'histoire de cette institution, fondée en 1831 : *De l'histoire des Archives de l'Etat* (1903).

En raison de ses multiples préoccupations, Onciul ne laissa qu'un petit nombre d'ouvrages amples imprimés. Toutefois, par toute l'œuvre accomplie, Onciul occupe une place de tout premier rang dans l'historiographie roumaine et ses mérites concernent autant

les thèmes abordés, les résultats obtenus que la méthode de travail qui pouvait être généralisée.

De cette ample activité scientifique, didactique et pratique, exposée dans sa complexité par le présent volume, nous dégageons une série de questions qui constituaient l'objet préféré des recherches de Dimitre Onciul. Mais avant de les aborder, il nous faut souligner d'abord que deux problèmes de l'histoire des Roumains formaient des constantes de l'œuvre d'Onciul qu'il s'employait à défendre et à consolider pendant toute sa vie. Le premier de ces problèmes concerne la continuité du peuple roumain sur le territoire de l'ancienne Dacie, auquel se rattachent directement l'origine et le développement de la langue de ce peuple alors que le deuxième problème se rapporte à l'origine et à la formation des Etats roumains, la Moldavie et la Valachie.

La recherche de ces problèmes avec une opiniâtreté rarement rencontrée chez d'autres historiens forment le titre de gloire de ce grand historien que fut Onciul.

* * *

L'historiographie en général et naturellement l'historiographie roumaine également se próccupèrent avec insistance de l'origine du peuple roumain. Toutefois, en raison du petit nombre de sources historiques qui attestent l'existence du peuple roumain au Moyen-Age, l'opinion s'était insinué, vers la fin du XVIII-e siècle, qu'il ne s'était point formé en Dacie, mais quelque part dans la Péninsule Balkanique d'où il serait passé par la suite dans le territoire de l'ancienne Dacie. Néanmoins, les historiens qui défendirent cette opinion ne se mirent pas d'accord sur la période quand se serait produit cette mutation massive de population. Certains d'entre ces historiens proposèrent le V-e siècle (Miklosich), d'autres le IX-e siècle (Engel), d'autres encore les XII-e et XIII-e siècles (Sulzer et Roesler). Cette opinion se fit connaître sous le nom de la soi-disant *question roumaine*, ou de la *continuité du peuple roumain*, ou encore sous celui de *théorie de Roesler*, d'après le nom du savant qui chercha à lui donner une base plus scientifique (1871).

Dans le fond, il s'agit de la thèse soutenue par certains des historiens participant à ce débat et selon laquelle il y a eu *réémigration*, c'est à dire que toute la population de Dacie se serait retirée pendant la période romaine et y serait revenue par la suite ; selon d'autres historiens par contre il n'y a eu qu'*immigration*, c'est à dire que le peuple roumain se serait formé ailleurs, d'où il serait venu ultérieurement et seulement par hasard, sur le territoire de l'ancienne Dacie. Face à ces thèses, Onciul se situa sur une position intermédiaire en soutanant la thèse de *„l'admigration"*, position qu'il défendit non pas par esprit de compromis mais pour démontrer le véritable processus historique de la continuité du peuple roumain de Dacie qui, ultérieurement, fut renforcé par des groupes similaires venus du côté droit du Danube. En donnant une pareille interpré-

tation aux faits historiques qu'il avait connus, Onciul put résoudre le problème dans sa totalité. C'est ainsi qu'il concevait avec justesse que la romanisation s'était produite sur un territoire bien plus étendu que la Dacie romaine. Nous comprenons aujourd'hui que ce territoire est celui de l'empire romain d'Orient, c'est à dire tout le territoire conquis par les Romains dans le sud-est de l'Europe et acquis à la culture romaine. Le peuple roumain s'était par conséquent formé en masse sur les deux rives du Danube.

L'idée de la continuité de l'existence des hommes en Dacie est, en plus, confirmée par l'apparition du christianisme au temps même de la romanisation. Toutefois, l'organisation de l'église avec sa hiérarchie eut lieu bien plus tard ; selon Onciul elle eut lieu au temps de l'évangélisation des Slaves par Méthode et Cyrille.

Sur toute l'étendue de ce territoire romanisé existait une unité de langue au début, qui selon Onciul était le roumain. A la faveur des nouvelles conditions de vie créées aux bords du Danube cette unité de langue des Romains d'Orient fut rompue par son partage en dialectes. Selon Onciul cet évènement se produisit au VII-e siècle grâce à l'invasion des slaves, date à laquelle ne se rallièrent pas tous les linguistes. Néanmoins quel que fut le moment de cette division ce qui importait c'est que l'unité de la langue roumaine pouvait être démontrée.

Dans ses travaux d'analyse, Onciul, faisant des recherches sur l'origine et la formation du peuple roumain et de la langue roumaine, arriva tout naturellement à l'origine latine et à l'idée de continuité territoriale. Plus tard, dans deux conférences de synthèse tenues à l'Université et dans lesquelles Onciul poursuivit ces problèmes jusqu'à la période contemporaine, il y ajouta l'idée de la latinité et celle de l'unité nationale du peuple roumain. C'était là une évolution normale que les témoignages de l'histoire confirmaient continuellement depuis le moment où l'on parlait d'un peuple néo-latin. Le point de départ de cette démonstration fut l'idée émise par Fr. Miklosich, que partageait également Kopitar : „L'origine de la nationalité roumaine a son point de départ dans les temps réculés, quand les Romains mirent pour la première fois leurs pieds sur la terre des Illyres". Cette idée ne fut jamais, jusqu'à nos jours, infirmée.

Concernant le deuxième problème cardinal pour Onciul, celui de la formation des Etats roumains, il y mit une insistance toute aussi grande que pour la solution du premier. C'est un fait bien connu que, du point de vue politique, le peuple roumain s'était développé dans trois formations statales : Transylvanie, Valachie et Moldavie. Dans le développement parallèle des trois Etats, peu différent du point de vue chronologique, il n'y avait point de différence quant au fond, ni d'ordre politique, ni culturel. C'est le grand mérite d'Onciul d'avoir expliqué cet aspect par la formule du changement alternatif du centre de rayonnement culturel et politique qui passa de l'une à l'autre de ces provinces roumaines.

Onciul étudia ce problème, non pas dans son ensemble, mais par monographies et c'est pourquoi, pour le comprendre, il nous faut

également présenter ses études en la matière du point de vue territorial, c'est à dire par provinces.

Onciul étudia à plusieurs reprises l'histoire de la Bucovine, sa terre natale, dont, néanmoins, en parlant dans ses écrits, il ne manifestait jamais d'effusion sentimentale. Au contraire, avec une sobriété remarquable il met en relief ce qu'il y avait comme caractères spécifiquement locaux dans l'histoire de la Bucovine, qui la rattachent à l'histoire de la Moldavie. La fondation de la Moldavie fut la première question dont Onciul s'était occupé.

De l'étude fondamentale consacrée à la fondation de l'Etat moldave ainsi que des recherches ultérieures d'Onciul se dégagent en la matière, les idées principales qui suivent et qui méritent d'être énnoncées :

1. Onciul réussit à démontrer que les Roumains avaient également habité la Moldavie bien avant la fondation de l'Etat et avaient occupé le territoire qui s'étend de Halicz à la mer Noire. Le peuple de la partie nord de ce territoire connu sous le nom de „Bolohoveni" était également roumain.

2. Entre l'Empire byzantin d'une part et les pays roumains y inclus la Moldavie d'autre part, existaient des rapports suivis et lorsque fut créé l'Empire des Asénides, les rapports politiques entre les territoires situés des deux côtés du Danube continuèrent d'exister. D'après Onciul, pendant le règne des Asénides il y aurait eu une certaine dépendance, qui était, certes, plus manifeste en ce qui concerne la Valachie.

3. La Fondation de l'Etat moldave fut le résultat de la lutte de libération que les Moldaves avaient menée contre les Tatares. Dans cette lutte, Laslău, que la tradition avait retenu sous ce nom, mais qu'Onciul identifia comme étant André Lackfi, voïvode de Transylvanie, prit une part essentielle au nom du roi de Hongrie.

4. Dragoş, voïvode roumain, originaire de Maramureş, régna en Moldavie en tant que représentant du roi de Hongrie. Toutefois, vu cette qualité, Dragoş ne peut être considéré comme „créateur" de l'Etat moldave, le véritable „fondateur" étant Bogdan, qui, lui aussi, fut voïvode de Maramureş, d'origine roumaine, mais insurgé contre le roi de Hongrie. Cette situation détermina Onciul d'admettre l'existence d'une puissante émigration de Roumains du Maramureş et de Transylvanie vers la Moldavie.

5. Pour la première fois dans l'historiographie, Onciul établit avec une perspicacité remarquable l'existence, vers 1359, d'une dualité de l'Etat moldave, dans le sens de l'existence, ici, de deux pays avec leur rivalité dynastique, l'un situé dans la vallée de la rivière Moldova, qui par la suite allait l'emporter et l'autre, le pays de Sepeniţ, qui deviendra l'héritage des princes régnant en pays situé sur la Moldova. Une pareille situation exclua tout règne des princes de Halicz sur cette partie de la Moldavie et encore moins sur la contrée avoisinant le Danube.

Concernant la fondation de la Valachie, Onciul poussa ses recherches avec tenacité pour éclaircir la crátion de cet Etat, problème

se diriger la recherche, quoique les résultats obtenus jusque là ne soient pas encore décisifs. Selon nous, cette situation est due au fait que les chercheurs avaient abandonné la base matérielle qui seule pouvait fournir l'explication, cette base étant justemment l'ordre romain et l'ethnie romaine. En fait, il résulte que l'on doit prendre comme point de départ la notion de *foederati*, qui contient la solution.

Une deuxième constatation brillante d'Onciul concernait l'octroi de la qualité de *patricien romain* à des chefs de tribus nomades. Onciul n'avait analysé que le cas de Koubrat, hagan (chef militaire) des Bulgares, mais une situation similaire se produisit également dans d'autres cas ce qui prouve, tout au moins pour les contrées situées sur le Danube inférieur, que Constantinople avait exerçé d'une façon suivie le droit d'accorder ce titre et de garder ses pouvoirs théoriques sur les territoires des barbares, qui n'étaient que les clients de Constantinople. Ceci confirme également le sens qu'avait la notion de *foederatus*.

Enfin une troisième constatation d'Onciul porte sur certains problèmes de l'église du sud-est européen après l'apparition de l'antagonisme entre la hiérarchie romaine et la hiérarchie œcuménique et notamment le droit de juridiction réligieuse et son rapport avec la juridiction politique.

La nature générale du problème résulte de deux cas particuliers dont s'était occupé Onciul. Le premier cas se rapporte à la querelle qui opposa le patriarche de Constantinople à la Moldavie en liaison avec la création de la métropolie, querelle qui résulta non pas de considérations spirituelles ou confessionnelles mais fut tout simplement une question de juridiction. De là il résulte que les liens entre Constantinople et la Moldavie étaient plus anciens et ne cessèrent jamais d'exister. Malheureusement, cette thèse ne fut plus jamais reprise pour être étudiée et approfondie, ni par Onciul, ni par d'autres historiens. Il est vrai cependant que sur un plan plus général Iorga l'avait reprise, sans toutefois la concrétiser.

Le deuxième cas avait son origine dans l'étude de la tradition existant chez les Roumains concernant le pape Formose. A cette occasion, Onciul mettait en évidence la politique impériale de Constantinople qui considérait que la juridiction de l'église constantinopolitaine devait s'étendre jusqu'où s'étendait l'empire même. Toute immixtion d'une autre église impliquait une immixtion dans les affaires politiques internes pouvant mener à des conflits politiques ou militaires. Les deux cas sont d'ailleurs complimentaires l'un de l'autre et peuvent, quant à leur fond, se réduire à l'importance de la juridiction.

Pour compléter cette situation politique, il nous faut ajouter la situation générale de la Moldavie vers 1370—1372. En effet Onciul avait remarqué que la propagande catholique en Moldavie venait non pas de Hongrie, mais de Pologne, ce qui montre l'orientation politique du nouvel Etat moldave et sa tendance de sortir de la sphère d'influence de la Hongrie. C'était un signe qu'à ce moment l'Etat moldave faisait des efforts de consolider ses positions à l'intérieur comme à l'extérieur et ne voulait point que l'influence politique du roi de Hongrie fût egalement appuyée par une propagande catholique venant par la même voie.

Toutes ces constatations faites par Onciul en matière d'histoire roumaine prouvent en même temps l'étendue de ses connaissances d'histoire générale, qui de leur côté, avaient facilité l'étude et l'explication des faits historiques locaux.

L'œuvre historique d'Onciul présente bien d'autres aspects qui, malgré leur caractère incidental, ont de l'importance pour l'historiographie roumaine. Il s'agit de son œuvre d'archéologue, d'éditeur et d'humaniste.

Dans ses recherches, Onciul eut recours constamment aux sources historiques, littéraires et diplomatiques, faisant seulement quelques allusions aux sources de la culture matérielle ou archéologique. Ceci est d'ailleurs explicable par la situation de l'archéologie classique qui était alors à peine à ses débuts, tandis que d'une archélogie du Moyen Age il ne pouvait encore être question. Cependant lorsqu'on le sollicita pour ètudier l'église princière de Curtea de Argeş, monument exceptionnel de l'architecture et de l'art, il y fit des remarques si judicieuses sur la peinture et y tira des conclusions si intéressantes qu'il devint le premier archéologue roumain du Moyen Age. La comparaison entre ce monument et d'autres monuments byzantins contemporains ainsi que la confrontation avec des informations écrites connues, montrent la seule méthode qui puisse mener à l'élimination des controverses en cette matière.

Au temps où Onciul publiait ses ouvrages, étant donné le petit nombre de sources historiques publiées, les historiens étaient également éditeurs de textes et documents. Onciul n'avait pas de penchant spécial pour ce genre d'activité et ne devint que par hasard éditeur. Mais, en tant qu'éditeur, il se posa tous les problèmes qui sont à la charge d'un éditeur et spécialement, vu le stade où se trouvaient en Roumanie les éditions de documents, Onciul leur donna des solutions qui méritent d'être soulignées, surtout pour ce qui est de leur transcription. En d'autres mots, en cette matière également, l'homme de sciences, méthodique, montrait sa haute compétence.

Outre ses œuvres maîtresses concernant l'origine et la formation du peuple roumain et de sa langue, Onciul aborda également d'autres problèmes de l'histoire roumaine en présentant quelques unes des personnalités éminentes du passé des Roumains telles Mircea le Vieux, héros légendaire de la résistance contre l'expansion de l'empire turc ; Etienne le Grand, prince remarquable autant par sa lutte contre les invasions étrangères que par ses „faits de paix" et Michel le Brave, réalisateur, pour une courte période de l'unité nationale, qui devint le crédo de tout le peuple.

Onciul considérait que l'union des deux principautés, la Moldavie et la Valachie en 1859, n'était possible qu'en ce moment précis car jusqu'alors „les esprits n'étaient pas encore préparés pour atteindre" à cet idéal national. On pourrait considérer que ce mode de

poser le problème correspond à la conception marxiste, quoique exprimé avec des mots usuels à un historien tributaire de la conception idéaliste de l'histoire.

Onciul ne resta pas étranger aux faits historiques de son temps. C'est ainsi qu'il fit une synthèse magistrale de la contribution humanitaire et patriotique de Titu Maioresco dans le cadre de l'Académie roumaine et, parallèlement, de la contribution de l'académie même au développement de la culture roumaine dans la deuxième moitié du siècle passé. De même Onciul analysa la „vie prodigieuse et féconde" de Mihail Kogălniceanu, „qui fut une des gloires de la Roumanie de la période de sa renaissance nationale et politique".

Toutes ces préoccupations variées provenaient de l'horizon vaste dont était doté Onciul.

Bien sûr que nous aurions aimé voir Onciul dépasser la recherche de l'histoire pragmatique et d'érudition. Malgré de nombreuses généralisations qu'il tira au cours de ses études, Onciul de par sa conception de l'histoire et sa méthode de travail, n'avait pas formulé de système philosophique appliqué à l'histoire et ne cherchait point de généralisations au delà du système pragmatique de la classification des phénomènes historiques. La seule fois où il essaya un système philosophique concernait la périodisation de l'histoire. Mais dans ce domaine il adopta le système proposé par son professeur Ottokar Lorenz, des trois générations. Il considéra ce système apte d'être appliqué à l'histoire des Roumains. Dans cette situation, on ne peut pas dire qu'Onciul était l'adepte d'une quelconque conception philosophique, en dépit de la situation que, parfois, en partant de détails, il s'était élevé à de généralisations valables.

* * *

L'époque sur laquelle s'étaient portées les investigations d'Onciul était immense et il l'avait parcourue avec toute la ténacité et la préparation nécessaires. Les résultats qu'il avait obtenus sont nombreux et profonds, malgré le manque de matériel bien étudié. Dans de nombreux cas, il fut obligé de rassembler lui-même d'abord, critiquer ensuite, les sources historiques dont il avait besoin et de créer son propre échafaudage. De là résultaient certaines difficultés et naquirent les échafaudages qui ne résistèrent pas aux épreuves, quoique certains détails pouvaient être corrigés ou complétés. Cependant par la qualité intrinsèque dans l'ensemble, l'œuvre de Dimitre Onciul reste une œuvre fondamentale dans l'historiographie roumaine.

THE LIFE AND WORK OF DIMITRE ONCIUL

(Abstract)

Dimitre Onciul (1856—1923) was born in the village of Straja and spent his childhood in the village of Vicov, both in Bucovina, at that time a province of the Austro-Hungarian monarchy. He attended medium school and university in Cernăuţi and later specialized in Vienna and Berlin. After having taken his doctor's degree in Cernăuţi in 1884, he took a job as a teacher in a medium school where he worked until 1896. During that time he wrote a number of historical papers and works which early established his reputation. The most remarkable among them are *Dragoş and Bogdan the Founders of the Moldavian Principality* (1884), the ample work of criticism published under the title *Roesler's Theory* (1885) which referred to the so-called issue of the Romanians' continuity in Dacia, a résumé of which he published in German too *(Zur rumänischen Streitfrage,* 1887), a study concerning the history of Bucovina *(Zur Geschichte der Bukowina,* 1887) and another study concerning the history of Maramureş *(Zur Geschichte der Romänen in Marmarosch,* 1890), — both of them written in German,— and especially the comprehensive analysis which he made of historical sources regarding *Radul Negru and the Origins of the Wallachian Principality* (1891—1892).

In 1896 Onciul was called to the chair of the History of the Romanians at Bucharest University. Subsequently he was entrusted the general management of the State Archives (1900), he was elected a member of the Romanian Academy (1905) and its chairman (1920) as well as a member of the Commission for Historical Monuments (1913) whose chairman he became in 1919. In all these offices and capacities he carried on a steadfast organizational work and contributed to substantial scientific and cultural achievements.

In spite of the manifold occupations which he carried on and which took up most of this time, he nevertheless continued the historical investigations which he had illustrated before. Thus he developed his earlier study concerning Bucovina *(Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Österreich,* 1899), written in German; he could make an ample contribution to the *Romanian Encyclopaedia* published in Sibiu (1898—1904) and explained the historical contents of certain historical traditions *(Pope Formosus and*

our Historical Tradition, 1900; *The Historical Tradition on the Question of Romanian Origins*, 1907). He also delivered many papers and memorial speeches through which he kept in permanent touch with the public eager for culture (*Stephen the Great and Michael the Brave*, 1904; *The 24th of January*, 1905; *The Data of Moldavian Chronicles on the Reign of Alexander the Good*, 1905; *The Epochs of Romanian History and Its Division*, 1906; *The Idea of Dinasty in the Development of the Romanian State*, 1909; *Mircea the Old*, 1918; *Mihail Kogălniceanu*, 1918; *Phases in the Historical Development of the Romanian People and State*, 1919, etc.) These are but rarely occasional presentations; more often than not they are works of high scientific prestige both through the contents which they bring forth and through the academic form of presentation. A fundamental work dating from that period is *The Origins of the Romanian Principalities* (1899,) in which he renders more precise his remarks concerning the setting up of the Romanian states Moldavia and Wallachia; to this was added the complementary study *The Title of Mircea the Old and His Possessions* (1901—1903) which, to our regret, was left unfinished. Also unfinished remained the work which he intended to be exhausive, concerning *The Political Relations between the Romanians and the Hungarians in the Past* (posthumous).

As a professor in ordinary at the University, Onciul delivered a course on the history of the homeland from the 3rd century to the 15 th, a course of lectures which he permanently improved. We know it from numerous mimeographed editions, for he never printed it. Parallel to this, he also spoke about various of the subjects, for instance Tudor Vladimirescu's uprising of 1821. All of Onciul's courses of lectures formed a sound basis for the training of numerous batches of teachers and investigators of history.

What was a novelty for the higher education in Romania at the time was the seminar of national history which D. Onciul introduced. At that seminar, the students delivered essays of their own, in which, besides the methods of investigation, criticism of sources was considered essential. Thus he managed to create a genuine historical school whose results soon became evident and which was known as „Onciul's School". Along the lines mapped out by that scholl, was born and moulded for the most part the Romanian historiography in the first half of our century.

As a general manager of the State Archives, besides the achievements in archive practice, Onciul made the first sketch concerning the history of that institution set up in 1831. (*From the History of the State Archives*, 1903).

Owing to the manifold occupations, which elicited D. Onciul's contribution, he did not leave a very large number of printed works. Yet, through what he achieved, he takes a prominent place in Romanian historiography through both the themes studied and the results obtained, as well as through his method of work, which became generalized.

Out of all this scientific, didactical and practical activity whose complexity is reflected by the present volume, we can pick up a number of questions which formed the prevalent object of D. Onciul's researches. First of all it is necessary to recall that from the point of view of national history, he had two constants which he never left and for whose consolidation he used all his competence. The first regards the question of the Romanian people's continuity in Dacia, to which the origin of this people and the development of their language are directly connected, while the second refers to the origin and setting up of the Romanian states of Moldavia and Wallachia. The steadfastness in pursuing these problems with tenacity rarely to be met with in a historian's work, is a title of glory and mastery for our great historian.

* * *

General historiography, and naturally the Romanian one too, was insistently concerned in the Romanian people's origin. Yet, owing to the scarcity of historical sources which should attest the people's existence in the mediaeval period, at the end of the 18th century, the opinion was insinuated that the people allegedly had not been formed in Dacia but somewhere in the Balkan Peninsula whence they had then crossed over into the former Dacia. But the historians who rallied to this opinion could never agree on the time when such a massive migration of population had taken place. Some suggested the 5th century (Miklosich), others the 9th century (Engel) or the 12th—13th centuries (Sulzer and Roesler). This opinion became known under the name of the so-called *Romanian question* or the *problem of the Romanian people's continuity*; others called it "Roesler's theory" after the name of the scholar who tried to provide a more "scientific" basis for it (1871).

As a matter of fact some historians who participated in the debate maintained that it was a question of *re-emigration*, to the effect that under the Romans the whole population of Dacia withdrew and came back later; others, however, saw it only as *immigration*, through which they meant that the Romanian people had been formed somewhere else, whence they only subsequently and werely by chance came to the former Dacia. Considering these theses, Dimitre Onciul adopted an intermediate position, maintaining *admigration*, not in order to reach a compromise, but validly proving the historical process of the Romanic people's continuity in Dacia, later on strengthened by similar elements coming from the right banks of the Danube. Thus interpreting the historical data at his disposal he was able to solve the problem as a whole. For instance he had the correct intuition of the Romanization being carried on over a territory much vaster than Roman Dacia. Today we understand this territory as being what we call the Eastern Romanity, that is the whole area conquered by the Romans in the South- Eastern Europe won over for Roman culture. There-

fore the Romanian people were predominantly formed on either bank of the Danube.

One more fact which confirms the continuity of life for Dacia was the appearance of Christianism during the Romanization proper. Yet the religious organization with its hierarchy took place later; according to Onciul, this happened when the Slavs were christened through the work of Methodius and Cyril.

Throughout this vast Romanized territory there was a unity of language in the beginning. Owing to the new living conditions created on the Danube, this linguistical unity of Eastern Romanity, for Onciul the Romanian language, was broken up through its separation into dialects. He sets this moment in the 7th century, a date on which not all linguists have agreed. Yet, irrespective of the date of this separation, it was possible to prove the unity of the Romanian language.

Essentially, in his analytical work, Onciul tried to explain the origin and formation of the Romanian people and of their language, so that the Latin origin and the continuity naturally emerged. Later on, in two synthetical university lectures in which he followed up the problem until contemporary times, he supported it by the idea of the Latinity and national unity of the Romanian people, preserved unaltered by the latter. It is a natural evolution which historical evidence constantly records as early as one can speak about a neo-Latin people. A starting point of this demonstration was F. Miklosich's aphorism through which he rallied to Kopitar's opinion: "The origin of the Romanian nationality proceeds from the remote times when Roman feet first trod on Illyria's soil." This aphorism has remained unshaken so far.

In the second cardinal problem, the setting up of the Romanian states, Onciul proved the same steadfastness. It is known that from the political point of view the Romanian people evolved in three state formations: Transylvania, Wallachia and Moldavia. In this parallel development, slightly different from the chronological point of view, there is no essential discrepancy either politically or culturally. It is Onciul's merit to have explained this through the formula of alternation with the removal of the cultural political centre of irradiation to one or the other of these Romanian principalities.

Onciul did not study this problem as a whole but adopted the system of monographical investigation. As a consequence we must follow the contents of his studies also from the territorial point of view.

Onciul very often dealt with the history of Bucovina, his native region. Nevertheless, in his studies he never gave way to sentimental outbursts. It is with remarkable austerity that he insisted of bringing out into bold relief only the local specific elements which however he permanently related to Moldavia's history. Therefore the problem of Moldavia's setting up was the first to concern him.

From the basic study devoted to the setting up of the Moldavian state, corroborated with his subsequent investigations, derived all the essential questions which are worth retaining and which we consider useful to enumerate:

1. Onciul was able to demonstrate that the Romanians inhabited Moldavia too, long before the setting up of the state, and held the vast area from Halicz to the Black Sea. The people known in the north under the name of Bolohovans were also Romanians.

2. There used to be a permanent relationship between the Byzantine empire and the Romanians' lands, Moldavia included, and when the Asenide empire was set up, these political relations continued on both side of the Danube. In Onciul's opinion, at that time too there was a certain dependency, more obvious for Wallachia.

3. The setting up of the Moldavian state was a result of the struggle for liberation waged by the Moldavians against the Tartars. In that struggle traditional king Laslău, identified by Onciul with Andreas Lackfi, voevode of Transylvania, played an essential part on behalf of the Hungarian king.

4. Dragoş, a Romanian voevode from Maramureş, effectively held Moldavia as a mandatory of the Hungarian king. But in this way he could not be called the "begetter" of the Moldavia state for the real "founder" was Bogdan, also a voevode of Romanian origin from Maramureş, but a rebel against the Hungarian king. This situation made Onciul admit a very marked migration of Romanians from Maramureş and Transylvania to Moldavia.

5. Very perspicaciously Onciul had an intuition of the duality of the Moldavian state in 1359, a duality explained by the fact that at that time there were already two countries with two dynastic competitions, one with the centre on the river Moldova, which was going to prevail, and another in the land of Sepenitz, which was to be inherited by the hospodars succeeding to the throne of the land on the Moldova. Under the circumstances, the hypothesis is precluded of any dominion of the Halicz princes on that part of Moldavia, and even more so as far as the suggestion that the dominion spread down to the Danube.

As concerns the foundation of Wallachia, for the elucidation of which problem Onciul made permanent efforts until his last note, regarding the year of the death of its real founder, voevode Basarab, his investigations were equally fruitful and have indisputable deserts from several points of view.

1. First of all Onciul was the first to compare the data supplied by authochthonous chroniclers with the diplomatic documents and with the old records of events and showed what was true and what was erroneous in them.

2. Hence resulted the conclusion that there was no question of a „settlement" by a voevode from Făgăraş and from Amlaş but just an immigration of population whose beginning was prior to the date of 1290, traditionally ascribed to that settlement. The

diploma of the Knights Hospittalers dating from 1247 is one of the proofs in support of this Transylvanian immigration into Wallachia.

3. As regards the autochthonous chronicles of Wallachia preserved in late copies, he demonstrated that they were successively made up of distinct parts written by authors contemporary with the events related and the beginning of their writing may by ascribed to the time of Neagoe Basarab's reign or shortly afterwards.

4. In this respect too, he found the political duality the voievodate or feoff of Litovoi and Seneslau, which formed the nucleus of the future Wallachia. Barbat, Litovoi's successor, was the first joint voevode of the land thus united. That action started in Oltenia.

5. Finally, as early as the Slav-Bulgar rule, steady political organizations could be set up on the left bank of the Danube. We are mentioning this idea, quite interesting in itself, although he did not manage to substantiate it satisfactorily.

6. The relations are shown at large between the Asenides and the inhabitants on the left of the Danube and the rather theoretical nature of those relations.

These conclusions in themselves have remained to this day, certified and corrected in certain details which Onciul had had no possibility to observe at the time.

Yet, our summary presentation here would nevertheless be deprived of something essential if we did not recall the fact that in order to obtain his positive results, Onciul had to use also information of a different nature but of particular importance. One of these kinds of information belongs to the fields of language — onomastics and in the first place toponomy, in which he found a valuable legacy from the ancient times. In this connection we are emphasizing Onciul's finding with which no linguist can dispense in following up this problem, namely the fact that in the Middle Ages, toponomy, as often as not connected with anthroponymy, (the owners of land) was both under the influence of the official chancellery and of the desire manifested by the higher class of the oppressed people to approach the upper class of the oppressing people. This finding has the value of a general law and we cannot but verify it any chancellery issuing documents. As regards anthroponymy, seeing that is was often under the influence of the church calendar, it cannot very easily be endowed with ethnical value.

Secondly, Onciul was mindful of the development of social life in Dacia in the thousand years which have elapsed before the appearance of the organized Romanian states. In this respect, he discerned particularly significant lights in the investigation of the Romanian people's social institutions. It is true that Romanian historiography dealt only to a small extent with the problem of knowing those institutions in the respective period although Onciul has paid attention to them. Specifically, he advanced the idea that at that time there had been double institutions such *prince* (domn) and *hospodar* (voievod), *judge* (jude) and *ruler* (cnez). Some

of these made the object of minute investigations by Ioan Bogdan, his fellow of student years; others are to be studied from now on. And they will be able to prove once more the facts established by Onciul concerning the continuity of social life in Dacia.

Usually studying problems of Romanian history, Onciul nevertheless was bound to touch also upon problems of world history, as part of which the historical life of the Romanian people unfolded. There are numerous such incursions in world history and they could be gathered together and systematized, yet there is no doing it now. We are confining ourselves to calling attention upon some particular problems.

The first is related to the contents of the notion of *foederati* of the Roman Empire. This connection between the empire and the migrators could not take place without the emperors's sanction. And it is this sanction that all the migratory peoples reaching the empire's boundary were seeking. Implicitly, the emperor never gave up the territories placed at the disposal of his empire's allies.

This new political form in the relations between the empire and the barbarians was undoubtedly a compromise, but in fact it showed a continuity in the Roman policy. We must take into account the fact that this intuition of Onciul's occurred at a time when historical writings were only mentioning the gradual ruin of the Roman Empire and its disapperance, while about the migrators it was only believed that they have been "barbarians" without any other quality except that of destroyers of civilization. But Onciul's remark was not given due consideration. Today, however, it is obvious that it is only by taking into account this nature of the political relations between Romans and barbarians that we can explain at least two aspects of European culture: the adaptation to the Roman culture, the Byzantine one included, of all migrators, including those completely assimilated, and the continuity of the Romanic ethnos even in the regions the most thoroughly seized by the migrators. This is a direction of investigation, but the results acquired so far are not yet decisive. In our opinion, this situation is due to the fact that the researchers, have deviated from the material basis which was the only one apt to explain everything, a basis constituted by the Roman order and by the Romanic ethnos. That is we must proceed from the notion of *foederati* which includes everything.

The second brilliant finding made by Onciul referred to the granting of the quality of *Roman patrician* to some chiefs of nomadic tribes. He only analysed the case of Kubrat the khan of the Bulgars but a similar situation also existed in other circumstances which demonstrate, especially on the lower Danube, that Byzantium permanently manifested its right to grant this title and to preserve the theoretical rights over the barbarian territory on which the migrators were only peoples with the rank of clients to it. This is one more proof of the sense which the notion of *foederatus* had.

Finally the third regards the religious aspects in the south-east of Europe after the antagonism between the Roman hierarchy and the ecumenic one appeared. It is the problem of the religious jurisdiction and its relationship with the political jurisdiction.

The generalization results from two special cases on which Onciul dwelt. The first refers to the quarrel between the Patriarchate in Constantinople and Moldavia concerning the setting up of the Metropolitan bishopric, a quarrel which did not spring out of spiritual or confessional considerations but was a question of jurisdiction pure and simple. It results hence that the relations between Constantinople and Moldavia were of long standing and never ceased. Unfortunately this thesis was not taken up any more either by Onciul or by somebody else for further and deeper studies. On a different, broader plane, it was resumed by Nicolae Iorga who, however, did not try to render it more concrete.

The second case has its origin in investigating the Romanian tradition about Pope Formosus. On that occasion, Onciul brought out into bold relief the Byzantine imperial policy defined to the effect the jurisdiction of the Constantinople church must extend as far as the empire did. Any interference of another church jurisdiction also implies an interference in the domestic political affairs which may lead to political or military conflicts.

Both these cases complete each other, as a matter of fact amounting only to the importance of the jurisdiction.

In agreement with this policy, we also add the situation existing in Moldavia about the years 1370—1372. Onciul had noted that the Catholic propaganda in Moldavia was manifested through Poland and through Hungary, thus showing the political direction of the new Moldavian state and its tendency to escape the sphere of Hungarian influence. It was a token of the fact that at that date the Moldavian state was struggling hard to consolidate its internal and external positions and did not wish the political influence of Hungary's King to be supported also by the Catholic propaganda coming through the same channel.

All these findings made on the plane of national history, show the vast information possessed by Onciul in the field of general history; it is this information that enabled him to explain local historical phenomena.

D. Onciul's historical work is also relevant for other aspects of his activity as an historian. It is true that they are only incidental contributions to Romanian historiography, yet they are important. We are referring to his contributions as an archaeologist and editor, to say nothing of his contributions as a humanist in presenting the social phenomenon.

In his investigations, D. Onciul constantly consulted literary and diplomatic sources for historical information. He only made a few allussions to the sources of material culture or archaeology. This is due to the fact that in his time even classical archaeology was just cutting a way for itself, while mediaeval archaelogy was hardly

to be mentioned. And yet, when he was asked to deal with the exceptional architectural and artistic monument which is the princely church at Curtea de Argeş, through his wise remarks on the painting and through the conclusions drawn he became the first Romanian mediaeval archaeologist. The comparison of this monument with other contemporary Byzantine monuments and the confrontation with the well-known written information, points to the only method for solving such questions, by removing contradictory arguments.

At the time when Onciul worked, given the scarcity of published historical sources, the historians had to include editing and publishing work in their activity. D. Onciul did not have any special formation for this particular mode of manifestation and he edited works only by accident. Yet, when he did it, he posed to himself all the problems which are usually incumbent on an editor and in the concrete case of the stage of editions of documents with us, he solved them in a way which is worth remembering, especially as concerns their transcription. To put it differently, here too the methodologist showed his competence very much as in his scientific activity proper.

Besides his fundamental studies concerning the origin and formation of the Romanian people and of their language, Onciul approached also other problems from the subsequent history of the Romanians, portraying certain prominent figures in the Romanian past: Mircea the Old, a voevode who became legendary through his opposition to the advance of the Ottoman power, Stephen the Great, who besides his resistance to foreign invasions was also shown by Onciul as a great performer of "peaceful deeds" characteristic of his reign, and Michael the Brave, who achieved national unity for but a short moment, yet managed to turn this notion into the creed of an entire people.

Last but not least, the Union of the two Romanian principalities, Moldavia and Wallachia in 1859 which Onciul considered that it had become possible only at that moment because until then „the minds had not yet prepared for attaining" this national idea. It maybe considered that this way of posing the problem is in keeping with Marxist conceptions yet it is expressed in the usual words of a historian who paid tribute to an idealistic conception of history.

Nor was Onciul alien to important moments of contemporary history. For instance it can be said that he made a brilliant synthesis of Titu Maiorescu's humanistic and patriotic contribution as part of the Romanian academy and, parallel to this, of the contribution made by the Academy itself to the development of Romanian culture in the second half of the last century.

It is in a slightly different way that he considere the "prodigious and very fruitful life" of Mihail Kogălniceanu "who was one of the glorious of Romania in the epoch of national and political revival".

All this is evidence of the broad horizon which Dimitrie Onciul possessed.

Of course, it would have been pleasant for us to see Onciul transcending the investigation of pragmatical and erudite history. But, although very often drawing generalizing conclusions, through his way of conceiving history and through his method of work, Onciul failed to formulate a system of philosophical thinking of his own, with its applications in history, and did not seek generalizations beyond the pragmatical system of classifying historical phenomena. The only time when he attempted a philosophy was his research on historical periods. Yet, then he proceeded from the system of three generations proposed by his professor Ottokar Lorenz. He thought that system was fully justified for its application to the history of the Romanians. Under the circumstances, naturally we cannot say that he was an advocate of a certain philosophical conception, although sometimes, proceeding from details, he could rise to valuable generalizations.

* * *

The time investigated by Onciul vas immense and he covered it with full diligence and earnestness, as was necessary. The results obtained were numerous and substantial, although he was not helped by well-processed previous material. In many cases, he was compelled both to gather and to discuss the historical sources he needed, to say nothing of the construction itself.

It is in this difficulty that lies the genesis of his constructions which were short-lived. But the details may be corrected or completed, which is quite natural. Yet, through its intrinsic qualities, as a whole, Dimitre Onciul's work remains a fundamental landmark in Romanian historical writings.

INDICE BIBLIOGRAFIC

a) COLECȚII

Academia Română: *Discursuri de recepție*. București.

Acta Patriarchatus Constantinopolitani: v. Miklosich-Müller.

Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur (J. Bollandus). Antverpiae 1643—1770: Bruxellis, Parisiis et Romae 1845 sqq.

Acte și documente relative la istoria Renașterii României: v. Sturdza (D.A.), C. Colescu-Vartic.

Akta grodzkie i ziemskie, Liov.

Акты Западнои Россiй, Sankt-Peterburg 1846 sq.

Allegemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, herausgegeben von W. Oncken, 44 vol., 1879—1893. Berlin.

Analele Academiei Române, *Dezbaterile*. București.

— *Memoriile Secțiunii Istorice*, București.

Annales Minorum: v. Wadding (L.).

Aprilov (V.), Болгарскiя Грамоты. Собранныя переведенныя на русскiй языкъ, Odesa 1845.

Arhiva istorică a României: v. Hasdeu (B.P.).

Arhivele Statului. *125 ani de activitate*, 1831—1956, București, 1957.

Banatul de altădată. Studii istorice. I, Timișoara, 1944.

Bél (Mathias): v. Schwandtner (I. G.).

Bianu (I.) — Nerva Hodoș — Dan Simonescu: v. *Bibliografia românească veche*.

Bibliografia românească veche de Ioan Bianu și Nerva Hodoș [— Dan Simonescu], I—IV, București, 1903—1944.

Biblioteka starożytna pisarzu polskich: v. Wojcicki.

Bibliotheca historiae Romaniae, București.

Bielowski (A.): v. *Monumenta Poloniae Historica*.

Bogdan (Damian P.), *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București, 1938.

— *Acte moldovenești din anii 1426—1502*. București, 1947.

Bogdan (Ioan), *Vechile cronice moldovenești pînă la Urechia*, București, 1891.

— *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895.

— *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902.

— *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*

în sec. XV și XVI. vol. I, 1413—1508, București, 1905.
Bouquet: v. *Recueil des historiens de Gaule et de la France.*
Bujoreanu (I. M.), *Colecțiune de legiuirile României*, București, 1873—1885.

Cipariu (Timotei), *Crestomatia seau analecte literarie*, Blaj, 1858.
— *Archiv pentru filologie și istorie*, Blaj, 1867.
Codex diplomaticus Arpadianus continuatus: v. Wenzel (G.).
Codex diplomaticus patrius (Hungaricus), 8 vol. de Emeric Nagy, Györ-Budapest, 1865—1891.
Codrescu (Theodor): v. *Uricarul.*
Cogălniceanu: v. Kogălniceanu.
Condica sîntă a mitropoliei Ungrovlahiei, ed. Ghenadie, București, 1884.
Corpus juris civilis, ed. Osenbrüggen, Lipsca, 1849.
Corpus scriptorum historiae byzantinae. Bonn, 1828—1855 (1878, 1897).
Costăchescu (Mihai), *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 vol., Iași, 1931—1932.
— *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933.
— *Documentele moldovenești de la Bogdan Voevod*, București, 1940.
— *Documentele moldovenești* de *la Ștefăniță voevod*, Iași, 1943.
— *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948.
Crăciun (Ioachim) și Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, București, 1963.
Cronicele României: v. Kogălniceanu (Mihail).
Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică. Seria slavă. Fasc. I. de Aurelian Sacerdoțeanu și Damian P. Bogdan, București, 1943.
Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1964.
Curtea Domnească din Argeș, București, 1923 (*Buletinul Com. Mon. Ist.* IX—XVI).
Czernowitzer Gymnasial Programm, 1852.

Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften, Viena.
Densusianu (Nicolae), *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, București, 1885.
Die Geschitsschreiber der deutschen Vorzeit, Leipzig.
Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Viena, 1899.
Dobner (G.): v. *Monumenta historica Bohemiae.*
Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, ed. de Emeric Lukinich, Budapesta, 1941.
Documenta Romaniae Historica, București, 1965 sqq.
Documente privind istoria României, București, 1951—1956.
Documente privitoare la istoria românilor: v. Hurmuzaki (E.)
Dogiel (Math.), *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae*, vol. I, IV—V, Vilna, 1758—1764.

Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, de Dr. C. Diaconovich, 3 vol., Sibiu 1898—1904.

Endlicher (Stephanus Ladislaus), *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849.
Ersch und Gruber, *Allgemeine Encyklopädie*, vol. 85, Leipzig, 1870.
Ertekezések a történelmi tudományok köréból, IV, Budapesta, 1874,

Fejér (Georgius), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 43 vol. Buda, 1829—1844.
Florianus (M.), *Historiae Hungaricae fontes domestici*, 4 vol. Lipsca-Budapesta, 1881—1885.
Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes: v. Popa-Lisseanu (G).
Fontes rerum Austriacarum: Diplomata et acta: v. Teutsch (G. D.) — Friedrich Firnhaber.
— *Scriptores*, 8 vol. Viena, 1855—1885.
Fragmenta historicorum Graecorum: v. Müller (C).
Fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu, București, 1936.

Ghibănescu (Gh), *Uricele satului Grajduri*, 1904.
Gregorian (Mihail), *Cronicari munteni*, 2 vol., București, 1961.
Grigorovitza (Em.), *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901.

Hasdeu (B. P.), *Archiva istorică a României*, 4 vol., București, 1864—1867.
— *Cuvente den bătrâni*, I, București, 1878.
Historiae Hungaricae Fontes Domestici: v. Florianus.
Hopf (Carl), *Chroniques grécoromanes*, Berlin, 1873.
Hurmuzaki (Eudoxiu). *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, 5 vol., București, 1878—1886.
— *Documente privitoare la istoria românilor*, 43 vol., București, 1876—1940 (în colaborare: Nicolae Densusianu, Emil Kalužniacki, N. Iorga ș.a.).

Inventarium omnium et singulorum privilegiorum: v. Ry kaczewski (E).
Iorga (N.) *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, 3 vol., București, 1895—1897.
— *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*, 6 vol., Paris-București, 1899—1916.
— *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I-II, București, 1901.
— *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905.
Închinare lui Nicolae Iorga, Cluj, 1931.

Jaffé (Ph.), *Regesta pontificum romanorum ab condita Ecclesia*, 2 vol. în 2 ediții, Leipzig 1851, 1885—1888.

Kalužniacki (E.), *Dokumenta mołdawskie i multańskie z archiwum miasta Lwówa*, Liov, 1878.
Kogălniceanu (Mihail), *Letopisițile țării Moldovii*, 3 vol., Iași, 1845—1852.
— *Cronicele Romaniei sau Letopisițile Moldaviei și Valahiei*, ed. a II-a, 3 vol., București, 1872—1874.
Kozak (Eugen A.), *Die Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903.

Latopisiec *Litwy i Kronika ruska*, ed. Daniłowicz, 1827.
Lui D. Marmeliuc, 1936.

Melchisedec, Episc., *Cronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869.
— *Cronica Romanului și a episcopiei de Roman*, 2 vol., București, 1874—1875.
Migne (J. P.), *Patrologiae cursus completus. Series latina*, 217 vol. Paris, 1844—1855.
— *Series graeca*, 166 vol., Paris, 1857—1866.
Mihályi (Ioan), *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900.
Miklosich (Fr.) — Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, 6 vol., Viena, 1871—1890.
Miletič (L.), Нови влахо-български грамоти оть Брашовь. Sbornik XIII, Sofia, 1896.
— Кьмь Брашовскитѣ вхахо-бьлгарски грамоти, Sbornik XVI, Sofia, 1900
— și D. *Agura*, Дако-ромьнитѣ и тѣхната славянска писменость, Sbornik, IX, Sofia, 1893.
Monumenta Arpadiana: v. Endlicher (St. L.).
Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi, vol. V, 1, Berlin, 1882.
— *Scriptores*, I, Leipzig, 1826.
Monumenta historica Bohemiae, ed. G. Dobner, 4 vol., 1784—1786.
Monumenta Hungariae: v. Theiner (Augustinus).
Monumenta Hungariae Historica (= Magyar Történelmi Emlékek). *Scriptores* (= Irók), I. Pest, 1857 sqq.
— *Diplomataria* (= Okmánytárak), I. Pest, 1857 sqq. V. și Wenzel (G.)
Monumenta Poloniae Historica, ed. A. Bielowski, 6 vol., Liov, 1864—1893.
Monumenta Slavorum meridionalium: v. Theiner (A.).
Müller (C.), *Fragmenta historicorum graecorum*, 5 vol., Paris, Didot, 1868—1870; ed. nouă 1883—1885.

Notices *et extraits des manuscrits*, vol. XIV, Paris, 1841.

Omagiu *profesorului Ioan Lupaș*, București, 1943.

Panaitescu (P. P.), *Documentele Țării Românești*, I., București, 1938.
— *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959.
Pesty Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, 3 vol., Budapesta, 1877—1878.
Pez (H.): v. *Scriptores rerum Austriacarum*.
Полное собранїе русскихь лѣтописеи, Sankt Peterburg 1841 sqq.
Pomniki do dziejow litewskich ed. Narbutt, 1846.
Popa-Lisseanu (G.) *Izvoarele istoriei Românilor* (= Fontes historiae Daco-romanorum), 15 vol. București, 1934—1939.
— *Românii în poezia medievală*, Iași, 1934.
— *Românii în izvoarele istorice medievale*, București, 1939.
— *Dacia în autorii clasici. I. Autorii latini și postclasici. II. Autorii greci și bizantini*, 2 vol., București, 1943.

Prinos lui D. A. Sturdza, București, 1903.
Programm der k. k. Ober-Gymnasium in Cernowitz für das Schuljahr 1887.
Programm des Gymnasiums in Radautz, 1888.

Ralles (G.) — Pothli (M.), Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, 5 vol. Atena, 1855.
Recueil des historiens de Gaule et de la France, par dom Bouquet, Paris vol. I—VIII, 1737—1752; vol. IX—XIII, 1752—1786; vol. XIV—XXIV, 1806—1904.
Recueil de voyages et de mémoires, publié par „La Société de Géographie de Paris", IV, Paris, 1839.
Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1958.
Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana: v. Endlicher (St. Lad.).
România Jună. Cartea Semicentenarului, Cernăuți, 1924.
Rykaczewski (E.), *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, literarum, diplomatum quaecunque in archivo regni in arce Cracoviensi continentur*, Paris 1862.

Schafarik (= Šafařik, P. J.), *Slovenske starožitnosti*, Praga 1837 (= *Slavische Alterthümer*, 2 vol. Lipsca, 1843—1844).
— *Památky, Okazky občanského písemnictvé*, Praga, 1870.
— *Památky drevniho písemnictvi jihoslovanův*, ed. a II-a, Praga, 1873.
Schwandtner (Ioannes Georgius), *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, 3 vol., Viena, 1746—1748; altă ed. pars prima de Mathias Bél, Tyrnaviae, 1765; pars I—III de M. Bél, Viena 1766.
Scriptores rerum Austriacarum vetteri ac genuini, ed. H. Pez., 3 vol. Lipsca — Regensburg, 1721—1745, ed. altera de A. Rauch, Viena, 1793—1794.
Scriptores rerum Hungaricarum: v. Schwandtner (I. G.).
Sommersberg (F. M.), *Silesiacarum rerum scriptores*, 3 vol., Lipsca, 1729—1732; ed. G. A. Stenzel, *Scriptores rerum Silesiacarum* 5, vol., Wróclaw 1835—1861.
Sturdza (D. A.) și Colescu-Vartic (C.), *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, 10 vol., București, 1888—1901 (Au mai colaborat: Ghenadie Petrescu, I. I. Scupiewski și Dimitrie C. Sturdza).
Šafařik (P.J.): v. Schafarik (P. J.).

Teutsch (Georg Daniel) — Firnhaber (Friedrich), *Fontes rerum Austriacarum* (= Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens) I, Viena 1857.
Theiner (Augustinus), *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 2 vol., Roma, 1859—1862.
— *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, Roma-Zagreb, 1863—1875.
Torouțiu (I.E.), *Studii și documente literare*, 13 vol. București, 1931—1946. (Vol. I în colaborare cu Cardaș, Gh.).

Uljanickij (V. A.), Матєріалы для исторіи взаимныхь отношєній Россіи, Полши, Мол-

давіи, Валахіи и Турціи въ XIV—XV вв., Moskva, 1887.
Uricarul, publicat de Th. Codrescu, 25 vol., Iaşi, 1852—1895.
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, von Franz Zimmermann und Carl Werner, 4 vol., Sibiu 1892—1937. (mai colaborează Georg Müller şi Gustav Gündisch).
Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens: v. Teutsch (P. J.) şi Firnhaber (Fr.).

Venelin (Jurie), Влахо-Болгарскія или дако-славянскія грамматы, St. Peterburg, 1840.

Wadding (L.) *Annales Minorum* seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum, 18 vol. Romae, 1731 sqq.
Wenzel (Gustav), *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, (=Arpádkori új okmánytár), 12 vol. Pest-Budapest. 1860—1878 (=*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol. VI-XIII, XVII—XVIII, XX şi XXII).
Wickenhauser (F.A.), *Beiträge zu einem Urkundenbuche für die Moldau und Bukowina. I. Geschichte und Urkunden des Klosters Moldowiza*, Viena 1862.
— II. *Geschichte und Urkunden des Klosters Solka*, Cernăuţi, 1877.
— *Bochotin oder Geschichte der Stadt Cernauz und ihrer Umgegend*, Viena, 1874.
— *Molda. Beiträge zur Geschichte der Moldau und Bukowina. I. Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrauz*, Cernăuţi, 1881.
— II. *Die deutschen Siedlungen in der Bukowina*, Cernăuţi, 1885.
— III. *Geschichte der Klöster Woronez und Putna*, Cernăuţi, 1886.
Wojcicki, *Biblioteka starożytna pisarzu polskich*, VI, Varşovia, 1844.

Zimmermann (Franz) — Werner (Carl): v. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*.
Zweiter Jahresbericht der k. k. Staats-Unterrealschule und gewerblichen Fortbildungsschule in Sereth, 1886.

b) PERIODICE

Academia Română: v. *Bulletin de la Section historique*.
Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj.
Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj.
Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Sibiu.
Archiv für oesterreichische Geschichte, Viena.
Archiv für slavische Philologie (Iagić), Viena.
Arhiva, Iaşi.
Arhiva Românească, Iaşi—Bucureşti.
Arhivele Olteniei (C. D. Fortunescu), Craiova.

Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti.
Bukowiner Pädagogische Blätter, Cernăuţi.
Buletinul Comisiei istorice a României, Bucureşti.
Buletinul Comisei monumentelor istorice, Bucureşti.

Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti.
Bulletin de la Section historique (Academia Română), Bucureşti.

Candela, Cernăuţi.
Columna lui Traian (B. P. Hasdeu), Bucureşti.
Contemporanul, Iaşi.
Convorbiri literare, Iaşi-Bucureşti.
Czernowitzer Zeitung, Cernăuţi.

Dacoromania, Cluj.
Drum Drept, Craiova.

Ephemeris epigraphica, Berlin.

Foiţa pentru istorie şi literatură (B. P. Hasdeu), Iaşi.
Frankfurter Bücherfreund.

Gazeta Bucovinei, Cernăuţi.
Гласник, Belgrad.

Historische Zeitschrift (H. Sybel), Berlin.

Instrucţiunea publică, Iaşi, 1860.

Jahrbücher der Literatur, Viena.
Jahresberichte der Geschichtswissenschaft.
Jahresberichte über die Fortschritte der classischen Altertumswissenschaft (Bursian).
Junimea literară, Cernăuţi.

Literarisches Centralblatt für Deutschland (Zarncke).

Magazin für Geschichte Siebenbürgens, Braşov, 1846.
Magazinul istoric pentru Dacia, (Laurian-Bălcescu), Bucureşti.
Magyar Történelmi Tár Budapesta 1857 sqq.
Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale N. F. Viena.
Mittheilungen der Wiener anthropologischen Gesellschaft, Viena.
Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung, Viena.
Monatsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften.
Науковый сборник, Lemberg, 1865.
Православная мысль, Praga.

Revista Arhivelor, Bucureşti.
Revista istorică (N. Iorga), Bucureşti.
Revista istorică a Arhivelor României (C. D. Aricescu), Bucureşti,
Revista istorică română, Bucureşti.
Revista pentru istorie, arheologie şi filologie, Bucureşti.
Revista Nouă, Bucureşti.
Revue roumaine d'histoire, Bucureşti.
Romania (Gaston Paris), Paris.
Romänische Revue, Budapesta.
Romanoslavica, Bucureşti.
Rozprawy Akademii, Cracovia.
Rozprawy i Sprawozdania, Cracovia.

Сборникъ, Sofia.
Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften, Ph. hist. Classe, Viena.
Споменик, Belgrad.
Starine, Zagreb.
Statistische Monatschrift, Viena.
Studii, Bucureşti.
Századok, Budapesta.

Tesaur de monumente istorice (A. Papiu-Ilarianu), Bucureşti.

c) AUTORI

[1] Cifrele *subliniate* arată locul unde sînt reproduse studiile în culegerea de față.

INDICE DE NUME

INDICE DE LUCRURI

TABLA FIGURILOR

CUPRINSUL

Vol. II

COMENTARII

LA STUDIILE LUI DIMITRE ONCIUL

PROBLEMELE PRINCIPALE STUDIATE DE D. ONCIUL

Redactor responsabil: CONSTANTIN VLĂDUȚ
Tehnoredactor: FLORICA WEIDLE

Dat la cules 08.08.1967. Bun de tipar 10.06.1968. Apărut 1968. Tiraj 4 000 + 140 + 40 ex. legate 1/1. Hîrtie scris tip I A, 63 g/m². Format 80×100/32. Coli editoriale 33,40. Coli tipar 17,50+36 pag. planșe. A. 809/1967. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 9(R), pentru bibliotecile mici 9(R)

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918"
Str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București
Republica Socialistă România
Comanda nr. 701

Das Austria Denkmal in Czernowitz.

Geschichte.

Vor der Vereinigung: bis 1775.

Die Geschichte der Bukowina bis zur Vereinigung mit Österreich kann lediglich Territorialgeschichte sein. Vor jenem Zeitpunkte (1775) gab es kein Land Bukowina, wenngleich der Name für ein Waldgebiet an der polnischen Grenze schon im Anfang des XV. Jahrhunderts bezeugt ist. Eine eigene Provincialgeschichte hat das Land erst, seitdem es einen Theil des österreichischen Staates bildet. Vor der Vereinigung mit Österreich war die Bukowina ein Bestandtheil des ehemaligen Fürstenthums Moldau, das die heutigen Länder: Moldau, Bessarabien und Bukowina umfaßte. Diese Landschaften am Sereth und Pruth bilden eine ziemlich geschlossene geographische Einheit, das zum Donaugebiet gehörige östliche Hinterkarpathenland, dessen äußerste Grenze der Dniestr ist. Wohl sind es vorwiegend die geographischen Verhältnisse, die aus diesem zusammenhängenden Gebiete, zunächst im

1. Prima pagină a studiului *Istoria Bucovinei înainte de unirea cu Austria* (v. vol. I, p. 494)